

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ვასტანზ გოილაძე

**ოსთა წინაპრები
ძვ.წ. VII–ახ.წ. XV საუკუნეებში**

ქართველთა მრავალსაუკუნოვანი ჩრდილოელი მეზობლების-ოსების წარსულისა და საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის პრობლემებზე ამ ბოლო ხანებში ბევრი გამოკვლევა დაიწერა, მაგრამ ოსთა წინაპრების გაბმული ისტორია ძვ.წ VII საუკუნიდან-ახ. წ. XV საუკუნის დასასრულამდე პირველადაა წარმოდგენილი ამ მონოგრაფიაში. ძვ. წ. VII საუკუნე, ეს ის დრო იყო, როცა აღმოსავლეთ ევროპის ველებზე ინდოევროპული მოდგმის სავრომატ/სარმატების დიდი მასა შემოვიდა. დროთა განმავლობაში მათგან ჩამოყალიბდნენ ის სარმატული გაერთიანებები, რომლებმაც დიდი კვალი დაამჩნიეს აღმოსავლეთ და დასავლეთ ევროპის ისტორიას. ის სარმატები, რომლებიც ჯერ მდ. დუნაის ნაპირებზე დაშვიდრდნენ, შემდეგ კი გერმანელებთან ერთად დასავლეთ ევროპასა და ჩრდილო აფრიკაში გადავიდნენ, ადგილობრივ მოსახლეობას შეერწყნენ. ცნობილი ბიზანტინოლოგის ი. კულაკოვსკის სიტყვით, „დროის ორომტრიალს“ მხოლოდ იმ სარმატული გაერთიანებების შთამომავლები გადაურჩნენ, რომლებმაც ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში შეაღწიეს-ესენი სირაქთა და აორსთა სარმატული გაერთიანებების ნაწილები იყვნენ. ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე მათ შექმნეს პირველი სახელმწიფო გაერთიანებები და ამ გაერთიანებებთან პქონდათ ქართლის (შემდეგ საქართველოს) სახელმწიფოს მესვეურებს მჭიდრო კულტურული, ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო ურთიერთობები.

წიგნში ოსთა წინაპრების ისტორიის გარდა, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის არაერთი აქტუალური საკითხია გაანალიზებული. მონოგრაფიას ინტერესით გაეცნობა მკითხველთა ფართო წრე.

რედაქტორი: აკადემიკოსი როინ მეტრეველი

რეცენზენტები: პროფ. როლანდ თოფჩიშვილი
აკად. დოქტ. დავით მერკვილაძე

იბეჭდება საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის
საგამომცემლო-სარედაქციო საბჭოს გადანაყვეტილებით

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის გამოცემა

© ვ. გოილაძე, 2018

ISBN 978-9941-27-772-6

2035 წელს 2000 წელი შესრულდება იმ დიდი გამარჯვებიდან, რომელიც ქართველებმა ოსთა წინაპრების თანადგომით ძველი დროის ერთ-ერთი უძლიერესი ქვეყნის – პართიის ლაშქრის დამარცხებით მოიპოვეს. ახ. წ. 35 წლიდან დღემდე განვლილი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, ჩვენი ჩრდილოელი მეზობლები, რომელთაც ძველი ქართველი ავტორები „კაკასიანთა“ შორის მოიხსენიებდნენ, ჯერ ქართლის სახელმწიფოს, შემდეგ ერთიან საქართველოს უცხოელ თუ შიდა მტრების წინააღმდეგ ბრძოლებში ზურგს უმაგრებდნენ. ხშირად ამ ორი ქვეყნის სამეფო კარები დინასტიური ქორწინებებითაც იყვნენ ერთმანეთთან დაკავშირებულნი. ქართველი და ოსი ხალხის მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობა სათანადოდაა ასახული ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში.

ჩვენს ჩრდილოელ მეზობლებთან – ოსებთან ქართველთა ურთიერთობის შესასწავლად პირველი ნაბიჯი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტში გადაიდგა. ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭომ გასული საუკუნის 50-იანი წლების დამდეგს წარმოშობით ოს ახალგაზრდა მეცლევარს, გიორგი თოგოშვილს საქართველო-ოსეთის მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობის შესწავლა დაავალა. ასე შეიქმნა ნაშრომი – „საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან“ (უძველესი დროიდან XIV ს. დამლევამდე), თბ., 1958¹, რომელშიც საკვლევი საკითხები მრავალრიცხოვან საისტორიო წყაროთა და მდიდარ სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობითაა გაშუქებული. როგორც მონოგრაფიის შესავალშია აღნიშნული, ამ ნაშრომის გამოქვეყნებას ხელი უნდა შეეწყო ქართველ და ოს ხალხებს შორის ძმობისა და მეგობრობის სულისკეთების განმტკიცებისათვის (გვ. 4). ქართველი და ოსი ხალხის მეგობრობა ამ წიგნის გამოქვეყნებამდე და შემდეგაც შესაშური იყო. საქართველოში მცხოვრები უცხო ეთნიკური ჯგუფებიდან არც ერთიან ქართველებს ისე ახლო ურთიერთობა არ ჰქონიათ, როგორც ოსებთან, რის დასტურია ის უამრავი შერეული ქორწინებები, რომელთა შედეგად საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში ქართულ-ოსური ოჯახები იქმნებოდა. XX ს-ის 80-იანი წლების შუახანებიდან უცხო ძალების ჩარევით, ორი მოძმე ხალხის სიახლოვეს ჯერ ბზარი შეეპარა, შემდეგ იგი შეიარაღებულ კონფლიქტში გადაიზარდა. რუსეთის ფედერაციის ხელისუფალთა ძალისხმევით, შიდა ქართლის ტერიტორიის ის ნაწილი, სადაც მათ მიერვე შექმნილი სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი არსებობდა, საქართველოს ჩამოაშორეს.

შეიარაღებული კონფლიქტის წინა ხანაში მრავალრიცხოვან საგაზეთო წერილებსა და გამოკვლევებში ოსური მხარე ცდილობდა ქართულ-ოსური ურთიერთობის ისტორია არასწორად წარმოეჩინა, შიდა ქართლის ჩრდილო ნაწილში ოსური მოსახლეობის არსებობა ანტიკური ხანიდანვე დაედგინებინა². სამწუხაროდ

1 იმავე წელს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომებში (ტ. IV, ნაკვ. I) გამოქვეყნდა გ. თოგოშვილის გამოკვლევა – „ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობის ისტორიიდან“ (გვ. 13-28). გ. თოგოშვილის სხვა ნაშრომებიდან აღსანიშნავია: „საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს.“, თბ., 1969; „ქართველი და ოსი ხალხის ურთიერთობა 1801-1921 წწ.“, თბ., 1969; „ვახუშტი ბაგრატიონი ოსეთისა და ოსების შესახებ“, თბ., 1977. იგი თანავეტორია 1969 და 1985 წლებში ცხინვალსა და თბილისში გამოცემული „სამხრეთ ოსეთის ისტორიის ნარკვევებისა“ (ტ. I), ასევე, 1987 წელს ქ. ორჯონიკიძეში გამოქვეყნებული „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ ერთი ნაწილისა (თავი XI) (სამივე რუსულ ენაზე). ოსეთ-საქართველოს ურთიერთობას ეხება ნ. აფხაზავას ვრცელი გამოკვლევა „აღანები და საქართველო“ (ოსეთ-საქართველოს ურთიერთობის საკითხისათვის). მაცნე... ისტორიის სერია, 1991, №3-4.

2 ასეთი ტენდენციების მცდარობის ჩვენებას ეძლევა: ნ. ცოტნიაშვილის (ოსური სეპარატისტული მოძრაობა საქართველოში და მისი არსი, თბ., 1988), ნ. ლომოური, „ოსთა საქართველოში ჩამოსახლების ძირითადი ეტაპები“. „ცისკარი“, 1992, №5, ე. ითონიშვილის („ქართულ-ოსური ურთიერთობის ისტორიიდან“, თბ., 1985), ა. თოთაძის („ოსები საქართველოში: მითი და რეალობა“, თბ., 2006) და სხვათა ნაშრომები. საგაზეთო პუბლიკაციებიდან დავასახელებ ისტ. მეცნ. დოქტ. ჯ. გვასალიას წერილს – „ქართლში ოსთა ჩამოსახლების საკითხისათვის“ (გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1989, 29.IX). ოსური მხარის მიერ ისტორიული რეალობების გაყალბების მხილვებს, ოსთა თავდაპირველი განსახლების არეალსა და შიდა ქართლში ოსთა გადმოსახლების საკითხებს ეხება პროფ. რ. თოფჩიშვილის არაერთი გამოკვლევა და ცალკე მონოგრაფია. მაგ., „საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები“, თბ., 1997; 2005 წელს გამოქვეყნდა მისი ნაშრომი – „Об осетинском мифологическом историческом наследии“, რომელიც გამომხატვრებაა წიგნზე – „Осетия и осетины“. Состав. К. Челехсаты. Владикавказ – СПб., 1994. 1994 წელსვე გამოიცა ავტორთა კოლექტივის მიერ შედგენილი კრებული „Осетинский вопррос“. ამ კრებულისაგან ზოგი გამოკვლევა ხელახლა გამოქვეყნდა 2015 წელს წიგნში – „Осетины в Грузии“. მასში რ. თოფჩიშვილის სამი გამოკვლევაა შეტანილი. 2012 წელს გამოცემულ „კაკასიის ეთნოლოგიურ კრებულში“ (ტ. XIV) შეტანილია რ. თოფჩიშვილის წერილი – „ოსთა ეთნოგენეზის შესახებ“. საქართველო-ოსეთის ურთიერთობისა და ოსთა განსახლების საკითხებია განხილული რ. თოფჩიშვილის მონოგრაფიებში: „Грузино-осетинские этнические очерки“, Тб., 2006; „ოსთა წინაპარი აღანების თავდაპირველი განსახლების არეალი“, თბ., 2008; „Осетины в Грузии миф и реальность“, Тб., 2009; „Кавказоведческие исследования“, Тб., 2011. სხვა ავტორთა ნაშრომებიდან უნდა დავასახელო: პროფ. ა. სონულაშვილის მონოგრაფია „სამხრეთ ოსეთი“ საქართველოში?, თბ., 2009. ლ. ჯანაიშვილის წერილი – „ოსთა საქართველოში მიგრაცია ქართულ და რუსულ (ოსურ) მეცნიერებაში“. კვ. XII, თბ., 2011. მისივე: „ოსთა საკითხი ყაზბეგის რეგიონში“. თბ., 2017; ნ. ჯალაღაძე, „ყაზბეგის რაიონის ოსები ქართულ-ოსური ურთიერთობის კონტექსტში“, თბ., 2017; შ. ვადაჭკორიას 565 გვერდიანი მონოგრაფია – „ოსური სეპარატიზმი და

აროდ, ეს ტენდენცია დღესაც გრძელდება, რაზეც ქართული მხარე სათანადო რეაგირებას ცდილობს³. როცა ჩრდილო კავკასიიდან პატარა და დიდი ლიახვის სათავეების ხეობებში ოსთა წინაპრების შემოსვლის დროის საკითხზე ვსაუბრობთ, გათვალისწინებული უნდა იქნეს ის გარემოება, მონღოლთა შემოსევების დანებებამდე, ოსთა განსახლების არეალი დარიალის კარიდან საკმაოდ შორს – ათი დღის სავალიდან რომ იწყებოდა. X ს-ის არაბი ავტორის – იბნ რუსთას ასეთი მითითება შემთხვევითი არ იყო. მდ. თერგის ვაკისზე და მდ. ყუბანის ზემო ნელზე დამკვიდრებული ოსთა წინაპრები ნაწილობრივ, მართალია, ბინადარ ცხოვრებაზე იყვნენ გადასულნი და ქალაქებშიც ცხოვრობდნენ, მაგრამ მოსახლეობის უმრავლესობისათვის მუდგანძობის ძირითად დარგად ისევ მომთაბარე მესაქონლეობა რჩებოდა, რაც ვრცელ ტერიტორიებზე გადაადგილებას მოითხოვდა (იხ. ქვემოთ თავი XVI). ოსთა წინაპრების მასიური შეხიზნა კავკასიის ხეობებში ჩრდილო კავკასიაში მონღოლების⁴, განსაკუთრებით კი თემურლენგის დამანგრეველი ლაშქრობების შემდეგ დაიწყო. ამ ლაშქრობებისას განადგურებულ იქნა მოსახლეობა, დაინგრა ოსთა ქალაქები. განსაკუთრებით დაზარალდა ოსი ისტორიკოსების მიერ „დასავლეთ ოსეთად“ ნოდებული მდ. ყუბანის ზემო ნელის, მდ. დიდი და მცირე ზელენჩუკების აუზების მოსახლეობა. „ოსები თათრების მიერ თავიანთი პირველსაცხოვრისი ადგილებიდან განდევნილნი იქნენ“, – წერდა იტალიელი მოგზაური და დიპლომატი იოსაფატ ბარბარო (გარდ. 1494 წ.). მსგავს ცნობას გვანდის ვახუშტი ბატონიშვილი. მისი თქმით, „შემდგომად ჩინგიზ ყეენთა მოსელისა, ბათო ყეენმან მოსრნა ოსეთი და მოაოჭრნა, ხოლო ოსნი შემოივლტოდნენ კავკასიათა შინა“⁵. ოსეთის მოსახლეობის მშვიდ ცხოვრებას გარეშე ძალის ძალმომრეობასთან ერთად, ქვეყნის შიგნით საერო და სამხედრო დიდკაცობას შორის გაუდმებული შინაბრძოლები ართულებდა. უნგრელი მოგზაურის იულიანეს მითითება იმის შესახებ, ოსეთში „რამდენი ადგილიცაა, იმდენი მთავარია“, რომელთაგან არავინ არ ფიქრობს ურთიერთ მორჩილი იყოს⁶ და მათ შორის „მუდმივი ომებია“, არა მარტო მოსახლეობის დაბალი ფენების წარმომადგენლებს, ზედაფენებსაც აიძულებდა თავმესაფარი სხვა ქვეყნებში ეძიათ. ოსეთის მოსახლეობის ზედაფენებში, კერძოდ, მთავართა შორის არსებული დაპირისპირება ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მატრიანეშიცაა ასახული. „ძველი ერისთავთა“-ს ავტორის თქმით, „იქმნა ფრიადი შფოთი ქუეყანასა ოსეთისასა“ და „იქმნა ფრიადი სისხლთა დათხევად მეფეთა შორის მათთა“⁷.

ჩრდილო კავკასიაში მონღოლთა და თემურლენგის ლაშქრობათა შედეგად, როგორც ითქვა, განსაკუთრებით დასავლეთ ოსეთის მოსახლეობა დაზარალდა. ეკონომიკურად და კულტურულად დაწინაურებული ამ მხარის განადგურებით, ბევრი დაკარგა შუა საუკუნეების ოსურმა ცივილიზაციამ. მდ. ყუბანის ზემო ნელის, მდ. დიდი და მცირე ზელენჩუკების ხეობები ხომ ის ადგილები იყო, სადაც ოსთა წინაპრებმა დამწერლობა (ბერძნული ანბანის გამოყენებით) შექმნეს, დედაქალაქი მაგასი და საარქიუპის-კოპოსო ცენტრი ააგეს. ამ მხარიდან თემურლენგის მოლაშქრეებს გარიდებული მოსახლეობის ნაწილმა თუ აღმოსავლეთით, თერგის ვაკისისაკენ გადაინაცვლა, ნაწილი, როგორც ჩანს, ადგილზე დარჩა. აღნიშნულით უნდა აიხსნას ოსთა წინაპრების ნამოსახლარებზე დამკვიდრებული ყარაჩაელების (მათი ენა განეკუთვნება თურქულ ენათა ყივჩაყურ ჯგუფს⁸) ეთნოგენეზში მონაწილედ ადგილობრივ მთიელ ტომებთან, ასევე ბოლგარებთან ერთად ოსთა წინაპრებიც რომ ითვლებიან⁹ და მეგრელები ყარაჩაელებს ახლაც ალაწებს უწოდებენ¹⁰.

რაც შეეხება ოსთა წინაპრების იმ ნაწილს, რომლებმაც ზემო ყუბანისპირეთიდან აღმოსავლეთით გადაინაცვლეს, როგორც ჩანს, მათთვის არც ამ მხარეში იყო იოლი დასამკვიდრებელი ადგილის მოპოვე-

ქართული სინამდვილე (1917-1925წწ.), თბ., 2017.

3 ასე მაგალითად, 2013 წელს ვლადიკავკაზში დაიბეჭდა „ოსური ეთნოგრაფიული ენციკლოპედია“ (რუსულ ენაზე), რომელშიც რ. თოფჩიშვილის სიტყვით, ქართულ-ოსური ეთნოკულტურული ურთიერთობები მკვეთრად ტენდენციურად და მიკერძოებულადაა ასახული. იხ. მისი „ოსური ეთნოგრაფიული ენციკლოპედია“ ქართულ-ოსური ურთიერთობის კონტექსტში. „Осетинская этнографическая энциклопедия“ в контексте грузино-осетинских отношений, თბ., 2016. რ. თოფჩიშვილის ის გამოკვლევები, რომლებიც ოსი ხალხის ისტორიას, ეთნოგენეზსა და საქართველო-ოსეთის ურთიერთობას ეხებიან, ქვემოთ ტექსტში სხვადასხვა ადგილას მაქვს მითითებული.

4 XIII ს-ის 60-იანი წლების ბოლოს ოქროს ურდოს ყაენის ბერქესაგან დევნილ ოს ლტოლვილთა მნიშვნელოვანი მასა შემოვიდა საქართველოში (იხ. ვ. გოლიაძე, „ოსი ლტოლვილები XIII ს-ის საქართველოში“. თურნალი „ქართველოლოგია“, 2012, №5, მდრ. ქვემოთ, თ. XV, §2; ასევე, История Северо-Осетинской АССР. т. I, Орджоникидзе, 1987, გვ. 131).

5 ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973, გვ. 634, 654.

6 Осетины глазами русских и иностранных путешественников (XIII-XIX вв.), вводящая статья и примечания Б. А. Калосва. Орджоникидзе, 1967, გვ. 12.

7 ძველი ერისთავთა. ტექსტი გამოსცა, გამოკლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ. მსკი 30, თბ., 1954, გვ. 344.

8 ყარაჩაულ-ბალყარული ენა. ქსე, ტ. 10, თბ., 1986, გვ. 629.

9 ყარაჩაელები. ქსე, ტ. 10, გვ. 628.

10 Абасов В. И., Мегрализм в осетинском. Мис ნიგნში – Осетинский язык и фольклор, I, М.-Л., 1949, გვ. 329.

ბა. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, თერგის ვაკის სახნავი მიწები და საძოვრები იმხანად უკვე ადგილობრივ ოს ფეოდალთა საკუთრებას წარმოადგენდა და ისინი მიწებისთვის ერთმანეთს გამუდმებით ებრძოდნენ, ახალმოსულ ლტოლვილებს იქ დამკვიდრება გაუჭირდებოდათ. უკიდურეს შემთხვევაში, ისინი ადგილობრივ ფეოდალთა ყმები უნდა გამხდარიყვნენ. თავისუფლებისმოყვარე ლტოლვილების გარკვეული ნაწილი ალბათ, უკეთესად ჩათვლიდა თავი კავკასიის ხეობებისათვის შეეფარებინა. XV ს-ის დამდეგიდან ისინი უკვე დეალთა განსახლების ტერიტორიაზე გამოჩნდნენ. ლტოლვილ ოსთა ბრძოლა დეალების მიწების დასაუფლებლად მწვავედ და დიდხანს მიმდინარეობდა. ეს ბრძოლა დეალთა ნაწილის ასიმილაციით, ნაწილის კი – შიდა ქართლში გადმოსახლებით დასრულდა. თვით დეალების ტერიტორია ოსთა ერთ-ერთ განმტკობად მიჩნეული „თუალ“-ების საცხოვრისად გამოცხადდა¹¹. XVII ს-ის შუა ხანებიდან ოსები შიდა ქართლის ჩრდილო ტერიტორიაზეც გამოჩნდნენ¹².

ძვ. წ. VII ს-ში მდ. ვოლგის დასავლეთით გადასული სავრომატ/სარმატული მოდგმის დიდი მასიდან ჩამოყალიბებულ გაერთიანებებში შემავალი ხალხის დიდი ნაწილი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ყირიმის ნ.-კუნძულის, აზოვის ზღვისპირეთის, ჩრდილო შავიზღვისპირეთის, დუნაისპირეთის, საფრანგეთისა და ჩრდილო აფრიკის მოსახლეობაში გაითქეფა. როგორც ცნობილი ბაზანტინოლოგი ი. კულაკოვსკი წერდა, დროის ორომტრიალს მხოლოდ სარმატული ტომების იმ ნაწილების შთამომავლები გადაურჩნენ, რომლებმაც ძველი მომთაბარეობის არეალიდან ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე გადაინაცვლეს¹³. მათ შეინარჩუნეს ენა, ეთნიკური სახე, ადამ-წესები და მდიდარი ფოლკლორული ტრადიციები¹⁴. საფუძველი დაუდეს თანამედროვე ოსი ხალხის ერად ჩემოყალიბების პროცესს. ამ ხალხის ნაწილია კავკასიონის ქედის სამხრეთით გადმოსახლებული ოსები. ასე რომ, თანამედროვე ოსი ხალხი ძველი სარმატული სამყაროს მცირე ნაწილია. რომელი სარმატული გაერთიანებების შთამომავლები არიან ისინი? ამ და სხვა მრავალ პრობლემათა შესახებ ქვემოთ მექნება საუბარი. მონოგრაფია ქართველი ისტორიკოსის მიერ ოსთა წინაპრების წარსულის (ძვ. წ. VII საუკუნიდან ახ. წ. XVI საუკუნემდე) გაბმული გადმოცემის პირველი ცდაა.

11 თოფჩიშვილი რ., „ოსური ეთნოგრაფიული ენციკლოპედია“..., გვ. 31-33; იბერულ-კავკასიური მოდგმის დეალები კავკასიონის ქედის ცენტრალურ ნაწილში, დარიალის ხეობასა და მაშისონის უღელტეხილს შორის არსებულ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ (იხ. გეასალია ჯ., დეალები. ასევე, ე. გამრეკელი, დეალები. ქსე, ტ. 10, გვ. 490), ქართველ მეცნიერთა მიერ მათზე მდიდარი საინტერესო ლიტერატურაა შექმნილი. იხ. ასელედინი გ., ისტორიული ცნობა დეალებისა და დეალების შესახებ. ენციკლ. მოამბე, ტ. 10, 1941, გვ. 193-195; გვრიტიშვილი დ., დეალთა ეინაობისა და ოსთა ჩამოსახლების საკითხისათვის. მის წიგნი – ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან (XIII-XIV სს.). თბ., 1962; გამრეკელი ე., დეალების ტოპონიმიკის ანალიზისათვის. ისტ. ინსტიტუტის შრომები. ტ. IV, ნაკვ. I, თბ., 1958; Гапаркели В. Н., Девалы и Девалетия в I-XV вв. II. 3., Тб., 1961. პროფ. რ. თოფჩიშვილი დეალების საკითხს არაერთ გამოკვლევაში ეხება (მაგ. „Ос этнической принадлежности двалов“ კრებულში – „Осетины в Грузии“, Тб., 2015, გვ. 162-205); 2016 წელს კი დეალების საკითხს სპეციალური მონოგრაფია მიეძღვნა. იხ. მისი, დეალები და დეალები, თბ., 2016. 2016 წელსვე გამოიცა ე. თოფჩიშვილის დეალები და დეალები. ტ. I-II.

12 თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების, გვ. 3-4.

13 Кулаковский Ю., Алапы по сведениям классических и византийских писателей. Киев, 1899, гв. 45.

14 ამ მხრივ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დასახელდეს ნართული ეპოსი. მასში სხვებთან ერთად, რადგან სკივთურ მოტივებსაც ხედავენ, მისი ფორმირების დასაწყისად ძვ. წ. VII-IV სს-ებს თვლიან. საყურადღებოა ის, რომ ნართების ძირითად საქმიანობად მეცხოველეობა (უმთავრესად მეცხენეობა) და მონადირეობა დასახლებული, ნართების საგმირო საქმეების ასპარეზი კი ველებია. ИСО, I, გვ. 66. ნართების ქართული თარგმანი 1947 წელს გამოქვეყნდა (იხ. ნართები. ოსური ხალხური ეპოსი. სტალინური, 1947). 2014 წელს „ნართები“ ხელახლა გამოიცა ქართულად. წიგნი შეადგინა და ქართულ ენაზე თარგმნა ნაირა ბეპიევა. მთავარი რედაქტორი ნინო პოპიაშვილი. თბ., 2014. მათვე გამოსცეს „ოსური თქმულებები“. თბ., 2009; ნაირა ბეპიევა გამოსცა ქართულ-ოსური, ოსურ-ქართული ლექსიკონი. თბ. 2012.

თავი I. აღმოსავლეთ ევროპის სკიითურ-სარმატული სამყარო

ძვ. წ. VIII-ახ. წ. II საუკუნეებში

§1. ოსთა წინაპრების – სავრომატების (სარმატების) მოსულა აღმოსავლეთ ევროპაში.

მათ მიერ პირველი გაერთიანებების შექმნა

თანამედროვე ოსების შორეულ წინაპრებად მიჩნეული ირანულენოვანი სკიითურ-სარმატული ტომების პირველსა(ხოვრისად მდინარე ვოლგის აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიები – ძირითადად კი შუა აზია ითვლება (ეს ის რეგიონია, სადაც შემდეგში ინდოევროპულ ენათა ოჯახში შემავალი ხორეზმული, საკა და სოლდიური ენები ჩამოყალიბდა¹). მდ. ვოლგის აღმოსავლეთით გაშლილი ველების გამოვლით ირანულენოვანი (ე.ი. ინდოევროპული) მოდგმის ტომების პირველი დიდი მასები აღმოსავლეთ ევროპაში ძველი წელთაღრიცხვის VIII საუკუნის დამლევს გამოჩნდა². ახალმოსულმა მომთაბარეებმა შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველები დაიკავეს. იმ დროის ცივილიზებულმა ხალხებმა ისინი სკიითების (ბერძნ. Σκύθαι) სახელით გაიცნო. სკიითებად სახელდებულ მონათესავე ტომთა ამ დიდ გაერთიანებაში ჩრდილოირანულ ენაზე მოლაპარაკე ტომები შედიოდნენ. წარმომავლობით, მატერიალური და სულიერი კულტურით ისინი თანამედროვე ოსთა უშუალო წინაპრებად მიჩნეულ სავრომატებს (სარმატებს), ასევე საკებსა და მასაგეტებს ენათესავებოდნენ³.

შავი ზღვის ჩრდილო ველებზე მოსულმა სკიითებმა თავიანთი ისტორია მანამდე იქ მომთაბარე, ასევე ინდოევროპული წარმომავლობის კიმერიელებთან ბრძოლით დაიწყეს. კიმერიელების დევნისას სკიითები მცირე აზიაშიც შეიჭრნენ. მათი თავდასხმების შედეგად დიდად დაზარალდნენ ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნები: სირია და პალესტინა, მიდიასი კი გაბატონდნენ კიდეც. მიდიელებმა მხოლოდ ძვ. წ. VI ს-ის დამდეგს შეძლეს სკიითების განდევნა⁴.

შავი ზღვის ჩრდილო და ყირიმის ნახევარკუნძულის მიმდებარე ველებზე დაბრუნებული სკიითები⁵ მდ. დონსა (ბერძნ. ტანაისი) და მდ. დუნაის (ბერძნ. ისტროსი) შორის არსებულ ვრცელ ტერიტორიაზე ძვ. წ. III საუკუნის დამდეგამდე გაბატონდნენ. იმხანად დასახლებულ ტერიტორიაზე სკიითების მოთავეობით შექმნილი გაერთიანება, მართალია, დაიშალა, მაგრამ სკიითურ ტომთა ცალკეული კავშირები (მაგ. ყირიმში) შემდეგშიც განაგრძობდნენ არსებობას. ახ. წ. III საუკუნის მეორე ნახევარში ისინი გოთებმა გაანადგურეს⁶.

მდ. დონის დასავლეთით გაბატონებული სკიითების თანადროულად, მდ. ვოლგასა და ურალს შორის არსებულ ველებზე სკიითებთან ახლო მონათესავე სავრომატული (ბერძნ. Σαυρομαται) ტომები მომთაბარეობდნენ. სავრომატები ძირითადად ირანულენოვანი მომთაბარე ტომების ჯგუფი იყო⁷. მონათესავე ტომთა ეს ერთობა ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში მდ. დონის აღმოსავლეთით მდებარე ველებიდან მოკიდებული ვოლგისპირეთსა და სამხრეთ ურალის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა⁸. მეკლევართა ვარაუდით, სავრომატული ტომების ეს უზარმაზარი მასა განვითარების ადრეულ ეტაპზე წარმომავლობის მხრივ არაერთგვაროვანი უნდა ყოფილიყო, თუმცა, მათი ძირითადი ნაწილი ბრინჯაოს ხანაში ანდრონოვსკისა და სრუბნაია კულტურების შემქმნელი ინდო-ირანული ტომების ჩამომავალნი უნდა ყოფილიყვნენ⁹.

სავრომატების მომთაბარეობის არეალად მიჩნეული ვრცელი ტერიტორიებიდან, ურალის ქედის სამხრეთ-აღმოსავლეთით თანამედროვე ყაზახეთისა და არალის ზღვისპირეთის ველები სავრომატთა მონათესავე საკურ-მასაგეტური წარმომავლობის ტომებს ეკავათ. ციმბირის ტყე-ველიან ზონასა და თანამედროვე ბაშკირეთის ტერიტორიაზე სხვადასხვა არაინდოევროპულ ენებზე მოლაპარაკე ტომები სახლობდნენ. დასავლეთით, მდ. დონის ქვემო დინების ველებზე და აზოვის ზღვისპირეთში სავრომატები მეოტიდური მოდგმის ტომების ტერიტორიებს იკავებდნენ¹⁰.

ძვ. წ. VII-IV საუკუნეებში სავრომატული ტომების მომთაბარეობის არეალად მიჩნეულ ტერიტორიებზე მიკლევული არქეოლოგიური მასალის გაანალიზების შედეგად, ძირითადად ორი კულტურულ-ტერიტორიული მხარე გამოიკვეთა. დასავლეთის კულტურული წრე ვოლგა-დონს შორის მდებარე ველებს – ჩრდილოეთით თანამედროვე ქ. კუბიშევამდე, სამხრეთით კუმა-თერგის შუამდინარეთამდე, ასევე ვოლგისპირეთის ტერიტორიებს (ახლანდელ ქ. ურალსკამდე) მოიცავდა¹¹.

1 Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии, М., 1984, გვ. 16.

2 Смирнов К. Ф., Скифы, СИО, т. 12, М., 1969, სექტი 954-955.

3 Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение..., გვ. 9-12, 14-15.

4 Геродот. История. Перевод Г. А. Стратановского. Л., 1972, გვ. 45. (I, 104, 105, 106; IV, 1).

5 იქვე (IV, 4), გვ. 198.

6 Тихонова М. А., Готы, СИЭ, т. 4, М., 1963, სექტი. 667-668.

7 Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение..., გვ. 13-14; Смирнов К. Ф., Петренко В. Г., Савроматы Поволжья и южного Приуралья, М., 1963, გვ. 5.

8 Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение..., გვ. 12.

9 იქვე. მდრ. Смирнов К. Ф., Петренко В. Г., Савроматы Поволжья, გვ. 5.

10 Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение..., გვ. 20, 117.

11 Смирнов К. Ф., Петренко В. Г., Савроматы Поволжья..., გვ. 6.

საერომატული კულტურის მეორე ნრისადმი მიკუთვნებული არქეოლოგიური მასალა მდ. სამარისა და მისი შენაკადების, ასევე მდ. ურალის აუზებში ახლანდელი ორენბურგის, აქტიუბინსკისა და ჩელიაბინსკის ოლქების ტერიტორიებზე (ქ. ჩელიაბინსკამდე) და ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდ. ტობოლის ზემო წელამდე არის მიკვლეული¹².

მდ. ტობოლის სათავეებიდან მოკიდებული აზოვის ზღვისპირეთამდე გაშლილ ველებზე ჩამოყალიბებული საერომატული კულტურის ორი წრიდან, სამარა-ურალური ჯგუფის საერომატული ტომები ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირებს თუ საკურ-მასაგეტური წარმომავლობის ტომთა სამყაროსთან ინარჩუნებდნენ. ვოლგა-დონის შორის მომთაბარე საერომატები თავისი ისტორიით, კულტურითა და ეკონომიკით მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი სკივითებთან. სწორედ საერომატული ტომების მომთაბარეობის ამ ზონაში, ცოტა უფრო გვიან, ჩვენთვის წერილობითი წყაროებიდან ცნობილი სარმატული ტომების ის მსხვილი კავშირები ჩამოყალიბდა, რომლებმაც, შუა აზიის, უმთავრესად კი ჩრდილო კავკასიისა და ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ხალხთა შემდგომ ისტორიაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს¹³.

ძვ. წ. V ს-ის დამლევებიდან საერომატებმა მდ. დონის დასავლეთით მდებარე ველებზე დაიწყეს შესვლა, თუმცა, როგორც ეს არქეოლოგიური მასალიდან ჩანს, მათი მომთაბარეობის ძირითად არეალად ისევ ძველი ტერიტორიები რჩებოდა. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, არქეოლოგიური მასალის მიხედვით განსაზღვრული საერომატთა მომთაბარეობის არეალი ემთხვევა იმ ტერიტორიებს, რომლებიც ძველი ბერძენი ავტორის პეროდოტეს (ძვ. წ. 484–425) მონაცემების მიხედვით, აღმოსავლეთ ევროპაში მოსულმა საერომატებმა დაიკავეს¹⁴.

აღმოსავლეთ ევროპაში მოსული ირანულენოვანი მომთაბარეების – სკივთებისა და საერომატების შესახებ ძვ. წ. V ს-დან ბერძენი, ხოლო უფრო გვიან ლათინურენოვანი ავტორების თხზულებებში ჩნდება ცნობები. ძველი ბერძენი ავტორებიდან აღმოსავლეთ ევროპაში გადმოსული ხალხების შესახებ შედარებით ვრცლად პეროდოტე მოგვითხრობს. სკივთები, – წერს პეროდოტე, – ზოგის აზრით, ძალიან ბევრნი არიან. ზოგის თანახმად, მცირერიცხოვანნი (IV, 81). ისინი ტაერების ზემოთ, აღმოსავლეთის ზღვასთან ცხოვრობენ. „უჭირავთ კიმერიის ბოსფორის დასავლეთი ნაწილი და მეოტიდის ტბის მიდამოები მდ. ტანაისამდე“ (IV, 100)¹⁵.

რაც შეეხება საერომატებს, პეროდოტე მათი მომთაბარეობის ადგილის შესახებ წერს: ტანაისის რომ გადივლი (იგულისხმება მდ. დონის აღმოსავლეთი მხარე. – ვ. გ.), უკვე სკივთთა კი აღარაა, არამედ აქა პირველი საერომატული ქვეყანა. ეს საერომატული ქვეყნები იწყება მეოტიდის ტბის უკიდურესი წერტილიდან და ვრცელდება ჩრდილოეთის მიმართულებით 15 დღის საეალი გზის მანძილზე (IV, 21)¹⁶. მეოტიდის ტბა სამეფო სკივთებს საერომატებისაგან საზღვრავს (IV, 57)¹⁷.

პეროდოტე საერომატებს აქემენიანი მეფის დარიოს I-ის (522–486 წწ.) წინააღმდეგ მებრძოლ ტომებს შორის ასახელებს და მათ წინამძღოლებს ბასილევსებს უწოდებს (IV, 102, 118)¹⁸. მისი ცნობით, საერომატთა ტომის ერთ-ერთ ბასილევსს საერომატისი ერქვა (IV, 119)¹⁹.

საერომატებისა და სკივთების სამომთაბარეო ტერიტორიებს, როგორც ვხედავთ, პეროდოტე ერთმანეთისაგან განასხვავებს (მდრ. IV, 128), მაგრამ, როცა იმ საერომატებზე საუბრობს, რომლებიც, მისი ცნობით ამაძონ ქალებთან ქორწინების შემდეგ საერომატთა ძირითად მასას გამოეყვნენ და ტანაისზე (მდ. დონი) გადასვლის შემდეგ მეოტიდის ტბის ჩრდილოეთით სამი დღის საეალზე გაჩერდნენ, აღნიშნავს: „საერომატები სკივთურ ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ ძველთაგანვე ამახინჯებენ მას, რადგან ამაძონებმა მათი ენა კარგად ვერ ისწავლეს“ (IV, 116–117)²⁰.

ზემომოტანილი ცნობებიდან გამომდინარე, პეროდოტეს მოლენეობის დროისათვის მეოტიდის ტბისა და მდ. ტანაისის აღმოსავლეთით მომთაბარე საერომატული მასა ჯერ კიდევ ერთიანი იყო. მან არ იცის მკვლევართა მიერ უშუალოდ ოსთა წინაპრებად მიჩნეული სკივთურ-საერომატ-სარმატთა მასაში ჩამოყალიბებული – სირაქების, აორსების, იაზიგების, როქსოლანების, ალანებისა და სხვათა მიერ შექმნილი ცალკეული გაერთიანებები.

რაც შეეხება პეროდოტეს მიერ საერომატული ტომების წინამძღოლების ბერძნული ტერმინით – „ბასილევსით“ (Βασίλευς) აღნიშვნას, ეს ბერძნული სიტყვა მეფის გარდა წინამძღოლსაც ნიშნავს და, ვფიქრობ, სწორად ასახავს საერომატულ ტომთა კავშირის მეთაურების სტატუსს.

12 იქვე.

13 იქვე, გვ. 5.

14 პეროდოტე, ისტორია. ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, ტ. I, თბ., 1975, გვ. 275.

15 იქვე, გვ. 281.

16 იქვე, გვ. 257.

17 იქვე, გვ. 268.

18 იქვე, გვ. 281, 285.

19 იქვე, გვ. 286.

20 იქვე, გვ. 285.

ძვ. წ. IV საუკუნეში აღმოსავლეთ ევროპაში მდ. ვოლგის აღმოსავლეთიდან ძველ ავტორთა მიერ სარმატებად (Sarmatae) წოდებული, ირანულენოვანი ტომების ახალი მასა შემოვიდა²¹. სარმატთა შემოსვლას სკივთებისა და სავრომატების მომთაბარეობის არეალში, არსებითი ეთნიკური ცვლილება არ გამოუწვევია (სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, სარმატების ადრეული ისტორია სავრომატებთან იყო დაკავშირებული²²). ეს, ასეც იყო მოსალოდნელი. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, მდ. ვოლგის აღმოსავლეთიდან ევროპაში მოსული სამივე ხალხი ინდოევროპული წარმომავლობის ტომებისაგან შედგებოდა.

ევროპაში ახლად გამოჩენილმა სარმატული ტომების გაერთიანებამ დროთა განმავლობაში მონათესავე სავრომატებსა და სკივთებს შორის დანიშნულება შეძლო. მდ. ტობოლიდან (ესაა მდინარე დასავლეთ ციმბირში – მდ. ირტიშის მარცხენა შენაკადი) მდ. დუნაიმდე განსახლებული და მომთაბარე ტომები: სკვითები, სავრომატები, კიმერიელები სარმატების კონტროლის ქვეშ მოექცნენ²³. ახ. წ-ის IV საუკუნის 70-იანი წლების შუახნებამდე ამ ვრცელ ტერიტორიაზე სარმატულ ტომთა რამდენიმე მსხვილი გაერთიანება არსებობდა, რომელთაგან მნიშვნელოვანი – სირაქების, იაზიგების, როქსოლანების, აორსების, ალანების მოთავეობით შექმნილი ტომთა კავშირები იყო.

საუკუნეთა მანძილზე სარმატულ ტომთა ეს გაერთიანებები ძირითადად მომთაბარე მესაქონლეებად რჩებოდნენ. მინათმოქმედ მეურნეობას სავრომატულ (სარმატულ) ტომთა მხოლოდ იმ მცირე ნაწილმა მოკიდა ხელი, რომლებიც მინათმოქმედი მოსახლეობის ტერიტორიებზე გაბატონდნენ. როგორც მომთაბარე-მესაქონლე, ისე მინათმოქმედ სარმატებს შორის წელი ტემპით, მაგრამ მაინც მიმდინარეობდა გეოგრაფიული წყობის რღვევა. ყალიბდებოდა მდიდართა (ძირითადად სამხედრო) ზედაფენა, წინაურდებოდნენ სამხედრო ბელადები, მათი რაზმების წევრები. სარმატულ ტომებში თანდათან ქრებოდა მათი განვითარების ადრეული ხანისათვის დამახასიათებელი მატრიარქატის ნიშნები²⁴.

მომთაბარე მესაქონლეობას მიმდევარი სარმატული გაერთიანებებისათვის გარდა იმისა, რომ სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა ახალი საძოვრების დაუფლებას, სარმატულ ტომთა სამხედრო ზედაფენას, მათ მიერ დამორჩილებული აბორიგენი მოსახლეობის სამინათმოქმედო რაიონები და იქ მდებარე ქალაქების დაუფლებაც აინტერესებდა. საუკუნეთა მანძილზე მდიდარი ქალაქების მოსახლეობის ძარცვა, იშვიათად ამ ქალაქებთან ვაჭრობა, სარმატულ ტომთა ძირითად საქმიანობად რჩებოდა²⁵.

ძვ. წ. II საუკუნისათვის სარმატული ტომების იმ ნაწილისაგან, რომელიც ვოლგისპირეთის, სამხრეთ ურალისა და ყაზახეთის ველებზე განაგრძობდა მომთაბარეობას, აორსების გაერთიანება ჩამოყალიბდა. შემდეგში აორსებმა კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთი და ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებიც დაიკავეს. უფრო დასავლეთით გადასული სარმატული ტომებისაგან სირაქების, იაზიგებისა და როქსოლანების ტომთა კავშირები შეიქმნა. მათი მომთაბარეობის ძირითადი რაიონი, მართალია, მდ. დონის აღმოსავლეთით მდებარე ველები იყო, მაგრამ დროთა განმავლობაში მათ გადალახეს მდ. დონი და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე მიწები თავიანთ ხელქვეით მოაქციეს²⁶.

დასახელებულ ვრცელ ტერიტორიაზე გაბატონებული სარმატული ტომების ცალკეული გაერთიანების ურთიერთობა ერთმანეთთან და ადგილობრივ მოსახლეობასთან სხვადასხვაგვარი იყო. სამხედრო დაპირისპირებებს ცვლიდა სამხედრო და სავაჭრო კავშირები. მდ. დონის დელტასა და ყუბანისპირეთში წელი ტემპით, მაგრამ მაინც მიმდინარეობდა სკვითურ-სარმატული მოდგმის ხალხების მეოტიდურ ტომებთან ასიმილაცია²⁷.

§2. სარმატული გაერთიანებები და რომის იმპერია ახ.წ. I-II საუკუნეებში

ევროპის აღმოსავლეთ ნაწილში შექმნილი სარმატული გაერთიანებები პოლიტიკურად თუ დამოუკიდებელნი იყვნენ, ეკონომიურად ისევე შუა აზიის ეკონომიკურ რაიონებთან, განსაკუთრებით კი ხორეზმთან იყვნენ დაკავშირებულნი²⁸. სამაგიეროდ, აზოვის ზღვისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთ ველებზე გადასულ სარმატულ გაერთიანებებს, თავიანთ თავდაპირველ სამშობლოსთან არც ეკონომიკური და არც სამხედრო-ეკონომიკური ურთიერთობა არ ჰქონდათ. ისინი სკვითებთან, ასევე გერმანული წარმომავლობის ტომებთან ერთად (როგორც სამხედრო მოკავშირეები ან დაქირავებული მეომრები) ხშირად

21 Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение..., გვ. 118.

22 იქვე, გვ. 10. Смирнов К. Ф., Петренко В. Г., დასახ. ნაშრომი, გვ. 6.

23 Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение..., გვ. 115–123.

24 იქვე, გვ. 118.

25 იქვე.

26 იქვე, გვ. 117.

27 იქვე.

28 იქვე, გვ. 17; Смирнов К. Ф., Петренко В. Г., დასახ. ნაშრომი, გვ. 5.

მონანილობდნენ სხვადასხვა სამხედრო ოპერაციებში. ასე მაგალითად, ძვ. წ. 179 წელს ერთ-ერთი სარმატული გაერთიანების ხელმძღვანელი გატალი მცირე აზიის სახელმწიფოთა კოალიციას მიემხრო²⁹. ძვ. წ. 110–109 წლებში სარმატები ებრძოდნენ პონტოს მეფის მითრიდატე VI ეპატორის სარდალს დიოფანტეს, მონანილობდნენ ბოსფორის სამეფოში მიმდინარე ბრძოლებში³⁰. სარმატები იყვნენ რომის წინააღმდეგ მებრძოლი პონტოს მეფის მითრიდატე VI ეპატორის მოკავშირეები³¹.

ძვ. წ. I საუკუნიდან ბერძენი და რომაელი ავტორები მათ მიერ „ბარბაროსებად“ წოდებული სკიითურ-სარმატული მომთაბარე ტომების წარმომავლობით ისევ დაინტერესდნენ. პეროდოტე საერომატა ნაწილის წინაპრებად თუ ამამონ ქალებს თვლიდა³², დიოდორე სიცილიელის (ძვ. წ. 90–21 წწ.) ცნობით, სარმატები იმ დატყვევებული მიდიელების ჩამომავლები იყვნენ, რომლებიც სამხრეთის ქვეყნებში ლაშქრობისას სკივთებმა თან წაიყვანეს და მდ. ტანაისთან (მდ. დონი) დაასახლეს (II, 43, 6)³³. დიოდორეს ამ ცნობას უფრო მოკლედ იმეორებს ძველი რომაელი ავტორი პლინიუს უფროსი (IV, 19)³⁴.

ბერძენ-რომაელი ავტორების მიერ „სარმატიად“ წოდებულ ერცელ ტერიტორიაზე ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე შექმნილი ეთნიკური ვითარების შესასწავლად მნიშვნელოვანია ბერძენი გეოგრაფის სტრაბონის (ძვ. წ. 64/63 – ახ. წ. 23/24 წწ.) „გეოგრაფიაში“ არსებული ცნობები. სტრაბონის ცნობების გაანალიზებისას, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული თვალსაზრისით, შავი ზღვის ჩრდილოეთით მომთაბარე და განსახლებულ ხალხებზე თხრობისას, იგი მითრიდატეს ომების დროინდელ მასალებს ეყრდნობა³⁵, თუმცა, მას თავისი თანადროული ვითარებაც აქვს ასახული. ისე, როგორც მისი წინამორბედი ავტორი – დიოდორე სიცილიელი, სტრაბონიც სარმატების მომთაბარეობის არეალად ერცელ სიერცეს – მეოტიდის ტბის დასავლეთი სანაპიროდან და მდ. ტანაისიდან კავკასიის მთებამდე თვლის (XI, 2, 16; II, 5, 31)³⁶. მისივე ცნობით, სარმატულ ტომებს მდ. ტანაისსა (მდ. დონი) და ტირას (Tyras – მდ. დნესტრი) შორის მდებარე ველებიც ეჭირათ და მომთაბარეობისას მდ. ისტროსის (მდ. დუნაი) ქვემო დინების ველებამდე აღწევდნენ (VII, 3, 13)³⁷. აღნიშნულთან ერთად, მდ. ისტროსიდან აღმოსავლეთით ბორისთენესამდე (Borysthenes – მდ. დნეპრი) მომთაბარე და განსახლებულ ხალხებს სტრაბონი შემდეგი თანმიმდევრობით ასახელებს: გეტები, შემდეგ არის ტირაგეტების ოლქი, იაზიგი-სარმატების ოლქი, შემდეგ ეგრეთ წოდებული სამეფო სარმატების ქვეყნები, ურგების ქვეყნები (VII, 3, 17). ტირაგეტების ჩრდილოეთით, ქვეყნის სიღრმეში, – ნერს სტრაბონი, – ცხოვრობენ ბასტარნები, რომელთა განსახლების არეალი გერმანელ ხალხებამდე ერცელდება (VII, 3, 17)³⁸. მათ, – დასძენს სტრაბონი, – სარმატებთან ერთად შეაღწიეს დუნაიზე და მის ქვემო დინებაზე კუნძულები დაიკავეს (VII, 3, 13). ერთ-ერთი ამ კუნძულის სახელის – პეკუს მიხედვით მიიღეს სახელი პეკინებმა (VII, 3, 15). სტრაბონი ბასტარნებთან (რომელთაც გერმანული მოდგმის ტომებად მიიჩნევს. VII, 3, 17) ერთად მდ. ტანაისსა და ბორისთენეს შორის ათავსებს როქსოლანებს (Ρωξολαντοι) (VII, 3, 17), თუმცა, მათგან განასხვავებს (VII, 2, 4)³⁹. სტრაბონისავე ცნობით, როქსოლანები იმხანად ცნობილ სკივთებს შორის ყველაზე ჩრდილოეთით იყვნენ (II, 5, 7) და ტანაისსა (მდ. დონი) და ბორისთენესის შორის ტერიტორია ეჭირათ (VII, 3, 17). როქსოლანების სამხრეთით ცხოვრობდნენ საერომატები (მეოტიდის ტბის გადაღმა), ასევე სკივთები. მათი ქვეყანა გრძელდება აღმოსავლეთის სკივთებამდე (II, 5, 7). სტრაბონის თანადროული იაზიგები და როქსოლანები მომთაბარეები იყვნენ და ჩარდახიან ეტლებში (კიბიტებში) ცხოვრობდნენ (VII, 2, 4)⁴⁰.

სარმატული მოდგმის ტომებიდან სტრაბონი, როგორც ვნახეთ, მხოლოდ როქსოლანებისა და იაზიგების შესახებ გვანდის ცნობებს (მან ჯერ კიდევ არ იცის ხალხი ალანების სახელით). მდ. დუნაის აღმოსავლეთით განსახლებულ და მომთაბარე ხალხების დასახელებისას ბალკანელ აბორიგენ ტომებსაც ახსენებს. მოუთითებს სარმატების მიერ მდ. ტისასა⁴¹ და მისი შენაკადების ველებზე მცხოვრები დაკების ძლიერი ტომების

29 Смирнов К. Ф., Сарматы, СИЭ. т. 12. М., 1969, севტი 559-560.

30 იქვე.

31 იქვე.

32 პეროდოტე, ისტორია, გვ. 283–285.

33 Диодор Сицилийский, Историческая библиотека, ВДИ. 1947 № 4, გვ. 251.

34 Скрипичская М. В., Северное Причерноморье в описании Плиния Старшего. Киев, 1977, გვ. 100.

35 Стратановский Г. А., Страбон и его «География». Биგბი – Страбон, География, перевод и предисловие Г. А. Стратановского, Л., 1964, გვ. 787.

36 Страбон, География, გვ. 472, 128–129.

37 იქვე, გვ. 279.

38 იქვე, გვ. 280.

39 იქვე, გვ. 279–280, 269.

40 იქვე, გვ. 269.

41 მდ. ტისა – ესაა მდ. დუნაის უდიდესი მარცხენა შენაკადი.

შვეინროვების (სტაბონის ცნობით, მათ 200 ათასი მეომრის გამოყვანა შეეძლოთ. VII, 3, 13⁴²) შესახებ. რის გამოც, დაეკის სურვილი გამოუთქვიათ რომაელთა მოკავშირეები გამხდარიყვნენ (VII, 3, 13)⁴³.

სტრაბონის ცნობებიდან გამომდინარე, სარმატული ტომების მომთაბარეობის არეალი მდ. ვოლგის დასავლეთით მდებარე ველებიდან ბორისთენესამდე (მდ. დნეპრი) ივარაუდება, თუმცა, მათი მოთარეშე რაზმები, როგორც ჩანს, მდ. ისტროსის (მდ. დუნაი) აღმოსავლეთით მდებარე ველებამდეც აღწევდნენ, რაც დუნაისპირეთში მათ გაბატონებას ჯერ კიდევ არ ნიშნავდა. ასეთი თვალსაზრისის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ ახ. წ. 14 წელს რომის იმპერატორის ოქტავიანე ავგუსტუსის (ძვ. წ. 23 – ახ. წ. 14 წ.) ბრძანებით შესრულებული „ღვთაებრივი ავგუსტუსის საქმენის“ ტექსტის ის ნაწილი, სადაც იგი წერს: „ჩვენი მეგობრობა მოითხოვს ელჩების მეშვეობით ბასტარნებმა, სკივთებმა და იმ სარმატთა მეფეებმა, ვინც მდინარე ტანაისის გამოღმა და გაღმა მხარეს არიან“⁴⁴.

რომის იმპერატორის განცხადება, მისი მმართველობისას სკივთები და სარმატები მდ. ტანაისის (დონის) გადაღმა (ე. ი. აღმოსავლეთითაც) და გამოღმა (დასავლეთით) რომ ცხოვრობდნენ (განსაკუთრებით სარმატების მიმართ), ისტორიულ რეალობას უნდა ასახედეს. სტრაბონის ცნობა დუნაის ზღვასთან შესართავში მდებარე კუნძულები გერმანელებთან ერთად სარმატებმაც რომ დაიკავეს, როგორც ჩანს, იმპერიის ხელისუფალთა თვალში დუნაისპირეთის ქვემო წელზე სარმატთა დამკვიდრებად არ აღიქმებოდა. თუმცა, სარმატული ტომების ცალკეული წარმომადგენლები არა თუ მდ. დუნაის აღმოსავლეთ ნაპირებამდე, თვით ამ მდინარის დასავლეთითაც გადადიოდნენ. მათი თვითმხილველი იყო რომაელი პოეტი ოვიდიუსი (ძვ. წ. 43 – ახ. წ. 17 წ.).

იმპერატორ ავგუსტუსის მიერ ახ. წ. 8 წლიდან რომიდან გასახლებული ოვიდიუსი გარდაცვალებამდე დუნაისპირეთში – ქ. ტომისში (ახლანდ. ქ. კონსტანცა რუმინეთში) ცხოვრობდა, რის გამოც მას უშუალოდ უხდებოდა იმ მომთაბარე ბარბაროსებთან ურთიერთობა, რომლებიც საძარცვავად თუ სავაჭროდ ქალაქში შედიოდნენ.

იმხანად შავი ზღვისპირეთის ეს ნაწილი რომის პროტექტორატში მყოფ პატარა სამეფოს წარმოადგენდა⁴⁵. ქ. ტომისის მოქალაქეთა უმრავლესობა გეტები (დაკები) და ბერძნები იყვნენ. ქალაქში ბარბაროსთა (ამ შემთხვევაში სკივთ-სარმატების) წარმომადგენლებიც მრავლად იყვნენ. რომაელთა ამ სამფლობელოს მეზობლად ოვიდიუსი იაზიგებს, გეტებს, ბასტარნებს, საერომატებსა და სარმატებს ასახელებს⁴⁶. მხატვრულად აღწერს ქალაქში არსებულ ეთარებას. გაზაფხულიდან მდ. დუნაის ადიდების გამო „თავხედი ბარბაროსებისაგან“ ქალაქი თუ დაცული იყო, ზამთარში მდინარე იყინებოდა და გაყინულ მდინარეზე ფეხით სიარული შეიძლებოდა, რის გამოც ბარბაროსები ადვილად ხვდებოდნენ ქალაქში. როგორც ოვიდიუსი წერს, ესენი იყვნენ ფართე შარვლიანი და ცხვრის ტყავში გამოწყობილი სარმატები. ისინი როცა ქალაქში დადიოდნენ, მათ თმებზე დაკიდებული ყინულის ლოლუები ზარივით რეკდა⁴⁷.

ქ. ტომისის ქუჩებში მოსიარულე სარმატები, რა თქმა უნდა, მოლაშქრეები კი არა, ლუკმაპურის საშოვნელად ჩასული იაზიგები იყვნენ, რომელთა თანამომხმეები ყოველთვის მზად იყვნენ გაენადგურებინათ ქალაქის მომდებარე ტერიტორიები (მკვიდრ მოსახლეობას ატყვევებდნენ, მიწები დაუმუშავებელი რჩებოდა), შეეცადათ თვით ქალაქისათვის, რის გამოც მათი ისრები ხშირად ცვიოდა ქალაქის ქუჩებში⁴⁸.

დუნაისპირეთში ტერიტორიების დაკავება იაზიგების სარმატულ ტომთა გაერთიანებამ დაიწყო. სარმატულ ტომთა დასავლეთში გადასვლის ფაქტია ასახული რომაელი ავტორის პლინიუს უფროსის (გარდ. ახ. წ. 79 წ.) იმ ცნობაში, რომელშიც პანონიაში⁴⁹ – გერმანელი ტომების საზღვართან, რომაული ლეგიონების საზამთრო სადგომების მეზობლად, სარმატ-იაზიგთა მიერ ველიანი ტერიტორიების დაკავების შესახებაა მითითება (IV, 80)⁵⁰.

42 Страбон, География, гл. 279.

43 იქვე, Кулаховский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

44 Monumentum Ancyranum. თ. ყაზჩიშვილი, საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, თბ., 1976, გვ. 240.

45 Гаспаров М. Л., Овидий в изгнании. Нигде – Овидий, Скорбные элегии. Письма с Понта. Издание подготовили М. Л. Гаспаров, С. А. Ошеров, М., 1982, гл. 201.

46 Овидий, Скорбные элегии, гл. 26, кн. II.

47 იქვე, გვ. 46. Кн. III, 10.

48 Гаспаров М. Л., დასახ. ნაშრომი, გვ. 206. ოვიდიუსი ჩივის, რომ ბარბაროსთა შორის მყოფს გადააიწყდა დედა ენა – ლათონური, რადგან გეტური და სარმატული ისწავლა (Овидий, Скорбные элегии, V, 12). ოვიდიუსის სიტყვით, ქალაქში ცოტალა შემორჩა ბერძნული ენის მცოდნენი (იქვე, V, 7). მის გარშემო მხოლოდ თრაკიული და სკივთური ლაპარაკი ის-მის და მას ახლა. ალბათ, გეტურად უფრო მეუღლია ლექსების წერა (III, 14). ომის მოყვარული ტომებით გარშემორტყმულ ქალაქში შიშით ძრნის იგი (III, 11). ბარბაროსები მათგან სრულიად გაუცალკევებლად ცხოვრობენ და სახლების უმეტესობაც მათ ეკუთვნით (იქვე, V, 10). შდრ., ა. გამყრელიძე, ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1973, გვ. 21.

49 რომაული პროვინცია პანონია თანამედროვე უნგრეთის დასავლეთ ნაწილს, ავსტრიის აღმოსავლეთ ნაწილსა და ყოფილი იუგოსლავიის ჩრდილო ნაწილს მოიცავდა. იხ. სტატია – Папинония. СИЭ, т. 10, ავტორი ი. კოლოსოვსკაია.

50 Скржинская М. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 95.

პანონიის ტერიტორიაზე შეღწეულ სარმატ-იაზიგებს, მართალია, ველიანი მიდამოები (ეს უნდა ყოფილიყო მდ. დუნაისა და მდ. ტისას შორის არსებული ტერიტორია) პქონდათ დაკავებული, მაგრამ მათთვის პანონიის ეს ადგილი, ისე როგორც მანამდე მათ მიერ დაკავებული სხვა ველები, დროებითი გასაჩერებელი ადგილი იყო. ცოტა უფრო გვიან იაზიგები უკვე მდ. დუნაის ქვემო ნელზე – შავ ზღვასთან ჩანან.

იაზიგები დუნაისპირეთში სწორედ პანონიიდან უნდა შესულიყვნენ. დუნაისპირეთში – კერძოდ ქ. ტომისში სარმატული წარმომავლობის ცალკეული პირები, მართალია, ადრეც დაეხეტებოდნენ, მაგრამ რომის ხელისუფლება, როგორც ენახეთ, მათ ძირითადად ჯერ კიდევ დონის გადაღმა მცხოვრებლებად თვლიდა. ამჯერად დუნაისპირეთში სარმატ-იაზიგთა შედარებით დიდი მასის გამოჩენაზე საუბარი. დუნაისპირეთში იაზიგთა მისვლას I ს-ის 30–40-იან წლებში ვარაუდობენ⁵¹. რომაელი ავტორი, ცნობილი გეოგრაფი კლავდიოს პტოლემეოსი (გარდ. ახ. წ. 161 წ.) მათ „გადასახლებულ იაზიგებს“ („ιδρυες μετανασται“) უწოდებს (VIII, 5, 1)⁵².

საქვთა დუნაის ზემო ნელიდან დუნაის შესართავში გადასული იაზიგებისათვის პტოლემეოსის „გადასახლებულები“ ეწოდებინა. დუნაისპირეთში მისული იაზიგების „გადასახლებულთა“ ზენოდებით მოხსენიება, რა თქმა უნდა, თავიანთი პირველი სამომთაბარეო ტერიტორიიდან მათ ძალით განდევნას გულისხმობს.

სარმატული ტომების დუნაისპირეთში გამოჩენამ გარკვეულწილად შეცვალა ანტიკურ ავტორთა ცოდნა რომის იმპერიის ინტერესთა არეალში მოქცეული მომთაბარე ხალხების შესახებ. რომაელთა წარმოდგენაში ეთნონიმ „სკიითის“ შინაარსი შეიცვალა. სტრაბონის მომდევნო ხანაში მოღვაწე პლინიუს უფროსთან „სკიითის“ სახელით უცნობი ხალხებიც იწოდებიან (IV, 81), სკიითის სახელით იგი გერმანელ-საც აღნიშნავს (IV, 80), ხოლო „სკიითურ ტომებში“ (ხალხებში) („Scythica gentes“) საკუთრივ სკიითებს გარდა, სრულიად სხვადასხვა წარმომავლობის ტომებს: დაკებს (Daci), სარმატებს (Sarmatae), ჰამაქსობიებს (Hamaxobii) (ესენი, მისი სიტყვით, იგივე აორსები – Aorsi, არიან), ტროგოდიტებს/ტროგლოდიტებს (Trogodytae), ალანებსა (Alani) და როქსოლანებს (Roxolani) იხსენიებს (IV, 80)⁵³.

რაც შეეხება სარმატებს, ძველ რომაელ ავტორთა თხზულებებში ეთნონიმი „სარმატი“ ადრიდანვე დამკვიდრდა⁵⁴. სარმატად კი ტაერის მთებიდან (იგულისხმება ურალის მთიანეთი. ე. გ.) მდ. ბორისთენამდე (მდ. დნეპრი) ტერიტორია აღინიშნებოდა. შემდეგში, პეროდოტეს დროინდელ სკიითეთად მიჩნეულ ვრცელ ტერიტორიას – ბალტიის ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირიდან მდ. ვოლგამდე და ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთამდე, ასევე სარმატად თვლის რომაელი ისტორიკოსი ტაციტუსი (დაახლ. 55–116 წწ.)⁵⁵ დასახლებულ ავტორთა მონაცემები სარმატიის შესახებ დაახლოებით მოიცავს პეროდოტეს დროინდელი სავრომატებისა და სკიითების მომთაბარეობის ტერიტორიებს⁵⁶.

ბერძენი გეოგრაფის კლავდიოს პტოლემეოსის (გარდ. 161 წ.) „გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში“ უკვე დეტალური ცნობებია სარმატიის შესახებ. იგი ევროპულ სარმატიად თვლის მდ. ვისლის აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიას. ბალტიის ზღვას სარმატთა ოკეანეს უწოდებს (III, 5, 1). ევროპისა და აზიის რუკაზე აღნიშნავს სარმატიას და როგორც ევროპის, ისე აზიის სარმატიის საზღვარს უთითებს (III, 5, 1; V, 8, 1). აზიის სარმატიის აღმოსავლეთ საზღვრად ჰირკანიის ზღვასა (კასპიის ზღვა) და სკიითეთს თვლის მდინარე რას (მდ. ვოლგა) მოსახვევამდე (V, 8, 12). სარმატიის საზღვრებში მან არ იცის ხალხი სკიითის სახელით. ამ ეთნონიმს მხოლოდ ერთხელ ასახელებს ალანთა სახლის განმარტებისას (III, 5, 7)⁵⁷.

ი. კულაკოვსკის თანახმად, პტოლემეოსის ცნობებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა: სარმატების სამშობლოს – მათი თავდაპირველი მომთაბარეობის ადგილის შესახებ მითითება; აზიასა და ევროპაში

51 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

52 Клавдий Птолемей. Географическое руководство. ВДИ. 1948 № 2, გვ. 233.

53 Г (аВ) Плиний Секунд „Естественная история. ВДИ. 1949. №2. გვ. 278., Скржинская М. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 95, Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 8.

54 შ. სანაკოვის თანახმად ტერმინი „სარმატია“ პირველად პოლიბიოსმა (ძვ.წ. 205–123) იხმარა ძვ.წ. 179 წლის ამბების აღწერისას. იხ. მისი, Некоторые вопросы источниковедения истории осетинского народа. Цхинвали, 1979, გვ. 28–29.

55 გამოცემლის შენიშვნა ნიგმი-Ташт Публий Корнелий, Аппяны. Малые произведения. История. М., 2003, გვ. 960–961 (Ап. VI.33, 35., XII 29., I. II, 2, 79., III 5,24., IV 4, 54., Г. I, 17, 43, 46).

56 მას შემდეგ, რაც ცივლზებული სამყარო კარგად გაეცნო სარმატულ გაერთიანებებს, ანტიკური ავტორების თხზულებებში სკიითეთი, მართალია, უკვე სარმატიად იწოდა, მაგრამ ბერძნულ-რომაული სამყაროს მოსახლეობაში სკიითების შესახებ ხსოვნა არ გამქრალა. ეთნიკური სახელი „სკიითი“ ძირითადად პოეზიასა და ბელეტრისტიკაში განაგრძობდა არსებობას (Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 8). უფრო გვიან, ბიზანტიელ ავტორებთან, ეთნიკურმა სახელმა „სკიითი“ ისევე ხალხის აღმნიშვნელი ტერმინის შინაარსი შეიძინა. ამ ტერმინს ბიზანტიელი ავტორები სლავების გარდა იმ პუნქტ-თურქული მოდგმის ხალხების (მაგალითად, ავარების) აღსანიშნავადაც იყენებდნენ, რომელთაც ბიზანტიის იმპერიასთან უხდებოდად ურთიერთობა და საუკუნეების განმავლობაში ბიზანტიის ინტერესებში შემავალ სამხრეთ რუსეთისა და აზოვის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ველებზე ერთმანეთს ცელიდნენ.

57 Клавдий Птолемей, დასახ. თხზ., გვ. 232–246.

სარმატთა სამომთაბარეო არეალის საქმო ზუსტი აღნიშვნა. ასევე მნიშვნელოვანია, პტოლემეოსის სარმატულ ტომებს რომ სხვადასხვა სახელით წარმოგვიდგენს. ეთნონიმ სარმატის სახელს დამატების სახით სხვადასხვა მსაზღვრელს ურთავს. ასეთებია: ტირაგეტი სარმატები (Τυραγέται Σαρμαται) (II, 10, 7) ევროპის სარმატიაში და ჰიბერბორეის სარმატები (Υπερβόρειοι Σαρμαται), სამეფო სარმატები (Βασιλικοι Σαρμαται), იოფაგები (Ίσθαγγοι Σαρμαται ე. ი. ცხენის მჭამელი. - ვ. გ.) სარმატები აზიაში (V, 8, 16). პტოლემეოსის ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმოშველი კავკასიის კარს „სარმატთა კარს“ (V, 8, 11; V, 8, 15) უწოდებს⁵⁸.

პტოლემეოსის თხზულებიდან ზემოთხაზილი მასალა სარმატთა შესახებ ნაკლები ჩანს. სარმატი ტომების (ხალხების) ჩამოთვლისას იგი არ ასახელებს: იაზიგებსა და როქსოლანებს, თუმცა იცის ევროპის სარმატიაში იაზიგი-მეტანასტი (ე. ი. გადასახლებული სარმატები) (III, 5, 1) და მეოტიდის ზღვისპირის იაზიგები, როქსოლანები (III, 5, 7), აორსები და ალანები (III, 5, 10). როგორც ჩანს, პირველი ჩამოთვლისას პტოლემეოსმა სარმატული ტომები მათი გარკვეული თვისებებით განაცალკევა. რაც მთავარია, პტოლემეოსის ასეთი მონაცემები იმის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ, ერთიანი სარმატული ეთნოსის შიგნით სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით განცალკევება რომ მიმდინარეობდა. მისი მოღვაწეობის დროისათვის ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმოშველი გზა კელაქ „სარმატთა კარად“ იწოდებოდა და ალანთა გაერთიანება არა თუ ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში, აზოვისზღვისპირეთსა და ჩრდილო შავიზღვისპირეთშიც არ იყო გამოკვეთილი, პტოლემეოსის რომ ცალკე მოხსენებინა.

ამრიგად, იმ რომაელ ავტორთა ცნობებიდან გამომდინარე, რომლებიც ახ. წ. დამდეგისათვის ჩრდილო შავიზღვისპირეთში არსებულ ვითარებას აღწერენ, სარმატული ტომების მომთაბარეობის რაიონად ძირითადად ისევ მდ. ტანაისის (მდ. დონის) აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორია ითვლებოდა (ესაა იმპერიის მმართველის ოფიციალური ცნობა), თუმცა, მათი მოთარეშე რაზმები მდ. დნეპრის დასავლეთით მდებარე ტერიტორიაზეც ხშირად ჩნდებოდნენ. მათგან გამოყოფილი ლუკმაპურის მადიებელი ცალკეული პირები კი რომის კუთვნილ ტერიტორიაზე (მაგალითად, ქ. ტომისში) მრავლად იყვნენ. ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში მდ. დუნაის ნაპირებთან უკვე „გადასახლებული იაზიგები“ გამოჩნდნენ.

მდ. ისტროსის (მდ. დუნაი) აღმოსავლეთით მომთაბარე ხალხებს შორის ოვიდიუსი სკეითებს რომ არ ასახელებს, შემთხვევითი არაა. მისი და სტრაბონის მოღვაწეობის დროისათვის, გარდა იმისა, რომ საკუთრივ სკეითური ტომები აქტიურ სამხედრო ძალას აღარ წარმოადგენდნენ⁵⁹, მათი მომთაბარეობის არეალს უკვე სარმატული ტომები აკონტროლებდნენ, რაც ძველ ავტოთა მონაცემებში აისახა. სტრაბონი „სკეითად“ მხოლოდ ევროპის მატერიკის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილს მიიჩნევს (I, II, 28; XI, II, 1)⁶⁰. ამ ცნობიდან გამომდინარე, სკეითებად წოდებულ იმ ხალხებში, რომლებიც შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე იხსენიებიან, სარმატები უნდა ვიგულისხმოთ. სარმატებს იმხანად მდ. ვოლგის დასავლეთი ნაპირებიდან მდ. დუნაის აღმოსავლეთ სანაპირომდე გაშლილ ტერიტორიაზე, როგორც ენახეთ, რამდენიმე გაერთიანება ჰქონდათ შექმნილი, მათი ძირითადი მასა მდ. დონის შუანელზე ჩარდახიან ეტლებში (კიბიტებში) ცხოვრობდა.

დროდადრო დუნაისპირეთში გამოჩენილი სარმატული რაზმები, როგორც ჩანს, უკან, დონის ველებზე აღარ ბრუნდებოდნენ. რომის იმპერიის საზღვრებთან ახლოს ყოფნა მათთვის ხელსაყრელი იყო.

§3. ალანთა გამოჩენა ისტორიის ასპარეზზე

თანამედროვე ოსთა წინაპრები, როგორც განცალკევებული ეთნოსი, დასავლეთ ციმბირიდან, ძირითადად კი შუა აზიის (სირ-დარიის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ტერიტორია) ველებიდან მოსულ სკეითურ-სავრომატულ-სარმატულ გარემოში რომ ჩამოყალიბდნენ, ეს როგორც ოს, ისე სხვა მეცნიერთა შორის აზრთა სხვაობას აღარ იწვევს. საკამათო სხვაა-კერძოდ, რომელი სარმატული გაერთიანება იყო ოსების უშუალო წინაპარი. ასეთად კი ძირითადად ალანები მიაჩნიათ. 1985 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში („Очерки истории Юго-Осетинской автономной области“, I, Тбилиси, 1985) პროფ. ვ. აბაევი შეეცადა ოსების სარმატებისაგან წარმომადელობა ლინგვისტური მონაცემების საფუძველზე დაემტკიცებინა (გვ. 55-60).

58 იქვე, გვ. 237. შდრ., Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 8.

59 ადრიდანვე, რომაულ პეოზიაში ტრამალებში ზეტალი და თავისუფალი ცხოვრება, როგორც ჩანს, ერთგვარი რომანტიკული ცხოვრების იდეალად იქცა. რომელი პოეტი პორაციუსი (ძვ. წ. 65-8 წწ.) წერს: „განა უმჯობესი არ არის სკეითებრი იტოვრო ტრამალებში, რომელთა საცხოვრისსაც წარმოადგენენ სალაშქრო ჩარდახიანი ურმები“. იხ. სერგეევი, ძველი რომის ისტორიის ნარკვევები, II, თბ., 1941, გვ. 514. მსგავსი ვითარება ყოფილა ძველ ჩინეთშიც. ჩინურ პოეზიაში პუნები იწოდებიან როგორც „ზეციური ამაყები“ (იხ. Гумилев Л. Н., Хунну, Срединная Азия в древние времена, М., 1960, გვ. 42), ხოლო ჩინურ ქრონიკაში ნათქვამია: „პუნებთან მზიარულია ცხოვრება“ (იქვე, გვ. 55; შდრ., Бичурин Н. Я., (Иахуи), Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. I, М.-Л., 1950, გვ. 107).

60 Страбон, География, გვ. 41, 468.

ისტორიის ასპარეზზე ალანების გამოჩენის საკითხს როცა ი. კულაკოვსკი შეეხო, აღნიშნა: ხალხი ალანთა სახელით პირველად რომის იმპერატორის ნერონის (54–68 წწ.) თანამედროვეების – სენეკა უმცროსისა (ახ. წ. 4–65 წწ.) და ლუკიანუსის (Lucianus) (გარდ. დაახლ. 180 წ.) თხზულებებში ჩნდება. სენეკა, – ნერს ი. კულაკოვსკი, – მდ. დუნაის ქვემო დინებაზე მყოფ ალანებს იმპერიის მტრებს უწოდებს, ხოლო ლუკიანუსი მათ კავკასიისპირეთის (прикавказских) ქვეყნებთან ათავსებს⁶¹. ი. კულაკოვსკის თანახმად, ლუკიანუსი შეცდა და სახელი ალანი (Alani) ალბანებში (Albani) აერია, ყოველ შემთხვევაში, მის დროს რომაელები იცნობდნენ ალანებს, როგორც კავკასიისპირეთის ხალხს. ამის დასტურად, – დასძენს ი. კულაკოვსკი, – შეიძლება მივიჩნიოთ ალანთა სახელის მოხსენიება ვალერიუს ფლავიუსის (გარდ. ახ. წ. დაახლ. 95 წ.) პოემაში „არგონავტიკა“ („Argonautica“) (VI, 42). ალანთა სახელი ცნობილი იყო აგრეთვე ვალერიუს მარციალისათვის (Martialis Valerius) (ახ. წ. დაახლ. 40 – გარდ. დაახლ. 102 წ.). იგი ერთ ეპიგრამაში უცხო ხალხების ჩამოთვლისას ალანების სახელსაც ახსენებს (VII, 30, 6)⁶².

დასახელებულ ავტორთაგან განსხვავებით, მათი თანამედროვე ებრაელი ისტორიკოსი იოსებ ფლავიუსი (გარდ. ახ. წ. 100 წ.) თავის თხზულებებში („იუდეველთა სიძველეები“ და „იუდეველთა ომები“) ალანთა შესახებ შედარებით ვრცელ ცნობებს გვაწვდის, მოგვითხრობს ჩრდილო კავკასიიდან წინა აზიაში იმ დიდი ლაშქრობის შესახებ, რომელიც ახ. წ. 35 და 72 წლებში მიდიოდა და არმენიის (სომხეთის) წინააღმდეგ ჩრდილოეთიდან შემოჭრილმა ბარბაროსებმა განახორციელეს. ამ ხალხს იგი ალანებს უწოდებს და განმარტავს: ჩვენ ადრე აეხსენით, რომ ისინი მდ. ტანაისის (მდ. დონი) ირგვლივ და მეოტიდის ტბასთან (აზოვის ზღვა) მცხოვრები სკივთების ნაწილი არიანო (Iud. VII, 7, 4). ალანები, – ნერს ფლავიუსი, – პირკანის მეფემ ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აშენებული „არკინის კარი“ გამოუშვა (VII, 7, 4)⁶³. ეს კარი მასთან „ქასპიის კარად“ (τὰς ὕψας τὰς Κασπίας) იწოდება (VIII, 4, 97)⁶⁴.

მიუხედავად იმისა, რომ ზემოთხსენებული ცნობები კავკასიის მთისწინეთში – უფრო სწორად ცენტრალურ კავკასიაში ალანთა ცხოვრების შესახებ ხელმოსაყიდ მასალას არ შეიცავს, ოსი მკვლევარი ი. გაგლოითი სწორედ მათზე დაყრდნობით ახ. წ. I საუკუნიდანვე ალანებს ცენტრალურ კავკასიაში დამკვიდრებულ ხალხად მიიჩნევს. მისი სიტყვით, ლუკანუსი⁶⁵ ალანებს კავკასიის იმ ტომებს შორის მოიხსენიებს, რომლებთანაც ძვ. წ. 65 წელს ამიერკავკასიაში ლაშქრობისას რომაელ სარდალს პომპეუსს შეტაკება მოუხდა⁶⁶. ხოლო, ვალერიუს ფლავიუსის ცნობებიდან გამომდინარე, ალანები ჩრდილოკოლხური ტომის – პენიოხების მეზობლად, თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიის ახლოს სახლობდნენ⁶⁷. ასეთი მსჯელობის შემდეგ ი. გაგლოითი ნერს: „Иосиф Флавий называет алан скифским племенем, живущим вокруг Танаиса (Дона) и Меотийского озера (Азовского моря) и отмечал их вторжение в Закавказье в 35 и 72 гг. II в.“⁶⁸.

სადაა სიმართლე? ლუკანუსისა და ვალერიუს ფლავიუსის ფრაგმენტულ ცნობებზე დაყრდნობით მიღებულ ი. გაგლოითის დასკვნას დაუეჯეროთ თუ იოსებ ფლავიუსს, რომელსაც ი. გაგლოითი იქვე იმონებს?

61 მათმა თანამედროვე პლინუს უფროსმა იცის ეთნონიმ „ალანის“ სახელი (IV, 80), მაგრამ კერძოდ სად მომთაბარებოდნენ ისინი, გაურკვეველია. იხ. М. В. Скрипникова, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 95.

62 Кулаковский Ю., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 9.

63 Флавий Иосиф. О войне иудейской, ВДИ, 1947, № 4, გვ. 277.

64 Флавий Иосиф. Иудейские древности, ВДИ, 1947, № 4, გვ. 275. მდრ., Кулаковский Ю., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 10.

65 რომაელი პოეტი მარკუს ანეუს ლუკანუსი (Lucanus Marcus Annaeus. ახ. წ. 39–65 წწ.) თავის პოემაში პომპეუსის საქართველოში ლაშქრობასაც ეხება. პომპეუსი ასე მიმართავს სპარსელებს: მე როცა მივებურებოდი ქასპიის ურდულისაკენ და ვდევენიდი მკაცრსა და მუდამ მეომარ ალანებს, თქვენ საშუალება მოგეცათ აქემენთა ველზე გაშლილიყავით (VIII, 222–224).

ზემოთხსენებული ცნობის კომენტარებისას ალ. გამყრელიძე ნერს: „ქასპიის კარში თითქოს დარჩალი უფრო უნდა იგულისხმებოდეს, რადგან ალანები ჩვეულებრივ სწორედ მის გადასწევით მცხოვრებლებად იგულებიან“. ალ. გამყრელიძე, *ტაციტუსის ცნობები...*, გვ. 41.

ძვ. წ. I ს-ის შუახანებისათვის ჩრდილო კავკასიაში ალანთა ყოფნა ანაქრონიზმა. ლუკანუსის პოემაში ალანთა სახელის გაჩენა, მის თანადროულ ვითარებას ასახავს. ლუკანუსს ალანთა შესახებ ცნობა იმპერატორ ოქტავიანე ავგუსტუსის წარწერიდან, ან ოვიდოსის ნაწარმოებიდან შეიძლება აეღო. რაც მთავარია, ანგარიში უნდა გაენიოს იმ ფაქტს, რომ პომპეუსზე თხრობისას პლუტარქე ალანებს არ ახსენებს. იხ. პომპეუსი, რჩეული პარალელური ბიოგრაფიები, I, ა. ურუშაძის თარგმანი, თბ., 1957, გვ. 117–118. მდრ., Плутарх. Негде – В. В. Латышева, Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, ВДИ, 1947, № 4, გვ. 341.

66 Галлони Ю., Этногенез осетин. Негде-Очерки истории Юго-Осетии. Т. I, Цхинвали, 1969, გვ. 37.

67 იქვე.

68 იქვე. სხვათა შორის, ალანთა მომთაბარეობის (ცხოვრების) ადგილის განსაზღვრისას ასევე უზუსტობასა და გაორებას აქვს ადგილი ძველ ავტორებთანაც. XII ს-ის ბიზანტიელი ავტორი იოანე ცეცე ლიკოფრონის კომენტარებში ნერს (მომადეს რუსული თარგმანი): „Еврей Иосиф племенем европейских скифов называет и аланов, живущих у той же Меотиды и Танаиса около прохода Ирвандиза и Каспийского моря, который царь Александр звал железными воротами“. იხ. Латышев В. В., Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, т. I, греческие писатели, вып. 2-й, СПб., 1896, გვ. 404.

დავუშვათ, ლუკანუსი არ ცდებდა, მის თხზულებაში ეთნონიმ ალბანის ნაცვლად ალანი არაა მითითებული და საქართველოში პომპეუსის ლაშქრობის თანადროულად კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, მართლაც, ცხოვრობდნენ ალანები, მაშინ ი. გაგლოითს ჩრდილო კავკასიაში ალანთა დამკვიდრების დროდ ძვ. წ. I საუკუნე მანაც უნდა მიეთითებინა, მაგრამ ლუკანუსის ცნობა, როგორც ჩანს, თვით ი. გაგლოითსაც არ მიაჩნია მაინცდამაინც სანდოდ. ამიტომ უთითებს ჩრდილო კავკასიაში ალანთა დამკვიდრების დროდ ახ. წ. I საუკუნეს. აღნიშნულთან ერთად, ი. გაგლოითის მიერ კორნელიუს ტაციტუსის იმ ცნობის დამონება, რომელშიც ქართლის მეფის ჩრდილოელი მოკავშირეები „სარმატებად“ იწოდებიან (VI, 33)⁶⁹, იოსებ ფლავიუსის ზემომოტანილ ცნობას უჭერს მხარს. რაც იმის მაჩვენებელია, ახ. წ. I საუკუნისათვის ალანთა გაერთიანება ჯერ კიდევ სარმატთა გაერთიანებად რომ იწოდებოდა და იმხანად მდ. დონის ქვემო დინების ველებსა და აზოვის ზღვის ჩრდილო მიდამოებში მომთაბარებოდა.

ახ. წ. 35 წელს ამიერკავკასიაში შემოსულ ოსთა ნინაპრებად მიჩნეულ ჩრდილოელთა ლაშქრობის მონაწილეებს, როგორც ი. გაგლოითი წერს, ერთი რომ „სკეიტებს“, მეორენი – „სარმატებს“, ხოლო მესამენი „იაზიგებს“ უწოდებენ⁷⁰, განა ეს იმას არ მონიშნავს, ეს ავტორები ამიერკავკასიაში შემოჭრილ ხალხს ჯერ კიდევ ალანებად რომ არ მიიჩნევდა. მეორეც, ყოვლად წარმოუდგენელია, ძველ ავტოთა მიერ I ს-ის 10–30-იან წლებში ჯერ პანონიაში, გერმანელების მეზობლად, შემდეგ ქვემო დუნაიზე მისული, „გადასახლებულებად“ წოდებული იაზიგები, ახ. წ. 35 წელს ამიერკავკასიაში შემოსულიყვნენ.

აღნიშნულის შემდეგ ი. გაგლოითის დასკვნა, ახ. წ. 35 წელს ამიერკავკასიაში ალანთა შემოჭრამ, თითქმის, თვალნათლივ აჩვენა ალანები ჩრდილო კავკასიაში ერთ-ერთ მსხვილ პოლიტიკურ ძალად რომ ყალიბდებოდნენ, ისტორიულ რეალობას არ შეესაბამება. მართალია, იოსებ ფლავიუსის იმ ცნობაში, რომელიც ახ. წ. 72 წელს ქართლის მეფის მიერ ამიერკავკასიაში ჩრდილოელთა დაქირავებული ლაშქრის შემოყვანას შეეხება, უშუალოდ ალანებზეა მითითება (VII, 7, 4), მაგრამ ფლავიუსი იქვე ხომ წერს: „მე რომ ადრე აგისენი, ალანთა ტომები ტანაისის ირგვლივ მცხოვრები სკეიტები არიან“ (VII, 7, 4).

ახ. წ. I–II საუკუნეებისათვის ალანთა ტომი რომ უკვე ჩრდილო კავკასიაში იყო დამკვიდრებული, ამის დამატებით საბუთად ი. გაგლოითს ზემოდასახელებული ლუკიანუს სამოსატელის (გარდ. 180 წ.) ცნობაც მოაქვს. ლუკიანუსი, – წერს ი. გაგლოითი, – ალანებს უშუალოდ ბოსფორის სამეფოს მეზობლად ათავსებს, მოუთითებს ასევე ბოსფორის მეფეებთან ალანთა ბელადების დინასტიური კავშირის შესახებ⁷¹.

ზემომოტანილი მასალის შემდეგ ი. გაგლოითი ასკენის: ალანთა გაერთიანების წინამძღოლთა დინასტიური კავშირები ბოსფორის სამეფოსთან, მათი მონაწილეობა ამიერკავკასიისა და ჩრდილო კავკასიის ხალხთა პოლიტიკურ ცხოვრებაში იმას მონიშნავს, ახ. წ-ის I–II საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიაში ალანთა მოთავეობით შექმნილი სახელმწიფო წარმონაქმნი რომ არსებობდა. ალანები მდ. თერგის ნაპირზეც რომ იყვნენ დაფუძნებულნი, ამას ი. გაგლოითის თანახმად, კლავდიოს პტოლემეაიოსის მიერ მდინარე თერგის სახელად მითითებული „ალონტა“ მონიშნავს. მდინარის ამ სახელში, – დასძენს ი. გაგლოითი, – ადვილად ამოიცნობა ეთნიკური სახელი „ალანი“⁷².

დავუშვათ, მდ. „ალონტას“ სახელი, მართლაც, უკავშირდება ალანებს, მაგრამ აქვე ისმის კითხვა – ამიერკავკასიაში შემოსასვლელად I–II საუკუნეებში ალანებმა არაერთხელ გამოიყენეს ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმომავალი გზა, მაგრამ ამ გზას იმხანად არავინ ალანთა სახელთან არ აკავშირებს. ასე მაგალითად: იოსებ ფლავიუსი მას „კასპიის კარს“ უწოდებს (XVIII, 4, 97)⁷³, ტაციტუსი „კასპიის გზას“ (Caspia via) (VI, 33)⁷⁴, კლავდიოს პტოლემეაიოსი პირდაპირ მოუთითებს „სარმატიის კარი“ იბერიის საზღვართან მდებარეობსო (V, 8, 11; V, 8, 16)⁷⁵. ეს გადმოსასვლელი პლინიუს უფროსისათვის „კავკასიის კარია“ (VI, 30, 50)⁷⁶.

დასახელებულმა ავტორებმა ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმომავალი გზა რომ ალანთა სახელს არ დაუკავშირეს, ეს იმას არ ნიშნავს, მათ ალანთა გაერთიანების შესახებ არ იცოდნენ. როგორც ვნახეთ, ფლავიუსის ცნობა უკონდა მდ. დუნაისა და მეოტიდის ტბასთან მომთაბარე სკეითი ალანების შესახებ. ალანები იცის როგორც ტაციტუსმა (I, 6, 2)⁷⁷, ისე პტოლემეაიოსმა (III, 5, 10), მაგრამ ისინი ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმომავალ გზას ალანთა სახელს არ უკავშირებენ.

69 Ташт. Анали, гл. 170; Галланти Ю., даსახ. ნაშრომი, გვ. 37.

70 Галланти Ю., даსახ. ნაშრომი, გვ. 32.

71 იქვე, გვ. 39.

72 იქვე. პიდრონიმ „ალონტას“ წარმომავლობის შესახებ იხ. ქვემოთ თავი IV, §2.

73 Флавий Иосиф, Иудейские древности, гл. 275.

74 Ташт, Анали, гл. 170.

75 Клавдий Птоломей, Географическое руководство, гл. 246–247.

76 Г(ай) Плиний Секунд, даსახ. თხზ., გვ. 298, 306; Клавдий Птоломей, даსახ. თხზ., გვ. 246, შენ. 1. ამ კარს ალნერს სტრაბონი (XI, 3, 5).

77 გამყრელოძე აღ., ტაციტუსის ცნობები, გვ. 125.

ანტიკურ ავტორთა თხზულებებში ალანთა კარის მოუხსენებლობა მხოლოდ ერთი გარემოებით შეიძლება აიხსნას: ახ. წ. I-III საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმომავალი გზის მიმდებარე ველებზე ალანები არ სახლობდნენ. უფრო მეტიც, იმ დროის სკეითურ-სარმატულ სამყაროში ალანთა სახელის მატარებელი გაერთიანება ჯერ კიდევ არ იყო გამოკვეთილი, ის გაერთიანება, რომლის ლაშქარი ქართლის მეფეთა მოწვევით ამიერკავკასიაში შემოდიოდა, ძირითადად ისევ სკეითურ-სარმატული (უფრო ზუსტად სირაქები) იყო. ალანებს გარკვეული დრო დასჭირდათ, სანამ სკეითურ-სარმატულ მასაში ალანთა სახელით ცნობილ საკუთარ გაერთიანებას შექმნიდნენ.

მას შემდეგ, რაც ი. გაგლოითმა, თითქოს დაასაბუთა ახ. წ. I-III საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიაში ალანების ყოფნა, მათი თავდაპირველი სამშობლოს გარკვევაც სცადა. მართალია, - წერს ი. გაგლოითი, - წერილობით წყაროებში სახელი ალანი მხოლოდ ახ. წ. პირველ საუკუნეში ჩნდება, მაგრამ არცერთი ანტიკური ავტორი არ ლაპარაკობს ჩრდილო კავკასიასა და ჩრდილო შავი ზღვისპირეთში სარმატულ-ალანური ტომების, მათი სავარაუდო პირველსაცხოვრისად მიჩნეული არალის ზღვისპირეთიდან გადმოსახლების შესახებ. ალანთა ცალკეული რაზმები იმ დროს (ე. ი. ახ. წ. I ს-ში. - ე. გ.) მყარად იყო დამკვიდრებული ჩრდილო კავკასიაში. პუნთა თავდასხმების დაწყებამდე ჩრდილო კავკასიელი ალანები კავშირს არ წყვეტდნენ თავიანთ შუაზიელ თანატომელებთან⁷⁸. ი. გაგლოითის თანახმად, ერთდროულად ეთნონიმ „ალანის“ გამოჩენა ჩრდილო კავკასიასა და არალის ზღვისპირეთში შესაძლოა იმ გზაზე მიუთითებდეს, რომლითაც ალანები კავკასიისაკენ მოძრაობდნენ, თუმცა, ეს გადმოსახლება ახ. წ. I საუკუნეზე ადრე მოხდა⁷⁹.

როგორც ხედავთ, მას შემდეგ რაც ი. გაგლოითმა იმაზე მოუთხა, ახ. წ. I-ის I საუკუნის ანტიკური ავტორებიდან არცერთი სარმატულ-ალანური ტომების „პირველ საცხოვრისად მიჩნეული არალის ზღვისპირეთიდან გადმოსახლების შესახებ რომ არ ლაპარაკობს“ (სათანადო ცნობა ვერ მოიგნა ახ. წ. I ს-ში ეთნონიმ „ალანის“ სახელი არალის ზღვისპირეთშიც რომაა დამონშებული), უცნაურად გამოიყურება მისი დასკვნა: ახ. წ. I საუკუნეში ალანები არალის ზღვისპირეთსა და ჩრდილო კავკასიაში, თითქოს, ერთდროულად იხსენიებიან და შუა აზიაში ალანთა სახელის „გამოჩენა“, იქიდან ჩრდილო კავკასიამდე ალანთა მიერ გამოვლილ გზაზე უნდა მიგვითითებდეს⁸⁰.

ი. გაგლოითის სიტყვით, წერილობით წყაროებში ეთნონიმ ალანის „გამოჩენა“ უმთავრესად დაკავშირებული იყო ალანთა (აორსთა) მოთავეობით ახ. წ. I საუკუნეში ეთნიკურად მონათესავე სარმატულ-ალანური ტომების გაერთიანების შექმნასთან. ახ. წ. I საუკუნის შუახანებში დაწყებული ეს პროცესი (ე. ი. აორსთა ნიაღში ალანთა წარმოქმნა. - ე. გ.) რამდენიმე საუკუნე გაგრძელდა და სწორედ აორსებს უნდა დაუკავშირდეს ჩრდილო კავკასიაში ალანთა გამოჩენა. სტრაბონის ცნობები, - დასძენს ი. გაგლოითი, - აორსებისა და სირაქების შესახებ რადგან ძვ. წ. II საუკუნიდან მომდინარეობს, ალანთა გამოჩენაც ჩრდილო კავკასიაში ამ დროით უნდა დათარიღდეს⁸¹.

ი. გაგლოითის საბოლოო დასკვნა ასეთია: ჩრდილო კავკასიაში სკეითების შემდეგ სარმატულ-ალანური ტომების გამოჩენამ საფუძველი დაუდო ოსი ხალხის ჩამოყალიბებას. ალანები იყვნენ უშუალო წინაპრები თანამედროვე ოსებისა. მათ ასევე დიდი კულტურული გავლენა მოახდინეს ჩრდილო კავკასიის სხვა ხალხების კულტურაზე⁸².

ვფიქრობ, ყველაფერი ნათელია. ი. გაგლოითი თავგამოდებით ცდილობს ჩრდილო კავკასიაში ალანთა ყოფნა, უფრო სწორად, ცენტრალურ კავკასიასა და ყუბანისპირეთში, ალანთა მოთავეობით ჩამოყალიბებული სახელმწიფო გაერთიანების არსებობა დაამტკიცოს. ზემოთ ლუკანუსის ცნობა პომპეუსის ამიერკავკასიაში ლაშქრობის თანადროულად (ძვ. წ. 65 წ.) ჩრდილო კავკასიაში ალანთა ყოფნის შესახებ

78 Гаглойти Ю., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 39.

79 იქვე, გვ. 40.

80 იქვე.

81 იქვე.

82 იქვე. 1969 წელს გამოცემულ „სამხრეთ ოსეთის აო ისტორიაში“ როცა ი. გაგლოითი ზემომატნილ დებულებებს აყალიბებდა, კარგა ხნის გამოსული იყო ე. გამრეკელის მონოგრაფია „Малые и большие I-XV вв. н. э.“ (Тб., 1961), რომელშიც აღნიშნულია: ეთნიკური ტერმინის „ალანები“ ანტიკურ ლიტერატურაში ხმარებაში შემოდის ახ. წ. I ს-ის მეორე ნახევრიდან. სენეკას, პლინიუს უფროსისა და იოსებ ფლავიუსის ცნობებიდან გამომდინარე, ალანები ლოკალიზდებიან შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე, მეოტიდის (აზოვის ზღვა) ჩრდილო ნაწილსა და მდ. ტანაისთან (მდ. დონი) მდ. ისტროსამდე (მდ. დუნაი). უფრო გვიან, ახ. წ. II ს-ში პტოლემეოსის ალანებს მდინარე ტანაისის დასავლეთით, ხოლო დიონისე პერიგეტ-ტი პონტოსპირეთის ველებში ათავსებს. უფრო გვიან ალანები ჩანან მდ. დუნაისთან. იქვე იხსენიება ოლქი ალანია და მდ. დუნაის შენაკადი მდ. ალანა. ახ. წ. I ს-დან ანტიკურ ლიტერატურაში მყარად იყო ჩამოყალიბებული ტრადიცია, რომლის თანახმად ალანთა სახელი უკავშირდებოდა მდ. ტანაისს, აზოვისპირა და შავიზღვისპირა ველებს მდ. დუნაიმდე. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ არც ერთი მნიშვნელოვანი ისტორიულ-გეოგრაფიული წყარო I ს-სა (სტრაბონი, პლინიუს უფროსი, კორნელიუს ტაციტუსი) კავკასიისპირეთში არ იცნობენ ალანებს. მათთან ჩრდილო კავკასიის ტერიტორია „სარმატთა ველად“ იწოდება, ხოლო ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობა „სარმატული ტომები“ (გვ. 64).

თუ კომენტარის გარეშე დატოვა, ამჯერად სტრაბონის ცნობა აორსებზე (აორსების შესახებ სტრაბონის ცნობა ძვ. წ. II საუკუნიდან მომდინარეობის შესახებ მხოლოდ ვარაუდია⁸³) იმის დასტურად მოიშველია, ალანები ძვ. წ. II ს-ში უკვე ჩრდილო კავკასიაში რომ იყვნენ.

ასეთი მსჯელობის საფუძველზე ჩრდილო კავკასიაში ალანთა გაერთიანების არსებობის მტკიცება, ვფიქრობ, ყოველგვარ საფუძველს მოკლებულია. ასევე, ნაკლებ დამაჯერებელი და დაუსაბუთებელია ი. გაგლოითის თვალსაზრისი აორსების სარმატული გაერთიანების ნიაღში ალანთა გაერთიანების წარმოქმნის შესახებ და მითითება იმაზე, თუ სტრაბონისეული აორსები და სირაქები ძვ. წ. II ს-ში იმყოფებოდნენ ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე, მაშინ ჩრდილო კავკასიაში ალანთა ყოფნაც ძვ. წ. II საუკუნით უნდა დათარიღდეს.

სტრაბონის ცნობებიდან გამომდინარე, აორსებისა და სირაქების გაერთიანებების მომთაბარეობის არეალი, ძირითადად, კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ველები და აზოვის ზღვისპირეთი იყო. თანაც, ძვ. წ. II ს-დან კი არა, უფრო ადრე ხანიდან სკიითურ-სარმატული ტომების დაშლა მიმდინარეობდა და არა გაერთიანება. სწორედ სკიითურ-სავრომატულ-სარმატულ დიდ მასაში ჩამოყალიბდნენ სხვადასხვა სარმატული გაერთიანებები – მათ შორის ალანებისა.

„მეაცრი და მუდამ მეომარი ალანები“ (ასე ახასიათებს მათ ლუკანუსი) ისტორიის ასპარეზზე გამოჩენისთანავე ანტიკური და შემდგომი ხანის ავტორთა ყურადღების არეალში მოექცნენ. ი. გაგლოითის თანახმად, ალანებზე ცნობები არის ბერძნულ, ლათინურ, ბიზანტიურ, სირიულ, სომხურ, ქართულ, ძველ რუსულ, არაბულ და სპარსულ წყაროებში. ალანებს იხსენიებენ შუა საუკუნეების დასავლეთ-ევროპელი მოგზაურები. ამათგან, – დასძენს ი. გაგლოითი, – ბიზანტიელი, სირიელი, სომეხი და არაბი მწერლები, როგორც წესი, ოსების წინაპრებს ალანებს უწოდებენ, ქართველები – ოსებს (ოსებს), ძველი რუსები – იასებს, თათარ-მონღოლთა და ოქროს ურდოს თანამედროვე არაბი და სპარსი ავტორები ერთი და იგივე შინაარსით ხმარობენ სახელებს – ალანი, ოსი. წყაროთა მონაცემების შეჯერების საფუძველზე დგინდება, რომ ალანების, ასების, ოსების (ოსების) სახელის ქვეშ ერთი და იგივე ხალხია ნაგულისხმები⁸⁴.

ასეთი სხვადასხვა სახელის მატარებელი ოსები, როგორც ცნობილია, თავიანთ თავს „ირონს“ უწოდებენ. მეცნიერთა დიდი ნაწილის მტკიცებით, ოსთა საკუთარი სახელი „ირონ“ ფუძე-სიტყვა „arya“-დან მომდინარეობს და „ცის შვილებს“ („сыны нана“) ნიშნავს⁸⁵. მეორე მხრივ, – გვამცნობს ი. გაგლოითი, – რადგან დადგენილია მემკვიდრეობითი კავშირი ოსური ენისა სკიითებისა და ალანთა ენებთან, ოსურენოვანი ხალხის გამოჩენა ჩრდილო კავკასიაში დაკავშირებული უნდა იყოს ამ რაიონში ძველი სკიითების, შემდეგ კი ალანთა ტომების შეღწევასთან. სკიითების შესვლა იმიერკავკასიაში საისტორიო წყაროებით ძვ. წ. VII საუკუნის მეორე ნახევარშია სავარაუდო⁸⁶.

ამრიგად, ი. გაგლოითის თანახმად ოსები თავიანთ თავს „ირონს“ უწოდებენ, მათი ყველაზე ახლო მეზობელთაგანი – ქართველები (რომლებმაც ოსთა წინაპრებთან ახ. წ. I საუკუნიდანვე დაამყარეს ურთიერთობა) „ოსებს“ („ოსებს“); ოსების ჩრდილო მეზობლები – რუსები „იასებს“, ხოლო ბერძენი, ლათინი და ბიზანტიელი ავტორები – „ალანებს“⁸⁷.

რა მოხდა, ალანები თუ ძველი წელთაღრიცხვის II საუკუნიდან მოკიდებული ჩრდილო კავკასიაში იყვნენ დამკვიდრებულნი, ძველმა ქართველებმა რატომ ვერ შეითვისეს მათი სახელი და თავიანთ ჩრდილოელ მეზობლებს მაინცდამაინც „ოსები“ შეარქვეს? (მსგავსი კითხვა დაისმის ოსების სლავურ-რუსული სახელის – „იასის“ მიმართაც).

როგორც საისტორიო წყაროებიდანაა ცნობილი და ზემოთაც არაერთხელ მივუთითე, მდ. ვოლგის დასავლეთით მდებარე ველებიდან მოკიდებული მდ. დუნაიმდე გაშლილ სკიითურ-სავრომატულ-სარმატული ტომების სამყაროში დროთა განმავლობაში რამდენიმე ძლიერი სკიითურ-სარმატული გაერთიან-

83 ტატიტუსი აბ. წ. I საუკუნის შუახანებისათვის ბოსფორის მეფის მითრიდატე VII-ის თანადროულად ასახელებს სირაქების მეფეს ზორსინეს (Zorsine). იმავე ხანებში სარმატი აორსები რომაელთა მხარეზე ჩანან (XII, 16). იბ. Тацит. Анналы, გვ. 202 (XII, 17); ტატიტუსის ცნობები, გვ. 65-67 (XII, 17).

84 Гапониш Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 40.

85 იქვე, გვ. 27. ეთნონიმის სახელს „ალანი“ ირანულ „aryāna“-საც უკავშირებენ და მას ხსნიან, როგორც „ბატონები“, „გაბატონებელი“ ფენა. იბ. Мацулевич Л. А., Алашская проблема и этногенез Средней Азии. С. 3, VI-VII, 1947, გვ. 138.

86 Гапониш Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 37. როგორც დ. ბეკოევი წერს, აქად. გ. ახელედანმა დაამტკიცა თეიტისახელწოდება „ირ“-ის ძველ ირანულ „არია“-დან წარმოშობა. Бекоев Д. Г., Иранский диалект осетинского языка. Цхинвали, 1985, გვ. 29. შდრ., Ахведиаши И. С., К вопросу о самоназвании осетин. СИРОЯ, Т. I, Тб., 1960, გვ. 201-209; Гуриев Т. А., Нескольким замечаниям о происхождении этнического термина ит. ИСОНИИ, Т. XXIII, вып. 1. Орджоникидзе, 1961, გვ. 122-123.

87 რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიის ხალხებს, მათგან თანამედროვე ოსებს ჩვენ-ინგუზები „პარის“, ავარები – „ხიროლს“, ბალყარელ-ყარაჩაელები – „დოგვრლს“, აფხაზები – „აუფას“, ყაბარდოელები – „კუმუსს“ უწოდებენ. იბ. ითონიშვილი ე., კავკასია და კავკასიელები, თბ., 2007, გვ. 80-81.

ნება ჩამოყალიბდა. ასეთები იყვნენ აღმოსავლეთში – აორსებისა და სირაქების, ხოლო დასავლეთში – იაზიგებისა და როქსოლანებისა. მდ. დონის შუანელის ქვემოთ და აზოვის ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე, ისტორიის ასპარეზზე მათთან შედარებით გვიან გამოსული ალანების გაერთიანება გამოჩნდა.

დასახელებული სკივთურ-სარმატული გაერთიანებებიდან დასავლეთში მომთაბარე როქსოლანებსა და იაზიგებს, როგორც ჩანს, თანამედროვე ირონების ეთნოგენეზში მონაწილეობა არ უნდა მიეღოთ⁸⁸, თუმცა, ვფიქრობ, მათი რუსული სახელი „იასი“, სწორედ დუნაისპირეთსა და დნეპრისპირეთში მომთაბარე იაზიგებისაგან (იასიგები) უნდა მომდინარეობდეს. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მოსაზრებით, ძველ სლავებს სკივთურ-სარმატული მოდგმის ტომებთან კონტაქტი შეიძლებოდა მხოლოდ უკრაინის ტყე-ველიან ზონაში, მდ. დნეპრის შუანელზე უკონოდათ⁸⁹. ალბათ, აღნიშნულმა განაპირობა ძველი სლავებისათვის სკივთურ-სარმატული მოდგმის ალანების სახელი უცნობი რომ დარჩა. დასავლეთში ალანების მომთაბარეობის არეალი, როგორც ჩანს, მდ. დნეპრის შუა დინების უფრო ჩრდილოეთით არ აღწევდა.

ეთნიკური სახელი „ალანი“ უცნობი რომ იყო ძველი რუსული საზოგადოებისათვის, ეს შემდეგიდან ჩანს: XII ს-ის რუსმა მემატიანემ იოსებ ფლავიუსის „იუდეველთა ომების“ ტექსტში ნახსენები „ალანი“, რათა რუსი მკითხველისათვის გასაგები ყოფილიყო, ვისზე იყო საუბარი, „იასით“ შეცვალა⁹⁰. ასევე უნდა ითქვას ძველ ქართველებზე. თანამედროვე ირონების ქართული სახელწოდება ოსი (ოგსნი) ჩრდილო კავკასიაში ქართველების მეზობლად დასახლებული, ადრე კი მდ. ვოლგის დასავლეთითა და კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ველებზე მომთაბარე აორსებისაგან უნდა მომდინარეობდეს. IV ს-ის 70-იან წლებში აღმოსავლეთ ევროპაში მოსული ჰუნების დარტყმები პირველებმა აორსებმა განიცადეს. აორსთა დიდი ნაწილი, როგორც ჩანს, ჰუნებმა დასავლეთისაკენ გაიყოლეს, ნაწილი ალბათ ბრძოლებში განადგურდა. აორსების გაერთიანებამ არსებობა შეწყვიტა. ასეთივე ბედი ეწია უფრო დასავლეთით მომთაბარე სირაქების (რომელთა ნაწილი იმხანად უკვე გუთების ქვეშევრდომი იყო), ალანების, იაზიგებისა და როქსოლანების გაერთიანებებს. ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის ველებზე აორსების გაერთიანების მხოლოდ სამხრეთით მომთაბარე (ესენი იყვნენ სტრაბონისეული „ქვემო აორსები“) ნაწილმა გააგრძელა არსებობა⁹¹. ასეთია სარმატულ გაერთიანებათა შესახებ ჩემი კვლევის პირველი შედეგები. დასმულ საკითხებზე ქვემოთ არაერთხელ მექნება საუბარი.

§4. სად ჩამოყალიბდა ალანთა გაერთიანება. „ალანთა მთების“ ლოკალიზაციის საკითხი

ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე ოსთა წინაპრების შემოსვლისა და განსახლების შესახებ ზემოთ ძირითადად ცნობილი ოსი ისტორიკოსის ი. გაგლოითის თვალსაზრისი წარმოვადგინე. იგი, ისევე როგორც სხვა მკვლევრები, სკივთებს რომ თანამედროვე ოსების ერთ-ერთ წინაპრებად მიიჩნევს, ამაში სიახლე არაფერია. მაგრამ, მისი მცდელობა ოსები ალანებთან დააკავშიროს, თვით ალანები კი ჩრდილო კავკასიაში ძვ.წ. II ს-ში შუა აზიიდან მოსულებად და სარმატი აორსების წიაღიდან გამოსულებად მიიჩნიოს, აქედან გამომდინარე, ძვ.წ. II ს-ში ალანთა გაერთიანების არსებობაზე მიუთითოს, სათანადო საისტორიო წყაროთა მონაცემებს არ ეფუძნება. ის ფაქტი, ალანები ახ.წ. 24 წელს გარდაცვლილმა ბერძენმა გეოგრაფმა სტრაბონმა რომ არ იცის, იმაზე მიუთითებს, არა თუ ძვ.წ. II-ს საუკუნეებში, ახ.წ-ის I ს-ის დამდეგსაც ბერძნულ-რომაული სამყაროსათვის ხალხი ალანთა სახელით უცნობი იყო. როგორც აკად. თ. ყაუხჩიშვილი წერს, „ბერძნულ წყაროებში ალანთა ხსენება ახ.წ. I-ს სს-მდე არ ჩანს“.

ოსთა გენეზისის (ამ საკითხზე ქვემოთ ცალკე მექნება საუბარი) ნათლად წარმოსაჩენად, ვფიქრობ, უპირველეს ყოვლისა ალანთა გაერთიანების წარმოქმნის ადგილისა და დროის საკითხი უნდა გაირკვეს. თვალსა დასაშვანათ ალანთა ეთნოგენეზისისა და მათ მიერ შექმნილ გაერთიანების ისტორიას, შემდეგ უნდა ვიმსჯელოთ იმაზე, თუ რა წვლილი მიუძღვის ალანებს თანამედროვე ოსი ხალხის ჩამოყალიბებაში.

ენახოთ სად წარმოიქმნა ალანთა გაერთიანება და ისტორიის ასპარეზზე გამოსვლის შემდეგ რა ბედი ეწიათ ალანებს.

ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე ალანების გამოჩენაზე როცა ვსაუბრობთ, ისმის კითხვა – სარმატულ ტომთა სამყაროში საიდან უნდა შესულიყო „ალანთა“ სახელის ქვეშ გაერთიანებული მათივე მონათესავე ხალხი?

როგორც ზემოთ ენახეთ, ი. გაგლოითმა მორიდებულად, მაგრამ მაინც მიუთითა: სარმატ-ალანთა

88 ისტორიის ასპარეზზე გამოსვლისთანავე როქსოლანთა სარმატული გაერთიანება ძირითადად მდ. დნეპრის დასავლეთით, გერმანული ტომების მეზობლად ჩანს.

89 Переноскин А. И. К вопросу об этнической принадлежности лесостепных племен Северного Причерноморья в скифское время. С. А. XXIV, 1955, გვ. 28.

90 Гаглойти Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 41.

91 აორსების სამფლობელოები დასტურდება კასპიის ზღვის აღმოსავლეთითაც (იხ. ქვემოთ თავი V).

წინარე სამშობლო არალის ზღვისპირეთის მიმდებარე ველები უნდა ყოფილიყო.

სწორედ ასეთი აზრია გატარებული უახლეს სამეცნიერო ლიტერატურაში. მხედველობაში მაქვს კატალონიელი (ესპანელი) ისტორიკოსის ა. ალემანის ნაშრომი, რომლის რუსული თარგმანი 2003 წელს მოსკოვში გამოქვეყნდა⁹². ა. ალემანის დასახელებული ნაშრომის გაანალიზებისას პროფ. რ. თოფჩიშვილი წერს: „ალემანმა ალანებისა და მათი მონათესავე ტომების შესახებ მსოფლიოში არსებული ყველა-ნოვანი წყარო მოიძია, თარგმნა და სათანადო კომენტარებით გამოსცა... თითქოს ჩვენთვის უშრომია აუგუსტი ალემანს. ყველა წყაროს თანახმად, ალანთა ეთნოგენეზი კავკასიიდან ძალიან შორს მოხდა და პუნთა შემოსევებამდე მათი განსახლების არეალი მხოლოდ ევრაზიის ვრცელი სტეპები იყო, შემდეგში კი – ჩრდილო კავკასიის ველები“⁹³.

როგორც ზემოთ ითქვა, ძვ. წ. VIII საუკუნის დასასრულს შუა აზიის ველებიდან მოვიდნენ აღმოსავლეთ ევროპაში ალანთა მონათესავე და ოსთა ერთ-ერთ წინაპრად მიჩნეული სკივთები, შემდეგ VII საუკუნიდანვე აღმოსავლეთ ევროპაში, მდ. დონამდე ალანთა უშუალო წინაპრებად მიჩნეული საერომატები (სარმატები) მომთაბარეობდნენ. სწორედ ერთ-ერთი სკივთურ-სარმატული გაერთიანება იყო ალანების მოთავეობით შექმნილი ტომთა კავშირი, მაგრამ არალის ზღვისპირეთიდან აღმოსავლეთ ევროპაში მათი მოსვლის შესახებ საისტორიო წყაროებში, როგორც აღვნიშნე, არავითარი მითითება არაა. ალანთა, ისევე როგორც როქსოლანთა, იაზიგების, აორსების, სირაქებისა და სხვა ნაკლებად ცნობილი სარმატული გაერთიანებები, შუა აზიიდან და დასავლეთ ციმბირიდან აღმოსავლეთ ევროპაში გადმოსულ სკივთურ-სარმატულ მასაში ჩამოყალიბდნენ. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ინტერესს ალანთა გაერთიანების წარმოქმნის დრო, ადგილი და მომთაბარეობის არეალი ინვეს.

ალანთა მომთაბარეობის თავდაპირველი არეალის განსაზღვრავად საინტერესოა ძველი ბერძენი გეოგრაფის კლავდიოს პტოლემეიოსის ცნობა. იგი თავის „გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში“ სარმატიის აღმოსავლეთ საზღვრად მეოტიდის ტბის სანაპირო ხაზს მიიჩნევს მდინარე ტანაისამდე და თვით ამ მდინარეს მის სათავეებამდე (III, 5, 3) და წერს: სარმატიას, სარმატთა მთების გარდა, სხვადასხვა მთები კვებს; პეკას მთა, ბოდინის მთა, ალანთა მთები ('Αλανον Όρος) (III, 5, 5) და სხვანი. შემდეგ აღნიშნავს, მეოტიდის მთელ სანაპიროზე იაზიგები და როქსოლანები, მათ შემდეგ, ქვეყნის შიგნით ჰამაქსოები და სკივთი-ალანები (III, 5, 7)⁹⁴.

პტოლემეიოსის გეოგრაფიიდან ზემოთაღნიშნულ ცნობაში დასახელებულ პეკას მთას, რადგან მდ. დუნაის შესართავთან მცხოვრებ პეკიელების სახელს უკავშირებენ, ბოდინის მთას ერთ-ერთ სლაურ ტომს, ხოლო ალანთა მთებად დონეცის მაღლობს მიიჩნევენ⁹⁵, ცხადია, ალანთა მთებს პტოლემეიოსი ევროპის სარმატიაში (ე. ი. მდ. დონის დასავლეთით) ათავსებს.

ყველაფერი თითქოს ნათელია, მაგრამ ალანთა მთების ადგილმდებარეობის გარკვევა, მკვლევართა ნაწილს ასე იოლად გადასაწყვეტი არ ჰგონია.

„ალანთა მთების“ ადგილმდებარეობის საკითხს რ. თოფჩიშვილი როცა შეეხო, აღნიშნა: „პტოლემეიოსი როდესაც ლაპარაკობს აზიის სარმატიაზე, ე. ი. ტერიტორიაზე დონსა და ვოლგას შორის, არ ახსენებს ალანებს, თუმცა ასახელებს ასებს. სამაგიეროდ, ერთ-ერთ თავში, რომელიც ცენტრალურ აზიას შეეხება პინდიუსიდან და პიმალაიდან ვოლგამდე, უხვი მასალაა მოცემული ალანების შესახებ“⁹⁶.

ამ „უხე მასალას“ რ. თოფჩიშვილი ასე წარმოადგენს:

ა. „სკივთების მთების მხარეზეა იმაიონის მთები, ე. ი. ალანიისა და შემდეგ აღმოსავლეთისაკენ, გიპერბორიისა; ბ. ამ სკივთების ჩრდილოეთით მთელი ოლქი გაყოფილია ე. წ. ალან-სკივთებსა, სუობენებსა და ალანორსებს შორის. იქვე ნახსენები არიან სხვადასხვა ხალხები, მათ შორის, ასიოტები და აორსები; გ. ქვემოთ, სამხრეთით, წყარო „ალანიის მთებს“ ასახელებს“⁹⁷.

ზემოთაღნიშნული ცნობების ანალიზის შემდეგ რ. თოფჩიშვილი წერს, რომ მისთვის ფრიად საყურადღებოა ა. ალემანის კომენტარი⁹⁸ – ალანიის მთები თანამედროვე ყაზახეთის სტეპებში კასპიის ზღვის

92 Агусти Алеман. Аланы в древних и средневековых письменных источниках, М., 2003 (ამ ნიგნს ეუთითებ პროფ. რ. თოფჩიშვილის ნაშრომზე – ოსთა წინაპარი ალანების თავდაპირველი განსახლების არეალი, თბ., 2008, დაყრდნობით. იხ. გვ. 4).

93 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი. გვ. 4. მისივე. Арсен первоначального расселения предков осетин - аланов, ნიგნში – Осетины в Грузии: миф и реальность, Тб., 2009, გვ. 172.

94 Клавдий Птолемей. Географическое руководство, гв. 234–235.

95 იქვე, გვ. 235, მენ. 4, 6, 7.

96 თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების..., გვ. 25.

97 იქვე.

98 აქვე მომაქვს ა. ალემანის კომენტარის რუსული თარგმანის სრული ტექსტი: „Аланские горы – это, по-видимому, горы Мугоджоры в степях Казахстана, естественное продолжение Южного Урала к северо-востоку от Каспийского моря. Аланорсы, конфедерация алан и ворсов, возможно с «неарийскими» народами аланами – скифами, живут севернее этой Скифии, к востоку от Волги: ворсы и их соседи асиоты, с другой стороны, обнаруживаются снова слишком далеко, около Аксартов, народа у Сыр-

აღმოსავლეთით მდებარე, სამხრეთ ურალის მთების ბუნებრივი განშტოება – მულოჯარების მთები რომ უნდა იყოს და დასძენს, – ამრიგად, ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია ეს დასკვნა – ალანების მთები თანამედროვე ყაზახეთის ტერიტორიაზეა, კასპიის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით და ბუნებრივია, აქვე იყო მათი (ალანების) პირველსაცხოვრისი. მნიშვნელოვანია ის დასკვნაც, რომ ალანებისაგან სამხრეთით, სირ-დარიასთან ლოკალიზებიან აორსებიც. ვინ იყვნენ აორსები თავდაპირველად, ირანულენოვანი თუ სხვა ეთნიკური სამყაროს წარმომადგენლები, ამას ამჯერად ჩვენთვის მნიშვნელობა არა აქვს⁹⁹. საბოლოოდ რ. თოფჩიშვილის დასკვნა ასეთია: „ირანულენოვანი ალანების... ეთნოგენეზი შუა აზიის ტერიტორიაზე მოხდა. მათი თავდაპირველი განსახლების არეალი იყო ტერიტორია პინდიყუმიდან და პიმალაიდან მდინარე ვოლგამდე. წყაროებში მოხსენიებული „ალანთა მთები“ იგივე სამხრეთ ურალის მულოჯარების მთებია“¹⁰⁰.

როგორც ვხედავთ, რ. თოფჩიშვილი ეთანხმება ალანთა მთების ა. ალემანისეულ ლოკალიზაციას და მასზე დაყრდნობით ალანთა პირველსაცხოვრისად შუა აზია მიიჩნია.

რამდენად რეალურია ასეთი დასკვნა?

ალანთა მთების მულოჯარების მთებად მიჩნევის შესახებ მოსაზრება ახალი არაა. როგორც ი. კულაკოვსკის გამოკვლევებიდან ვგებულობთ, ალანთა მთებს ჯერ კიდევ მიულენპოფი და ტომპეკი თელიდნენ ურალის მთების სამხრეთ განშტოებად. მაგრამ, ი. კულაკოვსკის შენიშვნით, მთებთან ალანები ჩრდილოეთით კი არა, სამხრეთით იყვნენ დაკავშირებულნი – ეს იყო კავკასიის ქედი¹⁰¹. პტოლემეაიოსმა, – დასძენს ი. კულაკოვსკი, – კავკასია „აზიურ სარმატიაში“ მოათავსა და იგი სხვადასხვა ხალხების (სარმატების, სამეფო სარმატების, გიპერბორების, კონედეების¹⁰² და სხვათა) მომთაბარეობის ადგილად ჩათვალა. ასევე, ჩრდილო კავკასიიდან ამიერკავკასიაში გადმომავალ გზას „სარმატიის კარი“ (Σαρματίας πύλαι) უწოდა (V, 8, 15), რის გამოც ჩრდილო კავკასიაში ადგილი აღარ დარჩა ალანებისათვის, ისინი მათი მომთაბარეობის ადგილიდან შორს განათავსა, მაშინ როცა პტოლემეაიოსის თანამედროვე ისეთი სანდო ავტორი, როგორიც ფლავიუს არიანე იყო, ალანებს ჩრდილო კავკასიის ველებზე მაცხოვრებლად მიიჩნევდა¹⁰³.

ი. კულაკოვსკი იმდენად დარწმუნებული იყო ახ. წ. II ს-ში ალანები უკვე ჩრდილო კავკასიაში, რომ ცხოვრობდნენ, რომ მან პტოლემეაიოსის ცნობა ალანთა მთების შესახებ გამონაგონად ჩათვალა. პტოლემეაიოსმა, – წერს ი. კულაკოვსკი, – მის მიერ გამოყენებულ წყაროებში როცა ნახა, ალანები მთებთან იყვნენ დაკავშირებულნი, მან (ან მისმა წყარომ მარიან ტირელმა) შეთხზა ცნობა „ალანთა მთების“ შესახებ, რომელიც XII საუკუნემდე არსებობდა¹⁰⁴.

ამრიგად, იმის დასამტკიცებლად ახ. წ. II საუკუნეში ალანები რომ უკვე ჩრდილო კავკასიის მცხოვრებნი იყვნენ, ი. კულაკოვსკიმ არა მარტო მულოჯარების მთების ალანთა მთებად მიჩნევის თვალსაზრისი უარყო, ალანთა მთების შესახებ თვით პტოლემეაიოსის ცნობაც არარეალურად მიიჩნია. მას ალანთა მომთაბარეობის არეალად აზოვ-დონის ველების გარდა რადგან ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთიც მიაჩნდა, საეჭვოდ სწორედ პტოლემეაიოსის ცნობის ანალიზიდან მიღებული დასკვნა ჩათვალა.

ახალი წელთაღრიცხვის I საუკუნიდან ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთს თუ ალანთა საცხოვრისად მივიჩნევთ (როგორც ვნახეთ, ი. გაგლოითი ჩრდილო კავკასიაში ალანთა ყოფნაზე ძვ.წ. II ს-სი მიუთითებდა) და იმ ფაქტსაც გავეთვალისწინებთ, შემდეგში ამ ხალხის სახელის მიხედვით ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმომავალი ზეკარი „ალანთა კარად“ რომ იწოდებოდა, ი. კულაკოვსკის თვალსაზრისის სანინააღმდეგო, თითქოს, არაფერი არ უნდა გვქონდეს, მაგრამ, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ახ. წ. I-II საუკუნეების რომაელმა ავტორებმა „ალანთა კარი“ არ იცოდნენ. რაც მთავარია, სტრაბონის ცნობით, მდ. ვოლგის დასავლეთი სანაპიროდან მოკიდებული კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ველები

Дарьи“. იხ. რ. თოფჩიშვილის დასახ. ნაშრომი, გვ. 26. მოტანილი ამონარიდიდან რთული გასაგებია რომელი ხალხი სად ცხოვრობდა. რაც მთავარია, როგორც ვ. აბავეი წერს, პტოლემეაიოსის ულტი „Alavopoi“ თუ თეთრ ალანს ნიშნავს (Αλάνες В. И. Скифско-аланские этноды. Краткое Осетинский язык и фольклор, I, გვ. 156), მაშინ „ალანოსის“ ალანებისა და აორსების კონფედერაციაზე საუბარი, როგორც ამას ა. ალემანი ამტკიცებს ყოველად გაუპართლებელია.

99 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 26. ისთა გენეზისის შესახებ იხ. აგრეთვე კრებული-კეპი XIV. თბ., 2012, გვ. 47, 51.

100 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 49. რ. თოფჩიშვილი არა წერს, თავიანთი პირველსაცხოვრისიდან როდის გადმოვიდნენ ალანები აღმოსავლეთ ევროპაში. ალანთა ეთნოგენეზის პრობლემები რ. თოფჩიშვილის განხილული აქვს ნაშრომში: „Об этногенезе осетин“. იხ. მისი, Кавказоведческие исследования, Тб., 2011, გვ. 213-238.

101 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

102 ე. ი. ცხენისმჭამელი (Ἰπποφάγος) სარმატები.

103 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 14. პირიქით, სწორედ იოსებ ფლავიუსი წერს: ალანები მდ. ტანაისზე (მდ. დონი) და მუტიტოს ტბასთან (აზოვის ზღვა) ცხოვრობდნენ (VII, 7, 4).

104 იქვე. მარიან (მარკუს) ტირელი (Tiro Marcus Tullius) (ძვ.წ. 105-ახ.წ. 4), რომელი მოღვაწე ციცერონის პირადი მდივანი და მეგობარი იყო. წერდა ლექსებს. იხ. Lexikon der Antike, Leipzig. 1985, გვ. 575.

კავკასიის მთისწინეთამდე აორსებისა და სირაქების კონტროლის ქვეშ იყო, ხოლო ისტორიის ასპარეზზე გამოსვლისთანავე ალანები აზოვის ზღვისა და მდ. დონის მქვემო დინების მიმდებარე ველებზე ჩანან (იხ. ქვემოთ). თუ აღნიშნულს გაეითვალისწინებთ, არა თუ შუა აზია, ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთიც კი ალანთა განსახლების არეალი არ უნდა ყოფილიყო.

სხვათა შორის, ნინალმდეგობას თავის მტკიცებულობასა და პტოლემეაიოსის მონაცემებს შორის ი. კულაკოვსკიც ხედავს, ამიტომ წერს: იოსებ ფლავიუსისა და არიანეს მონაცემები საფუძველს იძლევა, ალანთა სახელი დავაკავშიროთ სარმატული ტომების იმ ნაწილთან, რომლებიც ჩვენი ერის პირველ საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთსა, მეოტიდის ჩრდილო ნაპირებსა და ტანაისის მიდამოებში იმყოფებოდა. მაგრამ, – დასძენს ი. კულაკოვსკი, – ალანთა ასეთ ლოკალიზაციას პტოლემეაიოსის მონაცემები ეწინააღმდეგება. პტოლემეაიოსი მეტოქის ტბის სანაპიროსა და მდ. ტანაისის „ევროპული სარმატიის“ აღმოსავლეთ საზღვრად მიიჩნევს (III, 5, 3), ზღვასთან ტანაისის შესართავიდან $4\frac{1}{2}$ გრადუსის დასავლეთითა და $3/4$ გრადუსით ჩრდილოეთით „ალანთა მთებს“ (*Ἀλανοὺς Ὀροσ*) ათავსებს (III, 5, 5). როგორც ჩანს, მის მეზობლად ამაქსობები და ალანები ლოკალიზდებიან (III, 5, 7). ამრიგად, – ასკენის ი. კულაკოვსკი, – პტოლემეაიოსის მიხედვით, ალანები მდ. ტანაისის დასავლეთით აღმოჩნდნენ¹⁰⁵.

პტოლემეაიოსის მონაცემებიდან, მართლაც, მხოლოდ ასეთი დასკვნის გაკეთება შეიძლება. არიანეს ცნობებსა და პტოლემეაიოსის მონაცემებს შორის განსხვავება ისაა, რომ პტოლემეაიოსის ცნობებიდან გამომდინარე, ალანები არა თუ შუა აზიის, ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში მცხოვრებლებიც არ გამოდიან. ალანების მომთაბარეობის ძირითადი არეალი თუ მდ. დონის დასავლეთით იყო, მაშინ ალანების პირველსაცხოვრისად შუა აზიის მიჩნევის სასარგებლოდ, ვფიქრობ, არც ალემანის მიერ მოხმობილი ძე. ნ. II საუკუნისადმი მიკუთვნებული ცნობა (ალანები, თითქოს, ძე. ნ. II ს-ის ჩინურ ანალებში იხსენიებიან) გამოგვადგება. ალანთა შესახებ თუ ძველი ბერძენი და რომაელი ავტორების ცნობებს გაეითვალისწინებთ, ჩინური ცნობის (რომელიც ძე. ნ. II საუკუნეს კი არა, ახ.წ-ის V საუკუნეში მცხოვრებ ავტორს ეკუთვნის) სანდოობაში ეჭვი შეგვეპარება (ამ საკითხზე იხ. ქვემოთ, თავი V).

აღნიშნულის შემდეგ პტოლემეაიოსისეული „ალანთა მთების“ მულოჯარების მთებად მიჩნევა და ამ მთების სამხრეთით ალანთა ლოკალიზაცია ძველ წყაროთა მონაცემების კრიტიკული ანალიზით არ დასტურდება. არალის ზღვისპირეთს ვერ მივიჩნევ იმ ტერიტორიად, სადაც ალანთა ეთნოგენეზი მოხდა.

მითითება იმაზე, თითქოს, „ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნიდან“ ალანები შუა აზიიდან დასავლეთის მიმართულებით იწევენ და „მომთაბარეობას იწყებენ დღევანდელი სამხრეთ რუსეთისა და უკრაინის სტეპებში“, სათანადო საისტორიო წყაროების მონაცემებს არ ემყარება. დამაჯარებელი დასაბუთების გარეშე აღმოსავლეთ ევროპაში – კერძოდ, ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე, დონისპირეთსა და აღმოსავლეთ აზოვის ზღვისპირეთში ალანების შუა აზიიდან მოსვლის შესახებ საუბარი არ შეიძლება.

საისტორიო წყაროებში არსებულ მასალას თუ გაეითვალისწინებთ, უფრო სარწმუნო იქნება ალანთა ეთნოგენეზის ადგილად სწორედ ალანთა მთების მიდამოები მივიჩნიოთ.

პტოლემეაიოსის ზემომოტანილი ცნობიდან გამომდინარე, „ალანთა მთები“ და აქედან გამომდინარე, მათი თავდაპირველი მომთაბარეობის ადგილი, როგორც ი. კულაკოვსკიც ასკენის, მდ. დონის დასავლეთით მდებარე ტერიტორია გამოდის¹⁰⁶. ამ მიდამოებში მთები, რომელიც ალანთა მთებადაა მიჩნეული, როგორც ზემოთ შევნიშნე, აღმოსავლეთ ევროპის ვაკის სამხრეთ ნაწილში მდებარე დონეცის ქოუხია. სამხრეთ ნაწილში მისი სიგრძეა 370 კილომეტრი, სიგანე კი 50-დან – 120 კილომეტრამდე. ესაა ტალღოვანი ვაკე მდინარეთა ხეობებით და ხრამებით, არის ტყეები. ვაკე ზეგანზე მოჰყავთ მარცვლეული, ბოსტნეული. დონეცის ზეგანზე ჰავაც ზომიერია. იანვარში საშუალო ტემპერატურაა 6–8 გრადუსი, იელისში – 21–29°. ასე რომ, ეს მთიანეთი საკმაოდ კარგი საცხოვრებელი უნდა ყოფილიყო ძველ დროშიც.

კლავდიოს პტოლემეაიოსის მიერ დასახელებული „ალანთა მთები“ რომ მულოჯარების მთიანეთი არაა და ალანთა მთები მდ. დონის დასავლეთით მდებარეობდა, ეს შემდეგიდანაც მტკიცდება. ახ. წ. II საუკუნის ავტორის დიონისე პერიეგეტის თხზულების („დასახელებული მიწის აღწერა“) XII ს-ის კომენტატორი ევსტაფი ალანთა მთების შესახებ წერს: „ალანი – ესაა მთიანი ქედი სარმატიაში, რომლიდანაც, ალბათ, მიიღო სახელი დიონისეს მიერ ძლიერ და მრავალცხენიანად წოდებულმა ალანთა ტომმა“¹⁰⁷.

ევსტაფის ამ კომენტარის შესახებ წყაროს გამომცემელი შენიშნავს: ევროპის სარმატიის ალანთა მთები, როგორც ჩანს, მდ. დონის შუა დინებაზე არსებულ მაღლობთან უნდა იქნას გაიგივებული. ასეთი დასკვნა თუ მისაღებია, მაშინ მდ. დონის შუა წელზე დონეცის ქოუხი მდებარეობს და ვფიქრობ, საეჭვო აღარაა ახ. წ. I-II საუკუნეებიდან ალანთა მთებად დონეცის ქოუხი რომ იწოდებოდა.

105 იქვე, გვ. 13.

106 იქვე.

107 Евстафий. Комментарий к «землеописанию» Дионисия, ВДИ. 1948. № 1, гв. 246.

ქვემოთ აღანთა მთების შესახებ რამდენიმე ცნობას და მათ შესახებ ი. კულაკოვსკის კომენტარს მაინც მოვიტან.

აღანთა სახელს აღანთა მთებთან აკავშირებს უფრო გვიან მოღვაწე რომაელი ავტორი ამიანუს მარცელინუსი (გარდ. 400 წ.). იგი როცა პუნთა თავდასხმებზე მოგვითხრობს, აღანებსაც ახსენებს (XXXI, 2, 12–25) და მათ მდ. ისტროსიდან (მდ. დუნაი) მდ. ტანაისამდე არსებულ ვრცელ ტერიტორიაზე ათავსებს. ამიანუსის ასეთი მოანცემები ი. კულაკოვსკის თანახმად, აღანთა მომთაბარეობის ძველ ტერიტორიას შეესაბამება.

ამიანუსისავე ცნობით, აღანთა სამომთაბარეო არეალი „სკიუთების ველები“ (Scythiae solitudines) (XXXI, 2, 13). რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, იგი ხალხის სახელს – „Italani“ მთების სახელიდან მიღებულად თვლის (XXXI, 2, 13)¹⁰⁸.

მოტანილ ცნობებზე დაყრდნობით, – წერს ი. კულაკოვსკი, – ასკინიან, თითქოს, სახელი აღანი ნიშნავს „მთების მცხოვრებლებს“, მაგრამ, ჩემი მხრივ უნდა დავძინო, ეს ცნობა თვით ამიანუსის მონაცემთა პტოლემეოსთან აღანთა მთები რადგან აღანების საცხოვრისთან იყო დაკავშირებული, ამიანუსიც აქედან აკეთებს დასკვნას¹⁰⁹. ი. კულაკოვსკის თანახმად, ამიანუსმა აღანები იცის ორ ადგილზე კოსტობოკების მეზობლად – ე. ი. მდ. დუნაის ქვემო დინების მახლობლად და ევროპული მატერიკის აღმოსავლეთ საზღვარზე (ე. ი. მდ. დონის დასავლეთ ნაპირებამდე. – ვ. გ.). აღანთა ასეთი განთავსება, – დასძენს ი. კულაკოვსკი, – შეესაბამება იმ ისტორიულ ვითარებას, რაც პუნების გამოჩენამდე იყო შექმნილი¹¹⁰.

ზემომოტანილი მსჯელობის შემდეგ ი. კულაკოვსკის იქვე მოაქვს V საუკუნის დამდეგის ამსახველი ცნობა¹¹¹, რომელშიც აღანები მდ. დუნაის ყველაზე უკიდურეს პირეტას (მდ. პრუტი) შესართავთან ლოკალიზდებიან. მისივე თქმით, ისიძორე გისპალიელთანაც აღანები ისევ დუნაის აღმოსავლეთით ჩანან (IX, 2, 94)¹¹².

ი. კულაკოვსკის მიერ მოტანილი ცნობები აშკარად მიუთითებს აღანები ევროპის სარმატიის (ე. ი. მდ. დონის) დასავლეთით რომ იყვნენ. ზემოთ მივუთითე, და აქ კიდევ უნდა აღვნიშნო: ი. კულაკოვსკის, თითქოს, სიმართლის აღიარება არ სურს, ან იგი იმდენად მყარადაა დარწმუნებული ახ. წ. I–II საუკუნეებიდან აღანები რომ უკვე ჩრდილო კავკასიაში ცხოვრობდნენ, რომ პტოლემეოსის (აქედან გამომდინარე ამიანუს მარცელინუსის), ოროზიუსისა და ისიძორე გისპალიელის მონაცემებსაც უარყოფს, პტოლემეოსის ცნობას გამოგონილად აცხადებს, დასახელებულ ცნობათა გაანალიზებისას კი სულ სხვა დასკვნებს ღებულობს.

ზემომოტანილი მასალა, ვფიქრობ, საფუძველს იძლევა, აღანების მომთაბარეობის ძირითად არეალად ახ. წ. I ს.-დან მოკიდებული (იოსებ ფლავიუსის ცნობები) მდ. დონის აუზი და მის დასავლეთით მდებარე ტერიტორია მივიჩნიოთ, მათ პირველსაცხოვრისად კი აღანთა მთები – ახლანდელი დონეცის ქუჩი.

აღანთა მთებთან აღანების კავშირზე საუბრისას აქვე ისმის კითხვა: აღანები, ისე როგორც სხვა სკვითურ-სარმატული გაერთიანებები, მომთაბარეები იყვნენ და თავიანთი მრავალრიცხოვანი პირუტყვი-სათვის მათ ვრცელი ველები ესაჭიროებოდათ. ამიტომ უნდა გაირკვეს, რამ განაპირობა, მაინცდამაინც აღანთა წინაპრებმა რომ დაიდეს ბინა მდ. დონის შუაწელზე არსებულ მთიანეთში.

დასმულ კითხვაზე პასუხის გასაცემად შეიძლება პეროდოტეს ის ცნობა გამოგვადგეს, რომელშიც ერთიანი სკვითურ-სავრომატული მასიდან სავრომატთა ერთი ნაწილის გამოყოფის შესახებაა მოთხრობილი.

პეროდოტეს თანახმად, სავრომატთა ამ ნაწილმა ცოლებად თერმოდონტთან (იგულისხმება მდ. ირისი მცირე აზიში) ელინების მიერ დამარცხებული და მათგან სამი ხომალდით ტყვედ წაყვანილი ის ამადონები შეირთეს, რომლებმაც ელინები ამოხოცეს და რადგან ხომალდების მართვა არ იცოდნენ, მეოტიდის ტბის ჩრდილო სანაპიროზე მოხვდნენ (IV, 110). სავრომატებზე დაქორწინების შემდეგ ამადონებმა საერთო სავრომატულ მასაში ცხოვრება არ ისურვეს და მათი მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად სავრომატთა ამ ნაწილმა მდ. ტანაისზე გადასვლის შემდეგ, ტანაისიდან „მზის აღმოსავლისაკენ გაიარეს სამი დღის სავალი გზა“, ხოლო ასევე სამი დღე იარეს მეოტიდის ტბიდან – ჩრდილოეთის მიმართულებით. ასე მივიდნენ იმ ქვეყანაში, რომელშიც ახლაც ცხოვრობენ და იქ დასახლდნენ (IV, 116)¹¹³.

108 А. М. Магницкий, Римская история. Перевод с латинского Ю. А. Кулаковского и А. И. Соколов. М., 2005, гл. 540. Кулаковский Ю. А., даსახ. ნაშრომი, გვ. 20. სტეფანე ბიზანტიელის მოთხრობით, – წერს ზ. ვანგევი, – „აღანი-მთაა სარმატია-ში“. იხ. 3. Н. Васьев, Средневековая Алания. Сталинир, 1959, гл. 26.

109 Кулаковский Ю. А., даსახ. ნაშრომი, გვ. 20.

110 იქვე, გვ. 19.

111 ეს ცნობა ეუთენის V ს.-ის ესპანელ ქრონისტს ოროზიუსს.

112 Кулаковский Ю. А., даსახ. ნაშრომი, გვ. 23.

113 პეროდოტე, ისტორია, გვ. 285. პეროდოტეს ცნობით, ადამიანის დღიური გზა 200 სტადიონი იყო (IV, 101). იქვე არ-

პეროდოტეს მონათხრობში საერომატა ერთი ნაწილის მიერ ამჟამინ ქალების შერთვის შესახებ რა ისტორიული ფაქტია ასახული, ძნელი სათქმელია¹¹⁴. მაგრამ ალანთა მთებში საერომატა ნაწილი რომ უნდა დასახლებულიყო, ეს საუკეთესო არ უნდა იყოს. მდ. ტანაისიდან დასავლეთით სამი დღისა და ასევე აზოვის ზღვის ჩრდილო სანაპიროდან – ჩრდილოეთისაკენ სამი დღის სავალზე, სკიითურ-საერომატული მასიდან გამოყოფილი საერომატა ნაწილი, მართლაც, დონეცის ქოუხს მიაღებოდა. აი, ეს მალლობი გახდა საერომატა საცხოვრებელი ტერიტორია.

მდ. ტანაისიდან სამი დღის სავალზე დასახლებული ხალხი, ძირითადი სკიითურ-საერომატული მასიდან რომ განსხვავდებოდა, ეს დიოდორე სიცილიელის ცნობიდანაც ივარაუდება. იგი ამ მდინარესთან დასახლებულ ხალხს მიდიიდან გადმოსახლებულად თვლის და წერს, რომ ისინი იწოდნენ საერომატე-ბადაო (II, 43, 6)¹¹⁵. დიოდორე იქვე წერს, რომ „მრავალი წლის გასვლის შემდეგ ეს გადასახლებულები გახდნენ ძლიერნი და სკიითის მნიშვნელოვანი ნაწილი გაანადგურეს, ისე ერთიანად ამოხოცეს დამარცხებულები, რომ ქვეყნის მნიშვნელოვანი ნაწილი უდაბნოდ იქცა“ (II, 43, 7)¹¹⁶.

ისტორიის ასპარეზზე ახლადგამოსული ალანები, როგორც ჩანს, მონათესავე ტომების მიმართაც დაუდობლობები იყვნენ, რასაც უნდა გამოენიო მდ. დუნაის აღმოსავლეთ სანაპიროებთან „გადასახლებული იაზიგების“ გამოჩენა. ძალაუფლებისათვის ბრძოლის გარდა, ცხენმრავალ ალანებს საქონლის გამოსაკებადაც ტერიტორიები სჭირდებოდათ და მათ, დროთა განმავლობაში, მდ. დონის დასავლეთით მდებარე ერცელი ტერიტორია მდ. დუნაიმდე თავიანთ კონტროლს დაუქვემდებარეს.

ალანთა მთებიდან ჩამოსახლებულ ალანთა შესახებ საინტერესოა შემდეგიც. საერომატა ამ ნაწილს ძველი ავტორები უფრო მეტად სკიითებთან აკავშირებდნენ. მაგალითად, იოსებ ფლავიუსი ხომ ჯერ კიდევ I საუკუნეში წერდა: „მე ადრე აგისენი ალანთა ტომი ტანაისისა და მეოტიდის ირგვლივ მცხოვრები სკიითებია“ (VII, 7, 4). მათ „სკიით-ალანებს“ უწოდებს პტოლემეაოსი (III, 5, 7), ხოლო ამიანუს მარცელინუსთან ალანები ორჯერ „ძველ მასაგეტებად“ იხსენიება (XXIII, 5, 16; XXXI, 2, 12)¹¹⁷.

პეროდოტეს ცნობებიდან გამომდინარე, დასახლებულ ავტორთა მიერ ალანების სკიითებთან დაკავშირებას, ვფიქრობ, გარკვეული საფუძველი ჰქონდა. დიოდორე სიცილიელის თანახმად, ცოცხლად გადარჩენილმა ამჟამინებმა ხომ არ მოისურვეს სამშობლოში დაბრუნება და სკიითებთან (საერომატებთან) ერთად განცალკევდნენ სკიითეთში და მათთან ერთად დასახლდნენ (IV, 28, 4)¹¹⁸. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მდ. დონის დასავლეთი ნაწილი ძვ. წ. VII-I საუკუნეებში, სკიითეთად იწოდებოდა (იხ. სტ. Скифия, СИЗ, ტ. 12), ალანების მიმართ ზეწოდად ნახმარი – „სკიითი-ალანი“, მართლაც, მთებში განცალკევებულად მცხოვრები საერომატ-სკიითების მდგომარეობას შეესაბამება.

რომაელი ავტორის ლუციან სამოსატელის (120 – გარდ. 180 წ.) ცნობათა გაანალიზებისას ოსი მკვლევარი მ. სანაკოევი წერს: Луккиан «приводит сведения о близости сарматского языка к скифскому, что говорит об идентичности алан и скифов»¹¹⁹.

ასე რომ, ალანების წინაპრებად საერომატებთან ერთად თუ სკიითებსაც მივიჩნევთ, მაშინ, როგორც დიოდორე სიცილიელი სკიითების შესახებ გვამცნობს, თავდაპირველად ისინი ძალიან მცირე რაოდენობით ცხოვრობდნენ მდ. არაქსთან (ამ მდინარეში მდ. იაქსარტს, თანამედროვე სირ-დარიას გულისხმობს).

სტრუბოლი მითითებით, მდ. ისტროსიდან ბორისტენამდე 10 დღის, და ამდენივე დღის სავალი იყო ბორისტენიდან აზოვის ზღვამდე (IV, 101) (პეროდოტე, ისტორია, გვ. 281). აღნიშნულიდან გამომდინარე, აზოვიდან დონეცის ქოუხამდე პეროდოტეს მიერ მითითებული 3 დღის სავალი გზა რომ იყო რეალობას უნდა ასახავდეს.

114 თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ფსევდო პლუტარქეს ცნობით, მდ. ტანაისს ძველად ამჟამინ ერქვა და მასში ბანაობდნენ ამჟამინები (XIV, 1) (იხ. Плутарх, ВДИ, 1948, № 1, გვ. 224), მაშინ იქნებ გარკვეულ რეალობას ასახავს და მისაღებია კ. სპირნოვის მოსაზრება, პეროდოტეს დასახლებულ ცნობაში საერომატების აზოვის ზღვის ჩრდილო სანაპიროსთან მცხოვრებ მეოტიდებთან შერევის ფაქტი რომ უნდა იყოს ასახული (იხ. Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение..., გვ. 20. პეროდოტეს ცნობის წარმოშობის სხვადასხვა ვერსიების შესახებ იხ. Ельницкий Л. А., Знание древних о Северных Странах, М., 1961, გვ. 27-36). საერომატები ამჟამინ ქალების სურვილს, რომ დათანხმდნენ და საერთო-საერომატული მასიდან განცალკევებული ცხოვრება დაიწყეს, შეიძლება საერომატების საზოგადოებრივი ცხოვრებაში ქალების იმ დიდი როლის ასახვას წარმოადგენს, რომელზეც ძველი ავტორები (პეროდოტე, ფსევდო პიპოკრატე, ფსევდო სკილაქსი, ედოქსი, ფილონი) მოუთხოვენ. იხ. К. Ф. Смирнов, Сарматы, СИЗ, ტ. 12, სექტი 453.

115 Диодор Сицилийский. გვ. 251.

116 იქვე. სკიითებზე პეროდოტე წერს: „მდინარე ტანაისს რომ გადავიყო, უკვე სკიითია კი აღარაა, არამედ აქა პირველი საერომატული ქვეყანა (იგულისხმება მდ. დონის აღმოსავლეთით მდებარე ევლები. – ვ. გ.). ეს საერომატული ქვეყნები იწყება მანეტიის ტბის უკიდურესი წერტილიდან და ვრცელდება ჩრდილოეთის მიმართულებით 15 დღის სავალი გზის მანძილზე“ (IV, 21). მეოტიდის ტბა „საზღვრავს სამეფო სკიითებსა და საერომატებს“ (IV, 57); სკიითებს „უჭირავთ კიმერიის ბოსფორის დასავლეთის ნაწილი და მანეტიის ტბის მიდამოები მდ. ტანაისამდე“ (IV, 100). იხ. პეროდოტე, ისტორია, გვ. 257, 268, 281.

117 Аммиан Марцелин. დასახ. თხზ., გვ. 306, 540.

118 Диодор Сицилийский, გვ. 254.

119 Санакоев М. П., Некоторые вопросы источниковедения истории осетинского народа. Цхинвали, 1979, გვ. 30.

ბენ¹²⁰. – ვ. გ.) და თავიანთი სისუსტის გამო მათ პატივს არ სცემდნენ. მაგრამ ჯერ კიდევ ძველ დროში ერთი მათი გამოჩენილი და ნიჭიერი სტრატეგი მეფის მმართველობისას მოიპოვეს ქვეყანა კავკასიის მთებამდე, ხოლო დაბლობები ოკეანის სანაპიროებამდე (ოკეანეში დიოდორე ბალტიის ზღვას გულისხმობს. – ვ. გ.) და მეოტიდის ტბამდე, ასევე სხვა ოლქები მდ. ტანაისამდე (II, 43, 2)¹²¹.

დიოდორეს ცნობათა რუსულ ენაზე მთარგმნელის შენიშვნით, დიოდორეს მონათხრობი სკიითების შესახებ, მართალია, ახლოსაა პეროდოტეს ცნობებთან, მაგრამ მისგან განსხვავდება¹²². განსხვავება კი ისაა, რომ დიოდორე სკიითების მომთაბარეობის არეალად მდ. ტანაისის დასავლეთით მდებარე ტერიტორიებს გარდა, მდ. სირ-დარიიდან მოკიდებული მდ. ვოლგის დასავლეთით ჩრდილო კავკასიის მთის-ნინეთამდე არსებულ ვრცელ ველებსაც მიიჩნევს. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოსულმა სკიითებმა მეოტიდის ტბისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველები დაიკავეს, საერომატები კი მდ. ვოლგის აღმოსავლეთითა და დასავლეთით მდებარე ველებს მდ. ტანაისამდე (მდ. დონი) ფლობდნენ. კარგა ხანს, მდ. დონის აღმოსავლეთ ნაპირებამდე ეს ვრცელი ტერიტორია საერომატთა კონტროლის ქვეშ იყო და სწორედ ამ საერომატულ მასას გამოეყო ის ნაწილი, რომელიც მდ. დონზე გადასვლისა და სამი დღის სავალის შემდეგ მთიანეთში შეჩერდა. პეროდოტეს მინიშნება, საერომატთა ეს ნაწილი შემდეგში სკიითურ ენას ცუდად რომ ფლობდა, იმაზე მიგვითითებს, საერომატ-სკიითთა ენა საკუთრივ საერომატული ენისაგან რომ განსხვავდებოდა (ეს ასეც იყო მოსალოდნელი, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, საერომატული მასა ხომ ანდრონოვსკისა და სრუბნაია კულტურების შემქმნელი დასავლურციმბირული ტომების შთამომავლებიდან მომდინარეობდა) – «დამახინჯებული» იყო (პეროდოტე. IV, 116–117) და უფრო ახლოს იყო ირანულთან (ე. ი. სრუბნაია კულტურის სამხრეთით მცხოვრებ და მომთაბარე ირანულენოვან საკურ-მასაგეტურ სამყაროს ტომებთან)¹²³.

ძვ.წ. VII საუკუნიდან აღმოსავლეთ ევროპაში გადმოსული საერომატული (ინდო-ევროპული) ტომები რომ სრუბნაია კულტურის შემქმნელი ხალხის ჩამომავლები იყვნენ, ამის შესახებ ზემოთ კ. სმირნოვის მოსაზრება დავიმოწმე. აღნიშნულის შემდეგ თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, «სრუბნაია კულტურისათვის» დამახასიათებელი ძირითადი ნიშნები ვ. გოროდცოვმა ჯერ კიდევ 1901 წელს მდ. დონის მარჯვენა შენაკადის – სევერსკი დონეცის (მიედინება დონეცის ზეგანზე) აუზში ყორღანების გათხრისას მიკვლეული არქეოლოგიური მასალის სტრატოგრაფიით, ასევე დაკრძალვის წესებისა და ინვენტარის მიხედვით გამოყო, საეჭვო არ უნდა იყოს, დონეცის ზეგანზე მიკვლეული ყორღანული კულტურის შემქმნელი ეთნოსის კავშირი «სრუბნაია კულტურის» შემქმნელ ტომებთან. «სრუბნაია კულტურის» გაერცელების არეალი თავდაპირველად თუ ვოლგა-ურალის შუამდინარეთს მოიცავდა, შემდეგში სამომთაბარეო მესაქონლეობის განვითარებამ ახალი საძოვრების ათვისება მოითხოვა. ახალი საძოვრების მაძიებელი საერომატების წარმატებული სვლა დასავლეთისაკენ ურალისპირეთში მძლავრი მეტალურგიული კერების არსებობამ განაპირობა¹²⁴.

საერომატებმა თავიანთი კონტროლქვეშ მოქცეულ ტერიტორიებზე ერთსახოვანი კულტურა შექმნეს. ამ კულტურის გაერცელების არეალმა მოიცვა ვრცელი ველები მდ. ურალის დასავლეთი ნაპირებიდან მდ. დნებამდე, ჩრდილოეთით მდ. კამისა და ოკის მარჯვენა შენაკადებამდე, სამხრეთით აზოვ-შავი ზღვის სანაპიროებამდე. «სრუბნაია კულტურისადმი» მიკუთვნებული ცალკეული ძეგლები-შუა აზიასა, რუმინეთსა და ბულგარეთშიცაა მიკვლეული, ძირითადად მდინარეთა სანაპიროებზე.

ამრიგად, ისე როგორც ძვ.წ. VII ს-ში «სრუბნაია კულტურის» შემქმნელმა ტომებმა ახალი საძოვრების დაუფლების მიზნით დასავლეთისაკენ დაიწყეს მოძრაობა, ახ.წ. I ს-ის 30-იან წლებში სკიითმა-ალანებმა დონეცის მაღლობიდან («ალანთა მთები») აზოვისპირეთში გადმოინაცვლეს, სადაც პირველი შეტაკებები მათივე მონათესავე იაზიგებთან და როქსოლანებთან მოუხდათ. ამ უკანასკნელებმა, მართალია, დასავლეთისაკენ დაიწყეს მოძრაობა, მაგრამ ამჯერად «სკიითი-ალანები» საძოვრების მოპოვებით არ დაკმაყოფილდნენ. იაზიგებისა და როქსოლანების კვალდაკვალ «სკიით-ალანთა» დიდი ნაწილიც დუნაისპირეთში გადავიდა.

120 Диодор Сицилийский, гл. 250, п. 2.

121 იქვე, გვ. 250.

122 იქვე, გვ. 248.

123 Смирнов К. Ф., Сарматы и утверждение, гл. 11-12.

124 Мерперт Н. Я., Срубная культура, СИЭ, Т. 13, М., 1971, სექტი 767-769. 1966 წელს გამოცემულ ნაშრომში აღნიშნულ ტერიტორიაზე განსხვავებული კულტურის არსებობის შესახებ მოუთითა ა. სმირნოვმა. მისი დაკვირვებით, მდ. დონის შუა დინების დასავლეთით, სევერსკი დონეცის ბასეინის ტყე-ველანი ნაწილი სკიითური ხანის განსხვავებული კულტურული ოლქია, ცალკე თვითმყოფადი კულტურით და მისი დამოუკიდებელ კულტურულ ზონად გამოყოფა გამართლებულია არქეოლოგიური ძეგლებით. იქ ხშირად გვხვდება მცირე ზომის ნაცარგორბები, საყოფაცხოვრებო ნივთებით, შრომის იარაღებითა და ჭურჭლის ნაშთებით. Смирнов А. П., Скифы, М., 1966, гл. 100.

ყოველივე აღნიშნულის გათვალისწინებით, ალანთა მთებში (დონეცის ჭიუხი)-ჩამოყალიბებული სკ-ვითი-ალანები ძველ ირანულენოვან ტომებთან მონათესავე საერომატიებისა და ადგილობრივი მეოტური ასევე დონსგადამა მოსახლე ტომების შთამომავლებად უნდა იქნენ მიჩნეულნი. ამიანუს მარცელინუსის მითითება, ალანების უფრო ძველი სახელი მასაგეტი რომ იყო (XXIII, 5, 16)¹²⁵, იმის საფუძველს არ იძლევა, ალანთა წინაპრებად – შუა აზიაში მდ. სირ-დარიასთან მომთაბარე ირანულენოვანი ტომებიც ჩათვალოთ.

ის გარემოება „სკვითი-ალანები“ (როგორც მათ იოსებ ფლავიუსი უწოდებს) საერთო სარმატული ეთნიკური სამყაროდან ენით, ყოფითა და, ალბათ, ეთნიკური ტიპითაც რომ განსხვავდებოდნენ, ეს საუკუნეთა მანძილზე – მდ. დონის დასავლეთით მდებარე დონეცის მალლობზე მათმა განმარტოვებულმა ცხოვრებამ განაპირობა. დონეცის მალლობს შეხიზნული მცირერიცხოვანი საერომატები სანამ მრავალრიცხოვან, ცხენმრავალ ძალად ჩამოყალიბდებოდნენ, დიდმა დრომ – თითქმის ოთხმა საუკუნემ განვლო. აზოვის ზღვისპირეთში ჩამოსვლის (ადგილგადანაცვლების) შემდეგ იქ დაშვებული ხალხებისათვის სკვითი-ალანები, რა თქმა უნდა, მთებიდან მოსულები იყვნენ და ამ მხრივ მართალი უნდა იყოს ამიანუს მარცელინუსი, ეთნიკურ სახელს „Halani“ ამავე სახელწოდების მთებთან რომ აკავშირებს, ხოლო თვით ალანებს „მთების მცხოვრებლებად“ მიიჩნევს¹²⁶. საინტერესოა ისიც, მკვლევართა ნაწილი ეთნონიმ „ალანის“ სახელის წარმომავლობას მთებს რომ უკავშირებს. ასე მაგალითად, როგორც ი. კულაკოვსკი შენიშნავს, გერმანელი მეცნიერის ნოიმანის აზრით, „alin“ მანჯურულად „მთიან ქედს“ („горный хребет“) ნიშნავს¹²⁷.

ჩემი თხოვნით აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ბიზანტიოლოგიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელმა თამარ მესხმა ინტერნეტსა და ბერძნულენოვან საცნობარო ლიტერატურაში ეთნონიმ „ალანის“ შესახებ არსებული მასალები მოიძია. როგორც მის მიერ მოპოვებული მასალებიდან ჩანს, ბერძენი ლექსიკოგრაფები სიტყვების: ἄλαν, ἄλανος, ἄλαν-ის ეტიმოლოგიას თურქულ ალან (მინდორი, ველი, არეულ-დარეული, გასასვლელი ტყეში) უკავშირებენ. თვით ბერძნულ ენაში არსებული სიტყვა „ἄλαν“ ქალაქსა ან სოფელში იმ შემოუზღუდავ ადგილს ნიშნავს, სადაც მანანალა ბავშვები იყრიან თავს. ამ სიტყვიდან მომდინარეობს სიტყვა „ἄλανος“ „მანანალები“ – ქუჩის ბავშვი, ადამიანი, რომელსაც არა აქვს მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი. ბიზანტიური ტექსტების მონაცემებზე დაყრდნობით შედგენილი ლექსიკონის მიხედვით ἄλαν – ეს იყო სკვითური წარმომავლობის ხალხი, რომლებიც ევროპული სარმატიის ნაწილში მდინარე ტანაისისა და მეოტიდის ტბის მიდამოებში სახლობდნენ (იხ. Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, τ. Β, Ἐν Ἀθῆναις, 1852).

ალანთა თვითსახელწოდების გასარკვევად, საინტერესოა ამიანუს მარცელინუსის მიერ ალანების, როგორც „Scythiae solitudines“-ხალხად მოხსენიება (XXI, 2, 13)¹²⁸. ალანთა ეს ზეწოდება ი. კულაკოვსკიმ „სკვითების სტეპებად“ განმარტა¹²⁹, მაგრამ ისტორიულ რეალობასთან უფრო ახლოს ხომ არ იქნება „Scythiae solitudines“ – სკვითთა განმარტოვებული (ლათ. Solitudinis – уединение, განმარტოება) ცხოვრების აღმნიშვნელი გამოთქმა ყოფილიყო? ამ გამოთქმის ასეთი განმარტება ზუსტად ასახავს საუკუნეების მანძილზე დონეცის მთიანეთში სკვით-საერომატთა განმარტოვებული ცხოვრების შესახებ ძველ ავტორებთან არსებულ მითითებებს. გამორიცხული არაა ინდო-ევროპული სიტყვა „ალან“ (განმარტოვებული) ეთნონიმ „Halani“-თან იყოს დაკავშირებული¹³⁰.

საუკუნეთა მანძილზე მთებში მცხოვრები – უკვე ცხენებისა და სხვა პირუტყვის მრავალრიცხოვნობით ცნობილი სკვითი-ალანების სამხრეთში – აზოვის ზღვისპირა ველებში გადმონაცვლება სწორედ მრავალრიცხოვანი პირუტყვისათვის ახალი საძოვრების მოპოვების აუცილებლობით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, აზოვისა და შავი ზღვების ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე გამოჩენილი ალანების პირველი მსხვერპლი, მათივე მონათესავე, იქ მომთაბარე სარმატ იაზიგთა გაერთიანება აღმოჩნდა (როგორც ჩანს, იაზიგების დასავლეთისაკენ ამოძრავებამ გამოიწვია მათი მონათესავე, უფრო დასავლეთით – შავი ზღვის ჩრდილოეთით მომთაბარე როქსოლანების გადასვლა მდ. დნეპრის გადაღმა). ახ. წ. I საუკუნის 30-იან წლებში მდ. დუნაის აღმოსავლეთით ამ ტომების გამოჩენა და იაზიგების – „გადასახლებულ იაზიგთა“ სახელით მოხსენიება, როგორც ითქვა, იმაზე მიგვითითებს, იაზიგები იძულებულნი რომ გამხდარიან მათ მიერ დაკავებული ტერიტორიები დაეტოვებინათ და დასა-

125 Амиан Марцеллин. დასახ. თხ., გვ. 306.

126 იქვე. „Имя их происходит от назвашия гор“ გვ. 540 (XXV, 2, 13).

127 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 20, შენ. 1.

128 Амиан Марцеллин, დასახ. თხ., გვ. 540. ამიანუსის ტექსტში: მდ. ტანაისის იქით „Алаи занимают... неизмеримое пространство скифские пустыни“ (XXV, 2, 13).

129 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 20.

130 ჯერ კიდევ 1947 წელს ლ. მაცულევიჩმა მოუთხა, რომ სახელს „ალან“ ზოგი სანსკრიტულ „araha“-სთან აკავშირებს და მას განმარტავენ როგორც „პირის განცალკევებული“ („обособленный в доли“), ე. ი. როგორც „სტეპში მცხოვრები“-ო. იხ. Мациевич Л. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 138.

ვლეთისაქენ გადაენაცვლებინათ. იმ დროიდან სკვითი-ალანები აქტიურად ჩაებნენ მეზობელ ხალხებთან ურთიერთობაში, მონაწილეობას იღებდნენ სხვადასხვა ლაშქრობებში.

შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე გამოჩენილ სკვით-ალანებთან დაკავშირებით ერთ საკითხსაც უნდა შევეხო. ალანთა მთებიდან აზოვის ზღვისპირეთში ჩამოსული სკვითი-ალანები ახ. წ. I-II საუკუნეების ანტიკურ ავტორთა თხზულებებში, როგორც ვნახეთ, ჯერ კიდევ სარმატებად იწოდებოდნენ. საკუთარ სახელად „ალანი“ მათ შედარებით გვიან დაუმკვიდრდათ. ამიტომ, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება, ალანები და ძველი ქართული წყაროების „ოვსები“ (ოსები) (ასევე ძველი რუსული წყაროების ისები) ძვ. წ. II საუკუნიდან, თითქოს, აორსების გარდა როქსოლანების სახელითაც იყვნენ ცნობილი გაუმართლებელია. ისტორიის ასპარეზზე გამოჩენის შემდეგ, ანტიკური ავტორები (ახ. წ. I ს-ის II ნახევრიდან) როქსოლანებს სარმატული წარმომავლობის ტომებიდან ყველაზე დასავლეთით, გერმანული ტომების მეზობლად ასახელებენ. ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში მათი გადმოსვლისა და იქ მომთაბარე აორსებთან (რომლებიც თანამედროვე ოსების უშუალო წინაპრები იყვნენ) შერევის შესახებ, სათანადო წყაროების მითითების გარეშე საუბარი არ შეიძლება.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, საცნობარო ლიტერატურაში ალანთა შესახებ არსებული მითითება, თითქოს ალანები როგორც მრავალრიცხოვანი სარმატული წარმოშობის ირანულენოვანი ტომები ცნობილი არიან ძვ. წ. II საუკუნიდან როქსოლანების სახელით, სათანადო საისტორიო წყაროთა მონაცემებს არ ემყარება. ასევე, არ შეიძლება ახ. წ. პირველ საუკუნეებში მათი ცხოვრების ადგილად: ქვემო ვოლგისპირეთის, სამხრეთ ურალისპირეთის, დონისპირეთის, ჩრდილო კასპიისპირეთის, ჩრდილო კავკასიისპირეთისა და შავი ზღვისპირეთის ჩრდილოეთით მდებარე ველების მიჩნევა მდ. დნეპრამდე (იხ. სტ. Аланы, ЧИЗ, т. I, ავტორი ე. კრუპნოვი. მსგავსი შინაარსის წერილია ქსე-ში. იხ. ტ. I, სტ. ალანები, გვ. 265).

მოუხედავად იმისა, რომ სტატიის ავტორი ცნობილი რუსი მეცნიერი ევგენი კრუპნოვი, წერილში მრავალი უზუსტობაა. თავი რომ დავანებოთ ალან-როქსოლანების ცხოვრების (ჯობდა მომთაბარეობის) ადგილად იმ ტერიტორიების მითითებას, სადაც ძვ. წ. VII საუკუნიდან მოკიდებული საერომატები და სკვითები მომთაბარეობდნენ, ყოვლად გაუმართლებელია ალანებისა და როქსოლანების (რომელსაც ე. კრუპნოვი „როქსალანებად“ აკეთებს) ერთ ხალხად მიჩნევა. როქსოლანების მდ. დონის აღმოსავლეთით ცხოვრებაზე მითითების საფუძველს არც ერთი წყაროს მონაცემი არ იძლევა. ასევე, გაუმართლებელი მეჩვენება ეთნონიმ „Roxolan“-ის ფუძეში ალანის ძიება (იხ. ქვემოთ).

ახლა ვნახოთ, როგორაა წარმოდგენილი ალანთა შესახებ წერილები სხვა საცნობარო ლიტერატურაში. გერმანულ „ანტიკურობის ლექსიკონში“ ალანები სკვითურ-სარმატული წარმოშობის ტომადაა დასახელებული და მითითებულია, რომ ძვ. წ. II-I საუკუნეებში ისინი შუა აზიაში მომთაბარეობდნენ. დაახლოებით ახ. წ. 100 წელს მდ. დონისა და კავკასიის მთებს შორის დასახლდნენ¹³¹.

გერმანულ სტატიაში, როგორც ვხედავთ, ალანები რომ იგივე როქსოლანები იყვნენ, ამის შესახებ მითითება არაა, მაგრამ ისტორიის ასპარეზზე მათი გამოჩენის დროდ ძვ. წ. II საუკუნე, თანაც შუა აზია, ხოლო აღმოსავლეთ ევროპაში გადმოსახლება ახ. წ. 100 წლითაა დათარიღებული. როგორც აღვნიშნე, ძვ. წ. II ს-ში, თანაც შუა აზიაში ალანებს არც ერთი ავტორი არ ასახელებს¹³² (ახ. წ. 100 წელს ისინი ვერც აღმოსავლეთ ევროპაში გადმოსახლდებოდნენ). ჩემ მიერ ზემოთქმანილი მასალიდან გამომდინარე, ასეთი ცნობის არსებობა მათ თხზულებებში არც იყო მოსალოდნელი. იოსებ ფლავიუსი სკვითი-ალანების მომთაბარეობის არეალად ხომ მდ. დონის მიდამოებს მითითებს.

დაბოლოს, ვნახოთ, როგორაა წარმოდგენილი ალანთა ისტორია ბერძნულ ლექსიკონში: Αλανοι – ეს იყო სკვითური წარმოშობის ხალხი, სახელგანთქმულნი ცხენოსნობასა და მშვილდოსნობაში. ცხოვრობდნენ კავკასიონსა და მდინარე დონს შორის მდებარე ველებზე. არაერთგზის შეუქმნეს სამიშროება რომაელთა სახელმწიფოს საზღვრებს. 370 წელს დაიმორჩილეს ჰუნებმა. მათი ერთი ნაწილი, ვანდალებთან ერთად, 406 წელს დასავლეთში გადასახლდა. სხვანი საფრანგეთის სამხრეთ ნაწილში დასახლდნენ. მათმა ერთმა ნაწილმა გადაიარა პირინეის მთები და ესპანეთში ჩააღწია, სადაც ვესტგოთების მიერ იქნენ დამორჩილებულნი (418 წ.), იძულებულნი გახდნენ დარჩენილიყვნენ ლუზიტანიაში, სადაც ადგილობრივ მოსახლეობასთან იქნენ ასიმილირებულნი (იხ. Σλαβιανισμός, Ἐπιτομὴν Ἑγκυκλοπαιδικῶν Λεξικῶν, Ἐν „Αθηνῶν“, 1935. ცნობა მომანოდა თამარ მესხმა).

131 იხ. Lexikon der Antike, სტატია Alanen. ქსე-ში (ტ. I, სტ. ალანები, გვ. 265) თუ არაფერია ნათქვამი ალანთა შუაზიური წარმომავლობის შესახებ, ენციკლოპედია „საქართველოს“ პირველ ტომში (თბ., 1997, გვ. 89-90, სტ. ალანები. ავტორი ნ. აფხაზაძე) ვოლგა-დონის ქვემოწელზე ალანთა აღმოსავლეთიდან მოსვლაზეა მითითება.

132 ამიანე მარცელინოსის მითითება ალანების „სპარსელების მეზობლად“ ცხოვრების (XXIII, 6, 61) შესახებ (იხ. ქვემოთ) იმის საფუძველს არ იძლევა, ალანების შუა აზიაში ცხოვრება ვამტკიცოთ. რაც შეეხება ჩინურ ცნობას, მასში სულ სხვა მითითებაა, რაზეც ქვემოთ მექნება საუბარი.

ასე რომ, ბერძენ მკვლევარს, რომელიც, ცხადია, კარგად იცნობდა ძველ ავტორთა ცნობებს ალანებისა და როქსოლანების შესახებ, არ შექმნია იმის მოთხოვნა, ალანები და როქსოლანები ერთი და იგივე ხალხად მიეჩნია და მათი მომთაბარეობის თავდაპირველ ადგილად ძვ. წ. II ს-იდან შუა აზიის ველები მიეთითებინა.

ეთნონიმ „ალანის“ ნამომავლობის შესახებ ზემოთ ვისაუბრე. რაც შეეხება როქსოლანს, ზოგი მკვლევარი ამ სახელის პირველ ნაწილში – „როქს“ – რუსების მოხსენიების პირველ მაგალითს ხედავდა¹³³. პროფ. რ. თოფჩიშვილის მიერ მოხმობილი მასალის მიხედვით, ხალხი „როქსოლანის“ სახელით ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების მიჯნაზე დნეპრის აღმოსავლეთით იყვნენ ლოკალიზებულნი, შემდეგ – დნეპრსა და დუნაის შორის, ბოლოს კი – რომაული დაიკისა და მეზიის საზღვრებთან. ერთი მოსაზრებით, ის ვოლგელ ალანებს აღნიშნავს და მიღებულია ორი სიტყვის შეერთების შედეგად: „როქსი“ მდინარე ვოლგის ძველი სახელწოდება ყოფილა, მეორე მოსაზრებით ის „თეთრ ალანებს“ აღნიშნავს, რადგან ოსური ენის დიგორულ დიალექტში, რომელიც არქაიზმებით ხასიათდება, „როქს“ სინათლეს ნიშნავს¹³⁴.

რამდენად მისაღებია ეთნონიმ „როქსოლანის“ ნამომავლობის შესახებ ზემოთქმნილი მასალა, თვით მკითხველმა განსაჯოს (როქსოლანების შესახებ ქვემოთ კიდევ მექნება საუბარი). ძველ დროში ძალიან ბევრი ტომი სახელს მისი წინამძღოლის (ბელადის) სახელისაგან იღებდა¹³⁵, გამორიცხული არაა როქსოლანების შესახებაც ასეთ შემთხვევასთან გვეკონდეს საქმე. „როქსოლანში“ „თეთრი ალანის“ დანახვა მე ძალიან საეჭვოდ მეჩვენება. ფაქტი ისაა, რომ სავრომატულ-სკივითურ-სარმატულ მასაში ჩამოყალიბებული გაერთიანებებიდან ალანთა გაერთიანება ყველაზე ძლიერი იყო, მათ შესახებ შედარებით მეტი ცნობებიცაა საისტორიო წყაროებში და თანამედროვე ოსებმა ისინი სიამოვნებით აღიარეს თავიანთ ერთ-ერთ და ძირითად წინაპრად.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, დონეცის მაღლობიდან დონისა და აზოვის ზღვისპირეთის ველებზე ჩამოსახლებულ ალანებს იქ სარმატ იაზიგთა გაერთიანება დახვდა. ახ. წ-ის დამდეგიდან, მიუხედავად იმისა, რომ იაზიგები მდ. დუნაის მარცხნივ (პანონიაში) და ამ მდინარის ზღვასთან შესართავში ჩანან, მათი მომთაბარეობის ძირითად არეალად ისევ დონის მიმდებარე ველები რჩებოდა (როქსოლანები იმ დროს უფრო დასავლეთით, გერმანელი ტომების მეზობლად იყვნენ გადასულნი)¹³⁶. ალანთა წინაპრები მდ. დონის დასავლეთით არსებულ გაერთიანებათა შორის სანამ ძალას მოიკრეფდნენ, თავს ალანთა სახელით დაიმკვიდრებდნენ, საისტორიო წყაროებში, როგორც ენახეთ, კვლავ სარმატთა („სკივითი-სარმატების“, „სკივითი-ალანების“) სახელით იხსენიებიან. აზოვის ზღვისპირეთსა და დონის მიმდებარე ტერიტორიებზე თავის დამკვიდრება ალანებმა მონათესავე იაზიგებთან ბრძოლით დაიწყეს. მონათესავე სარმატულ ტომთა გაერთიანებებს შორის ჰეგემონობისათვის ბრძოლა, ალანებს, მართალია, კარგა ხანს მოუხდათ, თუმცა, პირველი წარმატებები ახ. წ. 30-იან წლებში აზოვის ზღვის მიმდებარე ველებიდან იაზიგთა განდევნის შედეგად მიღწიეს. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, იმხანად დუნაისპირეთში გამოჩენილი „გადასახლებული იაზიგები“ ალანთა მიერ განდევნილი ტომები უნდა ყოფილიყვნენ.

ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში იაზიგებმა, მართლაც რომ დატოვეს თავიანთი ძველი სამომთაბარეო ტერიტორია, ამის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ ახ. წ. II ს-ში მოღვაწე ბერძენი პოეტისა და გეოგრაფის დიონისე პერიგეტის მიერ პონტოსპირეთისა და მეოტიდის ზღვისპირეთში მოსახლე და მომთაბარე ხალხების დასახლებებისა იაზიგების მოუხსენებლობა. მდ. დუნაის აღმოსავლეთით იგი გერმანელების, სარმატების, გეტების, დაკების, ტავერებისა და ყველაზე ბოლოს ალანების ყოფნის შესახებ გვაუწყებს¹³⁷.

მდ. დონისა და აზოვის ზღვისპირეთში, როგორც ითქვა, ვითარება სკივითი-ალანების გამოჩენამ გააძნეა. ისინი თანდათან ფართოვებდნენ თავიანთ სამომთაბარეო არეალს და მდ. დუნაისაკენ მიიწევდნენ. მას შემდეგ, რაც ალანთა გაერთიანება სარმატად წოდებულ ვრცელ ველებზე ჰეგემონი გახდა, ისინი დუნაისპირეთშიც დამკვიდრდნენ და სხვა ტომებთან ერთად ხშირად მონაწილეობდნენ რომის იმპერიის წინააღმდეგ მონყობილ ლაშქრობებში. ალანები ერთ-ერთი იმ ბარბაროსულ ტომთაგანი იყვნენ, რომლებიც ახ. წ. 166–168 წლებში გერმანული ნამომავლობის მარკომანებთან ერთად რომის წინააღმდეგ იბრძოდნენ. რომელიც ავტორი ოულიუს კაპიტოლინი რომის წინააღმდეგ მებრძოლ ტომებს შორის ასახელებს: სარმატებს, როქსოლანებს, ბასტარნებს, პეკინებს, კოსტობოკებსა და ალანებს (Halani)¹³⁸.

133 როგორც ლ. მაცულევიჩი წერს, პირველად ეთნონიმი „როქსოლანები“ ვსევოლოდ მილერმა ახსნა, როგორც „Светлые аланы“. იხ. Мачулевич Л. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 138. ზოგი მკვლევარი „როქსოლანების“ პირველ ნაწილში-„როქს“ რუსების მოხსენიების უძველეს მაგალითს ხედავდა. იხ. ВДН, 1948, № 2, გვ. 236, შენ. 4.

134 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 11.

135 პეროდოტესთან არის სათანადო მაგალითები. მან იცის საკუთარი სახელი „სავრომატესი“. იხ. პეროდოტე, ისტორია, ტ. I, გვ. 286.

136 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 16.

137 Евстафий, Комиментарий..., გვ. 259.

138 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 16, შენ. 1.

ალანების პეგემონობა აზოვის ზღვისპირეთის მიმდებარე ველებზე დიდხანს არ გაგრძელებულა. ახ. წ. III ს-ის დამდეგიდან შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე გერმანელი ტომების გუთების (გოთების) შესვლა დაიწყო. დროთა განმავლობაში მათ მდ. დნეპრსა და დონს შორის არსებული ვრცელი ტერიტორია, ასევე ყირიმის ნახევარკუნძული დაიკავეს. ანტიკური ავტორებისათვის ეს ხალხი ოსტგუთების (ოსტგოთები, ოსტროგოთები) სახელით გახდნენ ცნობილი. მდ. დუნაიდან კავკასიისპირეთის ველებამდე მომთაბარე სარმატული გაერთიანებები დროთა განმავლობაში ოსტგოთთა ხელქვეით მოექცნენ. იმავდროულად ნელი ტემპით, მაგრამ მაინც გოთებთან სარმატული ტომების ასიმილაციის პროცესიც მიმდინარეობდა. როგორც ჩანს, ირანულენოვანი (ინდოევროპული) წარმომავლობის სარმატებს (როქსოლანებს, იაზიგებს, ალანებს) არც ასევე ინდოევროპული წარმომავლობის გერმანელი ოსტგუთების გარემოცვაში უგრძნიათ თავი უცხოად (როგორც ახლადმოსული ოსტგუთები, ისე ძველ სკივითთა, საერომატთა და სარმატთა შთამომავლები ხომ ინდოევროპული მოდგმისანი იყვნენ). ისინი მალე შეეთვისნენ ერთმანეთს. რაც მთავარია, როგორც გუთების, ისე სარმატული ტომების ძირითად საქმიანობად ჯერ კიდევ სხვათა მიწების – განსაკუთრებით კი, რომის იმპერიაში შემავალი მდიდარი და კულტურულად დაწინაურებული პროვინციების ძარცვა-გლეჯა რჩებოდა¹³⁹.

მდ. რაინისა და დუნაისპირეთიდან რომის იმპერიაზე გერმანელი ტომების თავდასხმებმა, მეორეს მხრივ ჩრდილო შავიზღვისპირეთში გუთების მოთავეობით ახალი გაერთიანების შექმნამ, რომის იმპერიის მდგომარეობა კიდევ უფრო გაართულა. იმპერიას ჩრდილო შავიზღვისპირეთში არსებული პროვინციების შენარჩუნება თანდათან უძნელდებოდა. ყირიმის ნახევარკუნძულზე გოთების გაბატონების გამო III ს-ის 40-იან წლებში რომელი ხელისუფალნი იძულებულნი გახდნენ ბოსფორის სამეფოდან თავიანთი გარნიზონები გაეყვანათ. როგორც ვარაუდობენ, ადგილობრივმა „ბარბაროსული“ წრიდან გამოსულმა დიდკაცობამ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე თავდასხმების სანარმოებლად ყოფილი ბოსფორის სამეფოს ფლოტი გოთებს გადასცა. რის შედეგადაც გოთების თავდასხმების ობიექტი კოლხეთის სანაპირო შეიქმნა. V ს-ის მეორე ნახევარში მცხოვრები ბიზანტიელი ავტორი ზოსიმე თავის „ახალ ისტორიაში“ თავდამსხმელებს „სკივთებს“ უწოდებს. მისი ცნობით, ამ ლაშქრობის მონაწილეებმა შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო პიტიუნტიდან (ახლ. ბიჭვინთა) კაპადოკიამდე და ეფესომდე დაარბიეს (II, 28) (გოთთა ამ ლაშქრობას 252 წლით ათარიღებენ)¹⁴⁰. მორიგი ლაშქრობისას გოთებმა აიღეს პიტიუნტი, გადმოსხდნენ ქ. ფაზისთან, შემდეგ კი ტრაპეზუნდს მიადგნენ. აიღეს იგი და გაძარცვეს. შემდეგ მთელი ტრაპეზუნტის მხარეც დაარბიეს და ხომალდებით უკან გაბრუნდნენ (II, 31, 33).

ბოსფორელთა, გოთებისა და მათი ქვეშევრდომი სარმატული ტომების თავდასხმები რომის იმპერიის აზიურ სამფლობელოებზე იმპერატორ დიოკლეტიანეს მმართველობის დროსაც (384–305 წწ.) განმეორდა¹⁴¹.

რომის იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილზე ყირიმიდან გოთურ-სარმატული რაზმების თავდასხმების თანადროულად, დუნაისპირეთიდან იმპერიის დასავლეთ ნაწილზე სარმატული ტომების შეტევებიც გრძელდებოდა. დუნაისპირეთში გადასახლებული სარმატები კელაქ აქტიურ ძალად რჩებოდნენ.

ალანთა ეთნოგენეზის შესახებ ზემოთ საკმაოდ ვრცლად ვისაუბრე და ვაჩვენე: ისინი იმ საერომატ-სკივითებისა და ამაზონების (მეოტური ტომებისა და დონსაგადაღმა მოსახლეთა) შთამომავლები იყვნენ, რომლებმაც ძე. წ. V ს-ში მეოტიდის ტბიდან სამი დღის საეალზე, შემდეგში „ალანთა მთებად“ წოდებულ დონეცის მალლობს შეაფარეს თავი, ახ.წ. I ს-ის 30-იან წლებში კი ჩრდილო აზოვისპირეთს ცხენმრავალი და ძლიერი „სკივით-ალანების“ სახელით მოველინენ. მაგრამ, ალანთა ეთნოგენეზის გარკვევა მხოლოდ ნაწილია იმ დიდი კვლევისა, რაც ოსთა ეთნოგენეზის ნათელი სურათის დასადგენად დამჭირდება. ქვემოთ ამ საკითხზე ვრცლად მექნება საუბარი.

139 Виноградов В. Б., *Аланы в Европе*. В И, М., 1974, № 8, გვ. 111–112.

140 მელიქიშვილი გ., საქართველო ახ. წ. I–III საუკუნეებში. სინ. ტ. I, თბ., 1971, გვ. 553; „სკივთებთან“ საზღვაო და სახმელეთო ბრძოლებს რომის იმპერია თითქმის მთელი მესამე საუკუნის განმავლობაში აწარმოებდა. ამ საკითხზე იხ. Ресменников А. М., *Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке*. М., 1954.

141 მელიქიშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 554. ამ ლაშქრობის შესახებ იხ. ვ. გოილაძე, ანდრეა პირველწოდებულის მისიონერული მოღვაწეობა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. თბ. 2015, თავი VII.

მოუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე ოსების ეთნოგენეზის საკითხს არაერთი გამოჩენილი მეცლევარი შეეხო, პრობლემა ჯერაც გადაუჭრელი რჩება. საკამათოა: იყვნენ თუ არა სკვითები ოსი ხალხის წინაპრები, რომელმა სარმატულმა და არასარმატულმა ტომებმა მიიღეს მონაწილეობა ოსი ხალხის ჩამოყალიბებაში. ახსნას მოითხოვს ოსი ხალხის ეთნოგენეზში რატომ ანიჭებენ გადამწყვეტ როლს მაინც-დამაინც ალანებს.

საკითხით დაინტერესებული მკითხველი პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, საცნობარო ლიტერატურაში ჩაიხედავს. ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში მოთავსებულ ნერილში „ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა“, აღნიშნულია: ძვ. წ. VII ს-დან ჩრდ. კავკასიაში შემოიჭრნენ სკვითები, ძვ. წ. IV ს-დან სარმატები, რომელთაც შემდგომში გამოეყვნენ ალანები. IV ს-ის დასასრულს პუნების შემოსევამ აიძულა ალანთა ნაწილი დასავლეთ ევროპაში წასულიყო, ხოლო სხვები მდ. ყუბანსა და თერგს შორის, აგრეთვე მთებში გახიზნულიყვნენ. IX-X სს-ში ჩამოყალიბდა ადრინდელი ფეოდალური სახელმწიფო ალანია. VIII-XII ს-ში დაიწყო ალან-ოსი ხალხის ჩამოყალიბება¹.

ქართულ ენციკლოპედიაში შესული ჩრდილო ოსეთის ავტონომიური რესპუბლიკისადმი მიძღვნილი სტატია რუსული ენციკლოპედიიდან არის ნათარგმნი. „საბჭოთა ისტორიულ ენციკლოპედიაში“ (СИЭ) შესაბამისი ნერილის ავტორი ა. ჯანაევი წერს: „С 7 в. до н. э. на Сев. Кавказ проникают ираноязычные племена, сначала скифы, а с 3-2 вв. до н. э. — сарматы, из среды к-рых на рубеже нашей эры выделились аланы. Северокавказ. аланы, а также др. иран. племена, смешавшиеся с автохтонными носителями поздней кобанской культуры, составили этнич. основу осетин. Аланы, занимавшие терр. Придонья, Прикубанья и р-ны Центр. Кавказа, от скотоводства стали переходить к земледелию. В кон. 4 в. из-за нашествия гуннов часть алан ушла в Зап. Европу и Сев. Африку. Уцелевшая часть алан передвинулась в междуречье Кубана и Терска, а также в горы“².

ოსთა ეთნოგენეზის შესახებ ენციკლოპედიებიდან მოყვანილ ამონარიდებში, როგორც ვხედავთ, ძალიან მარტივად არის წარმოდგენილი ოსი ხალხის წარმოშობის საკითხი. ქართულ ენციკლოპედიაში შეტანილი ნერილი, რადგან რუსულიდან არის ნათარგმნი, რუსულ ენციკლოპედიაში გაცხადებულ აზრს გამოცემარები. ა. ჯანაევის მსჯელობაში საყურადღებო ისაა, რომ იგი ალანების ეთნოგენეზის ადგილად ჩრდილო კავკასიას მიიჩნევს. იქიდან გავრცელებულად თვლის მათ დონისპირეთში, დასავლეთ ევროპასა და ჩრდილო აფრიკაში. იმავე ისტორიულ ენციკლოპედიაში ალანებისადმი მიძღვნილ ნერილში ცნობილი რუსი მეცნიერი ე. კრუპნოვი წერდა: ალანები ძვ. წ. II ს-დან როქსალანების (роксаланы) სახელით არიან ცნობილი. ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში ისინი ქვემო ვოლგისპირეთში, სამხრეთ ურალისპირეთში, დონისპირეთში, ჩრდილო კასპიისპირეთში, კავკასიისპირეთსა და ჩრდილო შავიზღვისპირეთის სამხრეთ რაიონებში მდ. დნეპრამდე ცხოვრობდნენ³.

ერთ გამოცემაში ალანთა შესახებ წარმოდგენილ ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო თვალსაზრისთან ასევე განსხვავებულია იმავე ენციკლოპედიაში ოსებისადმი მიძღვნილ ნერილში გადმოცემული ბ. კალოევის თვალსაზრისი. მისი მტკიცებით, „В кон. 4-5 вв. часть алан, разгромленных гуннами, с Дона и Приазовья переселилась в предгорья Сев. Кавказа, смешалась с местным населением и передала им свой язык. С этого времени начинается формирование осетинской народности“⁴.

ალანთა ჩრდილო კავკასიაში შემოსვლისა და მათი განსახლების საკითხის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა აღნიშნულით არ ამოიწურება. ალანების ეთნოგენეზის ადგილად ზოგი მეცლევარი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, შუა აზიის ტერიტორიას მიიჩნევს (იხ. თავი I, §3, 4), ამიტომ ამ საკითხის შესახებ აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ. ჯერჯერობით ვაჩვენე ის აზრთა სხვადასხვაობა, რომელიც ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების შემოსვლის დროის, მათი განსახლების (მომთაბარეობის) არეალის, ეთნოგენეზის ადგილის შესახებ ერთ გამოცემაში არის.

ალანებზე და იმ სარმატულ გაერთიანებებზე, რომლებმაც მეცლევართა აზრით დიდი წვლილი შეიტანეს ოსი ხალხის ეთნოგენეზში, ქვემოთ ვრცლად მექნება საუბარი. ახლა ვნახოთ როგორ წარმოედგინათ ოსი ხალხის წარმოშობა მათ უახლოეს მეზობლებს ქართველებს.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, საქართველოს ძველი ისტორიის ცალკეული ეპიზოდები მჭიდროდაა დაკავშირებული ჩრდილო კავკასიაში მოსახლე ხალხებთან. ამიტომ შემთხვევი-

1 ჩრდილოეთ ოსეთის ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა. ქსე. ტ. 11, თბ., 1987, გვ. 162.

2 Джанаев А. К., Северо-Осетинская автономная советская социалистическая республика, СИЭ, т. 12, М., 1969, სვეტი 672-673; შდრ., БСЭ-ს მესამე გამოცემაში – Джанаев А. К., Исторический очерк. Сტატიაში- Северо-Осетинская АССР. Т. 23, М., 1976, გვ. 151.

3 Крупнов Е. И., Аланы. СИЭ. т. I, М., 1961, სვეტი 329. ე. კრუპნოვის მხედველობიდან გამორჩა ახ. წ. I ს-ის 30-იანი წლებიდან ალანები დუნაისპირეთშიც რომ იყვნენ გადასვლები.

4 Калоев Б. А., Осетины. СИЭ, т. 10, М., 1967, სვეტი 641.

თი არაა ძველი ქართველი ავტორი ლეონტი მროველი (XI ს.) ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ხალხების წარმოშობის საკითხითაც რომ დაინტერესდა და ამ მხრივ თავისი თვალსაზრისი წარმოგიდგინა.

ლეონტი მროველმა იმ ეთნონიმთა სახელები, რომელთა შესახებ „მეფეთა ცხოვრების“ ტექსტში იყო საუბარი, როგორც ცნობილია, მის თანადროულად ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები „ხაზარების“, „პაჭანიკებისა“ და სხვათა სახელებით ჩაასწორა⁵, მაგრამ ტექსტის შინაარსი ჩვენთვის მაინც საინტერესოა. ამიერკავკასიაში ჩრდილოელთა იმ ლაშქრობის აღწერისას, რომელიც თითქოს უძველეს დროს განეკუთვნება, „მეფეთა ცხოვრებაში“ ნათქვამია: ხაზართა მეფემ თავის ძეს უბოხოს მისცა „ტყუენ სომხითისა და ქართლისა“, ასევე „ქუეყანა კავკასის ნაწილი, ლომეკის მდინარისა დასავლით, დასავლეთამდე მთისა“, „და დაეშენა უბოხ: და მათნი ნათესავნი არიან ოესნი, და იგი არს ოესეთი, რომელ ნაწილი იყო კავკასისა. ხოლო დურძუქ, რომელი უწარჩინებულეს იყო შვილთა შორის კავკასისთა, მივიდა და დაჯდა ნაპარალსა შინა მთისასა და უწოდა სახელი თვსი დურძუქეთი. და მისცემდა ხარკსა მეფესა ხაზართასა“⁶. იქვე არსებული ცნობით, იმავე მეფემ ლეკანს მისცა „აღმოსავლით ზღვთაგან დარუბანდისით მდინარემდე ლომეკისა“. ყველა ეს ხალხი ხაზართა მოხარკენი იყვნენ⁷, გვამცნობს ლეონტი მროველი.

ამრიგად, ლეონტი მროველის კონცეფციით, მისი თანადროული ოსეთის მოსახლეობა ამიერკავკასიიდან წაყვანილი სომეხი და ქართველი ტყვეების ჩამომავლებისაგან ჩამოყალიბდა. ხოლო თარგამოსის ჩამომავალი ტყვე რანელებითა (ე. ი. ძველი ალბანელებისაგან. ვ. გ.) და მოვაკანელებით დასახლდა ლეკეთი - ჩრდილო კავკასიის აღმოსავლეთი ნაწილი კასპიის ზღვამდე.

„მეფეთა ცხოვრებიდან“ ზემომოტანილ ცნობებში, დიდი ალბათობით ჩრდილო კავკასიაში ლეონტი მროველის თანადროულად მცხოვრებ ხალხთა განსახლების სურათია ასახული. ტერიტორია, რომელიც ლეონტის მიერ ოსთა ეპონიმად დასახელებულმა უბოხსმა დაიკავა მდ. ლომეკის (მდ. თერგის) დასავლეთით „დასავლეთამდე მთისა“, შუა საუკუნეებში ოსთა განსახლების არეალს შეესაბამება. უბოხის მიერ დაკავებული მიწების დასავლეთით დურძუქები (ჩეჩენ-ინგუშთა წინაპრები) სახლობდნენ, ხოლო ტერიტორია მდ. ლომეკის აღმოსავლეთით ზღვამდე, ლეკებს ეკავათ – ესაა XI ს-ის ქართველი ავტორის, და ალბათ, მის თანადროულ ქართველთა შეხედულება ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ხალხების შესახებ.

ახლა ისევ მეცნიერულ თვალსაზრისს დაეუბრუნდეთ. ოსთა ეთნოგენეზის საკითხის განხილვას გამოჩენილი ოსი მეცნიერის: ვ. აბაევის თვალსაზრისის გაანალიზებით დაიწყებ⁸.

ოსი ხალხის ეთნოგენეზის საკითხისადმი მიძღვნილ გამოკვლევებში ვ. აბაევი პრობლემას, ძირითადად, ენობრივი მონაცემების საფუძველზე განიხილავდა. ასეთი სახის არაერთი გამოკლევა შეიტანა მან 1949 წელს გამოქვეყნებულ კრებულში – „Осетинский язык и фольклор“ (ტ. 1). მათ შორისაა მისი წერილი – „Осетинские этнические термины Iron, Allov“, რომელშიც ჩრდილო კავკასიაში ირების მისვლას „წინაისტორიულ ხანაში“ („в доисторические времена“) სამხრეთიდან ჩრდილო კავკასიაში გადასულ იაფეტურ ტომებს შორის მყოფ *h'ir*, *h'ir*-ებთან აკავშირებდა (გვ. 246). თითქოს *h'ir*-ების ალანებთან (ალონებთან) შერევის შედეგად ჩამოყალიბდა ოსი ხალხი (ასეთი თვალსაზრისის დასასაბუთებლად ვ. აბაევს ლეონტი მროველის ზემომოტანილი ცნობა არ გამოუყენებია). იმავე კრებულში შესულ გამოკვლევაში – „Происхождение и культурное прошлое осетин по данным языка“ ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების პირველ გამოჩენას ისევ „უხსოვარ დროს“ („к незапамятным временам“) უკავშირებს, თუმცა დასძენს: ამ მოვლენის დასათარიღებლად არც საისტორიო წყაროებში და არც ოსი ხალხის გადმოცემებში არაერთი მითითება არ არის. ქართული ქრონიკის ცნობა კი მხოლოდ იმას მოწმობს, ქართველებში არსებულა ცოდნა ოსების ჩრდილოური წარმომავლობის შესახებო (გვ. 75). თ. გურიევის შენიშვნით ვ. აბაევი 1958 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში რადგან ძველ თვალსაზრისზე რჩებოდა (იხ. მისი „Несколько замечаний . . .“, გვ. 122, შენ. 5), ეს იმას ნიშნავს, XX ს-ის 50-იანი წლების დამლევისათვის ოსთა ეთნოგენეზის საკითხი, ძირითადად, გადაუწყვეტელი იყო.

გავიდა ხანი – 1966 წლის 6–8 ოქტომბერს ქ. ორჯონიკიძეში გაიმართა ოსი ხალხის ეთნოგენეზისადმი მიძღვნილი საკავშირო კონფერენცია. 1967 წელს გამოქვეყნდა კონფერენციის მასალები.

5 აწმკაბაძე გ. ეთნონიმ „ხაზარის“ მნიშვნელობისათვის „ქართლის ცხოვრებაში“, ქნ, VIII, თბ., 1993, გვ. 47.

6 ლეონტი მროველი, ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, „ქართლის ცხოვრება“, I, თბ., 1955, გვ. 12.

7 იქვე. როგორც ზ. გაგლოთი წერს, ოსებში არსებული გადმოცემით ოსთა მამამთავარი იყო „ოსი-ბაზატარი“, რომელსაც ხუთი ვაჟი: სიღამონი, ცარაზონი, კუსაგონი, ალუზი და ცახილი ჰყავდა. მათგან წარმოიშვა ხუთი ოსური გვარი. იხ. Галюни Д. Д., Очерки по этнографии осетин. I, Тбилиси, 1974, გვ. 198.

8 რაც შეეხება ქართველ მეცნიერებს, პროფ. რ. თოფჩიშვილის თვალსაზრისი ალანების (მისი თვალსაზრისით იგივე ოსების) შესახებ ზემოთ წარმოვადგინე. 1994 წელს გამოცემულ კრებულში – „Осетинский вопрос“, ოსთა ეთნოგენეზზე წერილი ააბა შეტანილი. 2011 წელს გ. ჩიჭოვანმა გამოაქვეყნა წერილი „ოსთა ეთნოგენეზის საკითხისათვის“, რომელშიც ძირითადად ამ საკითხზე შეკვლევართა შეხედულებებია წარმოდგენილი. იხ. კრებული — თეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრი 10 წლისაა. ქართველოლოგიური საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის შრომები. თბ., 2014, გვ. 182-185.

ნების შესავალში რედკოლეგია წერს: „Впервые проблема этногенеза осетин рассматривалась комплексно, с привлечением данных всех смежных наук _ истории, археологии, этнографии, языкознания, антропологии. Положительные результаты такого комплексного подхода совершенно очевидны“ (От редколлегии. Происхождение осетинского народа, Орджоникидзе, 1967).

კონფერენციაზე, მართლაც, მოხსენებათა ფართო სპექტრი იყო წარმოდგენილი⁹. ვ. აბაევის მოხსენება – „Этногенез осетин по данным языка“, როგორც სათაურიდანაც ჩანს, ოსი ხალხის ეთნოგენეზში ენობრივი მონაცემების ანალიზს შეეხებოდა. მან თავის მოხსენებაში აღნიშნა: „Характеризуя современное состояние проблемы „Этногенез осетин по данным языка“, я буду очень краток, так как основные положения я иллюстрирую лишь теми положениями материала уже неоднократно излагались в печати“ (გვ. 19). თავისი სიტყვის დასადასტურებლად 1949 წელს გამოცემული კრებულიდან ოთხი გამოკვლევა, ერთი კი 1956 წელს გამოსული წერილი მიუთითა (გვ. 19, შენ. 1). დასახელებულ გამოკვლევათა შორის რადგან არ არის მისი ის წერილი, რომელიც ირ-ების სამხრეთიდან მოსვლას შეეხება, ცხადი იყო, მან საბოლოოდ უარი თქვა ოსთა ეთნოგენეზში სამხრეთიდან მისულ ტომთა მონაწილეობაზე (ამ საკითხზე იხ., აგრეთვე, ქვემოთ თავი IV §2). ვ. აბაევის დასკვნით, ნაცვალსახელები როგორც დიგორულ, ისე ირონულ დიალექტებში წარმომოხმობთ ირანულია, მაგრამ მნიშვნელოვანი განსხვავებებით, რომლებიც ჯერ კიდევ ჩრდილო-ირანული ენის ნიაღში – ალანურში და სკიითურ-სარმატულში ჩამოყალიბდნენ (გვ. 21). უკვე კარგა ხანია შენიშნულია ირონულთან შედარებით დიგორული ენის დიალექტის არქაულობა. ეს ფაქტი გვავარაუდებინებს, რომ ოსი ხალხის წარმომოხმობა ალანთა მიგრაციის ორი ტალღის შედეგია: უფრო ადრეული პირობითად შეიძლება იწოდოს „დიგორულ“, უფრო გვიანდელი „ირონულ“ მიგრაციად. მთების ხეობებში დიგორელები უფრო ადრე მოხვდნენ იზოლაციაში და უფრო მეტად შეინარჩუნეს არქაულობის ნიშნები (გვ. 21)¹⁰.

რამ განაპირობა ოსური ენის ირონულ და დიგორულ დიალექტებს შორის განსხვავება და რატომაა ირონულ დიალექტთან შედარებით დიგორული უფრო არქაული, ამის შესახებ ჩემს აზრს ქვემოთ (თავი IV, §2) წარმოვადგენ. ახლა ისევ ოსთა ეთნოგენეზის საკითხს დაეუბრუნდეთ.

ძირითადად ოსი ხალხის ეთნოგენეზის საკითხისადმი „კომპლექსური მიდგომის“ (ე. ი. 1966 წლის 6-8 ოქტომბრის კონფერენციის) შედეგებია ასახული 1969 წელს ქ. ცხინვალში („Очерки истории Юго-Осетии“, ტ. I, თავი II – „Этногенез Осетии“, გვ. 27-47. ავტორი ი. გაგლოითი), 1985 წელს თბილისში („Очерки истории Юго-Осетинской автономной области“, I, თავი III – „Этногенез осетин. Нартский эпос“, გვ. 55-66. ავტორი ვ. აბაევი) და 1987 წელს ქ. ორჯონიკიძეში („История Северо-Осетинской АССР“, I) გამოცემულ მონოგრაფიებში¹¹. მაგრამ წინა ორი გამოცემისაგან განსხვავებით „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიაში“ ოსი ხალხის ეთნოგენეზის შესახებ ცალკე თავი აღარაა შეტანილი. თანაც, 1966 წლის კონფერენციაზე აღანებთან ერთად სკიითებიც რომ ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები და ოსთა წინაპრები იყვნენ, ამის დასადასტურებლად თუ განსაკუთრებული მსჯელობა არ ყოფილა, 1987 წელს გამოცემულ „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიაში“ სარმატებთან ერთად სკიითებიც ოსთა უშუალო წინაპრებად გამოცხადდა (იხ. თავი III. „Скифы и сарматы Северного Кавказа - ираноязычные предки осетин“, გვ. 36-51. ავტორები: ვ. ვინოგრადოვი და თ. გურიევი). მხოლოდ მონოგრაფიის მეოთხე თავში – „Аланы в Предкавказье I-IV вв.“ არის ქვეთავი – „Ранний этап этногенеза осетин“ (გვ. 64-65. ავტორები ი. გაგლოითი და ვ. აბაევი), რაც იმას მოწმობს, ამ გამოცემის ავტორები ოსთა ეთნოგენეზის საკითხს გადანყევ-

⁹ კონფერენციაზე 30-ზე მეტი მოხსენება და გამოსულა იქნა მოსმენილი. ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტიდან მასში მონაწილეობდნენ: მ. აბდუშელიშვილი, ზ. ანჩაბაძე, ა. რობაქიძე, ლ. შარაშიძე, ე. ჯავახიშვილი, გ. თოგოშვილი; სახელმწიფო მუზეუმიდან ე. გამრეკელი; აფხაზეთიდან შ. ინალი-იფა. როგორც ინალი-იფას გამოსვლიდან ჩანს, ვ. აბაევი ოსი ხალხის – დიგორელების სახელს ადილებთან აკავშირებდა. ამის შესახებ ინალი-იფამ განაცხადა: „Для нас особенно интересно самоназвание одного из основных осетинских племени - дигорцев, которое В. И. Аббаев считает окаменелым множественным числом от распространенного на Западном Кавказе племенного названия „диг“ (адыхы-черкесы)“, III. Д. Инал-Ипа, К абхазо-осетинским этнокультурным связям. Кრებულში „Происхождение осетинского народа“, გვ. 224.

¹⁰ იმავე კონფერენციაზე გამოსვლისას თ. გურიევმა უარყო ვ. აბაევის თვალსაზრისი ჩრდილო კავკასიაში ოსი ხალხის წინაპართა ორი ტალღის (დიგორელებისა და ირონების) შემოსვლის შესახებ. მან განაცხადა: „Когда говорят о двух волнах иранской миграции на Северный Кавказ, это не значит, что одна волна была иранская, а другая - дигорская. Нельзя этот сложный процесс представлять в упрощенном виде. Если бы современные диалекты осетинского языка отражали эти две иранские волны, тогда бы расхождение между двумя диалектами были намного значительнее. Анализ же фактов современных осетинских диалектов создает впечатление, что перед нами две стадии развития одного диалекта или языка“ (იხ. კრებული – „Происхождение осетинского народа“, გვ. 298).

¹¹ ოსთა ეთნოგენეზის საკითხი ერკლადდა გამოცემული 1969 წელს ცხინვალში გამოცემულ წიგნში- „Очерки истории Юго-Осетии“, ტ. I, გვ. 27-47. ნარკვევის ავტორია ი. გაგლოითი. 1983 წელს გამოცემულ, უმაღლესი სასწავლებლების სტუდენტებისათვის განკუთვნილ ნაშრომში („Историческая этнография Северного Кавказа“) ოსებისადმი მიძღვნილ ნაწილში ოსთა ეთნოგენეზის შესახებ ი. ფიოდოროვი ძირითადად სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულ დებულებებს იმეორებს. იხ. Осетины, გვ. 105-109.

ტილად თვლიდნენ, იგი მხოლოდ სკეიტების ჩართვით გაამდიდრეს.

„ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ გამოცემიდან განვლილი დროის მანძილზე, განსაკუთრებით ბოლო წლებში, ოსთა ისტორიაზე, მ. შ. ოსთა ეთნოგენეზზე, ბევრი დაინერა, მაგრამ უახლეს ოსურ სამეცნიერო ლიტერატურაში წარმოდგენილ ოსთა ეთნოგენეზის საკითხს შეგნებულად ვარიდებ თავს. ქვემოთ გასულ საუკუნეში გამოცემულ ლიტერატურაში არსებულ შეხედულებებს გავაანალიზებ. როგორც 1985 წელს თბილისში, ისე 1987 წელს ქ. ორჯონიკიძეში გამოცემულ „ოსების ისტორიაში“ იმ მონაკვეთების ავტორი, სადაც ოსების ეთნოგენეზზე საუბარი, ეასილ აბაევია (1987 წლის გამოცემაში მისი თანაავტორი, როგორც ითქვა, ი. გაგლოითია). ივარაუდება, რომ ოსების ეთნოგენეზის შესახებ ამ ავტორთა თვალსაზრისი ოსი ხალხისათვის მისაღებია.

„სამხრეთ ოსეთის ისტორიაში“ ოსთა ეთნოგენეზის საკითხის გაანალიზებისას ვ. აბაევი, როგორც მოსალოდნელი იყო, მხოლოდ ლინგვისტური მონაცემებით არ დაკმაყოფილდა და ოსთა ეთნოგენეზის შესახებ არსებული ისტორიოგრაფია წარმოადგინა. მისი თქმით, მას შემდეგ, რაც ი. კლაპროთმა და აკად. ა. შეგერენმა შეამჩნიეს ოსური ენის სიახლოვე ირანულთან, ამ სწავლულებმა დაადგინეს, რომ ოსური ენა ინდოევროპულ ენათა სისტემის ირანულ ჯგუფს ეკუთვნოდა¹². დაისვა საკითხი, საიდან მოხვდა ირანული ენის მატარებელი ხალხი ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, რომელ ძეგლ ეთნიკურ გაერთიანებას უკავშირდება ოსი ხალხი?¹³

ვ. აბაევის სიტყვით, დასმული საკითხების გადანყევტაში უდიდესი წვლილი რუსმა სწავლულმა ვსევოლოდ მილერმა შეიტანა. მდიდარი მასალის გაანალიზების საფუძველზე თავის გამოკვლევაში მან საბოლოოდ დაადასტურა ოსური ენის ინდოევროპული ენების ირანული ჯგუფისადმი კუთვნილება. კერძოდ, ოსური ენის განსაკუთრებული სიახლოვე სკეითურ-სარმატულთან. ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში ი. კლაპროთის მიერ საფუძველდადებულმა თვალსაზრისმა თანამედროვე ოსებისა და ალანების იგივეობის შესახებ, – დასძენს ვ. აბაევი, – ვ. მილერთან დასრულებული სახე მიიღო.

საისტორიო წყაროების შესწავლის საფუძველზე ვ. აბაევი შემდეგ დასკვნამდე მივიდა: ხალხს, რომელსაც ქართველები „ოსებს“ უწოდებენ, ძველი ბერძენი, რომაელი, ბიზანტიელი, არაბი, სპარსი, სომეხი და სხვა ავტორები ალანების სახელით იცნობდნენ. ისტორიკოსები მათ ძველად რუსეთის სამხრეთ რაიონებში მოსახლე სკეითურ-სარმატულ ტომებს აკუთვნებენ. ასე განისაზღვრა, – დასძენს ვ. აბაევი, – ოსთა წინაპრების გადაადგილების გზა ჩრდილოეთიდან მათი ახლანდელი საცხოვრებელი ადგილისაკენ¹⁴. აღნიშნულის შემდეგ ვ. აბაევი წერს: ამის შემდეგ მკვლევართა წინაშე დაისვა საკითხი თუ არსებობდა მასალა, რომელიც ნათელყოფდა თანამედროვე ოსური ენის კავშირს ალანურ და სკეითურ-სარმატულ ენებთან. აღმოჩნდა, რომ ასეთი მასალა იყო. თქმულის დასადასტურებლად ვ. აბაევს მოაქვს ჩრდილო კავკასიაში – მდ. დიდი ზელენჩუკის ნაპირას მიკვლეული XI საუკუნისადმი მიკუთვნებული ბერძნული ასოებით შესრულებული ოსური წარწერა და დასძენს: წარწერაში ნახსენები ოსური საკუთარი სახელები რადგან თანამედროვე ოსური ენის საფუძველზე იხსნება, წარწერის ტექსტმა მკვლევრები ოსური და ალანური ენების იდენტობაში დაარწმუნა. ასევე, XII ს-ის ბიზანტიელი ავტორის – იოანე ცეცეს თხზულებაში შემონახული რამდენიმე ალანური სიტყვა და ფრაზა რადგან ოსურად ჟღერს, ზემომოტანილი თვალსაზრისი უფრო განმტკიცდა. ოსური ენის დიალექტურმა შესწავლამ სკეითურ-სარმატულ ენებთან მისი გენეტიკური კავშირი ცხადჰყო¹⁵.

ვ. აბაევის მსჯელობაში, როგორც ვნახეთ, ოსთა წინაპრებად სკეითები და სარმატები, ძირითადად კი ალანებია მიჩნეული, განსაკუთრებით საინტერესოა მითითება ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების (მისი მტკიცებით ალანების) ჩრდილოეთიდან – „სამხრეთ რუსეთის რაიონებიდან“ მისვლის შესახებ. აღნიშნულის შემდეგ იოსებ ფლავიუსის იმ ცნობას თუ გავითვალისწინებთ, რომლის თანახმად, ახ. წ. I ს-ის 30–70-იან წლებში ამიერკავკასიასა და წინა აზიაში ლაშქრობის შემდეგ ალანები ისევ მათი მომთაბარეობის ადგილს – დონისპირეთსა და აზოვისპირეთში რომ ბრუნდებოდნენ¹⁶, ვ. აბაევის მითითება ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ რაიონებში ოსთა წინაპრების „რუსეთის სამხრეთ რაიონებიდან“ შესვლის შესახებ, თითქოს ისტორიულ რეალობას უნდა ასახავდეს. მაგრამ ალანთა შესახებ თუ იმ მასალას გავითვალისწინებთ, რომლის თანახმად ისინი იაზიგების კვალდაკვალ დუნაისპირეთში გადავიდნენ (იხ. თავი I, §4), ჩრდილო კავკასიაში ალანთა შესვლის შესახებ ვ. აბაევისეული თვალსაზრისის გაზიარება გაჭირდება.

12 Очерки истории Юго-Осетинской..., 1985, გვ. 56.

13 იქვე.

14 იქვე.

15 იქვე, გვ. 56–57. თვალსაზრისი ოსთა წინაპრებად სკეითების მიჩნევის შესახებ ვ. აბაევმა ჯერ კიდევ 1949 წელს გამოცემულ ნაშრომში („Осетинский язык и фольклор“, ტ. I, გვ. 75–80) გამოთქვა.

16 Флавий Иосиф, О войне иудейской, გვ. 277. როგორც შემდგომი კვლევისას გაირკვა ამიერკავკასიაში მოლაშქრე სარმატთა ძირითადი კონტინგენტი სირაქები იყვნენ (იხ. ქვემოთ თავი VI).

რაც შეეხება 1987 წელს ქ. ორჯონიკიძეში გამოცემულ „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიას“ (ტ. I, რუსულ ენაზე), მასში, როგორც ითქვა, იმ პარაგრაფის ავტორები, რომელშიც ოსების ეთნოგენეზის საკითხია გაანალიზებული, ვ. აბაევი და ი. გაგლოითი არიან. ამ მონოგრაფიის ორგვერდიანი (გვ. 64-65) მონაცემები (მისი სათაურია: „Ранний этап этногенеза осетин“) ი. ორანსკის სიტყვების დამონებით იწყება. ი. ორანსკის თანახმად, წერენ ეს ავტორები – „Осетинский язык является продолжением древних скифских диалектов Причерноморья. Продолжением языка средневековых алан“¹⁷.

ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის თანახმად, ოსური ენის გენეტიკური კავშირის დადგენა ჩრდილო კავკასიისა და ჩრდილო შავიზღვისპირეთის სკიითურ-სარმატული ტომების ენებთან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია ოსთა ეთნოგენეზის პრობლემების გადასაწყვეტად. მკვლევრებს, – წერენ ეს ავტორები, – სათანადო მონაცემები აქვთ ჩრდილო კავკასიაში ორი დიდი მიგრაციული ტალღის – ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში სკიითურ-სარმატული, ხოლო ძვ. წ. III-II საუკუნეების მიჯნაზე სარმატო-ალანების შესვლის შესახებ¹⁸. ძვ. წ. VII ს-დან სკიითების ნაწილი მყარად დაფუძნდა ჩრდილო კავკასიაში და სწორედ მათი შთამომავლები არიან თანამედროვე ოსები¹⁹. მათი სიტყვით, ოსთა ეთნოგენეზი იმ ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა, სადაც სკიითების შესვლამდე ყოფიანის კულტურის შემქმნელი – სავარაუდოდ, აფხაზურ-ადილეური ეთნიკური ერთობის ტომები სახლობდნენ. ამ ტომების ნაწილი იქნა ასიმილირებული სკიით-სარმატ-ალანთა მიერ. თავის მხრივ, ასიმილირებულმა ადგილობრივმა ტომებმა გარკვეული გავლენა მოახდინეს სკიით-სარმატ-ალანების შთამომავლების ეთნიკური სახის ჩამოყალიბებაზე²⁰. ასე რომ, ასკენიან ეს ავტორები, – ოსები უძველესი ისტორიისა და კულტურის ირანულენოვანი ხალხია. მათი წინაპრები არიან ყოფიანის კულტურის შემქმნელი ადგილობრივი და მისული ევლის სკიითურ-სარმატულ-ალანური ტომები. როგორც საისტორიო წყაროები მოწმობენ ალან-ოსები ყოველთვის კავკასიის კულტურული ერთობის შემადგენელი ნაწილები იყვნენ²¹.

მიღებულმა დასკვნებმა ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის საფუძველი მისცა განეცხადებინათ: „Генетическая связь осетин с аланами не противоречит их кавказскому происхождению, так как дальнейшее формирование осетинской народности было уже связано с Кавказом“²².

ამრიგად, ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის მტკიცებათა აზრი ასეთია: დღეისათვის ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსები სკიითებისა და სარმატ-ალანების, ასევე ყოფიანური კულტურის შემქმნელი ადგილობრივი აფხაზ-ადილელების შთამომავლები არიან – აქედან გამომდინარე, კავკასიური წარმოშობის ხალხი, რადგან ჩრდილო კავკასიაში შესვლის შემდეგ მათი შემდგომი ფორმირება კავკასიაში მიმდინარეობდა.

ასეთი მოსაზრება იმ დროისათვის ახალი არ იყო. იგივეს ამტკიცებდა 1960 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში – „Древняя история Северного Кавказа“ ცნობილი რუსი მეცნიერი ე. კრუპნოვი. იგი შეეცადა საისტორიო წყაროთა მონაცემებისა და არქეოლოგიურ მასალაზე დაყრდნობით დაედასტურებინა ჩრდილო კავკასიაში სკიითები ძვ. წ. VII საუკუნიდან რომ ცხოვრობდნენ და ისინი ოსების ერთ-ერთი წინაპრები იყვნენ. მისი სიტყვით, სკიითურ-სარმატული ტომები ჩრდილო კავკასიაში ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებში შედიან და იწყება ადგილობრივი მოსახლეობის ზოგიერთი ჯგუფის ენის ირანიზაცია. მაგრამ, – დასძენს ე. კრუპნოვი, – ეს პროცესი ინტენსიური არ უნდა ყოფილიყო, რაზეც ჯერ კიდევ ი. კლაპროთმა მიუთითა. ეს მოვლენა არ იყო ერთგვარადი, ამიტომ ოსი ხალხის (ისტორიულ ხანაში ირანულენოვანი ტომების) სულიერი და მატერიალური კულტურა ყალიბდებოდა ადგილობრივ, სპეციფიკურ კავკასიურ საფუძველზე და თავისი ფესვებით საუკუნეთა სიღრმეში მიდის. ეს გარემოება ორიგინალურად აკავშირებს ოს ხალხს მათთვის მშობლიურ კავკასიურ სამყაროსთან, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ასაზრდოებდა ოსების, ისე როგორც ჩრდილო კავკასიის სხვა, ძირეული ხალხების ენასა და კულტურას²³. ოსი ხალხის ეთნოგენეტიკური პრობლემის გადაწყვეტისას, – წერს ე. კრუპნოვი, – არავითარი საფუძველი არ არსებობს მათი ადგილობრივ, ჩრდილოკავკასიურ კულტურულ სამყაროდან განსაცალკევებლად და მათგან მომთაბარე სკიითების გამოსაყოფად, როგორც ამას ზოგი მკვლევარი აკეთებდა. პირიქით, იმთავითვე, არა მარტო ენით, არამედ მთლიანად კულტურით ოსი იყო არა მოსული ირანულენოვანი, არამედ „ღრმად ადგილობრივი“ („глубоко местный“) კავკასიური ეთნიკური სუბსტრატი, რომლის ენის დი-

17 ИСО, I, გვ. 64.

18 იქვე. ვ. ვინოგრადოვი ოსური ენის დიგორულ და ირონულ დიალექტებს შორის არსებულ განსხვავებას ჩრდილო კავკასიაში დიგორელების წინაპრების — სირაქების შესვლიდან 500 წელზე მეტი ხნის შემდეგ — IV-V ს-ებში ირანულენოვანი ალანების მძლავრ მიგრაციას უკავშირდება. იხ. მისი, „Сиракский союз племен на Северном Кавказе“. СА., 1965, №1, გვ. 117.

19 ИСО, I, გვ. 64.

20 იქვე.

21 იქვე, გვ. 65.

22 იქვე.

23 Крупинов Е. И., Древняя история Северного Кавказа. М., 1960, გვ. 390-391.

გორულმა დაილექტმა ჩვენს დრომდე შემოინახა თავი²⁴. ე. კრუპნოვის თანახმად ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიაში – კერძოდ ყუბანისპირეთიდან დაღესტანამდე მოსახლე ხალხებში დაწყებულმა ირანიზაციის პროცესმა ძვ. წ. III საუკუნიდან უფრო ინტენსიური ხასიათი მიიღო, რაც დონისპირეთიდან და ქვემო ვოლგისპირეთიდან ასევე ირანულენოვანი, ნახევრადმომთაბარე სარმატების შემოსვლით იყო განპირობებული. ეს პროცესი ოსი ხალხის ეთნიკური ფორმირებისათვის უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა²⁵.

ე. კრუპნოვის სიტყვით, ძვ. წ. VII ს-ში ჩრდილო კავკასიაში შესული სკივთები ამიერკავკასიასა და წინა აზიაში საღაშქროდ უფრო ინტენსიურად დარუბანდისა და აზოვ-მეოტიდის გზას იყენებდნენ და შესაბამისად სკივთების კვალი ამ რეგიონებში უნდა გვექნა, მაგრამ არც დაღესტანსა და არც ჩეჩნეთ-ინგუშეთში, ყუბანისპირეთშიც კი, სადაც ზოგიერთი გარეგნული ნიშნით, სარმატიზაციის პროცესი საკმაოდ შორს იყო წასული, როგორც ჩანს, ირანულმა ელემენტმა აბორიგენი მოსახლეობის ენის განვითარებაზე გადამწყვეტი გავლენა ვერ მოახდინა. ყუბანისპირეთში ადგილობრივი ენის გამარჯვება ირანულზე იმან განაპირობა, იგი მისულების ენასთან შედარებით უფრო განვითარებული იყო²⁶. ენათა შერევა, – დასძენს ე. კრუპნოვი, – უნდა ვივარაუდოთ, რომ მხოლოდ ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში დასრულდა ჩვენი ერის დასაწყისში ირანულობის საბოლოო გამარჯვებით, სადაც ყუბანის კულტურის მატარებელი ხალხის ასიმილაცია მოსულმა ირანულენოვანმა სკივთურ-სარმატულ-ალანურმა ეთნოსმა შეძლო²⁷.

ოსი ხალხის წარმოშობისა და კულტურის პრობლემის გადანყვევტისას, აღნიშნულით უნდა ვიხელმძღვანელოთ, – წერს ე. კრუპნოვი, – ოსები ენით თუ ნამდვილი ირანელები არიან, კულტურით, ისევე როგორც ჩრდილო კავკასიის ძირეული მოსახლეობა – ტიპური კავკასიელებია. შემთხვევითი არაა ანთროპოლოგები შუა საუკუნეების ოსებს, ჩერქეზებისა და ყუბანელების ახლო ნათესავად რომ თვლიან. ოსებში არ ცნობენ რაიმე არსებით თავისებურებებს, რომელიც განასხვავებდა მათ ამ მხარის სხვა აბორიგენისაგან²⁸. ყველა ის ტომი, – ასკენის ე. კრუპნოვი, – რომელთაც ეკავათ ტერიტორია დაღესტნიდან ყუბანისპირეთამდე არიან წინაპრები არა მარტო ოსებისა, არამედ ჩრდილო კავკასიის სხვა ხალხებისაც – კერძოდ: ჩეჩნებისა, ინგუშებისა და ადიღეებისა. ანთროპოლოგიური მასალა არ ეთანხმება თეორიას ჩრდილო კავკასიაში ოსების წინაპრების მისვლის შესახებ. პირიქით, ამტკიცებს ადგილობრივ საფუძველზე მათ ავტოქტონურ განვითარებას. არ შეიძლება – დასძენს ე. კრუპნოვი, – არ დავეთანხმო ე. აბაევს, რომელიც აღნიშნავდა ოსური ენის ფორმირებაში კავკასიური ელემენტის მონაწილეობას, როგორც შინაგან ფაქტორს, ორიგინალურს, ძირეულს, რომელზეც დაეფუძნა ირანული ენა²⁹. როგორც თანამედროვე კავკასიისმცოდნეობაშია მიღებული, – წერს ე. კრუპნოვი, – ჩრდილო-დასავლეთი კავკასია იყო ის ტერიტორია, სადაც ჩამოყალიბდა ადიღე-ჩერქეზეთ-ყაბარდოული ერთობა. ამიტომ გასაკვირი არაა, სწორედ ყუბანისპირეთში ირანული ელემენტის (დანდარიების) გამოჩენას (მიუხედავად იმისა, რომ მათმა შემოსვლამ დაკრძალვის წესებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები გამოიწვია) მოსახლეობის სარმატიზაცია არ მოჰყვა. ამ მხარეში იბერიულ-კავკასიური ეთნოენობრივი კულტურის შერევა ირანულთან დასრულდა უფრო ძლიერი, ადგილობრივ ეთნიკურ ნიადაგზე დაფუძნებული ენის გამარჯვებით, რომელმაც დღემდე შემოინახა თავი. სრულიად ნათელია, ყუბანისპირეთში ძველი, ძირეული მეოტო-სინდური საფუძველი უფრო მყარი აღმოჩნდა, ვიდრე ეს იყო ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში³⁰.

ამრიგად, ე. კრუპნოვის ზემოთხსენებული მსჯელობიდან გამომდინარე, თანამედროვე ოსი ხალხი ჩრდილო კავკასიაში შესული ირანულენოვანი (ინდოევროპული) ტომების ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერევის შედეგად ჩამოყალიბდა. ოსები კულტურით „ტიპური კავკასიელები“ არიან – „არა მოსული ირანულენოვანი, არამედ ღრმად ადგილობრივი“ კავკასიური ეთნიკური სუბსტრატის მატარებელნი. მოსული ტომების ენამ მხოლოდ ცენტრალურ კავკასიაში გაიმარჯვა. ზემო ყუბანისპირეთში კი მიუხედავად იმისა, რომ იქ ძველი სარმატების გარდა „ირანული ელემენტის“ (ინდოევროპული მოდგმის) დანდარიების ტომიც შევიდა, ამ მხარის სარმატიზაცია არ მოხდა – ადგილობრივმა მეოტურ-სინდურმა კულტურამ თვითმყოფადობა შეინარჩუნა³¹.

24 იქვე, გვ. 291.

25 იქვე.

26 იქვე, გვ. 393.

27 იქვე.

28 იქვე.

29 იქვე, გვ. 394.

30 იქვე, გვ. 394-395.

31 ე. კრუპნოვი დანდარიებს რატომ თვლის „ირანული ელემენტის“ მატარებლად გაუგებარია. СИЭ-ში მოთავსებულ წერილში – „Дандарии“ იგი წერს: პეაეტოს მიღებული (ძვ. წ. VI ს.), სტრაბონი და პლუტარქე დანდარიებს მეოტიდურ ტომებს შორის ასახელებენო (ტ. 4, М., 1963, სექტი 966). ამიტომ, მათი შესვლა ყუბანისპირეთში, რა თქმა უნდა, აბ-

ოსი ხალხის ეთნოგენეზის შესახებ ვ. აბაევის, ი. გაგლოითისა და ე. კრუპნოვის თვალსაზრის-
თა გაცნობის შემდეგ ამ საკითხით დაინტერესებულ ყველა პირს გაუჩნდება კითხვა: ვინ არიან ოსები
წარმომავლობით, ჩრდილო კავკასიაში შესული ინდოევროპული მოდგმის სკვით-ალანების შთამომავ-
ლები თუ ადგილობრივი – კავკასიური მოდგმის ხალხი? გამოჩენილ მკვლევართა პასუხი ამ კითხვაზე
ასეთია: I. თანამედროვე ოსების უშუალო წინაპრები ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიაში
შესული სკვითები და უფრო გვიან „სამხრეთ რუსეთის რაიონებიდან“ იქ გადასული ალანები არიან.
სკვითებისა და ალანების ეს შთამომავლები, იმ შემთხვევაშიც კი როცა ადგილობრივ ხალხთან შერევის
შემდეგაც თავიანთი ენა, ეთნიკური სახე და ძველი ადათ-წესები შეინარჩუნეს, კულტურით „კავკასიური
წარმომავლობისანი არიან“ (ვ. აბაევი). II. თანამედროვე ოსები წარმომავლობით და ენით ირანელები
(ინდოევროპელები) არიან, კულტურით კი ტიპური კავკასიელები (ე. კრუპნოვი, 1966 წელს ქ. ორ-
ჯონიკიძეში გამართულ კონფერენციაზე ე. კრუპნოვმა განაცხადა: „По культуре же, и как выясняется,
и антропологический, осетины – типичные кавказцы. Данные же антропологии никак не согласуются с
теорией пришлого происхождения осетин“. „Осетины являются истыми кавказцами по происхождению,
внешнему облику и культуре и... нравам и по языку“³²).

მართალია, ოსი ხალხი ჩრდილო კავკასიაში შესული სარმატული ტომების (ამ ტომთა ვინაობის
შესახებ ქვემოთ მექნება საუბარი) ადგილობრივ (იბერიულ-კავკასიური, მეოტური) მოსახლეობასთან
შერევის შედეგად ჩამოყალიბდა³³, მაგრამ ოსი ხალხის ეთნოგენეზის პროცესისათვის ასევე გასათვალის-
წინებელია, მათ წინაპრებს საუკუნეების განმავლობაში ინტენსიური ურთიერთობა რომ ჰქონდათ ჩრდი-
ლო კავკასიაში დამკვიდრებულ სხვადასხვა პუნურ-თურქული მოდგმის ხალხებთან (უგორები, საბირები,
ბოლგარები და სხვანი)³⁴.

ე. კრუპნოვის მსჯელობაში საყურადღებოა ის დასკვნები, რომელშიც ახსნილია თუ რამ განაპირობა
ცენტრალურ კავკასიაში შესული ირანულენოვანი ეთნოსის ადგილობრივ მოსახლეობაზე გამარჯვება
(მათი ასიმილაცია), მაშინ როცა ზემო ყუბანისპირეთში შექმნილმა სარმატულმა გაერთიანებამ, რომელ-
იც ეკონომიკურად და კულტურულად უფრო დანინაურებული იყო, ადგილობრივი მოსახლეობის ასიმი-
ლაცია ვერ შეძლო. როგორც ცნობილია, ოსთა წინაპრების დასავლურმა გაერთიანებამ განსაკუთრებულ
კულტურულ აღმავლობას X-XII საუკუნეებში მიიღწია. იმხანად მას ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდა
როგორც საქართველოსთან, ისე სხვა ქრიატიანულ ქვეყნებთან³⁵. ჩემი დაკვირვებით, რომ არა მონ-
ლოლთა და თემურ ლენგის დამანგრეველი ლაშქრობები ჩრდილო კავკასიაში, მდ. ყუბანის ზემო წელზე
განსახლებულ ოსთა წინაპრებში ეთნიკური პროცესები სხვა მხრივ წარმართებოდა – ოსთა წინაპრები
(რომელთა მოსახლეობა ევრაზიის ველებზე მომთაბარე და მოსახლე მონათესავე პირებისაგან განუ-
წყვეტლივ იცვებოდა), ადგილობრივი მოსახლეობის ასიმილაციას ალბათ შეძლებდნენ.

ასე რომ, ოსთა ეთნოგენეზის საკითხში გამოჩენილ მკვლევართა (ვ. აბაევი, ი. გაგლოითი, ე. კრუპ-
ნოვი და სხვანი) მიერ მიღებულ დასკვნებში ზოგი რამ საკამათოა. ერთ-ერთი ასეთია რამდენად შეიძლე-
ბა ჩაითვალოს თანამედროვე ოსების უშუალო წინაპრებად სკვითები და ალანები. ამ და სხვა პრობლე-
მურ საკითხზე ქვემოთ მექნება საუბარი.

ორიგენი მოსახლეობის პოზიციებს გაამყარებდა და არა ირანულენოვანი ოსთა წინაპრებისას. რაც მთავარია, ამ მხარის
ძირული მოსახლეობა კულტურულად ძალიან მაღალ დონეზე იყო, ამიტომ ვერ შეძლეს მისულებმა მათი ასიმილაცია.
ძვ. წ. V — ახ. წ. III ს-ში მეოტო-სინდური კულტურის შესახებ იხ. ე. გოილაძე, სად მდებარეობდა ანდრია პირველ-
წოდებულის მიერ დამოძღვრული „ქუეყანა სვლდია“, ვინ იყვნენ სოგდიანები და გორსინები? საქართველოს მეცნიერე-
ბათა ეროვნული აკადემიის მაცნე. ისტორიის სერია, 2013, №2.

32 Крүпнов Е. И., Проблема происхождения осетин по археологическим данным. კრებულში - Происхождение осетинского
народа. Орджоникидзе, 1967, გვ. 40-41. ე. კრუპნოვის ასეთი მტკიცებანი გარკვეულწილად გადამეტებული მჭევრება.

33 ისეთი მკვლევრისაგან, როგორც ე. კრუპნოვი იყო, ყოვლად გაუმართლებელია მითითება, თითქოს ადგილობრივებისა
და მოსული ინდოევროპელების ენების შერწყმის („процесс языкового сращения“) დასრულება და ირანულობის გამარ-
ჯება ჩვენი ერის დამდგეს („в начале нашей эры“) მოხდა. იხ. მისი დასახ. ნაშრომი, გვ. 393.

34 Лайпанов К. Т., О тюркском элементе в этногенезе осетин. კრებულში - „Происхождение осетинского народа“, გვ. 207.

35 თოგომილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 125 და შემდეგი; История Северо-Осетинской, გვ. 95 და შემდეგი.

თავი III. სპიტიტისადაც მიკოთენაგული არქეოლოგიური გასალა ჩრდილო კავკასიაში

ოსების ეთნოგენეზის საკითხით დაინტერესებულ მეცელეართა დიდი ნაწილი, როგორც ვნახეთ, თანამედროვე ოსების ერთ-ერთ უშუალო წინაპრად ალან-სარმატებთან ერთად, ძვ. წ. VIII ს-ში აღმოსავლეთ ევროპაში შემოსულ სკიტიებსაც მიიჩნევს. მათი მტკიცებით, ძვ. წ. VII ს-დან სკიტიების ერთი ნაწილი ჩრდილო კავკასიაშიც ცხოვრობდა. ძველ ბერძენ ავტორებთან ჩრდილო კავკასიაში სკიტიების დამკვიდრების შესახებ რადგან ცნობები არაა, ეს მეცელეერები ცდილობენ თავიანთი თვალსაზრისი არქეოლოგიური მასალით გაამყარონ¹.

ვნახოთ რა არის ნათქვამი სკიტიების განსახლებისა და მომთაბარეობის არიალის შესახებ საცნობარო ლიტერატურაში. ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში შესულ – სკიტიებისადმი მიძღვნილ ნერილში (იგი რუსულიდანაა ნათარგმნი და ავტორის ვინაობა არა აქვს მითითებული) აღნიშნულია: სკიტიები იყვნენ ძველი ირანული ტომები, მოსახლეობდნენ ჩრდილო შავიზღვისპირეთში – ძირითადად დნეპრისა და დონის სტეპებში, ეწოდნენ მომთაბარეობას (სკიტიები, ქსე, ტ. 9, თბ., 1985, გვ. 419). რაც შეეხება რუსულ საცნობარო ლიტერატურას, „საბჭოთა ისტორიულ ენციკლოპედიაში“ მოთავსებული წერილის – „Скифы“-ს ავტორი კ. სმირნოვი წერს: სკიტიების განსახლების ძირითადი ტერიტორია იყო მდ. დუნაისა და დონს შორის არსებული ველები, ასევე ყირიმის ნ. – კუნძულის ველიანი ზონა. კ. სმირნოვის თქმით „Следы пребывания скифов отмечены и на Северном Кавказе“².

ამრიგად, კ. სმირნოვის თანახმად, ჩრდილო კავკასიაში მხოლოდ სკიტიების ყოფნის კვლევა შემჩნეული. რაც ჩემი აზრით, იმით უნდა აიხსნას ჩრდილო შავიზღვისპირეთიდან კავკასიონის ზეკარებით წინა აზიისაკენ მიმავალი სკიტიების რაზმებისათვის ჩრდილო კავკასიის ველების ზოგიერთი პუნქტი მხოლოდ დროებითი გაჩერების ადგილი იყო (ასეთ ადგილებში სკიტიების ყორღანული სამარხებიც შეიძლება იქნეს მიკვლეული), რის გამოც სკიტიების ყოფნას ჩრდილო კავკასიაში ინტენსიური ხასიათი არ უნდა პქონოდა. აღნიშნულიდან გამომდინარე, თანამედროვე ოსების ერთ-ერთ და უშუალო წინაპრებად იმ სკიტიების მიჩნევა, რომელნიც ჩრდილო კავკასიის ველებზე მხოლოდ გადაადგილდებოდნენ, არ შეიძლება. ვნახოთ როგორ შეიძლება ამ დებულების დასაბუთება.

ზემოდასახელებული წერილის ავტორი კ. სმირნოვი როცა სკიტიებზე წერდა, რა თქმა უნდა, სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურას ეყრდნობოდა. ერთ-ერთი ასეთია 1966 წელს გამოცემული ა. კ. სმირნოვის ნაშრომი – „Скифы“. ამ ნაშრომიდან მეტს შევიტყობთ სკიტიების სამხრეთისაკენ მოძრაობის შესახებ. ა. სმირნოვის თანახმად, ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში სკიტიებმა, მართალია, ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ველები დაიკავეს³, მაგრამ ახლად დაპყრობილ ადგილებზე ისინი დიდხანს არ დარჩენილან. მათი აქტივობის მთავარი არენა იმ დროისათვის სხვა მიწები იყო. სამხედრო დემოკრატიის სტადიაზე მყოფი სკიტიების ქმედებას იმხანად „მძარცველური ომები“ განსაზღვრავდა. ამ მიზნით გაემართნენ ისინი ჩრდილო კავკასიის გაველით სამხრეთისაკენ (გზად, როგორც ჩანს, ადგილობრივი მოსახლეობის ნაწილიც შეიერთეს). პეროდოტეს თანახმად, სამხრეთისაკენ მიმავალი სკიტიებისათვის კავკასიის მთები მარჯვენი იყო⁴. სხვა მოსაზრებები, – დასძენს ა. სმირნოვი, – სამხრეთში მოსახვედრად სკიტიები კავკასიის დასავლეთ სანაპიროსაც იყენებდნენ. ამ გზაზე სკიტიების მოძრაობა არქეოლოგიური მასალით დასტურდება – ახლანდელი გუდაუთის მახლობლად მიკვლეული ძვ. წ. I ათასწლეულისადმი მიკუთვნებულ სამარხებში სკიტიური დაკრძალვის ნიშნები არის დადასტურებული. რაც შეეხება პეროდოტეს ცნობას, ა. სმირნოვის თანახმად, მასში წინა აზიისაკენ მიმავალი სკიტიების გზად დერბენდის (ძველი დარუბანდი. ვ. გ.) გასასვლელი ივარაუდება⁵.

თავისთავად ცხადია, ამიერკავკასიაში მოსახვედრად სკიტიებს, უფრო გვიან „დარიალის კარად“ ნოდებული გასასვლელიც შეიძლება გამოეყენებინათ. ასე რომ სკიტიებისადმი მიკუთვნებული ყორღანები შეიძლება ჩრდილო კავკასიის მრავალ ნერტილში იქნეს მიკვლეული.

ოსთა წინაპრებად სკიტიების მიჩნევის შესახებ საინტერესოა რა აზრია გატარებული „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიაში“. ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე ამ წიგნის შესაბამისი მონაკვეთის ავტორები ე.

1 ქ. ორჯონიკიძე 1966 წელს გამართულ კონფერენციაზე ოსების უშუალო წინაპრებად სკიტიების მიჩნევის საკითხი აქტუალური განხილვის საგანი არ ყოფილა. ე. კრუზნოვსა და ე. ლუნეცოვს, რომელთა მოხსენებები ჩრდილო კავკასიის არქეოლოგიას შეეხებოდა, სკიტიები ოსების უშუალო წინაპრებად არ დაუსახელებიათ (იხ. მათი მოხსენებების ტექსტები: „Проблема происхождения осетин по археологическим данным“, „Некоторые вопросы этногенеза осетин по данным средневековой археологии“, გვ. 22-66. წერილობითი წყაროების განხილვისას არც ი. გაველითის დაუსვამს ეს საკითხი. იხ. მისი „Этногенез осетин по данным письменных источников“ გვ. 67-97). პირიქით, ე. ვინოგრადოვმა სკიტიების ჩრდილო კავკასიაში ყოფნის დამადასტურებელი მასალების სიმცირეზე მოუთხა (იხ. ქვემოთ).

2 Смирнов К. Ф., Скифы, СИЭ, т. 12, М., 1969, სვეტი 954. შდრ. მისივე სტატია Скифы, БСЭ, შესამე გამოცემა, ტ. 23, М., 1976, გვ. 508. ამ წერილში კ. სმირნოვი წერს, მეცელეართა ნაწილი სკიტიებს სრუბნაია კულტურის ბრინჯაოს ეპოქის შემქმნელი ხალხის მთამომავლად თვლისო.

3 რა მასალას ეყრდნობა არა ჩანს, მაგრამ ა. სმირნოვი ჩრდილო შავიზღვისპირეთში სკიტიების მისვლამდე, იქ „სრუბნაია კულტურის“ არეალიდან გამოსული ხალხის ყოფნაზე და სკიტიების მიერ მათი ასიმილაციის შესახებ მოუთხტებს. იხ. Смирнов А. П., Скифы, გვ. 42.

4 იქვე, გვ. 16.

5 იქვე.

ვინოგრადოვი და თ. გურიევი წერენ: ჯერ კიდევ კიმერიელები (ესა ნინასკვიტური ხანა. ვ. გ.) შემოდ-
ოდნენ კავკასიისპირეთის ველებზე და ყობანური კულტურის⁶ მატარებელ ხალხს უმეზობლდებოდნენ⁷.
რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიაში სკვითების შემოსვლას, ამ ავტორთა თანახმად, მთელი რიგი საკითხ-
ებისა საკამათოა. უკანასკნელ წლებში პრობლემის შესწავლაში დიდი მიღწევების მიუხედავად, ჯერ
კიდევ ბოლომდე გარკვეული არაა ამ რეგიონში სკვითების შესვლისა და განსახლების პირობები, მათი
კულტურის ფორმირება და როლი ჩრდილო კავკასიის მთელი რიგი ხალხების ეთნოგენეზში⁸.

დასახლებულმა ავტორებმა, როგორც ვხედავთ, იმის შეფასებისას თუ რა როლი შეიტანეს სკვითებმა
ოსი ხალხის ეთნოგენეზში გამოკვეთილი აზრი ვერ მოგვანოდეს. თუმცა, დასმული საკითხის შესახებ მს-
ჯელომა მაინც გააგრძელეს. მათი თქმით, ჩრდილო კავკასიის აბორიგენი მოსახლეობისათვის სკვითების
სამხრეთისაკენ ლაშქრობები დიდი უბედურების მომტანი იყო, რადგან სკვითებმა გზად მთელი რიგი
დანიანურებული ყობანური დასახლებები (მაგ., ზემისკოე – ჩრდილო ოსეთში, სერყენ-იურტოვსკოე,
ალეროვსკოე – ჩეჩენო-ინგუშეთში და სხვები) მთლიანად გაანადგურეს. როგორც ვ. ვინოგრადოვი და
თ. გურიევი წერენ, სკვითების სამხრეთისაკენ ლაშქრობები ეპიზოდური, საძარცვევი რეიდები არ იყო
და ძვ. წ. VI საუკუნიდან ორი-სამი თაობის განმავლობაში გრძელდებოდა⁹. ასეთ პირობებში, ცხადია,
ჩრდილო კავკასიის აბორიგენი მოსახლეობის საისტორიო ტრადიცია სკვითებზე კარგს არაფერს შემოინ-
ახავდა. ალბათ აღნიშნულმა განაპირობა ოსების გარდა სკვითების მემკვიდრეობაზე ჩრდილო კავკასიაში
მოსახლე სხვა ხალხები მაინცდამაინც პრეტენზიას რომ არ აცხადებენ.

მიუხედავად იმისა, რომ ვ. ვინოგრადოვმა და თ. გურიევმა აღიარეს ჩრდილო კავკასიის ხალხების
– მათ შორის ოსი ხალხის ეთნოგენეზში სკვითების როლი ბოლომდე გარკვეული რომ არაა, ისინი მაინც
წერენ: სამხრეთში ნადავლისა და სამხედრო დიდების მოსაპოვებლად გადასული სკვითების მრავალრიცხ-
ოვანი რაზმების ნაწილები თავიანთ ძველ მომთაბარეობის არეალს – ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ველებს
კი არ უბრუნდებოდნენ, ჩრდილო კავკასიის ველებზე რჩებოდნენ¹⁰. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ჩრდი-
ლო კავკასიაში დარჩენილი სკვითების შთამომავლების იმ სარმატებთან შერევა ივარაუდება, რომლებიც
ჩრდილო კავკასიაში უფრო გვიან შევიდნენ და თანამედროვე ოსების უშუალო წინაპრებად ითვლებიან.

მოსაზრებას სამხრეთში ლაშქრობებიდან უკანმოზრუნებული სკვითები, თითქმის, ჩრდილო კავკა-
სიაში რჩებოდნენ, ყველა მკვლევარი არ იზიარებს. ასე მაგალითად, ა. სმირნოვის თქმით, არ არიან
მართლანი ის მკვლევრები, რომლებიც სკვითური სახელმწიფოებრიობის წარმოქმნას ძვ. წ. VII საუკუნით
განსაზღვრავენ. ჩრდილო შავიზღვისპირეთში სკვითების სახელმწიფო მხოლოდ სამხრეთიდან დაბ-
რუნების შემდეგ, დაახლოებით ძვ. წ. VI ს-ის დამდეგს უნდა შეექმნათ¹¹.

ჩრდილო შავიზღვისპირეთში შესულ, განვითარების მხრივ სამხედრო დემოკრატიის სტადიაზე მყოფ
სკვითებზე წინა აზიაში, გარკვეული ხნით, მონათმფლობელური ქვეყნების გვერდით ყოფნამ, – წერს ა.
სმირნოვი, – გარკვეული გავლენა იქონია სკვითების საზოგადოებრივ ყოფაზე, მათში ახალი ურთიერ-
ობები ჩამოყალიბდა. აღნიშნულმა გარემოებამ დააჩქარა სკვითების მიერ მდ. დნეპრის დასავლეთით
მდებარე ველებზე სახელმწიფოს შექმნა¹².

როგორც ვხედავთ, მიუხედავად იმისა, რომ ა. სმირნოვი ჩრდილო შავიზღვისპირეთში სკვითური
სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას წინა აზიიდან დაბრუნებულ სკვითებთან აკავშირებს, კ. სმირნოვი ჩრდილო
კავკასიაში სკვითების ყოფნის მხოლოდ უმნიშვნელო კვალს ხედავს, ვ. ვინოგრადოვსა და თ. გურიევს
ჩრდილო კავკასიაში სკვითების ყოფნის საკითხში ბევრი რამ საკამათო ეჩვენებათ, ეს უკანასკნელნი
მაინც წერენ, რომ ძვ. წ. VII ს-ის მესამე მეოთხედს განეკუთვნება კავკასიისპირეთის ველის ზონის ვრ-
ცელ ტერიტორიაზე – ყუბანისპირეთიდან მდ. თერგის შუა დინების ჩათვლით, წინა აზიაში ლაშქრობების
ხანის სკვითური ყორღანები და მთელი რიგი ყორღანული სამარხები. მათი თქმით, ასეთი სამარხებიდან
მნიშვნელოვანია ყორღანები სტავროპოლის მხარეში, რომელთაგან გამოირჩევა სტავროპოლის დიდი
ყორღანი და ყორღანების ჯგუფი ზუტორ კრასნოე ზნამიასთან¹³.

სტავროპოლის მხარეში მიკვლეული ყორღანები ჩრდილო კავკასიის იმ ტერიტორიიდან, სადაც ოსთა
ეთნოგენეზი მიმდინარეობდა, საკმაოდ დაშორებულია, რაც მთავარია ძვ. წ. VI ს-ში, როცა მდ. დნეპრის
მარცხნივ მდებარე ველებზე სკვითთა გაერთიანების ცენტრი ყალიბდებოდა, ძნელი წარმოსადგენია წინა

6. ესაა ძვ. წ. I ათასწლეულის I ნახევრის არქეოლოგიური კულტურა, რომელიც გავრცელებული იყო ჩრდილო კავკასიის
ცენტრალურ ნაწილში. იხ. ლ. ფანცხავა, ყობანური კულტურა. ქსე, ტ. 10, თბ., 1986, გვ. 658.

7. ИСО, I, გვ. 36. შეიძლება ასეთ ფაქტს ასახავს პლინიუსის მიერ „ეპიზოდების უკან“ მდ. ყუბანის ზემო წელზე „სარმატ
ხალხად“ ნოდებული ეპაგერიტების (Epagetite) მოხსენიება (VI, 15) (BDI, 1949, №2, გვ. 298).

8. ИСО, I, გვ. 37.

9. იქვე, გვ. 38.

10. იქვე.

11. Смирнов А. П., დასახ. ნაშრომი, გვ. 18.

12. იქვე. Ельницкий Л. А., Скифия славянских степей, Новосибирск, 1977, გვ. 242.

13. ИСО, I, გვ. 39.

აზიიდან მობრუნებული სკვითები ჩრდილო კავკასიაში დარჩენილიყვნენ. სკვითების ამ ნაწილს რატომ უნდა ეთქვა უარი თავიანთ თანატოლებთან ერთობლივ ცხოვრებაზე?

როგორც ცნობილია, ძვ. წ. VII ს-დან მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოსულმა სარმატებმა სკვითები თანდათან შევიწროვეს და მათი სამომთაბარეო ტერიტორიების დიდ ნაწილს დაეპატრონენ. ძვ. წ. III ს-დან სკვითური სამყარო თანდათან სარმატულ სამყაროდ გადაიქცა¹⁴. ასეთ პირობებში ჩრდილო კავკასიაში შესული და იქ დამკვიდრებული სკვითების მიმართ თურმე განსაკუთრებით ლოიალურები იყვნენ სარმატები. ვ. ვინოგრადოვისა და თ. გურიევის მტკიცებით, ჩრდილო კავკასიაში ქვემო ვოლგისპირეთიდან და ურალ-ისპირეთიდან სარმატული ეთნიკური ჯგუფის შეღწევის შემდეგ, იქ დამკვიდრებული სკვითების კულტურა-მ გარკვეული ცვლილებები განიცადა. ირანულენოვანი მომთაბარეების ეს ორი ახლო ნათესავი შტო¹⁵ (ე. ი. სკვითები და სარმატები. - ვ. გ.) ადვილად შეეთვისნენ ერთმანეთს. ასეთი ქმედებისაკენ მათ დაკავებულ ტერიტორიებზე პოლიტიკური ბატონობის შესანარჩუნებლად ერთმანეთისადმი მხარდაჭერა უბიძგებდა - ასე, - დასძენენ ეს ავტორები, - თანდათან ყალიბდებოდა და მყარდებოდა სკვითურ-სარმატულ-ყობანური კავშირი, რომელიც აუცილებელი იყო ყველა მონაწილე მხარისათვის¹⁶.

ვ. ვინოგრადოვისა და თ. გურიევის მიერ შემოთავაზებული ზემოთხსენებული თვალსაზრისი სათანადო საისტორიო წყაროებსა და არქეოლოგიურ მონაცემებს არ ემყარება. გარდა იმისა, რომ ჩრდილო კავკასიაში სკვითების მასიური შესვლისა და დასახლების შესახებ პეროდოტე არაფერს გვამცნობს, ასეთი ფაქტის დასადასტურებლად, როგორც ითქვა, მკვლევარებს არქეოლოგიური მასალაც მცირე აქვთ. აღნიშნულთან ერთად, ჩრდილო კავკასიის ველზე ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებიდან სარმატების შესვლაც საეჭვოა (სტრაბონი ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთად ძვ. წ. II ს-დან მხოლოდ ერთიანი სარმატული მასიიდან გამოყოფილი სირაქებისა და აორსების ცალკეული ნაწილების შეღწევაზე საუბრობს).

ჩრდილო კავკასიაში სარმატების ცხოვრების დამადასტურებელი არქეოლოგიური მასალაც ძალიან მცირეა. 1954 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში კ. სმირნოვი წერდა: ყუბანისპირეთის გარდა სარმატებისადმი მიკუთვნებული სამარხები ჩრდილო კავკასიის სხვა ადგილებში კარგად არაა შესწავლილი. სტაეროპოლის პლატოზე მიკვლეული და ძალზე მკვეთრად გამოხატული სარმატული ძეგლების გარდა, ამ მხარეში სარმატების ისტორიის ამსახველი მატერიალური მასალა არაა¹⁷. ამის შემდეგ კ. სმირნოვი დასძენს: ყუბანისპირეთში მიკვლეული სამარხების მიხედვით, ამ მხარეში სარმატთა განსახლებისა და მათი კულტურის შესახებ თუ გარკვეული წარმოდგენა გვექმნება, სარმატულ ხანაში ალანთა ტომების მიერ დაკავებული ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური რაიონების მიმართ ამას ვერ ვიტყვი. მოუხედავად იმისა, რომ ამ ადგილებში სარმატული ტომები საკმაოდ ადრე გამოჩნდნენ (ამას მონშობის პროზოროვის კულტურისადმი მიკუთვნებული ცალკეული ძეგლები სტაეროპოლშიწინასა და გროზნოს ოლქში), ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილსა და ჩრდილო-დასავლეთ კასპიისპირეთში (მდ. თერგისა და კუმის აუზები) სარმატული ძეგლები ძალიან მცირეა. ჩრდილო კავკასიისპირეთის ველის ზონის არქეოლოგიურ რუკაზე აუცილებელია „თეთრი ლაქები“ უსწრაფესი აღმოფხვრა¹⁸.

ამრიგად, ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის ველებზე არა თუ სკვითებისადმი მიკუთვნებული არქეოლოგიური მასალა, სარმატულიც ძალიან მცირეა. კ. სმირნოვი აღიარებს: ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, სადაც მისი და ასევე სხვა მკვლევართა მტკიცებით, ძვ. წ. VII საუკუნიდან სკვითების, სარმატებისა, და უფრო გვიანი ხანიდან, თითქმის, ალანების განსახლების ძირითადი არეალი იყო, მათ-

14 ძვ. წ. II-I საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიასა და ჩრდილო მაგიზღისპირეთში სკვითურ სამფლობელოებს სარმატები დაეუფლნენ. Смирнов К. Ф., Петренко В. Г., დასახ. ნაშრომი, გვ. 5. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული, დროთა განმავლობაში ეს ეთნონიმები რეალურ ეთნიკურ შინაარსს კარგადდნენ. Еленищев И. А., Скифия сарматских степей, გვ. 241.

15 საცნობარო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, ისევე როგორც ოსთა უშუალო წინაპრები საერომატ/სარმატები, სკვითებიც წარმომავლობით ინდოევროპული მოდგმისაღი იყვნენ და ენით ჩრდილო ირანულ ენობრივ ჯგუფს განეკუთვნებოდნენ. მკვლევართა ნაწილი სკვითებს ბრინჯაოს ხანის სრუბნაია კულტურის ტომების წამომავლებად მიიჩნევს (მდრ, ზემოთ შვ. №2,3), სხვათა აზრით, ისინი შუა აზიიდან ან ციმბირიდან იყვნენ გადმოსულები. იხ. Смирнов К. Ф., Скифия, СИЭ, ტ. 12, М., 1969, სვეტი 954.

16 ИСО, I, გვ. 41.

17 Смирнов К. Ф., Вопросы изучения сарматских племен и их культуры в советской археологии. კრებული-ВССА.М., 1954, გვ. 209.

18 იქვე. როგორც ზემოთ შევნიშნე, 1966 წელს კ. ორჯონიკიძემა ოსების ეთნოგენეზისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე ოსების ერთ-ერთ წინაპრად სკვითების მიჩნევის საკითხი აქტუალური არ ყოფილა. ჩრდილო კავკასიაში სკვითების ყოფნის საკითხს მხოლოდ ვ. ვინოგრადოვი შეეხო და აღნიშნა: ძვ. წ. VII ს-ში სკვითებმა სამხრეთისაკენ ლაშქრობისას არარსებელ გადაკეთეს კავკასიის მთები, უფრო გვიან, ძვ. წ. VI-V ს-ებში მომთაბარე სარმატებმა დაამყარეს პირველი უშუალო კავშირები კავკასიის ზოგბების მოსახლეობასთან, მაგრამ დამკვიდრდნენ ისინი ტყაან მთისწინეთში, მითუმეტეს მთებში? ამ კითხვაზე არქეოლოგია დადებით პასუხს არ იძლევა. ლია ევლების სამხრეთით - კავკასიის მთისწინეთში ცნობილი საყოფაცხოვრებო ძეგლები ადგილობრივი, კავკასიელი ტომების დანატოვარია. არც ყაბარდო-ბალყარეთისა და არც ჩრდილო ოსეთის ტერიტორიაზე სკვითებისა და საერომატების ეთნოსებისადმი მიკუთვნებული სამარხი კომპლექსები არაა. მათი მცირე ნაწილი ცნობილია მხოლოდ ველების იმ პუნქტებში, რომლებზეც სკვითებისა და საერომატების სამხედრო მარშრუტები გადიოდა, ან სამომთაბარეო მურნეობისათვის იყო ხელსაყრელი (მაგ., კელერმესისა და გოიტინსკის ყორანები, სამარხები თურგს გადაღმა ველის რაიონებში). დაიხ, ეს სწორია, მათ თანამედროვეთა წარმოდგენით კავკასია „სკვითების გზად“ იწოდებოდა (ესტოლ). გზა იყო და მტკი არაფერი. იხ. Виноградов В. Е., Аппочные источники и данные археологии скифо-сарматского времени в Цейтральном Предкавказье в свете проблемы этногенеза осетин. ნიგში - „Понскохажение осетинского народа“, გვ. 178. ამ სტრატეგიის დანერგვის შემდეგ ჩრდილო კავკასიაში სკვითების განსახლების საკითხზე ვ. ვინოგრადოვმა, როგორც ენახეთ, აზრი შეიცვალა. მან და თ. გურიევმა სკვითები ოსთა უშუალო წინაპრებად გამოაცხადეს.

დამი მიკუთვნებული არქეოლოგიური ძეგლები რომ ძალიან მცირეა, ან საერთოდ არაა.

მკვლევართა მტკიცებებთან არქეოლოგიური მასალის შეუსაბამობას ვ. ვინოგრადოვი და თ. გურიევი ასე ხსნიან: მომთაბარე და ნახევრადმომთაბარე ცხოვრების წესის გამო ჩრდილო კავკასიის სკვითებსა და სარმატებს არ უკონდათ ერთ ადგილზე ხანგრძლივი ცხოვრების შესაძლებლობა. მათი სადგომები განლაგებული იყო მდ. კუმასა და თერგს შორის, ე. წ. „შავ მიწებზე“ („черная земля“) – იქაა მიკვლეული მათი ყოფნის დამადასტურებელი კვალი, ხოლო საზაფხულო მომთაბარეობის ადგილებს, როგორც ჩანს, ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის ტყე-ველიანი ზონა წარმოადგენდა¹⁹, თუმცა დასძენენ ეს ავტორები, – „В Северной Осетии кочевнических комплексов второй половины VI-IV вв. до н. э. известно пока немного. Они есть лишь в окрестностях Моздока, близ ст. Терской и в некоторых других местах“²⁰.

როგორც ვხედავთ, ვ. ვინოგრადოვი და თ. გურიევი ამჯერად იძულებულნი გახდნენ ელიარებიანთ: ოსთა განსახლების ამჟამინდელ არეალში (საერთოდ, ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში) ოსთა წინაპრებად მიჩნეული – სკვითური და სარმატული ტომებისადმი მიკუთვნებული არქეოლოგიური მასალა, რომელიც ძვ. წ. VI-V საუკუნეებში მათ იქ მომთაბარეობას დაადასტურებდა, ძალიან მცირეა.

ჩრდილო კავკასიისპირეთის ველის ზონის არქეოლოგიურ რუკაზე „თეთრი ლაქების“ უსწრაფესად აღმოფხვრის აუცილებლობის შესახებ, როგორც ზემოთ ვნახეთ, კ. სმირნოვმა ჯერ კიდევ 1954 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში მოუთითა. გავიდა ხანი – 1987 წელს გამოცემულ „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიაში“ (რუს. ენაზე), არა თუ ძვ. წ. VII-VI, ახ. წ. IV-V საუკუნეებისადმი მიკუთვნებულ არქეოლოგიური მასალის სიმცირეზეა ლაპარაკი. ამ წიგნის ერთ-ერთი ავტორის ვ. კუზნეცოვის თანახმად, „Археологические памятники V века - времени, когда в регионе происходили крупные политические и этнические сдвиги, - насчитывается единицы. Таковы, например, катакомбные и грунтовые могильники у городища Алханкала в Чечено-ингушетии, у с. Брут и хутора Октябрьский в Северной Осетии, датированных концом IV - началом V вв.“²¹.

რა მოხდა, ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური ნაწილი, სადაც: კ. სმირნოვის, ვ. ვინოგრადოვის, თ. გურიევისა და სხვთა მიხედვით ოსთა უშუალო წინაპრებად მიჩნეული – სკვითების, სარმატების, ალანებისა და სხვა სარმატული ტომების განსახლების არეალი იყო, რატომღაც ასე ღარიბი მათდამი მიკუთვნებული არქეოლოგიური მასალით?

აღნიშნულის ახსნა ვ. ვინოგრადოვმა და თ. გურიევმა, როგორც ვნახეთ, ამ ტომების ცხოვრების წესით (მომთაბარეობა) ახსნეს, თუმცა ისიც აღიარეს, სკვითური ინვენტარით ცნობილი ყორღანები: სტავროპოლის მხარეში, მოზდოკთან, გუდაუთასთან, მხოლოდ სკვითების დროებით გაჩერების ადგილებზე უნდა წარმოქმნილიყო²².

ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში – კერძოდ, მდ. თერგის ზემოდიწების ტერიტორიაზე, ოსთა წინაპრებად მიჩნეული ტომების ნაკვალევი რომ მცირეა, იმაზე მიგვიითებს, ძვ. წ. VII საუკუნიდან ეს ტერიტორია სამხრეთისაკენ მიმავალი ან წინა აზიიდან უკან მობრუნებული სკვითებისათვის მხოლოდ დროებითი გაჩერების პუნქტები რომ იყო. შესაბამისად, ძვ. წ. VII საუკუნიდან ჩრდილო კავკასიის ველებს სკვითების მუდმივ და მასიური ცხოვრების ადგილად ვერ მივიჩნევ. ჩრდილო შავიზღვისპირეთიდან წინა აზიაში წასული სკვითები უკან მობრუნებისას რომ ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრებულიყვნენ, იქაურ ყორღანებში ისეთივე მდიდარი საოუველირო ოქროს ნივთები უნდა ყოფილიყო მიკვლეული, როგორც ჩვენ დნეპრისპირეთის ყორღანებიდან ვიცით. ზემოთქმულის შემდეგ თ. გურიევისა და ვ. ვინოგრადოვის მითითება, თითქოს ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებიდან „В степях Северного Кавказа... обитали потомки скифов – участники переднеазиатских походов“ და ეს სკვითები „Несмотря на общность происхождения, языка и культуры, видимо, не составляли политического единства со скифами Северного Причерноморья“²³, უცნაურად მეჩვენება²⁴. სკვითების კომპაქტური დასახლებები ჩრდილო კავკასიაში არასდროს არ ყოფილა. რაც შეეხება სარმატებს – მათი ზოგიერთი წარმომადგენლის შესვლა ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში მხოლოდ ძვ. წ. II საუკუნის დასასრულიდან დაიწყო, რის შესახებაც სტრაბონი გვამცნობს (ამ საკითხზე ქვემოთ ვრცლად მეჩვენა საუბარი).

19 ИСО, I, გვ. 41.

20 იქვე.

21 იქვე, გვ. 72.

22 იქვე, გვ. 39.

23 იქვე, გვ. 41.

24 აღნიშნულის გათვალისწინებით სრულიად გაუმართლებლად მიმაჩნია ისტორიული საქართველოს ტერიტორიაზე სკვითურ დასახლებებზე მითითება (იხ. მაგ., Погребнова М. Л., Железные топоры скифского типа в Закавказье. С. А., 1969 №2, გვ. 186). არქეოლოგიური მასალა, მართალია საქართველოს ტერიტორიაზე სკვითების ნაკვალევზე მითითების საშუალებას იძლევა (მელიქიძეილი გ., სინ I, გვ. 393), მაგრამ მ. სანაძე ამით არ დაკმაყოფილდა. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მატანეს ავტორის მიერ არიან-ქართლის მეფის ძედ დასახლებული აზო მან სკვითად გამოაცხადა-ქართლში „დამკვიდრებული აზო და მისი ზალხი საუბრობდა ინდიეეროპულ-სკვითურ-პროტოსომხურ ენაზეო“ (იხ. მისი, „ქართლის ცხოვრება“ და საქართველოს ისტორიის უძველესი პერიოდი. თბ., 2001, გვ. 49), ხოლო ფარნავაზი „მომთაბარე მონადირეა“, „მნიშვნელოვნად გაქართველებული სკვითური საგვარეულოდან“ (იხ. მისი, ქართველთა ცხოვრება. წიგნი III, თბ., 2016, გვ. 133, 135). ე.ი. ფარნავაზიანები სკვითური დინასტია იყო?

თავი IV. ჩინური ცნობა და ალანთა განსახლების არეალი. ალანების აორსებთან, როქსოლანებთან და იაზიგებთან გაიგივების პრობლემა

§ 1. ალანები და აორსები

ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთსა და მიმდებარე ველებზე, როგორც ვნახეთ, სკივთებისადმი მიკუთვნებული ყორღანები ძალიან მცირეა. ეს ყორღანები ძვ. წ. VIII საუკუნიდან სამხრეთისაკენ მიმავალი სკივთების დროებითი გაჩერების პუნქტებად იქნა მიჩნეული (სკივთების ზოგი ბელადი შეიძლება გზაში გარდაცვლილიყო ან შეტაკებისას დაღუპულიყო). ასეთი მონაცემები, რა თქმა უნდა, იმის მტკიცების საშუალებას არ იძლევა, ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებიდან ჩრდილო კავკასია სკივთების განსახლებისა (თუნდაც წინა აზიაში ლაშქრობებიდან უკან დაბრუნებულთა) და მომთაბარეობის ერთ-ერთ ძირითად რეგიონად ჩავთვალოთ.

ასეთ მონაცემთა მიუხედავად, 1987 წელს გამოცემულ წიგნში „История Северо-Осетинской АССР“, აღნიშნულია: „მკვლევართა ხელთ არსებული უტყუარი, დამადასტურებელი მასალა მოწმობს, რომ ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე შემოვიდა სკივთურ-სარმატული ტომების ორი დიდი მიგრაციული ტალღა – სკივთებისა ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში და სარმატო-ალანებისა ძვ. წ. III-II საუკუნეების მიჯნაზე. ძვ. წ. VII ს-ში სკივთების ნაწილი მყარად დაშვიდრდა ჩრდილო კავკასიაში“¹.

ზემომოტანილ ამონარიდში გაცხადებული აზრის ავტორები ვ. აბაევი და ი. გაგლოთი არიან. ისინი, გარდა იმისა, რომ ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებიდან ჩრდილო კავკასიაში „სკივთურ-სარმატული ტომების“ შესვლისა და სკივთების მყარად დაშვიდრების შესახებ მიუთითებენ, ძვ. წ. III-II საუკუნეების მიჯნაზე იმავე ტერიტორიაზე სარმატ-ალანთა შესვლაზეც წერენ.

თანამედროვე ჩრდილო ოსეთის ტერიტორიაზე სკივთებისადმი მიკუთვნებული არქეოლოგიური მასალის სიმწირეზე აქ აღარაფერს ვიტყვი და აღვნიშნავ: ვ. აბაევი და ი. გაგლოთი ოსთა ეთნოგენეზთან დაკავშირებით, როცა ზემომოტანილ სტრიქონებს წერდნენ, მათი მიზანი იყო მკითხველისათვის ოსთა წინაპრების ვინაობა გაეცნოთ. ისინი, გარდა იმისა, რომ ოსთა წინაპრებად „სკივთურ-სარმატულ ტომებს“ თვლიან, განსაკუთრებით ცდილობენ ოსების ალანებისაგან წარმომავლობა დაამტკიცონ. ამ მიზნით, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ალანებს სარმატული წარმომავლობის, მაგრამ სრულიად განსხვავებული გაერთიანებების: აორსების, როქსოლანების, იაზიგებისა და სარმატული მოდგმის სხვა ეთნოსებთან აიგივებდნენ.

ასეთი ტენდენცია ოსურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ახალი არაა. როგორც პროფ. რ. თოფჩიშვილი წერს: „თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში აღიარებულია, რომ ოსთა წინაპარი ირანულენოვანი მოსახლეობა ალანების სახელს ატარებდა. ეს მოსაზრება XX საუკუნეში გამოცემულ ყველა წამყვანმა გატარებული, რაც იმაში გამოიხატება, რომ რუსეთის ფედერაციის ავტონომიურ-სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნს – ჩრდილო ოსეთს დამატებით „ალანია“ უწოდეს. თუმცა ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ოსებისათვის ეთნონიმი „ალანი“ მთლად უცნობი იყო“².

ამ მეტად საინტერესო მითითების შემდეგ რ. თოფჩიშვილი წერს – „ისიც აღიარებულია, რომ ალანები მომთაბარე ტომთა დიდ ჯგუფს წარმოადგენდნენ, რომლებიც წყაროებში პირველად მოხსენიებულნი არიან ძვ. წ. II საუკუნეში ხანის დინასტიის ჩინურ ანალებში კავკასიიდან საქაოდე შორს, აღმოსავლეთით. ჩინურ წყაროებში ალანების მოხსენიება იმაზე მიუთითებს, რომ თავიანთი განსახლების არეალით ისინი ჩინელთა თვალსაწიერში შედიოდნენ“³. „ირანული მოდგმის ეთნოსების ეთნოგენეზი და ეთნიკური ისტორია არალისა და კასპიის მხარეში რომ მიმდინარეობდა, – დასძენს რ. თოფჩიშვილი, – ეს ისტორიოგრაფიაში დიდი ხანია საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია. მაგალითი შეიძლება ცნობილი ისტორიკოსის, ეთნოლოგის და გეოგრაფის ლევ გუმბილიოვის მონოგრაფიიდან მოვიყვანოთ“. დასმულ საკითხზე რ. თოფჩიშვილი ლ. გუმბილიოვის შემდეგ ციტატას იმონებს: „Во II в. до н. э. на берегах Каспийского моря жили сарматы, а во II в. н. э. это была восточная окраина союза племен, возглавляемых аланами, которых около 158 г. хунны оттеснили на запад, за Волгу“⁴.

¹ ИСО, I, გვ. 64.

² თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების, გვ. 8-9. როგორც პროფ. გ. თოფჩიშვილი წერს ოსთა წინაპრები, არათუ ალანებად, ოსებადაც არ იწოდებოდნენ. მისი თქმით, „უკანასკნელ ხანებამდე ოსებს საერთო სახელწოდება არ ჰქონდათ. იყო ირონ-ები, დიგორ-ელები, თუალ-ები, ხოლო ოსები საერთოდ არა“. ახ. მისი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 18.

³ იქვე, გვ. 9.

⁴ იქვე. რ. თოფჩიშვილი იმონებს ლ. გუმბილიოვის ნაშრომს – „Этносфера: история людей и история природы“, С.-П., -М., 2002, გვ. 284. შდრ., Гумилев Л. Н., Хунну..., გვ. 241-242.

ასე რომ, „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ ავტორთა მსგავსად, ძველი თურქების ისტორიის ცნობილი მკვლევარი ლ. გუმილიოვიც იმ აზრისაა, რომ ძვ. წ. II ს-ში კასპიის ზღვის სანაპიროზე (იგულისხმება აღმოსავლეთი სანაპირო. ვ. გ.) ცხოვრობდნენ სარმატები, ხოლო ახ. წ. II საუკუნისათვის ეს ტერიტორია ალანთა მოთავეობით შექმნილ ტომთა კავშირის აღმოსავლეთი ნაპირი იყო, და დაახლოებით 158 წელს ეს ხალხი ხუნებმა მდ. ვოლგის დასავლეთით გამოდევნა. ასეთ ფაქტს თუ, მართლაც, პქონდა ადგილი, მაშინ იმხანად აღმოსავლეთ კასპიისპირეთიდან ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე სარმატების მ. შ. ალანების ახალი ნაკადი უნდა შემოსულიყო.

ლ. გუმილიოვი როცა ძვ. წ. II ს-ში კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით სარმატთა ცხოვრების შესახებ მიუთითებს, როგორც ჩანს, ისიც ჩინური ცნობის მონაცემებს ეყრდნობა. ეს ცნობა, ცხადია, გარკვეულწილად ამყარებს „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ ავტორთა თვალსაზრისს ძვ. წ. III-IV საუკუნეების მიჯნაზე ჩრდილო კავკასიაში „სარმატო-ალანების“ ახალი ტალღის შესვლის შესახებ. ამის შემდეგ პროფ. რ. თოფჩიშვილის მიუთითება იმის შესახებ, კლასიკურ ავტორთა ნაშრომებში ალანები მხოლოდ ახ. წ. I საუკუნიდან რომ იხსენიებიან რომის იმპერიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მომთაბარე ბარბაროს ტომებს შორის⁵, ნაკლებ მნიშვნელოვანი ხდება, რადგან ჩინური ქრონიკა მათზე, როგორც შუა აზიაში მცხოვრებ ხალხზე ძვ. წ. II ს-ში გვანვდის ცნობას.

ალანთა შესახებ როცა ჩინური ქრონიკის ცნობაზე ვსაუბრობთ, ჩვენს წინაშე ისმის კითხვა – განა ცდებიან ის რომელი ავტორები, უპირველეს ყოვლისა, დიოდორე სიცილიელი (გარდ. ძვ. წ. 21 ან 29 წ.) და სტრაბონი (გარდ. ახ. წ. 24 წ.) თავიანთ თხზულებაში ალანებს რომ არ ახსენებენ, მათ შესახებ არაფერი იციან?

დასმულ კითხვას რომ პასუხი გავცეს უნდა შემოწმდეს ჩინური ქრონიკის ცნობა – მართლაც მოთხრობილი მასში ალანთა შესახებ და ასახავს თუ არა იგი ძვ. წ. II ს-ის ამბავს.

სანამ ჩინური ქრონიკის ცნობაზე დავიწყებ საუბარს უნდა აღვნიშნო: საკითხი, თუ რომელი სარმატული გაერთიანებები უნდა მივიჩნიოთ ოსების უშუალო წინაპრებად, არც ისე რთული გადასანწყვეტი იქნებოდა რომ არა წინასწარ განსაზღვრული სურვილი – თანამედროვე ოსები მაინცდამაინც ალანების შთამომავლებად იქნენ გამოცხადებულნი. ამ თვალსაზრისის დასამტკიცებლად (ალანთა განსახლების არეალის გასარკვევად) ვ. აბაევმა და ი. გაგლოითმა ჩინური ცნობაც მოიშველიეს და მიუთითეს: აღმოსავლეთ ევროპაში ეთნონიმ „ალანის“ გამოჩენის თითქმის თანადროულად, „ალანი“ ჩნდება მდ. ვოლგის აღმოსავლეთითაც. ჩინურ ქრონიკაში („История младшего дома хань“), რომელიც მოიცავს ახ. წ. 25-დან 265 წლამდე ამბებს, ნათქვამია, რომ არალ-კასპიის ზღვებს შორის მდებარე ველზე არსებული სამფლობელო იანცძი ახლა ალანეთად იწოდო⁶. ჩინურმა ცნობამ საფუძველი მისცა ვ. აბაევსა და ი. გაგლოითს დაესკვნათ: „Племенное название „аланы“ появляется на Северном Кавказе, в Северном Причерноморье и в Арало-Каспийских степях в I в. н. э.“⁷.

ამრიგად, ვ. აბაევმა და ი. გაგლოითმა ჩრდილო კავკასიაში „სარმატო-ალანების“ შესვლის დროდ თუ ძვ. წ. III-IV საუკუნეების მიჯნა მიუთითეს, ამჯერად ეს პროცესი ახ. წ. I ს-ით დაათარილეს და ალანთა განსახლების არეალად ჩრდილო კავკასიასთან ერთად, ჩრდილო შავიზღვისპირეთი და არალ-კასპიის ზღვების მიმდებარე ველები მიუთითეს. ამ ავტორთა მტკიცებით „ახ. წ-ის დაშდებისათვის ცენტრალური კავკასიისპირეთი იყო ძირითადი ტერიტორია „ქვემო აორსების“ („нижние аорсы“) ფორმირებისა და პოლიტიკური ბატონობისა. ამიტომ აქ ზუსტად შეიძლება გავადევნოთ თვალი სახელ „აორსის“ ალანით შეცვლის პროცესს. შემთხვევითი არაა ახ. წ. პირველი საუკუნის შუახანებისათვის „ქვემო აორსების“ განსახლების ტერიტორია, ალანთა განსახლების ძირითადი ადგილი – ალანთა სატომო გაერთიანების არეალი რომ გახდა“⁸.

კითხვაზე – „ქვემო აორსები“ ასე უცბად როგორ გადაიქცნენ ალანებად? ვ. აბაევი და ი. გაგლოითი ასე პასუხობენ: ასეთი ცვლილება იმან განაპირობა, რომ „Аорсы и аланы являлись двумя родственными племенами, и замена имени „аорсы“ на „аланы“ была результатом возвышения алан и захвата ими политической власти в сарматском племенном союзе“⁹.

ჩინური ცნობა იძლევა ასეთი დასკვნების საფუძველს?

როგორც ვნახეთ, ვ. აბაევი და ი. გაგლოითი რ. თოფჩიშვილის მსგავსად ჩინურ ცნობას, მართლაც, ძვ. წ. II ს-ით არ ათარილებენ, მაგრამ იზიარებენ მოსაზრებას თითქოს ალანები ახ. წ. I ს-ში ჩრდილო

⁵ თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.

⁶ ИСО, I, გვ. 52-53.

⁷ იქვე, გვ. 53.

⁸ იქვე, გვ. 55. სტრაბონთან „нижние аорсы“ ნახსენები არ არიან. ასეთი გამოთქმა, როგორც ჩანს, სტრაბონის მიერ დასახლებული „верхние аорсы“-ს საპირისპიროდ დამკვიდრდა სამეცნიერო ლიტერატურაში.

⁹ იქვე.

შავიზღვისპირეთთან ერთად, ჩრდილო კავკასიისა და არალ-კასპიის ზღვების მიმდებარე ველებზეც მომ-
თაბარეობდნენ. მათი სიტყვით, თვით ბერძნული და ლათინური წყაროების ანალიზი საშუალებას იძლევა
დავასკვნათ: ალანები როგორც დამოუკიდებელი ეთნიკური და პოლიტიკური ერთეული ჩამოყალიბდნენ
„В рамках сарматского объединения племен, III-II вв. до н. э. во взаимодействии с аврсами. Не случайно, первые
исторические известия об аланах фиксируют их в тех же местах где до этого упоминались аврсы“¹⁰.

ძვ. წ. III-II საუკუნეებში აორსთა მოთავეობით შექმნილ სარმატული გაერთიანების ნიაღში ალანთა
ეთნიკური ერთეულის ფორმირების შესახებ მითითებისას ვ. აბაევმა ალბათ გაითვალისწინა 1985 წელს
გამოცემულ „სამხრეთ ოსეთის ისტორიის ნარკვევებში“ (რუს. ენაზე) ალანთა შესვლა ჩრდილო კავკასი-
აში სამხრეთ რუსეთის ტერიტორიიდან რომ მიუთითა. ამიტომ იგი და ი. გაგლოითი შეეცადნენ აორსთა
მომთაბარეობის არეალად უფრო ვრცელი ტერიტორია მიეთითებინათ.

სარმატულ გაერთიანებათა შესახებ საკმაოდ კარგად ინფორმირებული ძველი ბერძენი გეოგრაფის
სტრაბონის ცნობიდან გამომდინარე, აორსები თუ კასპიის ზღვის დასავლეთით მდებარე ველებზე მომ-
თაბარეობდნენ (XI, V, 8)¹¹, სამაგიეროდ სტრაბონის მომდევნო ხანის რომაელი ავტორი პლინიუს უფროსი
(გარდ. ახ. წ. 79 წელს) მდ. დუნაის (ისტროსის) მიმდებარე ტერიტორიებზე სხვადასხვა დროს მცხოვრებ
ხალხთა ჩამოთვლისას როქსოლანებთან ერთად აორსებსა და იაზიგებს ასახელებს. ვ. აბაევისა და ი.
გაგლოითის თქმით, პლინიუსის მიერ მდ. დუნაის მიმდებარე ტერიტორიებზე სხვა ხალხთა შორის აორ-
სების ცხოვრების შესახებ მითითება, აორსებისა და ალანების იგივეობის მაჩვენებელია¹². აორსები შემ-
დეგ ალანებმა და როქსოლანებმა შეცვალეს. კონტექსტიდან გამომდინარე, – დასძენენ ეს ავტორები, –
პლინიუსი აორსებსა და ალანებს განიხილავს როგორც ორ მონათესავე ტომს, რომელთაც სარმატულ
ტომთა გაერთიანებებში თანამიმდევრულად ეჭირათ პირველობა. ვ. აბაევსა და ი. გაგლოითს აორსებისა
და ალანების იგივეობის ირიბ დასტურად მიაჩნიათ ანტიკური ხანის სხვა ავტორები მდ. დუნაიზე აორ-
სებს რომ არ ასახელებენ. ასევე ძველი ბერძენი გეოგრაფის – პტოლემეოსის (გარდ. ახ. წ. 168 წ.) მიერ
ეთნონიმ „ალანორსის“ დასახელება.

რა შეიძლება ითქვას ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის მტკიცებათა შესახებ?

დასახელებული ავტორები მდ. დუნაის მიმდებარე ტერიტორიაზე როქსოლანების გვერდით აორსე-
ბის ყოფნის შესახებ როცა პლინიუსს იმონებენ (მისი თხზულების გვერდი არა აქვთ მითითებული), არ
წერენ იგივე პლინიუსი აორსებს შუა აზიის მცხოვრებ ხალხთა შორისაც რომ ასახელებს (VI, 46. ВДИ,
1949, №2. გვ. 304-305).

ამრიგად, თუ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებებსა და პლინიუს უფროსის
ცნობებს დავეყრდნობით, ახ. წ. I ს-ის შუახანებისათვის აორსებს დაკავებული პქონდათ ვრცელი ტერ-
იტორია არალის ზღვის მიმდებარე ველებიდან მოკიდებული მდ. დუნაის ნაპირებამდე. აღნიშნულიდან
გამომდინარე, ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის მტკიცება, თითქმის ალანები აორსთა ეთნიკურ მასაში ჩამ-
ოყალიბებული ეთნოსი იყო, ისტორიულ რეალობას უნდა ასახავდეს, მით უმეტეს ალანების ყოფნა შუა
აზიაში თუ ჩინური ცნობითაც დასტურდება (იხ. ქვემოთ).

ალანებისა და აორსების გაიგივების შესახებ ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის მსჯელობა შეიძლება ასე
შეჯამდეს: 1. ალანები როგორც ეთნოსი და დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული ჩამოყალიბდნენ
ძვ. წ. III-II საუკუნეებში აორსთა მოთავეობით შექმნილ სარმატულ გაერთიანებაში. 2. ამ გაერთიანების
სახელის – აორსის ალანით შეცვლა განაპირობა ალანთა აღზევებამ და მათ მიერ პოლიტიკური ხელისუ-
ფლების მიტაცებამ. 3. ალანები – იგივე აორსები ძველ ავტორებს შეიძლება დაეფიქსირებინათ არალის
ზღვის მიმდებარე ველებიდან მდ. დუნამდე.

ალანები და აორსები, მართალია, მონათესავე სარმატული გაერთიანებები იყვნენ, მაგრამ ეს მათი
გაიგივების საფუძველს არ იძლევა. საისტორიო წყაროებში არც იმის შესახებ გვაქვს ცნობები, აორსთა
სარმატულ გაერთიანებაში ალანთა აღზევებისა და მათ მიერ პოლიტიკური ხელისუფლების მიტაცებაზე
ვისაუბროთ. ასეთი დასკვნები არსებითად ენიწაღმდეგება ამ მონოგრაფიის I თავში (იხ. § 4) ჩემ მიერ
განეული კვლევის იმ შედეგებს, რომლის თანახმად ალანთა ეთნოგენეზი დონეცის მაღლობზე მოხდა.

ზემოთქმულის მიუხედავად, გარკვევას მოითხოვს: რა საფუძველი პქონდა ჩინური ქრონიკის ავტორს,
როცა უთითებდა – არალ-კასპიის ზღვებს შორის მდებარე სამფლობელო იანცძი ახლა ალანთა იწოდებოდა,
ასევე რას ეყრდნობოდა პლინიუს უფროსი, როცა ერთდროულად შუა აზიასა და დუნაისპირეთში აორს-

10 იქვე, გვ. 54.

11 Страбон, География, гл. 468 (XI, II, 1), гл. 480 (XI, V, 8), შდრ., Крупинов Е. И. Древняя история..., гл. 71 (იხ. რუკა).

12 ი. გაგლოითმა 1966 წელს გამოცემულ ნაშრომში („Аланы и вопросы этногенеза осетин“) სპეციალური პარაგრაფი
 („Аланы по сведениям греко-латинских писателей“) შეიტანა, სადაც ამტკიცებს, რომელიც და ბერძენი ავტორები – მ.
შ. პლინიუს უფროსი ალანების სახელს არც ერთ სხვა მონათესავე ტომზე (აორსები, სირაქები, იაზიგები) რომ არ
აწერდნენ (გვ. 113).

თა ყოფნის შესახებ მოუთითებდა. რამდენად სანდოა აორსებისა და ალანთა შესახებ ჩინური ქრონიკისა და პლინიუს უფროსის ცნობები? ჯერ პლინიუსის ცნობებს გადავხედოთ.

პლინიუს უფროსი რომის იმპერატორების: ვესპასიანეს (69-79 წწ.) და ტიტუსის (71-81 წწ.) მმართველობისას გალიისა და გერმანიის პროკურატორი იყო (რომაელების მიერ რაინისა და დუნაის მიმდებარე მიწების დაპყრობას მან 20 წიგნი მოუძღვნა, მაგრამ ამ ნაშრომებს ჩვენამდე არ მოუღწევია), ამიტომ მის ცნობებს, თითქოს, უფრო მეტი ნდობით უნდა მოვეყიდოთ. თუმცა, ის ფაქტი მის გარდა სხვა ძველი ავტორები დუნაისპირეთში აორსებს რომ არ ასახელებენ, პლინიუსის ცნობის რეალობას ეჭვქვეშ აყენებს. სარმატულ გაერთიანებათა შორის ყველაზე აღმოსავლეთით მომთაბარე აორსების ნაწილი დუნაისპირეთში მხოლოდ პუნების მიერ მათი გაერთიანების დაპყრობის (IV ს-ის 60-იანი წლები) შემდეგ შეიძლება მოხვედრილიყო, რაც ცხადია, პლინიუსის თხზულებაში ვერ აისახებოდა. თანაც, ის სარმატული გაერთიანებები, რომლებიც პუნებმა დასავლეთისაკენ მოძრაობისას გზადაგზა დაიპყრეს და თან გაიყოლეს, შემდეგში საკუთარი სახელებით აღარ იხსენიებიან. ისინი პუნების სამხედრო ძალებს ავსებდნენ და პუნებად იწოდებოდნენ.

პლინიუსის ცნობა შუა აზიაში აორსთა ცხოვრების შესახებ თუ ჩინური ქრონიკის მონაცემებით დასტურდება, სამაგიეროდ დუნაისპირეთში მის მიერ დასახელებული აორსები, მართლაც ცხოვრობდნენ თუ არა იქ, სპეციალურ კვლევას მოითხოვს. როგორც პლინიუსი წერს, თავის მონათხრობს (დასკვნებს) იგი რადგან ძველი და გვიანდელი მწერლების ცნობებზე ამყარებდა (VI, 219; ВДИ, 1949, №2, გვ. 307-308), შეიძლება გვეფიქრა, რომ მას ძველ ავტორთა მონაცემები აერია. მაგრამ, ასეთ თვალსაზრისს შევსწავლოთ არ იზიარებენ. გარდა იმისა, რომ პლინიუსი აორსებსა და ალანებს ცალ-ცალკე ასახელებს (IV, 80), იქვე აორსებს ჰამასპოზიგებთან აიგივებს (IV, 80; ВДИ, 1949, №2, გვ. 278). პლინიუსის თხზულების რუსულ ენაზე მთარგმნელისა და გამომცემლის ე. ლატიშევის შენიშვნით, ასეთი გაიგივებით პლინიუსი ჭეშმარიტად სარმატული წარმომადგენლობის აორსების სახელს პომეროსისეულ პალაქტოფაგების სახელთან აკავშირებს. მაშინ როცა პტოლემეაოსი (III, 5; 7; 10) მათ ერთმანეთისგან განასხვავებს – პირველებს ათავსებს აგათირსების მახლობლად, ე. ი. სკვითეთის დასავლეთით, მეორეს კი ალანებთან ერთად მეოტიდის ტბასთან (ВДИ, 1949, №2, გვ. 278, შენ. 5).

მდ. ისტროსის მიმდებარე ტერიტორიაზე („прибережные местности“) აორსების ყოფნის შესახებ პლინიუსის მითითება (IV, 80) სპეციალურად გაანალიზა მ. სკრეინსკაიამ და აღნიშნა: ახ. წ. I ს-ის შუახანებში დასავლეთით შორს იაზიგების მგავსად აორსებსაც გადაუნაცვლებიათ, ისე როგორც იაზიგები აორსებიც იქ აზოვისპირეთიდან მივიდნენო. როგორც მ. სკრეინსკაია წერს, ანტიკური ავტორები (მაგ. სტრაბონი – XI, 5, 7-8) და ეპიგრაფიკული მონაცემები სირაქებს რადგან აზოვ-კასპიის ზღვებსა და კავკასიის მთებს შორის ათავსებენ, თანაც, სირაქები ერთადერთი სარმატული ტომია, რომლის დასავლეთისაგან გადაადგილების შესახებ ძველ წყაროებში ცნობა არაა, რის გამოც პლინიუსის მიერ შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს დასავლეთ ნაწილში სირაქების მოხსენიება (IV, 83) მცდარად ითვლება¹³, მაშინ უფრო მცდარად უნდა მივიჩნიოთ პლინიუსის მითითება დუნაისპირეთში აორსთა ყოფნის შესახებ, რადგან აორსები სირაქების აღმოსავლეთით მომთაბარეობდნენ (იხ. ე. კრუპნოვის დასახ. ნაშრომი, გვ. 71, რუკა. ჩინური ქრონიკის ცნობით, აორსთა გაერთიანება არალის ზღვის მიმდებარე ტერიტორიებსაც მოიცავდა). აღნიშნულიდან გამომდინარე, პლინიუსს აორსები დუნაისპირეთში არ უნდა დაეფიქსირებინა, მაგრამ მასთან ასეთი ცნობა არის. თანაც, როგორც ზემოთ ვნახეთ, აორსებს იგი ჰამასპოზიგებთან (Ἀμασπίοι – პომპონიუს მელას განმარტებით „კიბიტებში მცხოვრებთ“ ნიშნავს) აიგივებს.

მ. სკრეინსკაიას თანახმად, მართალია, პტოლემეაოსი ჰამასპოზიგებსა და აორსებს სხვადასხვა სახელად თვლის და აორსებს აგათირსების მეზობლად ათავსებს (ასეთივე ცნობა აქვს პომპონიუს მელასაც), მაგრამ პლინიუსი არ უნდა ცდებოდეს. მას, როგორც დიდ სახელმწიფო მოხელეს, შეეძლო რომის სახელმწიფო არქივში არსებული სამხედრო ანგარიშებითაც ესარგებლა¹⁴, რის გამოც პლინიუსის ცნობას ნდობით უნდა მოვეყიდოთ. თუ მ. სკრეინსკაიას ასეთ ვარაუდს გავითვალისწინებთ, მაშინ გერჩება ერთი გამო-

13 Скрипническая М. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 44-45.

14 იქვე, გვ. 42-44. პლინიუსის თანადროულ დუნაისპირეთში აორსების ყოფნა მე შიგნით საეჭვოდ მჩვენება. ამიტომ ვერ გავიზიარებ ე. შილოვის დასკვნას, თითქოს, საისტორიო წყაროების (პლინიუსი) მონაცემებთან ერთად, დონისპირეთსა და დნეპრისპირეთში მიკვლეული ძეგლების „ეთნოგრაფიული მსგავსება“ იმის საშუალებას იძლევა ძვ. წ. III-ახ. წ. I საუკუნეებში დონისპირეთთან ერთად დნეპრისპირეთი და დუნაისპირეთი აორსების მომთაბარეობის არეალად მივიჩნიოთ (იხ. Шилов В. П., Аорсы (историко-археологический очерк). Негне-История и культура сарматов. Саратов, 1983, გვ. 45-46). მოუღებლად მიმაჩნია. დნეპრისპირეთში მომთაბარე როქსოლანებს, რა თქმა უნდა, მდ. დონის აღმოსავლეთით მომთაბარე აორსების მსგავსი დაკრძალვის წესები ექნებოდათ. რაც შეეხება მდ. დონის მარცხენა შენაკადის-ესაულის აქსაის (Есаулевский Ахсай) ნაპირებზე მიკვლეულ 11 მდიდრულ სარმატულ სამარხს (იხ. ე. შილოვის დასახ. ნაშრომი, გვ. 44), ისინი, უფრო სავარაუდოა, სირაქებისა იყოს.

სავალი – პამაქსობები აორსთა გავრთიანებაში შემავალ ერთ-ერთ იმ მცირე ნაწილად ჩავთვალთ (ჩინური ცნობით, არალისზღვისპირეთში აორსებს ზუთი მცირე სამფლობელო პქონდათ), რომლებიც აორსებს ადრევე გამოეყენენ და დუნაისპირეთში გადავიდნენ. როგორც ჩანს, პლინიუსმა ისინი მიიჩნია აორსებად.

ახლა ისევ ჩრდილო კავკასიაში ალანთა შესვლის საკითხს დავუბრუნდეთ.

ჩრდილო კავკასიის ველებზე ალანები ძვ. წ. III-II საუკუნეების მიჯნაზე რომ შევიდნენ და ახ. წ. I ს-ის შუა ხანებისათვის უკვე იქ ცხოვრობდნენ, ამის დამადასტურებლად ვ. აბაევი და ი. გაგლოითი სხვა რომაელ ავტორებსაც იმონებენ. მათი თქმით, სენეკამ და იოსებ ფლავიუსმა იცინა მეოტიდის ტბასთან და ჩრდილო შავიზღვისპირეთში ალანები, რომლებიც ლაშქრობდნენ ამიერკავკასიაში, თავს ესხმოდნენ დუნაისპირეთში რომაულ პროვინციებს. მეორე მხრივ, ვალერიუს ფლავუსი ალანებს ათავსებს კოლხური ტომის პენიოხების (ე. ი. თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიის) მახლობლად. ხოლო ლუკანი ასახელებს იმ ტომებს შორის, რომლებთანაც ძვ. წ. 65 წელს პომპეუსს შეტაკება მოუხდა¹⁵.

მოტანილ მასალას თუ დავეყრდნობით, მაშინ გამოდის, რომ ახ. წ. I ს-ში ალანები უკვე აფხაზეთის ჩრდილოკავკასიელი მეზობლები იყვნენ.

ისევ გადავხედოთ ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის მიერ დამონებული ავტორების ვინაობასა და ცნობებს. მათ მიერ დამონებული ავტორებიდან რომელი მოღვაწე სენეკა ახ. წ. 65 წელს გარდაიცვალა. იმავე წელს გარდაიცვალა ლუკანიც (ლუკანუსი). ცოტა უფრო გვიან – ახ. წ. 100 წელს გარდაიცვალა იოსებ ფლავიუსი, რომელიც ახ. წ. 70-იან წლებში ალანების ამიერკავკასიაში ლაშქრობების შესახებ გვამცნობს. ე. ი. ეს ავტორები ისტორიის ასპარეზზე ალანების გამოსვლის (ახ. წ. I ს-ის 30-იანი წლები) თანამედროვენი იყვნენ. ეს ის დრო იყო, როცა ალანები დუნაისპირეთში გამოჩნდნენ და აქტიურად ჩაებნენ სამხედრო მოქმედებებში. რომაელ პოლიტიკურ მოღვაწეს, იმპერატორ ნერონის აღმზრდელს სენეკას, მართლაც ექნებოდა ცნობები ალანთა შესახებ¹⁶. რაც შეეხება რომაელ პოეტს ვალერიუს ფლავუსს, იგი დაახლ. ახ. წ. 90/95 წელს გარდაიცვალა. ფლავუსმა ძვ. წ. III ს-ის ბერძენი ავტორის აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკის“ მიბაძვით მის დროისათვის არსებულ მდიდარ საისტორიო წყაროთა და სხვადასხვა მასალებზე დაყრდნობით დაწერა თხზულება „Argonautica“, რომელშიც არა მარტო ძველ, თავის თანადროულ ამბებზეც მოგვითხრობს, ასხენებს იაზიგებს (რომლებმაც, მისი თქმით, ცხოვრებაში ჭალარაშემოსილი ხანა არ იცინა. VI, 120) და ალანებს. ამ უკანასკნელებზე წერს (მომაქვს რუსული თარგმანი): „Аппавсий уже раньше ставший врагом за то, что Медея обещана в жены аланскому тирану, выслал пылких аланов, за которыми вскоре последовал и сам, и свирепых генихов“ (VI, 40)¹⁷.

კოლხთა მეფის აიეტის ასულის – მედეას ასეთ კონტექსტში მოხსენიება, ცხადია, ვალერიუს ფლავუსის ამ ცნობას საეჭვოს ხდის. როგორც ი. გაგლოითი წერს, მცდარად მიიჩნია ეს ცნობა ე. ტოიბლერმა და მის კვალდაკვალ ვ. გამრეკელმა. ეს ცნობა მათ „თავისუფალი პოეტური აზროვნების“ ნაყოფად ჩათვალეს. მაგრამ, – წერს ი. გაგლოითი, – ფლავუსი რადგან ალანთა ბელადს ანავსის (ოსურად „анафсий“ – უამინდობას, ავდრიანს ნიშნავს) ასახელებს, ეს ცნობა აშკარად ისტორიული რეალობის ამსახველია¹⁸.

ვალერიუს ფლავუსის „არგონავტიკიდან“ ზემომოტანილი ამონარიდი, ვფიქრობ, მართლაც არ გამოდგება იმის სამტკიცებლად, ახ. წ. I ს-ში ალანები „კოლხური მოდგმის პენიოხების მეზობლად“ ჩრდილო კავკასიაში რომ ცხოვრობდნენ, მაგრამ ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში ისტორიის ასპარეზზე გამოსული „სკიითი ალანები“ ვალერიუს ფლავუსისათვის კარგად ნაცნობი უნდა ყოფილიყვნენ.

როგორც ცნობილია, ძველი ავტორები (ახ. წ. I ს-ში მცხოვრები ისტორიკოსების ჩათვლით) პენიოხების საცხოვრისად კოლხეთის სანაპიროს ჩრდილო მხარეს (ახლანდ. ბიჭვინთა-სოხუმის სექტორი) თვლიან. სებასტოპოლის – სოხუმში კი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ (იხ. თავი VII), ალანთა ყოფნა ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ არსებული ცნობებითაც დასტურდება – ისინი ძირითადად ბოსფორის სამეფოს ქალაქებში მცხოვრები ის სარმატები (სირაქები, აორსები, ალანები) იყვნენ, რომლებიც ვაჭრობაში იყვნენ ჩაბმულნი და ალანებად იწოდებოდნენ. შემდეგ – ახ. წ. I-II საუკუნეებში ჩერქეზული ტომების დანოლის გამო პენიოხებმა სამხრეთში გადმოინაცვლეს (მ. ინაძე, პენიოხები. ქსე, ტ. 11, თბ., 1987, გვ. 624), რის შემდეგაც ალანებს პენიოხების მეზობლად აღარავინ მოიხსენიებდა. როგორც ქვემოთ ვნახავთ (იხ. თავი VI, §1) იოსებ ფლავიუსის მიერ ფარსმან მეფის მოკავშირეებად დასახელებული ალანები, ფაქტობრივად სარმატი სირაქები იყვნენ. იგივე უნდა ითქვას ვალერიუს ფლავუსის მიერ ნახსენები ალანების შესახებაც.

15 HCO, I, გვ. 52.

16 ქვემო დონაზე შესულ ალანებს სენეკა იმპერიის მტრებად იხსენებს. იხ. Кулаковский Ю. დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.

17 Г[ай] Валерий Флакк, Argonautika. ВДН, 1949, №2, გვ. 348, 344.

18 Галлоити Ю. С., Аланы и вопросы этногенеза осетин, გვ. 80.

რაც შეეხება ლუკანის ცნობას, თითქოს, ალანები იმ ხალხთა შორის იყვნენ, რომლებთანაც ძვ. წ. 65 წელს რომაელ სარდალს პომპეუსს შეტაკება მოუხდა¹⁹, იგი ანაქრონიზმია.

ამიერკავკასიაში პომპეუსის ლაშქრობის აღწერისას პლუტარქე წერს: პომპეუსს უნდოდა ლაშქრობა გაეგრძელებინა მითრიდატეს წინააღმდეგ კავკასიის გარშემო მოსახლე ტომების მიწებზე გავლით. მათ შორის მთავარნი ალბანელები და იბერები იყვნენო. კავკასიის ხალხებიდან პლუტარქე იქვე ასახელებს: „გელებს“ და „ლეგებს“, მაგრამ ალანებს არ იხსენიებს²⁰. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, რომაელ ავტორებს ალანები და ალბანები ხშირად ერევათ ერთმანეთში²¹.

ასე რომ, თუ ზემოთქმულსა და აქვე №21 შენიშვნაში მოტანილ მასალას გავითვალისწინებთ, ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის მიერ დამოწმებულ რომაელ ავტორთა თხზულებებში ალანთა შესახებ არსებული მითითებები იმის მტკიცების საფუძველს არ იძლევა ახ. წ. I საუკუნისათვის ალანები ჩრდილო კავკასიის მცხოვრებლებად მივიჩნიოთ. ეს ლუკანის ცნობის ანალიზითაც კარგად ჩანს. ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე, როგორც „სარმატთა კავშირის“ არსებობა, ისე ამ კავშირში ალანთა აღზევება და მათ მიერ პოლიტიკური ხელისუფლების დაპყრობა, ამ ავტორთა თვალსაზრისითა და იგი საისტორიო წყაროთა მონაცემებს არ ემყარება. თუ ალანთა მოთავეობით შექმნილ გაერთიანებაზე ვისაუბრებთ, ასეთი კავშირი მხოლოდ შავი ზღვის ჩრდილოეთით უნდა ვივარაუდოთ, როგორც ამის შესახებ ლ. მაცულევიჩი მოუთითებდა²². მაგრამ გარდა იმისა რომ, ასეთი კავშირის შესახებ წყაროებში ცნობები არაა, რაც მთავარია, ამ კავშირში სირაქების, მითუმეტეს აორსების მონაწილეობა გამორიცხულია. აორსების მომთაბარეობის არეალი მხოლოდ მდ. დონამდე აღწევდა.

რაც შეეხება ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის მტკიცებას ახ. წ. I ს-ში ჩრდილო კავკასიაში „ქვემო აორსების“ შესვლის შესახებ, სტრაბონი, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე გამოჩენილ სირაქებსა და აორსებს „გამოძევებულებს“ (გამოქცეულებს) უწოდებს. ძვ. წ. დამლევს, ან ახ. წ. დამდეგს მდ. ვოლგის დასავლეთით რა მოხდა, რამ განაპირობა ამ ტომთა ნაწილის სამხრეთისაკენ „გაქცევა“ ძნელი სათქმელია. როგორც ე. კრუპნოვმა აჩვენა, „გამოქცეული“ სირაქები და აორსები იმხანად მხოლოდ ჩრდილო კავკასიის ველიან ზონაში უნდა გამოჩენილიყვნენ (სტრაბონის ცნობაში კავკასიის მთებამდე „გამოქცეული“ ტომების ცალკეული წარმომადგენლების შეღწევა უნდა ვივარაუდოთ). ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში სირაქებისა და აორსების ძირითადი მასების შესვლა IV ს-ის 70-იან წლებში, მდ. ვოლგის დასავლეთით ჰუნების გამოჩენას მოჰყვა. აღნიშნულით უნდა აიხსნას ახ. წ. V საუკუნემდე ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში სარმატებისადმი მიკუთვნებული არქეოლოგიური კულტურა რომ ძალიან იშვიათია (იხ. ზემოთ თავი III).

ასე რომ სტრაბონის ცნობიდან გამომდინარე, ახ. წ. 24 წლის წინა ხანაში ცენტრალურ კავკასიაში „გამოქცეული აორსების“ შეღწევა ხდება, ახ. წ. IV ს-ის შუახანებში კი ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში ჰუნებს გამორიდეებული აორსების დიდი მასის შესვლა (იმ დროს შევიდა ზემო ყუბანისპირეთში სირაქების დიდი ნაწილიც). სწორედ ამ ხალხის ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერევისა და შემდეგ საუკუნეთა განმავლობაში მათ მეზობლად დამკვიდრებულ ჰუნ-თურქებთან (მაგ. ბოლგარებთან, საბირებთან)²³ გარკვეული კონტაქტების შედეგად ჩამოყალიბდა ის ორი ოსური გაერთიანება, რომელთა შესახებ ქვემოთ არაერთხელ მექნება საუბარი.

19 Марк Анний Лукан, О гражданской войны. ВДИ, 1949, №2, гл. 325, 334.

20 Плутарх. Помпей. ВДИ, 1947, №4, гл. 341.

21 Кулаковский И.О., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 9; Гаглонти И.О. С., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 80-81. ი. გაგლოითის სიტყვით, როცა პომპეუსის ამიერკავკასიაში ლაშქრობაზე წერენ, ლუკანისაგან განსხვავებით ამაინე, პლუტარქე და დიონ კასიუსი პომპეუსის ალანებთან შეტაკებას შესახებ არ ლაპარაკობენ და მხოლოდ ალბანებს ასხეულებენ. მაგრამ ლუკანთან აშკარად ალანებზეა საუბარი. ე. სიმონოვის აზრით, პომპეუსი ალანთა დევნისას მიისწრაფოდა „კავკასიის ჩამოქცეისაკენ“ (ე. ი. დარუბანდის გასასვლელისაკენ), საიდანაც, როგორც ჩანს, ჩრდილოეთიდან ალანები შემოვიდნენ. მისი აზრით, ეს იყო ალანთა ყველაზე ადრეული ლაშქრობა ამიერკავკასიაში, იმ გზით, რომელსაც აორსები სამხრეთში სავაჭროდ იყენებდნენ. ვ. კუზნეცოვის თანახმად კი, – დასძენს ი. გაგლოითი, – ლუკანის ცნობაში ჩრდილო კავკასიის ალანებზე არ უნდა იყოს საუბარი, რადგან პომპეუსი ჩრდილო კავკასიაში არ ყოფილა. ცნობაში ალბანთა მეზობლად, დაღესტნის მიდამოებში მცხოვრებ ალანებზე უნდა იყოს საუბარი. ამის შემდეგ ი. გაგლოითი იქვე წერს: ჩვენ გვგონია, რომ პომპეუსს თუ ნამდვილად მოუხდა შეტაკება ალანებთან, ამ შემთხვევაში ლაპარაკი შეიძლება კასპიისპირეთის ალანებზე (მასკუტ-მასაგეტებზე) იყოს (იქვე, გვ. 81-82).

ძვ. წ. I ს-ში, ამიერკავკასიაში პომპეუსის ლაშქრობის თანადროულად კასპიისპირეთში ალანთა ყოფნაზე საუბარი არ შეიძლება. ამიანუს მარცელინოსის თანახმად, ლუკულუსს ან პომპეუსს ალბანთა მიწაზე შეტაკება მოუხდა მასაგეტებთან, რომელთაც ახლა ალანებს უწოდებთ (XIII, 5, 16, გვ. 306). ამ ცნობის კომენტარებისას ი. გაგლოითი მაინც წერს: მოუხდა თუ არა პომპეუსს შეტაკება ალანებთან, ლუკანის მიერ ალანების დასახლება იმას ნიშნავს, ახ. წ. I ს-ის პირველ ნახევარში ჩრდილო კავკასიის ველებზე ალანები რომ იმყოფებოდნენ (ი. გაგლოითის დასახ. ნაშრომი, გვ. 81).

22 Мациевич Л. А., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 136-137.

23 თურქულ-უგარული მოდგმის ხალხებიდან ოსთა წინაპრები ყველაზე ახლოს სწორედ ამ ხალხებთან იყვნენ.

მდ. ეოლგის დასავლეთით პუნების გამოჩენისას (IV ს. 70-იანი წლები), როქსოლანების, იაზიგებისა და ალანების სარმატული გაერთიანებების ძირითადი ნაწილები კარგა ხანი იყო რაც დუნაისპირეთში იყვნენ გადასულები. ამ გაერთიანებებიდან ყველაზე აღმოსავლეთით მომთაბარე ალანების ის ნაწილი, რომელიც ძველ სამომთაბარე ადგილებზე იყო დარჩენილი, პუნებმა გაანადგურეს, ცოცხლად დარჩენილები კი თან გაიყოლეს²⁴. ამის შემდეგაც ალანების (მათთან ერთად, როგორც ჩანს, სარმატი სირაქების) ნაწილი რომ ძველ ადგილზე დარჩენილა, ეს სხვადასხვა წყაროებიდან, მ. შ. ძველი რუსული მატანების მონაცემებიდან ვიცით²⁵, მაგრამ ჩრდილო კავკასიაში ალანთა გადმონაცვლების შესახებ წყაროებში მითითებული არაა. იმხანად მდ. დონის მიმდებარე ველებზე, ასევე აზოვისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მომთაბარე სარმატული გაერთიანებების ბელადებისათვის ჩრდილო კავკასიის ტერიტორია განსაკუთრებული ინტერესების ადგილს არ წარმოადგენდა. მათი მონათესავე სკითურ-სარმატული ტომების დიდი ნაწილი უკვე დუნაისპირეთში იყო გადასული და ძველ სამომთაბარეო ტერიტორიებზე დარჩენილ საერომატთა შთამომავლებსაც გული დასავლეთისაკენ – რომის იმპერიის მდიდარი პროვინციებისაკენ მიუწევდათ. დროდადრო ისინი კიდევაც ავსებდნენ დასავლეთში გადასულ თანატომელების სამხედრო ძალებს. IV ს-ის დასასრულისათვის მდ. დონის დასავლეთით მდებარე დონეცის ზეგანი („ალანთა მთები“) ალანებისათვის უფრო მშობლიური იყო, ვიდრე ჩრდილო კავკასიის ველები. ვფიქრობ, დასავლეთში გადასვლის შემდეგ ალანთა იმ მასას, რომელიც ძველ სამომთაბარეო ადგილებზე დარჩა, შორეულ ლაშქრობათა უზრუნველყოფა აღარ შეეძლო. ამიტომ ამიანუს მარცელინუსის (გარდ. ახ. წ. 400 წ.) მითითება ალანები „სათარემოდ და სანადიროდ ერთი მხრივ მეოტის (აზოვის) ზღვამდე და კიმერიის ბოსფორამდე, ხოლო მეორე მხრივ, „არმენიამდე და მიდამდე“ აღწევდნენ“²⁶ იოსებ ფლავიუსის ცნობის განმეორება უნდა იყოს, თუმცა უფრო რეალური იქნება, ალანთა სახელის ქვეშ სირაქებისა და აორსების გაერთიანებათა წარმომადგენლები იგულისხმებოდნენ.

მას შემდეგ, რაც დუნაისპირეთში გადასულმა ალანებმა სხვადასხვა სარმატული და არასარმატული ტომები დაიმორჩილეს, მათი სახელის ისეთი განდიდება მოხდა, რომ ამიანუს მარცელინუსი იძულებული იყო, ალანების ორ სამყაროს შორის განფენაზე მიეთითებინა²⁷. იმ დროიდან ყველა სარმატული გაერთიანების წარმომადგენელი ევროპელი და მათზე დამოკიდებული ავტორებისათვის ალანები იყო, მათი ლაშქრობა ამიერკავკასიასა თუ რომის იმპერიის წინააღმდეგ ალანთა ლაშქრობად განიხილებოდა (ამ საკითხზე ქვემოთ ვრცლად მექნება საუბარი და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ).

ასე რომ, ახ. წ. I ს-ის შუახანებიდან ჩრდილო აზოვისპირეთიდან ალანთა გაერთიანების ძირითადი მასა დუნაისპირეთში იყო გადასული, ახ. წ. IV ს-ის შუახანებიდან კი ყველა სარმატული გაერთიანების წარმომადგენელიც ევროპელი ავტორებისათვის ალანი იყო. ამიტომ, ენახოთ, რა ცნობები აქვთ სკიითურ-სარმატულ ტომებზე იმ ავტორებს, რომლებიც ისტორიის ასპარეზზე ალანების გამოჩენამდე მოღვაწეობდნენ.

ძველი ბერძენი ისტორიკოსი დიოდორე სიცილიელი (გარდ. ძვ. წ. 30 ან 21 წელს) სკიითების მომთაბარეობის არეალად, მართალია, კავკასიის მთებამდე ტერიტორიას ასახელებს²⁸, მაგრამ, როგორც ენახეთ, არქეოლოგიური მასალის მიხედვით ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე სკიითების კომპაქტურად ცხოვრების კვალი არ ჩანს. ეს ასეც იყო მოსალოდნელი, როგორც ითქვა, ამიერკავკასიასა და წინა აზიაში ლაშქრობების დროს, ჩრდილო კავკასიის ველების ცალკეული ადგილები მათთვის მხოლოდ დროებითი გაჩერების პუნქტები იყო. შესაბამისად სკიითებს არც ოსი ხალხის ეთნოგენეზში უნდა მიეღოთ ისეთი მნიშვნელოვანი მონაწილეობა, როგორც ამის შესახებ მეკვლევები მიუთითებენ.

დიოდორე სიცილიელის მსგავსად ძველმა ბერძენმა გეოგრაფმა სტრაბონმა არაფერი იცის ჩრდილო კავკასიის ველებზე ალანთა სკიითურ-სარმატული ტომების შესვლის შესახებ. ახალი ნელთალრიცხვის დამდგენისათვის ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ტერიტორიებზე არსებულ ეთნიკურ ვითარებას იგი ასე წარმოგვიდგენს: „Начиная с северных стран, обращенных к оксану, населяют некоторые скифы, кочующие и живущие в повозках; ближе них сарматы, тоже скифское племя, аорсы и сираки. спускающиеся к югу до кавказских гор; одни из них кочуют, другие живут в шатрах и занимаются земледелием. У самого озера живут меоты“²⁹.

24 Аммиан Марцеллин, Римская история, гл. 542 (XXXI, 3, 1).

25 ამ საკითხზე იხ. Ванеев З., Исторические известия об аланах-осах (материалы для древней и средневековой истории Осетии), Сталинир, 1941; Санакоев М. П., Некоторые вопросы источниковедения..., იხ. აგრეთვე ამ მონოგრაფიაში თავი XI.

26 Аммиан Марцеллин, даსახ. თხზ., გვ. 541 (XXXI, 2, 21).

27 იქვე (XXXI, 2, 17).

28 Диодор Сицилийский, гл. 250 (II, 43, 2).

29 Страбон, География, гл. 468 (XI, II, 1). სტრაბონის „გეოგრაფიის“ 1964 წლის გამოცემაში ეს ციტატა განსხვავებულადაა წარმოდგენილი.

როგორც ვხედავთ, დიოდორე სიცილიელის უმცროსი თანამედროვის – სტრაბონის (გარდ. ახ. წ. 24 წ.) თხზულებიდან ზემომოტანილ ამონარიდში არსებული მითითება სულ სხვაგვარად წარმოგვიდგენს ჩრდილო შავიზღვისპირეთსა და ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე ძვ. წ. დაშლენისა და ახ. წ. დამდეგს არსებულ ეთნიკურ ვითარებას. სტრაბონის ცნობიდან გამომდინარე, ჩრდილო კავკასიის მთის-ნინეთამდე მხოლოდ მომთაბარე სირაქებისა და აორსების ცალკეული მოთარეშე რაზმები აღწევდნენ. ეს სარმატული გაერთიანებები მეოტიდის (აზოვის) ზღვასთან მცხოვრები მეოტიდური ტომების აღმოსავლეთით მომთაბარეობდნენ.

ზემოაღწერილი ვითარების გადმოცემისას სტრაბონი აორსებსა და სირაქებს „გამოძევებულებს“ (изгнанными) უწოდებს³⁰. აღნიშნული ცნობის შესახებ ე. კრუპნოვი წერს: „Аорсы и сираки, кажется беглецы из среды живущих выше народов“. ამის შემდეგ იგი უფრო აზუსტებს დასახელებული ეთნონიმების საცხოვრებელ ტერიტორიებს და აღნიშნავს: „Аорсы живут по танаису“, а сираки по Архадею, которых вытискал с Кавказа и впадает в мекотиду“³².

ე. კრუპნოვის თანახმად, სტრაბონის ცნობა მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან მასში მოცემულია ჩრდილო კავკასიის ზონალურ-გეოგრაფიული დახასიათება. სტრაბონი აზუსტებს სირაქების განსახლების არეალს და მის ჩრდილო საზღვრად მდ. მანიჩს მიიჩნევს, სამხრეთისად კავკასიის მთებს³³. ამის შემდეგ სტრაბონისა და სომხური გეოგრაფიის ცნობებზე დაყრდნობით წერს: სტრაბონისა და სხვა ძველი ავტორების (რომლებიც ჩვეულებრივ უფრო ძველ საისტორიო წყაროებს ეყრდნობიან) მონაცემების გათვალისწინებით შესაძლებლობა გვეძლევა მათ მიერ მოხსენიებული სავრცომატების ან სირაქების ადრესარმატული ტომების ლოკალიზაცია ცენტრალური კავკასიისპირეთის ველიან რაიონში (მდ. მანიჩის სამხრეთით) მოეხდინოთ. ნაბიჯებისა და პანქეანების მომთაბარე ტომებს მდ. ყუბანსა და თერგს შორის (ასევე თერგის შუადინებამდე), ხოლო სტრაბონის მიერ მინათმოქმედ ტომებად დასახელებულ გარგარებს, ხამეკიტებს და ისადიკებს ჩრდილო კავკასიის შუა ნაწილის მთიანი ზონა, ძირითადად, მდ. თერგის ბასინის შენაკადების ტერიტორია ეკავათ³⁴.

რა შეიძლება ითქვას ე. კრუპნოვის ნაშრომიდან ზემომოტანილ დაბულებათა შესახებ?

როგორც ე. კრუპნოვი წერს, მინათმოქმედ ხამეკიტებსა და ისადიკებს თუ ჩრდილო კავკასიის მთიანი ნაწილის ზონა ეკავათ, მაშინ სირაქების კავკასიის მთებამდე განსახლების კი არა, მათი ცალკეული წარმომადგენლების დროდადრო შეღწევაზე უნდა ვისაუბროთ, მითუმეტეს არა თუ სტრაბონის თანადროულად, უფრო გვიანაც – X ს-ში (X ს-ის არაბი ავტორის იბნ-რუსთას ცნობით, ალანთა ქვეყნიდან დარიალამდე ათი დღის სავალი იყო) „ალან-ოსთა განსახლება ჩრდილოეთ კავკასიის მთისა და მთისნინეთიდან საცმოდ შორს, ამ რეგიონის დაბლობში, სტეპებში არსებობდა“³⁵ ეს უნდა ყოფილიყო სარმატი აორსების მიერ ცანტრალურ ჩრდილო კავკასიაში შექმნილი გაერთიანება.

სარმატიზმისადმი მიუთვნიებული არქეოლოგიური მასალის გაანალიზების საფუძველზე მსგავს დასკვნამდე მივიდა ე. ფ. სმირნოვიც. მისი სიტყვით, უკანასკნელ ხანებში დაღესტანსა და გროზნოს რაიონებში ახლდ მიკვლეული მასალების საფუძველზე ნათელი ხდება კასპიის ზღვის ჩრდილო და დასავლეთ ველებზე მომთაბარე სარმატები, უპირველეს ყოვლისა, აორსები სამხრეთ დაღესტნისა და ახლანდელი ე. გროზნოს მხარეებამდე აღწევდნენ, ხოლო მდ. ყუბანისა და მანიჩის (ძველი არქადეია) აუზებს სტრაბონისეული სირაქები შემორჩნენ³⁶.

ზემომოტანილი მასალებიდან გამომდინარე, ჩრდილო კავკასიის ველებზე სარმატული წარმომადგენლობის ტომთა განსახლების ორი რეგიონი გამოიკვეთა: 1. მდ. მანიჩისა და ყუბანის ზემო დინების აუზები (სირაქების განსახლების არეალი) და 2. ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური ნაწილი (მდ. თერგის ვაკისი, შემდეგში მისი შენაკადის სათავეები), სადაც აორსები დამკვიდრდნენ (როგორც ჩანს, მათ შორის იყვნენ ირებიც).

ჩრდილო კავკასიის ველებზე ორი მონათესავე სარმატული ეთნოსის შემოსვლის შესახებ მიღებული დასკვნა ცნობილი ოსი მეცნიერის ე. აბაევის გამოკვლევებითაც დასტურდება. როგორც ბ. კალოევი წერს, ოსური ენის ღრმა ანალიზის საფუძველზე პროფ. ე. აბაევი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ

30 იქვე, გვ. 480 (XI, V, 8).

31 იქვე, სტრაბონის მითითება მდ. ტანაისთან (მდ. დონთან) აორსების ცხოვრების შესახებ საეჭვოა. მდ. ტანაისის აღმოსავლეთით სირაქების სარმატული ტომი მომთაბარეობდა. მდრ., Крупинов Е. И., Древняя история..., გვ. 71, რუკა.

32 Крупинов Е. И., დასახ. ნაშრომი, გვ. 72. ე. კრუპნოვის განმარტებით მდ. არქადეია მდ. მანიჩია.

33 იქვე.

34 იქვე, გვ. 75. ჩემი ვარაუდით სწორედ მდ. თერგის ჩრდილოეთით მომთაბარე ტომების (სკითები, სარმატები) სამხრეთისაკენ გადმოადგილების შესაძლებლად უნდა შეექმნათ აბორიგენ მოსახლეობას მდ. თერგის მარჯვენა ნაპირზე ის გამაგრებული ადგილები, რომლის შესახებ ე. ჟუნეცოვი მოუთითებს. იხ. ИСО, I, გვ. 73, 75.

35 თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების..., გვ. 46-47.

36 Смирнов Ф. Ф., Вопросы изучения. გვ. 206.

„Иммиграция предков осетин „в Центральный Кавказ совершилась двумя волнами, из которых первая, более ранняя, может быть условно названа – „дигорской“, а вторая – позднейшая – „иронской“³⁷.

ვ. აბავეი, ჩრდილო კავკასიაში როცა დღეისათვის ოსთა ძირითად განმტოებებად მიჩნეული დიგორული და ირონული ეთნოსების შესვლის შესახებ მოუთითებს, როგორც ენახეთ, სირაქებსა და აორსებს არ ახსენებს. ეს ასეც იყო მოსალოდნელი – მისი მტკიცებით, ჩრდილო კავკასიის ველები ხომ არუსეთის სამხრეთი რაიონებიდან³⁸ მისულმა ალანებმა დაიკავეს (უფრო მეტიც ალანებს იგი მდ. სირდარიიდან მდ. დუნაიამდე მომთაბარე აორსების წიაღიდან წარმოშობილად მიიჩნევს), მაგრამ სტრაბონის ცნობებიდან აშკარად გამოიკვეთა ის სარმატული გაერთიანებები (სირაქები და აორსები), რომლებიც ჩრდილო კავკასიის ველის ზონაში ძვ. წ. II ს-დან მომთაბარეობდნენ³⁹. IV ს-ის 70-იან წლებში ჰუნების დანაოლით სწორედ სირაქებისა და აორსების სარმატული გაერთიანებების ძირითადმა ნაწილებმა გადმოინაცვლეს უფრო სამხრეთით და სათავე დაუდეს ორი ოსური სახელმწიფო გაერთიანების წარმოქმნას. თუ ჩატარებული კვლევის შედეგებით ვიხელმძღვანელებთ, IV-V საუკუნეების შემდეგ სარმატული გაერთიანებებიდან ენა და ეთნიკური სახე სწორედ აორსებისა და სირაქების იმ ნაწილების შთამომავლებმა შეინარჩუნეს, რომლებიც ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში – ყუბანის ზემო წელზე და თერგის აუზში შემოვიდნენ. როგორც ზემოთ ვაჩვენე, სირაქებისა და აორსების სარმატული გაერთიანებები ძვ. წ. VII ს-ში მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოსული ინდოევროპული მოდგმის სავრომატული მასიდან ჩამოყალიბდნენ და ცალ-ცალკე მომთაბარეობდნენ, ცალ-ცალკე გააგრძელეს მათ ცხოვრება ჩრდილო კავკასიაში შემოსვლის შემდეგაც და დროთა განმავლობაში თანამედროვე ოსი ხალხის მოსახლეობას დაუდეს საფუძველი.

სრუბნაია კულტურის მატარებელი სავრომატული მასიდან ძვ. წ. III-II საუკუნეებში ჩამოყალიბებული სირაქები და აორსები ენითა და ეთნიკური სახით ერთმანეთისგან დიდად არ განსხვავდებოდნენ, თუმცა აორსების გაერთიანებაში იყო ხალხი (ირები), რომელიც თავს მათგან განსხვავებულად წარმოიდგენდა.

V ს-ის დასასრულიდან საუკუნეების განმავლობაში ოსთა წინაპრებს მდ. ვოლგის დასავლეთით მდებარე ველებზე მომთაბარე ძველი სარმატების შთამომავლების, ასევე, შუა აზიიდან ჩრდილო კავკასიაში შესულ სხვადასხვა თურქული და უგორული გაერთიანებებისა და აბორიგენი მოსახლეობის გვერდით უხდებოდათ ცხოვრება – ყოველივე აღნიშნულმა თავისი კვალი დააჩნია ოსთა წინაპრების ყოფასა და წეს-ჩვეულებებს, ენას, მაგრამ ძველად ოსებს საერთო სახელი რომ არ ჰქონდათ და აღმოსავლეთის ოსების – აორსების ერთი ნაწილი მხოლოდ თავის თავს რომ უწოდებდა ირებს (ирон лар) და ამით თავს დიგორელებისაგან განაცალკევებდა⁴⁰, ამას თავისი ახსნა აქვს. როგორც ვ. მილერი მოუთითებს, ოსები ერთმანეთისაგან გარეგნული შესახედაობითაც განსხვავდებოდნენ. დასავლეთის ოსებში თუ ამიანუს მარცელინუსის მიერ აღწერილი ალანთა ტიპის მცხოვრებნი სჭარბობდნენ (ჩემი დაკვირვებით, – წერდა ვ. მილერი, – დიგორიის მთებში ოსები ხშირად არიან ქერა თმებითა და ნაცრისფერი ან ცისფერი თვალებით და ამის შესახებ მოუთითებდა ყველა მოგზაური), მაშინ როცა დანარჩენები შავგვრემანები იყვნენ⁴¹.

§ 2. ირების წინაპრების ეთნობისათვის. ჰიდრონიმ „ალონტა“-ს წარმომავლობა

ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში დამკვიდრებულ აორსთა გაერთიანებაში შემავალი ხალხის ერთი ნაწილის შთამომავლები დღეს თავიანთ თავს რომ „ირებს“ უწოდებენ და როგორც ეს. მილერი წერს „не дают этого имени ни западным осетинам – дигорцам, ни южным – тувальцам“⁴², ვფიქრობ, იმაზე მიგვანიშნებს, ეს ხალხი თავიანთ განცალკევებულ (განსაკუთრებულ) ინდოევროპულ წარმომავლობაზე უსვამს ხაზს, მაგრამ როგორც არაერთხელ აღვნიშნე, აორსებიც ხომ ინდოევროპული წარმომავლობის სარმატების ჩამომავლები იყვნენ?

სავარაუდებელი ერთია, დღესაც ქერა დიგორელებისაგან (ესენი სირაქების ჩამომავლები უნდა იყვნენ) განსხვავებით შავგვრემანი ირები, რომელიც ჩრდილოირანული (ირანელების – არიელების) შთამომავლები ხომ არ არიან.

ვ. აბავეი ჩრდილო კავკასიაში როცა ოსთა წინაპრების შესვლაზე წერდა, დიგორელებთან შედარებით, ირების უფრო გვიან შესვლაზე მოუთითებდა⁴³, მაგრამ მას იმხანად არც ამ ფაქტის დროზე და არც

37 Калоев Б. А., Осетины, М., 1971, გვ. 21.

38 ჩემი დაკვირვებით ე. კრუპნოვის მონოგრაფიაში მოთავსებულ რუკაზე კარგადაა ასახული სირაქებისა და აორსების მომთაბარეობის არეალი. იხ. მისი, Древняя история Северного Кавказа, გვ. 71.

39 ვ. მილერი წერდა: ოსებს VII ს-ში, ისე როგორც დღეს, არ ჰქონდათ საერთო სახალხო სახელი. იყოფიან გვარებად (роды) და ატარებენ გვაროვნულ სახელებს (родовые имена), ან ისეთ სახელებს, რომლებიც მიღებული აქვთ ადგილის სახელებიდან. იხ. Миллер В. Осетинские этюды. Часть третья. М., 1887, გვ. 109.

40 იქვე, გვ. 43.

41 იქვე.

42 Калоев Б. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 21.

მესული ხალხის ვინაობაზე არაფერი უთქვამს. მთავარი ისაა, ირები მას უძველეს დროში სამხრეთიდან მისულებად მიაჩნდა (იხ. ზემოთ თავი II).

რომელი ირანული (ინდოევროპული) ტომები შემოვიდნენ ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში და იყო თუ არა ირები ალანური (ე. ი. ირანული) ტომი ოსმა მკვლევარმა თ. გურიევმა ჯერ კიდევ 1961 წელს ტერმინ „ir“-ის წარმომავლობისადმი მიძღვნილ გამოკვლევაში დასვა (იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 124) და ვ. აბაევის თვალსაზრისით (ირების სამხრეთიდან მისვლის შესახებ) უარყოფა სცადა. თ. გურიევის თანახმად, ნ. მარის (რომელიც ყველგან იაფეტური კვალის აღმოჩენას ცდილობდა და ოსური ტომების იაფეტური წარმომავლობის შესახებაც გამოთქვა აზრი. იმონებებს ნ. მარის წერილს „Кавказские племенные названия II местные параллели“, Петроград, 1922, გვ. 15, 30) გავლენით, ვ. აბაევმა კატეგორიულად უარი თქვა ტერმინ ir, iron-ის წარმომავლობა ირანული ენების საშუალებით აეხსნა⁴³. პრობლემის გადასაწყვეტად კავკასიურ სამყაროს მიმართა (იხ. თ. გურიევის ნაშრომი, გვ. 122. როგორც თ. გურიევი წერს, ეს თვალსაზრისი ვ. აბაევმა 1927 წელს „Яфетический сборник“-ში (№5, გვ. 105-108) შესულ ნაშრომში გამოთქვა და ეს აზრი 1958 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაშიც არ უარუყვია. იქვე, გვ. 122, შენ. 5).

1927 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში – „Осетинские этнические термины IRON, ALLON“ (ეს წერილი ვ. აბაევმა შემდეგ 1949 წელს გამოცემულ კრებულში – „Осетинский язык и фольклор“, т. I, შეიტანა. გვ. 245-247) ვ. აბაევი წერდა: „საკითხის გადასაწყვეტად ასეთი სურათი გვესახება: წინაისტორიულ ხანაში სამხრეთიდან ჩრდილო კავკასიისაკენ გადაადგილებულ იაფეტურ ტომთა შორის იყო ხალხი 'h'et('h'ir). ისინი შეერივნენ ჩრდილოეთიდან მოსულ ირანელებს – ალანებს (ალლონებს) და მათ მისცეს თავისი სახელწოდება [ოსურ] წარმონაქმნთა შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანთ“ (გვ. 246). აღნიშნულის შემდეგ ვ. აბაევი ასკენის: „В таких терминах, как ir, digor, rwal и пр., бесполезно было бы искать каких-нибудь иранских реминисценций. Они уходят корнями в кавказский этнокультурный мир и только в рамках этого мира могут найти себе истолкование“ (იქვე, გვ. 247).

უძველეს დროში მდ. თერგის „დასავლით“ მდებარე ტერიტორიაზე სამხრეთიდან წაყვანილი „ტყუე სომხითის და ქართლის“ ხალხის დასახლების შესახებ, მართლაც არის ცნობა „მეფეთა ცხოვრებაში“ (იხ. ზემოთ, თავი II), მაგრამ ამ ცნობაში ვ. აბაევმა, როგორც ვნახეთ, თავისი თვალსაზრისის მხარდამჭერი მითითება ვერ დაინახა. რადგან ცნობაში ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ხალხთა წარმომავლობის შესახებ XI ს-ში მოღვაწე ლეონტი მროველის შეხედულებაა გადმოცემული⁴⁴.

ცნობილი ოსი მეცნიერის ვ. აბაევის ზემოთხსენილი თვალსაზრისი – ოსთა წინაპრების ერთი ნაწილის სამხრეთიდან მისვლის შესახებ, ისე როგორც ნ. მარის იაფეტური თეორია (ეს თეორია 1950 წელს სამეცნიერო დისკუსიაზე იქნა უარყოფილი), თითო ოს მკვლევართათვისაც მიუღებელი აღმოჩნდა. ტერმინ ირ-ის წარმომავლობის საკითხში, როგორც დ. ბეკოევი წერს, მნიშვნელოვანი იყო აკად. გ. ახვლედიანის მიერ 1960 წელს გამოქვეყნებული გამოკვლევა („К вопросу о самоназвании осетин“. СБОРЯ, т. I). გ. ახვლედიანის მიერ მოხმობილ მასალათა შემდეგ ისევ აღორძინდა ძველი თვალსაზრისი ტერმინ „ირ“-ის ძველირანული „arya“-დან წარმომავლობის შესახებ⁴⁵, მაგრამ რომელი ხალხის შთამომავლები იყვნენ ირები, საიდან და როდის მოვიდნენ ისინი ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, კვლავ პასუხგაუცემელი დარჩა. ქვემოთ ამ კითხვაზე პასუხის გაცემის ცდაა მოცემული. შევეცდები ვაჩვენო საიდან უნდა მოსულიყვნენ ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში არიელები და რა კავშირშია მდ. თერგის პტოლემისისეული სახელი – „ალონტა“ ამ არიელებთან.

ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში მცხოვრები ირების წარმომავლობის შესახებ საუბრისას, ჩვენს ყურადღებას, უპირველეს ყოვლისა, ჩინური ცნობა იქცევს. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას,

43 ვ. აბაევი ამტკიცებდა, ოსი ხალხის ყველაზე დიდ განმტკიცებას ირ, ირონ-ს ზოგი მკვლევარი რომ ირანთან აკავშირებს, უხები შეცდომაა, ოსური ენის ფონეტიკის არასაკმარის ცოდნას ემყარება. ოსების სუფთა ირანული სახელი იყო არა ირონ-ი, არამედ ზღაპრებში შემონახული allon(=allan). იხ. მისი Происхождение и культурное прошлое осетин по данным языка. კრებულში – Осетинский язык и фольклор, I, გვ. 79, შენ. 1.

44 1966 წელს (6-8 ოქტომბერი) ქ. ორჯონიკიძეში გამართულ ოსი ხალხის ეთნოგენეზისადმი მიძღვნილ კონფერენციაზე გ. თოგოშვილმა თავის გამოსვლაში სწორედ ლეონტის ცნობაზე ისაუბრა. იხ. მისი - „Лекции Мровели о происхождении осетинского народа“ - კრებულში – „Происхождение осетинского народа“, გვ. 243-246. იმ დროისათვის საქართველოში უკვე საკმაო კვლევითი სამუშაოები იყო ჩატარებული ოსების ანთროპოლოგიურ თავისებურებათა შესწავლის საქმეში. იხ. მ. აბდუშელიშვილი, ოსები (ანთროპოლოგიური ნაკვეთი). სამეცნიერო ტ. VI, 1957, გვ. 315, შენ. 1, 2, 3.

45 აკად. გ. ახვლედიანის თანახმად, საეჭვოა ოსების სახელ „ირ“-ის კავკასიური წარმომავლობა. ეს მიღერიდან მომდინარე, მრავალი მეცნიერის მიერ გაზიარებული მითითება ტერმინ „ირ“-ის არყა-თან კავშირის შესახებ მკვლევრებს გვიბუღებს „ირ“-ის წარმომავლობა ირანულ ენათა წრეში ევბოით, დავრჩეთ ირანულ საფუძველზე. ეთნონიმ „ირ“-ის წარმომავლობა არყა-თან კავშირში უნდა გადაწყდეს (იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 217-218). მეორე მხრივ, გ. ახვლედიანი არ იყო მართალი, როცა ტერმინი „ირ“-ი არაოსურ გარემოში (ჩემურ-ანდიურში) XIII-XIV ს-ებში გაჩენილად მიაჩნდა (იქვე, გვ. 218).

რომ ჩინური ცნობით, აორსთა გაერთიანების აღმოსავლეთ ნაწილში – იანცძიში „ხუთი სამფლობელო“ შედიოდა (იხ. ქვემოთ), თავისთავად ჩნდება თვალსაზრისი, ამ სამფლობელოებიდან რომელიმე ხალხის მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოსვლასთან და შემდეგში მათი ჩრდილო კავკასიაში შემოსვლასთან კავშირში ხომ არაა სტრაბონის ის ცნობა, რომელშიც იგი „გამოძევებულ აორსთა და სირაქთა“ შესახებ გვამცნობს⁴⁶.

ჩინურ ქრონიკაში დასახელებულ აორსთა გაერთიანებაში შემავალი ხუთი სამფლობელო კასპიის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ველებსა და არალის ზღვისპირეთს მოიცავდა მდ. ვოლგამდე⁴⁷. ამ გაერთიანების (იანცძის) შესახებ ქვემოთ მექნება საუბარი, ამიტომ აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ და აღვნიშნავ: ე. აბაევმა და ი. გაგლოთმა მდ. ვოლგის დასავლეთით მდებარე ველებიდან სტრაბონისეული აორსების სამხრეთისაკენ (ჩრდილო კავკასიაში) გადაადგილება⁴⁸, საერთოდ, ჩრდილო კავკასიაში აორსთა გამოჩენა, ძვ. წ. II ს-ში შუა აზიაში „მასაგეტური ტომების ფედერაციაში“ (მათი განმარტებით ესაა ჩინური წყაროების „Да Юежи“ – Большие Юежи, т. е. массагеты“) შემავალი ასიების (ასიანების), თოხარებისა და საკარავაკების (сакараваки) მიერ ბერძნულ-ბაქტრიული სამეფოს დაპყრობას და შემდეგში ამ ტომების დასავლეთისაკენ მოძრაობას დაუკავშირეს. მათი თქმით, საშუალება გვეძლევა ეს ტომები დიონ კასიუსისა და ამიანუს მარცელინუსის მიერ ძველ მასაგეტებად მოხსენიებულ გვიანდელ ალანებთან გავაიგიოთ⁴⁹.

დიონ კასიუსი (გარდ. 229 წლის შემდეგ) და ამიანუს მარცელინუსი (გარდ. 400 წ.) ალანებს, მართლაც, იხსენიებენ „ძველ მასაგეტებად“ (XXIII, 5, 16; XXXI, 2, 12), მაგრამ ეს იმის საფუძველს არ იძლევა „მასაგეტურ ტომთა ფედერაციაში“ შემავალი დასახელებული ტომები, მითუმეტეს თოხარები, ალანებთან გავაიგიოთ და ამ საფუძველზე ალანების ჩრდილო კავკასიაში შემოსვლა ვივარაუდოთ.

ე. აბაევისა და ი. გაგლოთის მიერ მასაგეტებად მიჩნეული – ჩინური წყაროების „Да Юежи“ – „დიდი იუეჩი“ (მხოლოდ მკვლევართა ნაწილი ემხრობა ასეთ გაიგივებას. იხ. СИЭ, т. 9, М., 1966. ბ. სტაისკის სტატია – „Массагеты“. ამ წერილში „მასაგეტურ ტომთა ფედერაციაზე“ არავითარი მითითება არაა) ლ. გუმილიოვის განმარტებით მომთაბარე ხალხების გაერთიანებას წარმოადგენდა. მათი სამშობლო იყო ჯუნგარია. ძვ. წ. V ს-ში ისინი ხესში (Хэси) დასახლდნენ. ძვ. წ. II ს-ში იქიდან ხუნებმა გამოდევნეს და შუა აზიაში ბაქტრიის ტერიტორია დაიკავეს. მათი ეთნიკური კუთვნილება დადგენილი არაა, ენაც უცნობია⁵⁰ (ა. პოდოლსკიც „იუეჩი“-ს მოსახლეობას უბრალოდ მომთაბარეებად მოიხსენიებს⁵¹). ასიები (ასიანები), თოხარები და საკარავაკები თუნდაც წყაროებით დაუდასტურებელი „მასაგეტურ ტომთა ფედერაციაში“ შემავალი ხალხები ყოფილიყვნენ, ისინი გამარჯვებულები იყვნენ და რატომ უნდა დაეწყოთ დასავლეთისაკენ მოძრაობა ახსნას მოითხოვს. ძვ. წ. 128 წელს „ბერძნულ-ბაქტრიული სახელმწიფოს“ დაცემის შემდეგ, ამ სახელმწიფოს დამანგრეველი ხალხების დასავლეთისაკენ მოძრაობის კი არა, მათ მიერ დაპყრობილი ტერიტორიიდან ამოძრავებული ხალხებიდან რომელიმე ირანული მოდგმის ტომის მდ. ვოლგის დასავლეთით გადასვლაა სავარაუდებელი.

ფაქტი ერთია – სტრაბონის ცნობის სახით მითითება გვაქვს ძვ. წ. I ს-ის დასასრულემდე ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე „გამოძევებული აორსების“ შემოსვლის შესახებ⁵². ჩემი ვარაუდით სტრაბონის ამ მითითებაში მდ. ვოლგის დასავლეთით მდებარე ველებზე ახალი – არიული მოდგმის ხალხის გამოჩენა უნდა იყოს ასახული, მაგრამ, კერძოდ, რომელი ტომის წარმომადგენლები უნდა ვიგულისხმოთ მათში?

ჩინური წყაროების „იუეჩი“-ში რომელი ტომები შედიოდნენ, ამის შესახებ ჩემს ხელთ არსებულ მასალებში მითითება არაა. ამ ფედერაციაში, როგორც ვარაუდობენ, სხვადასხვა აღმოსავლურ-ირანულ ტომებთან ერთად, ინდოევროპული მოდგმის თოხარები თუ მართლაც შედიოდნენ⁵³, მაშინ ცნობილია თოხარები ხუთ ტომთა კავშირს (სამფლობელოს) რომ წარმოადგენდნენ⁵⁴, მაგრამ თოხართა ამ ხუთ გაერთიანებას რა საერთო ჰქონდა ჩინური ქრონიკიდან ჩვენთვის ცნობილ იმ ხუთ სამფლობელოსთან, რომლებიც ჩინური წყაროების „იანცძის“ (ეს იყო აორსთა სარმატული გაერთიანების აღმოსავლეთი

46 Страбон, География, гл. 480 (XI, V, 8).

47 ეს სამფლობელოები, როგორც ჩანს, მომთაბარე ცხოვრებას ეწოდნენ, რის გამოც მათი მომთაბარეობის საზღვრების დადგენა ძნელია.

48 სტრაბონმა იცის „ზემო აორსები“ („верхние аорсы“) (Страбон, География, гл. 480), რაც თავისთავად „ქვემო აორსების“ არსებობას მონშობს.

49 ИСО, I, гл. 53-54.

50 Гумилев Л. Н., Хунну. Словарь этнонимов, гл. 252, სიტყვა — Юежи.

51 Подольский А. Г., Греко-бактрийское царство. СИЭ, т. 4, М., 1963, სვეტი 710.

52 Страбон, География, гл. 480. ერთხანს ვფიქრობდი, რომ „გამოძევებული აორსების“ შესახებ სტრაბონისეულ ცნობაში კანგიუაის მიერ ძვ. წ. 158 წელს იანცძის დაპყრობის შემდეგ ხალხთა გადაადგილება უნდა ყოფილიყო ასახული (იხ. თავი V).

53 Медведев Е. М., Тохары, СИЭ, т. 14, М., 1973 სვეტი 360-361.

54 იქვე.

ნანილი. მომთაბარეობდა კასპიის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ველებზე) გაერთიანების შემადგენლობაში შედიოდნენ, არ ვიცით. თუმცა, ის გარემოება, მდ. თერგის აუზში მცხოვრები ირე-ბი (არჩელები) თავს დღესაც სხეებისაგან განცალკევებულად რომ წარმოგვიდგენენ, იმის საშუალებას იძლევა, ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში შემოსულ სარმატ აორსთა მასაში, ინდოევროპული წარმომავლობის, მაგრამ მაინც ამ აორსთაგან განსხვავებული ხალხის შემოსულა და არსებობა ვივარ-აუდოთ.

V-VI საუკუნეების ბიზანტიელი ავტორები ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე მომთაბარე და მცხოვრები ხალხების შესახებ თუ ზოგად ცნობებს გვანდებიან და მათ საერთოდ აღანებად იხსენიებენ, პირველი წყარო, რომელიც ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების განსახლების ორ რეგიონს წარმოგვიდგენს, VII საუკუნისადმი მიკუთვნებული „სომხური გეოგრაფიის“ ახალი ხელნაწერია. ზ. ვანეევის თანახმად, ამ თხზულებაში დასახლებული სიტყვის – „АШТИՐ“-ის პირველ ნაწილში „აშ“, ის ოსები უნდა ეიგულისხმოდ, რომლებიც დიგორელების დასავლეთით, ასევე, ახლანდელი ბალყარეთის ტერიტორიაზე – იგივე ასიაში („В АСШИ“, როგორც იგი დიგორელებთან იწოდება) ცხოვრობდნენ და დიგორელებთან ერთად ერთ ტომობრივ გაერთიანებას შეადგენდნენ. დიგორელების აღმოსავლეთით, – დასძენს ზ. ვანეევი, – ქვეყანა არდოზში ხელნაწერის ავტორი აღანებს ათავსებს და, როგორც ჩანს, ამ სახელს ოსების ტომების მხოლოდ ერთ შტოს – ირონებს აკუთვნებს. „სომხურ გეოგრაფიაში“ (უფრო სწორედ მის ახალ ხელნაწერში. ვ. გ.) აღანები, ანუ ოსების აღმოსავლეთი ნაწილი, სხეების მსგავსად დასახლებულია როგორც ცალკე, პატარა ტომი. აღნიშნულიდან გამომდინარე, – წერს ზ. ვანეევი, – არაა სწორი, როცა აღანი ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ტომების საერთო სახელად მიაჩნიათ. „გეოგრაფიაში“ „აღანი“ დარიალსა და აღანებს შორის მცხოვრები იმ პატარა ტომის განსახლების არეალსაც არ მოიცავს (ე. ი. აღანის ტერიტორიის), სადაც ეს ხალხი ცხოვრობდა⁵⁵.

ამრიგად „სომხური გეოგრაფიის“ ახალ ხელნაწერში დასახლებული ქვეყანა „არდოზი“ ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური ნაწილის მცირე მონაკვეთს მოიცავდა. იქვე „გეოგრაფიის“ ავტორი უფრო აზუსტებს არდოზის მდებარეობას, როცა აღნიშნავს: დიგორელებთან კავკასიის მთებში, საიდანაც გამოედინება მდ. არმანა არდოზის ოლქში აღანები (უნდა ეიგულისხმოდ ირეები. ვ. გ.) ცხოვრობენ⁵⁶.

მდ. არმანას, რომელიც „გეოგრაფიის“ ავტორის ცნობით, მდ. ვოლგას ერთვოდა, რა თქმა უნდა, მდ. თერგადვერმიეინე. ამ მდინარის სახელში მდ. კუმა უნდა იგულისხმებოდეს. რაც შეეხება მდ. თერგს, ამ მდინარის სახელი – „ალანდონი“ (Olondac), „გეოგრაფიის“ ავტორს, როგორც თვითონ გვამცნობს, ძველი ბერძენი გეოგრაფის პტოლემეოსის (გარდ. ახ. წ. 1685.) თხზულებიდანაქვს აღებული დამდინარის სახელის წარმომავლობას იქვე მცხოვრები მხანად უკვე აღანებად სახელდებულ ხალხს უკავშირებს⁵⁷. ამ ცნობის გაანალიზებისას ი. გაგლოითი წერს: სახელში „ალანტა“ ადვილად ამოიცნობა აღანთა ეთნიკური სახელი, რომელსაც დართული აქვს ოსურ ენაში მრავლობითობის მაჩვენებელი „ტა“. მდ. თერგს ასეთი სახელი, – დასძენს ი. გაგლოითი, – მხოლოდ მის ნაპირზე მცხოვრები ხალხისაგან შეიძლება მიეღო. „სომხურ გეოგრაფიაში“ ეს მდინარე „ალანდონ“-ად იწოდება, რაც ოსურად „ალანთა წყალს“ ნიშნავს⁵⁸.

ზემოთ არაერთხელ მივუთითე, აღანებს ჩრდილო კავკასიასთან შეხება რომ არ ჰქონდათ. ისიც ვაჩვენე, აღანთა ეთნოგენეზი მდ. დონის დასავლეთით რომ მოხდა და დონეცის მაღლობიდან ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში ჩრდილო აზოვისპირეთში ჩამოსვლის შემდეგაც ეს ხალხი კარგა ხანს „სკეით-ალანებად“ იხსენიებოდა⁵⁹. პტოლემეოსის მოღვაწეობის დროისათვის შემდეგში „დარილის კარად“ სახელდებული გასასვლელიც კი „სარმატთა კარად“ იწოდებოდა⁶⁰. უფრო მეტიც, აღანებმა მდ. ტანაისსაც, რომლის მახლობლად მათი გაერთიანება ჩამოყალიბდა, კი ვერ მისცეს სახელი „აღანი“, რაც ალბათ იმით უნდა აიხსნას, აღანებს ჩრდილო აზოვისპირეთში მცირე ხნით რომ მოუწიათ გაჩერება. სამაგი-

55 Ванев 3. Н., Среднескопая Алания. გვ. 12-13.

56 Патканов К., Из нового списка географий. приписываемой Моисею Хоренскому. ЖМНП. 1881, გვ. 30. ჩრდილო კავკასიაში ოსთა ქვეყნის ერთი ნაწილი რომ „არდოზად“ იწოდებოდა, მითითება ძველი სომეხი ავტორის მოვსეს ხორენაციის თხზულებაშიც არის. მისი ცნობით, აღანთა ქვეყანაში მდებარე „არტაზი“ სომხეთის მეფის არტაშესის მეუღლის სათენიკის მამის სამფლობელო იყო და აქედან ნაყვანილი „უამრავი სული“ ტყვეები მან მასისის სამხრეთ-აღმოსავლეთით დაასახლა, რის შემდეგაც ეს მხარეც არტაზად იწოდა (იქვე, შენ. 1, შდრ., მოვსეს ხორენაცი, სომხეთის ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმანა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ა. აბდლაძემ, თბ., 1984, გვ. 143-144, იქვე, გვ. 259, შენ. 109). მოვსეს კალანკატუაციის თხზულების გამოცემლის შ. მშაბაგანის განმარტებითაც „არდოზი“ სომხეთის დედოფლის სათენიკის სამშობლოს სახელი იყო (იხ. Мовсес Каланкатуаци, История страны Алуани. Ереван, 1984, გვ. 180, შენ. 27).

57 Патканов К., Из нового списка..., გვ. 30.

58 Очерки истории Юго-Осетии. I, Цхинвали, 1969, გვ. 39.

59 Клавдий Птолемей. Географическое руководство. გვ. 236.

60 იქვე, გვ. 246-247.

ეროდ დუნაისპირეთში ალანებს უფრო ხანგრძლივად მოუხდათ ყოფნა, და როგორც ი. კულაკოვსკი წერს, მდ. პირეტა (პრუტი) იქ მცხოვრები ალანების გამო „ალანთა მდინარედ“ (Alanus fluvius) იწოდება⁶¹.

ისტორიის ასპარეზზე ალანთა გამოსვლის შემდეგაც მათი ეთნოგენეზის ტერიტორიის მახლობლად გამდინარე ტანაისმა თუ ძველი სახელი – ტანაისი შეინარჩუნა, რა მოხდა ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში მდ. თერგმა (ძველ ქართულ წყაროში იგი „ლომეკად“ იწოდება) რატომ მიიღო სახელი „ალონტა“ (გავიხსენოთ ამ ადგილებთან ალანებს შეხება არ პქონიათ)?

აკად. თ. გამყრელიძე და პროფ. ვ. ივანოვი მონოგრაფიაში – „Индоевропейский язык и индоевропейцы“ (ტ. II) აღმოსავლეთ ევროპაში ჰიდრონიმთა სახელების ცვლილებებს ინდოევროპული ტომების მიგრაციებთან აკავშირებენ. მათი დასკვნით, მიგრაციების დროს ძველი ინდოევროპული სახელების მქონე პატარა მდინარეები და დიდ მდინარეთა შენაკადები უფრო ინარჩუნებდნენ ძველ სახელებს, ვიდრე აღმოსავლეთ ევროპის ისეთი მდინარეები, როგორიც არიან: დონი, დნეპრი, დნესტრი და სხვანი⁶², მაგრამ ქვემოთმოტანილი მასალა, ვფიქრობ, იმის მაჩვენებელია პატარა მდინარეებიც რომ ლეზულობდნენ ახალ სახელებს.

როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ ევროპაში მცირე მდინარეებს სწორედ პტოლემეაისისეული „ალონტა“-ს მიმსგავსებული სახელები აქვთ. ასეთებია: მდ. დუნაის მარცხენა შენაკადი – „ოლტა“ („ალუტა“)⁶³, მდ. რონას შენაკადი – Salonia (მიედინება შეიციარიის ტერიტორიაზე)⁶⁴, ი. კულაკოვსკი მდ. პრუტის აუზში ასახელებს მდ. სერატას. ჰიდრონიმთა დასახელებულ ჩამონათვალში „ოლტ“/„ალონტა“ წყალს აღნიშნავს (მდრ., ანატოლიური – alda, ხეთურში – aldanui, წყარო, источник)⁶⁵, ე. ი. ჩრდილო კავკასიაში მდ. თერგის სახელი „ალონ“ ისევე როგორც „დონ“-ი, წყალს ნიშნავს. ამიტომ გადაიტანა „სომხური გეოგრაფიის“ ავტორმა „ალონტა“ „ალანდონ“-ად და მისი სახელი ალანებს დაუკავშირა, რაც VII ს-ისა და უფრო გვიანი ხანის ავტორებისაგან მოსალოდნელი იყო, რადგან IV ს-ის 70-იანი წლებიდან ყველა სარმატული გაერთიანება, მ. შ., იანციძიში შემავალი ხუთი სამფლობელო „ალანეთად“ იწოდა (ამ საკითხზე იხ. აგრეთვე, თავი V).

პტოლემეაისის მოღვაწეობის დროისათვის (ახ. წ. II ს-ის 50-60-იანი წლები) მდ. თერგის ზემო წელზე არა თუ ალანების, აორსთა ძირითადი მასაც კი არ იყო შესული⁶⁶, ამიტომ ამ მდინარეს სახელი „ალონტა“ (წყალი), რომელმა ინდოევროპული მოდგმის ხალხმა უწოდა, ცალკე საძიებელია (ასეთი ძიება ეთნონიმ „იო“-ის წარმომავლობის გარკვევაშიც დაგვეხმარება).

აღმოსავლეთიდან დასავლეთით ინდოევროპული მოდგმის ტომების ადრეული მიგრაციებიდან მოკიდებული, სკივთებისა და სარმატების მომთაბარეობის რაიონებში, როგორც ითქვა, არაერთმა მდინარემ მიიღო ინდოევროპული სახელი (ასეთებია დიდი მდინარეები: Tavais – დონი, D'avaipis – დნეპრი, D'avastpis – დნესტრი, D'avoubios – დუნაი და სხვანი⁶⁷) და ამ ჰიდრონიმთა, ისევე როგორც „ალონტა“-ს სახელის წარმომავლობა საერთო ინდოევროპულ ფუძე-ენაში უნდა ვეძიოთ.

ჩაიხედოთ „სომხური გეოგრაფიის“ ახალი ხელნაწერის ტექსტში. მასში აღნიშნულია: კავკასიონიდან გამოედინება ორი მდინარე. მათგან ერთია „Валданис (Vardanes), то-есть, Кубань“⁶⁸. შემდეგ „გეოგრაფიის“ ავტორი წერს: პტოლემეაისი ამბობს, რომ მდ. „ატლ“-ის (ე. ი. მდ. ვოლგის. ვ. გ.) დასავლეთით ცხოვრობენ ხალხები: 11) Адон (Udon), 12) Аландон (Olandae), 13) Сондас (Isondae) и 14) Гепуа (Gertus), соименные рскам (Udon, Alonta, Gertus) текущим из Кавказа до пределов Албании⁶⁹.

როგორც ვხედავთ, პტოლემეაისისეული მდინარის სახელი „ალონტა“ სომხური გეოგრაფიის ახალი ხელნაწერის ავტორმა ამ შემთხვევაში „Olandae“-დ სახელდებულ ხალხს დაუკავშირა და არა ალანებს. ამიტომ ისმის კითხვა – „Olandae“-ს სახელის ქვეშ ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში მცხოვრები ის ირანულენოვანი ხალხი ხომ არ უნდა ვიგულისხმოთ, რომლებიც დღესაც თავის თავს „იოებს“ (არიელებს) უწოდებს და, როგორც ზემოთ ვივარაუდებ, ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე ძვ. წ. 128 წლის შემდგომ ახლო ხანაში უნდა შემოსულიყო? (გავიხსენოთ სტრაბონის ცნობა ძვ. წ. I ს-ში მდ. ვოლგის დასავლეთით „გამოძეებული აორსების“ არსებობის შესახებ).

61 Кулаковский Ю., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 24.

62 Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., *Индоевропейский язык и индоевропейцы*. II, Тб., 1984, გვ. 945.

63 История Венгрии, т. I, М., 1971, гв. 57-58.

64 Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 945.

65 Кулаковский Ю., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 3, შენ. 1.

66 აორსთა ძირითადი ნაწილი ჩრდილო კავკასიაში აღმოსავლეთ ევროპაში პუნების გამოჩენის შემდეგ შემოვიდა.

67 Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 671. ამ მდინარეთა სახელების ინდოევროპული წარმომავლობის შესახებ ვ. აბაევმა ჯერ კიდევ 1949 წელს მოუთხია. იხ. მისი, *Осетинский язык и фольклор*. I, გვ. 162.

68 Пятковский К., *Из нового списка*, гв. 29.

69 იქვე, გვ. 30.

ამ მონოგრაფიაში არაერთხელ მივუთითეთ და ქვემოთაც შევჩვენებ საუბარი, ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში სარმატი აორსების დიდი გაერთიანებიდან „ქვემო აორსების“ მნიშვნელოვანი ნაწილი რომ შემოვიდა. ეს აორსები, ისე როგორც სხვა სარმატულ გაერთიანებებში შემავალი ხალხები მდ. ვოლგის დასავლეთით ძვ. წ. VII ს-ში გადმოვიდნენ და წარმომავლობით ვოლგა-ურალის შუამდინარეთის ველებიდან გამოსული „სრუბნაია კულტურის“ შემქმნელი საერომატ/სარმატების ჩამომავლები იყვნენ. ამიტომ საინტერესოა აორსთა გაერთიანებაში შემავალი ირები რატომ განასხვავებენ მათგან თავს?

ამ შემთხვევაში ამოსავალ დებულებად, ვფიქრობ, მეცნიერების მიერ „ირების“ სახელის „არიელუბად“ განმარტება (არიელებიდან მომდინარეობა) უნდა მივიჩნიოთ.

ინდოევროპული სიტყვა „*Аryānā*“ – არიელთა ქვეყანას ნიშნავს⁷⁰, თვით ოსების სახელი – „ირონ“, ინდოევროპული სიტყვიდან „*arya*“-დან მომდინარედ ითვლება და მას განმარტავენ როგორც „ცის შვილები“⁷¹, მაშინ როცა „*arya*“ (ე. ი. არიელი) უძველეს დროში თავისუფალს (სრულუფლებიან ადამიანს) აღნიშნავდა (ამ სიტყვიდან მიიღო სახელი ძველმა ირანმა)⁷². ირანის სახელმწიფოს მოსახლეობის გარდა ხალხი თუ სადმე თავს ირანელთა (არიელთა) შთამომავლად თვლის (ამ შემთხვევაში ჩრდილოკავკასიელი ირები), ცხადია, ისინი ძველ ტრადიციას ეყრდნობიან. ირებში (ოსების ერთ ნაწილში) არსებული ასეთი ტრადიცია, როგორც ითქვა, შეიძლება ჩვენთვის უკვე კარგად ცნობილ იანცის (აორსთა სარმატული გაერთიანების აღმოსავლეთი ნაწილი) ხუთი სამფლობელოდან ერთ-ერთის ჩრდილო კავკასიაში შემოსვლით აკვეხსნა, მაგრამ, როგორც ითქვა, ისინიც აორსები იყვნენ. ამიტომ უფრო რეალური იქნება ირებში არსებული ტრადიცია მათი ირანელობის შესახებ, ჩრდილო კავკასიაში აღმოსავლეთ ირანული მოსახლეობის ერთი ნაწილის შემოსვლას დაუკავშიროთ.

ამ მხრივ საყურადღებოა შემდეგი: მდ. აზუ-დარიის ქვემო დინების რაიონი – ძველი ხორეზმის ტერიტორია ავესტაში იხსენიება (იამტი X, 14) და მას, ასევე, ავესტაში პირველ ზოროასტრულ ქვეყნად დასახლებულ „*Арьяхам-барях*“-თან აიგივებენ. ამ არეალის მოსახლეობა გარდა იმისა, რომ ადგილობრივი სუიარგანისა და სამხრეთ ურალის ველებიდან მისული სრუბნო-ანდრონოვოს კულტურების (ამ კულტურათა შესახებ იხ. თავი I) შერევის შედეგად ჩამოყალიბებულად ითვლება (არალისპირეთის ველებზე წინა აქემენიდურ ხანაში საკურ-მასაგეტური ტომების გაერთიანებაც არსებობდა, იგი შუა აზიისა და აღმოსავლეთ ირანის ნაწილსაც მოიცავდა. უფრო გვიან ეს მხარე აქემენიანთა იმპერიის XVI სატრაპიაში შედიოდა), ეს მოსახლეობა ზოროასტრიზმის (ცეცხლთაყვანისმცემლობის) მიმდევარი იყო (ზოგიერთ დასახლებაში მიკვლეულია „ცეცხლის ტაძრების“ ნაშთები)⁷³. აღნიშნულის შემდეგ თუ იმას გავეითვალისწინებთ, ოსებში რომ არსებობს ტერმინი „არდხარინ“ („*ардхарин*“ – რუსული თარგმანით „*есть огонь*“), რაც „ფიცს“, „დაფიცებას“ აღნიშნავს და სიტყვა „არდ“ ოსური (ალბათ ირანული, ე.გ.) სიტყვა „არტ“-იდან (ცეცხლი, ოჯახური კერა) მომდინარედ ითვლება (როგორც ფიქრობენ „არდ“ ძველად ოსებში ცეცხლის ღვთაების, ან ოჯახური კერის აღმნიშვნელი უნდა ყოფილიყო⁷⁴), გარკვეული საფუძველი გვექმნება დაისვას კითხვა: ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში შემოსული ოსთა ერთ-ერთი წინაპრის – სომხური გეოგრაფიის „ქვეყანა არდოზში“ მცხოვრები ირების ძველი რელიგია ცეცხლთაყვანისმცემლობა ზომ არ იყო?

ზოროასტრული ქვეყნიდან – „არიანამ ვაიჩახიდან“ (ხორეზმიდან) გამოსულ ხალხში ასეთი რელიგიის გადმონათების არსებობა ჩვეულებრივ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. ვნახოთ ამ მხრივ რა მდგომარეობაა „ქვეყანა არდოზში“ მცხოვრებ მოსახლეობაში.

ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში დამკვიდრებული სარმატი აორსების მოსახლეობასთან შედარებით, მათ შემადგენლობაში არიები (ირები) შედარებით მცირერიცხოვანი უნდა ყოფილიყვნენ (გავიხსენოთ, ზ. ვანეევის თანახმად, სომხურ გეოგრაფიაში „ალანი“ პატარა ტომის განსახლების არეალი არის), მაგრამ მათ, როგორც ჩანს, აორსების მასაში არა მარტო თავი შემოინახეს, არამედ თავიანთი ძველი რელიგიაც. ასეთი მტკიცების საფუძველს იძლევა ცენტრალურ ჩრდილო კავკასიაში ალაგირის ხეობის სოფ. ცამადაში არსებული აკლდამის ნარჩერა და იქვე მიკვლეული ნივთები. ამ მასალის გაანალიზების შემდეგ ბ. ალბოროვმა დაასკვნა: შემაღლებულ ადგილზე აღმართული კოშკის ტიპის აკლდამა ცეცხლთაყვანისმცემელთა „დაკრძალვის“ ადგილი (კუთვნილება) უნდა ყოფილიყო⁷⁵. ურსდონის ხეობის – კერძოდ, სოფ. ცამადის ტოპონიმები და პიდრონიმები იმაზე მიგვითითებს, ამ ხეობაში მოსახლე ოსთა

70 Граштовский Э. А., Арий. СИЭ. т. I, М., 1961, სვეტი 726.

71 იქვე: ИСО. I, გვ. 75.

72 Граштовский Э. А., დასახ. სტატია. ეთნონიმ „ირ“-ის წარმომავლობის შესახებ ზემოთ (თავი I, §3, პუნ. 26-ში) სათანადო ლიტერატურა მიუთითეთ.

73 Истина М. А., Рапопорт Ю. А., Хорезм. СИЭ. т. 15, М., 1974, სვეტი 638-639.

74 Вансва З. Н., Средневековая Алания. . . . გვ. 17.

75 მდრ., თბილისში-კლდის უბანში დღემდე შემონახული „ათეშგაჰი“. მასზე იხ. ე. გოილაძე, მღუშარების კოშკი. გაზ. „თბილისი“ 1986, 13. I.

წინაპრები – ირანელები იყვნენ. ეს მხარე ოსთა წინაპრების – „სარმატ-ალანების“ მიერ დასახლებული იქნა ჩრდილო კავკასიაში მათი გამოჩენის ე. ი. ახ. წ. პირველ საუკუნეებში. „Население всего ущелья и, в частности, села Цамада называлось Царцатое, т. е. алы Иркие или 'Алаиы из Ирага“⁷⁶.

ფაქტი ერთია, ცენტრალურ კავკასიაში შემოსული ირები (არიები), იქვე მცხოვრები და მომთაბარე მონათესავე სარმატი აორსებისა და სირაქებისაგან, მართალია, მცირედით განასხვავებდნენ, მაგრამ ისინი, რადგან გარკვეულწილად „სრუბნო-ანდრონოვოს“ კულტურის შემქმნელი ხალხის შთამომავლები იყვნენ, სტრაბონს თავისუფლად შეეძლო მათთვის „გამძევებული აორსები“ ეწოდებინა. აი ამ ხალხისგან უნდა მიეღო მდ. თერგის სახელი „ალონტა“. ალბონულთან დაკავშირებით საინტერესოა ოსურ ფოლკლორში „ირების“ თვითსახელწოდებად დამონშებული სიტყვა „ალონ“⁷⁷, რაც წყალს ნიშნავს. აკად. გ. ახ-ვლედიაშის დასკვნით, რადგან საეჭო არაა „Что термин алоны представляет безупрочное с фонетической стороны осетинское оформление др.-иранского агуана 'арийский“⁷⁸, გარკვეული საფუძველი გვექმნება მდ. თერგის პტოლემეაიოსისეული სახელი „ალონტა“ ძვ. წ. 128 წლის შემდეგ ახლო ხანაში შუა აზიიდან მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოსული, შემდეგ კი ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში დამკვიდრებული ხალხიდან – „არიანებიდან“ (რომელიც სომხურ გეოგრაფიაში „ოლანდაე“-ს სახელით არის ასახული) მომდინარედ მივიჩნიოთ. ძვ. წ. II საუკუნიდან, როგორც სტრაბონი წერს, აორსთა რაზმები (რომელთა შორის „ოლანდაეს“ (ირების) ხალხიც უნდა ვიყარაუდოთ), კავკასიის მთებამდე აღწევდნენ. ამ ხალხისთვის მდ. თერგის ქვემო და შუა დინების განიერი და ღრმა ადგილები (რომ აღარაფერი ეთქვა მდ. თერგის მარჯვენა ნაპირზე არსებულ კარგად გამაგრებულ თავდასაცავ ნაგებობებზე⁷⁹) ძნელი გადასალახი იქნებოდა, ამიტომ ამ ხალხს თავისუფლად შეეძლო მდ. თერგის ამ ადგილისათვის „ალონტა“ (ოსურ ენაში „ტა“, როგორც ითქვა, მრავლობითობის ნიშანია) ე. ი. „წყალი“ (ღრმა წყლები) ეწოდებინა, რაც უფრო გვიან პტოლემეაიოსის „გეოგრაფიაში“ აისახა. IV ს-ის 70-იან წლებში აღმოსავლეთ ევროპაში პუნების შემოსვლის შემდეგ მდ. თერგის – ალონტას ჩრდილოეთით მომთაბარე ირებმა („გამოძევებულმა აორსებმა“), როგორც ჩანს, თანდათან სამხრეთისაკენ გადმონაცვლეს და მდ. თერგის სათავეს დასავლეთით მდებარე ტერიტორია (ეს მხარე იწოდება „სომხური გეოგრაფიის“ ახალ ხელნაწერში „არდოზად“/არტოზად. ოსურში „არდ“, „არტ“ ხომ ცეცხლსაც ნიშნავს) დაიკავეს. ირებმა საუკუნეების განმავლობაში რომ შეინარჩუნეს ძველი – ზოროასტრული რელიგიის ტრადიციები, ზემომოტანილი მაგალითების გარდა, ამის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ ოსურ ხალხურ ყოფაში დღესაც ხმარებული ზოროასტრული წარმომავლობის სიტყვები: „არხიმანი“ – ავი, მავნე ღვთაება; „ორმაზა“ – ჭყუის დამრიგებელი; „მიტრა“ – წეს-ჩვეულებების დამცველი ღვთაება⁸⁰.

აღმოსავლეთიდან (ზორეზმიდან) ევროპაში ინდოევროპული მოდგმის „არიანების“ შემოსვლის შესახებ ზემომოტანილი მაგალითი გამონაკლისი არაა. ინდოევროპული მოდგმის ტომების გადმონაცვლება ევროპისაკენ უხსოვარი დროიდან ხდებოდა. როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ინდოევროპელი ტომების აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მოძრაობას უკავშირებენ აღმოსავლეთ ევროპის უდიდესი მდინარეებისათვის წყლის აღმნიშვნელი სახელების მიცემას. უფრო მეტიც, თ. გამყრელიძისა და ე. ივანოვის მტკიცებით, აღმოსავლური (ინდოევროპული) წარმომავლობისაა ევროპის მოსახლეობის დიდი ნაწილიც. მათი თქმით, „Иранские, в особенности скифские переселения могут служить хорошим примером дальних

76 Алборов Б. А., Алаво-васская надпись из села Цамад Алавердского ущелья Северной Осетии. ИСОИИ, т. XXV, История. Орджоникидзе, 1966, гл. 291. ოსურ ფოლკლორში შემონახული ირანული ელემენტების შესახებ მოუთხოვენ ბ. კალაუკი (იხ. მისი, Данные этнографии и фольклора о происхождении осетин. ნიგში – Происхождение осетинского народа, გვ. 106, 107), ე. აბავეი (Очерки истории Юго-Осетинской Автономной области, I. Тб., 1985, გვ. 60).

77 ИСО, I, გვ. 75. Грентовский Э. А., დასახ. სტატია. სომხური გეოგრაფიის ავტორი მდ. ვოლგის სახელად უთითებს „Ира“-ს (იხ. Патканов К., Из нового списка, გვ. 29), ხოლო პლინიუს უფროსმა (გარდ. ახ. წ. 79 წ.) იცის კაცის საკუთარი სახელი „ირონ“ (GaII Плиний секунд, Естественная история, გვ. 349), რაც ამ ეთნონიმის სახელის ფართო გავრცელებაზე მოუთხოვენ.

78 ახვლედიანი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 217.

79 ИСО, I, გვ. 75.

80 ოსური თქმულება „ღვთაებებთან კამათი“ 1939 წელს ჩაიწერეს ჯაეის რ-ის სოფ. ედისაში (გამოქვეყნდა 1990 წ.). ამ თქმულებაში ჩვენთვის საინტერესო ტექსტი ასეთია: „ო, არხიმანმა კი დაგწყევლოთ? ამბობს მწყემსი, სად გაგონილა ღვთის შესანიშნავი თავისთვის დაიკლას ვინმემ? – ჩვენ ორმაზა გწყალობს და წვევლა ჩვენზე არ ჭრისო, – მოუგეს ძმებმა“ (ოსური თქმულებები, გვ. 103). იმავე ტექსტში ასეთი მიმართვაა: „ო, დიდებული მიტრა, ჩვენი უფლებები აღგვიდგინე, არ მოგვეშალოს“ (იქვე, გვ. 105).

ტექსტში ნახსენები „არხიმანი“ (იგივე „აპრიმანი“) შუა აზიაში წარმოქმნილი და ირანში გავრცელებული ზოროასტრული რელიგიაში ბოროტებისა და წყევადის მფუფეა, ხოლო „ორმაზა“ – აპურამაზა (ბერძნ. ორმუზი) ამ რელიგიის უზენაესი ღვთაებაა, სიკეთის საწყისი. რაც შეეხება „მიტრა“-ს, იგი უძველესი არიული ღვთაებაა (იხ. სტატიები: Зороастризм, Митра. Краткий научно-атеистический словарь, М., 1969, გვ. 264, 438-439. ავტორი დ. რედერი). დიდი ალბათობით სოფ. ედისელი მთქმელის ზოროასტრული (ეცხლთაყვანისმცემლების) რელიგიის ასეთი ცოდნა უძველეს ტრადიციას უნდა ემყარებოდეს. ე. აბავეის თქმით, წართულ ეპოსშიც ხომ აშკარად გამოხატული ირანული ეკალი ჩანს, იხ. ზემოთ, შენ. 76.

миграций индоевропейских племен на запад по восточному пути. Именно такой путь предполагается для более раннего времени в отношении древнеевропейских диалектов - кельто-италийских, иллирийских, германских, балтийских, славянских. Все эти языки обнаруживают ряд лексических изоглоссов, общих с тохарским, что весьма трудно объяснить без допущения контактов между ними, вероятно, в процессе совместных миграций носителей этих языков вместе с носителями тохарских диалектов⁸¹.

ამრიგად, ევროპის მთელი რიგი ხალხების ენობრივი იზოგლოსები თუ უძველესი დროიდან აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მოძრავი ინდოევროპული ტომების – ჯერ თოხარების, შემდეგ კი სკივთების აღმოსავლეთ ევროპაში გამოჩენას უკავშირდება და როგორც აღმოსავლეთ ევროპის, ისე ჩრდილო კავკასიის მდინარეთა სახელები ასეთი მიგრაციების შედეგია (ვ. აბაევი, თ. გამყრელიძე, ვს. ივანოვი), მაშინ „სომხურ გეოგრაფიაში“ ირების განსახლების არეალად დასახელებული „ქვეყანა არდოზი“ რადგან „ცალკე პატარა ქვეყანა“ (ზ. ვანევი), ამ ქვეყანაში, კერძოდ, ალაგირის ხეობის სოფ. ცამადაში დღემდე შემონახული ცეცხლთაყვანისმცემლების „დაკრძალვისათვის“ განკუთვნილი აკლდამა, ასევე, ცეცხლთაყვანისმცემლობის ამსახველი ტომონიმები და პიდრონიმები, რის გამოც ამ მხარის მოსახლენი არიან „Али Иркие“, или „Аланы из Ирана“ (ა. ალბოროვი), თანაც ირების მეტყველებაში დღემდე შემონახული ზოროასტრული რელიგიის ტერმინები, გარკვეული საფუძველი გვაქვს „გამოძევებული აორსების“ შესახებ სტრაბონის ცნობაში მდ. ვოლგის დასავლეთით ინდოევროპული მოდგმის ცეცხლთაყვანისმცემელი ხალხის შემოსვლა დაენახოთ. სარმატი აორსების გაერთიანების აღმოსავლეთ ნაწილში-არალის ზღვისპირეთში მომთაბარე ხუთი სამფლობელოს ხალხი რადგან ცეცხლთაყვანისმცემლები არ იყვნენ, ირების თავდაპირველი განსახლების არეალი მათგან უფრო სახმრეთით უნდა გვეძიება-ეს ტერიტორია, როგორც ვნახეთ, აქემენიანთა იმპერიის XVI სატრაპიაში შემავალი ხორეზმი აღმოჩნდა. აქვე თუ გავიხსენებთ იმას, რომ ოსურ ფოლკ-ლორში ირების სახელად შემონახული სახელი „arjani“ ფონეტიკურად „aryana“-ს („арийский“, არიული) ოსური გაფორმებაა (გ. ახვლედიანი), მაშინ უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას: 1. მდ. თერგის პტოლემეაიოსისეული სახელი „ალონტა“ ჩრდილო ირანული დიალექტების მატარებელი ხალხის – არიებისაგან (ირებისაგან – სომხური გეოგრაფიის „olantae“) მომდინარეა. ამ მდინარის სახელს ალანებთან საერთო არაფერი აქვს. 2. ინდოევროპული „არიანადან“ მომდინარე ეთნონიმის სახელი „ირ“-ი ჩრდილო-აღმოსავლეთ ირანიდან ძვ. წ. II ს-ის დამლევს გამოსული და ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში (სომხური გეოგრაფიის „ქვეყანა არდოზი“) დამკვიდრებული არიელების თვითსახელწოდებაა და იგი მათი თავდაპირველი განსახლების ადგილიდან მომდინარეობს. ამიტომ მოიხსენიებენ ირებს მეზობელი ჩეჩნები „hır“-ებად. ამ ეთნონიმის სახელის ფუძეში „ir“ სწორედ „ირიების“ აღმნიშვნელია. 3. ჩრდილო-აღმოსავლეთ ირანში მცხოვრებმა ცეცხლთაყვანისმცემლებმა ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრების შემდეგაც შემოინახეს ზოროასტრული რელიგიის ტრადიციები. 4. ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, ვფიქრობ, ადვილი ასახსნელია ოსური ენის დიგორული დიალექტი რატომ ამჟღავნებს უფრო მეტ არქაულობას ირონულთან შედარებით. ეს განსხვავება, როგორც ვ. აბაევმა ამ დიალექტთა ენათმეცნიერული ანალიზის შემდეგ დაასკვნა, ჩრდილო კავკასიაში ალანთა (ამ შემთხვევაში სარმატებისა და ირების) მიგრაციის ორი ტალღის უფრო ადრეული – დიგორულის (ასევე დიგორელთა წინაპრების მთებსა და ხევებში იზოლაციაში ცხოვრებით) და შედარებით გვიანდელი ირონულის შემოსვლის შედეგი იყო. 5. ინდოევროპელი ირონების წინაპრები, როგორც ვაჩვენე, ძვ. წ. II ს-ის დამლევს საკუთრივ ჩრდილო ირანული სამყაროდან იყვნენ გამოსულები და მათმა შთამომავლებმა ირანულობა მეტი ხარისხით შემოინახეს (ისინი აქემენიანთა იმპერიის XVI სატრაპიაში შემავალი საკურ-მასაგეტური ტომების ერთი ნაწილი არიან), ვიდრე ასევე ინდოევროპული წარმომავლობის, მაგრამ სრუბნაია და იამნაია კულტურების არეალიდან ძვ. წ. VII ს-ში გამოსულმა საერომატ/სარმატი სირაქებისა და აორსების შთამომავალმა – დიგორელებმა. ასე რომ, გარკვეულწილად დადასტურდა ვ. აბაევისა და ი. გაგლოითის ვარაუდი ძვ. წ. II ს-ში შუა აზიიდან მდ. ვოლგის დასავლეთით მასაგეტური (ინდოევროპული) ტომის ახალი ნაკადის – ირების (და არა ალანების) შემოსვლის შესახებ. შესაბამისად არ იყო მართალი თ. გურიევი როცა თავის გამოსვლაში 1966 წელს ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების ორი ტალღის შესვლას უარყოფდა და განსხვავებებს ოსური ენის დიგორულ და ირონულ დიალექტებს შორის განვითარების ორი სტადიით ხსნიდა (იხ. ზემოთ).

§3. ალანები და იაზიგები/იასიგები

ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში „ალანთა მთებიდან“ ჩამოსული „სკვითი-ალანების“ მიერ ჩრდილო აზოვისპირეთში მომთაბარე იაზიგების გაერთიანების შევიწროებისა და იაზიგების დასავლეთისაკენ გადანაცვლების შესახებ ზემოთ არაერთხელ ვისაუბრე. ამჯერად მკითხველის ყურადღება მიმდა ალანებისა და იაზიგების იდენტიფიკაციის შესახებ მეცნიერებაში დამკვიდრებულ თვალსაზრისზე შევაჩერო.

81 Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 938.

როცა სარმატულ გაერთიანებათა შესახებ ვსაუბრობთ, არანაკლებ საინტერესოა ე. აბაევისა და ი. გაგლოითის მიერ „თერ“ და „შავ“ ხალხად დაყოფილ სარმატულ სამყაროში რა ადგილი ეკავათ და როგორი წარმომადგენელი იყვნენ იაზიგების გაერთიანებაში შემავალი ხალხი. რა აკავშირებდა მათ ალანებთან და ჩრდილო კავკასიაში განსახლებულ ოსთა წინაპრებთან.

იაზიგების ეთნიკური კუთვნილებისა და სხვა სარმატულ გაერთიანებებთან მათი გენეტიკური კავშირების დასაზუსტებლად მნიშვნელოვანია სტრაბონისა და აპიანეს მიერ მათთვის მიკუთვნებული ზეწოდება „სამეფო“. ოსების ისტორიის ერთ-ერთი ცნობილი მკვლევარი ი. გაგლოითი წერს: სტრაბონი მათ „სამეფო იაზიგებს“ უწოდებს და სარმატებს აკუთვნებს, ხოლო აპიანე საერთოდაა ნაწილად თვლის – სტრაბონსა და აპიანეს იაზიგებზე პეროდოტეს მიერ ერთ-ერთი უდიდესი სკიითური ტომისადმი მიკუთვნებული ეპითეტი „სამეფო“ გადააქვთ, რითაც ნებით თუ უნებლიედ იაზიგების შავიზღვისპირა სკიითებთან სიახლოვეზე უსვამენ ხაზს. ამასთან ერთად, – დასძენს ი. გაგლოითი, – იაზიგებისათვის ეპითეტ „სამეფოს“ მიკუთვნება, სარმატულ ტომთა გაერთიანებაში იაზიგების დომინირებულ მდგომარეობაზე მიუთითებს⁸².

ოსთა წინაპრების ისტორიის კვლევისას სარმატულ გაერთიანებებში შემავალი ხალხების სკიითებთან სიახლოვეზე მითითება, ჩვეულებრივი მოვლენაა. ამ შემთხვევაში ი. გაგლოითთან ხაზგასმა იმაზეა პეროდოტეს მიერ სკიითების ერთი ნაწილის „სამეფოდ“ მოხსენიების მსგავსად, სტრაბონი იაზიგებსაც „სამეფოს“ რომ უწოდებს, რაც ი. გაგლოითს საფუძველს აძლევს „სარმატულ ტომთა გაერთიანებაში იაზიგების დომინირებულ მდგომარეობაზე“ მიუთითოს.

სტრაბონის მიერ იაზიგების „სამეფოს“ ეპითეტით მოხსენიება შეიძლება იმით იყოს განპირობებული, მათ გაერთიანებას სათავეში მეფე (უფრო სწორედ წინამძღოლი) რომ ედგა, მაგრამ იაზიგების ასეთი ეპითეტით მოხსენიება იძლევა იმის საფუძველს „სარმატულ ტომთა“ გაერთიანებაში მათ დომინირებულ მდგომარეობაზე ვილაპარაკოთ?

აღმოსავლეთ ევროპაში მოსულმა და მდ. დონის დასავლეთით გადასულმა სავრომატებმა (საიდანაც ძვ. წ. III-II საუკუნეებში იაზიგებისა და როქსოლანების სარმატული გაერთიანებები ჩამოყალიბდნენ), მართალია, სწორედ სკიითების კონტროლქვეშ მყოფი ტერიტორიები დაიკავეს, მაგრამ ამას როგორც ი. გაგლოითი წერს, იაზიგების სკიითებთან სიახლოვე არ განუპირობებია. სკიითებსა და სარმატ იაზიგებს მხოლოდ ერთი – ინდოევროპული წარმომავლობა აახლოებდა. როგორც ზემოთ ეაჩვენე, სკიითებთან უფრო ახლოს ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში „ალანთა მთებიდან“ ჩრდილო აზოვისპირეთში ჩამოსული „სკიითი-ალანები“ იყვნენ.

ალანებთან სხვა სარმატული ტომების დამოკიდებულებაზე საუბრისას, ზემოთ იაზიგების საკითხსაც არაერთხელ შევეხე და ეაჩვენე: იაზიგების გაერთიანება ჩრდილო აზოვისპირეთში რომ ჩამოყალიბდა იქვე მომთაბარეობდა, სანამ „ალანთა მთებიდან“ ჩასული „სკიითი-ალანების“ დაწოლით ახ. წ. I ს-ის 30-იანი წლებიდან დასავლეთში არ გადავიდნენ. იაზიგთა პირველი ნაწილები – ე. წ. „გაქცეული იაზიგები“ დუნაისპირეთში სწორედ იმ დროს გამოჩნდნენ. შემდგომ ხანაში დუნაისპირეთში რადგან იაზიგების საკმაოდ ძლიერი სამხედრო ძალა ჩანს, სავარაუდოდ „გაქცეული იაზიგების“ კვალდაკვალ დუნაისპირეთში იაზიგების გაერთიანების ძირითადი მასაც უნდა გადასულიყო. ჩრდილო აზოვისპირეთში თუ ამ გაერთიანებაში შემავალი რაიმე ნაწილი დარჩა, IV ს-ის 70-იან წლებში პუნებმა ისინიც გაიყოლეს დასავლეთისაკენ. შემდეგში იაზიგების ეს ნაწილიც ალანებად იქნენ სახელდებულნი. ასე რომ, V-VI საუკუნეებში და უფრო გვიან, როცა ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე ოსთა წინაპრების ორი გაერთიანება ყალიბდებოდა, იაზიგების თავდაპირველი მომთაბარეობის ტერიტორიაზე მხოლოდ მათ შთამომავალთა უმნიშვნელო ნაწილი უნდა ყოფილიყო დარჩენილი. ისინი, ისე როგორც სირაქების, აორსების, როქსოლანებისა და თვით ალანების შთამომავლები, როგორც ერთი მოდგმისა და, თითქმის, ერთ ენაზე მოლაპარაკე ხალხი იყვნენ და აესებდნენ იმ, ე. წ. ალანურ მასას, რომლებიც რუსულ მატერიკებში X-XII საუკუნეების ისტორიის თხრობისას დონისპირეთის ქალაქებში იასების (Ясы) ან „ასების“ სახელებით იხსენიებიან. მათ შესახებ ცნობები აქვთ, XII-XIV საუკუნეების უცხოელ ავტორებსა და მოგზაურებსაც. სწორედ იაზიგებისაგან მომდინარეობს თანამედროვე ოსების რუსული სახელი – „Ясы“. რა აზრისანი არიან ამ საკითხის შესახებ რუსი და ოსი მკვლევრები?

ამ შემთხვევაში მათი პირველი საზრუნავი იყო ეთნონიმ „იაზიგის“ სახელი „ალანთან“ დაეკავშირებინათ. ი. გაგლოითის მტკიცებით, „დასავლეთისკენ მოძრაობისას მდ. ტისას და დუნაის ნაპირებამდე მისული იაზიგების გაერთიანების სახელის პარალელურ ფორმად ახ. წ. II ს-ის ავტორი ელინ გორდიანი „აზის“ და „იაზიგის“ უთითებს – ე. ი., – დასძენს ი. გაგლოითი, – სატომო სახელი „იაზიგის“ ფუძეში ეთ-

ნიკურობის მაჩვენებელია „იას“ (თანხმევანთა შორის ს. გადადის ზ-ში)⁸³. მისივე თქმით, სახელი იაზიგი, იასის, ასიების (ალანის) ლათინური ვარიანტია, რაც სხვა ძველი ავტორების მონაცემებით დასტურდება. უკვე დიონ კასიუსი იხსენიებს ალანებს იაზიგებად. ერთი და იგივე ხალხის – იაზიგებისა და ალანების აღსანიშნავად იგი ორივე სახელს უთითებს. ასეა ელიას გორდიანთანაც⁸⁴.

იგივე აზრია გატარებული 1987 წელს გამოცემულ „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიაში“. მასში ე. აბაევი და ი. გაგლოთი წერენ „Название . . . племени – языгов – этимологически связано со словом „Яс“, являющимся одним из названий алан-осетин в устах соседних народов раннего и позднего средневековья. В античной литературе отмечены случаи обозначения алан имени языгов“⁸⁵. ამ ავტორთა თანახმად, ასეთი ცნობები აქვთ ვალერიუს ფლაკუსსა და დიონ კასიუსს, როცა ისინი 35 და 135 წლებში ამიერკავკასიაში, პართიასა და კაპადოკიაში ალანების ლაშქრობების შესახებ მოგვითხრობენ. როგორც ჩანს, – დასძენენ ეს ავტორები, – ამ სატომო სახელთა ვარიანტებია ეთნონიმები – „ასიაკი“ და „ასიატი“. პომპონიუს მე-ლასა და იულიუს სოლინის მონაცემებით, ეს სახელები ერთსა და იმავე ტომს აღნიშნავდა⁸⁶.

ამრიგად, იაზიგების სარმატული გაერთიანება ისტორიის ასპარეზზე ალანთა გამოსვლამდე მომთაბარეობდა ჩრდილო აზოვისპირეთში. მათ ალანებთან მხოლოდ შორეული ნათესაობა აკავშირებდა. ყველა მკვლევარი, რომელიც თანამედროვე ოსების წინაპართა ვინაობის საკითხს შეეხო, დიდი მონდომებით ცდილობს სარმატულ გაერთიანებათა სახელებში ეთნონიმ „ალანის“ სახელი ამოიცნოს. მათი მტკიცებით, არალის ზღვის ნაპირებიდან მოკიდებული მდ. დუნაიმდე აორსთა – იგივე ალანთა მომთაბარეობის არეალი, უფრო სწორად ალანთა მოთავეობით შექმნილი ტომთა კავშირის ტერიტორია იყო. ამ ვრცელ ტერიტორიაზე – აზოვის ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე მომთაბარე იაზიგებიც ალანებად იქნენ მიჩნეულნი. ცდილობენ ეთნონიმ „ალანი“ ამოიცნონ ერთ-ერთი უძლიერესი სარმატული გაერთიანების – „როქსოლანების“ სახელშიც, უფრო მეტიც, უზარმაზარი სივრცე, რომელსაც ალან-აორსების მომთაბარეობის არეალად თვლიდნენ, ამჯერად როქსოლანებს მიაკუთვნეს. ენახოთ ასეთი მტკიცებისას რას ეყრდნობიან ისინი.

§ 4. ალანები და როქსოლანები

როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ერთი მხრივ, ჩინური ცნობის არასწორმა ინტერპრეტაციამ, ხოლო მეორე მხრივ, ამიანუს მარცელინუსის მიერ ალანების ევრაზიის მცხოვრებლებად გამოცხადებამ, მკვლევართა ნაწილს საფუძველი მისცა აორსებთან ერთად როქსოლანებიც ალანებად მიეჩნიათ. საკითხის ნათელსაყოფად ქვემოთ „СНЗ“-დან ისევ ცნობილი რუსი მეცნიერის ე. კრუპნოვის თვალსაზრისის კიდევ ერთხელ წარმოვადგენ. სტატიამ „Аланы“ იგი წერდა: ალანები იყვნენ მრავალრიცხოვანი სარმატული წარმოშობის ირანულენოვანი ტომები. ცნობილი არიან ძვ. წ. 2 ს-ში როქსოლანების სახელით. ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში ცხოვრობდნენ: ქვემო ვოლგისპირეთში, სამხრეთ ურალში, დონისპირეთში, ჩრდილო კასპისპირეთში, კავკასიის მთისწინეთსა და ჩრდილო შავიზღვისპირეთის სამხრეთ რაიონებში⁸⁷.

როქსოლანების საცხოვრებელ ადგილებად მიჩნეულ ჩამონათვალში ე. კრუპნოვმა რატომ არ შეიტანა დუნაისპირეთი, სადაც ახ. წ. I საუკუნის შუა ხანებში, აზოვისპირეთიდან იაზიგების იქ გადანაცვლების შემდეგ, როქსოლანებიც გამოჩნდნენ და აქტიურად ჩაებნენ რომის იმპერიის წინააღმდეგ (გერმანული წარმომადგენლობის ტომებთან ერთად) ბრძოლებში, არ ვიცი. მაგრამ, ე. კრუპნოვის მიერ ჩამოთვლილი მხარეები – უზარმაზარი სივრცე, ძნელი წარმოსადგენია მის მიერ ალანთა წინაპრებად მიჩნეულ როქსოლანებს შეეესოთ. ამ ვრცელ სივრცეს როქსოლან-ალანთა კონტროლქვეშ მოქცეულადაც ვერ მივიჩნიე.

ე. კრუპნოვს, რა თქმა უნდა, კარგად ეცოდინებოდა ალანთა მოთავეობით შექმნილი გაერთიანება (ასეთი გაერთიანების არსებობა მე საეჭვოდ მეჩვენება) რაც არ უნდა მრავალრიცხოვანი ყოფილიყო, სირ-დარიიდან თუნდაც დნეპრისპირეთამდე არსებულ სივრცეს ვერ შეავსებდა. ამიტომ, ალანთა სახელის ქვეშ, ისტორიის ასპარეზზე ალანებზე მთელი ორი საუკუნით ადრე გამოჩენილი როქსოლანებიც იგულისხმე. ასეთი ქმედების საფუძველი მას, როგორც ჩანს, მკვლევართა ნაწილის მიერ ეთნონიმ „როქსოლანის“ სახელში „თეთრი ალანის“ დანახვამ მისცა (ასეთი გაიგივებისას მან არ გაითვალისწინა ძველი ავტორები როქსოლანებსა და ალანებს ცალ-ცალკე გაერთიანებებად რომ თვლიან და ისტორიის ასპარეზზე მათ სხვადასხვა დროს გამოსვლაზე მიუთითებენ), თუმცა აღნიშნული ე. კრუპნოვს იმის საბაბს

83 იქვე, გვ. 32.

84 იქვე.

85 ИСО, I, გვ. 75.

86 იქვე. როგორც გაირკვა, ახ. წ. 35 წელს პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ქართველთა მიერ დაქირავებული მეომრები მდ. დონის აღმოსავლეთით მომთაბარე სირაქები იყვნენ (იხ. ქვემოთ, თავი VI, §1).

87 Крупинов Е. И., Аланы, СНЗ, т. I, М., 1961, სექტი 329.

არ აძლევდა მიეითებიან, თითქოს ალანები ჩრდილო კავკასიაში ძვ. წ. II საუკუნიდან როქსოლანების სახელით იყვნენ ცნობილი⁸⁸.

როქსოლანების სარმატული გაერთიანების წარმოშობისა და მომთაბარეობის ადგილის შესახებ, მართალია, ზემოთ ვისაუბრე და ვაჩვენე, ჩრდილო კავკასიის ველებთან მათ რომ არაფერი არ აკავშირებდა, მაგრამ ცნობილი რუსი მეცნიერის ე. კრუპნოვის ზემომოტანილი თვალსაზრისის უკომენტაროდ დატოვება არ შეიძლება. ქვემოთ მოკლედ გავაანალიზებ როქსოლანების მომთაბარეობის ადგილს, ასევე, საკითხს ზოგი მკვლევარი რატომ აახლოებდა მათ გერმანული წარმომავლობის ბასტარნებთან.

დასმული საკითხების გასარკვევად ისევ ისტორიულ ენციკლოპედიაში ჩავიხედეთ. სარმატების ისტორიის მკვლევარი კ. სმირნოვი როქსოლანებისადმი მიძღვნილ წერილში წერს: როქსოლანების (ლათ. Rhoxolani და არა როქსალანები, როგორც ე. კრუპნოვი უთითებს) „მომთაბარე ტომების მსხვილი სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის ცენტრი იყო ჩრდილო აზოვისპირეთი“. ეს გაერთიანება ურალისპირეთისა და ვოლგისპირეთიდან გამოსული სარმატული მასიდან ჩამოყალიბდა. ძვ. წ. II ს-ში სკვითებთან კავშირში ყირიმში ებრძოდნენ მითრიდატე VI ეპატორის სარდალს დიოფანტეს. ძვ. წ. II-I ს-ებში მდ. დონსა და დნეპრს შორის მდებარე ტერიტორია მათ სკვითებისაგან დაიპყრეს. სტრაბონის ცნობით, – დასძენს კ. სმირნოვი, – როქსოლანები კარგი საძოვრების ძიებაში თავიანთ ჯოგებთან ერთად გადაადგილდებოდნენ. ზამთარს მეოტიდის (ე. ი. აზოვის ზღვის) ჭაობებთან ახლოს, ზაფხულს კი ველებზე ატარებდნენ. ახ. წ. I ს-ში როქსოლანებმა მდ. დნეპრის დასავლეთით მდებარე ველები დაიკავეს და 70-იანი წლებიდან რომაულ პროვინცია მეზიაზე⁸⁹ დაიწყეს თავდასხმები. II-III ს-ებში მდ. დუნაიზე რომაელებს ებრძოდნენ. კ. სმირნოვის თანახმად, ასეთი გადაადგილების მიუხედავად, როქსოლანების მნიშვნელოვანი მასა პუნების თავდასხმების დაწყებამდე (IV ს-ის 70-იანი წლები. ე. გ.) შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე განაგრძობდა მომთაბარეობას. პუნების მიერ მათი გაერთიანების განადგურების შემდეგ როქსოლანების ნაწილი პუნებმა დასავლეთისაკენ გაიყოლეს. როქსოლანების მომთაბარეობის ადგილზე (ქ. მელიტაპოლის ჩრდილოეთით მდ. მოლოჩნაის აუზი) მიკვლეული ყორღანული სამარხები, – დასძენს კ. სმირნოვი, – ვოლგისპირეთისა და ურალისპირეთის სარმატული სამარხების მსგავსია. სამარხებს შორის გვხვდება ე. წ. დიაგონალური და კეადრატული ტიპის სამარხები, რომლებშიც მიცვალებულები დიაგონალურად არიან დასვენებული⁹⁰.

კ. სმირნოვის დასკვნა: მდ. მოლოჩნაის აუზში აღმოჩენილი სამარხები ქვემო ვოლგისპირეთისა და ურალისპირეთში მიკვლეული დიაგონალური სამარხების მსგავსი რომაა სწორედ როქსოლანების სარმატულ წარმომავლობაზე მიგვითითებს. როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ძვ. წ. VII ს-ში მდ. ვოლგის დასავლეთით გადასული საერომატები „იამნაია კულტურის“ ბაზაზე ჩამოყალიბებული „სრუბნაია კულტურის“ შემქმნელი ინდოევროპული მოდგმის ტომების შთამომავლები იყვნენ. ერთიანი საერომატული მასიდან წარმოქმნილი სარმატული გაერთიანებები (იაზიგები, სირაქები, აორსები, როქსოლანები და ალანები) მიუხედავად იმისა, რომ ძველ ავტორებთან განსხვავებული სახელებით იწოდებოდნენ, ენა და ადათ-წესები ერთნაირი ჰქონდათ. განსხვავება მხოლოდ მეურნეობის წარმოებაში იყო. მდ. ვოლგის მიმდებარე ველებზე, ასევე, მდ. დონის გადაღმა გადასული სარმატებისათვის მეურნეობის ძირითად დარგად თუ ისევ მომთაბარეული მეურნეობა რჩებოდა, ყუბანისპირეთსა და მდ. დონის დელტაში შესული და დამკვიდრებული სარმატები ნახევრად მომთაბარეები იყვნენ, მინათმოქმედებასაც მისდევდნენ, ჩაბმულნი იყვნენ ვაჭრობაშიც (მდ. დონის დელტაში არსებული დასახლებები სამეურნეო წარმოებისა და ვაჭრობის ცენტრებს წარმოადგენდნენ). სარმატთა ამ ნაწილის ცხოვრებაში ასეთი პროგრესი ბოსფორის სამეფოსთან სიახლოვეთა და თვით ამ სამეფოს ტერიტორიაზე მათი ნაწილის დამკვიდრებით უნდა აიხსნას. სარმატთა ამ ნაწილის ზოგი წარმომადგენელი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, მზად იყო ქრისტეს მოციქულთა ქადაგებები მოესმინა.

რაც შეეხება მდ. ყუბანის ზემო ნელზე შესული სირაქებისა და მდ. თერგის ვაკისზე დამკვიდრებული აორსების ყოფას, როგორც ითქვა, მათმა ძირითადმა მასამ დასახლებულ ტერიტორიებზე დამკვიდრება IV ს-ის 70-იანი წლებიდან დაიწყო და ამის შემდეგ მათ შთამომავლებს აბორიგენი მოსახლეობის გარდა, სხვადასხვა დროს იქ შესული პუნურ-თურქული მოდგმის ხალხების გვერდით უხდებოდათ ცხოვრება, რამაც მათი კულტურული განვითარება გარკვეულწილად შეაფერხა. თუმცა, ძველი აორსებისა და სირაქების შთამომავლებმა თვითმყოფობა და ეთნიკური სახე დღემდე შეინარჩუნეს.

⁸⁸ იქვე.

⁸⁹ რომის პროვინცია მეზია (Moesia) ახ. წ. 27 წლიდან გახდა რომის ხელქვეითი. მდებარეობდა მდ. დუნაის ქვემო დინებასა და ბალკანეთის მთებს შორის. იხ. Златковская Т. Д., Мезия в III вв. н. э., М., 1951.

⁹⁰ Смирнов К. Ф., Роксоланы, СИЭ, т. 12, М., 1969, სვეტი 122-123; მისივე, О потребностях роксолан. ВДИ, 1948, №1, გვ. 213-219.

სულ სხვა გარემოებაში მოექცნენ შავი ზღვის ჩრდილოეთით და მდ. დუნაის მიმდებარე ველებზე გადასული: იაზიგების, ალანებისა და როქსოლანების სარმატულ გაერთიანებებში შემავალი ხალხი. დროთა განმავლობაში ისინი სხვადასხვა ხალხებს შერწყნენ. ამჯერად, რადგან როქსოლანებისა და ალანების ურთიერთმიმართების შესახებ მაქვს საუბარი, როქსოლანთა შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ განსხვავებულ თვალსაზრისსაც შევხებით.

როქსოლანების მომთაბარეობის ადგილების შესახებ ზემოთ საკმაოდ სრული სურათი წარმოვადგინე. ისიც მივუთითე, როქსოლანები ძველი საერომატ-სარმატების შთამომავლები რომ იყვნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი მტკიცებანი სათანადო საისტორიო წყაროთა მონაცემებს ემყარება, სამეცნიერო ლიტერატურაში იყო ცდა როქსოლანები გერმანული მოდგმის ბასტარნებთან დაეკავშირებინათ. ასე მაგალითად, ი. ზასეცკაიას თანახმად, ჯერ კიდევ 1948 წელს დიაგონალური სამარხები კ. სმირნოვმა როქსოლანებთან დააკავშირა, მაგრამ ვ. შილოვმა ასეთი თვალსაზრისი იმ მიზეზით უარყო, ანტიკურ ავტორებთან არავითარი მითითება რომ არაა ქვემო ვოლგისპირეთში (სადაც ყველაზე მრავლადაა დიაგონალური ტიპის სამარხები) როქსოლანების ცხოვრების შესახებ. კ. სმირნოვისაგან განსხვავებით, - დასძენს ი. ზასეცკაია, - ამ სამარხებს ვ. შილოვი „ღარიბულად“ თვლის და ისეთი ეთნიკური ჯგუფის საკუთრებად მიიჩნევს, რომელთაც სარმატულ საზოგადოებაში როქსოლანებთან შედარებით უფრო მორიდებული მდგომარეობა ეკავათ⁹¹.

დიაგონალური ტიპის სამარხების გაერცვლების არეალის გაანალიზების შემდეგ ვ. შილოვის კვლევას ი. ზასეცკაიამაც დაასკვნა: მიუხედავად იმისა, რომ დიაგონალური სამარხები გვხვდება სირიის აუზში, ურალისპირეთსა და ქვემო ვოლგისპირეთში და ისინი სხვადასხვა ხანას განეკუთვნებიან, ეს საფუძველს არ იძლევა დიაგონალური საფლავები განვითარების ერთ ხაზში მოეპყროთ და ერთ ეთნიკურ ჯგუფს მიეკუთვნოთ⁹².

დასახლებული მკვლევრები ქვემო ვოლგისპირეთში (და უფრო აღმოსავლეთითაც) თუ როქსოლანების (უფრო სწორად როქსოლანთა წინაპრების) ყოფნას უარყოფდნენ, დ. მაჩინსკიმ როქსოლანების სარმატულ წარმომავლობაზე შეიტანა ეჭვი. მისი სიტყვით მდ. დნეპრის მარჯვენა ნაპირზე სარმატული ტომების მძლავრი ნაკადი ძვ. წ. III საუკუნეში შევიდა და ამ ტომებიდან ისტორიულ-არქეოლოგიურ ლიტერატურაში როქსოლანები ყოველთვის მიჩნეულნი იყვნენ სარმატთა ერთ ნაწილად. მაგრამ, - დასძენს ლ. მაჩინსკი, - მდ. დნეპრის მარჯვნივ მდებარე ველებზე გამოჩენილი როქსოლანები არ არიან ძველი სარმატების უშუალო შთამომავლები. სტრაბონი სამჯერ იხსენიებს როქსოლანებს (II, 4, 7; VII, 2, 4; VII, 4, 7), თუმცა სარმატებისადმი მათი კუთვნილების შესახებ არაფერს წერს. ისინი სრულიად ახალ ეთნოპოლიტიკურ წარმონაქმნს წარმოადგენდნენ⁹³.

სათანადო წყაროების მონაცემებზე დაყრდნობით მდ. დნეპრის დასავლეთით ტყე-ველიანი ზონის მოსახლეობად, - წერს დ. მაჩინსკი, - მკვლევართა უმეტესობა გერმანულენოვან ბასტარნებს თვლის. მათ გაერთიანებაში შეიძლება ყოფილიყვნენ კელტებისა და სხვა „ხალხების“ ცალკეული ჯგუფები. ასევე, არავითარ წინააღმდეგობას არ ქმნის ბასტარნების სამხედრო კავშირში როქსოლანების ყოფნა და მათი „ბასტარნებად“ სახელდება. მით უმეტეს სტრაბონი მდ. ისტროსისა და ტანაისის შორის მცხოვრები „ხალხების“ ჩამოთვლისას ტირაგეტებს, ბასტარნებსა და სარმატებს ასახელებს, როქსოლანებს კი არა (Страбон, II, 5, 30). საეჭვოა პონტოსა და პერეკოპის ჩრდილოეთით მომთაბარე ხალხებიდან სტრაბონს უმიზეზოდ გამოეყოფებინა როქსოლანების სახელი, რადგან მათ სტრაბონის ეთნოგრაფიულ სისტემაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავათ. სტრაბონის მიერ როქსოლანების მოუხსენებლობა იმას უნდა განეპირობებინა, იგი მათ ბასტარნების ერთ ჯგუფად რომ თვლიდა. აქვე უნდა აღვნიშნო, - დასძენს დ. მაჩინსკი, - დიდი ხნის შემდეგ, ახ. წ. 56-57 წლების ამბებთან დაკავშირებით როქსოლანები უშუალოდ ბასტარნების მეზობლად იხსენიებიან⁹⁴.

ასეთი მსჯელობის შემდეგ დ. მაჩინსკი გარკვეულწილად უარყოფს თავის თვალსაზრისს როქსოლანების „ბასტარნების ერთ ჯგუფად“ მიჩნევის შესახებ და წერს: საეჭვო არაა ანტიკური ავტორების მიერ როქსოლანები მიიჩნეოდა მომთაბარეთა განსაკუთრებულ ეთნიკურ ჯგუფად, რომელნიც ისევე განირჩეოდნენ სარმატებისაგან, როგორც ადრე სკივთები საერომატებისაგან. როგორც ფიქრობენ, გამორიცხული არაა ალანთა ეთნიკურ მასაში როქსოლანები იყვნენ აღმოსავლური - უფრო ზუსტად მასაგეტური წარმომადგენლები. ასეთ შემთხვევაში სამხრეთ რუსეთის ველებზე როქსოლანების გამოჩენა

91 Засеца И. П., Диагональные погребения Нижнего Поволжья и проблема определения их этнической принадлежности. АС, №16, 1974, г. 105-106; Шилов В. П., Калининский курганный могильник. МИА, № 60, 1959, г. 454, 456.

92 Засеца И. П., даსახ. ნაშრომი, გვ. 120.

93 Мачинский Д. А., Некоторые проблемы этнографии восточноевропейских степей во II в. до н. э. - I в. н. э. АС., №16, 1974, г. 122.

94 იქვე, გვ. 126.

დაკავშირებული უნდა იქნეს ძვ. წ. II ს-ის პირველ ნახევარს ან შუახანებში კასპიისპირეთის ველებიდან დასავლეთისაკენ ტომთა მძლავრ მოძრაობასთან⁹⁵.

აღნიშნულის შემდეგ თუ გავისხენებთ იმ გარემოებას: საკები, სავრომატ/სარმატები, სკითები, მასაგეტები – ერთი წარმომავლობის, ინდოევროპული მოდგმის ხალხები რომ იყვნენ, მათი ენები კი ერთ – ინდოირანილ ოჯახს განეკუთვნებოდნენ⁹⁶, დ. მაჩინსკის მიერ როქსოლანების მასაგეტებთან დაკავშირებით, როქსოლანების წარმომავლობის ძველი თვალსაზრისი ძალაში რჩება. დ. მაჩინსკის ძალისხმევა ბასტარნებთან ახლოს ცხოვრების ან მათ გაერთიანებაში ყოფნის გამო როქსოლანები „ბასტარნების ერთ ჯგუფად“ მიეჩნია, უშედეგოდ უნდა ჩაითვალოს. როგორც ი. ზასეცკაია წერს, ჩვენთვის ცნობილი ყველაზე ადრეული დიაგნოზალური ტიპის სამარხები თუ ბრინჯაოს ხანას განეკუთვნება და ქვემო ვოლგისპირეთის სრუბნაია კულტურის სამარხების მსგავსია (ქ. სმირნოვი მათ აორსებსა და როქსოლანებს აკუთვნებდა), თანაც ასეთი სამარხები მიკვლეულია სირ-დარიის აუზსა და ურალისპირეთში⁹⁷, მაშინ საეჭვო არაა როქსოლანები დნეპრის მარჯვენა ნაპირას მდებარე ველებზე ურალისპირეთიდან რომ უნდა მისულიყვნენ. იმავე ტერიტორიის მახლობლად მომთაბარეობდნენ სარმატი იაზიგები (რუსული წყაროების იასები), რომლებთანაც როქსოლანები განსაკუთრებით ახლოს იყვნენ (იხ. ქვემოთ). როქსოლანები, რა თქმა უნდა, ერთ-ერთი სარმატული გაერთიანება იყო. ასეთი დასკვნის მიუხედავად, არავითარი საფუძველი არ არსებობს როქსოლანების ალანებთან გასაიგივებლად, მათ მხოლოდ ერთი – სარმატულ-სკითური წარმომავლობა აახლოებდათ.

ქ. სმირნოვის მსჯელობიდან გამომდინარე, ახ. წ. I ს-ის დამდეგს როქსოლანები თუ უკვე მდ. დნეპრს გადალმა იყვნენ გადასულები (უნდა ვიგულისხმობთ გაერთიანების ძირითადი ნაწილის გადასვლას), გამოდის, რომ ისევე როგორც ალანებს, როქსოლანებსაც ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე შესულ თანამედროვე ოსების წინაპრებთან არავითარი შეხება არ აქონდათ. ძირითადი სამომთაბარეო ადგილიდან – ჩრდილო აზოვისპირეთიდან როქსოლანების ასეთი სწრაფი გადაადგილება დასავლეთისაკენ მხოლოდ ერთი გარემოებით შეიძლება აიხსნას. როგორც ჩანს, ახ. წ. დამდეგს დონეცის ზეგანიდან ჩრდილო აზოვისპირეთში ჩასულმა ალანებმა იაზიგების სარმატული გაერთიანების დამარცხების შემდეგ, იაზიგების დასავლეთით მდ. მოლოჩნაიას აუზში მომთაბარე როქსოლანების გაერთიანებაც აიძულეს თავიანთი სამომთაბარეო ტერიტორია დაეტოვებინათ და მდ. დნეპრის დასავლეთით გადასულიყვნენ⁹⁸. აღნიშნულმა განაპირობა ახ. წ. I ს-ის 70-იან წლებში რომაულ პროვინცია მეზიაში როქსოლანები იაზიგებთან ერთად რომ გამოჩნდნენ⁹⁹.

ყოველივე ზემოთხრობილიდან მხოლოდ ერთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება: ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველები არც იაზიგების, არც ალანებისა და არც როქსოლანების გაერთიანებათა მომთაბარეობის ადგილი არ იყო. შესაბამისად არ შეიძლება ამ გაერთიანებებში შემავალი სარმატები თანამედროვე ოსების უშუალო წინაპრებად იქნენ მიჩნეულნი. ე. კრუპნოვის თვალსაზრისი იმის შესახებ, თითქოს, ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში ქვემო ვოლგისპირეთისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებთან ერთად ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებიც ალანთა საცხოვრისი იყო, და, ამ ვრცელ ტერიტორიაზე მომთაბარე ალანების ექსპანსია ჩრდილო და სამხრეთ კავკასიისაკენ კარგად დასტურდება ალანებისადმი მიკუთვნებული სამარხებითა და კატაკომბებით, სათანადო საისტორიო წყაროების მონაცემებს არ ემყარება. იგივე უნდა ითქვას „სამხრეთ ოსეთის ისტორიის“ ავტორების – გ. თოგოშვილისა და ბ. ფლიევის მტკიცებათა შესახებ. მათი თვალსაზრისი, თითქოს როგორც ჩრდილო, ისე სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ოსების საერთო წინაპრები ალანები არიან, მხოლოდ მათი სურვილის გამოხატულებაა და სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული დაუსაბუთებელი დებულების განმეორება¹⁰⁰.

95 იქვე, გვ. 127.

96 Абасев В. И., Этногенез осетин. Нарпский эпос. Бигში — Очерки истории Юго-Осетинской Автономной Области I, Тб., 1985, გვ. 55.

97 Засецкая И. П., დასახ. ნაშრომი, გვ. 120.

98 Смирнов К. Ф., Роксоланы, СИЭ, т. 12, სვეტი 123.

99 Мухамедьяров Ш. Ф., Языги, СИЭ, т. 16, М., 1976, სვეტი 848. სარმატული ტომებიდან იაზიგები და როქსოლანები ყველაზე ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან. კონსტანტინე დიდთან (306-337) ზავის დადების შემდეგ, იაზიგებმა რომაელებს მოთხოვნა წაუდგინა მათ მონათესავე როქსოლანები მოენახლებინათ ხოლმე.

100 თოფჩიშვილი რ. ოსთა წინაპარი ალანების, გვ. 4-5, 8-9.

თავი V. როდის იწოდა სარმატული სამყარო ალანთად?
ალანთა შესახებ ჩინური ცნობის წარმომავლობა.
ალანები შუა აზიაში

ძვ. წ. VII საუკუნეში მდ. ვოლგის დასავლეთით გადასული სარმატული მოდგმის ტომებიდან ძვ. წ. II-I საუკუნეებისათვის: როქსოლანების, იაზიგების, სირაქებისა და აორსების გაერთიანებები იყო ჩამოყალიბებული. მათგან აორსების გაერთიანებას კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთითა და აღმოსავლეთით მდებარე ველები ეკავა. სირაქები აზოვის ზღვისა და მდ. დონის აღმოსავლეთით მომთაბარეობდნენ, ხოლო აზოვისა და შავი ზღვების ჩრდილოეთით მდებარე ველებს მდ. დუნაიმდე იაზიგებისა და როქსოლანების გაერთიანებები აკონტროლებდნენ. ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში ჩრდილო აზოვისპირეთში „ალანთა მთებიდან“ (*Ἀλανοὺς ὁὐκ*) ჩამოსული „ცხენმრავალი“ ალანთა გაერთიანება (იხმანად ისინი „სკეით-ალანებად“ იწოდებოდნენ) იქვე მომთაბარე იაზიგებს დაუპირისპირდა და ჩრდილო აზოვისზღვისპირეთიდან დასავლეთისაკენ განდევნილი – „გადასახლებული იაზიგების“ კვალდაკვალ დუნაისპირეთში გამოჩნდა. დუნაისპირეთში ალანები გერმანულ და სხვა სარმატულ ტომებთან ერთად ისე აქტიურად ჩაებნენ რომის იმპერიის წინააღმდეგ ბრძოლებში, რომ ჩქარა მათმა სახელმა სხვა სარმატული ტომების (იაზიგების, როქსოლანების, სირაქების, აორსების და სხვათა) სახელები გადაფარა. I საუკუნისა და შემდგომი ხანის რომაელი ავტორებისათვის „სარმატი“ და „ალანი“ იდენტური შინაარსის ტერმინები გახდა¹.

სარმატული მოდგმის ტომების ალანებად მოხსენებას ევროპელი ავტორებიდან ოფიციალურად ამიანუს მარცელინუსმა (გარდ. 400 წ.) დაუდო სათავე. მაგრამ, თუ ქვემოთმოტანილი ჩინური ცნობის დღეისათვის მიღებულ ერთ-ერთ დათარიღებას (ძვ.წ. II ს.) გავიზიარებთ, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასეთ ტენდენციას უფრო ადრე უნდა ჩაყრდა საფუძველი. თვით ამიანუს მარცელინუსი „რომის ისტორიის“ XXIII წიგნში, რომელშიც 363 წლის ამბებს გადმოგვცემს, ალანების ვრცელ ტერიტორიაზე განსახლების შესახებ ჯერ კიდევ არ მიუთითებს. ყურალებს უფრო მეტად სკეითებზე ამახვილებს. ალანებს, სკეითებსა და სარმატებს ცალ-ცალკე ასახელებს. ადგილებში, სადაც მთავრდება იმავისად და აპურიისად წოდებული მთები, – ნერს ამიანუსი, – სპარსეთის მხარეში ცხოვრობენ სკეითები, რომლებიც ესაზღვრებიან აზიელ სარმატებს და ემეზობლებიან ალანთა მიწების განაპირა საზღვრებს. დედამიწის დაშორებულ კუთხეებში გაფანტულნი, განმარტოებას შეჩვეულები, ისინი ცხოვრობენ ერთმანეთისაგან შორს, კმაყოფილებიან მწირი და ღარიბი საკვებით².

ამიანუსი ევროპისა და აზიის საზღვრად რადგან მდ. ტანაისს (მდ. დონი) თვლიდა³, მის მიერ დასახელებულ „ალანთა მიწების განაპირა მხარეში“, ცხადია, მდ. დონის დასავლეთით მდებარე მიწები ივარაუდება. მდ. დონის აღმოსავლეთით მდებარე ველები, მართლაც, „აზიელი სარმატების“ (ამ შემთხვევაში – სირაქებისა და აორსების) მომთაბარეობის არეალი იყო.

ზემომოტანილი მონათხრობიდან სულ რაღაც 10/15 წლის გასვლის შემდეგ, როცა ამიანუსი XXXI წიგნს (ეს წიგნი 375/378 წლების ამბებს ასახავს) ადგენდა, იგი უკვე ალანთა განსახლების არეალს ეხება და მათ ევრაზიის ძირითად მოსახლეობად თვლის.

„ამ მდინარის (ე. ი. მდ. ტანაისის, ე. გ.) გადაღმა, – ნერს ამიანუსი, – ალანებს უჭირავთ სკეითური უდაბნოს⁴ განუზომელი სივრცე. მათი სახელი მომდინარეობს მთების სახელიდან⁵. თანდათანობით, მრავალრიცხოვანი გამარჯვებებით, მათ დაიმორჩილეს მეზობელი ხალხები და მათზე განაწევრეს თავიანთი სახელი ისე, როგორც ეს სპარსელებმა გააკეთეს⁶. ამის შემდეგ ამიანუსი ალანთა მიერ დამორჩილებული ხალხების განსახლების ადგილებს, ჩაცმულობასა და ზნე-ჩვეულებებს გვაცნობს და დასძენს: „მეორე მხრივ, ამაზონების საცხოვრისის⁷ მახლობლად – აღმოსავლეთით არიან ალანები, გაფანტულნი აზიის

1 ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. გვ. 55.

2 Аммиан Марцелин, დასახ. თხზ., გვ. 317 (XXIII, 6, 61).

3 იქვე. გვ. 540 (XXVI, 2, 13).

4 ძვ. წ. VII საუკუნიდან „სკეითთად“ ძირითადად შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველები იწოდებოდა, სადაც ძვ. წ. V ს-ში სკეითების სახელმწიფო ჩამოყალიბდა. როგორც ჩანს, ამ ტერიტორიას იხსენებს ამიანუს მარცელინუსი „სკეითების უდაბნოდ“. პეროდოტეს სკეითების განსახლების (მომთაბარეობის) არეალად მდ. ბორისთენეს (მდ. დნეპრი) აღმოსავლეთით მდ. ტანაისამდე არსებულ ტერიტორიას მიიწნევს (პეროდოტე, ისტორია, გვ. 257). როგორც ი. კულაკოვსკი წერს, შემდეგში „სკეითთოს“ განმარტება შეიცვალა. პლინიუს უფროსი ტერმინ „Scythicae gentes“ ქვეშ სხვადასხვა მოდგმის ხალხებს იხსენიებს. მარკო ტრეველი კი ტერმინ „სკეითთოს“ იყენებს აზიის შორეული აღმოსავლეთის უცნობი ქვეყნების აღსანიშნავად. Кулаковский Ю., Аляны по сведениям, გვ. 8.

5 იგულისხმება პტოლემეოსის „ალანთა მთები“ („Ἀλανον ορειν“).

6 Аммиан Марцелин, დასახ. თხზ., გვ. 540 (XXVI, 2, 15).

7 პლინიუს უფროსის ცნობით, ამაზონები მდ. ტანაისთან (დონთან) ცხოვრობდნენ და სარმატები (იგულისხმებიან ალანები. ე. გ.) მათთან ჭრინების შედეგად წარმოიშვნენ (VI, 19). ეს ცნობა, როგორც ჩანს, პეროდოტეს იმ მონათხრობიდან მომდინარეობს, რომლის თანახმად ამაზონ ქალებთან ჭრინების შემდეგ სარმატი ქაბუკები „მდ. ტანაისის გადაღმა

ოლქების მრავალრიცხოვან და დიდ ხალხებში, როგორც მე შევიტყვე მდ. განგამდე, რომელიც გადა-
კეთს ინდების მიწებს და სამხრეთის ზღვას უერთდება.

ალანები გაყოფილნი არიან სამყაროს ორ ნაწილში, დანაწევრებული მრავალ ტომად, რომელ-
თა სახელების ჩამოთვლას მე საჭიროდ არ ვთვლი. თუმცა ისინი მომთაბარეობენ როგორც ნომადები
უზარმაზარ სივრცეში ერთმანეთისაგან ძალიან დაშორებით. მაგრამ, დროთა განმავლობაში ისინი გაერ-
თიანდნენ ერთი სახელის ქვეშ და ერთნაირი წეს-ჩვეულების, ერთნაირი ენისა და [ერთნაირი] შეიარაღე-
ბის გამო ახლა ყველა ალანად იწოდება⁸.

იმ დროს, როცა ამიანუსი ზემომოტანილ ამბავს მოგვითხრობდა, მის მიერ ალანეთად სახელდებუ-
ლი ტერიტორია უკვე ჰუნების კონტროლქვეშ იყო მოქცეული და სხვა სარმატული წარმომავლობის
ტომებთან ერთად ალანებიც მათი ქვეშევრდომები იყვნენ, ამიტომ ალანებზე თხრობისას ამიანუსი, რო-
გორც ჩანს, ძველ ტრადიციას ეყრდნობა. ასე რომ, ამიანუსის თხზულებიდან მოტანილი ცნობა, უპირ-
ველეს ყოვლისა, იმ მხრივაც საინტერესოა, რომ მასში სარმატიის ყოფილ ტერიტორიაზე – აღმოსავლეთ
ევროპაში ჰუნების შემოჭრის წინა ხანის ვითარებაა ასახული (ჰუნები აღმოსავლეთ ევროპაში IV ს-ის
50/70-იან წლებში შემოვიდნენ). რაც მთავარია, ამიანუსი გვარწმუნებს უზარმაზარ სივრცეში ერთმანე-
თისაგან ძალიან დაშორებით მომთაბარე სარმატული წარმომავლობის ტომები დროთა განმავლობაში,
მხოლოდ ერთნაირი წეს-ჩვეულებების, ერთნაირი ენისა და ერთნაირი შეიარაღების გამო იწოდნენ ალ-
ანებადო.

ამიანუსის ასეთი მითითება, რა თქმა უნდა, ისე არ უნდა გავიგოთ, მდ. განგის, უფრო სწორად არა-
ლის ზღვის მიმდებარე ველებიდან მდ. დუნაის ნაპირებამდე მომთაბარე აორსები, სირაქები, იაზიგები
და როქსოლანები ალანები გახდნენ⁹. IV საუკუნის შუაწლების შემდეგაც რომელიც ავტორები ცალკეულ
სარმატულ გაერთიანებებს ძველი სახელებით არაერთხელ იხსენიებენ. თუმცა, იმავე დროიდან ბერ-
ძნულ-რომაული სამყაროდან გამოსული ავტორებისათვის (ასევე იმ ავტორებისათვის, რომლებიც მათი
ცნობებით სარგებლობდნენ) ეთნიკური სახელი „ალანი“ ზოგჯერ ისეთივე ზოგადი შინაარსისა იყო, რო-
გორც ძველად „სკიითი“ და შემდეგ „სარმატი“.

ამიანუსის ცნობის გაანალიზებისას ისმის კითხვა – რა ტერიტორიას მოიცავდა „ალანის“ სახელის
ქვეშ ნაგულისხმევი ყოფილი სარმატული სამყარო?

ძველ ავტორებთან „აზიად და ევროპად“, მართალია მდ. ტანაისის დასავლეთითა და აღმოსავლე-
თით მდებარე ველები (მდ. ვოლგამდე) მიიჩნეოდა¹⁰, მაგრამ ამიანუსის მიერ ნახსენები „იმაიის“ (იგივე
იმაიონის) მთები რადგან ტიან-შანის მთებია, ამიანუსის ისტორიიდან ზემომოტანილ ცნობაში, ალანთა
სახელის ქვეშ მოხსენიებული ტომების მომთაბარეობის ადგილად მდ. ვოლგის აღმოსავლეთით მდე-
ბარე ველებიც იგულისხმება¹¹. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ამიანუსის მიერ ნახსენები ირანის იმპერიის
შუააზიულ სამფლობელოებში მცხოვრები სკიითების მოსაზღვრე ტომები, მდ. ვოლგის აღმოსავლეთით
(ე. ი. შუა აზიის დასავლეთით) მომთაბარე ის მცირე სარმატული გაერთიანებები უნდა ყოფილიყვნენ,
რომლებსაც ქვემომოტანილი ჩინური ცნობის თანახმად, კასპიის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდე-
ბარე ველები ეჭირათ. შუა აზიაში მცხოვრებ სკიითებს მათთან მართლაც ექნებოდათ გარკვეული ურთ-
იერთობა.

ამრიგად, ამიანუსის ცნობიდან გამომდინარე, IV ს-ის 70-იან წლებში ალანად იწოდებოდა არა მარ-
თო ძველი ავტორების მიერ სარმატიად ცნობილი, მდ. დონის დასავლეთითა და აღმოსავლეთით მდებარე

დასახლდნენ" (იხ. ზემოთ). ალანები მათ შთამომავლებად ითვლებიან.

8 Амиан Марцеллин, *დასახ. თხზ.*, გვ. 540-541 (XXX, 2, 16-17).

9 როგორც ვნახეთ, ამიანუსის ცნობა, მართლაც გახდა საფუძველი არა მარტო ალანებისა და აორსების იგივეობაზე მი-
ეთითებინათ, ალანებზე იქნენ მიჩნეულნი იაზიგები, როქსოლანები, სირაქები, აორსები. ასეთი გაიგივების საფუძველზე,
ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა ე. კრუსნოვმა ალანებს უზარმაზარი ტერიტორია მიაკუთვნა. მისი თქმით, ალანები ძე.

წ. II საუკუნიდან არიან ცნობილი როქსოლანების სახელით და ჩვენი ერის პირველ საუკუნეებში ისინი ცხოვრობდნენ:
ქვემო ვოლგისპირეთში, სამხრეთ ურალისპირეთში, ჩრდილო კასპიისპირეთში, დონისპირეთში, კავკასიის მთისწინეთსა
და ჩრდილო შავიზღვისპირეთის სამხრეთ რაიონებში მდ. დნეპრამდე (Крутинов Е. И., *Аланы, СИЗ*, т. I, *სექტი 329*). ე.

კრუსნოვს მხედველობიდან გამორჩა ახ. წ. I საუკუნიდან ალანები დუნაისპირეთში რომ იყვნენ გადასულები.
მას შემდეგ, რაც „ალანთა მთებიდან“ ჩრდილო აზოვისპირეთში ჩამოსულმა „სკიითმა-ალანებმა“ იაზიგების სამომთაბ-
რეო ტერიტორია დაიკავეს, ამ ტერიტორიაზე დარჩენილ იაზიგებთან ალანთა შერევის შესახებ შეიძლება ვილაპარაკოთ.
იგივე პროცესი მომდინარეობდა დუნაისპირეთშიც, თუმცა იქ გადასულ იაზიგებსა და როქსოლანებს ძველი ავტორები
ისევე ცალ-ცალკე იხსენიებენ.

10 Страбон, *География*, გვ. 294 (XI, 5), გვ. 295 (XI, II, 1); Плиний Секунг, *Естественная история*, გვ. 277; Амиан Марцеллин,
დასახ. თხზ., გვ. 540 (XXX, 2, 13).

11 ამიანუსის ასეთი მითითების მხარდასაჭერად გვიანდელ ავტორთა იმ ცნობებს იმონებენ, რომლებშიც ალანები იხსე-
ნიებიან არა მარტო შუა აზიაში, არამედ ჩინეთშიც კი. იხ. ქვემოთ.

ტერიტორიები მდ. ვოლგამდე (ე. ი. სტრაბონისეული ევროპა და აზია), არამედ მდ. ვოლგის აღმოსავლეთით მდებარე მიწები ტიან-შანის მთებამდე, შემდეგ ტერიტორია მდ. განგამდე ისევ სკვითეთი იყო¹².

სარმატიად წოდებული ვრცელი ტერიტორიის ერთი ნაწილი, კერძოდ, მდ. სირ-დარიის ჩრდილო-დასავლეთით არსებული გაერთიანება რომ აღანიად იწოდა, როგორც ითქვა, ეს ჩინურ სინამდვილეშიცაა ასახული. ჩინური „ქრონიკის“ (ესაა „ხანის უმცროსი დინასტიის ისტორია“) ცნობით, „კანგიუაის ჩრდილო დასავლეთით 2000 ლის მანძილზე მდებარეობს სახელმწიფო იანცძი. ამ მომთაბარეთა სახელმწიფოს შეუძლია 100 ათასი მეომრის გამოყვანა. ჩვეულებებით სრულიად კანგიუაის მსგავსია. იანცძი დამრეც ნაპირებიანი დიდი ტბის, იგივე ჩრდილოეთის ზღვის მიმდებარე ქვეყანაა. მას 5 პატარა სამფლობელო ემორჩილება. ესენია: 1. სუის მფლობელი, 2. ფუშუსის მფლობელი, 3. იუნისის მფლობელი, 4. გისკის მფლობელი, 5. იუგანის მფლობელი“¹³.

იმავე „ქრონიკის“ სხვა ადგილას ნათქვამია: „სამფლობელო იანცძი ახლა აღანიად იწოდა. იგი კანგიუაის ქვეშევრდომია. პავა ზომიერია, მრავალადა ფიჭვები და ვაციწვერა. ნეს-ჩვეულებითა და ჩაცმულობით კანგიუაის მსგავსია“¹⁴.

ზემომოტანილ ჩინურ ცნობაში აღწერილ ამბავს რადგან ძვ. წ. II ს-ით ათარილებენ¹⁵, გამოდის, რომ ამ ცნობის ავტორის მოღვაწეობის დროისათვის „ჩრდილოეთის ზღვის“ (ე. ი. კასპიის ზღვის) სანაპიროზე მდებარე ქვეყანა იანცძის სახელი „აღანია“ ახალი შერქმეული პქონდა.

ახლა ვნახოთ რომელი ქვეყანაა კანგიუაი, სად მდებარეობდა იგი და, კერძოდ რომელი სარმატული გაერთიანება იგულისხმება „იანცძის“ სახელის ქვეშ?

ძველი თურქების ისტორიის ცნობილი მკვლევრის ლ. გუმილიოვის თანახმად, კანგიუაის გაერთიანება არალის ზღვისა და ბალხაშის ტბის შორის არსებულ ველეზე მომთაბარეობდა¹⁶. ძვ. წ. I ს-ის შუახანებში კანგიუაი აღწერილი იქნა როგორც დავანის (ფერღანის) ველიდან 2000 ლის (900 კმ) დაშორებით არსებული მომთაბარეთა სამფლობელო. სამხრეთით – თურანის დაბლობიდან მას ბეთეაყ-დალის უნაყოფო ველი ყოფდა, აღმოსავლეთით თარბალათაის მთები აკრავდა, დასავლეთით სახელმწიფო იანცაი (Янхэй) – ე. ი. აღანეთი ესაზღვრებოდა¹⁷. ლ. გუმილიოვი იქვე აანალიზებს ჩინურ რუკებზე გამოხატულ კანგიუაის საზღვრებს და აღნიშნავს: ჩრდილო-დასავლეთით თენგიზის ტბასთან, კანგიუაის ჩრდილოეთით უი-ს (რომლის სახელის ქვეშ ეთნონიმი უგრი უნდა ამოვიცნოთ) ტომები ცხოვრობდნენ¹⁸. როგორც ლ. გუმილიოვი წერს, იმ დროისათვის კანგიუაი მნიშვნელოვან გაერთიანებას წარმოადგენდა 600 ათასიანი მოსახლეობით. მას 120 ათასიანი არმიის გამოყვანა შეეძლო. თუ „ხანის უფროსი დინასტიის ისტორიაში“ არსებული ცნობით, კანგიუაის დასავლეთი მეზობელი – იანცძი, მისგან დამოუკიდებელი იყო, „ხანის უმცროსი დინასტიის ისტორიაში“ ნათქვამია, რომ იანცძი მას ექვემდებარებოდა. კანგიუაის იგი ახ. წ. I-II ს-ებში უნდა დაემორჩილებინა, თუმცა კანგიუაის ლაშქარს მდ. ვოლგა არ გადმოულახა¹⁹.

საბჭოთა ისტორიულ ენციკლოპედიაში (СИЭ) კანგიუაის შესახებ ნათქვამია: კანგიუაი (იგივე კანგხა, კანგდიზი) ეს იყო სახელმწიფო წარმონაქმნი შუა აზიაში. მის ბირთვს, როგორც ჩანს, მდ. სირ-დარიის მახლობლად მცხოვრები და მომთაბარე ტომები შეადგენდნენ. ძვ. წ. II ს-ის დასასრულისათვის კანგიუაი შედიოდა თანამედროვე ტაშკენტის ოაზისი, ასევე მდ. აზუ-დარიისა და სირ-დარიის შუამდინარეთის მიწების ნაწილი. ძვ. წ. I ს-ში მან ხორეზმიც²⁰ დაიმორჩილა. ახ. წ. I-III საუკუნეებში კანგიუაის, მართალია, ხორეზმი და ტაშკენტის ოაზისი ჩამოცილდა, მაგრამ დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა. დაიმორჩილა სახელმწიფო იანცძი (ალანები) ჩრდილო არალისპირეთში და იანი სამხრეთ ურალისპირეთში²¹.

12 ეს ტრადიცია ევროპაში გვიანობამდე შემორჩა. ასე მაგალითად, XIV ს-ში მოღვაწე ბიზანტიელი ავტორი ლაონიკ ქალკედონელე ძველ ბიზანტიურ ტრადიციაზე დაყრდნობით თავის თანადროულ რუსეთს „სარმატიას“, ხოლო ოქროს უღდოს „სკვითეთს“ (იგივე სათათრეთს) უწოდებს. Думин Г., Известия Лаоника Халкокондила о России. ВВ., № XXI, М., 1962, გვ. 54.

13 Бицурин Н. Я. (Иакинф), Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, т. 2, М.-Л., 1950, გვ. 186.

14 იქვე, გვ. 229.

15 თოფჩიშვილი რ., ოსთა ნინაპარი ალანების, გვ. 9; მისივე, Осетины в Грузии., გვ. 176.

16 Гумилев Л. Н., Хунну, გვ. 166.

17 იქვე. ჩინურ ცნობაზე დაყრდნობით, როგორც ეხედავთ, ლ. გუმილიოვი „იანცძის“ უკვე აღანებად მოიხსენიებს, რაც ისტორიულ რეალობას არ შეესაბამება.

18 იქვე.

19 იქვე, გვ. 168.

20 ს. ტოლსტოვის თანახმად კანგიუაი იგივე ხორეზმია, ავესტის კანგხა (Толстой С. П., По следам древнехорезмийской цивилизации, Л., 1948, გვ. 146). შეიძლება ხორეზმთან სიახლოვემ განაპირობა კანგიუაის მმართველებმა ჩინეთთან ურთიერთობის დამყარება რომ სცადეს. ძვ. წ. 36 წელს კანგიუაის მმართველმა ჩინეთში თავისი ძის მეთაურობით ელჩობა გააგზავნა. Васильев Л. С., Культурные и торговые связи Ханского Китая с народами Центральной и Средней Азии, ВИМК, №5, М., 1958, გვ. 45.

21 Канглиной, Кашуха, Кангиз, СИЭ, т. 6, М., 1965, სექტი 954-955.

როგორც ვხედავთ ლ. გუმილიოვი და ისტორიულ ენციკლოპედიაში მოთავსებული წერილის ავტორი ერთხმად მიუთითებდნენ ახ. წ. I-II საუკუნეებში კანგიუაის მიერ იანცის კუთვნილი იმ ნაწილის დაუფლების შესახებ, რომელიც „ჩრდილო არალისპირეთში“ – მდ. ვოლგის აღმოსავლეთით მდებარეობდა.

აღნიშნულის შემდეგ ლ. გუმილიოვის იმ დასკვნას თუ გავითვალისწინებთ, რომლის თანახმად, კანგიუაის ლაშქარს ახ. წ. I-II საუკუნეებში, იანცის დამორჩილებისას მდ. ვოლგა არ გადმოულახავს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ იანცის გაერთიანების დიდი ნაწილი – კერძოდ მდ. ვოლგის დასავლეთით მდებარე ველებზე მომთაბარეები, ახ. წ. II საუკუნის შემდეგაც დამოუკიდებელი იყვნენ. ნათქვამთან ერთად, ჩინურ „ქრონიკაში“ არსებული მითითებით, ქვეყანა კანგიუაიდან კასპიის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს დამრეც ფერდობებზე მდებარე ქვეყანა იანციმდე რადგან 2000 ლი (900 კმ) იყო²², ჩინური „ქრონიკის“ ქვეყანა „იანცი“ – სარმატი აორსების გაერთიანების აღმოსავლეთი ნაწილი ყოფილა. ამ გაერთიანების სამომთაბარეო არეალი კი კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ველებს (ჩრდილო არალისპირეთი) გარდა, რადგან კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით და მდ. ვოლგის სამხრეთით მდებარე ველებსაც მოიცავდა²³, იანცის (აორსთა) გაერთიანების დასავლეთი ნაწილის შესახებ ჩინელ ქრონისტს, როგორც ჩანს, ცნობები არ ჰქონდა. ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჩინური ქრონიკის ცნობით, ახ. წ. II საუკუნეში აორსთა გაერთიანების ის ნაწილი იწოდა ალანეთად, რომელიც ჩრდილო არალისპირეთში მდებარეობდა და ხუთი პატარა სამფლობელოსგან შედგებოდა. სახელი „ალანია“ შემდეგში მთელ აორსთა გაერთიანებაზე იქნა გავრცელებული²⁴.

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ აორსებს საკუთრივ „სკივთ-ალანებთან“ მხოლოდ შორეული საერთო წარმომავლობა, და, როგორც ამიანუსი წერს, გარკვეული წეს-ჩვეულებები აკავშირებდა, აორსთა გაერთიანების აღმოსავლეთი ნაწილი – ჩინური წყაროს იანცი მაინც ალანიად იწოდა. აღნიშნულმა განაპირობა შემდეგში აორსთა იმ ქვეშევრდომებს, რომლებიც უფრო გვიან, აორსებთან ერთად მდ. თერგის ვაკისზე შემოვიდნენ, უცხოელი ავტორები ალანებად რომ იხსენიებენ, თუმცა მათი ერთი ნაწილის თვითსახელწოდება „ირ“ („ირონ“) იყო²⁵. როგორც ზემოთაც აღვნიშნე, აორსების მსგავსად ძველი ავტორები ზოგჯერ ალანებად სხვა სარმატული ტომების წარმომადგენლებსაც იხსენიებენ, რის შედეგადაც ამ ცალკეულ სარმატულ გაერთიანებათა ისტორია ალანებს მიეკუთვნა.

თუ ყოველივე ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, მაშინ გამოდის: სარმატულ სამყაროში ალანთა გამოჩენის შემდეგ მომხდარ ცვლილებაზე (ყველა სარმატული გაერთიანება რომ ალანიად იწოდა) ამიანუს მარცელინუსმა IV-ს 70-იან წლებში მიუთითა (იხ. ზემოთ), ჩინურ სინამდვილეში კი ეს ცვლილება რამდენიმე საუკუნით ადრე აისახა, რაც ძალიან უცნაურად მეჩვენება.

ისტორიის ასპარეზზე, როცა ალანთა გამოჩენის შესახებ ვსაუბრობთ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნო: ალანთა შესახებ ცნობები არა აქვთ ძვ. წ. I ს-ში მოღვაწე დიოდორე სიცილიელსა და ახ. წ. 24 წელს გარდაცვლილ ძველ ბერძენ გეოგრაფს – სტრაბონს²⁶, ამიტომ მხოლოდ ჩინურ ცნობაზე დაყრდნობით ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებზე უფრო ადრეულ ხანაში ალანებზე საუბარი ანაქრონიზმია. ძვ. წ. II ს-ის ჩინეთში შუა აზიაში მცხოვრები ბინადარი ხალხების შესახებაც ძალიან ცოტა იცოდნენ²⁷, რის შესახებაც ქვემოთ მექნება საუბარი.

როცა ჩინური ცნობის წარმომავლობაზე ვსაუბრობთ, პირველ რიგში ისმის კითხვები: 1. რა იცოდნენ ძველმა ჩინელებმა დასავლეთის ქვეყნების შესახებ და როდიდან? 2. ბერძნულ-რომაული სამყაროს მესვეურები თუ იყვნენ დაინტერესებულნი ჩინელებთან ურთიერთობით?

ერთი ცხადია, ჩინურ ქრონიკაში ალანებზე ცნობის გაჩენა ახ. წ. I ს-ის 30-იანი წლებიდან სარმატულ სამყაროში ალანთა დანიშნულებას უნდა განეპირობებინა.

ბერძნულ-რომაულ სამყაროსა და ჩინეთს შორის ურთიერთობა, ადრინდელე რომ იყო, ამას ჩინეთიდან წინა აზიისაკენ მიმავალი აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზის არსებობა მოწმობს. ამ გზის გაკაფვა ჩინელი დიპლომატისა და მოგზაურის ჩან ციანის (Чжан Цянь) (გარდ. დაახლ. ძვ. წ. 103 წ.) სახელთანაა დაკავშირებული. მაგრამ, ძვ. წ. 119 წელს მისი დიპლომატიური მისიის ზოგიერთმა წევრმა მხოლოდ წინა აზიის ქვეყნებამდე მიაღწია²⁸ (ამ მისიის შესახებ იხ. ქვემოთ), შესაბამისად მითითება იმის შესახებ, თითქოს ალანებზე ცნობა ძვ. წ. II ს-ის ისტორიის ამსახველ ჩინურ ქრონიკაში არის, არ შეიძლება. რ. თოფჩიშვილის მიერ დამონმბეულ ლ. გუმილიოვის ნაშრომის 284 გვერდზე ძვ. წ. II საუკუნის კასპიისპირეთში

22 Гумилев Л. Н., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 166.

23 Аорсы. СИЭ, т. I, М., 1961, სვეტი 646.

24 იქვე.

25 Галлonti Ю. С. и другие, *Очерки истории Юго-Осетии*, т. I, გვ. 27.

26 Диодор Сицилийский, *Историческая библиотека*; Страбон, *География*.

27 Васильев Л. С., *Культурные и торговые связи*. . . , გვ. 43.

28 Васильев Л. С., *Чжан Цянь*. СИЭ, т. 16, М., 1976, სვეტი 16-17.

აღანთა კი არა, სარმატების ცხოვრების შესახება ნათქვამი. ეს ტერიტორია, ლ. გუმილიოვის თანახმად, ახ. წ. II ს-ში აღანთა მოთავეობით შექმნილი ტომთა კავშირის აღმოსავლეთი – განაპირა მხარე იყო.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის დასაზუსტებლად, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დავადგინოთ: სტრაბონისეულ ევრაზიაში როდის ეჭირათ აღანებს დომინირებული მდგომარეობა.

ჩრდილო აზოვისპირეთიდან აღანთა ძირითადი მასა დუნაისპირეთში, როგორც ითქვა, ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში გადავიდა და თავისი ძალაუფლება სხვა გაერთიანებებზე თანდათანობით გაავრცელა. IV ს-ის 70-იანი წლებიდან კი, როგორც დუნაისპირეთში გადასული, ისე შავი და აზოვის ზღვების ჩრდილოეთით დარჩენილი სარმატული გაერთიანებები მ. შ. აღანები პუნების ხელქვეითი მოექცნენ. პუნთა ბელადის ატილას მიერ შექმნილი იმპერიის აღმოსავლეთი საზღვარი მდ. ვოლგის დასავლეთ სანაპიროებამდე და კავკასიის მთებამდე აღწევდა²⁹. ასე, რომ დუნაისპირეთსა და აზოვისპირეთის ჩრდილოეთით აღანთა აქტივობის ხანა ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებიდან IV ს-ის 70-იან წლებამდე ივარაუდება, რაც სათანადოდ აისახა ამიანუს მარცელინუსის თხზულებაში (გავიხსენოთ XXXI წიგნში არსებული მისი მითითება: აღანებმა „თანდათანობით, მრავალრიცხოვანი გამარჯვებებით დაიმორჩილეს მეზობელი ხალხები და მათზე განაერცეს თავიანთი სახელი“). ამის შემდეგ უნდა გაჩენილიყო ჩინურ სინამდვილეში ცნობები სარმატულ სამყაროში აღანთა დანინაურების გამო მომხდარი ცვლილებების შესახებ. იმ დროისათვის ბერძნულ-რომაულ სამყაროში კი უკვე სათანადო ცოდნა პქონდათ შუა აზიის ქვეყნებისა და ჩინეთის შესახებ. ასევე ჩინეთში დასავლეთის ქვეყნებზე.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, ჯერ კიდევ აქემენიანების დროს შუა აზიული სამხედრო შენაერთები არამარტო მონაწილეობდნენ აქემენიან მეფეთა დაპყრობით ომებში (მაგ. საბერძნეთში), აქემენიანთა იმპერიის შორეულ პროვინციებში სამხედრო გარნიზონებში მსახურობდნენ. არის ძვ. წ. V ს-ის ცნობა ეგვიპტის სამხრეთ საზღვართან ზორეზმელი მეომრის ყოფნის შესახებ³⁰. მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე მაკედონელმა შუა აზიაში ილაშქრა (ძვ. წ. 327 წ.), ძვ. წ. 250 წელს კი შუა აზიის ტერიტორიაზე ბერძნულ-ბაქტრიული სამეფო შეიქმნა (იგი მოიცავდა: ბაქტრიას, სოლდიანეს, მარლიანეს, ნანილობრივ შაშს და ფერლანას. ძვ. წ. 190/180 წლებში შეიერთა არგა და არახოსია), რომელმაც სამყარო შუა აზიის ქვეყნებისა და ხალხების შესახებ უფრო მეტი შეიტყო. აღნიშნულით უნდა აიხსნას სტრაბონისა (გარდ. ახ. წ. 24 წ.) და პლინიუს უფროსის (გარდ. ახ. წ. 79 წ.) მრავალრიცხოვანი ცნობები რომ აქეთ „კასპიის კარის“ აღმოსავლეთით მცხოვრებ ხალხებსა და ქვეყნებზე³¹. ჩინეთისა და შუა აზიის ქვეყნების შესახებ, რა თქმა უნდა გაცილებით მეტი იცოდნენ³² პლინიუსის შემდეგ მოღვაწე ავტორებმა – ერთ-ერთი ასეთია ამიანუს მარცელინუსი.

ამიანუს მარცელინუსის „ისტორია“ თუ ძირითადი წყაროა ახ. წ. IV ს-ის შუახანების სტრაბონისეულ ევრაზიაში მომხდარი ამბების შესასწავლად, აღმოსავლეთი რეგიონებისათვის (ძირითადად შუა აზიის), ამ მხრივ მნიშვნელოვან ცნობებს სწორედ ჩინური ქრონიკები შეიცავენ. მათგან „ხანის უფროსი დინასტიის ისტორიის“ ავტორი ბან გუ ახ. წ. 92 წელს გარდაიცვალა³³. რაც შეეხება „ხანის უმცროსი დინასტიის ისტორიას“ (სადაც ზემოთხსენებული ჩინური ცნობაა), მის ავტორად V ს-ში მცხოვრები სწავლული – ფან ზუა ითვლება³⁴. „ისტორიის“ შედგენისას იგი ძველი მასალებითაც სარგებლობდა. როგორც ლ. გუმილიოვი წერს, ფან ზუას მონათხრობი, მართალია სქემატური ხასიათისაა და წინამორბედთა ნაშრომებთან შედარებით მდარედ ითვლება³⁵, მაგრამ სწორედ მისმა ნაშრომმა შემოგვინახა ცნობა სარმატულ სამყაროში მომხდარი ცვლილების შესახებ.

გამოდის, რომ ფან ზუამ ახ. წ. V ს-ში შეადგინა „ხანის უმცროსი დინასტიის ისტორია“ და მისი მოღვაწეობის დროისთვის ჩინეთში უკვე საკმაო ცოდნა იყო დარგოვილი დასავლეთი მხარის შესახებ. ეს ცოდნა ჩინეთის საიმპერატორო კარიდან დასავლეთის ქვეყნებში წარგზავნილი დიპლომატიური მისიების მიერ მოპოვებული ცნობების გარდა, იმდროინდელ გეოგრაფიულ და საისტორიო ლიტერატურას ემყარებოდა. თავის მხრივ, ჩინეთის შესახებ სათანადო ცნობები პქონდათ რომის იმპერიაში. ასეთი

29 Атилла. СИЭ, т. I, 1961, სვეტი 930.

30 Ставиский Б. Я., Средняя азия, Индия, Рим (к вопросу о международных связях в кушанский период). კრებულში – Индия в древности. М., 1964, გვ. 176.

31 Страбон, География, გვ. 79; Плиний секунда, დასახ. თხზ., გვ. 303-309.

32 ბ. სტაისკის ნაშრომის ქვეთავი – „О связях Средней Азии с Римом“ მრავალი მაგალითითა მოტანილი ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ. მაგ. ახ. წ. I ს-ის დასასრულისათვის ბაქტრიელი ეაჭრები იხსენიებიან ქ. ალექსანდრიაში, ხოლო ტაჯიკეთის ტერიტორიაზე მიკელეულა რომის იმპერატორთა მონეტები. Ставиский Б. Я., დასახ. ნაშრომი, გვ. 179-180.

33 Переломов Л. С., Бан Гу. СИЭ, т. 2, М., 1962, სვეტი 115.

34 Гумилев Л. Н., Хунну. ., გვ. 5. ფან ზუას სახელია ფან ე. ხოლო თხზულებას ჰქვია „Хоу Хань шу“ („История Поздней Хань“). Гумилев Л. Н., Хунну. ., გვ. 4-5; Дузан Л. И., Китай. Исторический очерк до 18 в., СИЭ, т. 7, М., 1965, სვეტი 308.

35 Гумилев Л. Н., დასახ. ნაშრომი, გვ. 5.

ურთიერთობის დასტურადაა მიჩნეული პტოლემეაიოსის რუკაზე მდ. იაქსარტი (სირ-დარია) ისეთივე შეცდომით რომაა გამოხატული, როგორც ეს ჩინელ კარტოგრაფს აქვს³⁶.

ჩინეთში შუა აზიის – კერძოდ სოლდიანესა და ფერლანას (ჩინურად დავანი) შესახებ, როგორც ითქვა, ზემოხსენებული ჩან ციანის მისიის ნევრებისაგან შეიტყვეს. მათივე მონათხრობით გაიგეს ჩინელებმა მათთვის უცნობ ქვეყნებზე: კანგიუაის, იანცდის, პართიის (ჩინურად – ანსი), მესოპოტამიის (ჩინურად – ტიაჩუ), საოცარ ქვეყანა ინდოეთზე (ჩინურად – შენდუ, ინდუ) და რომის იმპერიის (ჩინურად – ლიგანი) შესახებ³⁷.

თვით რომის იმპერიაში როდის შედგა ჩინელთა ელჩობა, ამის ზუსტი თარიღის მითითება ძნელია, მაგრამ ერთი დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, ეს ძველი ნელთალრიცხვის I საუკუნის დამლევს – ოქტავეიანე ავგუსტუსის მმართველობაში (ძვ. წ. 27 – ახ. წ. 14 წ.) უნდა ყოფილიყო. ასეთი მტკიცების საფუძველს რომაელი პოეტის პორაციუსის (ძვ. წ. 65-8) პოემაში დასახელებული სერები (ჩინელები) იძლევა³⁸. ჩინელთა ელჩობა რომში, მართლაც, რომ ოქტავეიანე ავგუსტუსის მმართველობისას იმყოფებოდა, ეს ახ. წ. II ს-ის რომაელი ისტორიკოსის ლუციუს ანეი ფლორის „ისტორიაში“ არსებული ცნობით დასტურდება³⁹.

ჩემი დაკვირვებით, ფლორის თანამედროვე ბერძენი გეოგრაფის პტოლემეაიოსის თხზულებაში ცნობები რომაა „მიმოიწიოს მთების იქითა სკიითეთზე“ („Ο Σκυθίων Ζωνήαικος“), სერიაზე, საკების მინებზე⁴⁰ (ე. ი. იმ ტერიტორიებზე, რომელთაც ჩინელები სოუს, ე. ი. დასავლეთის მხარეს უწოდებდნენ), იმას მონიშნავს, პტოლემეაიოსის მოლენანობის დროისათვის (ახ. წ. II ს.) რომის იმპერიის მმართველ წრეებს შუა აზიასა და ჩინეთში მიმდინარე პროცესებზე სათანადო ინფორმაცია ჰქონდათ. თავის მხრივ, ჩინელი ავტორები, როგორც ჩანს, ყურადღებით ადევნებდნენ თვალს რომის იმპერიასა და სკიითურ-სარმატულ სამყაროში მომხდარ ამბებს, ეცნობოდნენ სათანადო ლიტერატურასაც. აი ასე წარმოგიდგება კულტურული და ეკონომიკური ურთიერთობები აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ძვ. წ. II ს-დან ამიანუს მარცელინუსის ხანამდე.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით უნდა დავასკვნა: ამიანუს მარცელინუსის თხზულებაში ალანთა შესახებ არსებულმა ცნობებმა – კერძოდ მითითებამ: „ალანებმა თანდათანობით რომ დაიმორჩილეს მეზობელი ხალხები და მათზე განაერცეს თავიანთი სახელი, დროთა განმავლობაში სარმატული ტომები გაერთიანდნენ ერთი სახელის ქვეშ და ერთნაირი წეს-ჩვეულებების, ერთნაირი ენისა და [ერთნაირი] შეიარაღების გამო ახლა ყველა ალანად იწოდა“, საფუძველი მისცა V ს-ში მცხოვრებ ფან ხუას „ხანის უმცროსი დინასტიის ისტორიაში“ შეეტანა ცნობა: „სამფლობელო იანცდი ახლა ალანად იწოდა“-ო. ფან ხუა, რადგან ძველი მასალებით სარგებლობდა, და მისი მონათხრობი, როგორც ლ. გუმილიოვი წერს, „დიპლომატიური მისიების მიერ მოპოვებულ ცნობებს“ გარდა, იმდროინდელ გეოგრაფიულ და საისტორიო ლიტერატურასაც ეყრდნობა, საეჭვო არაა, მის თანადროულ ჩინეთში არამარტო ინდოეთის, წინა და შუა აზიის ქვეყნებისა და მხარეების (მათ შორის აორსების სარმატული გაერთიანების აღმოსავლეთი ნაწილის – ჩინური წყაროების „იანცდი“), შესახებ, არამედ სტრაბონისეული ეერაზიის ტერიტორიაზე არსებულ სარმატულ გაერთიანებებზეც სათანადო ცოდნა ჰქონდათ.

ამრიგად, მას შემდეგ რაც ახ. წ. I-IV საუკუნეების ღუნასპირეთში არსებულ სარმატულ გაერთიანებათა შორის ყველაზე ძლიერი და აქტიური ალანების სახელი იმდროინდელმა ავტორებმა სხვა სარმატულ გაერთიანებებზეც განაერცეს, ამიანუს მარცელინუსი იძულებული გახდა თავისი თხზულების XXXI ნიგში შეეტანა ცნობა სარმატულ სამყაროში მომხდარი ცვლილების შესახებ. სწორედ ამ ცნობას ეყრდნობა V ს-ში მცხოვრები ჩინელი ქრონისტი – ფან ხუა, როცა უთითებს „იანცდი (ჩინური წყაროების აორსთა გაერთიანების აღმოსავლეთი ნაწილი) ახლა ალანად იწოდა“⁴¹.

ჩინური „ქრონიკის“ ცნობის არასწორმა ინტერპრეტაციამ მკვლევართა ნაწილს, ერთი მხრივ, საფუძველი მისცა შუა აზია ალანთა ეთნოგენეზის ადგილად მიეჩნიათ, ხოლო მეორე მხრივ, აორსებისა და

36 იქვე, გვ. 118.

37 იქვე, გვ. 112-113; Васильев Л. С., Культурные и торговые связи. . ., გვ. 43.

38 სერგეი ე. ს., ძველი რომის ისტორიის ნარკვევები, II, თბ., 1941, გვ. 562.

39 Лувий Аней Флор, История. т. 2, М., 1972, გვ. 34. მიმართება ოქტავეიანე ავგუსტუსისდმი პორაციუსი წერს, რომ ტრიუმფი მონაწილეობდნენ „უზომოდ თავმოშონე პარტები“ და რომის წინაშე ძრწიან აღმოსავლურ უდაბნოში ინდოელები და სერები (ჩინელები)“ (სერგეი ე. ს., დასახ. ნაშრომი, გვ. 562). ახ. წ. 99 წელს დაეების დამარცხების აღსანიშნავად იმპერატორ ტრაიანეს (97-117) მიერ გამართულ ტრიუმფს ქუშანთა ელჩები ესწრებოდნენ. ასევე არის ცნობა იმპერატორ ადრიანეს (117-138) მიერ „ბაქტრიის მეფეთა“ მიღების შესახებ, ხოლო იმპერატორ ანტონინუს პიუსთან (138-161) „ინდოელთა, ბაქტრიელთა და პირკანელთა“ ელჩების ჩასვლაზე მითითება. Ставиский Б. Я., დასახ. ნაშრომი, გვ. 177-178.

40 Гумилев Л. Н., Хунну. . ., გვ. 118.

41 V-VI საუკუნეებში საეჭვო და დიპლომატიური ურთიერთობა ბიზანტიის იმპერიასა და ჩინეთს შორის უფრო გაღრმავდა. ჩინეთის შენსის პროვინციის ქ. სიანის მახლობლად 1953 წელს მიკვლეული იქნა იმპერატორ ოუსტინე II-ის (565-578) დროინდელი ოქროს მონეტა (Ся Най, Золотая византийская монета найденная в могиле периода династии Суй. ВВ, т. ХСЛ, М., 1962, გვ. 178). როგორც ჩანს, ტანის დინასტიის ჩინეთთან ბიზანტიის იმპერიამ დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარა. ამის შემდეგ, ჩინური ქრონიკის ცნობით, ჩინეთში მასიურად გამოიყენებოდა დასავლეთის ქვეყნების ოქროსა და ვერცხლის მონეტები. ჩინეთში ასევე მრავლადაა მიკვლეული სასანიანი შაპების მიერ მოჭრილი მონეტები (იქვე, გვ. 181-182).

ალანების იგივეობა ემტკიცებინათ, რის შემდეგაც ალანების განსახლებისა და მომთაბარეობის არეალად უზარმაზარი სივრცე – მდ. ამუ-დარიიდან მდ. დუნაის დასავლეთ ნაპირებამდე არსებული ტერიტორია იქნა მიჩნეული (ე. კრუპნოვი, რ. თოფჩიშვილი). რაც შეეხება ალანთა შესახებ ჩინური ქრონიკის ცნობის ძვ. წ. II ს-ით დათარიღებას, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, იმ დროისათვის ჩინელებს შუა აზიის ქვეყნებზეც კი ნაკლები ცოდნა ჰქონდათ. მხოლოდ ძვ. წ. 119 წლის ელჩობის შემდეგ გამოიკვეთა განსაკუთრებული ინტერესი დასავლეთის მხარის (ჩინურად СИ ЮЙ) და მასში თავდაპირველად ძირითადად აღმოსავლეთ თურქესტანის ქალაქ-სახელმწიფოები იგულისხმებოდა⁴².

ალანები შუა აზიაში

მკვლევრები ამა თუ იმ ცნობაზე დაყრდნობით როცა შუა აზიასა და ჩინეთში ალანთა ყოფნის შესახებ მიუთითებენ, არ ითვალისწინებენ რა დროს ეკუთვნის ეს ცნობა, რა კონკრეტულ ვითარებაში შეიქმნა იგი. თუ ალანთა ეთნოგენეზისა და მათი მომთაბარეობის არეალის შესახებ ჩემს მიერ არაერთგზის მოტანილ მასალას გავითვალისწინებთ, მაშინ ყველა ის ცნობა, რომელშიც შუა აზიასა და ჩინეთში უკვე ალანებად წოდებული ოსთა წინაპრების ყოფნას ეხება, დიდი სიფრთხილითა და სათანადო კომენტარით უნდა იქნეს გამოყენებული. დასმული საკითხის შესახებ ზემოთ არაერთხელ ვთქვი და აქ კიდევ უნდა აღვნიშნო: V საუკუნის ჩინელი ავტორის ცნობით, ქვეყანა იანცძი (უფრო სწორად მისი აზიური სამფლობელოები) ალანთაგან რომ იწოდებოდა, ეს იმას არ ნიშნავდა, იანცძის (აორსთა) გაერთიანებაში შემაველი ტომების წარმომადგენლები ეთნიკური ალანები (მხედველობაში მაქვს ალანების ამიანუსისეული დახასიათება) გახდნენ. თუმცა ლ. გუმილიოვმა ჩინური ცნობა სწორედ ასე გაიგო, და ის, იმის დასტურად მიიჩნია, ჯერ კიდევ ძველი წ-ის II ს-ში ალანები არაღიარებულ და კასპიის ზღვების ჩრდილოეთით რომ ცხოვრობდნენ. შემდეგ გავრცელდნენ (распространились) ჩრდილო კავკასიასა და მდ. დუნაის მიმდებარე ველებზე⁴³. ამ თვალსაზრისის გასამყარებლად ლ. გუმილიოვი იქვე დასძენს: ამიანუსი ალანებს მასაგეტების შთამომავლებად თვლის⁴⁴. მასაგეტები კი ნამდვილად ცხოვრობდნენ შუა აზიაში⁴⁵.

ისეთი მკვლევრის მიერ, როგორიც ლ. გუმილიოვი იყო, ჩინური ცნობიდან ასეთი დასკვნის გამოტანას არ ველოდი, მაგრამ იგი ასე წერს და მას ამ საკითხში არაერთი მხარდამჭერი პყავს.

ზემომოტანილი თვალსაზრისი ლ. გუმილიოვის 1960 წელს გამოცემული მონოგრაფიიდანაა მოტანილი. უფრო ადრე, კერძოდ, 1959 წელს გამოცემულ ნიგში „Средневековая Алания“ ოსი მკვლევარი ზ. ვანევეი იმავე ჩინურ ცნობაზე დაყრდნობით წერდა: „კლასიკური ხანის ზოგი ავტორი (დიონ კასიუსი, ამიანუს მარცელინუსი) ალანებს კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით მცხოვრებ მასაგეტებთან აიგივებს. ალანებისა და მასაგეტების შესახებ არსებული ეს მონაცემები ემთხვევა შუა აზიის ალანების შესახებ ჩინური წყაროების იმ ცნობებს, რომელთა თანახმად ახ. წ. III ს-ის დამდეგს სამფლობელო „იანცაი“ ალანთაგან იქნა წოდებული⁴⁶. შემდეგ ზ. ვანევეი დასძენს: მრავალი ავტორი აიგივებს იანცძის აორსებთან, მაგრამ მე ამ საკითხზე არ შევიჩრდები და აღვნიშნავ: შუა აზიაში ალანთა დაფიქსირების ფაქტს. ალანები შემდეგ საუკუნეებშიც განაგრძობდნენ იქ ცხოვრებას (უსტიურტა-მანგიშლაყის რაიონში), რაზეც გვამცნობს X ს. ხორეზმელი სწავლული ალ-ბირუნი. მისი ცნობით, „Этот род аланов и асов и язык их смешанный из хорезмийского и печенежского“⁴⁷. ალანთა დასახლების რაიონში, – დასძენს ზ. ვანევეი, – მდებარეობდა „ალან-ყალა“. მონღოლთა ლაშქრობების ხანაში ალან-ასებს დაქირავებული ლაშქრის სახით ეხედავთ ჩინეთში. XIV ს-ში ჩინგიზ-ხანის სამსახურში 72 იასი თავადი იყო⁴⁸.

ზ. ვანევეისა და ლ. გუმილიოვის ნაშრომებიდან ზემომოტანილი თვალსაზრისის ჩამოყალიბებაში ჩინური ცნობის არასწორ ინტერპრეტაციასთან ერთად, გარკვეული წვლილი, როგორც ჩანს, რუსი მეცნიერის ლ. მაცულევიჩის მიერ 1947 წელს გამოქვეყნებულმა გამოკვლევამაც – „Аланская проблема и этногенез Средней Азии“ – შეიტანა. მოუხედავად იმისა, რომ ლ. მაცულევიჩს თავის გამოკვლევაში არავითარი ისეთი მტკიცებულება არა აქვს, რაც შუა აზიის ხალხების (კერძოდ თურქმენების) ეთნოგენეზის პროცესში ალანთა როლს დაადასტურებდა, მისი თვალსაზრისი „თურქმენეთის ისტორიის“ ავტორებისათვის არა მარტო მისაღები აღმოჩნდა, ახალი შინაარსი შეიძინა. ამ ნიგნის ავტორთა მტკიცებით, ახ. წ. I ს-ში ალანებს ერცელი ტერიტორიები ეკავათ არალისპირეთიდან აზოვისპირეთამდე და ისინი ერთ-ერთი ახალი მნიშვნელოვანი კომპონენტნი იყვნენ ჩრდილო თურქესტანის მოსახლეობის

42 Васильев Л. С., Культурные и торговые связи. . . გვ. 44-45.

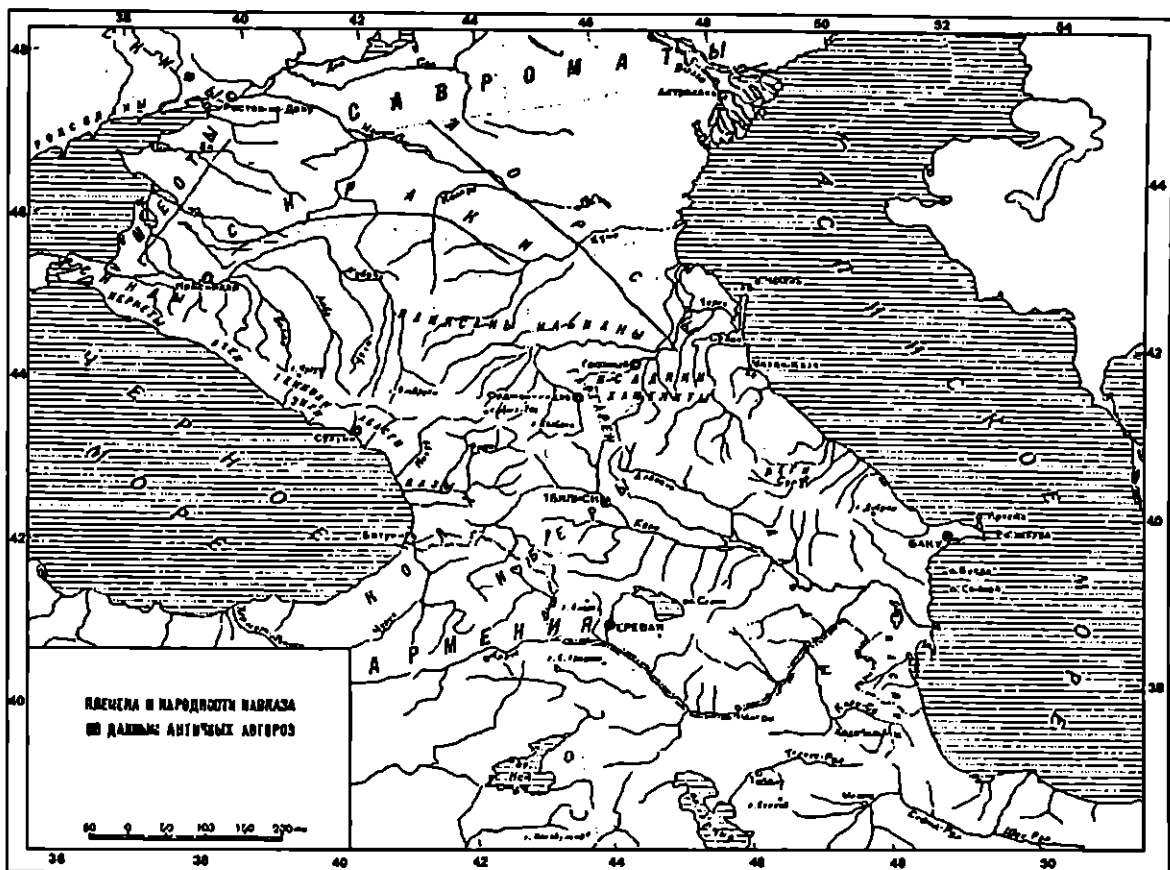
43 Гумилев Л. Н., დასახ. ნაშრომი, გვ. 249, იხ. ეთნონიმი – Аланы-ს განმარტება. იქვე გვ. 252-ზე იხ. Яньцзи. 44 იქვე.

45 Ставиский Б. Я., Массажеты. СИД, т. 9. М., 1966, სვეტი 170.

46 Валиев З. Н., დასახ. ნაშრომი, გვ. 53, ზ. ვანევეი იბოძებს ლ. მაცულევიჩის ნაშრომს — Аланская проблема и этногенез Средней Азии. გვ. 137.

47 Валиев З. Н., დასახ. ნაშრომი, გვ. 53.

48 იქვე.

რუკა ამოღებულია ე. კრუპნოვის მონოგრაფიიდან: "Древняя история Северного Кавказа", გვ. 71.

ეთნოგენეზისას⁴⁹. მათი თქმით, ალანთა სამფლობელოები მოიცავდა უზარმაზარ ტერიტორიას არალის ზღვიდან ურალამდე.

ჯერ კიდევ 1957 წელს „თურქმენეთის სსრ ისტორიაში“ გაცხადებული აზრი – ახ. წ. I ს-ში ალანებს რომ ეტყელე ტერიტორიები ეკავათ „არალის ზღვისპირეთიდან აზოვის ზღვის ნაპირებამდე“ და თვით „ალანთა სამფლობელოები არალის ზღვიდან ურალამდე აღწევდა“, რა თქმა უნდა, ამიანუს მარცელინუსისა და ჩინური ქრონიკის ცნობებს ემყარება. უფრო მეტიც, როგორც ვნახეთ, ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა ე. კრუპნოვმა 1960 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში ეთნოზიმის სახელი „ალანი“ კრებითი შინაარსის გამომხატველად მიიჩნია და იგი არა მარტო სარმატული მოდგმის ტომების, არამედ ჩრდილო კავკასიელი აბორიგენების აღმნიშვნელადც ჩათვალა⁵⁰. ამის შემდეგ СИУ-ს I ტომში მოთავსებულ სტატიაში – „Аланы“, ალანები როქსოლანებთან (მისი თქმით, მათი სახელი „Роксаланы“ იყო) გააიგივა და აღნიშნა: ალანები ძვ. წ. II ს-დან არიან ცნობილი, ხოლო ახ. წ. I ს-ში მათი ცხოვრების არეალს: ქვემო ვოლგისპირეთი, სამხრეთ ურალისპირეთი, დონისპირეთი, ჩრდილო კასპისპირეთი, კავკასიისპირეთი და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველების სამხრეთი რაიონები წარმოადგენდაო (ე. კრუპნოვს მხედველობიდან გამორჩა ახ. წ. I ს-ის 30-იანი წლებიდან ალანები დუნაისპირეთშიც რომ იმყოფებოდნენ). თუ ალანთა განსახლებისა და მომთაბარეობის ასეთ აზრს გავიზიარებთ და ჩინური ქრონიკის ცნობასაც გავიხსენებთ (აორსების გაერთიანების აღმოსავლეთი ნაწილი IV ს-ში რომ აღანიად იწოდა), „თურქმენეთის სსრ ისტორიის“ ავტორებს სრული საფუძველი უკონდათ შუა აზიის ზოგიერთი ხალხის ეთნოგენეზში ალანთა კი არა, სარმატთა ტომების (ამ შემთხვევაში აორსების) მონაწილეობის შესახებ მიეთითებინათ, ის ხუთი სამფლობელო, რომელიც აორსთა გაერთიანების აღმოსავლეთ ნაწილში შედიოდა, მართალია, არ ვიცით ეთნიკურად ვინ იყვნენ და სად მომთაბარეობდნენ, მაგრამ უფრო მოსალოდნელია ისინიც სარმატები ყოფილიყვნენ. ასე რომ, X-XII საუკუნეების შუა აზიაში თუ ჩანს ხალხი ალანთა სახელით, ისინი მათი შთამომავლები უნდა ყოფილიყვნენ. უნგრეთში იაზიგების შთამომავლებმა ხომ XVI საუკუნემდე შეინარჩუნეს ეთნიკური მეობა.

49 История Туркменской ССР, т. I, Ашхабад, 1957, გვ. 103.

50 Крупнов Е. И., დასახ. ნასრომი, გვ. 392.

§1. ვინ იყვნენ ახ. წ. 35 წელს პართელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში
ქართველთა ჩრდილოელი მოკავშირეები?

მოუხედავად იმისა, რომ ქართულ საისტორიო მეცნიერებას ორ-ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის ისტორიოგრაფია აქვს, საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი მაინც გადახედვას და დაზუსტებას მოითხოვს. ამ მხრივ ჩემ ნაშრომებში ადრეფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის არაერთ საკითხს შეეხე. ამჯერად მინდა ქართველთა იმ ჩრდილოელ მოკავშირეთა ვინაობა დავაზუსტო, რომელთა დახმარებით ახ. წ. 35 წელს ალბანელებთან (ასე იწოდებოდა თანამედროვე აზერბაიჯანის ძველი მოსახლეობა) ერთად ქართველებმა პართიის ძლიერი სახელმწიფოს ლაშქარი დაამარცხეს.

ჩრდილოელთა („კავკასიანების“) თანადგომით არამარტო ქართლის სამეფოს შესვეურები, პართიისა და რომის მმართველებიც იყვნენ დაინტერესებულნი. ეს სახელმწიფოები ცდილობდნენ ჩრდილოელ „ბარბაროსთა“ სამხედრო ძალა მოწინააღმდეგისკენ მიემართათ. მათგან სათანადო გასამრჯელოს მიღების შემდეგ ჩრდილოელები სიამოვნებით თანხმდებოდნენ დაქირავებული ლაშქრის სახით მოწინააღმდეგე მხელთ როგორც ამიერკავკასიის სახელმწიფოების, ისე პართიისა და რომის სამხედრო ოპერაციებში. ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე მომთაბარეთა მიერ შექმნილი გაერთიანებები – პართიის, რომისა და ამიერკავკასიის სახელმწიფოებისათვის ერთი მხრივ თუ სასურველი სამხედრო მოკავშირის როლში გამოდიოდნენ, მეორე მხრივ ისინი თავისი მოკავშირის ტერიტორიების დარბევაზე და ძარცვა-გლეჯაზეც არ ამბობდნენ უარს. ამიტომ, უფრო გვიან, ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე შემოსული მომთაბარეებისათვის ამიერკავკასიაში გადმოსასვლელი გზების ჩასაკეტად აიგო სპეციალური სიმაგრეები და კედლები, მათ შორის ღარიალი, დარუბანდი და სხვანი.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე არსებული ჯერ სარმატული, შემდეგ კი პუნურ-თურქული გაერთიანებები ჩრდილო კავკასიელ აბორიგენებთან ერთად ზოგჯერ ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა სიძლიერესაც განაპირობებდა. რადგან „მთიელებისა და მომთაბარეთა საშინელი სტიქიის არამარტო უვნებელყოფა შეიძლებოდა, არამედ საკუთარი მიზნებისთვისაც გამოყენება“. მართლაც, ქართლის ძლიერი სახელმწიფო აზერხედა თავისი კონტროლი დაენესებინა დიდი კავკასიონის ზეკარებზე (ღარიალის ხეობა და სხვა). ამ გადმოსასვლელებზე კონტროლი ყოველთვის დიდად სასურველი იყო როგორც ქართლის სამეფოსათვის, ისე მეზობელი სახელმწიფოებისათვისაც, მათ შორის – სომხეთი, ირანი, რომი. ეს უკანასკნელი დაინტერესებულნი იყვნენ ჩრდილოელი მომთაბარეებისათვის თავიანთ სახელმწიფოში შესასვლელი გზები ჩაეკეტათ. „ვის ხელშიც იყო გადმოსასვლელებზე კონტროლი, მას საშუალება ჰქონდა არ დაეშვა სამხრეთში ჩრდილოელი ტომების დიდი მასების შემოსევა. ქართლის სამეფო, თავისი ჩრდილოელი მეზობლების სახით, იმავე დროს ძლიერ იარაღს ფლობდა თავისი სამხრეთელი მეზობლების წინააღმდეგ. მას ყოველთვის შეეძლო შეთანხმებოდა მთიელებსა და მომთაბარეებს, გამოეშვა ისინი სამხრეთისაკენ და მათთან ერთად გაენადგურებინა თავისი მოწინააღმდეგის ტერიტორია“¹.

სწორედ ჩრდილოეთიდან მოხმობილი სამხედრო ძალა დაიხმარეს ქართველებმა ახ. წ. 35 წელს პართელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. იმხანად, ქართლის სამეფოს სამხრეთით მდებარე ქართული მიწების გამო დაპირისპირება ქართლსა და სომხეთს შორის საგრძნობლად გამწვავდა. რომაელები კი ხან ქართველებს ეხმარებოდნენ, ხან სომხებს. I ს-ის 30-იან წლებში კი სომხეთის ტახტის დასაუფლებლად ბრძოლაში ქართლის მეფე მითრიდატეც ჩაება, ალბანელებისა და ჩრდილოეთიდან მოწვეულ მოლაშქრეთა დახმარებით მან დიდ წარმატებას მიაღწია.

დღეისათვის მიღებული თვალსაზრისით ახ. წ. I საუკუნისათვის ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში „კავკასიანები“ (აბორიგენი მოსახლეობა – დურძუკები, ლეკები და სხვანი) ცხოვრობდნენ, ხოლო მის მიმდებარე ველებზე ძირითადად თანამედროვე ოსების წინაპრები მომთაბარეობდნენ. მაგრამ კერძოდ ვინ დაიქირავეს ქართველებმა პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად?

ძველი ებრაელი ისტორიკოსი იოსებ ფლავიუსი (37-100) ახ. წ. 35 წელს ჩრდილოეთიდან მოწვეულ მოლაშქრეებს „სკიითებს“ (Σκῆπτῆς) უწოდებს². რომელი ავტორის ტაციტუსის (56 – დაახლ. 117) ცნობით

¹ Меликишвили Г. А., К истории древних Грузии. Тб., 1959, გვ. 292.

² იქვე, გვ. 293..

³ Флавий Иосиф. Иудейские древности, гл. 275 (XVIII, 4, 97). „ალანთა ტომი სკიითების ნაწილია და ისინი მდ. ტანაისისა და მეოტის ტბის ირვლივ ცხოვრობდნენ“. Флавий Иосиф. О войне иудейской, гл. 277 (VII, 7, 4); იოსებ ფლავიუსი. ნიგნ-ბი — გეორგია. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. I, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1961, გვ. 273, 275-176.

კი, ქართველთა მოკავშირეები სარმატები იყვნენ (იხ. ქვემოთ) და ქართველთა უფლისწულმა მეფე მითრიდატე I-ის ძემ ფარსმანმა (შემდეგში მეფე ფარსმან I) სწორედ მათი (ალბანელებთან ერთად) თანადგომით გაიმარჯვა პართელებზე.

ძველ ავტორთა ასეთი მონაცემებიდან გამომდინარე, თითქოს ყველაფერი ნათელია და საკამათოც არაფერია. მაგრამ ძველი სარმატული სამყაროს გაცნობის შემდეგ, იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ ქართველთა ჩრდილოელი მოკავშირის ვინაობის უფრო დაზუსტება შეიძლება.

დასმულ საკითხზე საუბრისას, უპირველეს ყოვლისა უნდა აღვნიშნო: იოსებ ფლავიუსის მიერ ქართველთა მოკავშირედ დასახელებულ „სკივთებში“, ჩვენთვის კარგად ცნობილი ალანები იგულისხმებიან. ისინი იმ ხანად „სკივთ ალანებად“ იწოდებოდნენ⁴.

თანამედროვე ოსების ერთ-ერთ წინაპრად მიჩნეული ალანების შესახებ სათანადო საისტორიო წყაროების გაცნობის შემდეგ გაირკვა: ალანთა ეთნოგენეზი მდ. დონის დასავლეთით მდებარე დონეცის მაღლობზე (დონეცის ჭიუხი) მოხდა და აზოვის ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე ისინი ახ. წ. 30-იან წლებში გამოჩნდნენ (ახ. წ. 24 წელს გარდაცვლილი ძველი ბერძენი გეოგრაფი სტრაბონი ალანებს არ ახსენებს) და მაშინვე იქვე მომთაბარე სარმატი იაზიგების/იასიგების (ამ გავრთიანების სახელიდან მომდინარეობს ოსების რუსული სახელი – „аыы“) წინააღმდეგ დაიწყეს ბრძოლა. იაზიგები იძულებული გახდნენ დასავლეთისაკენ დაეწყოთ მოძრაობა. „გადასახლებული იაზიგების“ („аыы-мстакы“) კვალდაკვალ დუნაისპირეთში ალანებიც გამოჩნდნენ და იქ მომთაბარე გერმანული მოდგმის ტომებთან ერთად აქტიურად ჩაებნენ რომის იმპერიის წინააღმდეგ ბრძოლებში.

ალანთა ეთნოგენეზის შესახებ ასეთი შედეგის მიღების შემდეგ ჩემ წინაშე დაისვა საკითხი – ხომ არ ცდებიან ის მკვლევრები, რომლებიც იოსებ ფლავიუსის ცნობაზე დაყრდნობით, ალანებს ახ. წ. I საუკუნიდანვე ჩრდილო კავკასიის მცხოვრებლებად და ახ. წ. 35 წლის ბრძოლაში ქართველთა მოკავშირედ მოიჩვენებენ?

„ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ (რუსულ ენაზე) თანაავტორების – ი. გაგლოითისა და ვ. აბაევის თანახმად, ახ. წ. I ს-ში ალანთა მიერ შექმნილი პოლიტიკური გაერთიანება იმთავითვე სერიოზულ სამხედრო-პოლიტიკურ ძალად გადაიქცა. ალანები არამარტო ჩრდილო კავკასიაში, აზოვისპირეთში, შავიზღვისპირეთსა და დუნაისპირში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებში იღებდნენ მონაწილეობას, არამედ ამიერკავკასიასა და წინა აზიაშიც. ეს ტერიტორიები ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში სამხედრო და პოლიტიკური მისწრაფებების მთავარ რეგიონებს წარმოადგენდა⁵.

თუ ზემოთქმულს გავიზიარებთ, მაშინ იოსებ ფლავიუსის მიერ ქართველთა მოკავშირეებად დასახელებული ხალხი („სკივთები“) რომ ალანები იყვნენ, ამის საწინააღმდეგო თითქოს არაფერი არ უნდა გვქონდეს, მითუმეტეს ი. გაგლოითისა და ვ. აბაევის მტკიცებით, ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველები გარდა იმისა, რომ ალანების პოლიტიკურ ინტერესთა სფეროს წარმოადგენდა, ძვ. წ. VIII საუკუნიდან სკივთებისა და სარმატების, ხოლო ძვ. წ. III ს-დან ალანების განსახლებისა და მომთაბარეობის არეალიც იყო⁶.

ი. გაგლოითისა და ვ. აბაევის მითითება, თითქოს ძვ. წ. III საუკუნიდან ჩრდილო კავკასიაში ალანებიც ცხოვრობდნენ, ალანთა შესახებ წყაროთა მონაცემებს არ ემყარება. ასევე მიუღებელია ალანთა სამხედრო-პოლიტიკური ძალის ისე განდიდება, როგორც ამას ი. გაგლოითი და ვ. აბაევი გვთავაზობენ. გარდა იმისა, რომ სტრაბონმა და მისმა წინამორბედმა ავტორებმა ალანთა შესახებ არაფერი იცინა⁷, იოსებ ფლავიუსის ცნობით, ალანები (რომლებიც მისი თქმით, სკივთების ნაწილი იყო) ხომ მდ. ტანაისის (დონის) და მეოტიდის ტბის (აზოვის ზღვა) ირგვლივ მდებარე მიწებზე ცხოვრობდნენ⁸. აქედან გამომდინარე, ჩრდილო კავკასიასთან მათ არაფერი აკავშირებდათ. იმხანად ჩრდილო კავკასიის ველები რომ ალანთა განსახლებისა და მომთაბარეობის არეალი ყოფილიყო, მითრიდატე მეფე, რა თქმა უნდა, მეოტიდის ტბასთან და მდ. ტანაისთან მცხოვრებ ხალხს არ დაიქირავებდა. ალანებს ჩრდილო კავკასიაში არა თუ ანტიკურ ხანაში, შუა საუკუნეებშიც არ უცხოვრიათ. ოსი მკვლევრის პროფ. გ. თოგოშვილის სიტყვით, „უკანასკნელ ხანებამდე ოსებს საერთო სახელწოდება არ ჰქონდათ. იყო ირონ-ები, დიგორ-ელეები, თუალ-ები, ხოლო ოსები საეთოდ არა“⁹. აქ თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, გ. თოგოშვილის მიერ ოსური ეთნოსის ნაწილად დასახელებული „თუალ-ები“, ძველი ქართული წყაროების დეალები არიან და

4 Клавдий Птолемей, Географическое руководство, гл. 236 (III, 5, 7).

5 იქვე, გვ. 233 (III, 5, 1). ბერძნ. Μετα-μασθη(ου) — ერთი ადგილიდან სხვა ადგილზეა გადასული.

6 ИСО, I, გვ. 57.

7 იქვე, გვ. 64.

8 Страбон, География. ყაუზჩიშვილი თ., საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, გვ. 221.

9 როგორც ქვემოთ ენახათ, ეს ტერიტორიები სწამდვილები სირაქების მომთაბარეობის არეალი იყო. უფრო ადრე კი მეოტიდური ტომებიც ცხოვრობდნენ. Страбон, დასახ. თხზ., გვ. 295 (XI, II, 1).

10 თოგოშვილი გ., საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 18.

ოსთა წინაპრებმა დევლების ტერიტორიაზე ჩასახლება ჩრდილო კავკასიაში მონღოლთა ლაშქრობების შემდეგ დაიწყეს¹¹, გამოდის, რომ მონღოლთა შემოსევებამდე ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ტერიტორიებზე მხოლოდ ირები (მდ. თერგის ვაკისზე) და დიგორელები (მდ. ყუბანის ზემო წელზე) სახლობდნენ – შესაბამისად ამ ორი ხალხის წინაპრები უნდა ვეძიოთ ადრეული ხანის ჩრდილო კავკასიაში.

უფრო კარგად რომ გავერკვეთ თუ ვინ იყვნენ ჩრდილო კავკასიის ველებზე შემოსული ოსთა წინაპრები, თვალი გადავავლოთ სარმატთა ისტორიას. ინდოევროპული მოდგმის სავრომატ/სარმატული ტომები მდ. ვოლგის დასავლეთით ძვ. წ. VII ს-ში გადმოვიდნენ. ამ უზარმაზარი სავრომატულ/სარმატული მასიდან ახ. წ. I საუკუნისათვის ხუთი (აორსების, სირაქების, ალანების, იაზიგების, როქსოლანების) ძლიერი გაერთიანება იყო ჩამოყალიბებული. ერთი ენის, ერთი წარმომავლობისა და ზნე-ჩვეულებათა ერთობის მიუხედავად, ეს გაერთიანებები საკუთარი მეფეებით სათავეში ხშირად ერთმანეთსაც უპირისპირდებოდნენ. თითოეული გაერთიანება თავისი ინტერესების შესაბამისად მოქმედებდა და თავისი სამომთაბარო ტერიტორიის გაფართოებას ცდილობდა. ახ. წ. I საუკუნისათვის ზემოდასახელებული სარმატული გაერთიანებების სამომთაბარო არეალი არალის ზღვისპირეთიდან მდ. დუნაის ნაპირებამდე არსებულ ტერიტორიას მოიცავდა. შესაბამისად ზოგი მათგანი ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებიდან საკმაოდ შორს მომთაბარეობდა. რაც მთავარია, სარმატთა სახელის ქვეშ ძველი ბერძენი გეოგრაფი პტოლემეოსი (გარდ. ახ. წ. 168 წ.) ათეულობით სხვადასხვა მოდგმის ხალხს ასახელებს¹².

ასე რომ, ახ. წ. I-II საუკუნეების რომელი ავტორებისათვის ეთნონიმი „სარმატი“ ზოგადი სახელი იყო და ამ ტერმინით არალის ზღვის ნაპირებიდან მდ. დუნამდე მცხოვრებ და მომთაბარე ხალხებს მოიხსენიებდნენ (ესენი იყვნენ სარმატიის მცხოვრებნი). ამიტომ უნდა გაირკვეს, რომელი სარმატული გაერთიანებები ემეზობლებოდნენ ჩრდილოეთით ძველ ქართველებს.

დასმული საკითხის გადაწყვეტაში ძველი ბერძენი გეოგრაფის – სტრაბონის ცნობები დაგვეხმარება. მისი ცნობით, ძვ. წ. I ს-ის დამლევისათვის კავკასიის მთებამდე სარმატი სირაქებისა და აორსების (ამ გაერთიანების სახელიდან მომდინარეობს ოსების ძველი ქართული სახელი „ოვსი“) გაერთიანებათა ცალკეული ნაწილები აღწევდნენ¹³. შემდეგში სირაქების საკმაოდ ძლიერმა გაერთიანებამ მდ. დონისა და აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ველები დაიკავა. მათ აღმოსავლეთით ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე, ასევე კასპიის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდ. სირ-დარიამდე აორსების გაერთიანება ბატონობდა. აზოვისპირეთიდან ხდებოდა სირაქების შემოსევა მდ. ყუბანის ზემო წელზე, ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილს კი აორსები იკავებდნენ. IV ს-ის შუა ხანებში კი, აღმოსავლეთ ევროპაში ჰუნების გამოჩენის შემდეგ მათგან განადგურებას გადარჩენილმა სირაქებისა და აორსების ნაწილებმა მასიურად გადმოინაცვლეს სამხრეთისაკენ და თავიანთ თანატომელებს შეუერთდნენ. დროთა განმავლობაში დასახელებულ ტერიტორიაზე ორი სარმატული გაერთიანება ჩამოყალიბდა. შესაბამისად დიგორელები სირაქების, ხოლო ირები აორსების შთამომავლები გამოდიან (აორსებში შემავალი ირები, როგორც ვნახეთ (იხ. ზემოთ, თავი IV, §2), აორსთა გაერთიანების აღმოსავლეთ ნაწილში შემავალი ხუთი მცირე სამფლობელოს¹⁴ სამხრეთით მოსახლე „არიების“ შთამომავლები არიან). ოსთა წინაპრები პირველად, როგორც ჩანს, ძველმა ქართველებმა აორსების სახელით გაიცნეს და მათ „ოვსი“ უწოდეს. აორსთა ამ ნაწილში შემდეგ ირები დანიშნურდნენ. აღნიშნულით უნდა აიხსნას ოსთა წინაპრებმა საკუთარ სახელად „ოსი“ (ოვსი) რომ არ იცოდნენ (რაზეც გ. თოგოშვილი მიუთითებს).

ამრიგად, ოსთა წინაპრებს ძველი რუსები „Ясы“-ის, ხოლო ძველი ქართველები „ოვსების“ სახელით იცნობდნენ, თვით ოსები კი თავიანთ თავს „დიგორელებსა“ და „ირებს“ უწოდებდნენ, სატომო სახელი „ალანი“ მათთვის უცხო იყო. მართლაც, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე ალანებად მათ მხოლოდ უცხოელები (ბიზანტიელები და სხვანი) მოიხსენიებდნენ. XIX ს-ის დამდეგიდან ოსურ მოსახლეობაში თანდათან ფეხს იკიდებს მოსაზრება, თითქოს ისინი ძველი „ალანების“ („სკვითი ალანების“) შთამომავლები არიან.

გ. თოგოშვილის თანახმად, სამეცნიერო ლიტერატურაში ალან-ოსთა იდენტურობის აზრი პირველად იულიუს კლავროთმა გამოთქვა 1822 წელს და იგი გაზიარებული იქნა მკვლევართა უმრავლესობის მიერ. თუმცა, იყვნენ ამ აზრის მონინააღმდეგენიც – XIX ს-ში გეოგრაფი სენ-მარტენი და XX საუკუნეში კოსტა ტუკათი. მათი მტკიცებით, „ალანი“ კრებითი სახელი იყო და ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობის უმრავლესობას მოიცავდა. შემდეგში ბ. სკიტსკიმ და ზ. ვანევემა – დასძენს გ. თოგოშვილი, – ისტორი-

11 გამრეკელი ე., დეალები. ქსე. ტ. 3, თბ., 1978, გვ. 490.

12 Клавдий Птоломей, *დასახ. თხზ.*, книга III, глава 5 – Положения европейской Сарматии, გვ. 232 და შემდეგი.

13 Страбон, *დასახ. თხზ.*, გვ. 295 (XI, II, 1).

14 Бичурин Н. Я. (Иакинф), *Собрание сведений о народах, ..., II*, гл. 186.

ული წყაროების ცნობების შეჯერების საფუძველზე დამაჯერებლად გვიჩვენებს ალან-ოსტა იგივეობა¹⁵. რ. თოფჩიშვილის სიტყვით, „ეს მოსაზრება XX საუკუნეში გამოცემულ ყველა ნაშრომშია გატარებული, რაც იმაში გამოიხატა, რომ რუსეთის ფედერაციის ავტონომიურ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნს – ჩრდილოეთ ოსეთს, დამატებით „ალანია“ უწოდეს. თუმცა ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ოსებისათვის ეთნონიმი „ალანი“ მთლად უცხო იყო“¹⁶.

ამრიგად ახ. წ. I ს-ის 30-იანი წლებისათვის მდ. დონისა და აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ველები სირაქებს ეჭირათ, მათ აღმოსავლეთით ჩრდილო კავკასიის მთიანეთის მიმდებარე ველებზე კასპიის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ტერიტორიების ჩათვლით აორსები მომთაბარეობდნენ. პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად დამხმარე ძალა ქართლის სამეფოს მესვეურებს, მათ შორის უნდა ეძიათ.

როგორც ითქვა, სტრაბონი ძვ. წ. I საუკუნის დამდეგისათვის კავკასიის მთისწინეთამდე აორსებისა და სირაქების შეღწევის შესახებ წერს. ახ. წ. 30-იანი წლების ამბების აღწერისას კი ტაციტუსი გვამცნობს: „ფარსმანმა მოირთო ალბანები, მოუწოდა სარმატებს, რომელთა სქეპტუქოსები, იღებენ რა საჩუქრებს (სასყიდელს, ქირას?) ორივე მხრიდან, მამაპაპური ჩვეულების თანახმად, ორივე მხარეს ემხრობიან“¹⁷.

ტაციტუსის ცნობიდან ნათლად არა ჩანს, მეტოქე მხარეებს ერთი სარმატული გაერთიანების „სქეპტუქოსები“ ეხმარებოდნენ, თუ ქართველთა და პართელთა მიერ დაქირავებული მეომრები სხვადასხვა გაერთიანებებს ეკუთვნოდნენ. მაგრამ თუ სტრაბონის ცნობასთან ერთად, ყოველივე ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, იმ სარმატებთან, რომლებიც ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში მომთაბარეობდნენ (ე. ი. აორსებთან) ურთიერთობა, როგორც ჩანს, პართელებმა დაამყარეს, რის გამოც ქართველები იძულებულნი გამხდარან დონისპირეთსა და აზოვისპირეთში მომთაბარე სარმატი სირაქები დაექირავებინათ – რაც იმაზე მიგვანიშნებს, იმხანად სირაქები ჯერ არ იყვნენ შემოსულნი მდ. ყუბანის ზემო წელზე (შემდეგში ეს ტერიტორია, როგორც ითქვა, სირაქების განსახლების ადგილი გახდა).

დაქირავებული სარმატი სირაქები ქართლში, საეარაუდოდ, შემდეგში „დარიალის კარად“ ნოდებულნი გზით შემოვიდნენ. როგორც ჩანს, იმავე კარის გამოყენებას ცდილობდნენ აორსებიც. აღნიშნული ამბის შესახებ ტაციტუსი წერს: იმ ადგილების მფლობელმა იბერებმა კასპიის გზით სასწრაფოდ შემოუშვეს არმენიელების წინააღმდეგ სარმატები, „ხოლო მათ, ვინც პართელებთან მიდიოდნენ, ადვილად აჩერებდნენ, რადგან სხვა გასასვლელი მტერმა ჩაეკეტა, ხოლო ერთადერთი დარჩენილი [გასასვლელი] ზღვასა და ალბანთა მთის კიდე სშორის ზაფხულში გაუვლია, ვინაიდან პასატის ქარები წყლით ფარავენ (მეჩეჩოვან) ნაპირს, ხოლო ზამთარში სამხრეთის ქარი უკან ერეკება ტალღებს და როცა წყალი დაინეცს, სანაპიროს ვიწრო გასასვლელი შიშვლდება“¹⁸.

ტაციტუსის ისტორიიდან ზემომოტანილ ამონარიდში „დარიალის კარის“ („სარმატთა კარი“, ძველი ქართული წყაროების „ოვსთა კარი“) მნიშვნელობაზეა ხაზგასმთ. მაგრამ, ამჯერად მასში საყურადღებოა შემდეგი: პართელთა დასახმარებლად მიმავალ მეომრებს „გასასვლელის“ მცველები რომ „ადვილად აჩერებდნენ“, ეს ეფიქრობ, იმაზე მიგვითითებს, ეს მეომრები არაორგანიზებულ მცირე რაზმების სახით რომ აპირებდნენ პართელთა მხარეზე ბრძოლას (ორგანიზებულ – მრავალათასიან სამხედრო კონტინგენტს, ზეკარის დამცველები, რა თქმა უნდა, ასე იოლად ვერ გაუმკლავდებოდნენ). ამ რაზმებში აორსთა ისეთივე ნაწილები ხომ არ უნდა იგულისხმებოდეს, რომლებიც სტრაბონის ცნობით, კავკასიის მთებამდე აღწევდნენ?

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე უნდა დავასკვნა: ახ. წ. I საუკუნისათვის ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე მდ. დონისა და აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ველებიდან მოკიდებულ არალის ზღვის ნაპირებამდე სარმატული წარმომავლობის სირაქებისა და აორსების ძლიერი გაერთიანებები მომთაბარეობდნენ. პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ახ. წ. 35 წელს ქართველებმა სირაქები მოიხმეს, ხოლო პართელებმა აორსების დაქირავება სცადეს. ჩემ მიერ მიღებული ასეთი დასკვნა, ჩემდა გასაკვირად, თვით „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიაში“ არსებული ვ. ვინოგრადოვისა და თ. გურიევის მითითებით დადასტურდა. ისინიც ახ. წ. 35 წლისათვის ქართველების მოკავშირედ სირაქებს მიიჩნევენ, ხოლო იმ სარმატებად, რომლებიც პართელთა დასახმარებლად მოდიოდნენ და ამ-

15 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 18.

16 თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების, გვ. 8-9.

17 ტაციტუსის ცნობები, გვ. 55

18 იქვე.

იერკავკასიაში გადმოსვლა ვერ შეძლეს, აორსებს¹⁹. სარმატული მოდგმის სირაქებისა და აორსების მომთაბარეობის არეალად სწორედ დასახლებული ტერიტორიებია მითითებული ცნობილი რუსი მეცნიერის ე. კრუპნოვის ფუნდამენტური ნაშრომის (*Древняя история Северного Кавказа*, М., 1960) ჩანართ რუკაზე (გვ. 71), დაბოლოს მდ. დონის მიდამოებში სირაქთა ცხოვრების შესახებ მითითებაა ბოსფორის მეფის სავრომატე II-ის წარწერაში (იხ. ქვემოთ).

ახლა ვნახოთ როგორ დგას ქართველთა ჩრდილოელი მოკავშირის ვინაობის საკითხი ქართულ ისტორიოგრაფიაში.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის თანახმად, ახ. წ. 35 წელს პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ქართველებმა სარმატები მოიხმეს²⁰. ასევე „სარმატთა ჯარია“ მითითებული აკად. ს. ჯანაშიას რედაქციით 1946 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში²¹.

XX ს-ის 50-იანი წლების შუახანებიდან დღის წესრიგში დადგა „საქართველოს ისტორიის“ ახალი სახელმძღვანელოს შექმნა. 1956 წელს გამოიცა ავტორთა კოლექტივის მიერ დაწერილი „საქართველოს ისტორია“ (მაგეტი). მასში ქართველთა მოკავშირეებად აღბანელები და კავკასიელი მთიელები²² არიან დასახლებულნი (გვ. 63). იგივე მითითებაა 1958 წელს გამოცემულ საქართველოს ისტორიის დამხმარე სახელმძღვანელოში (გვ. 66).

1960 წელს გამოქვეყნებულ ავტორთა კოლექტივის მიერ დაწერილ „საქართველოს ისტორიის“ სასკოლო სახელმძღვანელოში, მართალია, მითითებულია დღევანდელი ოსები ალანების შთამომავლები არიან და ახ. წ. I ს-ის შუა ხანებში მათ ჩრდილო კავკასიაში „დდი გაერთიანება შექმნეს“, მაგრამ პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მოწვეულ ხალხად ისევ სარმატები არიან დასახლებულნი (გვ. 39-40. ამ მონაკვეთის ავტორია პროფ. ვ. დონდუა). მსგავსი თხრობაა ქართველთა ჩრდილოელი მეზობლებისა და პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მოხმობილი ხალხის შესახებ ისეთ ფუნდამენტურ გამოცემაში, როგორიც „საქართველოს ისტორიის ნარკვევებია“ (ტ. I, თბ., 1970, გვ. 510, შენ. 1, გვ. 511).

ქართველთა ჩრდილოელი მოკავშირის ვინაობის საკითხში ასეთი გაურკვეველობა დღემდე შემორჩა ქართულ მეცნიერებაში. 1988 წელს გამოცემულ 8/9 კლასებისათვის განკუთვნილ საქართველოს ისტორიის სასკოლო სახელმძღვანელოში (ავტორები: ნ. ასათიანი, ვ. გუჩუა, მ. ლორთქიფანიძე, შ. მესხია) ახ. წ. 35 წელს პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად „იმიერკავკასიიდან ალან-ოსების გადმოყვანაზე“ მითითება (გვ. 47). 2006 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიაში“ (ტ. I, ავტორთა კოლექტივი) ტატიტუსის ცნობაზე დაყრდნობით ქართველთა მიერ ისევ სარმატების მოხმობაზეა საუბარი (გვ. 63), სამაგიეროდ, ე. სილოგავას და კ. შენგელიას ავტორობით შედგენილ „საქართველოს ისტორიაში“ ჩრდილოეთიდან ალან-ოსების მოწვევაზეა მითითება (თბ., 2007, გვ. 43). დაბოლოს 2012 წელს გამოცემულ „საქართველოს ისტორიის“ ოთხტომეულის პირველ ტომში (შესაბამისი ნაწილის ავტორია აკად. გ. მელქიშვილი) ახ. წ. 35 წლის ამბების თხრობისას აღნიშნულია: „იბერებმა სასწრაფოდ გამოუშვეს თავისი მომხრე სარმატები, ხოლო მათ წინააღმდეგ მომავალ სარმატებს გზა გადაუქეტეს“ (გვ. 192), იქვე I ს-ის 70-იან წლებში ჩრდილოეთიდან მოწვეულ ლაშქრად აღანებია დასახლებული (გვ. 195, 197).

როგორც ვნახეთ, აკად. ივ. ჯავახიშვილიდან მოკიდებული ქართველი ავტორები პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად მოხმობილ მოლაშქრებად ძირითადად სარმატებს თვლიან, ზოგი ავტორი კი ალან-ოსებს ასახელებს, რაც ისტორიულ რეალობას არ ასახავს. დაკონკრეტებას მოითხოვდა ეთნონიმი „სარმატი“, რადგან ახ. წ-ის I-II საუკუნეში ამ ეთნონის სახელის ქვეშ, ათეულობით აბორიგენი და მომთაბარე ხალხი იგულისხმებოდა²².

19 ИСО, I, гл. 50-51. ამავე გამოცემაში (თავი IV) ი. გაგლოთი და ვ. აბაევი თავგამოდებით ცდილობენ ახ. წ. I საუკუნიდან ჩრდილო კავკასიაში ალანთა ყოფნა დაადასტურონ. ამ მიზნით იქვე ალანებისა და აორსების იდენტურობას ამტკიცებენ (გვ. 53-56). ახ. წ. 35 წელს იმიერკავკასიაში გადმოსულ მეომრებსაც ალანებად მიიჩნევენ (გვ. 56-57). ასეთი მტკიცებისას ისინი არ ითვალისწინებენ ჯერ კიდევ 1965 წელს გამოქვეყნებულ ე. ვინოგრადოვის გამოკვლევას, რომელშიც კარგადაა ნაჩვენები ახ. წ. I საუკუნისათვის მდ. დონისა და აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით ერთმანეთისადმი მტრულა განწყობილი სირაქებისა და აორსების გაერთიანებები რომ არსებობდა და ქართველთა მიერ მოხმობილი მეომრები სირაქები იყვნენ (იხ. Виноградов В. Б., Сиракский союз племен..., გვ. 116, 118-119).

20 ჯავახიშვილი ივ., ქართული ერის ისტორია, თბ., ტ. I, თბ., 1979, გვ. 209.

21 ბერძენიშვილი ნ., ჯავახიშვილი ი., ჯანაშია ს., საქართველოს ისტორია, ნაწ. I, თბ., 1946, გვ. 81. ამ გამოცემაზე დაყრდნობით აკად. გ. მელქიშვილის მიერ შედგენილ საქართველოს ისტორიის საკითხავ ნიგნძიც იგივეა განმეორებული (თბ., 1980, გვ. 34-35).

22 ტატიტუსის თხზულების რუსულ ენაზე გამოცემლის თანახმად, ტატიტუსთან „სარმატები“ საერთო სახელწოდებაა ესაა – „Населения восточно-европейской низменности от Балтийского моря до Волги“ იხ. Пудиль Корнелий Тацит, Анибалы, გვ. 960-961 (Ан. VI, 33, 35; XII 29; И., I, 2, 79; III, 5, 24; IV, 4, 54. Г., 1, 17, 43, 46). ეს ტრადიცია გვიანობამდე შემონახა. როგორც ვნახეთ, ბიზანტიელი ავტორი ლაონიკე ქალკოკონდილე (გარდ. დაახლ. 1490 წ.) თავის თანადროულ რუსეთს სარმატას, ხოლო ოქროს ურდოს „სკიითეს“ უწოდებს. Диттсн Г., Известия Лаоника Халкокондилы о России. ВВ, 1962, XXV, გვ. 54.

წინამდებარე გამოკვლევაში პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ჩრდილოეთიდან მოწვეულ მოკავშირედ მდ. დონისა და აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მომთაბარე სირაქების ძლიერი გაერთიანება გამოიკვეთა. ამიტომ ენახოთ რას წარმოადგენდა ახ. წ. I საუკუნისათვის ეს გაერთიანება.

უპირველეს ყოვლისა უნდა აღვნიშნო, მდ. დონის აღმოსავლეთით მდებარე ველები სირაქების მომთაბარეობის არეალს რომ წარმოადგენდა, ამ მხრივ ტაციტუსის ცნობები აზოვის ზღვასთან მდ. დონის შესართავში მდებარე ქ. ტანაისში მიკვლეულ და დაახლ. 193 წლისადმი მიკუთვნებული ბოსფორის მეფის, სავრომატე II-ის ბერძნულ ენაზე შესრულებული წარწერით დასტურდება. ამ მდინარისა და ქალაქ ტანაისის მიმდებარე ტერიტორიებზე იგი სირაქებისა (Σιρακων) და სკიითების დამორჩილების შესახებ იწყება²³.

ახ. წ. I ს-ის შუახანებისათვის აღმოსავლეთ აზოვისპირეთსა და დუნაისპირეთში სირაქებისა და აორსების სარმატული გაერთიენებები, მართლაც, დიდ ძალას რომ წარმოადგენდნენ, ეს ტაციტუსის იმ ცნობებიდან ჩანს, რომლებშიც ახ. წ. 49 წელს ბოსფორის მეფის მითრიდატესა და რომაელებს შორის მომხდარი სამხედრო დაპირისპირებაა ასახული.

ტაციტუსის ცნობით, სირაქების მეფემ ზორსინემ (Zorsine), როგორც მითრიდატეს მოკავშირემ, თავისი ცხენოსანი რაზმით რომაელთა წინააღმდეგ დაიწყო მოქმედება. რომაელებმა აორსების ტომზე მეტატონე ევონესთან გააგზავნეს ელჩები და მას კავშირი შესთავაზეს. შეთანხმდნენ – ევონე ცხენოსანი ჯარით ჩაებმებოდა ბრძოლაში, ხოლო რომაელები ალყას შემოარტყამდნენ ქალაქებს²⁴. გადამწყვეტი ბრძოლისას მოკავშირეთა ლაშქრის წინა ხაზზე და ზურგში აორსები განლაგდნენ, შუაში – კოჰორტები და რომაელთა იარაღით შეჭურვილი ბოსფორელები. მტრის (ე. ი. მითრიდატეს – ვ. გ.) უკუქცევის შემდეგ „დანდარიკის ქალაქ სოზას“ მიაღწიეს. ამ ქალაქის დაპყრობისა და შიგ მცველი ჯარის ჩაყენების შემდეგ სირაქებისაკენ გაემართნენ. გადალახეს მდინარე პანდა და აიღეს სირაქების დედაქალაქი (?) უსპე²⁵. რომაელების მიერ ქალაქის დამცველებისა და მცხოვრებთა ამოხოცვის შემდეგ სირაქების მეფემ ზორსინემ ბოსფორის მეფის მითრიდატეს მოკავშირეობაზე უარი სთქვა და „მამისეული სამეფოს“ შესანარჩუნებლად „მძევლები გაიღო“. გამარჯვებული რომაელები მდ. ტანაისიდან 3 დღის საეალზე გაჩერდნენ²⁶.

ამრიგად, ტაციტუსის მონაცემებიდან გამომდინარე, რომაელებსა და მითრიდატეს შორის ბრძოლები ჯერ კიდევ დანდარიების, შემდეგ კი სირაქების ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა. მდ. პანდას (ამ მდინარეში მდ. ყუბანის ჩრდილოეთით აზოვის ზღვაში შემდინარე რომელიღაც მდინარე იგულისხმება) შემდეგ მდ. დონის აღმოსავლეთით მდებარე ველები იწყებოდა. სწორედ აქ, მდ. დონამდე სამი დღის საეალზე მდებარეობდა სირაქთა გაერთიანების ცენტრი ქ. უსპე. ეს ადგილები იოსეფ ფლავიუსის ცნობებიდან გამომდინარე, მართალია ალანთა მომთაბარეობის არეალად ივარაუდება, სინამდვილეში სარმატი სირაქების მომთაბარეობისა და ცხოვრების ტერიტორია ყოფილა (მდრ., რუკა ე. კრუპნოვის ნაშრომში – Древняя история Северного Кавказа, М., 1960, გვ. 71). იოსებ ფლავიუსი სირაქებს რომ ალანებად იხსენიებს, შემთხვევითი არაა. ახ.წ. 70-იანი წლებიდან იგი რომში მოღვაწეობდა – იმ დროისათვის კი რომაელი ავტორები თითქმის ყველა სარმატული ტომის წარმომადგენელს „ალანს“ უწოდებდნენ.

შერიგებულ სირაქთა მეფეს – ზორსინეს, როგორც ტაციტუსი წერს, „რომაელებმა არაფერი წაართვეს“²⁷. ამ მორიგების შემდეგ სირაქები რომაელთა ერთგულები გახდნენ.

ახ. წ. 35 წელს პართელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში როცა ქართველთა მიერ დაქირავებულ მეომართა (ამ შემთხვევაში უკვე სირაქთა) მონაწილეობის შესახებ ვსაუბრობთ, აქვე ისმის კითხვა – რამ განაპირობა ქართველი უფლისწულის ფარსმანის გამარჯვება?

„ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ ერთ-ერთი ავტორის ვ. კუზნეცოვის თანახმად, „Победу обеспечили согласованные действия алаиской конницы и пеших отрядов иберов и алан. Стремительным натиском и рукопашною схваткой аланы не дали парфиянам использовать одно из главных преимуществ их конницы – конных лучников, что и решило исход битвы“²⁸.

23 Корпус Боспорских надписей. М. – Л., 1965, гв. 729-730.

24 ტაციტუსის ცნობები, გვ. 65. დანდარიები მდ. ყუბანის მარჯვენა მხარეს ცხოვრობდნენ და ძვ. წ. IV ს-დან ბოსფორის სამეფოში შედიოდნენ. იხ. Крупнов Е. И., Дандариин С. И. т. 4., М., 1963, სექტი 966.

25 ქ. უსპე (Uspre) მაღლობზე მდებარეობდა. გამაგრებული იყო კედლებითა და თხრილებით, მაგრამ კედლები ქვისა კი არ უქონდა, არამედ წნელებით ამოვსნათ და მონით ამოვსნათ. რის გამოც რომაელებმა და აორსებმა ქალაქი ადვილად აიღეს. ქალაქის აღებად სირაქებმა რომაელებს თავისუფლების სანაცვლოდ ათი ათასი მონა შესთავაზეს (ტაციტუსის ცნობები, გვ. 67).

26 იქვე. ახ. წ. 49 წელს გამართული ბრძოლის შესახებ იხ. აგრეთვე, ვ. ვინოგრადოვის დასახ. ნაშრომი, გვ. 108. ქალაქ უსპეს შესახებ იხ. იქვე, გვ. 115.

27 ტაციტუსის ცნობები, გვ. 69.

28 ИСО, I, гв. 57.

ანტიპარტული კოალიციის გამარჯვებაზე საუბრისას, როგორც ვხედავთ, ვ. კუზნეცოვს მხედველობიდან გამორჩა პართულ უფლისწულ ოროდთან ფარსმანის ორთაბრძოლის ის დეტალი, რომლის შესახებ ტაციტუსი მოგვითხრობს და რამაც ბრძოლის ბედი გადაწყვიტა²⁹. სარმატი სირაქების ცხენოსნებთან ერთად მებრძოლი ტაციტისეული „იბერი და ალბანი ქვეითები“, როგორც ვნახეთ, ვ. კუზნეცოვმა „იბერთა და ალანთა ქვეითი რაზმებით“ შეცვალა, თანაც ტაციტუსის ტექსტში სარმატ მეომრებზეა საუბარი და არა ალანებზე. სარმატი (თუნდაც ალანი) ქვეითების მონაწილეობა ამ ბრძოლაში არც იყო მოსალოდნელი, რადგან შორეულ ლაშქრობებში სარმატები ცხენოსანი რაზმების სახით გადაადგილდებოდნენ. როგორც ამიანუს მარცელინუსი წერს, მომთაბარე ალანები (საერთოდ სარმატები – ვ. გ.) განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდნენ ცხენების მოვლისადმი, ისინი ბავშვობის წლებიდან ცხენით დადიოდნენ, ფეხით სიარული სირცხვილად ითვლებოდა³⁰. ასეთი ცნობიდან გამომდინარე, ძნელი წარმოსადგენია დონისპირეთიდან ამიერკავკასიაში სარმატი სირაქების ქვეითი მეომრები ჩამოსულიყვნენ.

P. S. ერთი შეხედვით შეიძლება უცნაურად მოგვეჩვენოს ქართველებმა ასე შორეული ტერიტორიიდან რომ მოიწვიეს მოკავშირეები, მაგრამ აქ უცნაური არაფერია. ქართველთა ჩრდილოელი მოკავშირეები – სარმატული წარმომავლობის სირაქები ზემოთ არაერთხელ მომთაბარეებად მოვიხსენიე. ცხოვრების ასეთი წესი, მათმა შთამომავლებმა, მართალია საუკუნეების განმავლობაში შეინარჩუნეს, მაგრამ სტრაბონის ცნობით, სირაქების (ასევე აორსების) ნაწილი თუ მომთაბარე იყო, ნაწილი კარვებში ცხოვრობდა და მიწათმოქმედებას მისდევდა³¹. იმხანად ბოსფორის სამეფოს ქალაქებსა და მიმდებარე ტერიტორიებზე იმდენად მრავალი სარმატი (სირაქები, აორსები, ალანები და სხვანი) ცხოვრობდნენ, რომ ამ მხარის ძლიერი სარმატიზაცია დაიწყო³². სარმატების კულტურულ აღმავლობაზე გავლენა იქონია არა მარტო ბოსფორის ეკონომიკურად და კულტურულად დანიშნაურებულ ქალაქებში ცხოვრებამ, სინდებთან მეზობლობამაც (სტრაბონის ცნობით, სინდები და დანდარიები მეოტური ტომები იყვნენ³³ და „სინდთა ოლქში“ ცხოვრობდნენ³⁴).

ტამანის ნახევარკუნძულზე და შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები სინდები ძვ. წ. IV ს-დან ბოსფორის სამეფოში შედიოდნენ და საკუთარ მონეტასაც ჭრიდნენ³⁵. აკად. ი. მანანდიანის თანახმად, სინდები იცნობდნენ ქალღეველებსა და ძველ სპარსელებს. მათ ჯერ კიდევ ურარტელებთან პქონდათ სავაჭრო ურთიერთობა³⁶. სინდებთან, ცხადია, ქართლის სამეფოს მესვეურებსაც სათანადო ურთიერთობა ექნებოდათ და მათი მეშვეობით სირაქთა გაერთიანების მეფეებთანაც შეძლებდნენ კავშირის დამყარებას. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ბოსფორის სამეფოს ქალაქებში (ქ. ბოსფორი, ქ. გორგიპია), მცხოვრები სარმატები, გარდა იმისა, რომ ვაჭრობაში იყვნენ ჩაბმულნი, იყვნენ ხელოსნები, მთარგმნელები და ნელ-ნელა მათი ელინიზაცია ხდებოდა³⁷, აღარ გაგვიკვირდება ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ ალანები (იმხანად ასე იწოდებოდნენ სირაქებიც) იმ ხალხთა შორის რომ არიან დასახლებულნი, რომლებიც ანდრია „დიდ სებასტოპოლისის“ (ახლანდ. ქ. სოხუმი) არიალში მცხოვრებ ხალხებთან ერთად დამოძღვრა³⁸.

§2. სარმატთა ლაშქრობები ამიერკავკასიასა და წინა აზიაში

განსაკუთრებით გრანდიოზული იყო დაქირავებული სარმატი მეომრების გადმოსვლა ამიერკავკასიაში ახ. წ. I ს-ის 70-იან წლებში. ამ ლაშქრობის შესახებ ცნობებია როგორც იოსებ ფლავიუსის თხზულებაში, ისე ძველ ქართულ და სომხურ საისტორიო წყაროებში. ჩრდილოეთიდან შემოსულ მოლაშქრეებს იოსებ ფლავიუსი ალანებს უწოდებს და აღნიშნავს: როცა ალანებმა მიდიაში შეჭრა განიზრახეს, მოლაპარაკება გამართეს პირკანის მეფესთან³⁹, რომელიც ფლობდა თავის დროზე ალექსანდრე მაკედონელის

29 ტაციტუსის ცნობები, გვ. 57.

30 Аммиан Марцеллин. Римская История, гл. 541 (XXXI, 2, 20).

31 Страбон, даსახ. თხზ., გვ. 295 (XI, II, 1).

32 Соколовский Н. И., Синдская скульптура. კრებულში – Античное общество, М., 1967, გვ. 203.

33 Страбон, даსახ. თხზ., გვ. 297 (XI, II, 11).

34 იქვე, გვ. 295 (XI, II, 1).

35 Шалов Д. Б., Монеты синдов. КСДПИИИМК, XXX, 1949, გვ. 115.

36 Манандян Я. А., О некоторых проблемах древней Армении и Закавказья, Ереван, 1944, გვ. 60.

37 Гайдукович В. Ф., История античных городов Северного Причерноморья. წიგნში – Античные города Северного Причерноморья. М.-Л., 1955, გვ. 139

38 ეპიფანე კონსტანტინეპოლიელი. წიგნში – გორგიკია. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. IV, ნაკვეთი I, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1941, გვ. 57.

39 Флавий Иосиф, О войне иудейской, гл. 277. „პირკანის მეფეში“ ქართლის (იბერიის) მეფეს გულისხმობენ. სინ, I, გვ. 517-518.

მიერ რკინის კარებით ჩაკეტილ გასასვლელს, პირკანის მეფემ გაატარა ისინი და ალანების დიდი ლაშქარი შეიჭრა მიდიაში. მიდიის დარბევის შემდეგ სომხეთს მიადგნენ. სომხეთის მეფე გამოვიდა მათ წინააღმდეგ, მაგრამ კინალამ ტყვედ ჩავარდა. ალანებმა სასტიკად ააოხრეს ქვეყანა და უამრავი ნადავლით, დიდძალი ტყვეებით გაბრუნდნენ თავიანთ ქვეყანაში.⁴⁰

ახ. წ. I ს-ის 70-იან წლებში ამიერკავკასიაში ჩრდილოეთიდან შემოჭრილ მოლაშქრეებს ძველი სომეხი ისტორიკოსი მოესეს ხორენაციც ალანებად იხსენიებს. იგი პირდაპირ მიუთითებს ამ ლაშქრობაში „ქართველთა ქვეყნის ნახევრის“ ლაშქრის მონაწილეობის შესახებ⁴¹. რაც შეეხება „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორს, იგი ამ ლაშქრობის ინიციატორებად ქართლის მეფეებს: აზორიკის და არმაზელს ასახელებს, ხოლო დაქირავებულ მეომრებს იგი „ოვსებსა და ლეკებს“ უწოდებს. მისივე ცნობით, ოსთა ლაშქარს სათავეში ორი ძმა ბაზუკი და ამბაზუკი ედგა⁴².

ქართველთა მიერ დაქირავებული ჩრდილოელი მეომრები დიდად აწუხებდნენ როგორც რომის იმპერიის აღმოსავლურ პროვინციებს, ისე პართიის სამფლობელოებს. რის გამოც, რომის იმპერატორმა ნერონმა თავისი მმართველობის ბოლოს (ახ. წ. 68 წ.) განიზრახა მათ წინააღმდეგ დიდი ლაშქრობა მოეწყო. ასეთი ლაშქრობა პართელებისათვისაც ხელსაყრელი იყო და ისინი ყოველნაირად აქეზებდნენ რომის ხელისუფალთ, მაგრამ ვერც ნერონის (54-68 წწ.) და ვერც ვესპასიანეს (69-79 წწ.) იმპერატორობისას რომმა ასეთი ლაშქრობის მოწყობა ვერ მოახერხა⁴³. როგორც ზემოთ ვნახეთ, და ქვემოთაც არაერთხელ მექნება საუბარი, სარმატული ტომების (მათ შორის ალანების) თავდასხმების გამო იმპერიას არანაქვდნენ რთული ვითარება პქონდა ბალკანეთსა და დუნაისპირეთის პროვინციებში.

ახ. წ. 134 წელს ქართლის მეფეს ფარსმან II-ს, როგორც ამას რომაელი ისტორიკოსი დიონ კასიუსი გვამცნობს, რომისა და პართიის სამფლობელოებზე დაქირავებულ მოლაშქრეთა დიდი შეტევა მოუწყვია. ისინი თავს დაესხნენ ალბანეთს, მიდიას, სომხეთსა და კაპადოკიას. პართიის მეფე ვოლოგეს II (105-147 წწ.) იძულებული გამხდარა „საჩუქრებით ეხსნა თავი“ ალანებისაგან (ამ შემთხვევაშიც ალანთა სახელის ქვეშ სირაქები უნდა ვიგულისხმეთ). კაპადოკიის რომაელმა მმართველმა ფლავიუს არიანემ კი დიდი სამხედრო სამზადისი წამოიწყო ალანების წინააღმდეგ გასალაშქრებლად. დიონ კასიუსის თქმით, ამით შემინებულმა ალანებმა ომო შეწყვიტეს⁴⁴.

დიონ კასიუსი, როგორც ეხედავთ, ფარსმან II-ის მოკავშირეებად ალანებს ასახელებს, მაგრამ სინამდვილეში ვინ იყვნენ ისინი?

ი. გაგლოითი და ე. აბაევი ამ ლაშქრობის შესახებ წერენ: დიონ კასიუსი (150-235 წწ.) 135 წელს ამიერკავკასიაში შემოჭრილ ალანებს მასაგეტებს უწოდებს⁴⁵. ყოფილ მასაგეტებს უწოდებს მათ ანტიკურ მწერალთა შორის ალანების შესახებ ყველაზე ინფორმირებული ავტორი ამიანუს მარცელინუსიც⁴⁶. ალანების მასაგეტებთან (მასკუტებთან) გაიგივება ჩვეულებრივი მოვლენაა სომხურ წყაროებში⁴⁷.

ამრიგად, თუ ზემოგანალიზებულ მასალას გავითვალისწინებთ, მეფე ფარსმან II-ის მოკავშირე ჩრდილოელი მეომრები, რომლებიც დიონ კასიუსის ცნობით, 135 წელს დიდი აქტივობით გამოირჩეოდნენ, მასაგეტები, ალბათ ისევე სირაქები უნდა ყოფილიყვნენ.

134/135 წლებისათვის, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ალანთა გაერთიანების ძირითადი ნაწილი დუნაისპირეთში იყო გადასული. ამის შესახებ ი. გაგლოითი და ე. აბაევიც მიუთითებენ. მათი თქმით, პლინიუსის ცნობებით დასტურდება ქვემო დუნაისპირეთში სხვა ხალხთა შორის აორსების არსებობა, რომლებიც შემდეგ ალანებმა და როქსოლანებმა შეცვალეს.

ახ. წ. II ს-ის შუახანებისათვის ალანები და როქსოლანები უკვე კარგა ხანი იყო რაც დუნაისპირეთში იმყოფებოდნენ, მაგრამ პუნების გამოჩენამდე აორსების დუნაისპირეთში ყოფნა ძალიან საეჭვოა. ამ საკითხზე ზემოთ ვისაუბრე და აქაც უნდა აღვნიშნო: პლინიუსის ეს ცნობა ერთადერთია, სადაც დუნაისპირეთში აორსების ყოფნაზეა მითითება (ამის შესახებ ი. გაგლოითი და ე. აბაევიც წერენ⁴⁸).

40 სინ, I, გვ. 517.

41 მოესეს ხორენაციც, სომხეთის ისტორია. გვ. 141; სინ, I, გვ. 518-519.

42 ლეონტი მროველი, დასახ. თხზ., გვ. 45. ზემოპოტანილი მსჯელობიდან გამომდინარე, ბაზუკსა და ამბაზუკსაც თუ სირაქთა მეფეებად მივიჩნევთ, გამორიცხული არაა ისინი ტატიტუსის მიერ სირაქების მეფედ დასახელებული ზორსინეს (*Zorsines siracorum rex*) ძეები ყოფილიყვნენ.

43 სინ, I, გვ. 518.

44 იქვე, გვ. 529.

45 ИСО, I, гв. 53. დიონ კასიუსთანაა „ალანები, რომლებიც მასაგეტები არიან“. ВДИ, 1949, №2, гв. 268-277; ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, გვ. 205.

46 ИСО, I, гв. 53.

47 იქვე.

48 იქვე.

სარმატული მოდგმის გაერთიანებიდან აორსები ყველაზე აღმოსავლეთით მომთაბარებოდნენ – სირ-დარიის მიმდებარე ველებიდან მოკიდებული ცენტრალური კავკასიის ვაკის ჩათვლით და საკითხი რომელი სარმატული გაერთიანებები იყვნენ ქართველთა და პართიელთა მოკავშირეები, სირაქებისა და აორსების სასარგებლოდ უნდა გადაწყდეს. ძველ ავტორებთან ეს ხალხი იწოდება სარმატებად, ზოგჯერ სკივთებად და მასაგეტებად. აღმოსავლეთ ევროპაში პუნების გამოჩენამდე (IV ს-ის 70-იანი წლები) სირაქები და აორსები ძლიერ გაერთიანებებად რჩებოდნენ (სტრაბონის ცნობით, სირაქთა მეფე აბაკაჰმა, როცა იგი ბოსფორს ფლობდა 20 000 ცხენოსანი გამოიყვანა, აორსთა მეფე სპადინს კი 200 000 გამოყვანაც შეეძლო, ზემო აორსებს უფრო მეტის, რადგან ისინი უფრო ვრცელ ტერიტორიებს ფლობენ-კასპიისპირეთის სანაპიროს დიდ ნაწილს. XI, V, 8).

მას შემდეგ, რაც ახ. წ. 49 წელს სირაქების მეფე ზორსინე რომაელებს შეურიგდა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ სირაქებმა ძველი სამხედრო პოტენციალი შეინარჩუნეს (როგორც ვნახეთ, რომაელებს მათ ათი ათასი მონა შესთავაზეს), მათ თავისუფლად შეეძლოთ ამიერკავკასიაში ისეთი ლაშქრობები მოეწყოთ, როგორებიც ახ. წ. 70-იანი წლებისა და 134 წლის თავდასხმები იყო.

ამ ლაშქრობათა შემდეგ, როგორც ვ. ვინოგრადოვი და თ. გურიევი წერენ, სირაქთა გაერთიანების დასუსტება ივარაუდება. მათი თქმით, 193 წელს სირაქების გაერთიანებას დიდი დარტყმა ბოსფორის მეფემ საერომატ II-მ მიაყენა (იხ. ზემოთ ქ. ტანაისში მიკვლეული წარწერა) და ამ ტომთა კავშირის მზის ჩასვენება იწყება. იმავდროულად კასპიისპირეთში მკვეთრად იზრდება აორსების როლი, რასაც მოჰყვა ამ ორ მტრულ სარმატულ გაერთიანებას შორის სამომთაბარეო საზღვრების ხელახლა გამოიჭვნა⁴⁹.

ვფიქრობ, ცხოვრების უფრო მშვიდი გარემოს გამონახვის მიზნით იმ დროს უნდა დაწყებულიყო ზემო ყუბანისპირეთში სირაქების თანდათანობითი შეღწევა, ცენტრალურ კავკასიაში – თერგის ვაკისზე კი აორსების დამკვიდრება და ჩრდილო კავკასიელთა ის ლაშქრობა, რომლის შესახებ „მეფეთა ცხოვრებაში“ მოთხრობილი (იგი მეფე ამაზასპის ზეობის ხანას – ახ. წ. III ს-ის შუაწლებს განეკუთვნება), სწორედ აორსებს უნდა მოეწყო. ამ ლაშქრობის შესახებ „მეფეთა ცხოვრებაში“ აღნიშნულია: „გარდა-მოვიდეს ოგსნი, სპანი დიდნი, გზასა დვალეთისასა“, ქართლის სამეფო კარი სანამ მათ შესახებ შეიტყობდა, „ოგსნი... დადგეს ლიახუსა ზედა რვა დღე განსუენებად, და არა სადა განვიდა მარბიელი, რამეთუ ქალაქისა მცხეთისა შემუსვრად მოსრულ იყვნეს“⁵⁰. ქართლის სამეფოს ლაშქარი „...განვიდა და დაესხა ოგსთა, განთიადისა ჟამსა, მკედრითა და ქუეთითა ყოვლითა, სძლია და აოტა ბანაკი მათი, და მოკლა მეფე ოგსთა, და მოსრა ყოველი სიმრავლე მათი“⁵¹. „წელსა მეორესა“, – წერს „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორი, – მეფე ამაზასპმა „მოირთო ძალი სომხითით, და შეკრიბნა სპანი თჳსნი ყოველნი, და გარდავიდა ოგსეთს. და ვერ-ვინ წინააღუდგა და მოტყუნა ოგსეთი და მოვიდა შინა გამარჯვებული“⁵².

ჩემი დაკვირვებით, „მეფეთა ცხოვრებიდან“ ზემომოტანილ მონათხრობში ქართლში ოსთა წინაპრების ერთ-ერთი ლაშქრობის (შეიძლება, მართლაც, მეფე ამაზასპის დროისა) გვიანდელი გააზრებაა მოცემული. ძნელი წარმოსადგენია ლიახვის პირას რვა დღეს მდგომ აორსთა (ოსთა) ლაშქარს მიმდებარე ტერიტორიების დარბევაზე უარი ეთქვა.

ასევე, ახ. წ. III ს-ის დასასრულს მიეკუთვნება X ს-ის ბიზანტიელი ავტორის იმპერატორ კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებაში – „De Administrando Imperio“, 53 თავში ჩართული ცნობა (ეს ცნობა რომელიაღც ლიტერატურული წყაროდან შეტანილად ითვლება⁵³). მასში მოთხრობილი ამბავი რომის იმპერატორის დიოკლეტიანეს (284-305 წწ.) მმართველობისას ბოსფორელთა ლაზიკაში შეჭრას ეხება. ეს ცნობა, მართალია, ვრცელად მაქვს გაანალიზებული ანდრია პირველწოდებულისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში⁵⁴, მაგრამ მინდა აქაც მოკლედ მოვიყვანო. ცნობაში მეოტიდის ტბასთან (აზოვის ზღვა)

49 იქვე, გვ. 51. CHЗ-ში (ტ. 2, სვეტი 644) მოთავსებულ სტატიამ – ნიშიონიკიე სარტოხი (ავტორი ვ. გაიდუკოვიჩი) საერო-მატ II-ის დამარცხებულ ხალხად სირაქებთან ერთად სამართლიანად არიან დასახელებული სკივთები. ვ. ვინოგრადოვის მტკიცება, თითქმის სირაქთა გაერთიანების შემდგომი წინსვლა „პარბაროსობიდან ცივილიზაციისაკენ“ უფრო ძლიერი აორსთა სარმატული გაერთიანების გამარჯვებამ შეაფერხა, სირაქებმა სამფლობელოების დიდი ნაწილი დაკარგეს, შემდეგ, II-III სს. მიჯნაზე კი სირაქთა ნარჩენები ძლიერ ალანურ (იგულისხმებიან აორსებიც. ვ. გ.) კონფედერაციაში შევიდნენ (ბინადარ ცხოვრებაზე გადასული სირაქთა ნაწილის ასომილაცია მეოტიდის მთხზინეს) (იხ. მისი დასახ. ნაშრომი, გვ. 121), ნაკლებად დამაჯერებელია. რადგან მდ. ყუბანის ზემო წელზე, დიდი და მცირე ზღუდნოუკების აუზში, სწორედ ძველ სირაქთა შთამომავლებმა (მეოტ-სინდებთან ერთად) შექმნეს ძლიერი, ეკონომიკურად და კულტურულად დაწინაურებული „დასავლეთ ოსეთის“ სამეფო, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში არსებობდა.

50 ლეონტი მროველი, დასახ. თხზ., გვ. 55.

51 იქვე, გვ. 56-57.

52 იქვე, გვ. 57.

53 კონსტანტინე პორფიროგენეტი. ნიგმი — გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. IV, ნაკვ. II, თბ., 1952, გვ. 289, შენ. 1.

54 გოლაძე ე., ანდრია პირველწოდებულის მისიონერული მოღვაწეობა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, თბ., 2015; შდრ., ვ. გოლაძე, „ქუყყანა ოსეთისა“ (ალანია) და ქალაქი ფუსტა (ფოსტაფორი) ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“

მცხოვრები ტომები (ჩემი ზემოთხსენებულიდან გამომდინარე უნდა ვიგულისხმოთ სირაქები) სარმატებად იწოდებიან. „ერთმა ბოსპორელთაგანმა, ვინმე საერომატემ, – ნათქვამია მასში, – ...შეკრიბა მეოტის ტბასთან მცხოვრები სარმატები და ილაშქრა რომაელების წინააღმდეგ“. ამ ლაშქრობისას მან „ჯერ ლაზთა ქვეყანა დაიპყრო, ეომა იქაურ მცხოვრებლებს და პალისის მდინარემდეც კი მივიდა“⁵⁵. დიოკლეტიანეს სარდალმა „აიძულა საერომატე ზავი დაედვა რომაელებთან“ და „დაებრუნებინა ტყვეები“⁵⁶.

ძველ ქართულ და უცხოენოვან საისტორიო წყაროებში ახ. წ. I-III ს-ებში ამიერკავკასიასა და ქართლში ჩრდილოელ მოლაშქრეთა გადმოსვლის ძალიან მცირე ნაწილია ასახული. ქართველთა და ოსთა წინაპრების მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობა, ცხადია, მარტო სამხედრო თანამშრომლობით არ შემოიფარგლებოდა, იყო კულტურული და ეკონომიკური კავშირებიც. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, ჩრდილო კავკასიის ველებზე შემოსული სკითურ-სარმატული მომთაბარეები, ცხოვრების ჩამორჩენილი წესის მიუხედავად, ძველი ქართლის სამეფოს მოსახლეობაზე მაინც გარკვეულ გავლენას ახდენდა. დასავლეთ საქართველოში მდებარე ბორისა და კლდეეთის (ეს ტერიტორია ქართლის სამეფოს ერთ-ერთ – არგვეთას საერისთავოში შედიოდა) მდიდრულ სამარხებში მიკვლეულ მასალებში ყურადღებას იქცევს ჩრდილოკავკასიური – „სარმატული“ ელემენტების სიუხვე, რასაც ჩვენი მკვლევრები იბერიის მმართველთა ჩრდილოკავკასიელებთან მჭიდრო ურთიერთობით ხსნიან. ფიქრობენ, რომ ეს ქართლის მეფეთა მუდმივ ლაშქარში ჩრდილოკავკასიელ მოქირავნეთა ყოფნას უნდა განეპირობებინა. ზოგი მკვლევრის მტკიცებით, კი ახ. წ. I საუკუნიდან დასავლეთ საქართველოში ადგილი უნდა ჰქონოდა სარმატების ცალკეული კოლექტივების ინტენსიურ შეღწევას. მათი აზრით, „სარმატების“ სახელის ქვეშ საგულებელია არა მხოლოდ ირანულენოვანი, არამედ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის აფხაზურ-ადიღეური და სხვა მოსახლეობაც⁵⁷.

ამრიგად, ამ პარაგრაფში შევეცადე ახ. წ. I-III საუკუნეებში ამიერკავკასიასა და წინა აზიაში ჩრდილოელთა ლაშქრობის შესახებ არსებული მასალები წარმომედგინა, მეჩვენებინა – ქართველთა მოკავშირეები, ძირითადად, აღმოსავლეთ აზოვისპირეთსა და ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში მომთაბარე და მოსახლე სირაქებისა და აორსების სარმატულ გაერთიანებებში შემავალი ხალხი რომ იყო.

სტრაბონის (გარდ. ახ. წ. 24 წ.) ცნობით, სირაქებისა და აორსების შეღწევა ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთამდე ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ს-ის დასასრულს უნდა დაწყებულიყო, თუმცა ახ. წ. I საუკუნისათვის, როგორც ვნახეთ, სირაქთა გაერთიანების ძირითადი მასა აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მომთაბარეობდა – იქვე იყო მათი დედაქალაქი უსპე. იმხანად ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებიდან შორს მომთაბარეობდნენ სარმატი აორსებიც (იხ. Крпнхос-ის დასახელებულ ნაშრომში რუკა 71-ე გვერდზე). სირაქებისა და აორსების შედარებით დიდი მასები ყუბანისპირეთსა და მდ. თერგის ვაკისზე აღმოსავლეთ ევროპაში ჰუნების გამოჩენის შემდეგ შემოვიდა. მათთან და მათ შთამომავლებთან ჰქონდათ ქართველებს საუკუნეების განმავლობაში კეთილმეზობლური ურთიერთობა.

იმ სარმატული გაერთიანებიდან (მხედველობაში მაქვს „სკით-ალანები“), რომელიც ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში „ალანთა მთებიდან“ ჩრდილო აზოვისპირეთში ჩამოვიდა და შემდეგ დუნაისპირეთში გადავიდა, რა ნაწილი შემოვიდა ჩრდილო კავკასიაში, ძნელი სათქმელია, მაგრამ ჩრდილო კავკასიის სარმატული მოსახლეობა მაინც ალანთად იწოდა, რაც ალანთა შესახებ წყაროებში არსებულ მონაცემებს არ ეფუძნება. აქ იმ მკვლევრებზე აღარაფერს ვამბობ, რომლებიც ალანებს აორსებთან აიგივებენ. ასე მაგალითად, აკად. თ. ყაუხჩიშვილმა, მიუხედავად იმისა, რომ მიუთითა: „ბერძნულ წყაროებში ალანთა ხსენება ახ. წ. I-II სს-მდე არ ჩანს“, მაინც შესაძლებლად ჩათვალა, ალანთა ტომს ბოსფორის სამეფოს არსებობის პერიოდშიც (ძვ. წ. V ს-დან) ეარსება⁵⁸.

§ 3. როდის იწოდა „არაგვის კარი“ („კავკასიის კარი“) დარიალანად? ამბაზუკის ჰუნები

ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმომავალი დარიალის კარის შესახებ ზემოთ ძველ რომაელ ავტორთა რამდენიმე ცნობა მოვიტანე და ვაჩვენე, ახ. წ. პირველ საუკუნეებში იგი ძირითადად იბერიის კარად („Portas Hiberiae“), „კავკასიის კარად“, „კასპიის კარად“ და „სარმატთა კარად“ რომ იწოდებოდა. იმხანად ამ ზეკარს ქართველები, როგორც ჩანს, „არაგვის კარად“ მოიხსენიებდნენ, მოგვიანებით „ოვსთა კარი“ შეარქვეს. ამ ზეკარის პლინიუსისეული სახელი – „კავკასიის კარი“ იმ დროისაა, როცა სარმატები ჩრდილო კავკასიის ველებზე ჯერ კიდევ არ იყვნენ შემოსულნი. რაც შეეხება „კავკასიის კარის“ დარიალად (ალანთა კარად) სახელდებას, ეს ცხადია, ამიერკავკასიაში სასანიანთა გაბატონებასთან, უპირვე-

და „მიმოსვლაში“. კრებული – „გივი ნულაია – 80“, თბ., 2014, გვ. 121-138.

55 კონსტანტინე პორფიროგენეტი, გვ. 288.

56 იქვე.

57 სინ, I, გვ. 527-528.

58 ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ისტორიის ძველ ბერძნულ წყაროები, გვ. 221-222.

ლეს ყოვლისა, კი იმ ცვლილებასთან იყო დაკავშირებული, რაც ყოფილ სარმატულ სამყაროში ალანთა გამორჩენასა და მათ დანიშნულებას მოჰყვა (ეს საკითხი V თავში გავაანალიზებ).

ადრე სკვითებისა და სარმატების მომთაბარეობის უზარმაზარი სივრცე ახ. წ. IV საუკუნიდან რომ ალანეთი გახდა, ეს, როგორც ვნახეთ, ჩინურ წყაროშიც აისახა. მასში პირდაპირაა მითითებული „სამფლობელო იანცდი“ ახლა ალანთად იწოდო.

სარმატულ სამყაროში მომხდარი ეს ცვლილება, რა თქმა უნდა, III ს-ის შუა ხანებიდან ამიერკავკასიის ქვეყნების სიუზერენის – სასანიანთა სახელმწიფოს ყოფაშიც შეაღწევდა. აქვე, თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, ამიერკავკასიის ქვეყნებში გაბატონების შემდეგ ჩრდილო კავკასიიდან ამიერკავკასიის ქვეყნებში გადმოშავალი ზეკარების დაცვა თვით სასანიანებმა იკისრეს⁵⁹, უნდა ვივარაუდოთ, რომ კავკასიონის ორ მთავარ ზეკარსაც მათ მისცეს ახალი, ირანული სახელები – ზეკარების ძველი ქართული სახელები: „ზღვის კარი“ და „ოვსთა კარი“ (იგივე „არაგვის კარი“) „დერბენდათ“ (დარუბანდი – სპარს. „დარ“ – კარი. „ბანდ“ – ზღუდე) და „დარიალა“ (სპარს. დარ – კარი+ალანი. ალანთა კარი) შეიცვალა, უფრო გვიან „დარიალს“ ქართველებმა „ოვსთა კარი“ უწოდეს.

ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში გადმოშავალ ზეკარს ქართველებმა „ოვსთა კარი“, რა თქმა უნდა, ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში აორსთა გაერთიანების შექმნის შემდეგ შეარქვეს. ზეკარის ახალი სახელი – დარიალი რეალურად ასახავდა იმ ეთნიკურ და პოლიტიკურ ცვლილებებს, რაც IV ს-ის 70-იან წლებში აღმოსავლეთ ევროპაში ჰუნების გამოჩენას მოჰყვა. ჰუნების თავდასხმებს გადარჩენილი აორსებისა და სირაქების სარმატული გაერთიანებების ნაწილები ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ტერიტორიაზე შემოვიდნენ. სასანიანთა მიერ შექმნილ მმართველობის სისტემაში კავკასიის ზეკარების დაცვა ირანის შაჰებისა და ქართლის მეფეთა უპირველესი საზრუნავი გახდა.

„სარმატთა კარისათვის“ (იგივე „ოვსთა კარი“) როცა ალანების სახელის მინიჭებაზე ესაუბრობთ, აქვე ისმის კითხვა – ეს ცვლილება თვით ირანულ სინამდვილეში თუა ასახული?

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, „ალანთა კარი“ ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სახელთაგანია, იგი უკვე გვხვდება III ს. „შაპურის“ სამეწოვან წარწერაში⁶⁰.

წარწერის ცნობა და მასზე დაყრდნობით გაკეთებული ასეთი დასკვნა, ჩემ მიერ ზემოთხსენებულ მასალებს ეწინააღმდეგება, ამიტომ ვნახოთ რასთან დაკავშირებით შეიქმნა ეს წარწერა, შემდეგ კი თვით წარწერის ცნობის სიზუსტეს შევხებით.

როგორც ცნობილია, 260 წელს რომის იმპერატორი ვალერიანუსი 70000-იანი არმიით სასანიანთა ირანისაკენ გაემართა, მაგრამ ქ. ედესასთან ბრძოლაში დამარცხდა და ტყვედ ჩავარდა⁶¹. დატყვევებული იქნა რომაელთა არმიის დიდი ნაწილიც. ამ გამარჯვების აღსანიშნავად ირანის შაჰის შაბურ I-ის ბრძანებით 262 წელს ამოკვეთილი იქნა ე. წ. „ზოროასტრის ქაბას“ სამეწოვანი (პართულ, ფალაურ და ბერძნულ ენებზე) წარწერა. წარწერაში შაბურ I თავისი სამეფოს ჩრდილო საზღვრად კავკასიის მთებს და „ალანთა გასასვლელს“ (წარწერის ბერძნულ ვარიანტში „Αλανων [πυλων]“) ასახელებს⁶². მაგრამ, ტექსტში როგორც „πυλων“ (გასასვლელი), ისე ნაკითხვა „Αλανων“ ფალაურის მიხედვითაა აღდგენილი და ასეთი აღდგენა საეჭვოდაა მიჩნეული. ფიქრობენ, რომ ტექსტში „ალბანთა კარი“ – ე. ი. დერბენდი უნდა იყოს⁶³. „ზოროასტრის ქაბას“ ტექსტში, რომ მართლაც, „ალბანთა კარზე“ მითითება, ეს, ვფიქრობ, უფრო გვიან – III ს-ის 80-იან წლებში შესრულებული „კარტირის წარწერით“ დასტურდება, სადაც „ალბანთა გასასვლელზე“ (წარწერის ტექსტის რუსული თარგმანია – „до Аланского прохода“) არის მითითება⁶⁴.

კავკასიის ზეკარების ქართული სახელების ირანული სახელებით შეცვლა ძველ ქართულ წყაროებშიც აისახა. „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შემავალი საქართველოს ძველი ისტორიის ამსახველ „მეფეთა ცხოვრებაში“ ნათქვამია: „ისწავეს ზაზართა ორნივე ესე გზანი, რომელ არს ზღვს-კარი დარუბანდი და არაგვს-კარი, რომელ არს დარიალა“⁶⁵.

59 ამ საკითხზე იხ. ე. გილაძე, ამიერკავკასიაში სასანიანთა მმართველობის ასახვა ქართულ საისტორიო ტრადიციაში. მაცნე, ისტორიის... სერია, 1982, №4. პლინიუსის ცნობით, სკვითები თვით სპარსელებს „ხორსარებს“ (chorsaros), ხოლო კავკასიის მთებს „კროკასის“ უწოდებდნენ. Γ(αβ) Πλινίου Σεκυου, დასახ. თხზ. (VI, 50), გვ. 306, ი. ლატიშევის შენიშვნით, კავკასიის მთებს ასეთ სახელს ტომამეკი სანსკრიტულში უძებნიდა პარალელს (იქვე, შენ. №6).

60 გეასალია ჯ., არაგვის კარი (დარიალანი). ძიებანი საქართველოს და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976, გვ. 145.

61 Федорова Е. В., Императорский Рим в лицах, М., 1979, გვ. 176.

62 ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ისტორიის ძველი ბერძნული წყაროები, შაპურის წარწერა, გვ. 256.

63 იქვე, გვ. 258-259. ფალაურ ვარიანტში „IπλTR“. იხ. Лужинин В. Г., Завоевание сасанидов на востоке и проблема Кушанской общеполитной хронологии. Древний и раннесредневековый Иран. М., 1987, გვ. 219, 264, შენ. 37; ყაუხჩიშვილი თ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 256.

64 Лужинин В. Г., დასახ. ნაშრომი, გვ. 220, ყაუხჩიშვილი თ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 258.

65 ლეონტი მროველი, დასახ. თხზ., გვ. 12.

მეფეთა ცხოვრების ტექსტიდან ზემომოტანილ ცნობაში „დარიალა“, მართალია, ქართლში ხაზართა ლაშქრობასთან დაკავშირებით იხსენიება, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, ცნობა ჩრდილო კავკასიაში ხაზართა ბატონობის ხანას (ე. ი. 651 წლის შემდგომი წლები) ეკუთვნის. როგორც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული ხაზართა სახელის ქვეშ რეალურ-ისტორიულად სკივთები, სარმატები, მასკუთები უნდა ვიგულისხმოთ⁶⁶, და ეთნონიმის სახელი „ხაზარი“ გვიანდელი რედაქტორის მიერ ტექსტში იმ დროს ჩამატებულად ითვლება, როცა ქართველთა ჩრდილოელი მეზობლები – სკივთები (უფრო სწორი იქნება სარმატი აორსები და სირაქები) კი არა ხაზარები იყვნენ. თუმცა, „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში დადასტურებული „ზღვის კარისა“ და „არაგვის კარის“ ირანული სახელები – „დარუბანდი“ და „დარიალა“ პირველი და ადრეული დასახელებია, რის გამოც იქვე მათი შესაბამისი განმარტებაა მოცემული. შემდგომ ტექსტებში „დარიალი“ და „დარუბანდი“ განმარტების გარეშეა მითითებული (მაგ., ყრუმან „დაიყრა კარი დარიელისა და დარუბანდისა“)⁶⁷.

ამრიგად, 262 წელს ამოკვეთილ „ზოროასტრის ქაბას“ წარწერაში რადგან „ალანთა გასასვლელის“ ნაკითხვა საეჭვოა (რაც III ს-ის 80-იან წლებში შესრულებული კარტირის წარწერით დასტურდება), ჩრდილო კავკასიიდან ქართლსა და ალბანეთში გადმომაველი გზებისათვის ირანული სახელები სასაზღვრე, ამ ზეკარებზე უშუალოდ მათი კონტროლის დაწესების (IV ს-ის მეორე ნახევარი⁶⁸) შემდეგ უნდა ეწოდებინათ, რაც „მეფეთა ცხოვრების“ ტექსტშიც აიხსნა. უნდა გვეფიქრა, რომ ასეთი კონტროლის გამო, ვერ შეძლო ვახტანგ გორგასალმა, 482 წელს დაწყებული ანტიირანული აჯანყებისას ჩრდილო კავკასიიდან დაქირავებული ჰუნების დამხმარე ლაშქრის გადმოყვანა, მაგრამ ეს ასე არ ყოფილა.

ლ. ჯანაშიას სიტყვით, აჯანყების დაწყებისას ვახტანგ მეფემ, მართალია ბიზანტიელებისაგან დახმარება ვერ მიიღო, მაგრამ სამაგიეროდ იგი მოლაპარაკებია ჩრდილო კავკასიელ ჰუნებს და პირობა მიუღია მათგან, რომ ისინი მას დიდძალი ჯარით დაეხმარებოდნენ⁶⁹. V ს-ის სომეხი ავტორის ლაზარ ფარაბეცის ცნობით, ქართლის მეფე ამბობდა: „მე ბრძოლას არავის დავანახებ, იმდენ პონს გადმოვიყვან, რომ სპარსთა ჯარები წინ ვერ დაუდგებიან“⁷⁰.

როცა 482 წელს „დაზამთრდა“, – წერს ფარაბეცი, – სომხებმა „სასწრაფოდ გააგზავნეს დესპანი ქართლის მეფე ვახტანგთან, რათა თავისი დაპირებისამებრ მიეცა მათთვის პონები, ის კი დროის გასაყვანი სიტყვებით აჭიანურებდა თავისი ნათქვამის [ასრულებას]. შემდეგ საიდანაც შეკრიბა სამასი პონი და გამოგზავნა სომხეთში. მაგრამ ჯერ კიდევ ზამთრის ერთი თვეც არ გასულიყო, რომ სასწრაფო მომზებებით ისევ თავისთან გაიხმო. და დარჩა ჩვენი სომეხთა ქვეყნის შემწეობის ძალად ქრისტე“⁷¹.

ვახტანგ მეფემ, – წერს ლ. ჯანაშია, – „პირობა რატომღაც არ შეასრულა“⁷². თუ ლ. ჯანაშიას მსჯელობას დავუჯერებთ, ვახტანგ მეფეს სომხებისათვის მიცემული პირობის შესრულება არ უნდა გასჭირვებოდა. ლ. ჯანაშიას თანახმად, ჩრდილო კავკასიიდან „ჰუნების ამიერკავკასიაში გადმოყვანისათვის საჭირო იყო კავკასიონის ქედზე გადმომაველი გზები ვახტანგის ხელში ყოფილიყო. . . V ს. ორმოციანი წლების დასაწყისისათვის დარიალის გასასვლელი, და, ალბათ, სხვა ზეკარებიც, სპარსელთა მოხელის, ქართლის მარზაპანის⁷³, ხელთ იყო. აჯანყების დაწყებისას კი, როგორც ჩანს, ეს გადასასვლელი უკვე ვახტანგს ეჭირა“⁷⁴.

დარიალის კარი რომ ვახტანგ მეფის კონტროლქვეშ იყო ამის დასადასტურებლად ლ. ჯანაშია წერს: „ჯუანშერს ერცლად აქვს მოთხრობილი ვახტანგის ლაშქრობის შესახებ ჩრდილო კავკასიაში. მართალია, ჯუანშერის მოთხრობა სავსეა ზღაპრული ამბებით, მაგრამ შესაძლებელია იგი წარმოადგენდეს რეალურად მომხდარი ამბების გამოძახილს“⁷⁵. ლ. ჯანაშია იქვე დასძენს: „ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა ის ცნობა, რომელიც მოიპოვება წმ. ნინოს ცხოვრების ზოგიერთ რედაქციაში“. მათგან ერთში ნათქვამია: ვახტანგმა „დაიმორჩილა ოესნი და ყივჩაღნი და შექმნა კარნი ოვსეთისანი და ალაშენა

66 ანაბაძე გ., ეთნონიმ „ხაზარის მნიშვნელობისათვის“. . . გვ. 47.

67 ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 234.

68 მოქცევამ ქართლისაჲს „ქრონიკა“, როგორც ცნობილია, ირანელთა ქართლში გაბატონებას „სპარსთა მეფისა პიტი-ახმის“ ქრამ ზუარბორზარდის ქართლში მოსვლას უკავშირებს. იხ. შატბერდის კრებული. X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გოუნაშვილმა, თბ., 1979, გვ. 325.

69 ჯანაშია ლ., ლაზარ ფარაბეცის ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ., 1962, გვ. 143; სინ, ტ. II, გვ. 100.

70 ჯანაშია ლ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 243-244.

71 იქვე, გვ. 248.

72 სინ, II, გვ. 100.

73 V ს-ის 40-იანი წლებისათვის ქართლსა და ალბანეთს უკვე ერთი მარზპანი განაგებდა. იხ. გოლაძე ვ., ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი, თბ., 1991, გვ. 124.

74 ჯანაშია ლ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 143-144.

75 იქვე, გვ. 144.

მას ზედა გოდოლი და დააყენა მას ზედა მცველნი მახლობელნი მის ადგილისანი და უწოდა მას კარად დარიალისა, და აწ თვინიერ ბრძანებისა მეფისა ვერ ჯელ-ენიფების გადმოსვლად ოვსთა და ყივჩაღთა⁷⁶.

ქართლსა და სომხეთში 482 წელს დაწყებული ანტიირანული აჯანყებისას, როგორც ლ. ჯანაშია წერს, „დარიალის გასასვლელი“ და „სხვა ზეპარებიც“ თუ უკვე ვახტანგ მეფეს ეჭირა, მაშინ ჩრდილო კავკასიიდან პუნების გადმოსაყენად მისთვის ხელშემშლელი არაფერი არ უნდა ყოფილიყო (ასეთი აზრია გატარებული ლ. ჯანაშიას სიტყვებშიც). ვახტანგ მეფემ „პირობა რატომღაც არ შეასრულა“, მაგრამ თუ იმ დროისათვის ჩრდილო კავკასიაში არსებულ ვითარებას გაეითვალისწინებთ, ვახტანგ მეფე სომხებისათვის მიცემულ პირობას მართლაც ვერ შეასრულებდა – პუნების ლაშქარს ვერ დაიქირაებდა, რატომ, ამის შესახებ ქვემოთ მექნება საუბარი. მანამდე კი ლ. ჯანაშიას მიერ მოხმობილი მასალის შესახებ უნდა აღვნიშნო: I. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული აზრი, თითქოს, „ჯუანშერის მონათხრობი საესეა ზღაპრული ამბებით“, ჩემ მიერ კარგა ხნის უკან იქნა უარყოფილი⁷⁷. II. ჩრდილო კავკასიაში გადასასვლელად 447 წელს ვახტანგ გორგასლის ლაშქარს ხელშემშლელი პირობა არაფერი ექნებოდა, რადგან ეს ლაშქრობა თვით ირანელი მოხელის – ქართლ-ალბანეთის მარზპანის (V ს-ის 80-იანი წლების დამდეგისათვის, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, დარიალია კარი ამბაზუკის ხელში იყო), ვახტანგ მეფის ბიძის – ვარაზ-ბაკურის თანადგომით განხორციელდა⁷⁸. III. ნმ. წინოს „ცხოვრების“ რედაქციებიდან დამოწმებული მასალა, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკის ცნობათა იმდენად გვიანდელი გააზრებაა, რომ მასზე მსჯელობა არ ღირს. IV. რაც ჩვენთვის საინტერესო და მთავარია – 482 წლის ანტიირანული აჯანყების დროისათვის პუნების იმპერია კარგა ხნის დანგრეული იყო⁷⁹, თანაც, მართალია, ეს უკვე ის დრო იყო, როცა საისტორიო წყაროებში ყველა მომთაბარე ხალხი პუნებად იწოდებოდა⁸⁰, მაგრამ აჯანყების თანადროულ ჩრდილო კავკასიაში არათუ საკუთრივ პუნები, პუნ-თურქებად წოდებული ხალხიც არ იყო შემოსული, რის გამოც ვახტანგ მეფე მათ ჩრდილო კავკასიაში ვერ დაიქირაებდა.

V საუკუნის დასასრულისას ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის ველებზე თუ პუნებისა და პუნ-თურქების გაერთიანებები არ არსებობდნენ, სამაგიეროდ დანამდვილებით ვიცით იმხანად ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილსა და ზემო ყუბანისპირეთში სირაქებისა და აორსების სარმატული გაერთიანებები რომ ყალიბდებოდა (აღმოსავლეთ აზოვისპირეთის ველებზე ბოლგართა გაერთიანების შემოსვლა VI ს-ის დამდეგისათვის ივარაუდება⁸¹). V ს-ის 80-იანი წლების დამდეგს, როგორც ლ. ჯანაშია წერს, დარიალის კარი, თუ მართლაც ვახტანგ გორგასლის ხელში იყო, მაშინ მას მოკავშირეებად სირაქები ან აორსები უნდა მოეწვია, მაგრამ ეს არ მოხდა, ვახტანგ მეფემ მხოლოდ 300 პუნი მოიყვანა.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ისმის კითხვა – 482 წლისათვის პუნთა იმპერია რადგან კარგა ხნის დანგრეული იყო და ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველები სარმატი სირაქებისა და აორსების გაერთიანებებს ეჭირათ, მაშინ მაინცდამაინც 300 პუნი ვახტანგ მეფემ საიდან გამოიწვია?

76 იქვე.

77 გოლაძე ე., დასახ. ნაშრომი.

78 იქვე, გვ. 99.

79 ატილას გარდაცვალების (453 წ.) შემდეგ მის შვილებს შორის მემკიდრეობის გაყოფისათვის დაწყებულმა დავამ ისე გაანაწყინა მათი ქვეშევრდომი გეპიდები და სხვა გერმანული ტომები, რომ ისინი აჯანყდნენ. პანონიაში მდ. ნედაოსთან ბრძოლაში პუნები დამარცხდნენ. პუნების შტრიდან თითქმის 30000 მებრძოლი დაიღუპა — მ. შ. ატილას უფროსი ძე — ელაქი. ელაქის ძმები პუნებით შავი ზღვისპირეთისაკენ განდევნეს, მაგრამ უფორული ტომების დანოლით პუნები იძულებულნი გახდნენ ისევ დასავლეთში გადასულიყვნენ. 469 წელს ისინი თრაკიაში ბიზანტიელებმა გაანადგურეს. ჩქარა პუნები ისტორიის ასპარეზიდან გაქრნენ. იხ. Иордан, О происхождении и деяниях гетов. Вступительная статья, перевод, комментарий Е. Ч. Скрипкин. М., 1960, გვ. 119; Гумилев Л. Н., Гунны, СИЭ, т. 4, სექტი 891.

80 ლ. გუმილიოვის თანახმად, ისტორიის ასპარეზიდან პუნების გადაგების შემდეგ არაერთი მომთაბარე ხალხი პუნებად იწოდებოდა (იხ. მისი სტატია — Гунны, СИЭ, т. 4, სექტი 891). ასეთად უნდა მივიჩნიოთ V ს. სომეხი ავტორის ელიშეს მიერ V ს. შუახანებისათვის დერბენდის ჩრდილოეთით დასახლებული ხაილანდურები, რომელთა სამეფო სახლის წევრი ბელი ფარულად ქრისტიანობისაკენ იხრებოდა (Елиш, О Вардане и войне армянской, Ереван, 1971, გვ. 31, 127, 169). სწორედ ეს „პუნები“ უნდა ვიგულისხმოთ იმ ხალხში, რომლებიც ლ. ჯანაშიას თანახმად 450/451 წლების სომეხთა ანტიირანული აჯანყებისას სომხებმა დარუბანდის გზით გადმოიყვანეს (იხ. მისი, ლაზარ ფარაბეის ცნობები, გვ. 144, შენ. 177; სინ, II, გვ. 88-89). რაც შეეხება ზაქარია რიტორის მიერ 555 წლის ქვეშ ჩრდ. კავკასიაში დასახლებულ ეფტალიტებს (იგივე თეთრი პუნები) (Хрошак Захария Ритора. Н. Пигулевская, Сиринские источники по истории народов СССР, М.-Л., 1941, გვ. 165), ზაქარია ცდება. ეფტალიტებს ჩრდილო კავკასიაში არასოდეს არ უცხოვრობათ. იხ. Гумилев Л. Н., Эфталиты и их соседи в IV в. ВДИ, 1959, №1. ეფტალიტების გასასახლების შესახებ იხ. აგრეთვე, Тревер К. В., Кушаны, хиониты и эфталиты по армянским источникам IV-VII вв. СБ, XXI, 1954, გვ. 137.

81 ბიზანტიელი ქრონიკტი თეოფანე ჟამთააღმწერელი (გარდ. 818 წ.) „როცა ბოლგარებზე წერს 502 წლის ქვეშ აღნიშნავს: აქამდე მათზე არავინ არაფერი იცოდაო. იხ. Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта, М., 1884, გვ. 113, V ს-ის შუახანებში აკაცირებთან ერთად ამიერკავკასიაში შემოჭრილი სარავურები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე შესული ბოლგარული ტომების ონოგურების ნაწილად მიაჩნიათ. იხ. Федоров Я. А., Федоров Г. С., Ранние тюрки на Северном Кавказе, М., 1978, გვ. 74.

საქართველოდან ჩრდილო კავკასიაში გადამავალი „არაგვის კარისათვის“ („კავკასიის კარი“) ალანთა სახელის მიკუთვნება, როგორც ვნახეთ, IV ს-ის 70-იანი წლებიდან სარმატული სამყაროს „ალანეთად“ წოდებასთან იყო დაკავშირებული და არა ჩრდილო კავკასიაში – არაგვის კარის მახლობლად ალანთა ცხოვრებასთან. V ს-ის 80-იანი წლებისათვის აორსები არაგვის კარიდან ჯერ კიდევ საცმოდ შორს მომთაბარებოდნენ (გავიხსენოთ X ს-ის არაბი ავტორის იბნ-რუსთას მითითება დარიალის კარიდან ოსთა ქვეყანამდე 10 დღის სავალი რომ იყო⁸²) და, ცხადია, IV ს-ის 70-იანი წლებიდან პუნთა იმპერიის დანგრევამდე ისინიც ატილას ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ⁸³, შესაბამისად, დარიალის კარი და იქ მდებარე ციხე ატილას მოხელის კონტროლქვეშ იქნებოდა და ის 300 პუნი, რომელნიც 482 წლის ბოლოს ვახტანგ გორგასალმა აჯანყებულ სომხებთან გააგზავნა, ხომ არ იყვნენ პუნთა იმპერიის არსებობის დროიდან შემორჩენილი ატილას მოხელის მიერ დარიალის კარის გასაკონტროლებლად ჩაყენებული პუნების შთამომავლები?

დარიალის კარის მიდამოებში უცხო ეთნიკური ჯგუფის არსებობის შესახებ ცნობა VI ს-ის ცნობილ ბიზანტიელ ავტორს პროკოპიოს კესარიელს აქვს. როგორც ამ ცნობაშია ნათქვამი, V ს-ის დასასრულს „კასპიის კარს“ (იგულისხმება დარიალის კარი. ვ. გ.) პუნი ამბაზუკი ფლობდა. ვნახოთ ეს ცნობა.

ალექსანდრე მაკედონელის მიერ აგებული კარები და აღმართული სიმაგრე, – ნერს პროკოპიოსი, – დროთა განმავლობაში ბევრს ეჭირა და ამბაზუკსაც, შთამომავლობით პუნსს, რომაელებისა და ანასტასი მეფის მეგობარს. როდესაც ეს ამბაზუკი ღრმა სიბერეში შევიდა და სიკვდილს უახლოვდებოდა, შეუთვალა ანასტასის ფული მიეცა მისთვის და ის გადასცემდა რომაელებს სიმაგრესა და კასპიის კარებს. ხოლო ანასტასი მეფე... მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ მისთვის შეუძლებელი იქნებოდა ჯარისკაცების შენახვა იქ, ყოველგვარ სიკეთეს მოკლებულ ადგილას, სადაც მეზობლად არ მოიპოვებოდა რომაელთა ქვეშევრდომი ტომები და მადლობა უძღვნა იმ კაცს (ე. ი. ამბაზუკს) მისდამი უაღრესი კეთილგანწყობისათვის, ხოლო თვით საქმე უყურადღებოდ დატოვა. დიდი ხანი არ გასულა მას შემდეგ, – დასძენს პროკოპიოსი, – ამბაზუკი გარდაიცვალა ავადმყოფობისაგან, ხოლო კავადმა სძლია მის შვილებს და კარები დაიპყრო⁸⁴.

ამბაზუკის ვინაობასა და მისი სამფლობელო ადგილის ლოკალიზაციის საკითხს 1940 წელს სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა პროფ. გ. გოზალიშვილმა. მისი სიტყვით, დარიალის კარს იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბიზანტია-ირანის ურთიერთობაში, რომ იგი 502 წელს დაწყებული ბიზანტია-ირანის ომის ერთ-ერთი საბაბი გახდა⁸⁵.

როგორც ითქვა, ატილას იმპერიაში შემავალი პუნები მდ. ეოლგის დასავლეთით IV ს-ის 70-იან წლებში გადმოვიდნენ და მდ. ეოლგის გადაღმა მათ გამოჩენას უკავშირდება განადგურებას გადარჩენილი აორსთა და სირაქთა გაერთიანებების ერთი ნაწილის ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე გადმონაცვლება. თუმცა, როგორც ითქვა, ისინიც ატილას ქვეშევრდომებად განიხილებოდნენ. ატილამ, როგორც ჩანს, „კასპიის კარის“ ჩაქცევა ერთ-ერთ, წარმოშობით პუნ მოხელეს დაავალა. პროკოპიოსის სიტყვები: „ამბაზუკი შთამომავლობით პუნი იყო“ და კავადმა „მის შვილებს რომ სძლია და კარები დაიპყრო“, სწორედ ასეთი დასკვნის საშუალებას იძლევა. ამბაზუკი, თავის სახელოსა და სამფლობელოს ატილას იმპერიის დანგრევის (454 წ.) შემდეგაც ინარჩუნებდა, მაგრამ ჩრდილოეთიდან კავკასიონის მთისწინეთს მომდგარი სარმატული მასის⁸⁶ გააქტიურების პირობებში (სამხრეთით კი ირანის ხელისუფალთა მცდელობა კავკასიის ზეკარებზე თავიანთი კონტროლი დაემყარებინა), მას არა მარტო თავისი პატარა სამფლობელოს დაცვა უჭირდა, სახელოც აღარ სჭირდებოდა. ამიტომ შესთავაზა ბიზანტიის იმპერატორ ანასტასიოს I-ს (491-518) მისი სამფლობელო ეყიდა. 482 წლის ზამთრის დამდეგს, როცა დარიალის ხეობაში შეიძლებოდა გზები ჩაკეტილიყო, ამბაზუკს, მართლაც შეეძლო ციხის გარნიზონიდან და იქვე მოსახლე პუნებიდან 300 პუნი ვახტანგ გორგასლისათვის გაეგზავნა, მაგრამ რამდენად

82 Ибн-Руст. Аланы. СМОНПК, вып. 32, Тб., 1903, გვ. 51; თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების. . . გვ. 47.

83 ატილას იმპერიის საზღვარი აღმოსავლეთით კავკასიის მთებამდე აღწევდა. იხ. სტ. Аттмла. СИЗ, т. I, М., 1961, სექტი 930. იორდანეს სიტყვით, ატილა იყო „Повелитель всех гуинов и повелитель – единственных в мире – племен чутъ.ли не всеи Скифии“. იხ. მისი დასახ. თხზ., გვ. 101.

84 პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა, ტ. 2, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტფილისი, 1934, გვ. 20.

85 გოზალიშვილი გ., კასპიის კარი, ენობის მოამბე, V-VI, თბ., 1940, გვ. 473-474.

86 V ს-თან შედარებით პროკოპიოსის თანადროულ (ე. ი. VI ს-ის შუახანების) ჩრდილო კავკასიაში ეთნიკური ვითარება არსებითად შეცვლილი იყო. ამიტომ, მისი ცნობები ჩრდილო კავკასიაში მომთაბარე ტომების შესახებ წინააღმდეგობრივია. იგი ჯერ ნერს: კასპიის კარს იქით, „ათოქმის მთლიანად მხოლოდ პუნთა ტომები დამკვიდრებულან ვიდრე მეოტის ტბამდეო“ (გეორგიკა, 2, გვ. 19). უფრო გვიანი ამბების აღწერისას აღნიშნავს: კავკასიის მთა რომ მთავრდება იქ „ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს, მათ შორის, ალანებიც. . . მათ შემდეგ პუნებიც, რომელთაც სავირები ეწოდებათ“ (იქვე, გვ. 72). „ქვეყანა, რომელიც კავკასიის მთიდან დაწყებული კასპიის კარამდეა გადაჭიმული, ალანებს უჭირავთ. . . აქ ცხოვრობენ პუნები ე. წ. სავირები და ზოგიერთი სხვა პუნური ტომიც (იქვე, გვ. 100).

სანდოა პროკოპიოს კესარიელის ცნობა დარიალის კართან პუნი ამბაზუკის სამფლობელოს არსებობის შესახებ?

დარიალის კარის მფლობელ, წარმოშობით პუნი ამბაზუკის სამფლობელოსთან დაკავშირებით, ჩემი ყურადღება მიიქცია სომხური ანონიმური გეოგრაფიის ერთმა ადგილმა. VII საუკუნისადმი მიკუთვნებული გეოგრაფიის ავტორი აზიის სარმატიის აღწერისას და სარმატიაში მცხოვრები (53 დასახლების) ხალხების ჩამოთვლისას დარიალის კარის მახლობლად, დაახლოებით იქ, სადაც ამბაზუკის სამფლობელო ლოკალიზდება, პუნებს ასახელებს.

ანონიმი გეოგრაფი კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ ფერდობზე⁸⁷, აზიის სარმატიაში მცხოვრები ხალხების განლაგებას შემდეგნაირად გადმოგვცემს: დასახლებული 53 ხალხიდან 23-ე არიან დეალები (თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში მათ საცხოვრის ადგილად მიჩნეულია კავკასიონის ქედის ცენტრალური ნაწილი, დარიალის ხეობასა და მამისონის გადასასვლელს შორის, მდ. ლიახვის ხეობის ზემო წელი⁸⁸). დეალების შემდეგ, აღმოსავლეთით, 24-ედ პუნებია დასახლებული; შემდეგ, 25-ედ – ეოსფურები (ვარ. Апуны), 26-ედ – ნანარები, რომელთაც ალანთა გასასვლელი ეკავათ (იქვეა ცეკანი), შემდეგ, 27-ედ – თუშები, 32-ედ – გუდამაყრელები⁸⁹.

ანონიმი ავტორი, როგორც ვნახეთ, დეალების შემდეგ პუნებს ასახელებს, რომელთა საცხოვრებელ ადგილად არაგვის ხეობა ივარაუდება. ანონიმი ავტორი ამავე ხეობაში ასახელებს ნანარებს, მათ საცხოვრებელ ადგილად უშუალოდ „ალანთა გასასვლელს“ მიუთითებს.

ანონიმი გეოგრაფის ცნობათა სანდოობის საკითხს, როცა სომეხი ისტორიკოსი ქ. პატკანოვი შეეხო, აღნიშნა: დროთა განმავლობაში გეოგრაფიაში მოხსენიებული ხალხების სახლები შეიძლება დამახინჯებულიყო, ან მასში გვიანდელი ხალხები იყოს ჩამატებული⁹⁰. ამიტომ მან, რათა სწორად აღედგინა გეოგრაფიაში დასახლებული ხალხების სახელები და დარწმუნებულიყო ტექსტში გვიანდელი ჩანართები ხომ არ იყო, ანონიმი გეოგრაფის ცნობები სარმატიაში მცხოვრები ხალხების შესახებ შეუდარა კლასიკურ და იმ სომეხ ავტორთა ცნობებს, რომელნიც VII საუკუნემდე ცხოვრობდნენ, რის შემდეგაც მას გარკვეული გარანტია შეეძქნა გეოგრაფიაში შეცდომებისა და გვიანდელი ჩანართების სანინააღმდეგოდ. ქ. პატკანოვის მოჰყავს ძველი ბერძენი გეოგრაფოსის პტოლემეოსის ცნობები და ასკენის: მასთან, ზემოდასახლებული, ჩვენთვის საინტერესო ხალხებიდან 26-ს შეესაბამება ნანარები (Σαναρσι), ხოლო ანონიმი გეოგრაფის 27-ს – თუშები (Τουσκοι)⁹¹.

როგორც ვხედავთ, პტოლემეოსი დარიალის კარის სიახლოვეს ნანარებთან ერთად პუნებს არ ასახელებს და არც შეიძლება დაესახელებინა. პტოლემეოსის მოღვაწეობის დროისათვის (ახ. წ. II ს.) აღმოსავლეთ ევროპაში პუნების დასახლება ანაქრონიზმი იქნებოდა⁹². რაც შეეხება ძველ რომაელ ავტორს არიანეს (ახ. წ. II ს.), მასთან დარიალის კართან ჩვენთვის საინტერესო ხალხებიდან თუ არც ერთი არაა დასახლებული, ქ. პატკანოვის დაკვირვებით V ს-ის სომეხ ავტორთან – ელიმესთან 24-ე ნომერს პუნები შეესაბამება. ამის შემდეგ ქ. პატკანოვი დასძენს: ანონიმთან დასახლებული 53 ხალხიდან, 40-მდე ხალხის სახელი არ არის დამახინჯებული და ისინი სხვა ავტორებთანაც გვეხვებიან⁹³.

ზემომოტანილი მასალიდან ჩვენთვის საინტერესოა ის, რომ პროკოპიოს კესარიელის მითითება V ს-ში ერთხანს დარიალის კარი რომ შთამომავლობით პუნ ამბაზუკს ეჭირა, ანონიმი გეოგრაფისა და ელიმეს მონაცემებით დასტურდება. თანაც, პროკოპიოს კესარიელის ნიშანდობლივი მითითება ამბაზუკი შთამომავლობით რომ პუნი იყო და ანონიმი გეოგრაფიის ავტორისა და ელიმეს მიერ დარიალთან პუნების დასახლება იმას მოწმობს, ისე როგორც თვით ამბაზუკი, მისი მეციხოვნეებიც წარმომავლობით პუნები იყვნენ. ამბაზუკს ეს სახელი (დარიალის კარის დაცვა-ჩაქეცვა) გარდა იმისა, რომ მემკვიდრეობით ჰქონდა მიღებული, ციხე და ტერიტორია თავის ისეთ საკუთრებად მიაჩნდა, რომლის გაყიდვა შეეძლო (მისმა შვილებმა ეს სახელი მაინც ვერ შეინარჩუნეს). ატილას, ან იმ პირს, რომელსაც პუნთა იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილის მართვა ევალებოდა (ასეთ პირად ატილას უფროსი ძე ელაკი უნდა მი-

87 გეოგრაფიის ავტორის თანახმად, სარმატიის საზღვარი — „простирается вдоль Кавказских гор у Грузии и Албании до Каспийского моря“. Армянская география, გვ. 35.

88 გეასალა ჯ. დეალები, ქსე, ტ. I, გვ. 491.

89 Армянская география, გვ. 37.

90 იქვე, გვ. 36, შენ. 133.

91 იქვე.

92 გოილაძე ე., პუნ-თურქები კავკასიაში, თბ., 2008, თავი IV.

93 Армянская география, გვ. 36-37, შენ. 133. ელიმე V ს-ის შუახანებისათვის არაერთხელ ახსენებს „პონთა ქვეყანას“ და მასში დარბანდის ჩრდილოეთით არსებული ზოლანდურების განსახლება იგულისხმება. იმედგეროულად იგი „ალანთა კართან“ (გვ. 170) ერთად ასახელებს „პონთა ციხეს“ (გვ. 53), და მასში თუ მართლაც, დარიალის ციხე (რომელიც იმხანად უკვე ატილას ქვეშევრდომის კონტროლქვეშ უნდა ყოფილიყო) იგულისხმება, მაშინ ამ კარის ახლოს უნდა ყოფილიყო პუნთა განსახლება.

ვიზნიოთ), დარიალის კარზე კონტროლი 447 წელს ჩრდილო კავკასიაში ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობის (ფაქტობრივად ეს ზომ ირანელთა ლაშქრობა იყო) შემდეგ ახლო ხანაში უნდა დაემყარებინა (დარიალის ციხეში პუნთა გარნიზონი განეთავსებინა). პუნი მეციხოვნეების ოჯახებს, როგორც ჩანს, არაგვის ხეობის იალღებზე პქონდათ სადგომები⁹⁴. ამ კარს პუნები მანამდე აკონტროლებდნენ, სანამ ამბაზუკი არ გარდაიქცევა და კარზე კონტროლი ირანის შაჰის – კავად I-ის (488-496, 499-531) ძალისხმევით ირანმა არ დაამყარა. 482 წლის ანტიირანული აჯანყებისას, როცა ზამთარი დადგა, ვახტანგ გორგასალმა სომეხთა დასახმარებლად 300 პუნი, როგორც ჩანს, ამბაზუკისაგან დაიქირავა. ჯერ კიდევ გაზაფხულის დადგომამდე, შეიძლება უთოვლო ზამთრის გამო, ამბაზუკმა პუნები უკან გაიხმო⁹⁵.

ზემოთ, როცა ვახტანგ გორგასლის მიერ დამხმარე ლაშქრის დაქირავების საკითხს შეეხებ, აღვნიშნე: V ს-ის 80-იანი წლების დამდეგისათვის ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე არა თუ საკუთრივ პუნები, პუნებად წოდებული ხალხები ჯერ კიდევ არ იყვნენ შემოსულები, მაგრამ იქ სირაქებისა და აორსების გაერთიანებები ყალიბდებოდნენ და ვახტანგ მეფეს შეეძლო (ისე როგორც ახ. წ. 35 წელს ეს მითრიდატე მეფემ გააკეთა) რომელიმე მათგანისაგან დამხმარე ლაშქარი დაექირავებინა, თუმცა, ამ მხრივ, მან რა მოიმოქმედა არ ვიცით. ასევე არ დადასტურდა ლ. ჯანაშიას მტკიცება აჯანყების დაწყებისას დარიალის კარის ვახტანგ გორგასლის კონტროლქვეშ ყოფნის შესახებ, იმ დროისათვის დარიალის ხეობისა და ციხის პატრონი „შთამომავლობით პუნი ამბაზუკი“ აღმოჩნდა. ხანშიშესული ამბაზუკი კი რადგან მზად იყო ციხე და მისი კონტროლირებადი ტერიტორია იმპერატორ ანასტასიოსისათვის მიეყიდა, გარკვეული საფასურის ფასად, იგი ალბათ, ვახტანგ მეფეს გზასაც მისცემდა, რათა მას დასახმარებლად ოსთა წინაპრები მოეხმო, მაგრამ ეს ასე არ მოხდა, რაც ვახტანგ მეფესა და ქართლის სამეფოს ძვირად დაუჯდა. რომ არა 484 წელს პეფტალიტებთან ბრძოლაში ირანის შაჰის პეროზის დაღუპვა, მდგომარეობა ქართლში კიდევ უფრო გართულებოდა.

ფაქტი ერთია, ის ძალა, რომელიც ადრინდელ ქართლის სახელმწიფოს ზურგს უმაგრებდა და მის სიძლიერეს განაპირობებდა, რალაც მიზეზის გამო ანტიირანული აჯანყებისას ვახტანგ გორგასალმა ვერ გამოიყენა. ლ. ჯანაშიას მონოგრაფიის გამოსვლის (1962 წ.) შემდეგ ქართველ მეცნიერებს არ დაუსვამთ საკითხი ვახტანგ გორგასალმა პუნების ნაცვლად რატომ ვერ მოახერხა ოსთა წინაპრების დაქირავება. მ. სანაძემაც კი, 2016 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში (სადაც ყველაფერს „ახლებურად“ წყვეტს, მ. შ. ანტიირანული აჯანყება ქართულ მეცნიერებაში მიღებული 482-484 წლების ნაცვლად 487-489 წლებით განსაზღვრა⁹⁶) ტრადიციულად მოუთითა: „პუნებისაგან შეპირებული დახმარება ქართველებს ვერ მიუღიათ და, საბოლოოდ, სპარსელებთან ბრძოლაში მოკავშირეები დამარცხებულან“⁹⁷.

ასე რომ, საკითხი, რატომ ვერ გადმოიყვანა ვახტანგ გორგასალმა ჩრდილო კავკასიიდან მოქირავენი ლაშქარი, რის გამოც ქართლის სახელმწიფო მძიმე მდგომარეობაში ჩაეარდა, კელაე პასუხგაუცემელი დარჩა.

საკითხის ნათელსაყოფად, ვფიქრობ, იმ დროის ჩრდილო კავკასიაში არსებული ეთნიკური ვითარება და აჯანყების წინანდროინდელი ისტორია უნდა გავითვალისწინოთ.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნო, არაა მართალი მ. სანაძე როცა მკითხველს არწმუნებს იმხანად ჩრდილო კავკასიაში „განლაგებული იყო ალან-პუნთა გაერთიანებები“⁹⁸. ატილას იმპერიის დანგრევის (454 წ.) შემდეგ დარიალის კარისა და ციხის პატრონად შემორჩენილი „შთამომავლობით პუნი ამბაზუკის“ სამფლობელოც კი წყაროების მონაცემებით ამიერკავკასიაში – არაგვის ხეობაში ივარაუდება. თვით ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე არავითარი „ალან-პუნთა გაერთიანებები“ არ იყო „განლაგებული“. ხალხი, რომელიც საკუთრივ ალანთა გაერთიანებას განეკუთვნებოდა, დიდი ხანი იყო, რაც დუნაისპირეთში იყო გადასული. V ს-ის 80-იანი წლების დამდეგისათვის ჩრდილო კავკასიაში არც პუნი საბირები (კასპიის ზღვის დასავლეთით მდებარე ველების დაკავება მათ VI ს-ის დამდეგს დაიწყეს) და არც ბოლგარები (აზოვის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროებთან) არ იყვნენ შემოსულები, ხოლო დარი-

94 აკად. ს. ერეშიანის თანახმად, დარიალის კარის დასაცავად სასანიანებს შექმნილი პქონდათ სამხედრო გამაგრებათა მთელი სისტემა. მათი მთავარი ძალები ბოსტან-ქალაქის რაიონში იყო თავმოყრილი, იქიდან აკონტროლებდნენ დარიალის ციხეში მდგომ სამხედრო ძალებს (ვ. გოილაძე, პუნ-თურქები კავკასიაში, გვ. 25), მაგრამ არაგვის ხეობაში არსებული ტოპონიმი „კობი“ („კობე“, „კობუ“ თურქულად „მცირე ველს“ ნიშნავს. იხ. Мухомов Э. М., Очерки топонимии. М., 1974, გვ. 173) და პ. იოსელიანის მიერ ქ. დუმეთის სახელის თურქულად ახსნა (იხ. მისი, Описание города Думета. Тифлис, 1860, გვ. 2), უფრო იქითკენ მიმბიდებს, პუნთა სადგომი არაგვის ხეობაში ვივარაუდო. იბნ რუსთეს ცნობით, დარიალის ციხეს დღე და ღამე ათასი კაცისაგან შემდგარი გარნიზონი იცავდა. იხ. Ибн-Русты, Аламут, გვ. 51.

95 ა. ბოგვერაძის ვარაუდით, „ეს რაზმი ვახტანგს შინაურ მტერთან ბრძოლისათვის სჭირდებოდა“. სინ, II, გვ. 102.

96 სანაძე მ., ქართველთა ცხოვრება, წიგნი III, გვ. 336.

97 იქვე, გვ. 339.

98 იქვე, გვ. 330. როგორც ზემოთ შევნიშნე (იხ. შენ. 80) V ს-ის შუახანებისათვის ელიშეს მიერ ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებლებად დასახლებული ხაილანდურების პუნებად მიჩნევა ჭირს.

აღის კარიდან ათი დღის სავალზე მცხოვრები და მომთაბარე ოსთა წინაპრები (აორსები და სირაქები), რომლებიც გარკვეული საფასურის სანაცვლოდ ყოველთვის მზად იყვნენ მოქირავენ ლაშქარში ყოფილიყვნენ, რალაც მიზეზით ვახტანგ მეფემ ვერ მოინვია.

ჩემი დაკვირვებით მიზეზი შემდეგი იყო: 447 წელს ჩრდილო კავკასიაში ვახტანგ მეფის ბიძის – ქართლ-ალბანეთის მარაზანის ვარაზ-ბაკურის 12000-იან კორპუსთან ერთად ვახტანგ გორგასლის და მანგრეველ ლაშქრობას თუ გაეხსენებთ, ოსთა წინაპრები, ალბათ, ვახტანგ მეფის დახმარებას არ ისურვებდნენ. ამიტომ აღმოჩნდა ძლიერი მტრის – ირანის წინააღმდეგ აჯანყებული ქართლის მეფე ამბაზუკის პუნების ამარა. დამხმარე ძალის გარეშე დარჩენილი ვახტანგ გორგასალი და მისი მოკავშირეები ქარმანიანის ველზე გამართულ გადამწყვეტ ბრძოლაში დამარცხდნენ (ქართველთა მოკავშირე სომეხთა ლაშქარში არ იყო ერთიანობა). ვახტანგ მეფე იძულებული გახდა ქართლი დაეტოვებინა⁹⁹.

ქვემოთ ამბაზუკის შესახებ მ. სანაძის „მიკვლევასაც“ წარმოვადგენ. პროკოპიოს კესარიელის ცნობით, ამბაზუკის გარდაცვალების შემდეგ მის სამფლობელოს ირანის შაჰი კავადი დაეპატრონა, მაგრამ როდის და როგორ, ეს საკითხი გ. გოზალიშვილის (1940 წ.) და ლ. ჯანაშიას (1962 წ.) გამოკვლევების შემდეგ ჩვენს მეცნიერებაში მსჯელობის საგანი არ ყოფილა. ეს ხარვეზი მ. სანაძემ შეავსო. მისი მტკიცებით, „ალან-პუნთა . . . წინააღმდეგ ლაშქრობა და დარიალის ხეობისა და კარების მათგან გამოსხნა კავადმა შეძლო“. სამხედრო ექსპედიციას ჩრდილო კავკასიაში 492/3 ან 491-502 წლებს შორის ალბანეთისა და ადარბადაგანის პიტიასში ვარაზ-ბაკური ხელმძღვანელობდა. იმხანად ვახტანგი 21/22 წლისა იყო. ასე გამოიხსნა ტყვეობიდან 14/15 წლის მირანდუხტი¹⁰⁰. მ. სანაძის თქმით, პროკოპიოსი ცდებოდა, როცა ამბაზუკს „შთამომავლობით პუნად“ იხსენიებს. სინამდვილეში ამბაზუკი „ოსურ-ალანური წარმომავლობისა იყო“. პროკოპიოსი, – დასძენს მ. სანაძე, – არც იმაშია მართალი „ამბაზუკი“ ამ პირის საკუთარი სახელი რომ ჰქონია, „ამბაზუკი“ ტიტული იყო – „მეორე ხელი – მეფის ნაცვალი“. პუნური ტომების ბელადი ითვლებოდა მის ზემდგომად – პირველ პირად¹⁰¹.

ამრიგად, საკითხის შესახებ – როდის იწოდა „არაგვის კარი“ დარიალანად და ვინ იყვნენ ამბაზუკი და მისი პუნები, საკმაოდ ვრცლად მოგითხრეთ. დასმული საკითხების შესახებ ჩემი დასკვნა ასეთია: „არაგვის კარმა“ და „ზღვის კარმა“ ირანული სახელები IV ს-ის მეორე ნახევარში – ამიერკავკასიის ქვეყნებში სასანიანთა გაბატონების შემდეგ მიიღეს. ეს პოლიტიკური აქტი დაემთხვა იმავე ხანაში სარმატულ სამყაროში მომხდარ ცვლილებას, როცა სარმატული წარმომავლობის ტომები ალანებად იწოდნენ. და შედეგმაც არ დააყოვნა, „მეფეთა ცხოვრებაში“ გაჩნდა მითითება – „არაგვის კარი – დარი-ალანად“, ხოლო „ზღვის კარი“ დარუბანდად იწოდებოდა. რაც შეეხება ამ გამოკვლევის მთავარ საკითხს – 482 წელს ქართლში დაწყებული ანტიირანული აჯანყებისას ვახტანგ გორგასალმა, რატომ ვერ დაიქირა-ვა ჩსდილო კავკასიაში დამხმარე ძალა, ამის მთავარი მიზეზი იმხანად ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე პუნურ-თურქულ გაერთიანებათა არყოფნა¹⁰² და 447 წლის ლაშქრობით ოსთა წინაპრების განანყენება იყო. მართლაც, 441 წელს ქართლში ფაქტობრივად ხომ აკაცირები და სარაგურები შემოიჭრნენ (იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

(იხ. ქვემოთ თავი XI, §1).

99 ჯანაშია ლ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 153.

100 სანაძე მ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 330-335. ეს ლაშქრობა ჩემ მიერ 447 წლით იქნა დათარიღებული. იხ. აქვე, თავი XI, §1.

101 სანაძე მ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 330. პუნურ სამყაროში „ამბაზუკი“ რომ მეფის შემდგომ მეორე პირის აღმნიშვნელი ტიტული ყოფილიყო, პრისკოს პანიელი და იორდანე ამ ტიტულით, უპირველეს ყოვლისა, ატილას ძეგბსა და მის იმპერიაში შემავალ ცალკეულ გაერთიანებათა ბელადებსა თუ მეფეებს მოიხსენიებდნენ, მაგრამ მათ თხზულებებში მსგავსი მითითებები არაა. რაც შეეხება ამბაზუკის სახელს, როგორც ზემოთ შევნიშნე, ატილას უფროსი ძეგბის სახელები: „ხერნიკ“-ი და „ელაჟ“-ი ალანურ წარმომადგენელს არის მიჩნეული.

ლ. გუმბლიოვის სიტყვით, პუნების კულტურას ბევრი ჰქონდა საერთო სკივთურ-სარმატულ კულტურასთან (იხ. მისი სტატია Хуны, СИЗ, ტ. 15, სექტი 687). გაეხსენოთ, სირაქთა წინამძღოლების სახელები: ბაზუკი და ამბაზუკი. ქართლის სამეფოს ზედაფენებში სკივთურ-სარმატული (ირანული) სახელების სიუხვეზე მიუთითა აკად. გ. მელიქიშვილმა (სინ, ტ. I, გვ. 658), მაგრამ ეს პირები სკივთებად ან სარმატებად არ მიუჩნევიან.

102 Федоров Я. А., Федоров Г. С., დასახ. ნაშრომი.

თავი VII. აპოკალიფსიკური ანდრია პირველწოდებულის მიერ აღწერაში ქრისტიანობის ქადაგების შესახებ

ისე როგორც ქრისტიანობის აღმსარებელ ყველა ხალხში, ოსებშიც დიდია ინტერესი, როდის ეზიარნენ მათი წინაპრები ქრისტეს მცნებას. თუ იმ გარემოებას გავითვალისწინებთ, ეპიფანე კეპრელი (IV ს.) თანამედროვე ოსების ერთ-ერთ წინაპრად მიჩნეულ ალანებს იმ ხალხთა შორის რომ იხსენიებს, რომლებიც ანდრია პირველწოდებულის მიერ დამოძღვრული „დიდი სებასტოპოლისის“ (ახლანდ. ქ. სოხუმი) არეალში რომ მოსახლეობდნენ, გარკვეული საფუძველი იქმნება ვამტიკიცოთ: ოსები ერთ-ერთი იმ ხალხთაგანია, რომელთა წინაპრებმა თვით ქრისტეს მოციქულისაგან მოისმინეს ქადაგება „ღმრთის სიტყვის“ შესახებ.

იმ თვალსაზრისის დასადასტურებლად, ოსთა წინაპრებში ქრისტეს მოციქულებმა რომ იქადაგეს, მკვლევრები ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ (ავტორი ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი. VIII ს.) და „მიმოსვლაში“ (ავტორი ნიკიტა-დავით პაფლაგონიელი. გარდ. 890 წ.) არსებულ ცნობებსაც იშველიებენ (იხ. ქვემოთ). ამიტომ ენახოთ, რა ცნობები აქვთ დასახელებულ ავტორებს ოსთა წინაპრებს შორის ქრისტეს მოციქულის – ანდრია პირველწოდებულის მისიონერულ მოღვაწეობაზე. ჯერ ეპიფანე კონსტანტინოპოლელთან შემონახული IV ს-ის ავტორის ეპიფანე კეპრელიდან მომდინარე ცნობას გავეცნოთ.

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი წერს: „კეპროსის ეპისკოპოსი ეპიფანე ამბობს, გარდმოცემის მიხედვით, ...ნეტარმა მოციქულმა ანდრიამ დამოძღვრა სკვითები და სოგდიანები და გორსინები დიდს სებასტოპოლისში, სადაც არის აფსარის ციხე და პისსოს ნავსადგური და მდინარე ფაზისი; იქ მოსახლეობენ იბერიელები, სუსები, ფუსტელები და ალანები“¹.

გარდა იმისა, რომ ზემოთხსენილი ცნობა IV ს-ის ავტორს ეკუთვნის, სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, იესო ქრისტეს „მოციქულთა მისიონერული მოღვაწეობის ამსახველი აქტები“ ... ე. წ. „აპოკრიფული პაგიოგრაფია“ რადგან „ქრისტიანული მწერლობის ადრეულ ხანას განეკუთვნება“ და იგი „I–II საუკუნეების მიჯნაზე, თითქმის, მოციქულთა მოღვაწეობის თანადროულად იქმნებოდა“², ეპიფანე კეპრელის ცნობას მეტი ნდობით უნდა მოვეყიდოთ. ...

იმ ხალხებიდან, რომლებიც ეპიფანე კეპრელის თანახმად, ანდრია პირველწოდებულმა აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში დამოძღვრა, იბერები, სკვითები და ალანები ყველასათვის ცნობილი ეთნონიმების სახელებია. რაც შეეხება სხვა ეთნონიმებს, ამ ბოლო დროს ჩემ მიერ განხორციელებული კვლევის შედეგად გაირკვა: სუსები, როგორც პ. ინგოროყვა წერს, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები სან-ჭანები არიან³, სოგდიანები და გორსინები შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროს გასწვრივ და ტამანის ნ.-კუნძულზე მცხოვრები სინდები, ფუსტელები კი ქერჩის ნ.-კუნძულის დასავლეთით მდებარე ქ. ბოსფორის მცხოვრებლები. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ანდრია პირველწოდებულს შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე იბერები და სან-ჭანები, ხოლო შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთით: სინდები, სკვითები, ალანები (უნდა ვიგულისხმოთ სირაქებისა და აორსების ცალკეული წარმომადგენლები) და ფუსტელები დაუმოძღვრია.

თავისთავად ის ფაქტი, მდ. დონისა და აზოვის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით მომთაბარე ალანების წარმომადგენლებს ეპიფანე კეპრელი რომ იმ არეალში ასახელებს, სადაც ანდრია პირველწოდებულმა იქადაგა, მეტად მნიშვნელოვანია. რადგან თანამედროვე ოსების ერთ-ერთ წინაპრად მიჩნეული ალანების ქრისტიანული მოძღვრებით დაინტერესება მათი განვითარების მაღალ დონეზე მიგვიტოთებს. არანაკლებ საინტერესოა იმის გარკვევა, თუ რომელი ეთნონიმების წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ ახ. წ. I საუკუნის ქ. ბოსფორში, როცა იქ ანდრია პირველწოდებული მივიდა და „ქრისტეს სიტყვა“ იქადაგა. რაც მთავარია, ამ ქალაქიდან გამოსულ ფუსტელებს ეპიფანე კეპრელი ხომ იმ ხალხთა შორის ასახელებს, რომლებიც მას „დიდი სებასტოპოლისის“ არეალში შეხვდნენ. რადგან დადგინდა: ეპიფანე კეპრელის მიერ დასახელებული ფუსტელები ქერჩის ნ.-კუნძულის დასავლეთ სანაპიროზე მდებარე ქალაქ ბოსფორიდან (ძველი პანტიკაპეიონი. ახლანდ. ქ. ქერჩი) გამოსული ხალხი (ძირითადად ვაჭრები და გემთმფლობელები) იყვნენ და ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და ნიკიტა პაფლაგონიელის მიერ ქვეყანა აღწანიასთან (იგივე „ქუეყანა ოსეთისა“) ერთად დასახელებული ქალაქი ფუსტაც ქ. ბოსფორი – პანტიკაპეიონია (იხ. ქვემოთ), ენახოთ, როგორი ეთნიკური ვითარება იყო ამ ქალაქში ანდრია პირველწოდებულის მოღვაწეო-

1 ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი, გვ. 57.

2 მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა. ძველი ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკლევა დაურთო მ. კობაშვილმა, თბ., 2008, გვ. 6.

3 ინგოროყვა პ., გიორგი მერჩულე, თბ., 1954, გვ. 202; მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა, გვ. 105–107.

ბის დროისათვის. ასეთი კვლევა, როგორც ვნახავთ, ახ. წ. I საუკუნისათვის ოსთა წინაპრების ქრისტიანობასთან დამოკიდებულების საკითხის გარკვევაშიც დაგვეხმარება.

ბოსფორის სამეფოს დედაქალაქი პანტიკაპეონი (ახლანდ. ქ. ქერჩი) ძვ. წ. VI ს-ის პირველ ნახევარში მცირე აზიის ქ. მილეტიდან გამოსული კოლონისტების მიერ იქნა დაარსებული⁴. ეს ქალაქი, ძირითადად ბერძნული მოსახლეობით, ახ. წ. I–V საუკუნეებში მსხვილ საეკლესიო და ხელოსნურ ცენტრს წარმოადგენდა⁵ (ადრეშუასაუკუნეებში ქალაქი ბოსფორადაც იწოდებოდა). როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, ახ. წ. I ს-ში ბოსფორის სამეფოს, მოუხედავად იმისა, რომ ტიბერიუს-იულიუსთა დინასტია განაგებდა, იგი რომის პროვინცია არ იყო. ეს სამეფო სახლი თავისი წარმომავლობით, მართალია, მითრიდატე VI-დან მომდინარეობდა, მაგრამ იმდენად იყო დაკავშირებული სარმატული ტომების ზედაფენებთან, რომ ზოგჯერ ამ დინასტიას სარმატულს უწოდებდნენ⁶. ვ. გაიდუკოვიჩის შენიშვნით, დინასტიის სარმატებთან გენეალოგიური კავშირი სრულიად რეალური ჩანს⁷.

ის ფაქტი, ახ. წ. პირველ საუკუნეში ბოსფორის სახელმწიფოს სამეფო დინასტია სარმატულ ზედაფენასთან რომ იყო დაკავშირებული, იმას არ ნიშნავს, იმ დროს ბოსფორი სარმატების ხელში იყო. პირიქით, ბოსფორის მეფეებს პერმანენტული ბრძოლა უზღებოდათ ერთი მხრივ ყირიმში არსებულ სკივთების სამეფოსთან⁸, მეორე მხრივ სარმატებთან – უპირველეს ყოვლისა, აზოვის ზღვის მიმდებარე ველებზე მომთაბარე სარმატი სირაქების გაერთიანებასთან⁹. სირაქები და მდ. ტანაისის (მდ. დონის) მიდამოებსა და მეოტიდის ტბის ირგვლივ მომთაბარე ალანები¹⁰ განუწყვეტლოდ მიიწევდნენ ბოსფორის სამფლობელოებისაკენ¹¹. მდ. ყუბანისა და მდ. დონის მიმდებარე ველებიდან სარმატულ-ალანური მოდგმის ხალხის შეღწევის ბოსფორის სამეფოს ტერიტორიაზე ისეთი მასიური ხასიათი ჰქონდა, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. I საუკუნიდან, ყუბანისპირეთში მცხოვრები ხალხების კულტურამ აშკარად სარმატული ხასიათი მიიღო¹². სამაგიეროდ, ბოსფორის სამეფოს როგორც აზიური, ისე ევროპული ნაწილების¹³ ეკონომიკურად დანაშურებულ ქალაქებში დამკვიდრებული სარმატების ელინიზაცია ხდებოდა. ისინი ებმებოდნენ წარმოებაში¹⁴, ითვისებდნენ ბერძნულ ენას და დროთა განმავლობაში, როგორც ვ. გაიდუკოვიჩი წერს, „ბოსფორელები“ გახდნენ¹⁵. ახ. წ. I საუკუნის ბოსფორის სამეფოს ძველი – „ბერძნულ-სკივთური ბოსფორის“ ნაცვლად „ბერძნულ-სარმატულ“ სახელმწიფოს უწოდებდნენ. თუმცა, ასეთ ვითარებაშიც ქვეყანა ბერძნულენოვანი რჩებოდა¹⁶. აღნიშნულით უნდა აიხსნას იმ დროის წარწერებში არაერთი წარმოშობით ალანთა მთარგმნელი რომაა დასახელებული¹⁷. საყურადღებოა ისიც, ჩვენი ნელთალრიცხვის პირველ საუკუნეებში ბოსფორელთა ლაშქარს ძირითადად სარმატული შეიარაღება რომ ჰქონდა¹⁸.

ასე რომ, თუ ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, ახ. წ. I ს-ის შუახანებში ქ. სებასტოპოლის/დიოსკურიასი მისულმა ანდრია პირველწოდებულმა როცა ქრისტიანობა იქადაგა, იმ 70 თუ 300 ტომის წარმომადგენელთა შორის, რომლებიც იქ საეკლესიო იყვნენ ჩასულნი, ცხადია: სინდები (სოგდიანები), გორსინები და ქ. პანტიკაპეია-ბოსფორიდან გამოსული: ბერძნები, ტაურები და სარმატები (ძირითადად ალანები, აორსები და სირაქები) იქნებოდნენ. ყველა ისინი „ფუსტელები“ იყვნენ. სტრაბონის ცნობით,

4 Шелов Д. Б., Пантикапей. СИЭ, т. 10, М., 1967, სვეტი 794–795.

5 იქვე, სვეტი 795.

6 Гайдукевич В. Ф., История античных городов Северного Причерноморья, გვ. 130.

7 იქვე, შენ. 3.

8 ახ. წ. II ს-ში ბოსფორის მეფემ სარმატ II-მ დაამარცხა ყირიმში გაბატონებული სკივთები და ეს ტერიტორიაც შეიერთა. იქვე მცხოვრები ტაურების დამორჩილების შემდეგ ბოსფორის მეფეები „სრულიად ბოსფორისა და ტაუროსკივთის“ მეფეებად იწოდნენ. Гайдукевич В. Ф., Боспорское государство. СИЭ, т. 2, М., 1962, სვეტი 645.

9 სტრაბონის ცნობით, ქვეყნის სიღრმეში ცხოვრობენ მომთაბარე სარმატები, აორსები და სირაქები. ისინი ვრცელდებიან სამხრეთით კავკასიის მთებამდე, ნაწილობრივ მომთაბარეები არიან, ნაწილი ცხოვრობს კარვებში და მინათმოქმედებას მისდევს. Страбон. География, გვ. 295 (XI, II, 1).

10 Флавий Иосиф, О войне иудейской. გვ. 277.

11 Гайдукевич В. Ф., История античных городов, გვ. 130, შენ. 3, იქვე, გვ. 141.

12 იქვე, გვ. 139.

13 ძველ მწერლობაში ევროპისა და აზიის საზღვრად მდ. ტანაისი (მდ. დონი) მიიჩნეოდა. ამის შესახებ სტრაბონიც მოუთითებს. Страбон, დასახ. თხზ., გვ. 294 (XI, 1, 5).

14 ბოსფორის სამეფოს ქალაქების სამეთუფო და საოვილერო სახელოსნოებში დამზადებული, ფერადი ქვებით შემკული „ბერძნულ-სარმატული“ სტილის ნაწარმი დიდი რაოდენობით გაჰქონდათ სხვა საეკლესიო ცენტრებში. Гайдукевич В. Ф., Боспорское государство, СИЭ, т. 2, М., 1962, სვეტი 644.

15 Гайдукевич В. Ф., История античных городов, გვ. 139.

16 იქვე, გვ. 140. შდრ., იქვე, შენ. № 3.

17 იქვე, გვ. 144.

18 იქვე, გვ. 140; Виноградов В. Б., დასახ. ნაშრომი, გვ. 116–117.

დიოსკურიაში ხომ ამ ქალაქის მახლობლად და ზემოთ მცხოვრები, უმეტესად სარმატები, მაგრამ ძირითადად კავკასიელი ხალხი იყრიდა თავს¹⁹.

ყოველივე თქმულის შემდეგ უნდა დავასკვნა: ეპიფანე კვიპრელის ცნობა ანდრია პირველწოდებულის მიერ ოსთა წინაპრების ერთ ნაწილში ქრისტეს მცნების ქადაგების შესახებ რეალურ-ისტორიულ ფაქტს ემყარება. „დიდი სებასტოპოლისის“ არეალში მოძრავი ალანები და ქ. ბოსფორიდან გამოსული – ელინიზირებული აორსებისა და სირაქების წარმომადგენლები იმ ხალხთა შორის იყვნენ, რომლებმაც საკუთარი თვალთი იხილეს იესო ქრისტეს უპირველესი მონაფე – ანდრია პირველწოდებული და მის ბაგეთაგან მოისმინეს ქადაგებები ქრისტეს მცნების შესახებ. აღნიშნულიდან გამომდინარე, უნდა გვეგულისხმება, რომ I ს-ის შუახანების შემდეგ ოსების წინაპრებში დიდი უნდა ყოფილიყო ინტერესი ქრისტიანობისადმი. მათ თანდათან უნდა შეეთვისებინათ ქრისტიანული მოძღვრების ძირითადი დოგმები და რომის იმპერიაში ქრისტიანობის ნებადართულ რელიგიად აღიარების შემდეგ, როგორც ეს ამიერკავკასიის ქვეყნებში მოხდა, IV ს-ში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოეცხადებინათ, მაგრამ ეს გამორიცხული იყო. ის სარმატული გაერთიანებები (აორსები, სირაქები), რომელთა ერთი ნაწილისაგან შემდეგ თანამედროვე ოსი ხალხი ჩამოყალიბდა, IV ს-ის დამდეგისათვის ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთიდან ჯერ კიდევ შორს მომთაბარებოდნენ. ოსთა წინაპრებმა მდ. ყუბანის ზემო წელისა და მდ. თერგის ვაკისის დაკავება აღმოსავლეთ ევროპაში პუნების შემოჭრის (IV ს-ის 70-იანი წლები) შემდეგ დაიწყეს და ჩქარა პირველი სახელმწიფო გაერთიანებებიც ჩამოაყალიბეს. მაგრამ, საუკუნეთა განმავლობაში, ოსთა წინაპრების ძირითად საქმიანობად რადგან მომთაბარე მეურნეობა რჩებოდა და მათ საუკუნეების განმავლობაში დასავლეთ ციმბირიდან და შუა აზიიდან მოსული პუნ-თურქების სხვადასხვა გაერთიანებების გვერდით უხდებოდათ ცხოვრება, ოსეთის მოსახლეობის ფართო ფენებში ქრისტიანობამ მყარად ვერ მოიკიდა ფეხი. მოსახლეობის ძირითადი მასა წარმართული რწმენა-წარმოდგენების ერთგული დარჩა²⁰. მოსახლეობის ის ნაწილი, რომელიც ქრისტიანობას აღიარებდა, ქრისტიანულ დოგმებს ზედაპირულად იცნობდა. აღნიშნულის მიუხედავად, VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორი პროკოპიოს კესარიელი ოსთა წინაპრებს ქრისტიანებად აცხადებს²¹, ერთ-ერთ სირიულ წყაროში კი: ბერძენის, რომაელების, არაბების, სომხებისა და ქართ-ველების გვერდით, „ალანნი“-ც „ნიგნის მცოდნე“ ხალხად არიან დასახელებულნი²².

IX ს-ის დამდეგიდან ოსი ხალხის კულტურულ ცხოვრებაში გარდატეხა ხდება (როგორც „ჩრდილო ოსეთის ისტორიაშია“ მითითებული, X-XI ს-ებში ოსეთის სახელმწიფომ დიდ პოლიტიკურ სიძლიერეს მიაღწია²³). ოსეთის სამეფო კარმა და დიდებულებმა ქრისტიანობა მიიღეს, შეიქმნა ოსეთის ეპარქია. ოსეთში დაიწყო ტაძრების მშენებლობა²⁴.

4

19 Страбон, დასახ. თხზ., გვ. 300 (XI, II, 16).

20 XIII ს-ში კონსტანტინოპოლიდან ოსეთში მისული ახალი ეპისკოპოსი თეოდორე კონსტანტინოპოლის პატრიარქს – გერმან II-ს წერდა: „ალანები მხოლოდ სახელით არიან ქრისტიანები“-ო. იხ. ИСО, I, გვ. 115.

21 პროკოპი კესარიელი. ნიგნის – გეორგიკა, II, გვ. 100.

22 ეპეელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 38.

23 ИСО, I, გვ. 114–115.

24 იქვე, გვ. 114.

თავი VIII. სარმატული გაერთიანებების ბაღი

§ 1. დუნაისპირეთი პუნების გამოჩენამდე

როგორც ზემოთ ვაჩვენე, არალის ზღვის მიმდებარე ველებიდან მდ. დუნაის ნაპირებამდე გაშლილ ერცელ ტერიტორიაზე აბორიგენი მოსახლეობის გვერდით რამდენიმე სარმატული გაერთიანება ჩამოყალიბდა. მათგან მდ. დონის დასავლეთით სიძლიერით იაზიგებისა და როქსოლანების, ხოლო დონის აღმოსავლეთით სირაქებისა და აორსების გაერთიანებები გამოირჩეოდნენ. ახ. წ. I ს-ის 30-იანი წლებიდან შავი და აზოვის ზღვების ჩრდილოეთით მდებარე ველები „ალანთა მთებიდან“ (დონეცის ზეგანი) ჩამოსულმა „სკითი-საერომატების“ (შემდგომი დროის ალანები) გაერთიანებამ დაიკავა, რის გამოც ამ ადგილებიდან სარმატი იაზიგების გაერთიანებამ უფრო დასავლეთით გადაინაცვლა.

შექმნილი ეთნიკური ვითარების გამო დასახელებულ ერცელ ტერიტორიას ძველი ავტორები სარმატიად იხსენიებენ¹. ძლიერი სარმატული გაერთიანებების ბატონობა ჩრდილო შავიზღვისპირეთში დიდხანს არ გაგრძელბულა. III ს-ის შუახანებში შავი და აზოვის ზღვების ჩრდილოეთით მდებარე ველებს გერმანული წარმოშობის ოსტგოთები (ამიანუს მარცელინუსი მათ გრეეტუნგებს/გროიტუნგებს – Greitungi, Greutungi უწოდებს²) დაეპატრონენ. ამჯერად, ამ ადგილებში დარჩენილი ალანებისა და სხვა სარმატული ტომების ნაწილი მათ დამორჩილდა, ნაწილმა კი დასავლეთისაკენ გადაინაცვლა. ოსტგოთებისაგან დამოუკიდებლობა შეინარჩუნეს მდ. დნეპრის დასავლეთით გადასულმა: იაზიგებმა, როქსოლანებმა და ალანებმა. დუნაისპირეთში პუნების გამოჩენამდე ისინი მნიშვნელოვან სამხედრო ძალას წარმოადგენდნენ. რომაელი ავტორები მათ ზოგჯერ სარმატების სახელით მოიხსენიებდნენ.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, ანტიკური ხანის უკანასკნელ საუკუნეებში – ხალხთა დიდი გადასახლებისას სარმატულმა ტომებმა თავიანთი ძალა რომის იმპერიასთან ბრძოლას შეაღიეს. დროთა განმავლობაში მათი სამხედრო პოტენციალი ამოიწურა. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, სარმატულ გაერთიანებებში შემავალი ხალხის დიდი ნაწილი ფიზიკურად განადგურდა³, დარჩენილი ევროპისა და აფრიკის სხვადასხვა ხალხების მიერ იქნენ ასიმილირებულნი. ქვემოთ სწორედ ამ პროცესებზე შეჩვენება საუბარი.

დუნაისპირეთში გადასული იაზიგების სარმატული გაერთიანების შესახებ ზემოთ ვისაუბრე და ვაჩვენე, მათი ცალკეული ნაწილები როგორ ცდილობდნენ მდ. დუნაის მარჯვენა ნაპირზეც მოეკიდებინათ ფეხი. მას შემდეგ, რაც მდ. დუნაის აღმოსავლეთით ალანები გამოჩნდნენ, იაზიგებმა, როგორც ჩანს, უფრო აქტიურად დაიწყეს რომაელთა მფლობელობაში მყოფ ტერიტორიებზე გადასვლა (მდ. დუნაიზე გადასვლა კი მხოლოდ ზამთარში შეიძლებოდა), თუმცა მათი გაერთიანების ძირითადი მასა მაინც მდ. დუნაის აღმოსავლეთით რჩებოდა.

რომის იმპერიას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა ომი დასრულებული გერმანელებთან და სარმატებთან (ალბათ იაზიგებთან), როცა ეგვიპტეში ანტირომაული აჯანყება დაიწყო. გართულებული ვითარება იყო სირიაშიც (სირიის მმართველმა ავიდიუს კასიუსმა თავი იმპერატორად გამოაცხადა). საჭირო გახდა ბალკანეთში სამხედრო ოპერაციების სასწრაფოდ დასრულება. მართლაც, დიონ კასიუსის ცნობიდან გამომდინარე, 173 წელს რომაელებმა გერმანელი მარკომანებისა და კელტური წარმოშობის კოტინების დამარცხება შეძლეს. საომარი მოქმედებები მდ. დუნაის გადაღმა იაზიგების წინააღმდეგაც წარმოებდა. 173-174 წლების ზამთარში რომაელებმა იაზიგები მდ. დუნაის ყინულზე გაანადგურეს⁴. 175 წელს იმპერატორმა მარკუს ავრელიუსმა იაზიგებთან ზაფხუ დადო და ძირითადი ძალებით სირიისკენ გაემართა⁵.

ზაფხუ პირობებით როგორც იზიგებს, ისე გერმანელ მარკომანებსა და კვადებს მდ. დუნაის მთელი დინების გასწვრივ, ნაპირიდან 7,5 კმ-ის მანძილზე (ასევე კუნძულებზე) დასახლება და საქონლის მირეკვა ეკრძალებოდათ. თუმცა, იაზიგების ბელადებმა მარკუს ავრელიუსისაგან თანხმობა მიიღეს დაკის ტერიტორიაზე მისულ თავიანთ მონათესავე როქსოლანებთან ურთიერთობა ჰქონოდათ⁶.

1 Смирнов К. Ф., Вопросы изучения сарматских племен, გვ. 195.

2 Аммиан Марцелин, Римская история, გვ. 542 (XXXI, 3, 1).

3 კატალანის ბრძოლაში 451 წელს 160 ათასზე მეტი კაცი დაიღუპა. ძველ სარმატთა შთამომავლები როგორც ატილას, ისე აეციუსის მხარეზე იბრძოდნენ (იხ. ქვემოთ). ამ მხრივ საინტერესოა ვალერიუს ფლავიუსის მითითება იაზიგების შესახებ. მისი თქმით, იაზიგები ის ხალხია, რომლებმაც არ იციან „ჭაღარამოსილი სიბერე“ (VI, 120). იხ. ВДИ, 1949, №2, გვ. 346.

4 История Венгрии, т. I, გვ. 59; Федорова Е. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 150. მდ. დუნაის ყინულზე გამართული ბრძოლის შესახებ რომელი ავტორი დიონ კასიუსი მოგვითხრობს (71, 7, 1-5). მდრ. Колосовская Ю. К., Паннония в I-III веках, М., 1973, გვ. 223, შენ. 70.

5 История Венгрии, გვ. 59; Колосовская Ю. К., დასახ. ნაშრომი, გვ. 225.

6 История Венгрии, გვ. 59; რომაელთა პოლიტიკა და სამხედრო მოქმედებები დუნაისპირეთში ერცელადაა გაანალიზებული ი. კოლოსოვსკის დასახ. ნაშრომის VII თავში – „Паннония и пограничные народы“ (გვ. 208-243).

დუნაისპირეთში მიმდინარე სამხედრო ოპერაციების გამო, ამ მხარის მოსახლეობა მნიშვნელოვნად შემცირდა. გარდა იმისა, რომ მოსახლეობა ბრძოლების მიმდინარეობისას იღუპებოდა, მათი დიდი ნაწილი გერმანელებისა და იაზიგების მიერ იქნა დატყვევებული. ისინი კი, ვინც ტყვეობაში სიკედილსა და გაყიდვას გადაურჩა, ზემოხსენებული ზავის პირობებით განთავისუფლდნენ. კვადებმა 50 ათასი, ხოლო იაზიგებმა 100 ათასი ტყვე გადასცეს რომაელებს⁷.

178 წელს რომის იმპერიის საზღვრებისაკენ კვლავ დაიძრნენ იაზიგები, მარკომანები და სხვა ტომები. მარკუს აერელიუსმა თავის ძესთან – კომოდთან ერთად მათთან ომში მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია, მაგრამ 180 წლის 17 მარტს მდ. დუნაიზე ქ. ვინდობონაში (Vindobona – ახლანდ. ქ. ვენა) შავი ჭირისაგან გარდაიცვალა⁸.

აღნიშნული გამარჯვების მოუხედავად, მდ. დუნაის გადაღმა იმპერიის ხელისუფლება თანდათან სუსტდებოდა. იმპერატორ გალიენის მმართველობისას (253-268 წწ.) ქვემო პანონიაში (უფრო გვიან ეს მხარე „სარმატთა სანაპიროდ“ – Ripa Sarmatica-დ იწოდა) განუწყვეტელი სამხედრო ოპერაციები მიმდინარეობდა. 260 წელს ალფელდის (Алфелд) სამხრეთი ნაწილი მდ. ოლტის გადაღმა ოლქიდან გადმოსახლებულმა როქსოლანებმა დაიკავეს. სარმატთა ნაწილი (იაზიგები?) ქვემო პანონიის ლიმაში დასახლდა⁹. შემდეგში იაზიგებმა მდ. დუნაისა და მდ. ტისას შორის არსებული ტერიტორია დაიკავეს, სამაგიეროდ როქსოლანებმა – ალფელდი¹⁰.

რომის ხელისუფლება ზოგჯერ იძულებული იყო სარმატებთან მშვიდობიანი ურთიერთობა დაემყარებინა და მათი სამხედრო პოტენციალი იმპერიის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. იმპერატორ კონსტანტინე დიდის (306-337 წწ.) ბიოგრაფის ევსებოსის (Eusebios) ცნობით, რომაელთა სამფლობელოებში თითქმის 300 ათასი სარმატი განათავსეს¹¹. მათგან ომისათვის ვარგისიანებს რომის არმიამ უნდა ემსახურა. ასეთი ღონისძიებების მოუხედავად, სარმატთა ნაწილი მდ. დუნაის ნაპირებზე რჩებოდა. 358 წელს მათ წინააღმდეგ ომს უკვე იმპერატორი კონსტანციუსი (337-361 წწ.) აწარმოებდა¹².

364 წლის 28 მარტს, კონსტანტინოპოლში იმპერატორმა ვალენტინიანმა თავისი ძმა ვალენტი ავგუსტუსად გამოაცხადა. ამიანუსის ცნობით, ეს ის დრო იყო, როცა იმპერიის ყველა საზღვარზე, თითქოს საბრძოლო საყვირებით მოიხმესო, გამოჩნდნენ ყველაზე მძვინვარე ხალხი – ალემანები და თავს დაესხნენ რომაელთა სამფლობელოებს. ალემანები ძარცვავდნენ გალიასა და რეციას, სარმატები და კვადები ორივე პანონიის ტერიტორიას, გოთთა მოხეტიალე ბრძოები ძარცვავდნენ თრაკიას, სპარსეთის მეფე ცდილობდა სომხეთზე დაეკისრებინა გადასახადი (XXVI, 4, 5-6)¹⁴.

დუნაიზე გადასული სარმატული ტომები გერმანელებთან ერთად როცა განუწყვეტლივ უტევენ რომის იმპერიის დასავლეთ პროვინციებს, სარმატების ნაწილი ისევ ვოლგა-დონისა და აზოვ-შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ელვებზე რჩებოდა და, როგორც ჩანს, დროდადრო ავსებდა დასავლეთში გადასულ თავიანთ თანატომელთა სამხედრო რიგებს, ინარჩუნებდნენ მრისხანე თავდამსხმელების ბუნებას. ძარცვა-გლეჯა ისევ მათი არსებობის ძირითად წყაროდ რჩებოდა.

ამ ამბების თანამედროვე ქრისტიანი ავტორი იერონიმე (გარდ. 396 წ.) წერდა: „აი, უკვე 20 წელზე მეტია, თითქმის ყოველდღიურად იღვრება რომაელთა სისხლი. სკიითეთს (ამჟერად აქ იგულისხმება ახლანდ. დობრუჯის ტერიტორია, ე. წ. „მცირე სკიითეთი“. ვ. გ.), თრაკიას, მაკედონიას, დარდანიას, დაკიას, თესალიას, აქაიას, ეპირს, დალმაციასა და ყველა პანონიას ანადგურებენ და მტაცებლურად ითვისებენ: გოთები, სარმატები [იაზიგები], კვადები, ალანები, პუნები, ვანდალები, მარკომანები“¹⁵.

სარმატებისა და კვადების თავდასხმების გამო იმპერატორი ვალენტინიან I (364-375 წწ.) იძულებული გახდა 374 წელს სამხედრო ოპერაციებთან ერთად მეორე პანონიაში¹⁶ მდ. დუნაის მოსახვევთან ახლანდელი ესტერგომი-გრენე-ვიშეგრადის ხაზზე სარმატთა წინააღმდეგ სამხედრო სიმაგრეების მშენებლობა დაეწყო¹⁷. IV ს-ის 70-იანი წლებისთვის დუნაისპირეთში კვლავ ალანები აქტიურობდნენ. ამიანუსის ცნობით, 378 წელს იმპერატორ ვალენტის (364-378 წწ.) მისაშველებლად მიმავალ იმპერატორ გრა-

7 История Венгрии. I, გვ. 59-60.

8 Федорова Е. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 150-151; История Венгрии, გვ. 60.

9 ესაა ახლანდ. უნგრეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილი — მდ. ტისას აღმოსავლეთით მდ. დუნაის შუანელზე დიდი დაბლობი. История Венгрии, გვ. 12.

10 იქვე, გვ. 61.

11 იქვე, გვ. 64.

12 იქვე.

13 იქვე.

14 Аммиан Марцелин, გვ. 389; Федорова Е. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 225.

15 Иордан, დასახ. თხზ., კომენტარი №388, გვ. 277.

16 რომაული პროვინცია პანონია ზემო და ქვემო პანონიად იმპერატორმა ტრაიანემ 107 წელს გაყო. პანონიის მოსახლეობისა და ისტორიული გეოგრაფიის შესახებ ვრცლად იხ. Колосовская Ю. К., დასახ. ნაშრომი, გვ. 16-38.

17 История Венгрии, I, გვ. 66, მდრ. იქვე, გვ. 38.

ციანუსს ზემო მეზიაში – *Castra Martis*-თან ალანთა მძარცველი ბრბოები დახვდა, მაგრამ რომაელებმა შეძლეს მათი დამარცხება და ზოგიერთი მათგანი დაატყვევეს კიდეც (XXXI, 11, 6)¹⁸.

IV ს-ის 70-იან წლებში აღმოსავლეთ ევროპაში უზრუნველყოფის გამოჩენამ უფრო დაამძიმა იმპერიის მდგომარეობა. ბარბაროსთა თავდასხმებით იმპერია იმდენად ძალაგამოცლილი და დემორალიზებული იყო, რომ განაპირა პროვინციების შესანარჩუნებლად მზად იყო ხარკი გადაეხადა. რომის არმიის ძირითადი ნაწილი ბარბაროსებისაგან იყო დაკომპლექტებული.

§ 2. უნები, გერმანული და სარმატული გაერთიანებები ევროპაში

IV ს-ის 70-იან წლებში დუნაისპირეთში უნების მისვლამ, გარდა იმისა, რომ ვითარება უკიდურესად გააძნევეს, იმ დროიდან სარმატულ გაერთიანებებში შემავალი ტომების სხვა ზალხებთან ასიმილაციის მეორე ეტაპი დაიწყო.

აზიიდან დასავლეთისაკენ მოძრავ უნური ტომების მასას გზადაგზა სხვადასხვა წარმომავლობის ტომთა წარმომადგენლები იმდენად მრავლად უერთდებოდნენ, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში გამოჩენილას ისინი უკვე მრისხანე ძალას წარმოადგენდნენ. მდ. ვოლგის გადალახვის შემდეგ უნებმა აორსებისა და სირაქების სარმატული გაერთიანებები გაანადგურეს, მათი ნაწილი კი დასავლეთისაკენ გაიყოლეს. უნების აგრესიას აორსებისა და სირაქების მხოლოდ ის ნაწილები გადაურჩა, რომლებიც უფრო სამხრეთით მომთაბარებოდნენ. მათ ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებისაკენ დაიწყეს მოძრაობა.

აზოვისპირეთსა და მდ. დონის დასავლეთით უკვე ალანებისა და ოსტგოთების სამფლობელოები იყო. გოთთა ისტორიკოსის იორდანეს (VI ს.) ცნობით, როცა გოთებმა უნების გამოჩენის შესახებ შეიტყვეს, შეშინდნენ და თავიანთ მეფესთან დაიწყეს ბჭობა როგორ გაარიდებოდნენ მრისხანე მტერს. მრავალი ტომის დამმარცხებელი გოთთა მეფე პერმანარიხი (ერმანარიხი – *Ermanarich, Hermanrich*) უნების მისვლამ განსაცდელში ჩააგდო¹⁹. უნებმა მრავალრიცხოვანი შეტაკებების შედეგად ალანები დააუძლურეს და აიძულეს გაქცეულიყვნენ²⁰. როგორც ამიანუს მარცელინუსი წერს, ალანთა მიწების გავლის შემდეგ უნებმა საშინლად გაანადგურეს გროტიუნგები (ოსტგოთები) და მათი მიწები იაეარჰყვეს, გადარჩენილებთან ზავი დადეს და შეიერთეს. ბრძოლებში დამარცხებულმა ოსტგოთების მეფემ – პერმანარიხმა თავი მოიკლა²¹. 375 წელს შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროზე არსებულმა ოსტგოთების სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა. დამარცხებულმა ოსტგოთებმაც დასავლეთისაკენ გადაინაცვლეს²².

შავი ზღვის ჩრდილო ველებზე უნების მიერ ოსტგოთების გაერთიანების განადგურებამ დასავლეთის გოთები – ვესტგოთებიც (*Visigothi*, იგივე – *Thervingi*) შეაშინა. მათ როცა თანატომელების დამარცხების ამბავი შეიტყვეს, გადანყიტეს როგორმე გაარიდებოდნენ უნებს. ელჩები გააგზავნეს იმპერატორ ვალენტისთან და შეუთვალეს, რომ მათ კანონებს დაემორჩილებოდნენ თუ დასასახლებლად თრაქიასა და მეზიას მისცემდა. იმპერატორი დათანხმდა. ვესტგოთებმა გადალახეს მდ. დუნაი და დაიკავეს სანაპირო დაკია, მეზია და თრაქია²³.

მოუხედავად იმისა, რომ ვესტგოთები იმპერიის ხელისუფლებას მშვიდობიან ცხოვრებას, გაქრისტიანებას (მათ შემდეგში ქრისტიანობის არიანული მიმართულება აღიარეს) და ბრძოლებში თანადგომას დაჰპირდნენ, ისინი რომაელმა მოხელეებმა ისეთ მძიმე ვითარებაში ჩააყენეს, რომ აჯანყდნენ²⁴. აჯანყებულები კონსტანტინოპოლისაკენ გაემართნენ. 378 წლის 9 აგვისტოს ქ. ადრიანოპოლთან (ახლანდ. ქ. ედირნე – თურქეთის ევროპულ ნაწილში) გამართულ ბრძოლაში რომაელები დამარცხდნენ (ვესტგოთების გვერდით ალანები და უნებიც იბრძოდნენ). ბრძოლაში იმპერატორი ვალენტი და 40 ათასამდე რომაელი ჯარისკაცი დაიღუპა²⁵.

ვესტგოთების მსგავსად არც ოსტგოთებს სურდათ უნებთან კავშირში ემოქმედათ და ცდილობდნენ უნებს გაარიდებოდნენ, მაგრამ ამოდ, დუნაისპირეთში მისულმა უნებმა თავიანთი ძალაუფლების

18 *Castra Martis* (იგივე *Castrum Martia urbs*) მდ. დუნაის მარჯვენა ნაპირზე, სანაპირო დაკიაში, ქვემო და ზემო მეზიას შორის მდებარეობდა. ესაა ახლანდელი ქ. ჯოდინო ჩრდილო-დასავლეთ ბულგარეთში. *Иордан, дасახ. თხზ., კომენტარი №650, გვ. 331. Аммиан Марцеллин, дасახ. თხზ., გვ. 562; Кулаковский Ю., дасახ. ნაშრომი, გვ. 26.*

19 *Иордан, дасახ. თხზ., გვ. 91.* გოთებზე თავდასხმებისას უნების მეფედ იორდანე ბალამბერს ასახელებს. *იქვე, გვ. 92; შდრ., იქვე, გვ. 390, გვ. 280.*

20 *იქვე, გვ. 91, შდრ.; იქვე, გვ. 388, გვ. 274-279.*

21 *Аммиан Марцеллин, дасახ. თხზ., გვ. 542 (XXXI, 3, 1-2).* იორდანეს ცნობით იმხანად პერმანარიხი 110 წლისა იყო. *Иордан, გვ. 92. შდრ. იქვე, გვ. 280-281, გვ. 392.*

22 *Аммиан Марцеллин, дасახ. თხზ., გვ. 542-543 (XXXI, 3, 3).*

23 *Иордан, дасახ. თხზ., გვ. 92.*

24 *Дмитриев А. Д., Восстание вестготов на Дунае. ВДЛ, 1950, №1.*

25 *Аммиан Марцеллин, дасახ. თხზ., გვ. 568 (XXXI, 13, 12).* *История Венгрии, I, გვ. 67-68.* ადრიანოპოლის ბრძოლაში რომაელთა მხარეზე იბრძოდა ქართველი უფლისწული ბაკურ იბერიელი. იხ. გოილაძე ე., „ფრიად სარწმუნო ბაკური“ რატომ იყო „საყვარელი ღმერთებისათვის?“ კრებული — „გიეი ჟორდანია 90“, თბ., 2001, გვ. 113.

ქვეშ უმოკლეს დროში გააერთიანეს იქ მცხოვრები და მომთაბარე სარმატული და გერმანული მოდგმის ტომები. ჰუნების კონტროლის ქვეშ მოექცა უზარმაზარი სივრცე მდ. ვოლგის დასავლეთით მდებარე ველებიდან მდ. დუნაიმდე და რაინამდე. დუნაისპირეთში ჰუნების დამკვიდრების შემდეგ ადრეშუასაუკუნეების ევროპის ისტორიაში ახალი ერა დაიწყო. ევროპის ტერიტორიაზე მოსახლე და მომთაბარე ტომები ამოძრავდნენ – დაიწყეს ახალი ტერიტორიების ძიება. დიდი საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა რომის იმპერიის როგორც დასავლეთი, ისე აღმოსავლეთი ნაწილი.

რომის იმპერიის ხელისუფლება იძულებული შეიქნა გერმანელი და სარმატი ტომების მიმართ დათმობაზე წასულიყო. 380 წელს იმპერატორმა გრაციანუსმა (367-383 წწ.) ალანებსა და ვესტგოთებს ნება დართო პანონიაში დასახლებულიყვნენ²⁶. დუნაისპირეთში მდგომარეობა იმპერატორ თეოდოსიუს I-ის (379-395 წწ.) მმართველობისას შედარებით გამოსწორდა. 382 წელს ვესტგოთები და ალანები ჰუნებთან ერთად თეოდოსიუს I დიდს პანონიაში უზურპატორ მაქსიმიანეს წინააღმდეგ ბრძოლაში ეხმარებოდნენ. ისინი თეოდოსიუსს მხარში ედგნენ 394 წელს გალიაში უზურპატორ ევგენიოსის წინააღმდეგ ბრძოლაშიც²⁷.

დუნაისპირეთში გაბატონებულმა ჰუნებმა ვესტგოთებს გარდა პრობლემები გერმანული მოდგმის ვანდალებსაც შეუქმნეს. ვანდალების სახელით ცნობილი ტომები ძე. წ. II-I საუკუნეების მიჯნაზე სკანდინავიიდან ბალტიის ზღვის სამხრეთ ნაწილში დასახლდნენ (ვანდალები იმავე ტერიტორიიდან წამოსული გოთების მონათესავე ტომები იყვნენ²⁸). ახ. წ. I-III საუკუნეებში მათ მდ. ოდრას (ოდერი) შუა და ზემო დინების მიმდებარე ტერიტორიები ეკავათ. 270 წელს იქედან გადავიდნენ დუნაისპირეთში. იორდანეს ცნობით, უზარმაზარი სივრცე ოკეანესთან მდებარე თავიანთი პირველსაცხოვრისიდან რომაელთა საზღვრამდე ვანდალებმა ერთ წელში გაიარეს და მდ. მარიზის, მილიარეს, გილაილისა და გრიზინის ნაპირებთან შეჩერდნენ²⁹. ე. სკრეინსკაიას განმარტებით, დასახლებული მდინარეებიდან მხოლოდ ზოგიერთის იდენტიფიკაცია ხერხდება. მარიზი და გრიზინი მდ. ტისას მარცხენა შენაკადები – მაროშუ და კერეშუ უნდა იყოს³⁰.

აღნიშნული ცნობიდან გამომდინარე, ვანდალებს მდ. ტისას მარცხნივ მდებარე ტერიტორიები დაუკავებიათ. როგორც იორდანე წერს, როცა ვანდალები დასახლებული მდინარეების აუზებში გაჩერდნენ, მათ აღმოსავლეთით გოთები ცხოვრობდნენ, დასავლეთით მარკომანები, ჩრდილოეთით პერმუნდულები, სამხრეთით მდ. ისტროსი (დუნაი) იყო³¹.

270 წელს ვანდალები სარმატებთან ერთად შეიჭრნენ პანონიაში (ეს სარმატები, როგორც ჩანს, ამ შეჭრამდე მათი მეზობლები იყვნენ). ეს მოკავშირეები იმხანად დამარცხდნენ და იმპერიასთან დადებული ზავის პირობებით, საჭიროების შემთხვევაში რომაელებისათვის დამხმარე ცხენოსანი ლაშქარი უნდა მიეწოდებინათ³².

რომელი სარმატული გაერთიანება იგულისხმება ვანდალების მოკავშირე სარმატებში?

იმპერატორ გრაციანუსის ნებართვით ალანები და ვესტგოთები პანონიაში რადგან 380 წელს დასახლდნენ, ვანდალების მოკავშირე სარმატები, როგორც ჩანს, დუნაისპირეთში ალანებზე ადრე გადასული იაზიგები იყვნენ, რომელთა დიდ ნაწილს მდ. ტისას მარჯვენა ნაპირის მიმდებარე ტერიტორიები ეკავა მდ. დუნაიმდე.

ვანდალთა აქტიურობა, როგორც ჩანს ვესტგოთთა მეფე გებერიხს არ მოეწონა. მან ომი დაიწყო ვანდალების წინააღმდეგ. მდ. მარიზის (მაროშუ) ნაპირთან გამართულ ბრძოლაში ვანდალები დამარცხდნენ. გებერიხი ნადავლით თავისი ტომის საცხოვრებელ ადგილს დაუბრუნდა. ამ მარცხის შემდეგ, როგორც იორდანე წერს, მცირერიცხოვანმა ვანდალებმა შეკრიბეს ბრძოლისუნარიანი თანატომელები და იმპერატორ კონსტანტინეს (იგულისხმება კონსტანტინე დიდი, 306-337 წწ.) ნებართვით 335 წელს პანონიაში დასახლდნენ³³, სადაც დაახლოებით 60 წელი ცხოვრობდნენ. შემდეგ რომის იმპერიის სამსახურში მყოფი – წარმოშობით ვანდალი სტილიხონის მოწოდებით გალიაში (ახლანდ. საფრანგეთის ტერიტორია) გადავიდნენ³⁴.

26 История Венгрии, I, გვ. 68.

27 იქვე.

28 Дилигенский Г. Г., Вандалы. СИЭ, т. 2, М., 1962, სექტი 950.

29 Иордан, დასახ. თხზ. გვ. 88-89.

30 იქვე, კომენტარები გვ. 262, შენ. 360.

31 იქვე, გვ. 89.

32 Дилигенский Г. Г., დასახ. წერილი.

33 Иордан, დასახ. თხზ. გვ. 89.

34 იქვე. იორდანეს ცნობით, ვანდალებმა პანონია გოთების შიშით დატოვეს. იქვე, გვ. 97-98. სათანადო სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით ე. სკრეინსკაია წერს, რომ IV ს-ში მდ. ტისასა და დუნაის შორის ვანდალების ყოფნა არქეოლოგიური მასალითაც დასტურდება. იქვე, კომენტარები, გვ. 262-263, შენ. 362.

თითქოს უნდა გვეფიქრა, რომ პანონიაში ჩასახლებული დამარცხებული ვანდალები 60 წლის განმავლობაში იმ ძალად ვერ გადაიქცეოდნენ, როგორცაა შემდეგში ისინი ისტორიის ასპარეზზე ჩანან, მაგრამ 406 წელს როცა ვანდალები ალანებთან³⁵ ერთად, მდ. დუნაის მარცხენა ნაპირის გავლით, მდ. რაინს მიადგნენ, საკმაოდ მრავალრიცხოვანნი იყვნენ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, დუნაისპირეთიდან პუნებს გარიდებულმა გერმანულმა და სარმატულმა ტომებმა (მ.შ. ვანდალებმა და ალანებმა) მდ. რაინი ახლანდელი ქ. მაინცისა და ერომსის მიდამოებში 406 წლის 31 დეკემბერს გადაკეციეს³⁶. როგორც იორდანე წერს, ახალმისულებმა მთელი გალია გაანადგურეს – გალიის უბედურება 33 თვე გრძელდებოდა³⁷. მათ დაიკავეს მდ. სონისა და რონის მიმდებარე ტერიტორიები ქ. არლამდე, დასავლეთით რეიმსი. ასევე ნაწილობრივ ამიენის მხარე არასი და ტურნე, უმთავრესად მიწები ლუარასა და გარონას გადაღმა პირინეის მთებამდე³⁸.

მოსახლეობის ძარცვა-გლეჯაში, რა თქმა უნდა, ალანებიც მონაწილეობდნენ. როცა ამ საქმეს მორჩენენ, ალანთა ნაწილი („Alaniarum pars“) მდ. ლუარას გადაღმა გაჩერდა³⁹, ალანთა მეორე ჯგუფი მდ. რონასა და მისი შენაკადის – იზერის აუზში განთავსდა, მესამე – გაჩერდა მდ. გარონასთან. ე. სკრეინსკაიას დაკვირვებით, ზემოპოტანილი მასალა ალანთა გავრცელებისა და გალიის მოსახლეობასთან მათი შერევის არეალს გვიხატავს⁴⁰.

ასე რომ გალიაში გადასვლის შემდეგ დასავლეთ ევროპის ხალხებთან ალან-სარმატთა ასიმილაციის ახალი, ინტენსიური ეტაპი დაიწყო. თუმცა, ახალმისულების ნაწილი გალიაში დიდხანს არ დარჩენილან. იერონიმეს ქრონიკის გამგრძელებლის გალიციის (ახლანდ. გალისია – ოლქი ესპანეთში) ეპისკოპოსის – იდაციუსის (Идаиус. გარდ. 470 წ.) ცნობით, 409 წლის შემოდგომაზე (სექტემბერში ან ოქტომბერში) ვანდალების, ალანებისა და სვევების დიდმა ნაწილმა პირინეის მთები გადალახა და ესპანეთში შეიჭრა⁴¹. გერმანული მოდგმის ვანდალებთან და სვევებთან ერთად ესპანეთში გადასული ალანები-იაზიგები უნდა ყოფილიყვნენ. ისინი მდ. გარონას აუზში გაჩერებული ტომები იყვნენ. მათი ამოძრავება როგორც ჩანს, ვესტგოთთა დანოლამ განაპირობა (როგორც ვნახეთ, ვანდალების დამორჩილება ვესტგოთებმა ჯერ კიდევ დუნაისპირეთში ყოფნისას სცადეს).

იმავე იდაციუსის თანახმად, ვესტგოთებთან ომისას იმდენად ბევრი ალანი იქნა მოკლული, რომ 418 წელს ალანთა მეფის – ადაკის (Адак) გარდაცვალების შემდეგ ალანთა სამეფომ არსებობა შეწყვიტა. ალანები ვანდალების მეფე გუნტარიხს (Гунтарих) დამორჩილდნენ⁴².

ზემომოთხრობილიდან გამომდინარე, ცხადი ხდება: ვანდალებთან ერთად გალიაში გადასვლისას მათ მოკავშირე ალანებს (იაზიგებს) ადაკის სახით ჯერ კიდევ ჰყოლია მეფე (წინამძღოლი). ადაკის გარდაცვალების შემდეგ ალანთა ამ ნაწილმა ვანდალებთან ყოფნა გააგრძელა.

ალანთა მეორე ნაწილი, მეფით სათავეში, ვესტგოთთა მოკავშირედ რჩებოდა და კვლავ გალიაში – მდ. ლუარას აუზში განაგრძობდა ცხოვრებას. მას შემდეგ რაც 418 წელს ვესტგოთებმა სამხრეთ გალიაში პირველი ბარბაროსული სახელმწიფო დაარსეს (Корсунский А. Р., Вестготы, СИО, т. 3, М., 1963, სექტი 396), საზღვრების გაფართოება დაიწყო. 425 წელს ვესტგოთების დანოლით ვანდალებმა და ალანებმა პირინეის ნ.-კუნძულის სამხრეთისაკენ გადაინაცვლეს, სადაც მათმა გაერთიანებამ მეფე გაიზერისის (428-477 წწ.) ზეობაში განსაკუთრებულ სიძლიერეს მიაღწია (იმხანად მათ ოფიციალურად მიიღეს ქრისტიანობის არიანული მიმართულება). გაიზერისის ხელქვეით გაერთიანებულმა ალანთა და ვანდალთა ლაშქარმა 50 ათასს მიაღწია. აქედან დიდი ნაწილი ალანი მეომრები იყვნენ. 429 წელს გაიზერისმა ისარგებლა ჩრდილო აფრიკაში რომის ხელისუფლების შესუსტებით, თავის ხელქვეითებით გადალახა გიბრალტარი და რომის პროვინცია, „აფრიკის“ ტერიტორიაზე ალანთა და ვანდალთა სამეფო ჩამოაყალიბა⁴³. 439 წელს მათ კართაგენი აიღეს. შექმნეს ძლიერი ფლოტი, რომელიც მთელ ხმელთაშუა ზღვაზე

35 ე. სკრეინსკაიას შენიშვნით, იორდანე როცა ვანდალების გალიაში შეჭრის შესახებ მოგვითხრობს, ალანებს არ ასხენებს (Cet §115), თუმცა უმეტესი ავტორები V-VI საუკუნეებისა სამ ტომს – ვანდალებს, ალანებსა და სვევებს ასახელებენ. Иордан, გვ. 263, შენ. 364. შემდეგ ქვემოთ, – დასძენს ე. სკრეინსკაია, – §162-ში იორდანე წერს გალიაში გადასულ ვანდალებზე და ალანებზე. Иордан, კომენტარები, გვ. 264, შენ. 364-ის გაგრძელება.

36 იქვე.

37 იქვე.

38 იქვე.

39 იორდანესთანაა – „trans flumen Ligaris“ – „по ту сторону Лигары“ („За рекой Лигара“). Иордан, დასახ. თხზ., გვ. 111, 167, შპრ., იქვე, გვ. 310, შენ. 550.

40 იქვე, გვ. 277, შენ. 388-ის გაგრძელება. გალიაში გადასული სარმატული გაერთიანებების ნაწილები ცალ-ცალკე რომ განსახლდნენ, იმაზე მოუთხოვს, ისინი დუნაისპირეთში მყოფი: ალანების, იაზიგებისა და როქსოლანების გაერთიანებებს წარმოადგენდნენ. მათ გარდა ამ სარმატულ გაერთიანებთა ცალკეული წარმომადგენლები მრავლად იყვნენ ატილას ქვეშევრდომთა შორისაც. ისინი ატილამ მდ. ვოლგის გადმოლახვის შემდეგ გზადაგზა დაიმორჩილა.

41 იქვე, გვ. 296, შენ. 473.

42 იქვე, გვ. 278, შენ. 388-ის გაგრძელება.

43 Дюмисенский Г. Г., დასახ. წერილი, სექტი 950-951.

გაბატონდა. დაიპყრეს კ-ები კორსიკა და სარდინია, 455 წელს დაანგრეს და გაძარცვეს რომი. მრავალი ანტიკური ძეგლის განადგურების გამო მათი ქმედება „ვანდალიზმად“ იქნა წოდებული. ეს სახელი ვანდალებთან ერთად ალანებმაც დაიმსახურეს. გაიზერინი ოფიციალურად ხომ ვანდალთა და ალანთა მეფედ იწოდებოდა – „Rex Vandalarum et Alanorum“⁴⁴. 533-534 წლებში ვანდალთა სამეფომ ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანე I-ის სარდლის – ელიზაროუსის ექსპედიციების დროს არსებობა შეწყვიტა. ვანდალთა და ალანთა სამეფოს ტერიტორია ბიზანტიის იმპერიის პროვინცია გახდა⁴⁵. ვანდალები და ალანები ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ იქნენ ასიმილირებულნი. მიუხედავად იმისა, რომ ვანდალთა უკანასკნელი მეფე გელიმერი (530-534 წწ.) ალანთა მეფედაც იწოდებოდა („Βανδιλανς τε και Ἀλανων Βασίλειος“)⁴⁶, საისტორიო წყაროებში ჩრდილო აფრიკაში ვანდალთა და ალანთა მიერ შექმნილი სახელმწიფო „ვანდალთა სამეფოს“ სახელითაა ცნობილი. ასე იხსენიებს მას VI ს-ის ცნობილი ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპიოს კესარიელი⁴⁷, რაც იმას მოწმობს, ვანდალთა სამეფოში იმხანად ალანებს ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ⁴⁸.

406 წელს აღმოსავლეთ ევროპიდან გალიაში გერმანელებთან ერთად გადასული ალანების ისტორია ზემოთქმულით არ დასრულებულა. როგორც ვაჩვენე, მდ. რაინის გადაკეთვის შემდეგ ალანებმა სამგან, ერთმანეთისაგან საკმაოდ დამორებული ტერიტორიები დაიკავეს. სარმატული მოდგმის ტომების ასეთი დაყოფა, როგორც შევნიშნე, ბალკანეთიდან იღებს სათავეს. ამიტომ, საინტერესოა გაირკვეს, რამ განაპირობა პუნებს გარიდებული და გალიაში გადასული სამი სარმატული გაერთიანების გარდა ალანთა გარკვეული ნაწილი თუ დარჩა დუნაისპირეთში – ამ კუთხის ახალი ბატონების – პუნების დაქვემდებარებაში, მაშინ რა ბედი ეწიათ მათ. ასევე, რა ბედი ეწიათ გალიაში მდ. ლუარასა და იზერას აუზებში დასახლებულ ალანთა გაერთიანებას. როდემდე შემოინახეს თავი დუნაისპირეთში დარჩენილმა ალან-სარმატებმა?

დუნაისპირეთიდან ვესტგოთებთან, ვანდალებთან და სევეებთან ერთად გალიაში გადასული ალანთა მრავალრიცხოვანი მასა, მაინცდამაინც საკუთრივ ალანები არ იყვნენ. იმხანად, როგორც ზემოთ ვნახეთ, რომელი ავტორები სარმატული წარმომავლობის იაზიგებსა და როქსოლანებს⁴⁹, ზოგჯერ „სარმატების“ ან „ალანების“ სახელითაც იხსენიებდნენ. ამიტომ, მათ ალანებად⁵⁰ შეიძლებოდა ამ გაერთიანებაში შემავალი ხალხის შთამომავლებიც მოეხსენიებინათ, რაც იმან განაპირობა, „სკივით-ალანები“ სხვა სარმატულ ტომებთან შედარებით მრავალრიცხოვანნი და ძლიერები იყვნენ.

ქვემოთ შევეცდები ავხსნა, რამ განაპირობა ალან-სარმატთა ასეთი დანაწევრება.

406 წელს ალანებად სახელდებული მრავალრიცხოვანი მასის გალიაში გადასვლის მოუხედავად, დუნაისპირეთში მაინც დარჩნენ სარმატული ტომების წარმომადგენლები, რომელნიც ისევ ალანებად იწოდებოდნენ. დუნაისპირეთში ალანები, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, მათ მიერ აზოვის ზღვისპირეთიდან გაძევებული სარმატი იაზიგების კვალდაკვალ გამოჩნდნენ. უფრო გვიან ამიანუს მარცელინუსი (გარდ. 400 წ.) მათ მდ. ტირის (დნესტრის) ქვემო წელზე კოსტობოკებისა და „უთვალავ სკივთურ ტომებთან“ ერთად „ევროპელ ალანებად“ („Europaei sunt Halani“) იხსენიებს⁵¹. ალანებს გარდა, როგორც ვნახეთ, დუნაისპირეთში იაზიგებისა და როქსოლანების სარმატული გაერთიანებებიც ცხოვრობდნენ. ი. კულაკოვსკის თანახმად, რომელთა ყოფილ პროვინცია დაკიაში მისული გერმანელი ვანდალები როცა იაზიგების მეზობლად გაჩერდნენ, იაზიგები მათი დასავლელი მეზობლები გახდნენ, ხოლო მას შემდეგ რაც ვანდალები პანონიაში გადასახლდნენ, იაზიგები მათ აღმოსავლეთით აღმოჩნდნენ. იმხანად, – დარძენს ი. კულაკოვსკი, – იაზიგების ოფიციალურ სახელად, მართალია, კვლავ „სარმატი“ რჩებოდა⁵², მაგრამ შესაძლოა რომელი ავტორებს მათთვის ალანები ეწოდებინათ.

406 წელს დუნაისპირეთიდან გალიაში გადასული ალანების წარმომავლობაზე როცა ვსაუბრობთ, ერთ კითხვაზე უნდა შევთანხმდეთ, ეს ალანები აზოვისპირეთიდან დუნაისპირეთში პუნებთან ერთად – დაახლ. 370 წელს მისული, პუნებისადმი დაქვემდებარებული ალანები არ იყვნენ⁵³. გალიაში გადასუ-

44 Иордан, Комментарии, гл. 278, стр. 388-ის გაგრძელება.

45 Дилигенский Г. Г., *დასახ. წერილი*, სექტი 951.

46 Иордан, Комментарии, гл. 278, стр. 388-ის გაგრძელება.

47 Дилигенский Г. Г., *Северная Африка в IV-V вв.*, М., 1961, гл. 258, 283.

48 Иордан, Комментарии, гл. 278, стр. 388-ის გაგრძელება. პროკოპიოსის ცნობით (Bell. vand., I, 5, 19) აფრიკაში გად-ასვლისას ვანდალებისა და ალანების რაოდენობა 50000 არ აღემატებოდა.

49 როქსოლანები (Roxolani) იორდანესთან „Aroxolani“-ად იწოდებიან. Иордан, *დასახ. თხზ.* გვ. 143.

50 Аммиан Марцелин, *დასახ. თხზ.* გვ. 272 (XXII, 8, 42).

51 Кулаковский Ю., *Аланы по сведениям*, гл. 31.

52 ალანების ძირითადი ნაწილები დუნაისპირეთში, როგორც ვნახეთ, ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში გადავიდნენ.

ლი „აღსანიშნავი“ სახელის ქვეშ იაზიგების, როქსოლანებისა და „სკეითი აღსანიშნავი“ შთამომავლების ის ნაწილები იგულისხმებიან, რომლებმაც ჯერ კიდევ ახ. წ. I ს-ის დამდეგიდან დუნაისპირეთში დაიწყეს მომთაბარეობა.

IV ს-ის 70-იან წლებში დუნაისპირეთში ჰუნებთან ერთად მისული აღსანიშნავი, მდ. ვოლგის დასავლეთით მდებარე ველებიდან და აზოვის ზღვისპირეთიდან მათ მიერ ძალით წაყვანილი სარმატული მოდგმის აორსების, სირაქების, აღსანიშნავი და შესაძლოა იაზიგებისა და როქსოლანების (ასევე სხვა არასარმატული ტომების) წარმომადგენლები იყვნენ. სარმატული (ასევე არასარმატული) მოდგმის ტომების ეს მასა ჰუნებს სამხედრო ძალის სახით აინტერესებდათ. IV ს-ის 70-იანი წლებისთვის აზოვისა და შავი ზღვების ჩრდილოეთით სარმატული მოდგმის ტომების წარმომადგენლები ჯერ კიდევ მრავალრიცხოვანნი და ძლიერები რომ იყვნენ, ეს იქიდან ჩანს, ჰუნებმა მათი ერთბაშად დამორჩილება რომ ვერ შეძლეს. როგორც იორდანე წერს, ჰუნებმა ეს აღსანიშნავი (სარმატული მოდგმის ტომები) ხომ მხოლოდ მრავალრიცხოვანი შეტაკებების შემდეგ დააუძლურეს და აიძულეს გაქცეულიყვნენ⁵³.

როგორც ე. სკრეინსკაია შენიშნავს, ჰუნების მიერ მდ. ვოლგის დასავლეთით სარმატულ ტომებზე გამარჯვების შემდეგ არც ამიანუსი და არც იორდანე არ მოუთითებენ მეოტიდის ნაპირებიდან აღსანიშნავი როგორც მივიდნენ მდ. დუნაის შუა დინების მიმდებარე მიწებზე – პანონიაში.

ამ ავტორთა თხზულებებში ასეთი მითითებები რომ არაა, ეს გასაკვირი არაა. სხვადასხვა გაერთიანებების დამარცხების შემდეგ ჰუნებმა დასავლეთისაკენ თან გაიყილეს ამ გაერთიანებებში შემავალი როგორც სარმატული, ისე არასარმატული (მეოტები, გოთები და სხვანი) მოდგმის ხალხები, რომლებიც მეფეებით სათავეში აღარც ცალკე პოლიტიკურ გაერთიანებებს და არც ცალკე ეთნიკურ მასას აღარ წარმოადგენდნენ. იმიეროვანი ისინიკი ჰუნებზე ითვლებოდნენ. აღნიშნულით უნდა აიხსნას 451 წელს კატალაუნის ბრძოლის აღწერისას იორდანე ატილას მოკავშირეთა შორის აღსანიშნავი (სარმატებს) რომ აღარ იხსენიებს (იხ. ქვემოთ).

ამრიგად, მოუხედავად იმისა, რომ 451 წლისათვის (როცა კატალაუნის ბრძოლა გაიმართა) აღსანიშნავი – უფრო სწორედ სარმატულ გაერთიანებათა ერთი ნაწილი უკვე აფრიკაში იყო გადასული, აეციუსის მხარეზე მაინც აღსანიშნავი მრავალრიცხოვანი შენაერთი იბრძოდა. ისინი მდ. ლუარას გადაღმა გაჩერებული აღსანიშნავი იყვნენ. ომის დაწყებამდე – წერს იორდანე, –გალიაში ჩასახლებული აღსანიშნავი ერთი ნაწილის მეფე სანგიბანი ატილას შეპირდა, თუ იგი მის წინააღმდეგ ბრძოლას არ დაიწყებდა და დაემორჩილებოდა, მას გალუბის ქ. აველიანს (ახლანდ. ქ. ორლეანი მდ. ლუარას შუა წელზე) გადასცემდა⁵⁴. როცა ამის შესახებ ვესტგოთების მეფემ თეოდორიკმა და რომაელთა სარდალმა აეციუსმა შეიტყვეს, მათ მაშინვე გაამაგრეს ეს ქალაქი. სანგიბანის ერთგულებაში კი ეჭვი შეიტანეს, რის გამოც კატალაუნის ბრძოლაში სანგიბანს ცენტრის სარდლობა დაევალა (რომაელთა ლაშქრის მარცხენა ფრთას თვით აეციუსი, მარჯვენა ფრთას კი ვესტგოთების მეფე თეოდორიკი სარდლობდა⁵⁵).

კატალაუნის ბრძოლის წინ, აეციუსის მხარეზე მეტბრძოლ სხვადასხვა ტომებს შორის იორდანე სარმატებსაც ასახელებს. ე. სკრეინსკაიას შენიშვნით, იორდანეს მიერ რომაელთა მოკავშირეებს შორის დასახელებული სარმატების სახელის ქვეშ, აღსანიშნავი იგულისხმებიან. მათ შესახებ იორდანე უფრო გამოკვეთილად შემდეგ საუბრობს და ახსენებს „აღსანიშნავი და მათ მეფეს სანგიბანს“⁵⁶. რომაელთა კოალიციის ცენტრში მეტბრძოლი აღსანიშნავი მეფის – სანგიბანის ლაშქარი, როგორც ჩანს, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო.

„ხალხთა ბრძოლად“ წოდებული ეს დიდი შეტაკება აეციუსის გამარჯვებით დასრულდა. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ იორდანეს ცნობით, კატალაუნის ბრძოლაში ორივე მხრივ 165 ათასი მეტბრძოლი დაიღუპა⁵⁷ (სარმატთა გარკვეული ნაწილი ატილას მხარეზეც იბრძოდა), უნდა ვიფიქროთ, რომ ორივე მხარეზე მეტბრძოლ სარმატ-აღსანიშნავი შორისაც მრავალი დაეცემოდა ბრძოლის ველზე⁵⁸.

კატალაუნის ბრძოლის დასრულების შემდეგ აღსანიშნავი მეფე სანგიბანი მდ. ლუარაზე ქ. აველიანუსში დაბრუნდა, ხოლო ატილა ცოცხლად დარჩენილი თავისი ლაშქრით, მოკავშირე გეპიდებთან, ოსტგუთებთან და სარმატ-აღსანიშნავი ერთად პანონიაში ჩავიდა. მოკავშირეები კვლავ ჰუნების კოალიციაში რჩებოდნენ.

53 Иордан, даსახ. თხზ. გვ. 91.

54 იქვე, გვ. 104.

55 იქვე, გვ. 105.

56 იქვე, გვ. 104, მდრ., იქვე კომენტარებში გვ. 307, შენ. 519.

57 იქვე, გვ. 109.

58 კატალაუნის ბრძოლის დაწყებამდე გეპიდებსა და ფრანკებს შორის მომხდარი შეტაკებისას 15 ათასამდე მეომარი დაიღუპა. Иордан, даსახ. თხზ. გვ. 109. ატილას ჯარში ჰუნებთან ერთად მთავარი ძალა იყო ოსტგუთები და გეპიდები. ბრძოლის მიმდინარეობის აღწერა იხ. Иордан, даსახ. თხზ. გვ. 107-108.

ამრიგად, 406 წლის დასასრულს გალიაში გადასული ძველ სარმატთა შთამომავლებიდან იაზიგები ეანდალებთან ერთად ჩრდილო აფრიკაში დამკვიდრდნენ. მდ. ლუარასა და რონა-იზერას აუზებში შესული ალანები და როქსოლანები, როგორც ჩანს, ეესტგოთთა სახელმწიფოს შემადგენლობაში მოექცნენ. დროთა განმავლობაში ისინი ადგილობრივ მოსახლეობას შეერწყნენ.

მარცხის მოუხდავად, რომის განადგურების გეგმაზე ატილას უარი არ უთქვამს. 452 წელს თავის ქვეშევრდომ ტომებთან ერთად იგი ჩრდილო იტალიაში შეიჭრა. რომის პაპმა ლევ I-მა მოახერხა დიდი გამოსასყიდის გადახდის ფასად, ატილასთან ზავი დაედო. პუნთა ბელადი კვლავ თავის რეზიდენციაში⁵⁹ დაბრუნდა. მაგრამ, როგორც იორდანე წერს, ატილა უმოქმედობასა და მშვიდობიანად ყოფნას ვერ იტანდა. ამჯერად რომის აღმოსავლეთი ნაწილის (ბიზანტიის) იმპერატორთან – მარკიანესთან (450-457) გააგზავნა ელჩობა და აუწყა: თუ იგი წინამორბედი იმპერატორის თეოდოსიუსის მიერ შეპირებულ ხარკს არ გადაიხდიდა, იმპერიის პროვინციებს გაძარცვავდა⁶⁰. ამის შემდეგ ატილამ უფრო შორეული ლაშქრობისათვის დაიწყო სამზადისი. ალანთა მეფე სანგიბანს კატალაუნის ბრძოლაში რომაელთა მხარეზე ბრძოლას არ პატიობდა. იორდანეს ცნობით, ატილამ თავისი იარაღი ეესტგოთების წინააღმდეგ მიმართა, გადაწყვიტა ალანთა ის ნაწილი დაემორჩილებინა, რომელიც მდ. ლიგერას (მდ. ლუარა) მიდამოებში ცხოვრობდნენ. დაკიიდან და პანონიიდან (სადაც იმხანად პუნები ცხოვრობდნენ) სხვადასხვა დამორჩილებულ ხალხებთან ერთად, ატილას ლაშქარი დაიძრა ალანების წინააღმდეგ, მაგრამო – წერს იორდანე, – ეესტგოთთა მეფე თორისმუდი, რომელიც ცბიერებითა და ბოროტი განზრახვებით ატილას აღემატებოდა, პირველი გამოჩნდა ალანებთან და ისინი ატილას მომზადებულნი დახვდნენ. ისეთივე ბრძოლა გაიმართა როგორც კატალაუნის ველზე. თორისმუდმა ატილას გამარჯვების ყოველივე იმედი მოუსპო. იგი თავისი მხარიდან გააძევა და აიძულა პუნების სამყოფს დაბრუნებოდა. მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი ატილა მეორედ დამარცხდა. თორისმუდი ქ. ტულუზაში დაბრუნდა⁶¹. ალანთა მეფე სანგიბანი, მართალია, ატილას მუქარას გადაურჩა, მაგრამ ბრძოლაში ალბათ ათასობით ალანი დაიღუპა. რაც მთავარია, ეესტგოთების ასეთი მფარველობა სანგიბანისა და მისი ქვეშევრდომი ალანებისადმი, იმაზე მიგვითითებს ალან-ეესტგოთთა კავშირში, ეესტგოთებს წამყვანი ადგილი რომ ეკავათ.

ტულუზაში დაბრუნებულ თორისმუდს, დიდხანს აღარ უცოცხლია. მეფობის მესამე – 453 წელს, ვენიდან სისხლის გაღების დროს იქნა მოკლული. ეესტგოთების სამეფო ტახტი მისმა ძმამ თეოდორიზმამ (თეოდორიხმამ) დაიკავა⁶². გალიაში განცდილი ორი მარცხის შემდეგ არც ატილას უცოცხლია დიდხანს. 453 წელს იგი საკუთარი ქორწილის ღამეს იქნა მოკლული.

ატილას გარდაცვალების შემდეგ მის მიერ შექმნილ ტომთა უზარმაზარი გაერთიანება ჩქარა რომ დაიშალა, ამაში დიდი წვლილი მის ძეებს მიუძღვით. როგორც იორდანე წერს, ატილას ძეებმა გადაწყვიტეს პუნთა კავშირში შემავალი უამრავი ტომები და მათი ბელადები ენჭისყრით გაეყუთ. როცა ეს გეპიდების მეფემ არდარიხმა შეიტყო, აღშფოთებული პირველი აღდგა ატილას ძეების წინააღმდეგ. არდარიხმა თავისი განდგომით, – წერს იორდანე, – პუნების ბატონობისაგან გაათავისუფლა არამარტო თავისი ტომი, არამედ დანარჩენებიც. თავისუფლებისთვის ბრძოლა გაიმართა 454 წელს პანონიაში ნედაოდ წოდებული მდინარის ახლოს⁶³. იქ შეიკრიბა ატილას მიერ დამორჩილებული ტომები სათანადო შეიარაღებით. იორდანე ატილას ქვეშევრდომთა შორის ასახელებს: გოთებს, გეპიდებს, რუგიებს, სვევებს, პერულებსა და ალანებს. მრავალრიცხოვანი მძიმე შეტაკებების შემდეგ გამარჯვება გეპიდებს დარჩათ⁶⁴. ბრძოლაში პუნების მხრიდან თითქმის 30 ათასი მებრძოლი დაიღუპა, მათ შორის, ალან-სარმატებიც. ბრძოლაში მოკლული იქნა ატილას უფროსი ძე ელაკი⁶⁵. ნედაოსთან მარცხის შემდეგ, როგორც იორდანე წერს, ელაკის ძმები პანონიიდან პონტოს ზღვის იმ ადგილებამდე განდევნეს, სადაც ადრე გოთები ისხდნენ⁶⁶. ასე მოუტანა გეპიდების მეფემ თავისუფლება თავიანთი სურვილის წინააღმდეგ პუნების მიერ დამორჩილებულ სხვადასხვა ტომს.

59 პუნთა ბელადის ატილას რეზიდენციის შესახებ მოგვითხრობს რომელიც ავტორი პრისკოს პანიელი. იხ. Десятник Г. С., Сказания Приска Панинского. УЗВОАН, т. VII, вып. I, СПб., 1861, გვ. 37 და შემდეგი.

60 Иордан, даасаб. თხზ. გვ. 110.

61 იქვე. გვ. 111.

62 იქვე. მდრ., კომენტარებში, გვ. 310, შენ. 551.

63 იქვე, გვ. 118. მდ. ნედაოს პანონიაში იორდანეს გარდა სხვა ავტორები არ იხსენიებენ. მისი ზუსტი იდენტიფიკაცია დადგენილი არაა. ზოგის ვარაუდით, ამ მდინარედ შეიძლება მდ. სავას მარცხენა შენაკადი ნეტაბა იგულისხმებოდეს. ამ შემთხვევაში ბრძოლა მომხდარა სლავონის მიდამოებში. გვ. 329, შენ. 635.

64 იქვე. გვ. 119.

65 იქვე.

66 იქვე. მდრ., იქვე კომენტარებში გვ. 330, შენ. 640.

იორდანეს მონათხრობიდან გამომდინარე, იმ დროიდან დუნაისპირეთში ტერიტორიების ახალი გადანაწილება დაიწყო. გადანაწილებაზე საუბრისას იორდანე კვლავ იხსენიებს სარმატებს და ალანებს, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, იმხანად ალანებს საკუთარი ბელადი ჰყოლიათ.

ჟუნებზე გამარჯვების შემდეგ გეპიდების ელჩები წარდგენენ ბიზანტიის იმპერატორის – მარკიანეს წინაშე და მისგან ჟუნების მფლობელობიდან განთავისუფლებული დაკიის ტერიტორიაზე დასახლების ნებართვა მიიღეს. როცა გოთებმა შეიტყვეს გეპიდები ჟუნების მიწებს იკავებდნენ, ხოლო თვით ჟუნები თავიანთ ძველ ადგილებს უბრუნდებოდნენ⁶⁷, იფიქრეს, რომ დაპყრობის გზით მიწების მოპოვებას სჯობდა იმპერატორისათვის პანონიის ტერიტორია ეთხოვათ⁶⁸.

ამის შემდეგ იორდანე გვაუწყებს: საერომატები, ჩვენ რომ სარმატებს ეუნოდებთ, ქემანდრები და ჟუნების ნაწილი ილირიაში – ქალაქ კასტრამარტინთან, მათთვის მიცემულ მიწებზე დასახლდნენო. სკირებმა⁶⁹, სადაგარებმა⁷⁰ და ალანთა ნაწილმა თავიანთი ბელადის კანდაკის ხელმძღვანელობით მცირე სკეითეთი და ქვემო მეზია მიიღეს⁷¹.

იორდანეს მიერ დასახელებული საერომატები (იგივე სარმატები) ე. სკრეინსკაიას თანახმად, იაზიგების ნარჩენები უნდა ყოფილიყვნენ⁷². რაც შეეხება „მცირე სკეითეთს“ და ქვემო მეზიაში ჟუნებთან ერთად დასახლებულ ალანებს, როგორც ე. სკრეინსკაია შენიშნავს, ისინი ან ბალკანეთში დარჩენილი ალანები უნდა ყოფილიყვნენ, ან ჟუნებისადმი მიეძღვებოდა ალანების მცირე ნაწილი, რომლებიც გალიაში და იტალიაში ჟუნებთან ერთად ლაშქრობის შემდეგ უკან დაბრუნდნენ⁷³. ეს ხალხი გერმანული წარმოშობის სკირებთან და სადაგარების ჟუნურ ტომთან ერთად ქვემო მეზიასა და მცირე სკეითეთში დასახლდა⁷⁴.

როგორც ვნახეთ, დუნაისპირეთში სარმატული ტომების გამოჩენის პირველივე წლებიდან ევროპის ტერიტორიაზე არ ყოფილა დიდი ბრძოლა, რომელშიც მათ მონაწილეობა არ მიეღოთ. განუწყვეტელ ბრძოლებში მონაწილეობამ სარმატული გაერთიანებების ადამიანური რესურსები განადგურების პირამდე მიიყვანა. დუნაისპირეთში ჟუნების გაბატონების შემდეგ, სარმატულ გაერთიანებებს საკუთარი ბელადები (თუ წინამძღოლები) ჰყავდა, მაგრამ ისინი ჟუნების წინამძღოლთა ნების აღმსრულებლები იყვნენ. ჟუნთა ჰეგემონობისას ისინი ცალკე პოლიტიკურ გაერთიანებებს აღარ წარმოადგენდნენ. ალანები, ისევე როგორც სარმატული მოდგმის სხვა ხალხები, ჟუნთა ბელადებს მებრძოლთა სახით აინტერესებდათ. ბრძოლებში დახელოვებული სარმატი მეომრები ევროპაში ჟუნთა გაერთიანების არსებობის მთელ მანძილზე (დაახლ. 375-455 წწ.) – ჟუნთა ბელადების საიმედო დასაყრდენი იყვნენ, რის გამოც ბრძოლებში მრავალი ილუპებოდა. ყოველივე ამან თავისი შედეგი გამოიღო: ჟუნებთან ერთად შორეულ დასავლეთში გადასული ალანები, – წერს ი. კულაკოვსკი, – V-VI საუკუნეების მოვლენათა მორევში ჩაინთქნენ. ისინი ისე შეერივნენ გარმანულ და რომანულ მოსახლეობას, რომ VII და შემდგომ საუკუნეებში დასავლეთევროპულ წყაროებში მათზე ცნობები აღარ არის⁷⁵ (როგორც ვნახეთ, მსგავსი ბედი ეწერათ ჩრდილო აფრიკაში გადასულ ალანებს).

რაც შეეხება ახ. წ. I-II საუკუნეებში დუნაისპირეთში შესული იაზიგებისა და როქსოლანების საკმაოდ ძლიერი გაერთიანებების მთაბოძალებს, რომლებიც გალიაში არ წავიდნენ, დროთა განმავლობაში ისინიც გაქრნენ ისტორიის ასპარეზიდან. იაზიგების ერთი ნაწილი, მართალია, პანონიაში დარჩა, მაგრამ, სწორედ პანონია იყო ის ტერიტორია, რომლის მოსახლეობა განუწყვეტლივ ახლდებოდა და იცვლებოდა. 567 წელს პანონიის ტერიტორიაზე ცენტრალური აზიიდან წამოსული თურქ-ავართა კაგანატი შეიქმნა, შემდეგ კი მადიართა წინაპრების მასიური დასახლების ადგილი გახდა. საუკუნეთა განმავლობაში ბრძოლებით ძალაგამოცლილმა იაზიგებმა (რომლებიც სარმატებად, ზოგჯერ კი ალანებად იწოდებოდნენ) ეთნიკური სახე ვეღარ შეინარჩუნეს. ი. კულაკოვსკი, როგორც ითქვა, მათ ასიმილაციას ჯერ კიდევ ადრეშუასაუკუნეებში ვარაუდობდა⁷⁶, მაგრამ, ეს თვალსაზრისი არ დადასტურდა. თუ თანამედროვე

67 იქვე. გულისხმობენ აზოვისპირეთის სტეპებს. იქვე, გვ. 330, პენ. 644.

68 იქვე, გვ. 119.

69 ე. სკრეინსკაიას შენიშვნით სკირები (sciri) ერთ-ერთი გერმანული ტომი იყო, IV ს-ში ცხოვრობდნენ ჩრდილო-დასავლეთ შაიზლიისპირეთში. იქვე, კომენტარებში, გვ. 332, პენ. 654.

70 სადაგარები (Sadagarii) ე. სკრეინსკაიას ეარაუდით ჟუნური ტომი უნდა ყოფილიყო. იქვე, კომენტარებში, გვ. 333, პენ. 655.

71 იქვე.

72 იქვე, კომენტარებში, გვ. 331, პენ. 647.

73 მათი წინამძღოლი იყო კანდაკი. Иордан, გვ. 119, შდრ., იქვე, გვ. 333, პენ. 656.

74 იქვე, გვ. 119, შდრ., იქვე, პენ. 657, 658.

75 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 45.

76 იქვე.

ისტორიკოსის აგუსტი ალემანის მიერ მოტანილ ერთ ცნობას გავითვალისწინებთ, იაზიგებს კარგა ხანს შეუნარჩუნებიათ ეთნიკური სახე და ენა. როგორც ა. ალემანი წერს, სილეზიელი გერმანელი გეორგ ვერ-ნერი 1543 წელს იუწყებოდა: „დღეს უნგრეთში ჯერ კიდევ არსებობს ხალხი იაზიგები, რომლებიც თავს უწოდებს შემოკლებული სახელით – იაზ და ინარჩუნებენ თავიანთ, ბუნებრივ და განსაკუთრებულ ენას, რომელიც უნგრულისაგან განსხვავდება“⁷⁷. მაგრამ, – დასძენს ალემანი, – ფერენც ფორიმ-ოსტროკო-ჩის მოწმობით, ყველა იასი (ე. ი. იაზიგი – ვ. გ.) 1693 წელს უკვე უნგრულად ლაპარაკობდა. მათ მიერ დაკავებულ ტერიტორიას დღეს ისევ ეწოდება იასშიგ და ის ბუდაპეშტის აღმოსავლეთით, დუნაისა და ტისას შორის მდებარეობს⁷⁸.

ძველმა იაზიგებმა პანონიის ტერიტორიაზე XVI ს-ის დასასრულამდე რომ შემოინახეს მეობა, იმის მაჩვენებელია, ისინი ძველ ეროვნულ ტრადიციებს საუკუნეების განმავლობაში ინარჩუნებდნენ, მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია ეროვნული თვითშეგნება, აზოვისპირეთში დარჩენილ სარმატების შთამომავლებსაც შეენარჩუნებინათ. საქმე ისაა, რომ ზოგი მეკლევარი პანონიაში XVI ს-შიც მცხოვრებ იაზიგებს იქ XIII ს-ში შესულებად თვლის⁷⁹. მაგრამ ის ფაქტი, გეორგ ვერნერი მათ „იაზ“-ებს (იაზიგებს) უწოდებს და მათი განსახლების არეალად ქ. ბუდაპეშტის აღმოსავლეთით, მდ. დუნაისა და ტისას შორის მდებარე ტერიტორიას უთითებს, სრულ საფუძველს გვაძლევს ეს იაზიგები ახ. წ. I ს-ის დამდეგს ჩრდილო აზოვისპირეთიდან გადასული იაზიგების შთამომავლებად ჩათვალოთ. რაც მთავარია, XVI ს-შიც კი მდ. დუნაისა და ტისას შუამდინარეთში იაზიგებად სახელდებული ხალხის არსებობა იმაზე მიგვანიშნებს, 406 წელს მდ. რაინის დასავლეთით გადასულ ვანდალებს მხოლოდ იაზიგების ნაწილი გააყოლია, მათ ნაწილს ისევ პანონიაში გაუგრძელებია ცხოვრება და უნგრელებმა მხოლოდ XVII საუკუნეში შეძლეს მათი ასიმილირება.

ასე რომ, ატილას იმპერიის დანგრევის შემდეგ დუნაისპირეთში გადასული სარმატული გაერთიანებების შთამომავლებმა ეთნიკური თავისთავადობის შენარჩუნება ბოლომდე ვერ შეძლეს. სარმატული წარმომავლობის ის მასა, რომელიც დუნაისპირეთში შემორჩა, საკმაო არ აღმოჩნდა, რათა სახელმწიფო ჩამოეყალიბებინა, ხალხსაც არსებობა გაეგრძელებინა და ეთნიკური სახე შეენარჩუნებინა. სარმატული მოდგმის მოსახლეობის ბედზე, როგორც ზემოთაც აღვნიშნე, დიდი გავლენა იქონია იმანაც, მათი განსახლებების არეალში VI საუკუნიდან აზიიდან მოსულმა თურქულენოვანმა ტომებმა რომ დაიწყეს დამკვიდრება. მომთაბარე მეურნეობის მიმდევარი სარმატების შთამომავლებმა მოსულ ხალხებთან – განსაკუთრებით გათურქებული უგორების წარმომავლობის მადიარებთანაც (ახლანდ. უნგრელების წინაპრები) ადვილად გამონახეს საერთო ენა (ამ საკითხებზე ქვემოთ მექნება საუბარი). სარმატ-ალანების დაქსაქსებასა და სხვა ხალხებთან ასიმილაციას იმანაც შეუწყო ხელი, მათი ცხენოსანი რაზმები მთელი დუნაისპირეთის (და არა მარტო იქ) ვრცელ ტერიტორიაზე თავისუფლად რომ დათარეშობდნენ. ისიც გასათვალისწინებელია, სხვადასხვა ქვეყნების მონარქები ალანებად წოდებულ ძველ სარმატთა შთამომავლებს დიდი ხალისით რომ ინვესტირებდნენ სამხედრო სამსახურში და სამეფო კარზე. ამ მხრივ განსაკუთრებით რომის იმპერიის აღმოსავლეთი ნაწილი (შემდეგში ბიზანტიის იმპერია) გამოირჩეოდა. ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე და სამხედრო სამსახურში არაერთი წარმომადგენელი ალანი პირი ჩანს⁸⁰.

როცა დუნაისპირეთში გადასულ სარმატულ გაერთიანებათა ბედზე ვსაუბრობთ, შემდეგიც უნდა აღვნიშნო: სარმატებისა და გერმანელების ყოფა, ჩაცმა და ადათ-წესები ძველ რომაულ საზოგადოებაში დიდ ინტერესს იწვევდა. ამ მხრივ მათ რომაულ საზოგადოებაზეც გარკვეული გავლენა მოახდინეს. მიუხედავად იმისა, რომ საუკუნეების მანძილზე რომის პროვინციების მეზობლად მომთაბარე სარმატები, რომაული საზოგადოების მაღალ ფენებში – ველურ, ძარცვა-გლეჯისა და მრისხანე მეკლელის სიმ-

77 თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების, გვ. 38.

78 იქვე.

79 ვარაუდობენ, რომ 1239 წელს, როცა უნგრეთის მეფემ ბელა IV-მ ნება დართო მონღოლებს გადარჩენილ კუმანებს (ყოჩაყებს) ცენტრალურ უნგრეთში დასახლებულიყვნენ, მათ შორის იყვნენ ალანთა ჯგუფებიც. ასევე ალანთა რაღაც ჯგუფი უნგრეთში ყოჩაყებისაგან დამოუკიდებლადაც უნდა მისულიყო. იქვე, გვ. 37.

80. ვოლოკოვას თანახმად უნგრელები ალანებს „káz-ok“-ებს (ე. ი. იაზიგებს, ვ. გ.) უწოდებენ და ეს სახელი სრულად შეესაბამება ანტიკური ეთნონიმის – „იაზიგების“ სახელს (იხ. Волкова Н. Г., Упущены и племенные названия Северного Кавказа, М., 1973, გვ. 104, შენ. 11). 6. ვოლოკოვას ამ შენიშვნის შესახებ უნდა აღვნიშნო. ეს იაზიგები, როგორც ითქვა, ანტიკურ ხანაში დუნაისპირეთში გადასული და შემდეგ იქ დასახლებული იაზიგების შთამომავლები იყვნენ და არა ალანებისა. რაც მთავარია, მისი მტკიცებითაც, ალანები უნგრეთის ტერიტორიაზე ყოჩაყებთან (вместе с половцами) ერთად 1238 წელს გამოიძვდნენ და XVII საუკუნის ბოლომდე იაზიგებად იწოდებოდნენ (იქვე. იმონებებს: Ламанский В. И., Заметки об ясах-аланах. АИЗ, М., 1899, №8-10).

80 Купцовский Ю., дах. ნაშრომი, გვ. 27-28.

ბოლოდ იყვნენ მიჩნეულნი⁸¹, მოხდა საოცრება, თვით რომაელებმა დაიწყეს ბარბაროსებისადმი მიბაძვა. რომის იმპერიის დიდკაცობა და თვით საიმპერატორო კარი ბარბაროსთა ჩაცმულობითა და წეს-ჩვეულებებით დაინტერესდა.

ზემოთ უკვე მივუთითე, ჯერ კიდევ ახ. წ. I ს-ში არაერთ რომაელს სკეითური ცხოვრება რომანტიკულად რომ ეჩვენებოდა, და მათ ჩაცმაშიც ბაძავდა. ეს პროცესი იმპერიის კრიზისის დროს კიდევ უფრო მკვეთრად გამოიკვეთა. III ს-ის დასასრულიდან რომის არმიის შეიარაღება, ბრძოლის სტრატეგიული და ტაქტიკური ხერხები სულ უფრო და უფრო ბარბაროსულს ემსგავსებოდა⁸². არმიის მეთაურთა შემადგებლობა და რიგითი მებრძოლების დიდი ნაწილი გერმანელებისაგან და სარმატებისაგან კომპლექტდებოდა. „ჯარისკაცი“ „ბარბაროსის“ სინონიმად იქცა⁸³. IV ს-ის ამბების აღწერისას ვ. სერგეევი ამიანუს მარცელინუსს იომნებს და წერს: „გერმანელები – ვანდალები, ალემანები, საქსები და ფრანკები საცხებით დაუფლენ რომის სახელმწიფოს“-ო⁸⁴.

ვ. სერგეევის სიტყვით, რომის იმპერიის არსებობის ბოლო საუკუნეებში, ამ დაცემულობისა და გახრწნის ეპოქისათვის დამახასიათებელია მიმბაძველობა ბარბაროსებისადმი, რაც იქამდე მივიდა, რომ იგი მოდად იქცა. საიმპერატორო სასახლის მსახურნი და არისტოკრატია ბარბაროსებს ბაძავდნენ ჩაცმა-დახურვაში, გავლა-გამოვლაში, მიმოხერასა და ლაპარაკში. მოდაში შემოვიდა გრძელი თმისა და წვერის ტარება, გაჩნდა წინდები, ქურქები. რომაელები კულინარიაშიც კი ბარბაროსებს ბაძავდნენ⁸⁵. იმპერატორ გრაციანუსს თუ გერმანელი ოფიცრებისადმი მიეკრძოებას საყვედურობდნენ⁸⁶, იმპერატორი თეოდოსიუს დიდი (379-395 წწ.) „გოთებისა და მშვიდობიანობის“ მეგობრად ითვლებოდა⁸⁷, ბარბაროსებისადმი რომაული არისტოკრატისა და საიმპერატორო კარის ასეთი დამოკიდებულების მიუხედავად, ი. კულაკოვსკის სიტყვით, ალანებზე რომაულმა კულტურამ გავლენა ვერ მოახდინა (მდრ. შენ. №81). მა-სალიის (მარსელიის – ვ. გ.) პრესვიტერი სალიანი, რომელიც 439-451 წლებში სხვადასხვა ბარბაროსული ტომების დახასიათებას, მის თანამედროვე ქრისტიანებისადმი მათი დამოკიდებულების მიხედვით აღ-გენდა, – წერს ი. კულაკოვსკი, – ალანების შესახებ არცერთ საქებად თვისებას არ აღნიშნავს, მხოლოდ მძარცველურ სიხარბეზე და უტიფარ ზნე-ჩვეულებებზე მოუთითებს⁸⁸.

V ს-ის შუახანებში (ეს ატილას იმპერიის ბოლო წლები იყო) ბიზანტიის საიმპერატორო კარზე მყოფი ალანები, დიდი ალბათობით, ძველთაგანვე დუნაისპირეთში მყოფი ალანების (ან სხვა სარმატული ტომების) წარმომადგენლები უნდა ყოფილიყვნენ. როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ატილას იმპერიის დანგრევის შემდეგ დუნაისპირეთში გადასული სარმატული გაერთიანებების შესახებ სულ უფრო მცირე ცნობები გვაქვს. ი. კულაკოვსკის თანახმად, მდ. დუნაის ქვემო დინებაზე, ერთხანს, ალანთა გაერთიანების არსებობა გვიანდელ გეოგრაფულ გადმოცემებშია ასახული. წმინდა ბეატას (გარდ. 776 წ.) რუკაზე მდ. დუნაის ზღვასთან შესართავში და შავი ზღვის ახლოს – სანაპიროზე აღნიშნულია: „ალანია“. როგორც ამ რუკის ახლადგამოცემელმა კონრად მოულერმა გაარკვია, – წერს ი. კულაკოვსკი, – წმ. ბეატას, ასევე ოროზიუსს ხელთ საერთო წყარო – ჯერ კიდევ IV ს-ში შედგენილი რომაული ხანის მსოფლიო რუკა უნდა აქონოდათ⁸⁹. ი. კულაკოვსკისავე სიტყვით, ნეტარი იერონიმეს რუკაზე, რომელიც XII ს-ის კოდექსშია შემონახული და გამოცემულია იმავე კონრად მოულერის მიერ, მდ. დუნაის ერთ-ერთი შენაკადი „ალანთა მდინარედ“ (Alanius fluvius) იწოდება და არის წარწერა: „სკეითი ალანები“ (Alani scite)⁹⁰. ი. კულაკოვსკი იქვე დასძენს: XIII ს-ის რუკაზე (ამ რუკასაც ძველი მასალა უდევს საფუძვლად), „ალანია“ მინიშნებულია ძველ ადგილზე. აღნიშნულის გარდა, რიჩარდ გოლდინგამის რუკაზე მდ. დუნაის მარცხენა მხარეზე, აღმოსავლეთი შენაკადის სახელად მითითებულია Alanius fluvius, ხოლო პანოვერის პერბსდორფის (ჟენცორფი) მონასტერში დაცულ რუკაზე, რომელიც 1284 წლით თარიღდება, მდ. დუნაის

81 იმ დროისათვის რომაელებისათვის იაზიგების ოფიციალური სახელი იყო სარმატი (იქვე, გვ. 31). ი. კულაკოვსკი წერს: „Прожив почти четыре века в соседстве с римлянами, сарматы остались таким же диким конным народом, каким они были в пору своего появления на свете истории. Удержав сами свой кошовый и конный быт и строй, они привили их также своим германским соседям, свевам и квадам“, იქვე, გვ. 32.

82 სერგეევი ვ. ს., ძველი რომის ისტორიის ნარკვევები, II, გვ. 896, 803.

83 იქვე, გვ. 896.

84 იქვე, გვ. 897. ამიანუსი ასევე მოუთითებდა მოსახლეობის შიძინე მდგომარეობის შესახებ (XXXI, 8, 6-8), გვ. 555-556.

85 სერგეევი ვ. ს., დასახ. ნაშრომი, გვ. 897.

86 ამ იმპერატორს დაცვაში ძალიან ძვირად დაქირავებული ალანთა რაზმი ჰყავდა. თან, იმდენად მოსწონდა და გატაცებული იყო მათთან ურთიერთობით, რომ ერთხელ ჯარის წინაშე ბარბაროსული სამოსით გამოცხადდა, რის გამოც მომხრეებში უკმაყოფილება გამოიწვია. იხ. Феодора Е. В., დასახ. ნაშრომი, გვ. 231.

87 სერგეევი, ვ. ს., დასახ. ნაშრომი, გვ. 897.

88 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 39-40.

89 იქვე, გვ. 23.

90 იქვე, გვ. 24.

ქვემო დინებაზე, მარცხენა მხარეს იკითხება Alani schite (უნდა იყოს scite, როგორც წერდნენ შუა საუკუნეების ძველი scythae-ს შესატყვისად)⁹¹.

ი. კულაკოვსკის თანახმად, მის მიერ მოტანილ მასალებში გაცილებით ადრეული, კერძოდ, ახ. წ. IV ს-ის ბალკანეთში არსებული ვითარება რომაა ასახული, ეს XII ს-ის კოდექსში შემონახული ნეტარი იერონიმეს მიერ მდ. პირეტას (პრუტი) „ალანად“ მოხსენიება, ე. ი. იმ ხალხის სახელით, რომლებიც ამ მდინარის სანაპიროზე ცხოვრობდნენ⁹².

406 წელს გალიაში (ძველი საფრანგეთი), შემდეგ კი ესპანეთსა და ჩრდილო აფრიკაში გადასვლით, ძველი სავრომატების შთამომავლებმა უფრო გააფართოვეს თავიანთი მომთაბარეობის არეალი. ამიტომ, საინტერესოა აღნიშნულ ტერიტორიებზე თუა მიკვლეული მათდამი მიკუთვნებული არქეოლოგიური მასალა.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, დასავლეთ ევროპაში ალანთა ნაკვალევის ძიებისას ძირითადად პუნებთან ერთად მათ მიერ განვლილი ის გზაა გასათვალისწინებელი, რომელიც IV ს-ის ბოლო ათწლეულებსა და V ს-ის I ნახევრის ამბებთან დაკავშირებით ევროპულ საისტორიო წყაროებში იხსენიება. ამ ცნობებში უნდა გამოიყოს ის ადგილები, სადაც ალანები შედარებით ხანგრძლივად გაჩერდნენ. ასეთი კი, უპირველეს ყოვლისა, დაკია და პანონიაა, შემდეგ ჩრდილო საფრანგეთი, მდ. ლუარას დაბლობი, ესპანეთი და ჩრდილო აფრიკა⁹³.

ყაზახეთის ჩრდილო ველებიდან მოკიდებული ნორმანდიაში (საფრანგეთი) ფართოდ გავრცელებული ე. წ. „княжеские“ – მამაკაცებისა და ქალების მდიდრულ სამარხებს, ძირითადად სარმატებს (ალანებს) აკუთვნებენ. სამარხებში გატყეხილი სარკის ჩატანების ფაქტი მ. როსტოვეცეს საფუძველს აძლევდა, ასეთი სამარხები სარმატი ქალებისადმი მიეკუთვნებინა⁹⁴. საერთოდ, იმ მდიდრულ სამარხებს, რომლებშიც გვიანსარმატული კულტურისათვის დამახასიათებელი ინვენტარია მიკვლეული, მართალია, ალანებისად მიაჩნიათ, მაგრამ იმაზეც მიუთითებენ, ცენტრალურ და დასავლეთ ევროპაში მიკვლეულ, ალანებისადმი მიკუთვნებულ სარმატების ინვენტარსა და აღმოსავლეთ ევროპის სარმატულ-ალანური სამარხების ინვენტარებს შორის არ შეიძლება სრული შესაბამისობა ვეძიოთ. V ს-ის დამდეგს ცენტრალურ ევროპაში შექმნილი უჩვეულოდ რთული ეთნიკური და კულტურული გარემოს გამო ძნელია ალანური (სარმატული) სამარხეული კომპლექსების მიკვლევა – სამარხებში აშკარად შეიმჩნევა ადგილობრივი – გერმანული ტომების კულტურის კვალი. მათში ალანურ-სარმატულ ინვენტართან ერთად არის ადგილობრივი წარმომავლობის ნივთები⁹⁵. საერთოდ, დასავლეთ ევროპულ მკვლევართა აზრით, პუნების ნაკვალევზე მიკვლეული და სარმატებისადმი მიკუთვნებული სამარხების ინვენტარის კონკრეტულ ხალხთან დაკავშირება ჭირს⁹⁶. ამიტომ ეს მკვლევრები: ტრანსილვანიაში, უნგრეთში, ავსტრიაში, შუა რაინზე, ჩრდილო საფრანგეთში, ესპანეთსა, დაბოლოს ჩრდილო აფრიკაში მიკვლეულ, პუნთა მოძრაობასთან დაკავშირებული სამარხების ინვენტარს, უფრო მეტად გოთებსა და პუნებს აკუთვნებენ⁹⁷ (თუმცა იყო ცდა ასეთი სამარხებიდან ისინი გამოეყოთ, რომელთა ინვენტარშიც ირანული გავლენა დასტურდება), რის გამოც მკვლევართა დიდი ნაწილი იმ აზრისაა, რომ ალანებს უმნიშვნელო კვალი უნდა დაეჩნიათ მათი თანადროული ხალხების კულტურულ ცხოვრებაზე⁹⁸.

ევროპაში გადასულ სარმატთა და იმ სარმატთა შთამომავლებს შორის, რომლებიც ჩრდილო კავკასიის ველებზე შემოვიდნენ, ერთი დიდი განსხვავებაა – აორსებმა და სირაქებმა მდ. თერგის ვაკისზე და მდ. ყუბანის ზემონელზე სახელმწიფოებრივ გაერთიანებებს დაუდეს საფუძველი, და ეთნიკური სახე, ენა, თვითმყოფადი კულტურა შეინარჩუნეს – რაც მთავარია, თანამედროვე ოსი ხალხი მათი შთამომავლები არიან. ევროპაში გადასულმა სარმატებმა – ძირითადად: იაზიგების, როქსოლანებისა და ალანების ძლიერმა გაერთიანებებმა თავიანთი ადამიანური რესურსები ისე ამოწურეს, სახელმწიფოები ვერ შექმნეს. ათი ათასობით მათი თანატომელი ბრძოლებში დაიღუპა, ცოცხლად დარჩენილნი ევროპის ხალხებს შეერწყნენ – ისტორიის ასპარეზიდან გაქრნენ. ევროპულმა მემკთიანეებმა სარმატთა მრავალრიცხოვანი მასიდან მხოლოდ მათი ბელადების (ე. წ. მეფეების) სახელები შემოგვინახეს, და ესეც დიდი საქმეა. ასეთებია იორდანესა და გრიგოლ ტურელის მიერ სარმატთა მეფეებად დასახელებული: სან-

91 იქვე.

92 იქვე.

93 Кузнецов В. А., Пудовин В. К., Аланы в Западной Европе в эпоху „Великого переселения народов“, СЛ., М., 1961, №2, გვ. 85.

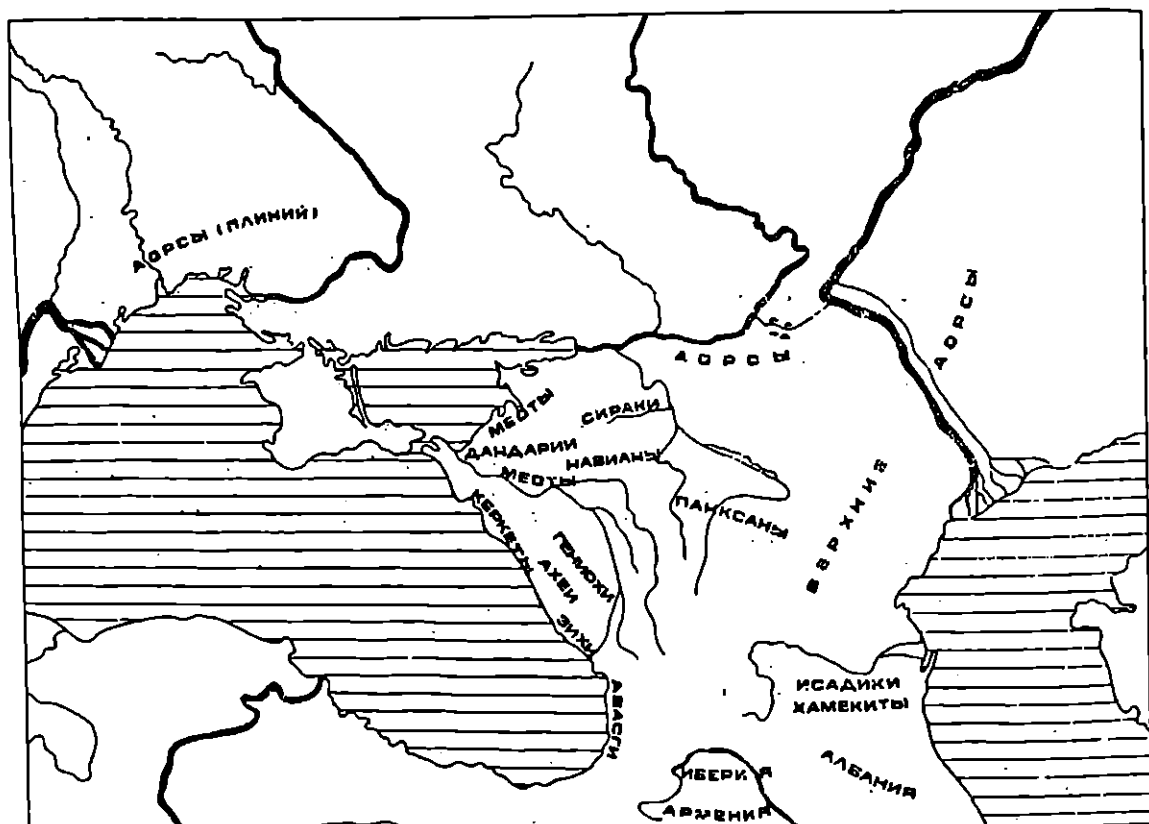
94 იქვე, გვ. 87.

95 იქვე, გვ. 89.

96 იქვე, გვ. 90.

97 იქვე, გვ. 91.

98 იქვე. ალანთა დასავლეთ ევროპაში გადაადგილების შესახებ იხ. Виноградов В. Б., Аланы в Европе. ВЛ., 1974, გვ. 113-118.

რუკა ამოღებულია ვ.პ. შილოვის წერილიდან: "Апср".

გიბანი (Sangibatus), რესპენდიალი (იხსენებს გრიგოლ ტურელი), ადაკი, ეოხარი (eoari), კანდაკი (Candac) და ბეორგი⁹⁹ (Beorgus). მათგან ზოგი მდ. ლუარას აუზში გაჩერებული ალანების მეფეები იყვნენ. დასახელებული მეფეებიდან გოარი 448 წელს რადგან აეციუსს ეხმარებოდა არმორიკაში¹⁰⁰ ბაგაუდებთან (სახალხო-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მონაწილენი III-V სს. გალიასა და ესპანეთში) ბრძოლაში¹⁰¹, იგი სანგიბანის წინამორბედ მეფედ უნდა მივიჩნიოთ. თვით სანგიბანი კი, როგორც ენახეთ, 451 წელს კატალაუნის ბრძოლაში ალანთა ლაშქარს სარდლობდა.

99 Иордан. Кومنентарები, გვ. 277, შენ. 388 გაგრძელება.

100 ასე იწოდებოდა ტერიტორია სამხრეთ-დასავლეთ გალიაში — გვიანდელი ბრეტანი. იხ. სტ. Арморика, СИЭ, ტ. I, სვეტი 748.

101 Иордан. Кومنентარები, გვ. 277, შენ. 388 გაგრძელება. ჩრდილო კავკასიაში შემოსული ოსთა წინაპრების მეფეებიდან ანტიკურ ხანაში ეიცით, სირაქთა მეფეები: ზორსინე, ანბაზუკი, ბაზუკი; აორსთა მეფე-ევრონე. ადრეშუასაუკუნეებში (VI ს.) ოსური გაერთიანების მეფე საროსია.

დუნაისპირეთში გადასულ სარმატული გაერთიანებების გარკვეულ ნაწილს ახ. წ. I საუკუნიდან, როგორც ვნახეთ, ინდოევროპული მოდგმის გერმანელი ტომების, IV ს-ის 70-იანი წლებიდან კი ნედაოს ბრძოლამდე (454 წ.) ჰუნების, ხოლო ჩრდილო კავკასიაში შემოსულ აორსებსა და სირაქებს ჰუნ-თურქების გვერდით უზდებოდათ ცხოვრება. ინდოევროპული კულტურის ერთ-ერთი არეალიდან („იამნა-ია კულტურა“) გამოსული სავრომატების შთამომავლები რომ ადვილად ეგუებოდნენ ინდოევროპული მოდგმის გერმანული ტომების (ოსტგუთები, ვესტგუთები, ვანდალები, სვეები და სხვანი) გვერდით ცხოვრებას, ეს თითქმის, გასაგები უნდა იყოს, მაგრამ იმავე სავრომატების შთამომავლებს რა საერთო უნდა ჰქონოდათ ცენტრალური და შუა აზიიდან, ასევე დასავლეთ ციმბირის ტყე-ველიანი ზონიდან გამოსულ ჰუნებთან და ჰუნ-თურქებთან?

დუნაისპირეთში ჰუნებთან სარმატული ტომების თანაცხოვრება, მართალია, იძულებითი იყო, მაგრამ ჰუნების ქვეშევრდომობაში მოხვედრილმა სარმატებმა ჰუნებთან მაინც ადვილად გაიმონახეს საერთო, რის გამოც სარმატებს ჰუნების გვერდით ცხოვრება უადვილდებოდათ. მსგავს მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე ჩრდილო კავკასიაშიც (СИЗ-ში მოთავსებულ ნერილში „Хунну“ ლ. გუმბილიოვი ნერს, - „Культура Хунну имела сходство со скифо-сарматской“. იხ. ტ. 15, М., 1974, სვეტი 687).

IV ს-ის 70-იანი წლებიდან ჩრდილო კავკასიის ველებზე დამკვიდრებული სარმატი სირაქებისა და აორსების შთამომავლების მიერ შექმნილი გაერთიანებების არსებობას დასაველეთ ციმბირის, ცენტრალური და შუა აზიის ველებიდან მოსული თურქული გაერთიანებების სხვადასხვა ნაჲად საუჲუნეთა მანძილზე მუდმივ საფრთხეს უქმნიდა. ძველი სარმატების შთამომავლები ხშირად ჰუნ-თურქული მოდგმის ტომების ქვეშევრდომებიც ხდებოდნენ, მიუხედავად ამისა, ოსთა წინაჲრები ადვილად ეგუებოდნენ შექმნილ გარემოებას და ჰუნ-თურქებთან მეგობრულ ურთიერთობასაც ამჲარებდნენ.

ქვემოთ აღმოსაველი ევროპაში შემოსულ ჰუნ-თურქებთან სარმატების ურთიერთობაზე მექნება საუბარი. შევეცდები აეხსნა, რა აკავშირებდა სარმატული მოდგმის ტომებს: ბოლგარებთან, ოგორებთან, საბირებთან და სხვებთან. დასმულ კითხვაზე პასუხის გაცემით, ვფიქრობ, თანამედროვე ოსების ეთნო-გენეზის საკითხსაც უკეთ წარმოვაჩენ.

მდ. ყუბანის ზემონელზე სირაქების მოთავეობით ჩამოყალიბებულ სარმატულ გაერთიანებას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ველებზე დამკვიდრებულ ოგორებთან და ბოლგარებთან, ხოლო თერგის ეაქისზე შესული სარმატი აორსები ასევე ახლოს იყვნენ კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით V ს-ის დასაბრუნს მისულ საბირებთან.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, „იამნაია კულტურის“ გავრცელების არეალიდან გამოსულმა საერომატიებმა მდ. ვოლგა პუნებთან შედარებით 1000-ზე მეტი წლით ადრე გადმოლახეს (უფრო გვიან გადმოვიდნენ აღმოსავლეთ ევროპაში სხვადასხვა პუნურ-თურქული გაერთიანებები, მ. შ. ბოლგარები და საბირები), ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე დამკვიდრებულ სარმატთა შთამომავლებს პუნებთან და პუნ-თურქებთან საერთო არაფერი არ უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ, როგორც აღვნიშნე, კულტურისა და წეს-ჩვეულებათა მხრივ მათ ბევრი საერთო აღმოაჩნდათ.

ჯერ ენახოთ რა საერთო ჰქონდათ ინდოევროპული მოდგმის საერომატების შთამომავლებს ჰუნ-თურქებთან, შემდეგ კი იმის შესახებ მოგითხრობთ რას უნდა განეპირობებინა ჰუნ-თურქებთან სარმატების სიახლოვე.

იმ სარმატული გაერთიანებების ბედზე, რომლებიც დუნაისპირეთში პუნებს დახვდნენ ან აღმოსავლეთ ევროპის ველებიდან პუნებმა თან გაიყოლეს, უკვე ვისაუბრე. ისიც ვაჩვენე, რა ბედი ენია ატილას გარდაცვალების შემდეგ პუნთა იმპერიას, რომლის აღმოსავლეთი საზღვარი მდ. ვოლგის დასავლეთ ნაპირებამდე და კავკასიის მთებამდე აღწევდა. პუნებისა და მათ ხელქვეით მოქცეული ძლიერი სარმატული გაერთიანებების (როქსოლანების, იაზიგების, ალანების) ისტორიის ასპარეზიდან გადაგების შემდეგ, აღმოსავლეთ ევროპის აბორიგენ მოსახლეობას, თითქოს, შეება უნდა ეგრძნო, მაგრამ პუნთა თავდაპირველი მომთაბარეობის არეალი – ცენტრალური და შუა აზიის ველები, ასევე დასავლეთ ციმბირის ტყე-ველიანი ზონა¹ იყო ის ტერიტორია, საიდანაც საუკუნეთა განმავლობაში აღმოსავლეთ ევროპაში თურქული და თურქიზირებული უგორული წარმომავლობის ტომები მოდიოდნენ. ამ ტომებიდან ზოგი სამომთაბარეოდ ჩრდილო კავკასიისა და აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ველებზე ჩერდებოდა და დროთა განმავ-

* ამ ტომების წარმომადგენელთა შორის ხშირი რომ უნდა ყოფილიყო ქორწინებები, ამის ნათელი მაგალითია ის, რომ აღ-
ანთა მეფე კანდაკის დისწული, ბიზანტიის იმპერიის სამხედრო სამსახურში მყოფი-არმიის მაგისტრის გუნტიგის ბაზას
მამა გოთი ანაგისი, ატილას გარდაცვალების შემდეგ პანონიაში დასახლებული გოთების ერთ-ერთი ცნობილი ამაღთა
საგვარეულოდან იყო. იხ. Иордан, დასახ. თხზ., გვ. 12, მდრ. იქვე, გვ. 15-17, გვ. 263 მწ. 363.

1 ამ ზონის მოსახლეობის შესახებ ასევე იხ. Племена лесостепной и лесной полосы Западной Сибири в I тыс. до н. э. Бугенко — История Сибири, Л., 1968, გვ. 237-239.

ლობაში სახელმწიფო გაერთიანებებს ქმნიდა. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი იყო აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით შექმნილი ბოლგარული გაერთიანება. მდ. ყუბანის აუზში დამკვიდრებულ ოსთა წინაპრებს – სირაქებს სწორედ მათ გვერდით უხდებოდათ არსებობა. ინდოევროპული მოდგმის ოსთა წინაპრებისა და თურქულ-უგორული წარმომავლობის ბოლგარების (ოგორების) თანაცხოვრება დასახელებულ ტერიტორიებზე არქეოლოგიური მასალითაც დასტურდება, მაგრამ კულტურის მხრივ მათ იმდენი საერთო პქონდათ, რომ ამ ხალხთა სამაროვნების ერთმანეთისაგან გარჩევა ჭირს. ზემოყუბანისპირეთში VI-VII საუკუნეებისადმი მიკუთვნებული სამაროვნების შესწავლის შემდეგ ვ. კოვალესკიამ აღნიშნა: სამაროვნებში აღმოჩენილი მასალის მიხედვით მოსახლეობის ეთნიკური კუთვნილების შესახებ გადაჭრით ვერაფერს ვიტყვი... ახლა შეიძლება ის ვივარაუდო, რომ მიკვლეულ სამაროვნებში შეიძლებოდა თავიანთი მიცვალებულები დაემარხათ როგორც ირანულენოვან ალანებს, ისე თურქულენოვან ხალხებს, როგორც ჩანს, ბოლგარებს, რომელთა გენეტიკური კავშირი ბალყარელებთან და ყარაჩაელებთან უეჭველია².

VII ს-ის ჩრდილო კავკასიაში არსებული ვითარების გასაცნობად საინტერესოა ხაზართა კავანის წერილი. ხაზართა კავანი იოსები, მართალია, X ს-ში მოღვაწეობდა, მაგრამ თვით წერილში მოთხრობილი ამბავი ძველ ტრადიციას ემყარება და მასში ჩრდილო კავკასიაში ხაზართა წინაპრების მისვლისა და დამკვიდრების თანადროული ვითარებაა ასახული. წერილში იოსები იმ ხალხებს ასახელებს, რომლებიც მას ემსახურებოდნენ და ხარკს უხდიდნენ. იოსების განცხადებით, როცა მისი ხალხის წინაპრები იყვნენ „ჯერ კიდევ მცირერიცხოვანნი,... ისინი ომობდნენ მრავალ ხალხთან, რომლებიც მათზე ძლიერებიცა და მრავალრიცხოვანნიც იყვნენ. ლეთის წყალობით, – ამბობს იოსები, – ისინი განდევნეს და დაიკავეს მათი ქვეყანა, ზოგიერთი მათგანი აიძულეს ხარკი ეხდათ, რაც დღემდე გრძელდება. ჩვენი წინაპრები – ხაზარები ეომებოდნენ მათ. ე-ნ-ნ-ტრ-ები უფრო მრავალრიცხოვანნი იყვნენ, ისე მრავალრიცხოვანნი, როგორც ზღვის ქვიშა. მაგრამ ვერ შეძლეს ხაზარებს გამკლავებოდნენ. მათ დატოვეს თავიანთი ქვეყანა და გაიქცნენ. ხაზარები კი დაედევნენ მათ, სანამ არ მიაღწიეს მდინარემდე, რომლის სახელია დუნა. დღემდე ისინი მდ. დუნაზე ცხოვრობენ, კუნსტანდინის მახლობლად, ხოლო ხაზარებმა დაიკავეს მათი ქვეყანა და დღემდე იქ ცხოვრობენ³.

მოტანილი წერილის ცნობათა გაანალიზებისას, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნო: ხაზართა კავანი, როგორც ვნახეთ, თავის ქვეშევრდომთა შორის იოსების წინაპრებს არ ახსენებს. ამიტომ ხომ არ უნდა ვივარაუდოთ, ხაზართა მისვლისას ჩრდილო კავკასიაში ბოლგარები (წერილის მიხედვით – ე-ნ-ნ-ტრ-ები) ბატონობდნენ. იოსებიც მათი დამარცხებისა და განდევნის ამბავს მოგვითხრობს. ვინც დარჩა, ისინი ხაზართა მოხარკეები გამხდარან.

იოსების წერილის ტექსტის გამომცემლის პ. კოკოვცოვის განმარტებით, ე-ნ-ნ-ტრ-ები, ე. ი. ხალხი, რომელიც ხაზართა წინაპრებმა დაამარცხა და განდევნა შემდეგი დროის მადიარებად (უნგრელებად) არიან მიჩნეულნი⁴. მისივე სიტყვით, იოსების წერილში გადმოცემული ამბავი ხაზარების მიერ მადიარების წინაპრების დამარცხებისა და მათი მდ. დუნაზე გადასახლება (ასევე ბოლგართა ხანის ასპარუხის – თავისი ურდოთი ხაზარებისაგან გაქცევა), ისტორიულ სინამდვილეს ასახავს⁵.

აზოვისპირეთიდან ბოლგართა და უგორულ ტომთა ერთი ნაწილის მდ. დუნაზე გადასვლა დაფიქსირებული VII ს-ში შედგენილ სომხური გეოგრაფიის ახალ ხელნაწერშიც. მასში ნათქვამია: „როპის მთებიდან გამოიქცა ზუდბარდის (კუბრატის) ძე“. „გეოგრაფიის“ ავტორი შემდეგ წერს: „თრაქიაში არის მდინარე დანუბი (დუნაი), რომელიც 6 ტოტად იყოფა და ქმნის ტბასა და კუნძულს, რომელსაც პოუკი (Ποικι) ეწოდება. ამ კუნძულზე ცხოვრობს ასპარუკი (ასპარუხი), ზუბრატის ძე, რომელიც ხაზარებს გამოექცა“⁶.

ხაზართა ისტორიის ცნობილმა მკვლევარმა მ. არტამონოვმა ასპარუხის მდ. დუნაზე გადასვლის შესახებ არსებული ცნობები როცა გაანალიზა, აღნიშნა: „ყოველივე ზემომოყვანილის გათვალისწინებით და კონსტანტინე პოროფიროგენეტის მითითებათა საფუძველზე, როცა ეს უკანასკნელი ასპარუხს ონოგურს უწოდებს, ერთხელ კიდევ დასტურდება ა. ბურმოვისა და ზოგი სხვა მეცნიერის მოსაზრება, ოგზონდორები, პუნუგუნდურები და ონოგურები ერთი და იგივე ბოლგარული ტომის სახელწოდება რომ იყო“⁷, ე. ი. ხალხი, რომელიც იოსების წერილში ე-ნ-ნ-ტრ-ებად იწოდება ბიზანტიელი ავტორების – Ουννγγοισθισοι Βουλγαροι, Οντογυνθισοι, როგორც პ. კოკოვცოვი წერს, თანამედროვე მადიარების ერთ-ერთი წინაპრები იყვნენ და ისინი ბოლგართა ტომის ნაწილს წარმოადგენდნენ.

2 Ковалевская В. Б., Кавказ и алаш, М., 1984, გვ. 174.

3 Кокотов П. К., Еврейско-казарская переселка в X веке, Л., 1932, გვ. 92.

4 იქვე, შენ. 1.

5 გოლიაძე ვ., პუნ-თურქები კავკასიაში, გვ. 113. ბოლგართა ხანი ასპარუხ კუბრატის ძე ჯერ ახლანდელი სამხრეთ ბესარაბიის მიწებზე გადავიდა, შემდეგ კი დუნაისპირეთში დასახლდა. ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე IV პოგონატი (668-685 წწ.) იძულებული გახდა 681 წელს ბალკანეთში დამკვიდრებული ბოლგართა პირველი სახელმწიფოს დამოუკიდებლობა ეცნო.

6 Латаинов К., Из нового списка географов, გვ. 26.

7 Артамонов М. И., История казар, Л., 1962, გვ. 169.

ბოლგართა ხანმა ასპარუხმა ღუნაზე გადასვლის შემდეგ როგორ შექმნა იქ პროტობოლგართა პირველი სახელმწიფო, კარგად ცნობილი ფაქტია. ძველ ბოლგარულ ტომთა ის გაერთიანება, რომელსაც იგი ხელმძღვანელობდა ქვემო ვოლგისპირეთსა და აზოვისპირეთში მომთაბარეობდა. მათი ქვეშევრდომები იყვნენ აზოვისა და შავი ზღვის აღმოსავლეთით მომთაბარე ოგორები და პირველი დიდი დარტყმა მათ აბორიგენ მოსახლეობასთან ერთად დაახლ. 558 წელს (562 წლამდე) ცენტრალური აზიიდან გამოქცეულმა ურუხებმა (ისინი აღმოსავლეთ ევროპაში ავართა სახელით გახდნენ ცნობილი) მიაყენა (ავარებმა გაანადგურეს შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოსახლე კოლხებიც⁸), მაგრამ ამ თავდასხმას იმხანად არც ბოლგართა და არც ოგორთა დასავლეთისაკენ გაქცევა არ მოუვლია, რადგან ავარებმა სასწრაფოდ დატოვეს ჩრდილო კავკასია და თვითონ გადავიდნენ ბალკანეთში, სადაც მათ ავართა კავანატი შექმნეს⁹.

მას შემდეგ, რაც VII ს-ის 70-იან წლებში ხან ასპარუხის მეთაურობით ბოლგარებმა აზოვისპირეთი და ჩრდილო კავკასია დატოვეს, ერთხანს ოგორები აზოვისპირეთში რჩებოდნენ, სანამ იძულებულნი არ შეიქნენ მდ. დონის მიდამოები (ქვეყანა ლევიდთა) დაეკავებინათ. შემდეგ იქიდან პაჭანიკების დანაოლით თანდათან დასავლეთისაკენ გადაინაცვლეს და დაახლ. 839 წელს ღუნაისპირეთში მათი პირველი რაზმები გამოჩნდნენ¹⁰.

ყოველივე ზემოთქმულიდან უნდა ვივარაუდოთ: ისე როგორც აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მომთაბარე უნგრელთა წინაპრები, იქვე მცხოვრები სარმატი სირაქებიც ბოლგართა კავშირის ხელქვეითები იყვნენ. საისტორიო წყაროებიდან არა ჩანს ბოლგარებთან რა დამოკიდებულებაში იყვნენ სირაქთა ის ნაწილი, რომლებიც ყუბანის ზემონელზე იყვნენ შესულნი (როგორც ზემოთ ვნახეთ, ვ. კოვალევსკაიას სარმატებისა და ბოლგარებისადმი მიუთვინებული სამაროვნების გარჩევა უჭირდა), მაგრამ თუ უნგრულ სინამდვილეში შემონახული ტრადიციით ვიხელმძღვანელებთ, ამ ორი ხალხის წინაპრებს ერთად ცხოვრებისა და ურთიერთობის საკმაოდ ხანგრძლივი გზა უნდა გაეწეო. აღნიშნულით უნდა აიხსნას, შუა საუკუნეების უნგრეთში არსებული ტრადიციით, მათი ის თანამოძმენი, რომლებიც მათ კავკასიიდან ბალკანეთში არ გაჰყვნენ, სადაც ამიერკავკასიაში კელაე რომ ცხოვრობდნენ¹¹. უნგრელებისა და ოსების წინაპრების ურთიერთობისა და ერთ სახელმწიფოში თანაცხოვრების ასახვად უნდა მივიჩნიოთ XIII ს-ის უნგრელი ისტორიკოსის შიმონ კაზაის თხზულებაში არსებული ცნობები (შ. კაზაი „პუნების ისტორია“ დაახლ. 1283 წელს შეადგინა).

თავისი თხზულება კაზაის სხვადასხვა საისტორიო წყაროთა მონაცემებზე დაყრდნობით აქვს შედგენილი. უნგრელთა წინაპრების ისტორიის გადმოცემისას კი, ძირითადად, მის თანადროულ უნგრეთში არსებულ საისტორიო ტრადიციას ეყრდნობა. შ. კაზაი ცდილობს თავისი ხალხის წარმოშობა ბიბლოურ ტრადიციას დაუკავშიროს. მან იცის უნგრელების თავდაპირველი სამშობლო სკვითეთი (სადაც მდ. იტილი-ვოლგა მიედინება) რომ იყო. იცის სკვითეთში მოსახლე ხალხების ბუნება, ჩვევები და კანის ფერი; მისი წინაპრების – მადიარების მონათესავენი რომ არიან ბაშკირები, მოგორები (ალბათ უგორები – ვ. გ.) და სხვანი. შ. კაზაის თანახმად, სკვითეთზე უფრო ადრე უნგრელთა სამშობლო „სპარსეთის მხარე“ იყო, საიდანაც გადასახლდნენ უნგრელთა წინაპრები – მენროტის უფროსი ძმები: პუნორი და მადიარი ჯერ ჩრდილო კავკასიაში, შემდეგ მეოტიდის (აზოვის) ზღვის მიმდებარე ველებზე, იქიდან კი პანონიაში. თუმცა, – წერს შ. კაზაი, – პუნორისა და მადიარის მომდევნო და-ძმათა შთამომავლები ისევ ცხოვრობენ „სპარსეთის მხარეში“¹².

შ. კაზაის „პუნების ისტორიიდან“ ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ის, რომ უნგრული საისტორიო ტრადიცია ცდილობს თავიანთი წარმომავლობა ალანების დაუკავშიროს. პანონიაში გადასახლებული მადიარები, მისი აზრით, დედით დატყვევებული ალანების შთამომავლები არიან¹³.

მადიარებისა და ოსთა წინაპრების ურთიერთობის შესახებ ოსი მკვლევარი ი. გაგლოითი წერს, – „უნგრულ ენაში არის ოსური ენიდან ნასესხები მთელი რიგი სიტყვებისა, რაც მხოლოდ ალან-მადიართა საკმაოდ ხანგრძლივი იმ კონტაქტებით შეიძლება აიხსნას, რომელიც VIII-IX ს-ებში ამ ხალხებს აღმოსავლეთ აზოვისპირეთსა და დონზე ჰქონდათ. ამ კავშირებმა, – დასძენს ი. გაგლოითი, – ასახვა ჰპოვა უნგრულ ხალხურ გადმოცემაში. ერთ-ერთი მათგანის თანახმად, უნგრელი ხალხი, თითქოს მადიართა ლეგენდარული წინაპრების – ძმების: პუნორისა და მოგორის ალანთა მეფე დულას ტყვე ქალიშვილებზე ქორწინებისაგან წარმოიშვა“¹⁴. ი. გაგლოითის თანახმად, უნგრეთში აღმოჩენილი ალანური (ოსური) ლე-

8 ამ საკითხზე იხ. ვ. გოილაძე, პუნ-თურქები კავკასიაში, თავი IX.

9 იქვე, გვ. 152, История Венгрии, I, გვ. 75-80.

10 История Венгрии, I, გვ. 92-93.

11 ამ საკითხზე იხ. ვ. გოილაძე, პუნ-თურქები კავკასიაში, თავი VII – ამიერკავკასიაში სად იყო „პუნთა ქვეყანა“?

12 კაზაი შ., პუნების ისტორია, უნგრულიდან თარგმნა რ. ზუციშვილმა. „მაცნე“ ისტორიის . . . სერია, 1992, №3, გვ. 168-169. სპარსეთის მხარეები ამ შემთხვევაში სირ-დარიის სამხრეთით მდებარე ველები უნდა ვიგულისხმოთ, საიდანაც ჩრდილო კავკასიაში ირების წინაპრების შემოსვლა ვივარაუდებ.

13 იქვე.

14 Очерки истории Юго-Осетии, т. I, Цхиповали, 1969, გვ. 41-42.

ქსიკონის მასალა იმის დამამტკიცებელ საბუთად უნდა მივიჩნიოთ, ოსთა წინაპრები ალანთა და იასთა (ასების) სახელით რომ იყვნენ ცნობილნი¹⁵.

ხაზართა კავანატი ჩრდილო კავკასიაში VII ს-ის შუახანებში ჩამოყალიბდა. მეორე მხრივ, ხაზართა კავანი ოსები რადგან ხაზართა მიერ ვ-ნ-ნ-ტრების დამარცხებასა და გაძევებაზე წერს, ეს იმას მოწმობს, უნგრელთა წინაპრები აზოვისპირეთში VII ს-ის შუახანებისათვის უკვე კარგა ხნის მისულები იყვნენ. აღნიშნულიდან გამომდინარე, იმავე ტერიტორიაზე მომთაბარე თუ მოსახელე სირაქებისა და აღანთა იმ ნაწილს, რომელიც ახ. წ. I ს-ში დუნაისპირეთში არ გადავიდა, უნგრელთა წინაპრებთან ურთიერთობა VII ს-ზე გაცილებით ადრე უკონდათ. უნგრელთა წინაპრები პანონიაში დასახლებამდე არა მარტო აზოვისპირეთსა და ლევიდიაში, ჩრდილო კავკასიაშიც რომ ცხოვრობდნენ, ამას ამ მხარეში მაღიართა სახელთან დაკავშირებული ნაქალაქარ „მაჯარის“ (ახლანდელ ქ. ბუდიონოვსკთან) არსებობა მოწმობს¹⁶.

ოსთა წინაპრებისა და თურქიზირებული უგორელი ტომების თანაცხოვრების მხრივ არანაკლებ საინტერესოა V ს-ის ბოლოს კასპიის ზღვის დასავლეთით დამკვიდრებული ჰუნი საბირებისა და თერგის ვაკისზე შემოსული სარმატი აორსების გაერთიანებათა ურთიერთობა. ბოლგარებმა და მაღიართა წინაპრებმა (ოგორებმა) ხაზართა დანოლით თუ აზოვისპირეთი დატოვეს და დუნაისპირეთში გადავიდნენ, საბირები ოსთა წინაპრების მეზობლად დარჩნენ და დაქირავებულ მოლაშქრეთა სახით ისინი ხშირად ერთად მონაწილეობდნენ ბიზანტია-ირანის ომებში.

საბირებისა და ოსთა წინაპრების ურთიერთობა „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ ავტორებსაც მნიშვნელოვან ფაქტად მიუჩნევიათ და ამ წიგნში ცალკე თავი შეუტანიათ „Гуннское нашествие. Племенные объединения алан и савиров“ (თავი V, ავტორი ვ. კუზნეცოვი), რომლის ორ ქვეთავში („Алань и савиры“, გვ. 74-76; და „Алань в ирано-византийских войнах“, გვ. 76-78) სწორედ ამ ორი ხალხის ურთიერთობაზე უნდა ყოფილიყო საუბარი. მაგრამ პირველი ქვეთავის მნიშვნელოვანი ნაწილი გარდა იმისა, რომ ოსთა განსახლების საზღვრების დადგენას ეხება, ვ. კუზნეცოვი ჩრდილო კავკასიაში საბირთა შემოსვლას რატომღაც IV ს-ის დასასრულით ვარაუდობს და აღმოსავლეთ ევროპაში ჰუნების შემოსვლას უკავშირებს¹⁷. ვ. კუზნეცოვის დაკვირვებით ოსთა წინაპრების აღმოსავლეთი დაჯგუფება უფრო მეტად ირანული ორიენტაციისა იყო, ხოლო დასავლეთი ბიზანტიური, ამ გაერთიანების მეფე იყო ბიზანტიულ ავტორთა მიერ ოსთა ბელადად დასახელებული საროსია¹⁸.

რ. თოფჩიშვილის თანახმად, „თურქულენოვანი ჰუნების მონათესავე სავირები“ იმდენად ახლოს იყვნენ ალან-ოსებთან, რომ მათში „მალე გაითქვიფნენ“, რის დამადასტურებელიცაა სვანების მიერ ბალყარელების „სავიარებად“ სახელდება¹⁹.

როგორც საცნობარო ლიტერატურაშია მითითებული, ბალყარელების ეთნოგენეზში მონაწილეობა მოუღიათ: ბოლგარებს, ხაზარებს, ყივჩაყებს, ალანებსა და სხვათ²⁰, მაგრამ ჩვენთვის უფრო საინტერესოა რა განაპირობებდა ოსთა წინაპრების სიახლოვეს: საბირებთან, ბოლგარებთან, ოგორებთან და თვით ჰუნებთან. ამ საკითხის უკეთ წარმოსაჩენად დასახელებულ ხალხთა წინარესამშონლოს უნდა გავეცნოთ.

ბიზანტიელი ავტორებისათვის „ჰუნი საბირები“ სახელით ცნობილი ხალხი, დასავლეთ-ციმბირული მოდგმის უგორული ტომების ჩამომავლები იყვნენ. ისინი დასავლეთ ციმბირის ავტოქტონ მოსახლეობად და თანამედროვე ხანტისა და მანსის ხალხების წინაპრებად ითვლებიან. ტობოლის თათართა შორის დღემდე გავრცელებული თქმულება, რომლის თანახმად, სავირის (савиры) ხალხს თათართა მისვლამდე

15 იქვე, გვ. 42.

16 როგორც ზ. ვანევი წერს, ბალყარული გადმოცემით, მათი წინაპრები მიწებზე, სადაც ახლა ისინი ცხოვრობენ, უპირველეს ყოვლისა, მდ. ჩერეკის ველზე ჩრდილო კავკასიის ვაკისზე მდებარე მაჯარიდან მივიდნენ. იმ ადგილებში მათ ოსური მოსახლეობა დახვდა. Ванев З. Н., Средневесковская Алания, გვ. 36.

17 История Северо-Осетинской, გვ. 75. რუსი ისტორიკოსები საბირების მისვლას ჩრდილო კავკასიაში უფრო ადრინდელი დროითაც ათარილებდნენ. ამ საკითხზე ვრცლად იხ. ვ. გოლოძე, უნ-თურქები კავკასიაში. თავი IV (ტრადიციის დაუძლელობა. როდესაც მოვიდნენ აღმოსავლეთი ევროპაში ჰუნი საბირები?). ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ცნობილი მკვლევრის ნ. ვოლოკოვას თანახმად, დიდ ინტერესს იწვევს სვანების თანამედროვე ენაში შემონახული ოსების სახელი – „Mycda (савиры)“. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ ტერმინმა ასახული სახელწოდება ძველი „სავირებისა“ (савиры), ხალხისა, რომელნიც, ანტიკური ავტორების თხზულებებში, ჩრდილო კავკასიაში ძვ. წ. III-ს. III საუკუნეებში იხსენიებიან. სავირები (საპირები – Сапиры) იხსენიებიან „პონტოს ოლქიში“, – დასძენს ნ. ვოლოკოვ (იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 109). ჩრდილო კავკასიაში საბირთა მისვლისა და წყაროებში მათი მოხსენიების საკითხი ვრცლად მაქვს გაანალიზებული ზემოდასახელებული მონოგრაფიის IV თავში. რუსული ისტორიოგრაფია ცდებოდა, როცა უნ-საბირებს ანტიკური ავტორების საპირებთან აიგივებს.

18 ИСО, I, გვ. 76-77.

19 თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების, გვ. 6. ჩრდილო კავკასიაში შემოსვლის შემდეგ საბირთა გაერთიანებამ კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ველები – დაღესტნის ზღვისპირა რაიონები დაიკავა (იხ. ნ. ვოლოკოვას დასახ. ნაშრომი, გვ. 109), ამიტომ საინტერესოა რა საერთო უკონდათ მათთან ბალყარელებს (რომელთაც სვანები „სავიარებს“ უწოდებენ) ან ოსთა უშუალო წინაპრების – აორსების მთამომავლებს რატომ უწოდებენ „მუსავ“-ს და რა საერთო აქვს ტერმინ „მუსავ“-ს საბირთან, ჩემთვის გაუგებარია.

20 იხ. სტ. ბალყარელები. ქსე, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 180. როგორც ამ სტატიაშია ნათქვამი, ბალყარების ეთნოგენეზი საბოლოოდ დადგენილი არაა. საბირთა გაერთიანებას, როგორც ითქვა, კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპიროს ველები ეჭირა. მათი ოსთა წინაპრებთან სამხედრო სიახლოვეზე საუბარი შეიძლება, მაგრამ „ალან-ოსებთან“ საბირების „მალე გაითქვიფება“ მითითება გადამეტებულად მძიქვენბა.

მდ. ირტიმის შუა და ქვემო დინებაზე ვრცელი ტერიტორიები ეჭირა. ასევე მიუთითებენ საინტერესო მაგალითებს ხანტი-მანსიის ფოლკლორიდან, ტოპონიმიურ მონაცემებს, საგვარეულო სახელებს²¹. არსებული მასალა იმის დასტურდება მიჩნეული, სამხრეთ ციმბირისა და ობი-ირტიმის ზემო დინების ტერიტორია საბირის სახელის მატარებელი ხალხის განსახლების არეალი რომ იყო (ზოგი მკვლევრის ვარაუდით ახ. წ-ის დამდეგისათვის საბირების განსახლების არეალი ყაზახეთის ჩრდილო ველებამდე ვრცელდებოდა). ეს ვრცელი სივრცე იყო ის ტერიტორია, სადაც 155 წელს ცენტრალური აზიიდან გამოქცეული ხუნუს ტომების ხელქვეითი მოექცა. IV ს-ის შუახანებში, როცა ჰუნურ-უგორულმა მასამ დასავლეთისაკენ მოძრაობა დაიწყო და მდ. ვოლგა გადალახა, მათი ნაწილი, როგორც ჩანს, იქ დარჩა და აბორიგენი მოსახლეობის – ამ შემთხვევაში საბირებისა და მაღარათა წინაპრების თურქიზაცია გაგრძელდა. საბირთა წინაპრებმა ისეთი ძლიერი თურქიზაცია განიცადეს, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში გადმოსვლის შემდეგ ისინი „ჰუნებად“ და „თურქებად“ იწოდებოდნენ²². მეორე მხრივ, საბირთა და სხვა უგორული ტომების განსახლების არეალი იყო ის ტერიტორია, სადაც ძვ. წ. VII საუკუნემდე „იამნაია კულტურის“ შემქმნელი ინდოევროპული მოდგმის სავრომატული ტომები ცხოვრობდნენ. კ. სმირნოვის სქემის მიხედვით ეს იყო ჩრდილო ყაზახეთის მომიჯნავე ტერიტორია – სირ-დარიის ჩრდილოეთი და ვოლგა-დონის შუამდინარეთი – სავრომატული კულტურის მეორე წრე, რომლის მოსახლეობა საკურ-მასაგეტური წარმომავლობის ტომების სამყაროსთან ეკონომიკურ და კულტურულ კავშირებს ინარჩუნებდა²³.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, დასავლეთ ციმბირის ტყე-ველიანი ზონა, სირ-დარიის ჩრდილოეთით მდებარე ველები, ვოლგა-ურალის შუამდინარეთი იყო ის ტერიტორია, სადაც უგორული ტომები (ოგორები, საბირები, უნგრელთა წინაპრები და სხვ.) უძველესი დროიდან მომთაბარეობდნენ და იქ ხდებოდა მათი შერევა იმავე ტერიტორიაზე მომთაბარე სავრომატთა წინაპრებთან, სამხრეთიდან ადგილგადმონაცვლებულ სხვადასხვა ირანული მოდგმის ტომებთან, დაბოლოს, ამავე ტერიტორიაზე შეჩერდა და განაგრძო მომთაბარეობა ცენტრალური აზიიდან გამოქცეულმა ხუნუს ხალხმა.

ხუნუს ხალხი, რომელმაც IV ს-ის შუა ხანებში მდ. ვოლგა გადმოლახა და ევროპას ახალი, ძლიერი დამპყრობლის – ჰუნების სახელით მოველინა, წარმომავლობით ცენტრალური აზიიდან იყო. ჩინურ წყაროებში ისინი „ხუნუს“ სახელით იხსენიებიან²⁴. როგორც ძველი თურქების ისტორიის ცნობილი მკვლევარი ლ. გუმილიოვი წერს, მათი სახელი უფრო სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა, ვიდრე თვით ხალხი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სახელის მატარებელმა ხალხმა ათასხუთასი წლის წინათ შეწყვიტა არსებობა, მაინც ღრმა კვალი დატოვა მსოფლიო ისტორიაში²⁵.

ევროპაში გადმოსულმა ჰუნებმა მსოფლიო ისტორიაში რომ კვალი დატოვეს, შემთხვევითი არ იყო. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, ჰუნების წინაპრების – ხუნუს ტომების მრავალ-საუკუნოვანმა ომებმა ჩინელებთან, ასევე მათთან მშვიდობიანმა ურთიერთობამ და თანაცხოვრებამ, განსაკუთრებით შერეულმა ქორწინებებმა თანდათანობით შეცვალა ჰუნთა წინაპრების ფსიქიკა და ანთროპოლოგიური ტიპი. ახ. წ-ის II საუკუნის შუახანებისათვის ჩინეთის ჩრდილოეთით მომთაბარე ერთიანი ხუნუს მასაში ერთმანეთისაგან განსხვავებული რამდენიმე ფენა იყო ჩამოყალიბებული. მათგან არსებითად განსხვავდებოდა ჩრდილო შტო, რომელმაც ხუნუს ტომებს შორის დანეჭებული დაპირისპირების გამო ახ. წ. 155 წელს დატოვა სამომთაბარეო არეალი და დასავლეთ ციმბირის ველებისაკენ გადმოინაცვლა. ლ. გუმილიოვის სიტყვით, ისინი იყვნენ „კულტურული ცენტრებიდან შორს მყოფნი, დაუმორჩილებლები და ველურები“. ძნელი დასაჯერებელი იყო, ეს ხალხი რომ მათი თანადროული ოუბანისა და ორდოსის ხუნების თანატომელები იყვნენ²⁶. სამხედრო მარცხმა ისინი 2000 წლით უკან დააბრუნა²⁷.

ხუნუს ტომების ჩრდილო განშტოების ხალხი როცა დასავლეთ ციმბირში გამოჩნდა, ამ ტერიტორიის ტყე-ველიან ზონაში უგრო-სალოდეის ჯგუფის ტომები ცხოვრობდნენ, ხოლო მათ სამხრეთით – არალის ზღვისპირეთში ძველი (ევროპეიდული) ინდოევროპული წარმომავლობის ხიონიტები (დასავლეთისაკენ მიმავალ ხუნუს ხალხს, როგორც ჩანს, მათ მიწებზე არ გაუვლია, რის გამოც ისინი განადგურებას გადაურჩნენ²⁸).

21 Федоров Я. А., Федоров Г. С., დასახ. ნაშრომი, გვ. 50.

22 იქვე, გვ. 51.

23 Смирнов К. Ф., Петренко В. Г., დასახ. ნაშრომი, გვ. 5.

24 Гумилев Л. Н., Хунну, СИО, т. 15, М., 1974, სვეტი 688.

25 Гумилев Л. Н., Хунну, М., 1960, გვ. 3. შუა აზიელი სნავლულის ასადი ტუსის ლექსიკონში სიტყვა „ჰუნი“ განმარტებულია როგორც „მტერი“. ჰუნების მიერ დაპყრობილი ხალხებისათვის სიტყვა „ჰუნი“, როგორც ჩანს, უფრო მეტად მძარცველისა და მკვლელის სინონიმი იყო (იხ. ე. გოილაძე, ჰუნ-თურქები კავკასიაში, გვ. 5; ძველ გერმანულში „ჰუნი“ ბუმბერაზის სახელით იყო დამკვიდრებული. ე. გოილაძე, აბრეშუმის დიდი საეჭაო გზა, გვ. 118).

26 Гумилев Л. Н., Хунну, გვ. 246. ხუნთა დასავლეთი შტოსათვის სახელი „ჰუნი“ მეცნიერებაში კ. ინოსტრანცევის ნაშრომის („Хунну и гунны“. Л., 1926) გამოქვეყნების შემდეგ დამკვიდრდა.

27 იქვე, გვ. 246-247.

28 იქვე, გვ. 242.

ცენტრალური აზიიდან თანატომელებს გამორიდებულმა ხუნუს ჩრდილო შტოს ხალხმა მდ. ურალისა და მდ. ვოლგის ქვემო დინებებს შორის გაშლილ ველებზე მცხოვრებ უგრებთან ჰმოვეს თავშესაფარი²⁹. ურალისპირეთის უგრებმა დევნილი ხუნუს ხალხი არა მარტო შეიფარა, საშუალება მისცეს მათ ძალა მოეკრიფათ. დროთა განმავლობაში ხუნუს ხალხმა, როგორც ჩანს, დასავლეთ ციმბირის ველებზე მცხოვრებ უგორული მოდგმის ტომებზეც გაავრცელეს ძალაუფლება. ლ. გუმილიოვის თანახმად, ახ. წ. 155 წლიდან, როცა ხუნუს ჩრდილო განშტოება გამარჯვებულ სიანბიელებს გამოეყო და დასავლეთ ციმბირის ველებზე დაემკიდრდა – 350 წლამდე, როცა მათ მდ. ვოლგა გადალახეს და შეუპოვარი ბრძოლა დაიწყეს სარმატული მოდგმის ტომებთან, მათი ისტორია უცნობია. ივარაუდება, რომ გასული 200 წლის განმავლობაში ადგილობრივ მოსახლეობასთან (უგორებთან) ხუნუს ხალხის შერევის პროცესი მიმდინარეობდა და ხუნუ ახალ ხალხად – ჰუნებად ჩამოყალიბდა. „მოსული მომთაბარეები“, – წერს ლ. გუმილიოვი, – ძირითადად მამაკაცები იყვნენ, რადგან ბრძოლაში დამარცხებული ურდო უკანდახვევისას კარგავდა არა მარტო ალას, თანატომელებსაც. ასეთ პირობებში ისინი, ცხადია, სათანადო რაოდენობის ქალებსაც ვერ ნაპოიყვანდნენ. ხუნუს ხალხის მამაკაცების უგორული მოდგმის ქალებთან ქორწინების შედეგად მოსალოდნელი იყო უგორულ ტიპს გაემარჯვა. მართლაც, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, უგორებთან მეტიზაცია შეცვალა ხუნუს ხალხის გარეგნული სახე და ფსიქოლოგია. ცხოვრების ახალ, მძიმე პირობებში ხუნებმა ადრე შეთვისებული კულტურული ჩვევების დიდი ნაწილი დაივიწყეს, ძველი მხოლოდ სამხედრო წყობა შეინარჩუნეს, რომელმაც შემდეგში – დასავლეთში ლაშქრობისას ბრწყინვალე შედეგი გამოიღო³⁰.

ამრიგად, დასავლეთ ციმბირის ტყე-ველიან ზონაში ახლად ჩამოყალიბებულმა ტომთა კავშირმა დაახლ. 350 წელს დასავლეთისაკენ ლაშქრობა დაიწყო – ევროპის ხალხებმა ისინი ჰუნების სახელით გაიცნეს³¹. ლ. გუმილიოვის თანახმად, ევროპაში გამოჩენილი ახალი დამპყრობლების ძირითად სამხედრო ძალას უგრები წარმოადგენდნენ³². სამხედრო ძალის მხრივ ჰუნებმა აღმოსავლეთ ევროპაში გადაადგილების დროსაც მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადეს. ე. სკრეინსკაიას შენიშვნით, თვით ჰუნების ძირითადი მასის რაოდენობა მათ კავშირისადმი მიკედლებულ და დამორჩილებულ ტომებთან შედარებით უმნიშვნელო იყო. მდ. ვოლგის დასავლეთი ნაპირებიდან ბალკანეთის ნახევარკუნძულისაკენ გადაადგილებისას ჰუნთა კავშირი მნიშვნელოვნად გაიზარდა და ერთიან ძალად ჩამოყალიბდა³³.

აღმოსავლეთ ევროპაში გადაადგილება ძველი ხუნუს ეთნიკური ტიპის ცვლილებაზე, რა თქმა უნდა, გავლენას ვერ მოახდენდა. რაც შეეხება ხუნუს იმ ხალხს, რომლებიც დასავლეთ ციმბირიდან მოძრაობდა, უგორებთან მათი ორასწლიანი თანაცხოვრების შემდეგ მათი ეთნიკური სახე ძველ ხუნუს ხალხთან შედარებით არსებითად უნდა შეცვლილიყო, მაგრამ ჰუნთა ბელადის – ატილას პრისკოს პანიელისეული დახასიათება, საწინააღმდეგოდ მეტყველებს. რომელი ისტორიკოსი და დიპლომატი პრისკოს პანიელი 448 წლის ელჩობისას რამდენიმეჯერ შეხვდა ატილას, მისგან მომდინარეობს ატილას იორდანისეული აღწერა. მისი თქმით, ატილა იყო „ტანდაბალი, მკერდგანიერი, დიდი თავითა და წერილი თვალებით, შეჭლარავებული მეჩხერი წვერით, მიჭყლეტილი ცხვირით, კანის საზიზღარი ფერით ის აელენდა ყველა ნიშნის თავისი წარმომავლობისა“³⁴.

ჰუნური ტომების გაერთიანების ბელადი – ატილა, თუ მართლაც, ძველი ხუნუს ხალხის ტაიპური წარმომადგენლის შეხედულებისა იყო, მაშინ ეს, ალბათ იმით უნდა აიხსნას, უგრების მიწაზე 200-წლიანი ცხოვრების დროს ხუნუს ბელადები და ზედა ფენების წარმომადგენლები დამორჩილებული უგრების ქალებთან ქორწინებას ერიდებოდნენ. სამაგიეროდ, როგორც ლ. გუმილიოვი წერს, ჰუნების სამხედრო ძალა მრავალრიცხოვანი უგრები (უნდა ვიგულისხმოთ ხუნუს ხალხის შთამომავლების უგრებთან შერევის შედეგად ჩამოყალიბებული ახალი ეთნოსის წარმომადგენლები) იყვნენ. ეს მასა, ცხადია, ატილასგან განსხვავებული იქნებოდა, ჰუნთა სამხედრო სიძლიერეს კი, როგორც ჩანს, მაინც ხუნუს ხალხის უშუალო წამომავლები განაპირობებდა. სწორედ ჰუნ მეომართა ეს კონტინგენტი ჰყავდა მხედველობაში გოთთა ისტორიკოსს იორდანეს, როცა ჰუნების ბელადის – ატილას საზიზღარ გარეგნულ შესახედაობაზე მოუთითებდა. „სიველურით ყველაზე სამიწელ ჰუნების ტომს“ (იოროზუსი), გარეგნული შესახედაობა ბრძოლებშიც ეხმარებოდა. ალანები, – წერს გოთთა ისტორიკოსი იორდანე, – შეიძლება არა იმდენად ბრძოლებში დაამარცხეს ჰუნებმა, რამდენადაც დააბნეს თავიანთი საზარელი შესახედაობით. ისინი მომცრო ტანისანი, მაგრამ ფართო მხარბეჭიანი, მოძრავნი, სწრაფნი და მშვილდ-ისრის მარჯვედ მსროლელები არიან. განსაკუთრებული მიდრეკილება

29 იქვე.

30 იქვე, გვ. 246-247.

31 Гумилев Л. Н., Хунну, СИЭ, т. 15, სვეტი 688.

32 Гумилев Л. Н., Хунну, გვ. 242.

33 Иордан. ე. სკრეინსკაიას შენიშვნა №373, გვ. 269-270.

34 იქვე, გვ. 102, მდრ. იქვე, გვ. 306. ე. სკრეინსკაიას შენ. №513.

აქვთ ცხენოსნობისაკენ. ადამიანური თვალსაზრისით ცხოვრობენ როგორც მხეცები³⁵. პუნების შავი, უხამსი სახე, თვალების ადგილას ღრმა ფოსოებით, – დასძენს ორდანე, – აშინებდა მნახველს. მრისხანე შესახედ-აობა მათ სულსაც მკაცრს ხდიდა. მამრობითი სქესის ბავშვებს რკინით ლოყას უჭრიდნენ, რათა დედის რძის მიღებამდე გამოეცადათ ჭრილობის სიმწვავე. ნაჭრილობზე სახეზე რადგან წვერი აღარ ამოდიოდათ, ახალგაზრდობისას მოკლებულნი იყვნენ სილამაზეს – უწვეროდ ბერდებოდნენ³⁶. ორდანესავე სიტყვით, აი ამ ხალხმა – მეოტიდის ტბის შორეულ ნაპირებზე გადმოსულმა პუნების მოდგმამ, რომელმაც ნადირობის გარდა სხვა საქმე არ იცოდა, როგორც გვამცნობს ისტორიკოსი პრისკოსი, მძლავრ ტომად გადაქცევის შემდეგ ვერაგობითა და ძარცვით საფრთხე შეუქმნა მეზობელ ტომებს³⁷.

რაც შეეხება პუნების მიერ დამორჩილებულ სარმატულ ტომებს, მათგან მხოლოდ ალანების გარეგნული სახის შესახებ გვაქვს მონაცემები. რომელი ავტორი ამიანუს მარცელინუსი (გარდ. 400 წ.) ალანთა გარეგნობას ასე აღწერს: „თითქმის ყველა ალანი მაღალტანიანია და ლამაზი შესახედაობისა, ქერა თმებით³⁸. გამოხედვა, მართალია მრისხანე არა აქვთ, მაგრამ მაინც მკაცრი; მსუბუქი შეიარაღების გამო ძალიან მოძრავნი არიან, ყველაფერში პუნებს ჰგვანან, მაგრამ მათთან შედარებით ცხოვრების წესი და ზნე-ჩვეულებები უფრო მსუბუქი აქვთ, ძარცვა-გლეჯისა და ნადირობისას მეოტიდის ტბამდე და კიმერიის ბოსფორამდე აღწევენ, საჭიროების შემთხვევაში სომხეთამდე და მიდამდე მიდიან“³⁹.

პუნებისა და სარმატი ალანების გარეგნული სახისა და ცხოვრების წესის შესახებ ძველ ავტორთა თხზულებებიდან მოტანილ ცნობებში საყურადღებო ისაა, იმ დროისათვის ორივე ხალხი, ძირითადად, მომთაბარედ რომ რჩებოდა – მუდმივი საცხოვრისი ადგილი არ ჰქონდათ.

დასავლეთ ციმბირის ტყე-ველიან ზონაში ორასწლიანმა ცხოვრებამ ცენტრალური აზიიდან გამოსული ხუნუს ხალხი დასავლეთ ციმბირში დაბალ – ჭაობიან ადგილებში ცხოვრებას შეაჩერა. ამ დეტალს 448 წელს ატილას ბანაკში მყოფმა რომაელთა ელჩობის მონაწილემ პრისკოს პანიელმა მიაქცია ყურადღება. მისი ცნობით, ატილას კარავი დაბლობში იდგა. როცა რომაელთა ელჩებმა თავიანთი კარვის გაშლა ბორცვზე მოინდომეს, ატილას ხალხმა მათ ამის ნება არ მისცა⁴⁰. ი. კოლომიცევის თანახმად, ეს ნიუანსი იმაზე მიგვითითებს, წარსულში პუნები უფრო მეტად ჭაობიანი ადგილების მცხოვრებლები იყვნენ, ვიდრე ველის მომთაბარეები⁴¹. მისივე თქმით, ის ფაქტი ატილას ხის სასახლეში მრავლად რომ იყო ხისაგან დამზადებული ავეჯი და რომელ ელჩებს იგი სარზე დასმით დაემუქრა, სწორედ ტყემრავალ ადგილას მცხოვრებს მოუვიდოდა თავში. ველის მომთაბარეები დასასჯელად ჩვეულებრივ ცხენებით ადამიანთა ნაწილებად გაგლეჯის ხერხს იყენებდნენ⁴².

დასავლეთ ციმბირიდან ევროპისაკენ პუნურ-უგორული დიდი მასის გადაადგილებაზე როცა ესაუბრობთ, ერთი საკითხიც უნდა გაირკვეს – კერძოდ, რამ აიძულა ამჯერად უკვე პუნურ-უგორულ გაერთიანებად ჩამოყალიბებული ხალხი მშობლიური მომთაბარეობის ადგილი დაეტოვებინა და დედანული-ანად დასავლეთისაკენ დაენყო მოძრაობა?

ლ. გუმილიოვის აზრით, თვით ფაქტი მთელი ხალხი რომ აიყარა და, თითქოს, უმისამართოდ დაიწყო მოძრაობა, მართლაც, უცნაურად მოგვეჩვენება, მაგრამ თუ დავუშვებთ იმას, რომ ხუნუს ხალხმა იცოდა დასავლეთის კულტურის შესახებ და შეგნებულად გადაადგილდებოდნენ ცხოვრებისთვის უფრო უკეთეს გარემოში მოსახვედრად, მაშინ მათი ამოძრავების მიზანი ნათელი გახდება. ხუნუს განსახლების არეალში – დასავლეთ ციმბირის სამაროვნებში მიკვლეული ნიშნულები და ქსოვილების ფრაგმენტები, რომლებიც შავიზღვისპირეთის ბერძნულ კოლონიებში უნდა იყოს დამზადებული, სწორედ ზემოთქმულის სასარგებლოდ მეტყველებს⁴³. შავიზღვისპირეთის ბერძნულ კოლონიებში შექმნილი საქონელი ხუნუს ხალხის განსახლების არეალში სკიითების მეშვეობით ხვდებოდა. ასე რომ, – ასკენის ლ. გუმილიოვი, – ხუნუს ხალხის ბელადებმა ძალიან კარგად იცოდნენ სად მიდიოდნენ, ყველაფერი გააზრებული და მოფიქრებული ჰქონდათ⁴⁴.

მდიდარი და ეკონომიკურად დანინაურებული მზარეების დაუფლების გარდა დასავლეთისაკენ პუნების ლაშქრობის დანაშაულის ერთ-ერთი მიზანი ახალი საძოვრების დაუფლების სურვილიც იყო. ამია-

35 იქვე, გვ. 90-91.

36 იქვე, გვ. 90. დეფორმაციული თავის ქალები შეიძლება ჰქონდათ სარმატებსა და საბირებსაცო. იხ. Племена лесостепной и лесной полосы. . . . გვ. 303.

37 Иордан, *დასახ. თხზ.*, გვ. 90.

38 Аммиан Марцеллин, *დასახ. თხზ.*, გვ. 541 (XXXI, 2, 21).

39 იქვე.

40 Сказания Приска Панийского, გვ. 37, 42.

41 Коломиев И., Тапін Всликой Скифии. М., 2005, გვ. 129.

42 იქვე, გვ. 129-130.

43 Гумилев Л. Н., *Хунгу*, გვ. 242-243.

44 იქვე გვ. 243.

ნუსის სიტყვით, მოძრაობა და გადაადგილება პუნების გენეტიკურ მოთხოვნას წარმოადგენდა. ამ ხალხში, – წერს ამიანუსი, – ყველა მოძრაობს, როგორც მუდმივი დენილები გადაადგილდებიან კიბიტით (ჩარდახიანი ეტლებით. ვ. გ.), რომელშიც ისინი ატარებენ სიცოცხლეს. კიბიტებში ცოლები ქსოვენ უბრალო ტანსაცმელს, სძინავენ ქმრებთან, შობენ ბავშვებს და კვებავენ დავაჟყაცებამდე. არავის არ შეუძლია პასუხი გასცეს კითხვაზე სადაა მათი სამშობლო, რადგან ბავშვი ისახება ერთ ადგილას, იბადება იქიდან შორს, იზრდება და იკვებება უფრო შორს⁴⁵.

აი ასეთ საზოგადოებას წარმოადგენდა IV ს-ის 70-იან წლებში დუნაისპირეთში მისული ხუნუსა და უგორული ტომების შერევის შედეგად ჩამოყალიბებული ტომთა კონგლომერატი, რომლის ხალხს მათ მიერ დამორჩილებულ ძველ საერომატ/სარმატთა შთამომავლებთან (იაზიგები, როქსოლანები, ალანები და სხვანი) ძალიან ბევრი საერთო აღმოაჩნდა⁴⁶. ამ საერთოს კი რა ედო საფუძვლად ამას ერთხელ კიდევ გადავავლოთ თვალი.

ცენტრალური აზიიდან დასავლეთ ციმბირის ველებზე შემოსულ ხუნუს ხალხს, როგორც გაირკვა 200 წელი უგორულ სამყაროს მოსახლეობასთან ერთად, „იამნაია კულტურის“ შემქმნელი ხალხის იმ წარმომადგენლებთანაც უხდებოდათ ურთიერთობა, რომლებიც უძველესი დროიდან იმ ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ. „იამნაია კულტურის“ გავრცელების ზონა მოიცავდა ერცელ ტერიტორიას: მდ. კამიდან ჩრდილოეთით მდ. ოკის მარჯვენა შენაკადებამდე, მდ. ურალიდან დასავლეთით მდ. დნეპრამდე და აზოვ-შავი ზღვების სანაპიროებს⁴⁷. ამ ტერიტორიაზე უფრო გვიან ჩამოყალიბდა „სრუბნაია კულტურა“, რომლის შემქმნელი ხალხი – საერომატ/სარმატები ინდოევროპული ოჯახის ინდო-ირანულ შტოს განეკუთვნებოდნენ⁴⁸. ძვ. წ. VII ს-ში ამ რეგიონიდან მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოსული საერომატ/სარმატული მასიდან ჩამოყალიბდნენ ჩვენთვის კარგად ცნობილი სარმატული გაერთიანებები, რომელთაგან, კ. სმირნოვის მითითებით, აორსებმა და სირაქებმა ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველები დაიკავეს (ამის შესახებ ზემოთ არაერთხელ მეც მივუთითე). სხვებმა (როქსოლანები, იაზიგები), მდ. დონის გადალახვის შემდეგ, ჩრდილო შავიზღვისპირეთის ველებზე დაამყარეს კონტროლი⁴⁹. ჩრდილო აზოვისპირეთიდან ალანთა ძირითადი მასაც დუნაისპირეთში გადავიდა.

ასე, რომ ცენტრალური აზიიდან გამოქცეულ და დასავლეთ ციმბირის ველებზე მცხოვრებ უგრებთან შეკედლებულ ხუნუს ხალხს ორი საუკუნის განმავლობაში უგორებთან და ოსთა წინაპრებად მიჩნეული ძველი საერომატ/სარმატული მოდგმის იმ ხალხის გვერდით უხდებოდათ ცხოვრება, რომლებიც ძველ სამომთაბარეო ადგილზე დარჩნენ (აქ იყო მეტალურგიის მძლავრი კერები⁵⁰). 200 წლის განმავლობაში ამ ხალხებმა ერთმანეთისაგან ბევრი რამ შეითვისეს როგორც ენის, ისე წეს-ჩვეულებების მხრივ. აღნიშნულმა განაპირობა IV ს-ის 70-იან წლებში დუნაისპირეთში დამკვიდრებულ პუნებთან ძველი სარმატების შთამომავლებმა – იაზიგებმა, როქსოლანებმა, ალანებმა და სხვებმა ადგილად რომ გამონახეს საერთო.

ზემოთ ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებიდან ახ. წ. IV-V საუკუნეებამდე მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოსული ინდოევროპული ტომების-სკივების, საერომატებისა და სარმატების ჩამომავალთა მრავალ-საუკუნოვან ისტორიას გადავავლეთ თვალი. ახლა მინდა ძალიან მოკლედ მათ რწმენა-წარმოდგენებსაც შევეხო. როგორც ვნახეთ, სარმატი აორსების სამყაროში შესული შუა აზიელი წარმომავლობის ირები ცეცხლთაყვანისმცემლები უნდა ყოფილიყვნენ, მაგრამ როგორი რელიგია ჰქონდათ სრუბნო-ანდრონოვის არეალიდან გამოსულ საერომატ სარმატებს?

ამ ხალხთა ისტორიის ცნობილი მკვლევარი კ. სმირნოვი წერდა: ჩვენ არ ვიცით როგორი ხასიათი ჰქონდა სარმატებში ბუნების ძალებისადმი თაყვანისცემას, არ ვიცით სარმატული პანთეონი. პეროდოტეს დროინდელი საერომატების რწმენა ალბათ ახლოს იყო სკივების, აღმოსავლეთ საერომატებისა და საკურ-მასაგეტების რწმენასთან⁵¹ (ამ სამყაროდან იყვნენ გამოსულები ირები.

45 Аммиан Марселлин, *დასახ. თხზ.*, გვ. 541 (XXI, 2, 18).

46 როგორც ითქვა, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებით ატილას უფროსი ძეების სახელები: „ხერნიკ“-ი და „ელაკ“-ი ალანური წარმოშობისა იყო. იხ. Иордан, *დასახ. თხზ.*, გვ. 333, ე. სკრინსკაიას შენ. №656.

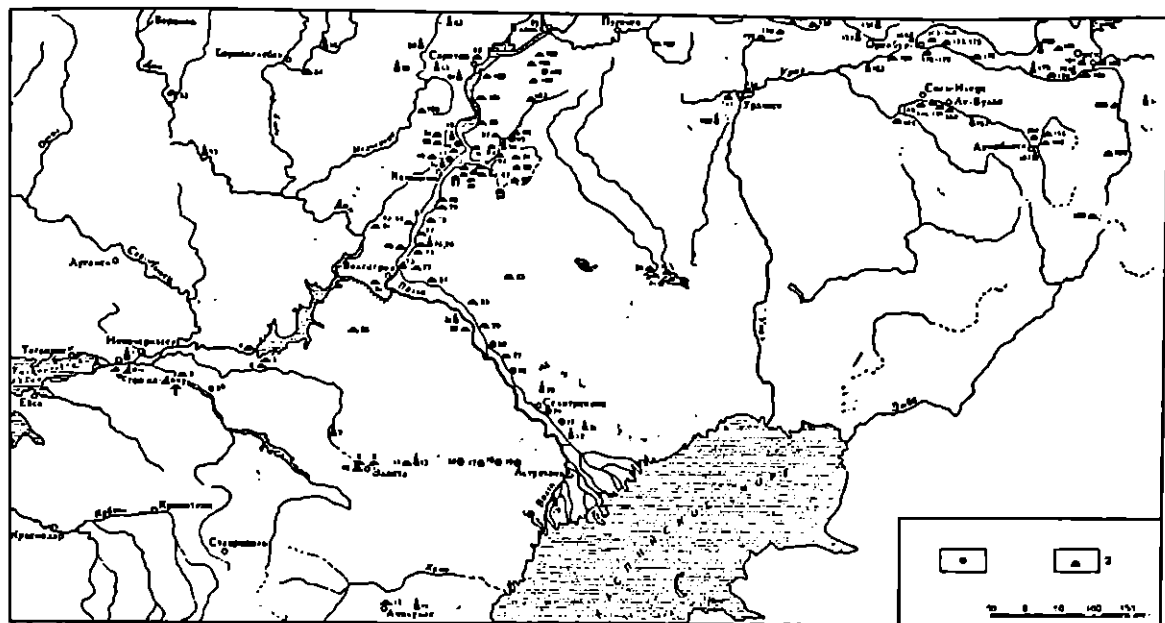
47 Мерперт Н. Я., *Срубная культура*. СИЭ, т. 13, М., 1971, სვეტი 767-769; Смирнов К. Ф., *Сарматы*. СИЭ, т. 12, М., 1969, სვეტი 559-560.

48 Смирнов К. Ф., *Савроматы*. СИЭ, т. 12, სვეტი 453.

49 Смирнов К. Ф., *Сарматы*. СИЭ, т. 12, სვეტი 559.

50 ძვ. წ. I ათასწლეულში დასავლეთ ციმბირის მეტალურგიულ სახელოსნოებში დამზადებული იარაღების შესახებ იხ. Племена лесостепной и лесной полосы... გვ. 239.

51 Смирнов К. Ф., *Религия истории и культура сарматов*. М., 1964, გვ. 251. ე. აბავეი სკივთებში „შეიდი ლეთაების“ კულტის არსებობის შესახებ მოუთითებდა (იხ. მისი. *Культ „семи богов“ у скифов*. Древний мир. М., 1962), ეს. მილერის ცნობით, 7 ღმერთის კულტი ოსებშიც შემორჩა (იქვე, გვ. 447).

რუკა ამოღებულია კ. სმირნოვისა და ვ. პეტრენკოს ნაშრომიდან: "Саурмат Поволжья...".

ვ.გ.). ვოლგისპირეთის, ურალისპირეთისა და ყაზახეთის ველებზე მომთაბარე სრუბნო-ანდრონოვის კულტურის მატარებელი ხალხის სამარხების არქეოლოგიური მასალა რადგან მეორდება საერო-მატებთან და იგი სრუბნო-ანდრონოვის ტრადიციების განვითარებაა⁵², მათ ერთგვარი რელიგია უნდა ჰქონოდათ. აქ თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, სრუბნო-ანდრონოვის არეალიდან გამოსული საერო-მატ-სარმატების ნაკვალევის ძიებისას, საისტორიო წყაროთა მონაცემების გვერდით, მათდამი მიკუთვნებულ (არქეოლოგიურ მასალაზე) სარკოვანებსა და ყორღანებზეც მქონდა საუბარი, ე.ი. ისე როგორც სკვითების, საერომატ-სარმატების დაკრძალვა ხდებოდა, მათ ცეცხლთაყვანისმცემლებად ვერ მივიჩნევ. ამ მხრივ, როგორც კ. სმირნოვი წერს, ზოროასტრული რელიგიის დიდი მცოდნის გ. ნიუბერგის შენიშვნა-„არ შეიძლება იყო ზოროასტრული და იმედოვნულად მიცვალებულს მინაში მარხავდნენ“⁵³, ნამდვილად გასათვალისწინებელია. კ. სმირნოვის დაკვირვებით საერომატების რწმენა-წარმოდგენები იყო პირველყოფილი საზოგადოების რწმენის უკანასკნელ საფეხურზე მყოფი მომთაბარეთა რელიგია⁵⁴. მისივე თქმით, წერილობითი წყაროების არაპირდაპირი მითითებები საშუალებას იძლევა მათთან წყლის კულტის („О культѣ воды-рекѣ“) შესახებ ვისაუბროთ. მდ. დონი (ტანაისი) ადგილობრივ მოსახლეობაში თაყვანსცემული იყო როგორც ღვთაება⁵⁵. ჩრდილო ოსეთის ტერიტორიაზე დამკვიდრებული ირების შესახებ არსებული მასალა კ. სმირნოვს გარკვეულ საფუძველს აძლევდა ძველ სარმატებში მზის კულტის არსებობასთან ერთად, ცეცხლის კულტის შესახებაც მიეთითებინა. მაგრამ, ამ მხრივ, ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი ვერ წარმოადგინა, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ირანიდან ჩრდილო კავკასიაში შემოსული ირები, როგორც ვნახეთ, აშკარად ცეცხლთაყვანისმცემლები იყვნენ.

ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრებულმა საერომატ-სარმატების შთამომავლებმა, ცხადია, ძველი რწმენა-წარმოდგენები შეინარჩუნეს, მაგრამ აბორიგენი მოსახლეობიდანაც ბევრი შეითვისეს⁵⁶. ჩრდილოკავკასიურ სამყაროში ჩამოყალიბდა ნართული ეპოსი, რომელშიც უძველესი პეროიკული პლასტებია შემონახული⁵⁷.

52 Смирнов К. Ф., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 188.

53 იქვე, გვ. 254.

54 იქვე, გვ. 247.

55 იქვე, გვ. 250.

56 ამ საკითხზე ვრცლად იხილეთ, ИСО, I, გვ. 92-94. ვ. აბავეი ოსებისაგან შეთვისებულად მიიჩნევს სამეგრელოს ზოგიერთ რაიონში (მაგ. ზობის რ-ნის სოფ. ბიამი) დღემდე შემონახულ შეჯიბრს „ალანურობა“, რომელიც 20-21 აგვისტოს იმართება. Абаев В. И., *Мегрелизмы в осетинском. კრებული – Осетинский язык и фольклор*, I, გვ. 329.

57 ИСО, I, გვ. 65-68.

თავი X. ქალაქები ოსურ გაერთიანებაში

§ 1. ქალაქების საკითხი V-VI საუკუნეების ოსურ გაერთიანებებში

ძველ საისტორიო წყაროებში არსებული ცნობები ოსეთის ისტორიაზე მომუშავე მეცლევრებს სათანადო საფუძველს აძლევდა V-VI საუკუნეების ოსეთში ქალაქთა არსებობის შესახებ მიეთითენინათ¹. ეს მეცლევრები როცა აღნიშნულ საკითხზე წერდნენ, რა თქმა უნდა, მათ ღრმად სწამდათ ახ. წ. V-VI საუკუნეების ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების ცხოვრების ასეულობით წლის ტრადიცია რომ პქონდათ. მაგრამ, თვით „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიაში“, სათანადო წყაროთა მონაცემებზე დაყრდნობით რადგან აღნიშნულია: ოსთა წინაპრების ძირითადი მასა მდ. ყუბანის ზემო წელზე და თერგის ვაკისზე ახ. წ. IV ს-ის 70-იანი წლების შემდეგ შევიდნენ², იმ ცნობებს, რომლებშიც V-VI საუკუნეების ოსეთში ქალაქთა არსებობის შესახებ გვამცნობენ, გარკვეული სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ. უნდა აიხსნას რას უნდა განეპირობებინა ამ წყაროებში ასეთი ცნობების გაჩენა. ჯერჯერობით, ფაქტი ისაა, რომ ძველ ქართულ (ჯუანშერის ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრება“) და სირიელ (ზაქარია რიტორი. VI ს.) ავტორებს V-VI საუკუნეების ოსეთში ქალაქთა არსებობის შესახებ მითითება აქვთ.

დასახელებულ ავტორთა მონაცემებზე დაყრდნობით 1958 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში ოსი მეცლევარი გ. თოგოშვილი წერდა: „IV-V სს. ალანეთის ტერიტორიაზე ბევრი ნაქალაქარი, ნამოსახლარი და სამაროვანი გვაქვს... მდ. ბაქსანზე ოთხი დიდი გამაგრებული ნაქალაქარია. თითოეულ მათგანს ცენტრში აქვს ბორცვი, თხრილით გარშემორტყმული. „ეს ცენტრალური სიმაგრე“ გ. თოგოშვილს „თემიდან გამოყოფილი, გაბატონებული ოჯახის – მომავალი წერილი ფეოდალის სამყოფად“ მიაჩნდა³. გ. თოგოშვილის თანახმად, „ღია ტრამალში“ ერთმანეთისაგან 6-8 კმ მანძილზე, თხრილებითა და ყრილებით გამაგრებული“, „ერთმანეთთან ახლოს, მხედველობის არეში მდებარე“ ეს „მცირე მოცულობის სიმაგრეები“, ქალაქობის ხანას ეკუთვნიან და „სადარაჯო ფორფოსტების როლს ასრულებდნენ“. გ. თოგოშვილის ვარაუდით, ეს სიმაგრეები „მთელი ამ ჯგუფის“, „ერთი სამხედრო და სატომო ორგანიზაციის“ კუთვნილება უნდა ყოფილიყო და „სწორედ ასეთი გამაგრებული ნაქალაქარები უნდა იგულისხმებოდეს“ ჯუანშერის ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრებაში“⁴.

ჩრდილო კავკასიის იმ ნაწილში, რომელიც ოსთა წინაპრების განსახლების არეალს წარმოადგენდა, V-VI საუკუნეებში რომ ქალაქები იყო, ამის შესახებ უახლესი სამეცნიერო ლიტერატურა ვერ მოვიძიებ. 1987 წელს გამოცემულ „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ VII თავის („Алания в IX-XIII вв. Возникновение раннефеодальной государственности“) - ავტორები: თ. გურიევი და ვ. კუზნეცოვი, ერთ მცირე ქვეთავში „Возникновение городов“ - აღნიშნულია: ალანეთში ქალაქების წარმოქმნის პრობლემა სამეცნიერო ლიტერატურაში ახლანდამდე დაისვა, ხოლო ქალაქების არქეოლოგიური შესწავლა მხოლოდ დაწყებულია. აღნიშნულის მიუხედავად, გარკვეული შედეგები მაინც არის მიღებული. საქმოდ სარწმუნოდ შეიძლება ჩაითვალოს ის წერილობითი წყაროები, რომლებშიც ალანთა ქალაქები: ფუსტი, მაგასი და დედაიკოვი იხსენიებიან. თუმცა – დასძენენ ეს ავტორები, – მათი ადგილმდებარეობის, ამა თუ იმ ნაქალაქართან მათი გაიგივების შესახებ მეცნიერთა მიერ სხვადასხვა დროს გამოთქმული თვალსაზრისები, დღემდე საკამათო რჩება⁵. ამის შემდეგ თ. გურიევი და ვ. კუზნეცოვი წერენ: დამაჯერებელია დედაიკოვის გაიგივება სოფ. ელხოტოვოს მახლობლად მდებარე ზემო ჯულატის ნაქალაქართან. ქალაქი ფუსტი შეიძლება მდებარეობდა ქ. კისლოვოდსკიდან 17 კმ დაშორებით მიკლელულ რიმ-გორის ნაქალაქარის ადგილას, იქ სადაც მდ. პოდკუმოკს დასავლეთიდან მდ. ფისტი ერთვის. ალანთა დედაქალაქი „მაგასი“ კი, როგორც მას მასუდი უწოდებს, მდ. დიდი ზელენჩუკის ხეობაში უნდა მოთავსდეს და მას ნაქალაქარ „ნიფნი-არხიზთან“ აიგივებენ⁶.

ზემომოტანილი მსჯელობის შემდეგ თ. გურიევი და ვ. კუზნეცოვი დასძენენ: არქეოლოგები ალანეთში ახლა ხუთი ქალაქის: ნიფნი არხიზის, რიმ-გორის, ვერხნი ჯულატის, ნიფნი ჯულატისა და ალხან-კალას არსებობის შესახებ მიუთითებენ. ყურადღებას იქცევს ამ ნაქალაქართა ფართობები – ნიფნი-არხიზის ფართი 65 ჰექტარს შეადგენდა, რიმ-გორისა – 115/116 ჰექტარს, მისი ციტადელი კი 16 ჰექტარს მოიცავდა. ყველა ქალაქი დიდი სავაჭრო გზების მახლობლად მდებარეობდა⁷.

ახლა ძნელი სათქმელია, თ. გურიევისა და ვ. კუზნეცოვის მიერ დასახელებულ ხუთ ქალაქს რა საერთო პქონდა იმ ხუთ ქალაქთან, რომლის შესახებ 555 წლის ქვეშ ზაქარია რიტორი გვაუწყებს⁸, მა-

1 ამ საკითხზე განსხვავებული თვალსაზრისისა იყო ზ. ვანგევი. იგი ფიქრობდა, რომ ალანებს ქალაქები კლასიკური გაგებით საერთოდ არ პქონდათ (Вангев З. Н., Средневековая Алания, Сталинир, 1959, გვ. 75; Новосельцев А. П., К истории аланских городов. МАДИСО. т. II, Орджоникидзе, 1969, გვ. 132). ამ საკითხზე ქვემოთ მექნება საუბარი.

2 ИСО, I, გვ. 73. როგორც მოსალოდნელი იყო, ამ ნიგნში ჩრდილო კავკასიაში ალანების შესვლაზე მითითება.

3 თოგოშვილი გ., საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 41.

4 იქვე.

5 ИСО, I, გვ. 107.

6 იქვე.

7 იქვე.

8 პენტაპოლისებზე (ხუთ ქალაქზე) მითითება ძველ ავტორებთანაც ხშირადაა.

გრამ „ვერხნი ჯულატის“ ქალაქად ფორმირება, როგორც ეს ავტორები წერენ, თუ X ს-ში დაიწყო და დიდ განვითარებას XIV ს-ში მიიღწია⁹ და სხვა დასახლებული ქალაქებიც გვიანდელი წარმონაქმნები არიან, მაშინ მათ იმ ქალაქებად ვერ ჩაეთვლი, რომელთა შესახებ ჯუანშერი და ზაქარია რიტორი მოუთითებენ, თუმცა ქ. ფუსტა რომ ადრეშუასაუკუნეებში არსებობდა ამის შესახებ ცნობები გვაქვს.

ენახოთ რა ცნობებია ამ ნაქალაქარის შესახებ. თ. გურიევმა და ვ. კუზნეცოვმა ქალაქ ფუსტას საეარაუდო მდებარეობის ადგილად ქ. კისლოვოდსკიდან 17 კმ-ით დაშორებული ნაქალაქარი რიმ-გო-რა მიიჩნიეს და თქმულის დასადასტურებლად ს. პეტროვსკის ნაშრომი – „Апокрифические сказания об апостолах в Черноморском побережье“ დაიმონეს¹⁰.

დასახლებულ ნაშრომში ს. პეტროვსკი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ანდრია პირველწოდებულის მისიონერულ მოღვაწეობასთან დაკავშირებით – ეპიფანე კონსტანტინოპოლისისა (VIII ს.) და ნიკიტა პაფლაგონიელის (გარდ. 890 წ.) თხზულებებში (ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრება“ და „მიმოსვლა“) არსებულ ცნობებს აანალიზებს. მათში „ალანთა ქვეყანასთან“ ერთად, მართლაც, იხსენიება ქ. ფუსტა. ციხე ფუსტას შესახებ ცნობებია თეოდოსი განგრელთანაც. ფუსტას ციხეს იგი ბიზანტიელი საეკლესიო მოღვაწის მაქსიმე აღმსარებლისა (გარდ. 661 წ.) და მის მოწაფეთა ლაზიკაში გადმოსახლების ამბავის აღწერისას იხსენებს¹¹. მაგრამ როგორც სათანადო კვლევის შედეგად გაირკვა, ამ ავტორთა მიერ დასახლებული ციხე ფუსტა მდ. კოდორის ხეობაში მდებარეობდა. ხოლო ქ. ფუსტაში – ქ. ბოსფორი იგულისხმება¹².

თ. გურიევისა და ვ. კუზნეცოვის მიერ დასახლებული ქალაქებიდან ქ. ფუსტა თუ ქ. ბოსფორი იყო, ხოლო დანარჩენი ქალაქები გვიან – X ს-ში წარმოიქმნენ, მაშინ განა ცდებიან ჯუანშერი და ზაქარია რიტორი, როცა V-VI საუკუნეების ოსეთში ქალაქთა შესახებ მოუთითებენ?

დასმული საკითხის ნათლად წარმოსაჩენად აქვე უნდა განვმარტო: მოუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე ოსების უშუალო წინაპრების – სირაქებისა და აორსების სარმატული გაერთიანებების შესვლა ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე IV ს-ის 70-იანი წლებიდან დაიწყო და იმხანად ეს გაერთიანებები ჯერ კიდევ ნახევრად მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ (ცხოვრების ასეთი წესი მათ საუკუნეების განმავლობაში შეინარჩუნეს), ზემოდასახლებული ავტორების თხზულებებში არის ცნობები ოსეთში ქალაქების არსებობის შესახებ. ოსთა წინაპრების მიერ შექმნილი სახელმწიფო გაერთიანებების ტერიტორიებზე V-VI საუკუნეებისათვის როცა ქალაქების არსებობაზე ვსაუბრობთ, პირველ რიგში უნდა გაირკვეს – ჩრდილო კავკასიის ვრცელი ტერიტორიის რა ნაწილში უნდა ვეძიოთ ოსებისადმი მიკუთვნებული ნაქალაქრები და რომელი ეთნოსი მოსახლეობდა ამ ტერიტორიებზე ოსთა წინაპრების მისვლამდე.

„ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ ერთ-ერთი ავტორის ვ. კუზნეცოვის თანახმად, VI ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსის პროკოპიოს კესარიელის ცნობიდან გამომდინარე, „ალანებს ეჭირათ ტერიტორია კავკასიის მისადგომებიდან კასპიის კარამდე (დარიალის გასასვლელამდე). პროკოპიოსის ცნობიდან მიღებული ასეთი დასკვნა, – დასძენს ვ. კუზნეცოვი, – მართალია, არ ეწინააღმდეგება ამ საკითხზე თანამედროვე მეცნიერულ წარმოდგენას, მაგრამ არქეოლოგიური ძეგლების მონაცემები, ტოპონიმიკისა და ფოლკლორის გათვალისწინებით, მასში ზოგიერთი კორექტივი უნდა იქნეს შეტანილი¹³. სათანადო მასალაზე დაყრდნობით ვ. კუზნეცოვი ოსთა წინაპრების განსახლების (თუ მომთაბარეობის) საზღვრებს ასე აყალიბებს: მისი დასკვნით, პროკოპიუსულ „კავკასიის მისადგომებში“ ელბრუსის მთა იგულისხმება, ამიტომ ოსთა წინაპრების განსახლება კავკასიის მთებამდე ივარაუდება. დასავლეთი საზღვარი მდ. დიდ ლაბაზე გადიოდა, აღმოსავლეთით ალანური ნაქალაქარები და კატაკომბური სამაროვნები იჩქერიამდე (აღმოსავლეთ ჩეჩენეთამდე) აღწევს და თანამედროვე ჩეჩენთ-ინგუშეთის ვაკე ნაწილი, ასევე მთისწინეთის ზოგიერთი რაიონი ალანურ ეთნიკურ მასას ეკავა¹⁴. ვ. კუზნეცოვის ვარაუდით, ჩრდილო საზღვარი გადიოდა მსხვილი სანჯლონსო საზღვრის ახლოს – ესაა მდ. თერგის განიერი და ღრმა კალაპოტი, რომლის ქვემო და შუა დინება ახ. წ. I საუკუნიდან „ალონტად“ იწოდებოდა¹⁵. ალანთა ცხოვრება მდ. თერგის მარჯვენა მალალ ნაპირებზე, – ასკვნის ვ. კუზნეცოვი, – ნაქალაქარების არსებობით დასტურდება¹⁶. მდ. თერგისა და კუმის ნაპირებზე მდებარე „ალანთა ეს ნაქალაქარები“ თავდაცვითი – სასაზღვრო სიმაგრეები იყო, რადგან ამ მდინარეთა ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე მოუსვენარი და სახიფათო თურქულენოვანი გაერთიანებები მომთაბარეობდნენ, რომელთა შორის VI ს-ში დომინირებული მდგომარეობა საბირებს ეკავათ¹⁷.

9 ოსთა ქალაქები, ძირითადად, მონღოლთა თავდასხმისას განადგურდნენ. ИСО, I, გვ. 126-127.

10 იქვე, გვ. 107, შენ. 24.

11 თეოდოსი განგრელი. გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. I, თბ., 1941, გვ. 44.

12 დანერჩილებით იხ. ვ. გოილაძე. ანდრია პირველწოდებულის მისიონერული მოღვაწეობა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, თავი VII; მისივე, „ქუეყანა ოვსეთისა“ (ალანთა) და ქალაქი ფუსტა...

13 ИСО, I, გვ. 74-75.

14 იქვე, გვ. 75.

15 იქვე.

16 იქვე.

17 იქვე.

V-VI საუკუნეებისათვის ოსთა წინაპრების განსახლების არეალად ვ. კუზნეცოვის მიერ მითითებული ტერიტორია, თითქმის იმ მიწებს მოიცავს, რომლებიც ოსთა წინაპრებს IX-XII საუკუნეებში ეკავათ. მაგრამ, ჩემი დაკვირვებით, V-VI საუკუნეებში და შემდგომ ხანაშიც ოსთა წინაპრები გაცილებით ვრცელ ტერიტორიას აკონტროლებდნენ. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, ახ. წ. I-IV საუკუნეებში სირაქებისა და აორსების მომთაბარეობის არეალი მდ. დონისა და აზოვის ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირებამდე აღწევდა და ამ ეთნოსებისადმი მიკუთვნებული დასახლებები მდ. დონის ნაპირებზე, ყირიმში და ვოლგა-დონის შუამდინარეთში XII-XIV საუკუნეებშიც კი არსებობდა (იხ. ქვემოთ), გამოდის, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში პუნების შემოსვლის შემდეგაც, სარმატული მოსახლეობის ნაწილი ძველ სამომთაბარეო არეალზე დარჩა. მათ არასოდეს არ გაუნყვეტიათ ურთიერთობა უფრო სამხრეთით გადმოსულ თანატომელებთან და დროდადრო მათი ნაწილი ალბათ ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზეც შემოდიოდა. თუ აღნიშნულ გარემოებას გავითვალისწინებთ, მაშინ ვ. კუზნეცოვის მითითება, თითქოს, მდ. თერგისა და კუმის ნაპირებზე არსებული „ალანური ნაქალაქარები“ „მოუსვენარი და სახიფათო თურქულენოვანი გაერთიანებების“ შესაკავებლად ოსთა წინაპრების მიერ აგებული სასაზღვრო თავდაცვითი ნაგებობებია, ნაკლებ დამაჯერებელი ჩანს. ამჯერად უნდა გავიხსენოთ ის გარემოება, სირაქთა გაერთიანების ცენტრს უსპეს წნელებით შემოსაზღვრული, მინით ამოვსებული კედლები რომ ქონდა (ასეთი გამაგრებული პუნქტების, ასევე საცხოვრებელი სახლების მშენებლობა მათ დიდხანს შეინარჩუნეს). ამიტომ ივარაუდება, რომ მდ. თერგზე და კუმაზე ისინი ასეთივე თავდაცვითი ნაგებობებს შექმნიდნენ. ასეთი ნაგებობები კი საუკუნეების განმავლობაში არ შემოინახებოდა. ამიტომ უფრო სავარაუდოა, მდ. თერგისა და კუმის მარჯვენა ნაპირებზე დღემდე შემორჩენილი ნაქალაქარები (გამაგრებული პუნქტები) ჩრდილო კავკასიის ადგილობრივად მოსახლეობამ, ამ მდინარეთა ჩრდილოეთით მომთაბარე სარმატული ტომების სამხრეთისაკენ მოძრაობის შესაკავებლად IV ს-ის 70-იან წლებამდე ააგო. რაც შეეხება „მოუსვენარ და სახიფათო თურქულენოვან გაერთიანებებს“, მათგან აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით დამკვიდრებულ ბოლ-დუნაისპირეთში გადასული ოგორთა შთამომავლები, თანამედროვე უნგრეთში შემონახული ტრადიციით ალანებს თავიანთ ახლობლებად თვლიდნენ. რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიაში შემოსულ საბირებს, ისინი გარდა იმისა, რომ ოსთა წინაპრებთან ერთად არაერთხელ მონაწილეობდნენ დაქირაველულ მოლაშქრეთა სახით ბიზანტია-ირანის ომებში, ზოგი მკვლევრის მტკიცებით, საბირები „მაღლე ალან-ოსებში გაითქვ-იფენენ“¹⁸. რაც მთავარია, საბირთა გაერთიანებას კასპიის ზღვის დასავლეთით მდებარე ველები ეკავა.

ასე რომ, იმ სარმატული გაერთიანებების შთამომავლებს, რომლებიც IV ს-ის 70-იან წლებში ჩრდილო კავკასიის ველებზე შემოვიდნენ, როგორც ძველ სამომთაბარეო ადგილებზე დარჩენილი თანატომელები-საგან, ისე ბოლგართა და საბირთა გაერთიანებებისაგან განსაკუთრებული საფრთხე არ ემუქრებოდათ და მათ წინააღმდეგ მდ. თერგისა და კუმის ნაპირებზე არც დამცავი გამაგრებული პუნქტების შექმნა დასჭირდებოდათ. უფრო სავარაუდოა, თავდაცვითი სისტემა მდ. თერგის მარჯვენა ნაპირზე ჩრდილო კავკასიის ავტოქტონ მოსახლეობას სწორედ ვოლგა-დონის შუამდინარეთის ველებზე მომთაბარე სარმატული გაერთიანებების სამხრეთისაკენ გადაადგილების შესაჩერებლად აეგოთ. მათივე აგებული უნდა იყოს ის ქალაქები, რომელთა ნაშთები სასაფლაოებით მდ. სუნჯის ნაპირებზე იქნა მიკვლეული. ასევე, ვ. კუზნეცოვის მიერ მითითებული 11 ნაქალაქარი მდ. თერგზე, ქალაქთა ჯგუფი ახლანდელი „მინერალნიე ვოდის“ რაიონში¹⁹.

ვ. კუზნეცოვი ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში როცა ოსთა წინაპრებისადმი მიკუთვნებულ ქალაქებზე წერს, ნაქალაქარების ცუდი შესწავლის შესახებ მიუთითებს. მისი თქმით, ზემო ყუბანის რაიონში თუ ქვით ნაგები სახლები სჭარბობდა, აღმოსავლეთ რაიონებში (ე. ი. თერგის აუზში, ე. გ.) თიხალესილი („трупчатые“) სახლები იყო. ეს ნაგებობები მცირე ზომის, ვიწრო ნახევრად მიწურ საცხოვრებლებს წარმოადგენდნენ, რომელთაც გარს ერტყათ სამეურნეო ნაგებობები, პურისა და ნაგვის ორმოებით. თითქმის ყველა ასეთ საცხოვრებელთან, – დასძენს ვ. კუზნეცოვი, – მიკვლეულია რკინის ნიდა, რაც ამ დასახლებებში რკინის გამოსადნობი სახელოსნოების არსებობას მოწმობს. ვ. კუზნეცოვის თანახმად, ეს ფაქტი ახ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში ოსთა წინაპრების ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლის შესახებ მიუთითებს²⁰.

მდ. ყუბანის ზემო წელზე და თერგის ვაკისზე შესული სარმატი სირაქები და აორსები, რკინის მეტალურგიის მაღალი დონის შემქმნელი „სრუბნაია კულტურის“ მატარებელი ხალხის ნაწილი იყო. ამიტომ, მოუხდავად იმისა, რომ სტრაბონისა და ამიანუს მარცელინუსის ცნობებით, ისინი მუდმივად გადაადგილდებოდნენ და კიბიტებში ცხოვრობდნენ, რკინის დამუშავების ტექნიკა ჩრდილო კავკასიაში შესვლის შემდეგაც შეინარჩუნეს. უფრო მეტიც, მათი ნაწილი ძვ. წ. II ს-დან არა მარტო ბოსფორის სამეფოს დიდ სავაჭრო ცენ-

18 თოფჩიშელი რ., ოსთა წინაპარი ალანების..., გვ. 6.

19 ИСО, I, გვ. 73. 6. ანფიმოვის თანახმად, ძვ. წ. IV ს-დან შუა ყუბანისპირეთსა და მის მარცხენა შენაკადების ნაპირებზე ქალაქები და სიმაგრეების ხშირი ქსელი მინათომქმნელ მოსახლეობის მიერ იყო აგებული (იხ. მისი, Из прошлого Кубани. Краснодар, 1958, გვ. 25-26; ოსთა წინაპრები ქალაქთა შესახებ იხ. აგრეთვე, Виноградов В. Б., Сиракский союз..., გვ. 112-113).

20 ИСО, I, გვ. 74.

ტრებში, საკუთარ ქალაქებშიც (მაგ. ქ. უსპე) ცხოვრობდა და საკმაოდ ელინიზებული იყვნენ²¹.

ძველი რომაელი ავტორის ტაციტუსის (დაახლ. 56–დაახლ. 117) მონაცემებით ჩვენ ვიცით როგორ იყო სირაქთა ერთ-ერთი გამაგრებული პუნქტის – უსპეს გარეგნული სახე. მისი გალავანი ნნელებით დაწნულ მიწით ამოვსებულ კედლებს წარმოადგენდა²² (ივარაუდება, რომ გალავნის შიგნით ნაგებობებიც მსგავსი წესით იყო აგებული). მას შემდეგ რაც სირაქთა ძირითადი ნაწილი მდ. ყუბანის ზემო წელზე შევიდა, ცხადია, მათ იქაც მსგავსი ტიპის საცხოვრისები უნდა აეგოთ. მაგრამ, როგორც ე. კუზნეცოვი წერს, მდ. ყუბანის ზემო წელზე ქვით ნაგები სახლები სჭარბობდა. ამ სახლებს თუ სარმატი სირაქების აგებულად მივიჩნევთ, მაშინ მშენებლობის ასეთი წესი მათ ადგილობრივი მოსახლეობისაგან უნდა შეეთვისებინათ. თუმცა, სარმატი აორსების მსგავსად, ძველი მომთაბარეობის ადგილზე სირაქებიც რომ თიხალესილ სახლებს აგებდნენ, ეს შემდეგიდან ჩანს. სირაქების ძველ მომთაბარეობის ადგილზე – ახლანდელ კრასნოდარის მხარესა და მის მიმდებარე ტერიტორიებზე დღემდე იყნებენ საცხოვრებლად თიხალესილ სახლებს (კრასნოდარის მხარის გარეთ ასეთი ნაგებობები იშვიათად გამოიყენება), ესაა ე. წ. „Турлу́чийе дома“²³.

მდ. ყუბანის ზემო წელზე შესული სირაქების მსგავსად მდ. თერგის ვაკისზე დამკვიდრებულ (ე. ი. მომთაბარეობას ჩამოშორებულ ნაწილს) აორსებსაც თავიანთი განსახლების ადგილზე სახლები ძველი ტრადიციის მიხედვით ჰქონდათ აგებული (ეს იყო თიხალესილი კედლებიანი სახლები სათანადო სამეურნეო ნაგებობებით). ასეთ სახლებთან მიკვლეული რკინის წიდეები, მართლაც, იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, ეს ხალხი რკინის დამუშავებას რომ მისდევდა (ასეთ სახელოსნოებში, როგორც ჩანს, აორსთა რაზმებისთვის იარაღიც მზადდებოდა). მოსახლეობის ეს ნაწილი, ცხადია, ბინადარ ცხოვრებაზე იყო გადასული. აორსების ზედაფენიდან, „თემიდან გამოყოფილი“ ამ ნაწილის მიერ უნდა ყოფილიყო აგებული (სირაქთა დედაქალაქ უსპეს მიმსგავსებული) „თხრილით გარშემორტყმული“ ბორცვით (ვენტში, ის ნაქალაქარებიც, რომელთა შესახებ გ. თოგოშვილმა მიუთითა. აორსთა გაერთიანებაში სამხედრო ზედაფენის არსებობის და ხელოსანთა ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლის მიუხედავად, მოსახლეობის დიდი ნაწილი ისევ მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდა (იხ. ქვემოთ).

ასე რომ, როგორც სირაქებს, ისე აორსებს ციხე-ქალაქებისა და საცხოვრებელი სახლების მშენებლობის ერთი ტექნიკა ჰქონდათ – ისინი თიხალესილ კედლებიან სახლებს აგებდნენ, ხოლო ქალაქების გალავნები ნნულკედლებიანი მიწით ამოვსებული ნაგებობები იყო, რაც საუკუნეებს ვერ უძლებდა. ამიტომ მდ. თერგისა და კუმის ნაპირებზე აგებული გამაგრებული პუნქტები, ასევე მდ. ყუბანის ზემო წელზე ქვით ნაგები სახლები, როგორც ითქვა, აბორიგენი მოსახლეობის შემოქმედებად უნდა მივიჩნიოთ.

თქმულში რომ დაერწმუნდეთ, მდ. ყუბანისა და თერგის აუზში მცხოვრები აბორიგენი მოსახლეობის წარსულსა და კულტურულ დონეს უნდა გაეცნოთ.

როგორც მდ. თერგის ვაკისი, ისე მდ. ყუბანის ზემო წელი, მართალია, ყობანური კულტურის შექმნისა და გავრცელების არეალს წარმოადგენდა, მაგრამ, როგორც ე. კრუპნოვი წერს, თერგზე ჩამოყალიბებულ სარმატულ გაერთიანებასთან შედარებით, მდ. ყუბანის ზემო წელზე სირაქთა მიერ შექმნილი გაერთიანება კულტურულად უფრო დანინაურებული იყო²⁴, რაც ჩემი აზრით, შემდეგით იყო განპირობებული: ეს მხარე, ანდრია პირველწოდებულის „მიმოსვლის“ ავტორის მონაცემებიდან გამომდინარე, „ქვემო სუგდეების“ (ე. ი. ქვემო სინდების), იგივე ბერძნულ-რომაული წყაროების კერკეტების (ახლანდ. ჩერქეზ-ადიღების ნინაპრების) განსახლების არეალი იყო. ისინი უძველესი დროიდან ამ მხარეში მცხოვრები ყობანური კულტურის შემქმნელი ხალხის უშუალო შთამომავლები იყვნენ. მათი ძირითადი ნაწილი – „ქუეყანა სვლდიაში“ (ზემო სუგდეების ქუეყანა) მცხოვრები სინდები კი ის ხალხი იყო, რომლებმაც ძვ. წ. V ს-ში სახელმწიფო შექმნეს. ეს ღრმად ელინიზირებული ხალხი ძვ. წ. IV საუკუნიდან უკვე საკუთარ მონეტას წირიდა²⁵. თუ ყოველივე აღნიშნულს გავითვალისწინებთ, მაშინ ქვემო სინდების – იგივე კერკეტების (ახლანდ. ჩერქეზების) განსახლების არეალში ქალაქების არსებობა V ს-ის შუახანებისათვის სრულიად მოსალოდნელია. ე. კუზნეცოვის მითითება იმის შესახებ, თერგის აუზისაგან განსხვავებით, ზემო ყუბანის რაიონში ქვით ნაგები სახლები რომ სჭარბობდა, იმის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ, ამ რეგიონში შესულ სირაქებს საკმაოდ კარგად გამაგრებული ქვის გალავანიანი ქალაქები

21 Гандукович В. Ф., История античных городов..., გვ. 139 და შემდეგი; Ростовцев М. И., Эллинизм и иранство на юге России. Петроград, 1918, თავი V. Синды, мюсты, сарматы.

22 ტაციტუსის ცნობები, გვ. 65–66.

23 ე. კუზნეცოვის მიერ ნახმარ გამოთქმაში — „Турлу́чийе дома“, სიტყვა „Турлу́чийе“ ქართულად როგორ უნდა გადა-
მოშვო ჩემთვის კარგა ხანს უცნობი იყო, რადგან შესაბამის რუსულ-ქართულ ლექსიკონში ეს სიტყვა არაა შეტანილი.
კომპიუტერული ვერსიით „Словю „турлу́х“ происходит от одного из тюркских наречий. Известно это был обитавший
пещерной с добавлением саломы или павоза легким плетённый каркас“ (<http://Krasnodar.life-realty.ru/articles/turluchnyi-dom-na-Kubani>). სიტყვა „турлу́х“-ის თურქული წარმომადგენლობა უცნაურად არ მოგვეჩვენება, თუ თურქული მოდგმის ტომებთან
ძველი სარმატების ურთიერთობას გავითვალისწინებთ.

24 Крупнов Е. И., Древняя история. . . . გვ. 395.

25 ამ საკითხზე დანერჩილებით იხ. ე. გოლოლაძე, სად მდებარეობდა ანდრია პირველწოდებულის მიერ დამოძღვრილი „ქუ-
ეყანა სვლდიაში“..., მისივე, ანდრია პირველწოდებულის მისიონერული მოღვაწეობა, თავი IX.

და ქვით ნაგები სახლები დახვდათ. როგორც ჩანს, სწორედ ამ გარემოებამ მისცა საფუძველი ვახტანგ გორგასლის „ცხოვრების“ ავტორს – ჯუანშერს (V ს.) და VI ს. სირიელ ქრონისტს ზაქარია რიტორს ისთა ნინაპრების განსახლების არეალში ქალაქთა შესახებ მიეთითებინათ.

ენახოთ ეს ცნობები: ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობა ჩრდილო კავკასიაში 447 წელს შედგა. ჯუანშერის თანახმად, ჩრდილო კავკასიაში გადასული ვახტანგ გორგასლის ლაშქრობა ოსების წინააღმდეგ ოთხი თვე გაგრძელდა. ამ ხნის განმავლობაში ვახტანგ მეფემ „შემუსრნა ქალაქნი მათნი და აღილო ტყუე და ნატყუენავი ურიცხვ“²⁶. ლაშქრობა რადგან ოთხ თვეს გაგრძელდა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ოსთა განსახლების ძირითადი არეალი (ოსების ქვეყანა) დარიალის კარიდან საკმაოდ შორს მდებარეობდა (ასეთი დასკვნა X ს. არაბი ავტორის-იბნ რუსთეს ცნობით დასტურდება).

V საუკუნისათვის ოსთა ნინაპრებს ჩრდილო კავკასიაში, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ორი გაერთიანება ჰქონდათ შექმნილი – მდ. ყუბანის ზემო წელზე და თერგის ვაკისზე. ამიტომ ისმის კითხვა, რომელი გაერთიანება დალაშქრა ქართველთა მეფემ?

თუ ყოველივე ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, ირანელთა და ქართველთა გაერთიანებული ლაშქრით, ვახტანგ მეფე ძირითადად ჩრდილო კავკასიის იმ ნაწილში უნდა შესულიყო, სადაც სირაქთა გაერთიანების ცენტრი მდებარეობდა. ეს იყო მდ. ყუბანის ზემო წელი – მდ. დიდი და მცირე ზელენჩუკების აუზი. იქიდან გამობრუნებული ვახტანგ მეფე ლაშქრის ნაწილით, როგორც ჯუანშერი გვამცნობს, „წარმოვიდა გზასა აფხაზეთისასა“ და დასავლეთ საქართველოში – აფხაზეთში გადავიდა²⁷.

ვახტანგ გორგასლის ჩრდილო კავკასიაში ლაშქრობიდან ერთ საუკუნეზე ცოტა მეტი ხნის გასვლის შემდეგ, როგორც ითქვა, ოსთა ნინაპრებში ქალაქთა არსებობის შესახებ VI ს-ის სირიელი ავტორი ზაქარია რიტორი მიუთითებს. 555 წლის ქვეშ იგი წერს: „კარებს იქით (ე. ი. დარიალის კარის ჩრდილოეთით) [ცხოვრობენ] წარმართი და ბარბაროსი ხალხი ბურგარები [თავიანთი] ენით, მათ აქეთ ქალაქები და აღანები. მათ აქეთ ხუთი ქალაქი. დადუს საზღვრებიდან მთებში ცხოვრობენ და ციხე-სიმაგრეები აქეთ. ავგურის ხალხი კარებში ცხოვრობენ. ავგარი, საბირი, ბურგარი, ალანი, კურტარგარი, ავარი, ხასარი, დირმარი, სირურგური, ბაგარსიკი, კულასი, აბდელი, ეფთალიტი – ეს ცამეტი ხალხი ცხოვრობს კარებში, არსებობენ საქონლის ხორციითა და თევზით, გარეული მხეცებითა და იარაღით“²⁸.

ზაქარია რიტორის თხზულებიდან ზემომოტანილ ცნობაში დასახელებულ ხალხთა და, საერთოდ, ზაქარიას მონაცემთა რეალურობის შესახებ ქვემოთ კიდევ მექნება საუბარი, მაგრამ აქ მაინც უნდა აღვნიშნო: ზაქარია რიტორის ცნობა მეტად მნიშვნელოვანია VI ს-ის შუახანებში ჩრდილო კავკასიაში არსებული ეთნიკური ვითარების შესასწავლად, მაგრამ, ამჯერად საყურადღებოა ის, რომ იგი „ბურგარებსა“ და „ალანებს“ ცალკე გამოყოფს და მათ ქვეყნებში ქალაქთა არსებობის შესახებ მიუთითებს. შემდეგ კი „ალანს“ იმ ცამეტ ხალხს შორის ათავსებს, რომლებიც კარებში ცხოვრობდნენ და „საქონლის ხორციით, თევზით, გარეული მხეცებითა და იარაღით არსებობდნენ“.

ზაქარია რიტორის ცნობას რამდენიმე ათეული წელია ვიცნობ. ყოველთვის მიკვირდა ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ხალხების ჩამოთვლისას, მის მიერ ალანების ორჯერ მოხსენიება. ჩემს მიერ ზემომოტანილი მსჯელობის შემდეგ ნათელი გახდა: მის მითითებაში ალანებს რომ ხუთი ქალაქი ჰქონდათ, ოსების ის ნინაპრები იგულისხმებიან, რომელნიც მდ ყუბანის ზემო წელზე ცხოვრობდნენ, ცამეტ ხალხთა შორის დასახელებულ „ალან“-ში (ისინი კარებში ცხოვრობდნენ) კი მდ. თერგის აუზში შემოსულ აორსთა შთამომავლებია საგულეებლენი.

ამრიგად, ის ქალაქები, რომელთა შესახებ ჯუანშერი და ზაქარია რიტორი გვამცნობენ, მდ. ყუბანის ზემო წელზე წარმოქმნილ სირაქთა გაერთიანების ტერიტორიაზე მდებარედ უნდა ჩავთვალოთ. ზაქარია რიტორი ასევე ქალაქების მფლობელებად აცხადებს „ბარბაროს ბურგარებს“. ამ შემთხვევაში მას მხედრობაში მყავს აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით, ძველი სინდებისა და მეოტიდური ტომების განსახლების არეალში, დაახლ. VI ს-ში შესული თურქული მოდგმის ბოლგარები. მათ მართლაც ადგილობრივი მოსახლეობისაგან განსხვავებული ენა ჰქონდათ, ქალაქები კი ამ მხარეში უძველესი დროიდან მრავლად იყო.

რაც შეეხება ცენტრალურ კავკასიაში შესულ აორსებს, მათი ნაწილი, მართალია, ხელოსნები იყვნენ, მაგრამ ძირითადი მოსახლეობა მაინც მომთაბარედ რჩებოდა – „კარებში ცხოვრობდა“. თუმცა, მათ მხარეში – მდ. კუმისა და თერგის მაღალ ნაპირებზე გამაგრებულ ციხე-ქალაქთა სახით თავდაცვითი ხაზი არსებობდა. ეს თავდაცვითი ნაგებობანი აბიროგენ მოსახლეობას ძვ. წ-ის VII ს-დან ვოლგა-დონის შუამდინარეთში მომთაბარე სარმატების (შეიძლება ასევე სკიითების) სამხრეთისკენ გადაადგილების შესაჩერებლად უნდა შეექმნა²⁹, თუმცა, როგორც სტრაბონის ცნობებიდან ვიცით, ძვ. წ. II ს-ის დასასრულიდან

26 ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, გვ. 156.

27 იქვე, გვ. 157.

28 Χρονικα Ζαχαριου ριτορα, გვ. 165. ზაქარია რიტორი ცდება როცა ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ ხალხებს შორის „ეფთალიტს“ ასახელებს.

29 როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, ძვ. წ. III-II საუკუნეების მიჯნაზე სკიითების გაერთიანება სარმატთა დასავლეთისაკენ გადაადგილების შეკავებას ქვემო დნეპრზე გამაგრებული ციხე-ქალაქთა სისტემის აგებით ცდი-

აორსებისა და სირაქების ცალკეული რაზმები კავკასიის მთისწინეთამდე მისვლას მაინც ახერხებდნენ.

ახ. ნ. V-VI საუკუნეებისათვის მდ. ყუბანის ზემო ნელზე დამკვიდრებული სირაქების ტერიტორიაზე ქალაქების არსებობა თუ ქართულ და სირიულ (ბიზანტიურ) წყაროებში არასა, მდ. კუმისა და თერგის ნაპირებზე არსებული თავდაცვითი სისტემის (ციხეების) შესახებ მხოლოდ არქეოლოგიური მასალა გვაქვს. ამ მასალით დასტურდება აბორიგენი მოსახლეობის ცდა მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოსული მომთაბარეებისათვის სამხრეთისაკენ მოძრაობა შეეკავებინათ, მაგრამ ეს უშედეგო იყო. სარმატების შემდეგ ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველები სხვადასხვა პუნურ-თურქული და გათურქებული უგოვრული ტომების ცხოვრებისა და მომთაბარეობის არეალს წარმოადგენდა, რამაც თავისი კვალი დააჩნია ამ მხარის როგორც აბორიგენი, ისე თურქებზე უფრო ადრე იქ მისულ სარმატთა შთამომავლების ენას, ყოფასა და კულტურას. შუა აზიიდან და დასავლეთ ციმბირიდან მოსულ მომთაბარეებს (ისე როგორც გვიან მონღოლებს. იხ. ქვემოთ) ქალაქები არ სჭირდებოდათ. ასეთ პირობებში ვ. კუზნეცოვის მითითება იმის შესახებ, თითქოს, ალხან-კალა მდ. სუნჯაზე ჯერ კიდევ პუნების შემოსვლამდე (ე. ი. IV ს-ის 70-იან წლებამდე) იყო „მსხვილი ალანური ცენტრი“, VI ს-ში კი ცენტრალური კავკასიის ტერიტორიაზე – მდ. თერგის, სუნჯის, მალკის, ბაქსანის, კუმისა და სხვა მდინარეთა შემადგენელ ადგილებზე, ასევე, „*наши истинные воды*“ წარმოქმნილი იყო ქალაქთა ხშირი ქსელი³⁰, იმ ისტორიულ რეალობას არ ასახავს, რაც V-VI საუკუნეების ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში შესულ ოსთა წინაპრებში იყო – V საუკუნის დამდეგისათვის ვოლგა-დონის შორის მომთაბარე აორსები და სირაქები მდ. ყუბანის ზემო ნელზე და თერგის ვაკისზე ახალი შესულები იყვნენ. ამიტომ ალხან-კალა (თუ იგი, მართლაც, V ს-ის წინაპროინდელი ნაქალაქარია) და სხვა ქალაქები მათ იქ უნდა დახვედროდათ.

§ 2. ქალაქები IX-XIV საუკუნეების ოსურ გაერთიანებებში – დედაქალაქებისა და ეპარქიის ცენტრების საკითხი

როცა ოსთა წინაპრების გაერთიანებებში IX-XIV საუკუნეების ქალაქთა არსებობის შესახებ ვსაუბრობთ, უპირველეს ყოვლისა, ისმის კითხვა – სად მდებარეობდნენ და რა ერქვათ ამ გაერთიანებათა პოლიტიკურ და რელიგიურ ცენტრებს?

თუ იმ გარემოებას გავითვალისწინებთ, V-VI საუკუნეებში და შემდეგაც ოსთა წინაპრები ძირითადად ისევ მომთაბარე მეურნეობას რომ მისდევდნენ, შეიძლება ოსთა დასავლური და აღმოსავლური გაერთიანებების პოლიტიკური ცენტრები არც გვეძიო. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ძველი ქართველი და სირიელი ავტორები V-VI ს-ების ოსეთში ქალაქთა არსებობის შესახებ მოუთითებენ. ზემოთ, სათანადო მასალის გაანალიზების შედეგად, მართალია ვაჩვენე, ეს ქალაქები აბორიგენი მოსახლეობის მიერ რომ უნდა ყოფილიყვნენ აგებულნი, მაგრამ როგორც სტრაბონი წერს, ოსთა წინაპრები – აორსები თუ ჯერ კიდევ ძვ. წ. I ს-ში ინდოეთთან და წინა აზიის ქვეყნებთან აწარმოებდნენ ფართო მასშტაბის ვაჭრობას³¹, მაშინ ამ აორსთა შთამომავლებს VI ს-დან მაინც (როცა ძველი ქალაქები ოსთა წინაპრების კონტროლირებად ტერიტორიაზე მოექცა) ხელს ვერაფერი შეუშლიდა ეკონომიკურად დანიშნურებულ ქალაქებში ეცხოვრათ (როგორც ეს ბოსფორის სამეფოს სინამდვილეში იყო), შეეძლოთ რომელიმე ქალაქი თავიანთ გაერთიანებათა ცენტრად გამოეცხადებინათ. მაგრამ საქმე ისაა, რომ X-XII საუკუნეებშიც კი, როცა ოსურმა გაერთიანებებმა დიდ პოლიტიკურ სიძლიერეს მიაღწიეს, მათი პოლიტიკური და რელიგიური ცენტრების ადგილმდებარეობისა და სახელების მითითება ჭირს – იმ წყაროებში, რომლებშიც X ს-ის დამდეგის ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შესახება მოთხრობილი, ოსთა განსახლების ტერიტორიაზე ეპარქიის მეთაურის რეზიდენციის ადგილი არაა მითითებული. ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შესახებ მასალათა გაანალიზებისას აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა აღნიშნა: ამ წყაროებში არსად არ არის ნაჩვენები, თუ სად იყო ალანიის არქიეპისკოპოსის კათედრა³². მისი დასკვნით, X ს-ის დამდეგს ოსეთის ეპარქიის ცენტრი ბიჭვინთაში უნდა ყოფილიყო³³.

ზემომოტანილი თვალსაზრისი ს. ყაუხჩიშვილმა 1952 წელს კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტოკოსის (852-915) იმ წერილების გამოქვეყნებისას გამოთქვა, რომლებიც ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას ეხებიან. ეს საისტორიო წყაროები სხვაგვარი დასკვნის შესაძლებლობას, მართლაც, არ იძლეოდნენ.

ლობდა. იხ. Абрамова М. П., Сарматские погребения Дона и Украины II в. до н. э. – I в. н. э., СА., 1961, № 1, გვ. 92.
30 ИСО, I, გვ. 73.

31 სტრაბონის ცნობით, „Аорсы ... занимают обширную область, владея почти что большей частью побережья Каспийского моря. Поэтому они вели караванную торговлю на верблюдах индийскими и вавилонскими товарами, получая их в обмен от армян и мидийцев; вследствие своего благосостояния они носили золотые украшения“ (Страбон, География, გვ. 480 (XI, V, 8)). ამ სავაჭრო ოპერაციებში მონაწილეობდა აქემენიანთა ყოფილი იმპერიის ჩრდილო-აღმოსავლეთი პროვინციებიდან გამოსული და ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრებული ორების წარმომადგენლები უნდა მოეიაზროთ.

32 ნიკოლოზ მისტოკოსი, წერილები. გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. IV, ნაკვ. II. ბერძნული ტექსტი ქართულ თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა., თბ., 1952, გვ. 217, შენ. №1-ის გაგრძელება.

33 იქვე, გვ. 218. როგორც ჩანს, შემდეგ ალანიას ცალკე სამიტროპოლიტო კათედრა მიუღია, – დასძენს ს. ყაუხჩიშვილი (იქვე).

აკად. ს. ყაუხჩიშვილის ასეთი დასკვნის მხარდასაჭერად შეიძლება ცნობილი ოსი მეკლერის ზ. ვანევის თვალსაზრისი მოგვეხმოდ. 1959 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში იგი წერდა: „Города, в полном смысле этого слова, как центры исключительного ремесленного производства и торговли, вряд ли существовали в средневековой Алагии“³⁴. ზ. ვანევი იმავე ნაშრომში მოუთხრობს: თავისი ხანგრძლივი არსებობის მანძილზე ოსთა წინაპრებმა საკუთარი დამწერლობა ვერ შექმნეს და მთელი შუა საუკუნეების ხანაში ქვეყანაში განათლების დონეზე მსჯელობა არ შეიძლება, მაგრამ დასახლებულ პირობებს – კერძოდ კი ოსეთში სამრეწველო ქალაქების არარსებობას ხელი არ უნდა შეეშალა ოსეთის ეპარქიის მეთაურს რომელიმე საქალაქო დასახლებაში ეპარქიის რეზიდენცია განეთავსებინა. რაც შეეხება საკითხს – ოსების წინაპრებმა საკუთარი დამწერლობა რომ ვერ შექმნეს და მოსახლეობაში განათლების დაბალი დონე რომ იყო, ქრისტიანული რელიგია თვითონ იყო მნიშვნელოვანი რელიგია და ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებას ქვეყანაში კულტურული აღმავლობა უნდა მოჰყოლოდა. მითუმეტეს, როგორც ზ. ვანევი აღნიშნავს, ოსეთში მეზობელი ქვეყნებიდან ქრისტიანობა ადრედაწვე შედიოდა, რის დასტურადაც მას ახლანდ. ნალჩიკის რაიონში სასაფლაოებად გამოყენებული გამოქვაბულების კედლებზე VI-VII საუკუნეებით დათარიღებული ჯვრების გამოსახვა და ქ. კისლოვოდსკის მახლობლად VII-VIII საუკუნეებით დათარიღებული ბერძნულწარწერიანი ქვის ჯვრის მიკვლევა მაჩვენია³⁵. აქ თუ VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორის პროკოპიოს კესარიელის იმ ცნობას გაიხსენებთ, რომლის თანახმად, მისი თანამედროვე ოსები რომ ქრისტიანები იყვნენ³⁶, იმის ასახსენლად ნიკოლოზ მისტიკოსის X საუკუნის წერილებში ოსეთის ტერიტორიაზე რატომ არაა მითითებული ოსეთის ეპარქიის მეთაურის რეზიდენციის ადგილი, სხვა მიზეზები უნდა ვეძიოთ.

ამ მხრივ, ვფიქრობ, არაბი ავტორის ალ-მასუდის (გარდ. 956) ქვემომოტანილი ცნობა უნდა გავითვალისწინოთ. როგორც ალ-მასუდი წერს, „აბასიდთა დინასტიის მმართველობისას – სახალიფოში ისლამის გამოცხადებიდან 320 წლის შემდეგ ოსებმა ქრისტიანობა მიიღეს, მანამდე წარმართები იყვნენ, მაგრამ მათ უარი თქვეს ქრისტიანობაზე, ქვეყნიდან განდევნეს ადრე რომაელთა მეფის მიერ გაგზავნილი ეპისკოპოსები და სამღვდლოება“³⁷.

როგორც ვხედავთ, ალ-მასუდის ცნობა მეტად მნიშვნელოვანია ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების შემდეგ შექმნილი ვითარების გასარკვევად. ალ-მასუდი მუსლიმური წელთაღრიცხვის 320-ე – ე. ი. 942 წლისათვის მოსახლეობის მიერ ოსეთიდან სასულიერო პირების გაძევების შესახებ გვამცნობს. ალ-მასუდის თხზულებიდან ზემომოტანილი ცნობის გასამყარებლად ზ. ვანევი იქვე დასძენს: არაბი ავტორის იბნ-რუსთას თანახმად, „ალანთა მეფე ქრისტიანია, ხოლო მოსახლეობის დიდი ნაწილი ურწმუნოა და კერპებს სცემენ თაყვანს, XIII საუკუნეშიც კი ოსეთის ეპისკოპოსი თეოდორე ამტკიცებდა – „ოსები მხოლოდ სახელით არიან ქრისტიანები“³⁸.

ზემომოტანილი მსჯელობის შემდეგ ზ. ვანევი დასძენს: X საუკუნეში ქრისტიანობამ უმთავრესად მოიცვა ოსეთის საზოგადოების ზედაფენები. რაც შეეხება მოსახლეობის მასას, სრულიად შესაძლებელია დაუშვათ, რომ წარმართ ოსებში ქრისტიანობის გავრცელება არ მიმდინარეობდა წინააღმდეგობის გარეშე – ადგილობრივ მოსახლეობას გაქრისტიანება არ სურდა³⁹. ასეთ პირობებში ოსეთის ეკლესიის პირველი მეთაურის – არქიეპისკოპოს პეტრეს მიერ ჩამოყალიბებული საეკლესიო იერარქია, ცხადია, მოიშლებოდა, ხოლო არქიეპისკოპოსის რეზიდენცია გაუქმდებოდა. აღნიშნული ფაქტის შემდეგ ჩვენ არავითარი ცნობა არა გვაქვს, რომელიც ოსეთში საეპარქიო ცენტრის არსებობას დაადასტურებდა. თუმცა, ზ. ვანევის მტკიცებით, „ალანთა სამიტროპოლიტოს ცენტრი მდებარეობდა მდ. ყუბანის ზემო ნელზე, რასაც მოწმობს იმ მიდამოებში დღემდე შემორჩენილი, X-XI საუკუნეებით დათარიღებული ტაძრების ნანგრევები. ერთ-ერთი ასეთი ნანგრევი 1889 წელს აღადგინეს და მონასტრად გადააკეთეს“⁴⁰.

ზ. ვანევის ნაშრომის გამოქვეყნების შემდეგ, 1960 წელს მდ. ყუბანის შენაკადის – დიდი ზელენ-ჩუკის ხეობაში ე. კუზნეცოვმა ეკლესიის ნანგრევების გათხრისას ბერძნულწარწერიან ბრინჯაოს ჯვარი მიაკვლია. 1962 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში ე. სკრეინსკაიამ ჯვარი პრესბიტერ თომას კუთვნილებად მიიჩნია. მისი თქმით, ჯვარი იმავე ადგილზე იქნა აღმოჩენილი, სადაც ოდესღაც მისი მფლობელი ცხოვრობდა და ღვთისმსახურებას ასრულებდა. ჯვარი XI ს-ის მეორე ნახევარში კონსტანტინოპოლში ან ტრაპიზონში უნდა დაეზადებინათ⁴¹.

ე. სკრეინსკაიას ასეთი დასკვნის საწინააღმდეგო არაფერი მაქვს. როგორც ჩანს, 942 წლის შემდეგ

34 Ванев З. Н., Средневековая Алагия... გვ. 75.

35 იქვე, გვ. 163.

36 პროკოპი კესარიელი. გეორგია, ტ. 2, გვ. 20.

37 Масуди, СМОМЛК, вып. 38, Тифлис. 1908, გვ. 53. ზ. ვანევის, დასახ. ნაშრომში მითითებული მუსლიმური წელთაღრიცხვის 340 წელი (რაც 962 წელს უდრის, იხ. გვ. 165) ალბათ კორექტურაა.

38 Ванев З. Н., დასახ. ნაშრომი, გვ. 167.

39 იქვე, გვ. 167-168.

40 იქვე, გვ. 164.

41 Скржинская Е. Ч., Греческая надпись из средневековой Алагии (Северный Кавказ). ВВ., т. XXI, М., 1962, გვ. 123, 126. ИСО, I, გვ. 217, 213-221.

ოსეთის ეპარქიის ერთ-ერთი წარმომადგენელი ჯერის მიკვლევის ადგილას ღვთისმსახურებას ასრულებდა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, ოსეთის ძირითადი მოსახლეობა ქრისტიანი იყო. როგორც აღვნიშნე, XIV საუკუნეშიც კი ოსეთში საკუთარი ეპარქიის ცენტრის არარსებობა, მოსახლეობის ცხოვრების „ნომადური წესით“ („О образе жизни“) არის ახსნილი.

ამრიგად, ზემომოქანული თხრობიდან გამომდინარე, სავარაუდებელი ერთია: ნიკოლოზ მისტიკოსის მიერ დაახლ. 922/925 წლებში ოსეთის ეპარქიის მეთაურად დადგენილმა არქიეპისკოპოსმა პეტრემ ახლადდაარსებულ ეპარქიაში სათანადოდ იღვანა – დაადგინა ეპისკოპოსები, შექმნა საეკლესიო იერარქია, მაგრამ ქვეყნის წარმართმა მოსახლეობამ ქრისტიანული ღვთისმსახურების შესრულებაზე უარი სთქვა. 942 წელს სასულიერო პირები ქვეყნიდან განდევნეს, რის შემდეგაც ოსეთის ეპარქიის საჭეთმპყრობლის კათედრა ოსთა განსახლების გარეთ იქნა გადატანილი. მას შემდეგ რაც ოსეთმა თათარ-მონღოლთა და თემურ-ლენგის შემოსევები გადაიტანა, არა მარტო ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება განადგურდა, მოსახლეობის დიდი ნაწილი განყდა, რის შემდეგაც ოსეთის ტერიტორიაზე ეპარქიის ცენტრი ვეღარ აღსდგა. ამ საკითხზე რადგან კვლავ მექნება საუბარი, ქვემოთ X-XII საუკუნეების ოსეთის ქალაქებს გავაცნობთ.

იმ ტერიტორიებზე, რომელსაც შუა საუკუნეებში ოსთა წინაპრები აკონტროლებდნენ, არაერთი ქალაქური ტიპის დასახლება წარმოიშვა. 1987 წელს გამოცემული „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ პირველ ტომში, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ზუთ მნიშვნელოვან ქალაქზეა საუბარი. რაც მთავარია, ამ გამოცემის ავტორები შეეცადნენ ყველა ქალაქის მდებარეობა მიეთითებინათ. IX-XIV საუკუნეების ოსეთის ქალაქთა შესახებ თხრობისას ნიგნის შესაბამისი მონაცემების ავტორები ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი წერენ: „Проблема возникновения городов в Алании поставлена в исследовательской литературе недавно, в археологическое изучение самих городов только началось. Тем не менее уже есть определенные положительные результаты“. ამის შემდეგ ეს ავტორები გვამცნობენ: ქალაქები ყალიბდებოდა დიდი სავაჭრო გზების გადაკვეთების ადგილებზე – „В этом прослеживается одна из закономерностей формирования средневековых городов – общая для Европы и Азии“⁴². მათი თქმით, კიდევ ერთი კანონზომიერება ოსეთში ქალაქების წარმოქმნისა ის იყო, რომ ისინი განლაგებულნი იყვნენ [კავკასიონის] მთისწინეთის ზონაში, დაბლობისა და მთის შესაყარზე, რის გამოც ქალაქები ადგილობრივი ეკონომიკური ცენტრების როლს თამაშობდნენ და მთისა და ბარის მოსახლეობას აკავშირებდნენ. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, – დასძენენ ეს ავტორები, – ოსეთში ადრეფეოდალური ქალაქების ფორმირების პროცესი ემთხვევა ევროპას, ბიზანტიასა და ამიერკავკასიაში საქალაქო ცხოვრების აქტივიზაციას, რითაც დასტურდება ოსეთში სოციალ-ეკონომიკური ცხოვრების საკმაოდ მაღალი დონე და ქვეყანაში საერთო ისტორიული პროცესების მოქმედება. ვ. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის მტკიცებით, აი ასეთ პირობებში ჩამოყალიბდნენ ოსეთის ქალაქები. არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით ისინი ხუთი იყო: ნიგნი არხიზი, რომ გორა, ვერხნი ჯულატი, ნიგნი ჯულატი, ალხან-კალა⁴³.

რა შეიძლება ითქვას ამ ქალაქებზე?

დასახლებული ხუთი ქალაქიდან, როგორც ვნახეთ, ორი – „ნიგნი არხიზი“ და „ვერხნი ჯულატი“, მკვლევრების მიერ არაბული და რუსული წყაროების „დედიაკოვის“ და „მაგასის“ ნაქალაქარებთან არიან გაიგივებულები და მათი ლოკალიზაციის საკითხი მთლად გადანყვეტილად არ ითვლება. რაც შეეხება რომ გორას, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი მას ანდრია პირველწოდებულის „მიმოსვლაში“ დასახლებულ „ფუსტასთან“ აიგივებენ, მაგრამ საისტორიო წყაროთა ყველა მონაცემით ქალაქი „ფუსტა“ ჩრდილო კავკასიაში არ მდებარეობდა. ნაქალაქარი რომ გორა (მდ. პოდკუშოკის ზემო წელზე ამ მდინარესთან მდ. ფუსტის შესართავთან) ქ. ფუსტა არაა. არ ვიცით რას წარმოადგენდნენ „ნიგნი ჯულატი“ და „ალხან-კალა“.

რაც შეეხება ოსურ გაერთიანებათა დედაქალაქების საკითხს, როგორც ვნახეთ, ე. სკრეინსკიამ X-XIV საუკუნეებისათვის ნიგნი არხიზის ნაქალაქარი ოსეთის პოლიტიკურ ცენტრადაც ჩათვალა⁴⁴. თუ ამ თვალსაზრისს გავიზიარებთ, მაშინ იგი ოსთა დასავლური გაერთიანების ცენტრი უნდა ყოფილიყო. ცხადია, ცალკე ცენტრი ექნებოდა ოსთა აღმოსავლურ გაერთიანებას.

ისე როგორც რელიგიური ცენტრის, ოსურ გაერთიანებათა დედაქალაქების მდებარეობისა და მათი სახელების საკითხი კარგა ხანს საკამათო იყო. არაბი ავტორის აღ-მასუდის მიერ ოსთა დედაქალაქად დასახლებული მაგასის გარდა, ოსეთის მნიშვნელოვანი ცენტრი ჩანს რუსულ მატჩანეებში მოხსენიებული ქ. „ტუტიაკოვი“ (დედიაკოვი). ქვემოთ ამ ქალაქთა ლოკალიზაციის შესახებ მექნება საუბარი.

1963 წელს ე. პჩელინას წერილის („О местонахождении асского города Дедяхова по русским летописям и исторической литературе“) გამოქვეყნების შემდეგ ქ. დედიაკოვის მდებარეობის საკითხი ისევ გაურკვევე-

42 ИСО, I, გვ. 107.

43 იქვე, გვ. 107-108.

44 ეს თვალსაზრისი ასახულია ИСО, I-ში, გვ. 117.

ელი დარჩა, ამიტომ 1966 წელს ვ. კუჩკინი გამოკვლევაში „Где искать ясный город Тютяков?“ კვლავ შეეხო ამ საკითხს. ამ გამოკვლევაში მან დეტალურად გააანალიზა „ტუტიაკოვის“ შესახებ რუსულ მატრიანეებსა და საისტორიო წყაროებში არსებული ცნობები და აღნიშნა: როგორც ცნობილია, ოსების ქალაქ ტუტიაკოვის სახელის შესახებ ცნობები მხოლოდ რუსულ წყაროებში – უმთავრესად მატრიანეებში შემოინახა. ამ ქალაქის ადგილმდებარეობის დადგენას ცდილობდნენ ისტორიკოსები და ლინგვისტები, ეთნოგრაფები და არქეოლოგები, რუსისტები და აღმოსავლეთმცოდნეები. ლიტერატურაში არ წყდება კამათი იმის შესახებ თუ სად მდებარეობდა ეს ქალაქი. როგორც ჩანს, ეს კამათი მანამდე გაგრძელდება, სანამ არქეოლოგიური გათხრები არ მოგვცემს ისეთ მასალებს, რომლებზე დაყრდნობით საშუალება გვქონება ტუტიაკოვი სრული სიზუსტით გავაიგივოთ ჩრდილო კავკასიაში არსებულ ერთ-ერთ ნაქალაქართან – შუა საუკუნეების ოსეთის ცენტრთან. ასეთი არქეოლოგიური მონაპოვრების მიკვლევაზე კი ძველი ტუტიაკოვის ადგილმდებარეობის განსაზღვრავად ძირითადად წერილობითი წყაროების მწირ მონაცემებს უნდა დავყრდნობოთ.

შემდეგ ვ. კუჩკინი წერს: ტუტიაკოვი მდებარეობდა დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ და ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გამავალი დიდი სავაჭრო გზების გადაკვეთის ადგილას, რაც განაპირობებდა შუა საუკუნეების ოსეთის სახელგანთქმულ ქ. ტუტიაკოვის სიმდიდრეს, ჯერ კიდევ 1278 წლის ლაშქრობამდე რუსეთში მისი სახელის ცნობადობას. განხილული წერილობითი წყაროების მონაცემები არ ეწინააღმდეგებიან ტატარტუგის რაიონში მდებარე ნაქალაქარის გაიგივებას ძველ ტუტიაკოვთან. თუმცა, ასეთი გაიგივების სიზუსტისათვის აუცილებელია დადასტურდეს XIV საუკუნისთვის მდ. სევენ-ცისა და აჯის შესართავთან – ე. ი. ამ ნაქალაქართან დიდი თათრული მომთაბარე ურდოს ყოფნა, ასევე მიკვლეულ იქნეს ნახანძრალი ფენა, რომელიც 1278 წლის 8 თებერვლით დათარიღდება⁴⁵.

ვ. კუჩკინმა ზემოდასახელებული გამოკვლევა, როგორც ვნახეთ, ე. კუზნეცოვის მიერ „ნიჟნი არხიზის“ ნაქალაქარში წარწერიანი ჯვრისა და ე. სკრტინსკაიას მიერ ამ ნაქალაქარის ოსეთის რელიგიურ და პოლიტიკურ ცენტრად მიჩნევის შემდეგ დანერა. ალბათ აღნიშნულის გამო იგი დედაიკოვის ნაქალაქარზე მსჯელობისას მისი დედაქალაქობის შესახებ არაფერს არ ამბობს.

რუსული მატრიანების მონაცემებიდან გამომდინარე, ოსთა დიდებული (სახელოვანი) ქალაქი დედაიკოვი⁴⁶ ცენტრალურ ჩრდილო კავკასიაშია საძიებელი. თათარ-მონღოლთა თავდასხმებისას ერთ-ერთ გამაგრებულ ქალაქს ოსები 12 წელი იცავდნენ. იტალიელი მოგზაურის პლანო კარპინის მონათხრობით, 1246 წელს 12 წელი შესრულდა, რაც თათრებს რომელიღაც მთაზე (გორაზე) მდებარე ოსთა ქალაქისათვის ალყა პქონდათ შემორტყმული და კიდევ არ პქონდათ აღებული. ცოტა უფრო გვიან ჩრდილო კავკასიაში მყოფმა ფლამანდიელმა მოგზაურმა რუბრუკისმა აღნიშნა: 1253-1255 წლებში ოსები განაგრძობენ თათრებისადმი შეუპოვარი წინააღმდეგობის განცეას⁴⁷.

ქალაქი, რომლის ალება მონღოლებმა პლანო კარპინის თანახმად 12 წლის განმავლობაში ვერ შეძლეს, რუსულ მატრიანეებში „დედაიკოვის“ სახელითაა ცნობილი. ხანგრძლივი ალყის შემდეგ ოქროს ურდოს მმართველმა მენგუ-თემურმა (1266-1282) მრავალრიცხოვანი ლაშქარი შეკრიბა, რომელთა შორის რუსი მთავრების რაზმებიც იყვნენ. მოუხდავად იმისა, რომ ალების შემდეგ ქალაქი დაწვეს, მეორე წელს მენგუ-თემურმა ქალაქის გასანადგურებლად კიდევ გააგზავნა ლაშქარი – ეს მოხდა 1277/1278 წლებში. რუსულ მატრიანეებში შემონახული ეს ცნობა, – დასძენს ლ. ლავროვი, – მხოლოდ ერთი ეპიზოდია თათარ-მონღოლთა მიერ ჩრდილო კავკასიის ველის რაიონებიდან კავკასიონის მთისწინეთისაკენ ოსთა წინაპრების განდევნისა⁴⁸.

ასე რომ, რუსული მატრიანეების ცნობებიდან გამომდინარე, XIII ს-ის 70-იანი წლების დასასრულემდე ქ. დედაიკოვი (ან „Тетяхов“) კვლავ არსებობდა. ერთ თურქულ ხელნაწერში არსებული ცნობით, 1319 წელს უზბექ ხანი (1312-1342) იმყოფებოდა ტატარ-ტუპის ციხესიმაგრეში და მის გასამაგრებელ სამუშაოებს ხელმძღვანელობდა⁴⁹. ამ ცნობის რუსული მატრიანეების მონაცემებთან შეჯერების საფუძველზე ლ. ლავროვი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ თურქულ ხელნაწერში საუბარია ახლანდელ სტანიცა ელხოტოვოს მახლობლად მდებარე ნაქალაქარზე და დედაიკოვი უნდა ვეძიოთ ჩრდილო კავკასიიდან ამიერკავკასიისაკენ დარიალის ხეობით მიმავალ გზაზე⁵⁰. ე. მილერი, – დასძენს ლ. ლავროვი, – უმედეგოდ ეძებდა ქ. დედაიკოვს ახლანდ. ქ. ორჯონიკიძის ადგილზე. მის მიდამოებში შუა საუკუნეების ნაქალაქარის კვალი არ არის. ტატარ-ტუპზე (იგივე ზემო ჯულატი) კი არაერთი ისტორიული ცნობაა. საისტორიო წყაროთა მონაცემებით, ტატარ-ტუპი დიდ როლს ასრულებდა კავკასიის ამ მხარის ცხოვრებაში. ამ ქალაქის (ე. ი. დედაიკოვი – ტატარ-ტუპის – იგივე ზემო ჯულატი. ვ. გ.) ნანგრევების ხილვისას, – დასძენს ლ. ლავროვი, – XVII ს-ის თურქი მოგზაური და ისტორიკოსი ევლია ჩელები წერდა: „ჩანან ნარჩენები ძველი შენობებისა, კარებზე. . . შემორჩენილია წარწერები და თარიღები. . . როცა ამ ნაქალაქარს

45 Кучкин В. А., Где искать ясный город Тютяков? ИСОНИИ, т. XXV, 1966, гл. 96, 183.

46 Лавров Л. И., Происхождение кабардинцев и заселение ими нынешней территории. СЭ., №1, 1956, гл. 26.

47 იქვე.

48 იქვე.

49 იქვე, გვ. 26-27.

მალლიდან დაჰყურებ ხედავ 800 შენობას. ამ ნანგრევების მიხედვით უნდა ვიმსჯელოთ, რომ ძველად ეს შენობები სხვადასხვა ფერისა იყო. ეს ნანგრევები უნდა აღდგეს და შეიძლება იგი გადაიქცეს ლამაზ ადგილად. იქვეა თავისებური სასაფლაოები ქვებზე კარგად შესრულებული ნარჩენებით⁵⁰. ლ. ლავროვის თანახმად, ამ ქალაქის ნანგრევებს ევლია ჩელები ტატარ-ტუპს კი არა „ირაკ-დადიანს“ („Ирак-Дадян“) უწოდებს. გამოირიცხული არაა ეს სახელი კავშირში იყოს „დედიაკოვის“ სახელწოდებასთან. ვ. მილერი ამ ქალაქის სახელის დაბოლოებას – „ахс“ ხომ ოსურ „ахы“-სთან („დასახლებული პუნქტი“) აკავშირებდა⁵¹.

თუ ლ. ლავროვის ზემოთხსენილ დასკვნას გავიზიარებთ, მაშინ რუსული მატთანების დედიაკოვი ახლანდ. სტანიცა ელხოტოვოს მახლობლად ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობდა, თ. გურიევისა და ვ. კუზნეცოვის თანახმად, კი დედიაკოვი იგივე ზემო ჯულატია⁵², რაც დედიაკოვის ლოკალიზაციის საკითხს კვლავ კითხვის ნიშნის ქვეშ ტოვებს.

რაც შეეხება ალ-მასუდის მიერ ოსთა დედაქალაქად დასახლებული მაგასის მდებარეობასა და სახელს, ეს საკითხები ცნობილმა რუსმა ისტორიკოსმა ა. ნოვოსელცევმა 1969 წელს სპეციალურ გამოკვლევაში გააანალიზა. არაბული, ირანული და კავკასიური საისტორიო წყაროების მიხედვით, – წერს ა. ნოვოსელცევი, – IX-X საუკუნეების ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ცხოვრებაში ოსეთი, მართალია, უდიდეს როლს ასრულებდა, მაგრამ ეს სახელმწიფო უფრო მეტად „ალანურ ტომთა კავშირის ნარჩოადგენდა“. ჩვენ დღესაც არ შეგვიძლია ზუსტად დავახასიათოთ ამ გაერთიანების სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წყობა. ოსეთის ისტორიასთან დაკავშირებული მთელი რიგი პრობლემებიდან, – განაგრძობს ა. ნოვოსელცევი, – ოსთა ქალაქები ერთ-ერთ ყველაზე მეტად შესწავლილ საკითხად ითვლება. ახალი დროის ისტორიკოსი ზ. ვანავეი მიიჩნევდა, რომ ოსებს ქალაქები, როგორც ასეთი, საერთოდ არ ჰქონდათ⁵³. ამის შემდეგ ა. ნოვოსელცევი ქ. მაგასის მდებარეობას ასე განსაზღვრავს: არაბი ავტორების აღწერით, ოსთა სამეფოს ძირითადი ტერიტორია ალანთა ციხიდან ათი დღის საეალზე მდებარეობდა. ეს გზა მდინარეებსა და ტყეებზე გადიოდა და იქ ჩრდილოეთში, დღევანდელი ცენტრალური კავკასიის რესპუბლიკების (ოსეთის, ინგუშეთისა და ყაბარდო-ბალყარეთის) საზღვრებში მდებარეობდა ოსთა დედაქალაქი⁵⁴. თუმცა, მისი მდებარეობის ზუსტი დადგენა შეუძლებელია. ვ. მინორსკის მოსაზრება ამ ქალაქის ახლანდელ ქ. ორჯონიკიძესთან ახლოს მდებარეობის შესახებ ჯერჯერობით ვარაუდის სახით რჩება⁵⁵.

ა. ნოვოსელცევისავე სიტყვით, ალ-მასუდის თხზულებაში ოსთა დედაქალაქად დასახლებული „მაგასის“ არა თუ მდებარეობის დადგენა არ ხერხდება, მისი სახელიც ნათელი არაა. ალ-მასუდის თხზულებაშია „Ma'ac“ ან „Marac“, მათგან ვ. მინორსკიმ მეორე დამწერლობა მიიღო და შეეცადა იგი სპარსული ენის საშუალებით აეხსნა. მაგრამ ცენტრალურ კავკასიაში მდებარე ქალაქს რატომ უნდა ჰქონოდა ასეთი უცნაური სახელი, თანაც სპარსული, გაუგებარია⁵⁶. ასე რომ ქალაქის ოსური სახელიც უცნობი რჩება. ოსეთში, – დასძენს ა. ნოვოსელცევი, – საქალაქო ცხოვრების დანიშნულებისა და კულტურის აღმავლობის ხანად, ძირითადად, მართალია, IX-XII საუკუნეები ითვლება (იმონშებს ზ. ვანავეის დასახ. ნაშრომს, გვ. 83), მაგრამ XIII ს-ის I ნახევარში მოღვაწე არაბი ავტორი იაკუთი, მაინც იმაზე მოუთითებს, ოსეთში „ცნობილი დიდი ქალაქი არ არისო“⁵⁷. ოსთა ქალაქების შესახებ ასევე არაბი ავტორის ალ-იდრისის ცნობათა გაანალიზების შემდეგ ა. ნოვოსელცევი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ოსთა ქალაქების ადგილმდებარეობის დადგენა მომავლის საქმეა და მხოლოდ იმაზე შეიძლება მივითითოთ XII ს-ის შუახანები მათი არსებობის ბოლო ხანა რომ იყო⁵⁸.

ზემოთხსენილი თხრობა ა. ნოვოსელცევის 1969 წელს გამოქვეყნებული გამოკვლევებიდანაა მოხ-

50 იქვე, გვ. 27. ევლია ჩელების ასეთი ცნობის მოტივად ლ. ლავროვი წერს: ტატარ-ტუპის, ან იგივე ერზნი ჯულატის შესახებ მრავალი საისტორიო ცნობა გვაქვს, საიდანაც დგინდება იგი კავკასიის ამ ნაწილის ხალხთა ცხოვრებაში რომ დიდ როლს ასრულებდა. დღეისათვის ტატარ-ტუპში მხოლოდ ერთი მინარეთია შემორჩენილი (იქვე). ამ სტრიქონებს ლ. ლავროვი 1956 წელს წერდა. 1963 წელს გამოცემულ საბჭოთა ისტ. ენციკლოპედიის შესაბამის ტომში კი აღნიშნულია: მდ. თერგის მარცხენა ნაპირას მდებარე ერზნი ჯულატის ნაქალაქარის ადგილას 1958-1962 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრებისას გამოვლინდა X-XIV საუკუნეებისა და მოკლევადიანი არქიტექტურული ძეგლები: სამი ქრისტიანული ტაძრის, ორი მეჩეთის და საზოგადოებრივი შენობების ნაშთები, ასევე, სამარხები. სრული საფუძველი გვაქვს ვერძნი ჯულატის ნაქალაქარი რუსული მატთანებიდან ცნობილ ოსთა ქალაქ დედიაკოვთან გაუიგივოთ. იხ. Вермах-Джухатские городища. СИЭ, т. 3. М., 1963, სვეტი 373. ამ საკითხზე იხ. აგრეთვე, Миторадович О. В., Исследования городища „Верхний Джухат“. კრებული – КСИИМК в. 88, М., 1961.

51 Лавров Л. И., დასახ. ნაშრომი, გვ. 27.

52 ИСО, I, გვ. 107, 135.

53 Новосельцев А. П., დასახ. ნაშრომი, გვ. 132. მსგავსი აზრისაა ე. კრუპნოვი. СИЭ-ში შეტანილ წერილში „Алань“ იგი წერს: „В условиях разложения первобытнообщественных отношений, дифференциации населения образовался крупный племенной союз алан, который в 10-12 вв. приобрел черты примитивного государства с выделением царей – „дагтаров“ (царь Даргуль)“. იხ. ტ. I, სვეტი 329.

54 Новосельцев А. П., დასახ. ნაშრომი, გვ. 133.

55 იქვე.

56 იქვე. ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, სადაც ირები შევიდნენ, ირანული ტომონიმის არსებობა მოსალოდნელი იყო, მაგრამ მაგასის ნაქალაქარს დასავლეთით მდ. დიდი ზელენჟის ხეობაში ათავსებენ.

57 იქვე, გვ. 134.

58 იქვე, გვ. 135-136

მოპილი. 1983 წელს იგი კვლავ შეეხო ოსთა დედაქალაქად მიჩნეული „მაგასის“ საკითხს და შენიშნა: „Скорее всего название аланской столицы означает просто большая“⁵⁹.

ამრიგად, ალ-მასუდის მიერ ოსთა დედაქალაქად დასახელებული „მაგასის“ არც ნამდვილი სახელი და არც ზუსტი ადგილმდებარეობა 1983 წლისათვის ჯერ კიდევ უცნობი იყო. აქვე ისმის კითხვა, ეს მნიშვნელოვანი ქალაქი რატომ გაქრა ისტორიის ასპარეზიდან ისე, რომ სახელიც არ დაგვრჩა. XII ს-ის შუახანები, როგორც ა. ნოვოსელცევი წერს, ოსური ქალაქების არსებობის მართლაც ბოლო ხანა ხომ არ იყო?

ლ. ლავროვის სიტყვით, XIII ს-ის პირველ ნახევარში თათარ-მონღოლთა თავდასხმებმა ჩრდილო კავკასიის ეთნიკური რუკა მნიშვნელოვნად რომ შეცვალა, ამის შესახებ ერთხმად მოუთითებენ: რუსული, არაბული, მონღოლური და დასავლეთევროპული საისტორიო წყაროები. ამ თავდასხმების თანამედროვე ავტორის იბნ ალ-ასირის თანახმად, თათრები ალანებისა და ყივჩაყების მიწებზე როცა მივიდნენ, იმდენ ხანს ეომნენ მათ, სანამ არ განდევნეს ისინი და მათ მიწებს არ დაუფლნენ. ყველა გაანადგურეს, ვინც მათ წინააღმდეგობა გაუწია. გადარჩენილებმა ქაობებსა და მთებს შეაფარეს თავი⁶⁰. როგორც ჩანს, უცხოელთა ლაშქრობას ვერც ქ. მაგასი გადაურჩა, მაგრამ სად მდებარეობდა იგი?

როგორც ვნახეთ, ა. ნოვოსელცევმა ქ. მაგასის ზუსტი მდებარეობის მითითებიდან თავი შეიკავა, თუმცა, მისი საყარაუდო მდებარეობის ადგილად ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური ნაწილი ივარაუდა (როგორც ზემოთ ვნახეთ, სწორედ ჩრდილო კავკასიის ეს მონაკვეთი, კერძოდ, ახლანდ. სტანიცა ელხოტოვოს ახლოს მდებარე ნაქალაქარი ტატარ-ტუპი ოსეთის ქალაქ დედაიკოვის მდებარეობის ადგილად მიჩნეული). თუ ა. ნოვოსელცევის ასეთ თვალსაზრისს გავიზიარებთ, მაშინ გამოდის, რომ ოსეთის ორივე მნიშვნელოვანი ქალაქი, ეკონომიკურად და კულტურულად უფრო ჩამორჩენილ ოსთა აღმოსავლეთ გაერთიანებაში მდებარეობდა. ა. ნოვოსელცევის მიერ მიღებული ასეთი დასკვნა მდ. ყუბანის ზემო წელზე ოსთა დასავლური გაერთიანების არსებობის უარყოფას ემყარება. მისი მტკიცებით, დასავლეთი კავკასია – ქაშაგების (ადიღების) ქვეყანა X ს-ში ოსებისაგან დამოუკიდებელი იყო. იმხანად ოსები კავკასიის იმ ნაწილზე თავიანთი ხელისუფლების დამყარებას ცდილობდნენ⁶¹.

XX ს-ის 80-იან წლებში, როცა „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორია“ (ტ. I) გამოსაცემად მზადდებოდა, ა. ნოვოსელცევის შემოდასახელებული ნაშრომები კარგა ხნის გამოქვეყნებული იყო, მაგრამ შუა საუკუნეების ოსეთის ქალაქებზე თხრობისას თ. გურიევი და ვ. კუზნეცოვი ა. ნოვოსელცევის თვალსაზრისზე არაფერს არ წერენ. მათი მტკიცებით, ქ. მაგასი მდ. ყუბანის მარცხენა შენაკადის – დიდი ზელენჩუკის ხეობაში მდებარეობდა. ეს ავტორები ქ. მაგასზე თხრობას იმით ინწყებენ, ამ ქალაქის სახელი და ზუსტი ადგილმდებარეობა დღესაც რომ საკამათოდ რჩება⁶². შემდეგ წერენ: ალ-მასუდი, მართალია, გვამცნობს ქ. მაგასი რომ ოსთა დედაქალაქი იყო, მაგრამ მისი მდებარეობის შესახებ არ მოუთითებს. ქ. მაგასს ოსთა დედაქალაქად ასახელებენ უფრო გვიანი ავტორებიც. ირანელი ისტორიკოსის რაშიდ ალ-დინის (გარდ. 1318) ცნობით, მუსლიმური წელთაღრიცხვის 636 წლის (ესაა 14. VIII. 1238-2. VIII. 1239) ზამთარში მონღოლთა სარდლები გაემართნენ ქ. მინკასის („Минкас“) ასაღებად და თვენახევრიანი ალყის შემდეგ ქალაქს დაუფლნენ. ეს სარდლები ისევე ამ ლაშქრობაში იმყოფებოდნენ, როცა ჰიჯრით მუსლიმთა ახალი – 637 წელი (იწყება – 3. VIII. 1239) დადგა. ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი შემდეგ დასძენენ: ჩინურ მატრიანში („იუან-ში“ – „მონღოლთა ისტორია“) ნათქვამია, რომ მუნქე ხანი დიდი ლაშქრით ოსთა ქალაქ „მაი-კო-სე“-ს („Маи-ко-се“) ზამთარში 1239 წლის მეთერთმეტე თვეს მიადგა და სამთვიანი ალყის შემდეგ ქალაქი მონღოლებმა აიღეს. შარაფ ად-დინ ალი იეზდის ცნობით კი ქალაქის ალების შემდეგ მონღოლთა ხანმა ბრძანა დახოცილებისთვის მარჯვენა ყური მოეჭრათ – 270000 ყური იქნა დათვლილი⁶³.

ასე რომ, მაგასს ოსეთის დედაქალაქად არაერთი წყაროს ავტორი იხსენიებს. ამ წყაროებში მოცემული ქალაქის სახელის დამწერლობა იმას მოწმობს, ისინი ერთი და იმავე ქალაქზე საუბრობენ. როგორც ჩანს, უცხოენოვან წყაროებში ოსეთის დედაქალაქის სახელი თარგმანით არის ასახული.

ქ. მაგასზე საუბრისას აქვე ისმის კითხვა – ეს ქალაქი ხომ არა აქვს მხედველობაში პლანო კარპინს, როცა 1246 წლისათვის ოსთა ქალაქის 12 წლიან ალყაზე მოუთითებს. ალყაშემორტყმული ქალაქი მონღოლებმა, მართალია, 1239 წლის ზამთარში აიღეს და მისი მოსახლეობა ამოხოცეს, მაგრამ შემდეგ იგი, როგორც ჩანს, ისევ მონღოლთა ბატონობისას აღადგინეს. XIV ს-ში თემურ-ლენგმა იგი ხელახლა აიღო. სწორედ ჩრდილო კავკასიაში თემურ-ლენგის ლაშქრობისას განადგურდა ოსეთის მოსახლეობა. XV ს-ის შუახანებისა და XVI ს-ის დამდეგის საისტორიო წყაროების მონაცემებით ოსეთში მტერთა შემოსევების გამო აღარ იყო მოსახლეობა. ისინი ან დაიღუპნენ, ან განდევნილ იქნენ თავიანთი საცხოვრებლებიდან.

59 Новосельцев А. П., Освобождение руси от золотоординского ига и народы Кавказа и Закавказья. Битва — Куликовская битва в истории и культуре нашей Родины. М., 1983 г. 109, 266. №5.

60 Лавров Л. И., დასახ. ნაშრომი, გვ. 25.

61 Новосельцев А. П., К истории аланских городов, გვ. 135.

62 ИСО, I, გვ. 126.

63 იქვე, გვ. 126.

ოსეთის თვალუწედნელი მიწდერები თავისუფალია როგორც ოსი მოსახლეობის, ისე მოსულელებისაგან⁶⁴. ამრიგად, ოსთა წინაპრების განსახლებისა და მომთაბარეობის ტერიტორიაზე, ძირითადად, ორი მთავარი ქალაქი – მაგასი და დედიაკოვი გამოიკვეთა. მათი ჩამოყალიბება და დანიშნულება IX-XII საუკუნეებში იმ საერთო პროგრესს უნდა განეპირობებინა, რაც ოსეთის ეკონომიკურ დანიშნულებასთან ერთად მის მეზობელ ქვეყნებში (საქართველო, ბიზანტია, რუსეთი) მიმდინარეობდა. ამ საერთო აღმავლობის ხანაში ოსთა წინაპრების კონტროლირებად ტერიტორიაზე ორი მნიშვნელოვანი ცენტრი – მდ. დიდი ზელენჩუკის ხეობაში მაგასი (ახლანდ. ნიჟნი არხიზის ადგილას, რომლის ადგილმდებარეობა ისევ საკამათოდ რჩება), ხოლო ცენტრალურ ჩრდილო კავკასიაში – დედიაკოვი ჩამოყალიბდა. ჩემი დაკვირვებით მდ. დიდი ზელენჩუკის ხეობასა და მდ. თერგის ნაპირას მნიშვნელოვანი საქალაქო პუნქტების აღმოცენება და დანიშნულება კანონზომიერი მოვლენა იყო. როგორც ზემოთ არაერთხელ მივუთითე, ჩრდილო კავკასიის ეს ორი მხარე ხომ ოსთა წინაპრების – სირაქებისა და აორსების (ირებთან ერთად) განსახლებისა და მომთაბარეობის არეალები იყვნენ. ახლა ძნელი სათქმელია მაგასისა და დედიაკოვის რა საერთო ჰქონდა იმ ქალაქებთან, რომელთა შესახებ ჯუანშერი და ზაქარია რიტორი მოგვითხრობენ, თუმცა, დანამდვილებით არც ის ვიცით, სირაქებისა და აორსების სარმატულ გაერთიანებებს VI ს-ში პოლიტიკური ცენტრები ჰქონდათ თუ არა და VI ს-ში ოსთა მეფე საროსია უცხოელ ელჩებს სამეფო სასახლეში იღებდა თუ მდიდრულად მონყობილ კარავში (როგორც ამას, მენანდრეს ცნობით, თურქთა აღმოსავლეთი კავანატის მბრძანებელი აკეთებდა⁶⁵). მე უფრო რეალურად მეჩვენება იმ ქალაქებს, რომლებიც ადრეული ხანიდან ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე არსებობდნენ, ჩრდილო კავკასიაში არაბთა მრავალრიცხოვანი ლაშქრობების დროს ან არსებობა უნდა შეენეცვით, ან დაკნინებულიყვნენ. ახალქალაქობის ხანა ოსეთში, ისევე როგორც საქართველოში, X საუკუნიდან დაიწყო – მაშინ წარმოიქმნენ მაგასი და დედიაკოვი (ასევე სხვა ნაკლებმნიშვნელოვანი საქალაქო ცენტრები). ახალი ქალაქების აღმოცენებასა და ქვეყნის ზედა ფენების ეკონომიკურ დანიშნულებას თან მოჰყვა ოსეთის სამეფო კარის მიერ ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება. ოსთა დასავლური გაერთიანების ტერიტორიაზე წარმოქმნილი ქალაქი მაგასი, ერთხანს, როგორც ჩანს ოსეთის ეპარქიის ცენტრიც იყო, მაგრამ მას შემდეგ, რაც 942 წელს ოსეთის წარმართმა – მესაქონლე მოსახლეობამ ბიზანტიიდან გამოგზავნილი არქიეპისკოპოსი და სამღვდლოება ქვეყნიდან განდევნა, ოსეთის ეპარქიის რეზიდენცია ქვეყნის გარეთ იქნა გადატანილი (ამ საკითხზე ვრცლად იხ. თავი XIII, §5).

XI ს-დან ქ. მაგასი კვლავ ოსეთის ეპარქიის ცენტრი ხდება⁶⁶, მაგრამ 1222 წლიდან ოსეთის ტერიტორიაზე მონღოლთა შეჭრამ და მათ მიერ მოსახლეობის დარბევამ (როცა ქალაქებიც ნადგურდებოდა) კვლავ მოშალა ოსეთში არსებული ქრისტიანული ცენტრები, დაინგრა ეკლესიები. მას შემდეგ კი რაც ჩრდილო კავკასია თემურლენგის ლაშქრობათა ობიექტი შეიქნა, ოსეთის ტერიტორიაზე ეპარქიის აღდგენის საკითხი საერთოდ მოიხსნა დღის წესრიგიდან. ჩრდილო კავკასიის ველებზე მომთაბარე, მესაქონლე მოსახლეობის ნაწილმა კავკასიის ხეობებისაგან გადაინაცვლა და წარმართობა შეინარჩუნა. ჩრდილო კავკასიის ველებზე მხოლოდ ქალაქების ნანგრევები დარჩა⁶⁷. დასავლეთოსური გაერთიანების მოსახლეობამ მდ. ყუბანის და მდ. დიდი და მცირე ზელენჩუკების ხეობებიდან აღმოსავლეთით გადაინაცვლა. მათი ადგილი ყარაჩაი-ჩერქეზებმა დაიკავეს.

64 იქვე. გვ. 137-139.

65 გოლოძე ვ., აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა. . ., გვ. 25.

66 ს. ყაუხჩიშვილის თანახმად, XI ს-ის ნოტაცია №X-ში, რადგან „ალანიის სამიტროპოლიტო“ იხსენიება (იხ. გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. II, გვ. 144) ალანიას ცალკე სამიტროპოლიტო კათედრა მოუღია (იქვე. გვ. 218, შენ. 1-ის გაგრძელება). როგორც ჩანს, ეს სამიტროპოლიტო უნდა ყოფილიყო განთავსებული ქ. მაგასში. რაც შეეხება აღმოსავლურ ოსურ გაერთიანებას, პროფ. გ. თოგოშვილის თანახმად, იქ „ბიზანტიური გავლენა ვერ აღწევდა და ქრისტიანობა იქ საქართველოს ფეოდალური მონარქიის შექმნის დროიდან იკაფავდა გზას“. იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 117.

67 იბნ-რუსთეს ცნობით ზაზარეთის ხალხი მხოლოდ ზამთარში ცხოვრობდა ქალაქებში. გაზაფხულის დადგომასთან ერთად ტოვებდნენ ქალაქს და ველებში გადიოდნენ. ზამთრის დადგომამდე იქ რჩებოდნენ (იხ. მისი, დასახ. თხზ., გვ. 43-45). სავარაუდოდ, ცხოვრების ასეთი წესი უნდა ყოფილიყო ძველ ოსეთშიც (საქართველოში ზაფხულობით იალალებზე საჭონლის გადაყვანის ტრადიცია გვიანობამდე იყო შემორჩენილი. ზოგან ახლაც არის), რის გამოც ქალაქების მიტოვება მათთვის დიდი ტრაგედია არ უნდა ყოფილიყო.

თავი XI . ჩრდილო კავკასია V-VI საუკუნეებში

§ 1. ჯუანშერი ქართლში ოსთა ლაშქრობის შესახებ. ამ ლაშქრობის თარიღი და მონაწილეები

V საუკუნიდან ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსთა წინაპრები ბიზანტიელ ავტორთა ინტერესთა სფეროში აღმოსავლეთ ევროპაში სხვადასხვა თურქულენოვანი ხალხების მოსვლასთან დაკავშირებით მოექცნენ. ბიზანტიის საიმპერატორო კარი და, ამდენად ბიზანტიელი ისტორიკოსებიც სისხლხორცეულად იყვნენ დაინტერესებულნი ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე მიმდინარე პოლიტიკური ცვლილებებით. ყოველი ასეთი ცვლილება, ძირითადად, შუა აზიიდან (ასევე დასავლეთ ციმბირიდან) ახალი პუნურ-თურქული მოდგმის ხალხების მოსვლით იყო ხოლმე გამოწვეული. ბიზანტიელთა ინტერესი მით უფრო დიდი იყო, რაც უფრო ძლიერი გაერთიანება გამოდიოდა ისტორიის ასპარეზზე, რადგან მდ. ვოლგის გადმოლახვისთანავე მათ თვალს ბიზანტიის იმპერიის სამფლობელოებისაკენ ეჭირათ. ასეთი ვითარებით იყო განპირობებული ის, რომ ბიზანტიის დიპლომატიას მხედველობიდან არ რჩებოდა ჩრდილო კავკასიისა და შავი ზღვის მიმდებარე ველებზე ახალი, შედარებით მცირერიცხოვანი ხალხის გამოჩენაც კი. ბიზანტიელთა ყურადღების ცენტრში რჩებოდა ჩრდილო კავკასიაში შესული სარმატი სირაქებისა და აორსების მიერ შექმნილი გაერთიანებებიც, რომლებიც დროთა განმავლობაში ძალას იკრეფდნენ და სერიოზულ სამხედრო ძალის მქონე ქვეყნებად ყალიბდებოდნენ. IV ს-ის 70-იანი წლებიდან ისინი, ისე როგორც ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები სხვა ხალხები, პუნების ხელქვეით მოექცნენ. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, სარმატთა ძირითადი ნაწილების ჩრდილო კავკასიაში შემოსვლის შემდეგ, ოსთა წინაპრებმა პირველი დიდი ლაშქრობა სწორედ პუნებთან ერთად მოაწყვეს, ეს ეახტანგ გორგასლის მცირენოვანებაში მოხდა.

ჯუანშერის ცნობით, ეახტანგ მეფე „ეთიარ იქმნა... წლისა ათისა“ ქართლის სამეფო მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა, რადგან „გარდამოვიდეს ოვსნი სპანი ურიცხუნი და მოტყუენეს ქართლი თავითგან მტკურისათა ვიდრე ხუნანამდე, მოაოხრნეს ველნი არამედ ციხე-ქალაქნი დაურჩეს, თვნიერ კასპისა, ხოლო კასპი ქალაქი შემუსრნეს და ტყვე ყვეს, და წარიყვანეს დამ ეახტანგისი მირანდუხტ, სამისა წლის ქალი“. შემდეგ „... ჩავლეს რანისა და მოყენისა, წარტყუენეს იგიცა და განვლეს კარი დარუბანდისა, რამეთუ თუთ გზა სცეს დარუბანდელთა, და შევიდეს ოვსეთს გამარჯვებულნი“¹.

ჩრდილო კავკასიიდან აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ოსთა შემოჭრის თანადროულად, როგორც ჯუანშერი გვამცნობს „გამოვიდეს ბერძენნი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ჰქონდა ეგრის-წყლის ქუემოთ კერძი ყოველი, და დაიპყრეს ეგრის-წყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯადმდე“².

ჯუანშერის თხზულებიდან ზემომოტანილი ცნობები არაერთხელ გახდა, როგორც ქართველ (ივ. ჯავახიშვილი, პ. ინგოროყვა, ა. ბოგვერაძე, გ. ნულაია, ლ. ჯანაშია, მ. ლორთქიფანიძე და სხვ.) და უცხოელ (ი. მარკვარტი, ა. გადლო) მეკლევართა მსჯელობის საგანი და იმთავითვე მითითებულ იქნა, რომ ისეთი დიდი მასშტაბის დამანგრეველი ლაშქრობა, როგორც, თითქოს ოსებმა მოაწყვეს აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში, მხოლოდ მათ მიერ არ უნდა ყოფილიყო ორგანიზებული. როგორც ზემოთ ითქვა, იმხანად ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე მომთაბარე და ბინადარ ხალხებზე პუნები ბატონობდნენ და ჯუანშერის მიერ ოსთა ლაშქრობად მიჩნეულ ამ თავდასხმაში პუნთა ბელადების მეთაურობით სხვადასხვა ხალხს უნდა მიეღო მონაწილეობა. ასეთი ვარაუდის დამადასტურებლად V ს-ის ცნობილი ბიზანტიელი ისტორიკოსისა და დიპლომატის პრისკოს პანიელის ის ცნობა მიაჩნიათ, რომელშიც „იუროპახაქის გზით“ საქართველოსა და ამიერკავკასიაში: აკაცირების, სარაგურებისა და სხვა პუნების შემოჭრის ამბავია მოთხრობილი. პრისკოსის თანახმად, ამ ლაშქრობისას ჩრდილო კავკასიიდან შემოჭრილი პუნები ქართლისა და ამიერკავკასიის სხვა ქვეყნების გამარცხის შემდეგ დიდი ნადავლით უკან დარუბანდის გზით დაბრუნდნენ³.

პრისკოსის მიერ დასახელებული პუნებიდან აკაცირები შავი ზღვის ჩრდილოეთით მომთაბარეობდნენ, მეორე მხრივ, ამიერკავკასიაში პუნთა ლაშქრობის შესახებ ატილას კარი რადგან ინფორმირებული იყო, ხომ არ უნდა ვივარაუდოთ, რომ პუნთა ეს ლაშქრობა ატილას მიერ იყო ორგანიზებული?

ჯუანშერისა და პრისკოსის ცნობებში რომ ერთი და იგივე ამბავია გადმოცემული, ეს, თითქოს, საეჭვო არა ჩანს, და ეს ცნობები ქართველ ისტორიკოსთა ნაშრომებში ასეც იყო ინტერპრეტირებული⁴.

1 ჯუანშერი, ცხოვრება ეახტანგ გორგასლისა, გვ. 145-146.

2 იქვე, გვ. 146.

3 Сказания Приска Панийского, гл. 93-94.

4 ბოგვერაძე ა. ქართლის პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება IV-VIII საუკუნეებში, თბ., 1979, გვ. 40.

ივარაუდებოდა, რომ ჯუანშერის მიერ ნახსენები ოსების სახელის ქვეშ, პრისკოსის მიერ დასახელებული აკაცირები, სარაგურები და სხვა პუნები იგულისხმებოდნენ. პუნთა ეს ლაშქრობა 466 წლით იყო დათარიღებული⁵.

აღნიშნული ცნობების განსხვავებული გაგება წარმოადგინა რუსმა მეცელეარმა ა. გადლომ 1978 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში. მან ამიერკავკასიაში ოსთა ეს ლაშქრობა 455, ხოლო ვახტანგ გორგასლის საპასუხო ლაშქრობა ჩრდილო კავკასიაში 460 ან 461 წლით დაათარიღა, რასაც, მისი მტკიცებით, 463 წელს მოჰყვა აკაცირთა, სარაგურთა და სხვა პუნების ის ლაშქრობა ამიერკავკასიაში, რომელზეც პრისკოსი პანიელი მოგვითხრობს⁶.

ჩრდილო კავკასიიდან ამიერკავკასიაში შემოჭრილ ხალხთა მიერ განედილი გზა ჯუანშერისა და პრისკოსის მონათხრობებში ისე უგავს ერთმანეთს, რომ ა. გადლოს მონოგრაფიის რეცენზირებისას, ეიზიარებდი რა ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებულ მოსაზრებას ჯუანშერის XI ს-ის ავტორობის შესახებ, ვარაუდი გამოეთქვა ჯუანშერის ცნობის პრისკოსის ცნობიდან მომდინარეობის შესახებ. იქვე მიუთითებ ამ ლაშქრობის თარიღად მიღებული 466 წლის სისწორის შესახებ⁷. შემდეგში, ჩემ მიერ ვახტანგ გორგასლის ზეობის ზუსტი თარიღების დადგენაზე, სულ სხვა შინაარსი შესძინა ჯუანშერის თხზულებას. ჯუანშერის მრავალი ცნობა, მათ შორის, ზემოდასახელებული, სულ სხვა ქრონოლოგიურ თარგზე გაიმართა. ჩემ მიერ ვახტანგ გორგასლის დაბადების თარიღად მიღებული 431 წლიდან ათეული ქრონოლოგიით, ვახტანგი ათი წლის ყმანელი 441 წელს გახდა და ჯუანშერის მიერ მოთხრობილი ამბავიც ამიერკავკასიაში ოსთა ლაშქრობის შესახებ 441 წლით განესაზღვრე⁸. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ჯუანშერისა და პრისკოსის მიერ მოთხრობილი ამბები სხვადასხვა წლებში მომხდარად მივიჩნიე. ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, ჯუანშერისა და პრისკოსის თხზულებებიდან ზემომოტანილ ცნობებს თუ ჩაუყუვირდებით, ისინი იდენტური შინაარსისანი არ არიან. პრისკოსი როცა ჩრდილო კავკასიიდან ამიერკავკასიაში გადმოშავალი იუროპაჰაის გზით აკაცირთა, სარაგურთა და სხვა პუნების შემოჭრის ამბავს გვამცნობს, ამ ლაშქრობის თანადროულად დასაუღეთ საქართველოში ბიზანტიელთა შემოსევის შესახებ არაფერს წერს. რაც მთავარია, მისი თხრობიდან გამომდინარე, პუნების შემოჭრა ამიერკავკასიაში 463 წლის შემდეგ (ი. მარკეარტის თანახმად 466 წ.) ხდება. ასე რომ, განსხვავება ჯუანშერისა და პრისკოსის ცნობებს შორის საკმაოა.

ჯუანშერის მიერ მოთხრობილი ამბავი რომ 441 წლით უნდა დათარიღდეს და ამ წელს ამიერკავკასიაში პუნების მოთავეობით ოსთა შემოსევის თანადროულად, დასაუღეთ საქართველოში, მართლაც რომ შემოვიდა ბიზანტიელთა ლაშქარი, ეს VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორის კომიტ მარცელინუსის „ქრონიკაში“ არსებული მითითებით დასტურდება. 441 წლის ქვეშ მის „ქრონიკაში“ მითითებულია ირანსა და ბიზანტიას შორის ერთი წლით ზავის დადების შესახებ⁹.

ჯუანშერის ცნობის 441 წლით განსაზღვრის სისწორე შემდეგიდან ჩანს: 448 წელს პუნთა ბელადის ატილას კარზე რომაელთა ელჩობის ყოფნისას პრისკოსი პანიელს აცნობეს, რომ ცოტა ხნის წინათ, შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებიდან წასული პუნები ვასიხისა და კურსიხის მეთაურობით 15 დღეში ამიერკავკასიაში შეიჭრნენ¹⁰.

ასეთი სწრაფი გამოლაშქრება ამიერკავკასიაში პუნებს ბიზანტიის დიპლომატთა მოთხოვნით და საიმპერატორო კარის მიერ სათანადო საზღაურის გაღების საფასურად უნდა მოეწყო. ცხადია, შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე ველებზე მოთარეშე აკაცირებისა და სხვა პუნებისათვის როგორც კავკასიონის ზეკარები, ისე ამიერკავკასიაში გადმოშავალი სხვა გზები უცნობი იქნებოდა. ამ მხრივ მათთვის გზის მაჩვენებლები ამ გზების კარგად მცოდნე, მდ. ყუბანის ზემო წელზე დამკვიდრებული ოსთა წინაპრები იქნებოდნენ.

ჩრდილო კავკასიასა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მომთაბარე და მობინადრე ხალხები, როგორც ითქვა, ატილას ქვეშევრდომები იყვნენ¹¹ (მათგან ჩრდილო შავიზღვისპირეთში მომთაბარე აკაცირების

5 ლომოური ნ., ეგრისის სამეფოს ისტორია, თბ., 1963, გვ. 80; ბოგვერაძე ა., დასახ. ნაშრომი, გვ. 40; ლორთქიფანიძე მ., ქართლი V საუკუნის II ნახევარში, თბ., 1979, გვ. 118, შენ.; ჯანაშია ლ., აღმოსავლეთ საქართველო (ქართლი) IV-V საუკუნეებში. სნ. ტ. II, თბ., 1973, გვ. 92.

6 Гадло А. В., Этническая история Северного Кавказа IV-X вв. Л., 1979, гв. 45, 47, 53.

7 Гонладзе В. И., Реченба А. ვ. გადლოს დასახელებულ ნაშრომზე. მაცნე, ისტორიის . . . სერია, 1981, №4, გვ. 186.

8 გოილაძე ვ., ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი. მნათობი, 1983, №11. მისივე, ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი, თბ., 1991 თავი VI.

9 გოილაძე ვ., ვახტანგ გორგასალი და მისი ისტორიკოსი, თბ., 1991, გვ. 95.

10 Marcellini V. C. Comitris Cronicon, . . . Cronica Minora, saec. IV-VII. Monumenta Germaniae historica. Editit T'h. Mommsen, V-VII Berolini, MCMLXI., გვ. 80.

11 Сказания Приса Панийского, გვ. 62.

12 იბ. სტ. Аттіла. СИО, ტ. I, М., 1961, სექტი 930.

გამგებელი ატილას მეუღლის – კრეკას სამი ძიდან, უფროსი ხერნაკი იყო¹³). სათანადო კვლევის შედეგად გაიკრევა: პუნთა და ოსთა წინაპრების ამ ლაშქრობას მიზნად ბიზანტიის წინააღმდეგ ირანის შაჰის იეზდიგერდ II-ის (438-457) სამხედრო მოქმედებათა შეჩერება უნდა ჰქონოდა¹⁴. ასეთ ვითარებაში თავისთავად ივარაუდება ის, რომ იმპერიის წინააღმდეგ მებრძოლი ირანის შაჰის წინააღმდეგ ბიზანტიის იმპერია საკუთარ ლაშქარსაც გამოიყენებდა. ამით უნდა აიხსნას, ჯუანშერი ამიერკავკასიაში ოსთა ლაშქრობის თანადროულად დასავლეთ საქართველოში ბიზანტიის ლაშქრის შესვლის შესახებაც რომ გვამცნობს¹⁵. ეს ასევე იყო მოსალოდნელი, როგორც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, V ს-ის შუახანებისათვის ეგრისის სამეფო ირანული ორიენტაციისა იყო¹⁶. აღნიშნულით უნდა აიხსნას ჯუანშერი დასავლეთ საქართველოზეც რომ გვანდის ცნობას.

ამრიგად, ოსთა ის ლაშქრობა, რომელიც ჯუანშერის თანახმად მაშინ შედგა, როცა ვახტანგ მეფე ათი წლისა იყო, 441 წლით უნდა დათარიღდეს. მასში რომ მდ. ყუბანის ზემო წელზე შემოსული სირაქების შთამომავლები მონაწილეობდნენ, ეს აშკარაა. თუ ჯუანშერს დაეუჯერებთ, იმხანად ისე როგორც აორსების შთამომავლები, როგორც ჩანს, სირაქების შთამომავლებიც ქართველთა მიერ ოსებად იწოდებოდნენ¹⁷.

ქართლის სამეფოს მაშინდელ მესვეურებს ოსთა ქართლში ლაშქრობა და ბიზანტიელთა მიერ ეგრისის ტერიტორიის დაპყრობა დიდ უბედურებად და ღვთის რისხვის გამოვლენად მიუჩნევიათ. ჯუანშერის სიტყვით, ქართლი რომ დღეს ამ მდგომარეობაში ჩავარდა, „ეს არა მეფეთა ჩუენთა ცოდვისგან იქმნა, არამედ ერისა ცოდვისაგან“¹⁸.

შეიძლება გვეფიქრა, ქართლისა და ეგრისის მაშინდელმა ჩრდილოელმა მეზობლებმა იცოდნენ ქართლის ტახტზე რომ მცირენოვანი მეფე იჯდა, მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ვახტანგ მეფის მცირენოვანება აქ არაფერს ნიშნავდა. თავისთავად ის ფაქტი, ქართლში შემოჭრილმა მომთაბარეებმა კასპის გარდა სხვა ციხეების აღება რომ ვერ შეძლეს, იმას მოწმობს ქართლის მაშინდელი ხელისუფალნი ჩრდილოელთა შემოსევას გარკვეულწილად მომზადებულნი დახვედრიან, კასპის ციხის აღება კი მომხდურთა ერთ-ერთი ძირითადი მიზანი იყო.

441 წელს ბიზანტიასა და ირანს შორის ზავი დაიდო, ჩრდილო კავკასიიდან შემოჭრილი პუნები და ოსთა წინაპრები ქართლიდან გავიდნენ. მაგრამ, როგორც ჯუანშერი წერს, მომხდურებმა კასპიიდან რადგან ვახტანგ მეფის სამი წლის დაამორიდებდნენ გაიტაცეს, ქართლში შესაფერის დროს უცდიდნენ, რათა ჩრდილო კავკასიაში საპასუხო ლაშქრობა მოეწყობა.

როცა ვახტანგი 15 წლისა გახდა, – წერს ჯუანშერი, – „მოუწოდა ყოველთა წარჩინებულთა ქართლისათა“ და მოითხოვა ეძიათ შური „ოვსთა ზედა“. იქვე მეფემ დასძინა: „უკეთუმცა წარგუიდებოდა ესე სპარსთა მეფეთაგან, ანუ ბერძენთა მეფისაგან, მომცავითმინეთ, არამედ რა მოწევენ არს ჩუენ ზედა ოვსთა კიცხთაგან, არა ხამს დათმენა: სიკუდილი სჯობს თავთა ჩუენთათჳს“¹⁹. ზუთი წელი იყო გასული, რაც ოსთაგან ამ მწუხარებაში იყო ქვეყანა²⁰ – ე. ი. 446 წელი იდგა.

ლაშქრობისათვის მზადებისას ვახტანგ მეფემ დახმარება სთხოვა თავის ბიძას ვარაზ-ბაკურს. ვარაზ-ბაკური, როგორც ქართლ-ალბანეთის მარზპანი, აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ირანის ქვეშევრდომი ქვეყნების სამხედრო ძალების მთავარსარდლად ითვლებოდა²¹, მის უპირველეს მოვალეობას სწორედ კავკასიონის ზეკარების დაცვა შეადგენდა. ამიტომ იგი ვალდებულიც კი იყო თავისი ლაშქრით მონაწილეობა მიეღო ვახტანგის მიერ ნამოწყებულ ლაშქრობაში, რომელიც ფაქტობრივად, ჩრდილო კავკასიაში ირანის ჩრდილოეთი მხარის ლაშქრის სამხედრო ოპერაციად უნდა ჩაითვალოს. ვარაზ-ბაკურმა

13 Сказания Присиха Пашийского, гл. 59; 441 წლისათვის ხერნაკის საგამგეო ტერიტორიაზე – შავი ზღვის ჩრდილოეთით კიდე იყვნენ სკივთებისა და სარმატების შთამომავლები, მაგრამ ისინი რადგან ცალკე პოლიტიკურ გაერთიანებებს აღარ წარმოადგენდნენ, ცალკე აღარ იხსენიებიან.

14 გიოლაძე ე., დასახ. ნაშრომი, გვ. 95.

15 ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 146.

16 ლორთქიფანიძე მ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 46; ლომოური ნ. საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა V საუკუნეში, თბ., 1989, გვ. 79-80. ირანის შაჰის კავადის დროს (488-496, 499-531) ეგრისი ირანის ქვეშევრდომი იყო. მუსხელიშვილი დ., საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, თბ., 2003, გვ. 159.

17 ახალი გამოკვლევებით ჯუანშერი ვახტანგ გორგასალის თანამედროვედაა მიჩნეული. იხ. ე. გიოლაძე, დასახ. ნაშრომი, თავი III.

18 ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 146.

19 იქვე, გვ. 147-148.

20 იქვე, გვ. 149.

21 გიოლაძე ე., დასახ. ნაშრომი, თავი VII. მ. სანადე ქართლ-ალბანეთის მარზპანს ვარაზ-ბაკურს ხან ალბანეთის (რანისა და მოვკანის) პიტიახშს (გვ. 314, 325-326), ხან ალბანეთისა და ადარბადაგანის პიტიახშს (გვ. 331, 335), ხან კი ალბანეთის პიტიახშს უწოდებს (გვ. 399) და ჩემ მიერ 447 წლით დათარიღებულ ლაშქრობას ჩრდილო კავკასიაში 492/3 წლით განსაზღვრავს. ვახტანგი იმხანად 21/22 წლისა იყო (გვ. 331). ვახტანგ გორგასალის გარდაცვალება 531 წელზე გადააქვს. იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 309.

ვახტანგ მეფეს 12000 მხედარი გაუგზავნა²². როგორც ჯუანშერი წერს, „შესვლასა მისსა ოსეთად იყო ვახტანგ წლისა თექუსმეტისა“²³.

447 წელს ქართლის ლაშქარი ვარაზ-ბაკურის დამხმარე ჯართან ერთად გადავიდა ჩრდილო კავკასიაში. ლაშქრობა, როგორც ზემოთ ვისაუბრე, ოთხი თვე გაგრძელდა და სამხედრო მოქმედებები, ძირითადად, მდ. ყუბანის ზემო წელზე ჩამოყალიბებულ სირაქთა გაერთიანების ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა.

სირაქთა ქვეყნიდან უკან გამობრუნებულმა ვახტანგ მეფემ, როგორც ჯუანშერი წერს, „განუტევენა ნიჯადნი (მეშველი ლაშქარი. ვ. გ.) იგი სპარსთანი და მეფენი კავკასიანთანი ნიჭითა დიდითა, წარმოგზავნა დამ მისი მირანდუტ ტყუე იგი ყოველი გზასა დარიალისასა, და თუთ სპითა დიდითა ქართლისათა წარმოვიდა გზასა აფხაზეთისასა“, სადაც „სამ წელ წარტყუნნა ყოველნი ციხენი აფხაზეთისანი ვიდრე ციხე-გოჯამდე და მოვიდა სახლსა მისსა, ქალაქსა სამეფოსა მცხეთას“²⁴.

ისე როგორც ადრე, V ს-შიც აქტიულობდა იყო ქართლიდან ჩრდილო კავკასიაში დარიალის კარის კონტროლის საკითხი. ზემოთ იმის გარკვევისას თუ როდის იწოდა „არაგვის კარი“ („იბერიის კარი“) დარიალანად, V ს-ში ამ კარის მფლობელთა შესახებაც ვისაუბრე, და ვაჩვენე: IV ს-ის შუახანებიდან არაგვის კარზე კონტროლი ირანელი მოხელის ხელში უნდა ყოფილიყო. ასე დარჩა მანამ, სანამ კარის კონტროლი ატილას ქვეშევრდომს წარმოშობით პუნს – ამბაზუს არ დაეკისრა. პუნთა იმპერიის დანგრევის შემდეგ ამბაზუკი გარდაცვალებამდე ინარჩუნებდა ამ სახელს. მისი გარდაცვალების შემდეგ კი ირანის შაჰის კავად I-ის ძალისხმევით კარზე კვლავ ირანელთა კონტროლი დამყარდა. კარის დაცვა ქართლ-ალბანეთის მარზპანთა ერთ-ერთი მთავარი მოვალეობა იყო.

§ 2. ოსთა წინაპრები VI საუკუნეში

როგორც პროფ. გ. თოგოშვილი წერს, ვახტანგ გორგასლის ხანის შემდეგ ქართულ წყაროებში გარკვეული დროის მანძილზე ქართველთა და ოსთა ურთიერთობის შესახებ ცნობები იშვიათია, რაც მისი სიტყვით იმით უნდა აიხსნას, ერთი მხრივ, თვით საქართველო დამპყრობელთა აგრესიის ობიექტად რომ იქცა და ქართველი ისტორიკოსებიც მთავარ ყურადღებას მათთან ბრძოლის ისტორიას უთმობენ. მეორე მხრივ, ოსეთიც დამპყრობელთა თავდასხმების არეში ექცევა და მეზობელ ქვეყნებთან აქტიური ურთიერთობის საშუალება ესაზღვრება²⁵. ქვემოთ შევეცდები ძველი ქართული წყაროების ეს ნაკლი უცხოენოვანი წყაროების მონაცემებით შევავსო.

VI საუკუნის დამდეგისათვის მდ. ეოლგის დასავლეთი ნაპირებიდან მოკიდებული მდ. დუნაის ნაპირებამდე არსებულ ტერიტორიაზე პოლიტიკური და ეთნიკური ვითარება არსებითად შეცვლილი იყო. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ამ უზარმაზარ სივრცეში ძველი – სარმატული გაერთიანებების ბატონობა, თურქული მოდგმის ტომთა ბატონობით შეიცვალა. სარმატების შთამომავლებისაგან მხოლოდ ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში შესულმა ოსთა წინაპრებმა შემოინახეს თავი. მათზე ფრაგმენტული ცნობები უცხოენოვან საისტორიო წყაროებში გვაქვს.

VI ს-ის ცნობილი ბიზანტიელი ისტორიკოსი პროკოპიოს კესარიელი 549 წლის ამბების გადმოცემისას ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ ოსთა წინაპრებზე წერს: „მთელი ეს ქვეყანა, რომელიც გადაჭიმულია კავკასიის იქით კასპიის კარამდე, ალანებს ეკუთვნის. ისინი დამოუკიდებელი ხალხია“. იმავე ხანებში პროკოპიოსი ჩრდილო კავკასიაში საბირებსა და სხვა პუნურ-თურქული მოდგმის ხალხებსაც ასახელებს: „იქ ცხოვრობენ ეგრეთ ნოდებული საბირების პუნები და ზოგიერთი სხვა მოდგმის ტომები“²⁶, დასძენს პროკოპიოსი.

პროკოპიოსის მიერ აღწერილი ეთნიკური ვითარება ჩრდილო კავკასიის ველებზე მცხოვრები ხალხების შესახებ, მიუხედავად იმისა, რომ მასში ჩრდილო კავკასიის აბორიგენი მოსახლეობა არაა დასახელებული, რეალური ჩანს. მან არ იცის ამ ტერიტორიაზე ავარებისა და ხაზარების არსებობის შესახებ. რაც შეეხება პროკოპიოსის მიერ ნახსენებ საბირებს, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, იმხანად ჩრდილო კავკასიაში არსებული საბირთა გაერთიანება ერთ-ერთი უძლიერესი იყო. მათ კასპიის ზღვის დასავლეთით მდებარე ველები ეჭირათ დერბენდის კარამდე. ოსთა წინაპრების ის გაერთიანება, რომელიც მდ. თერგის ეკისზე იყო ჩამოყალიბებული, იმხანად დამოუკიდებელი იყო და საბირებთან მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა.

22 ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 150.

23 იქვე, გვ. 151.

24 იქვე, გვ. 157.

25 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 87.

26 Прокопий из Кесарии. Война с готами. Перевод с греческого С. П. Кондратьева. М., 1950, гв. 381.

პროკოპიოსის ისტორიის გაგრძელებას წარმოადგენს VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორის აგათიას თხზულება. აგათია 552-558 წლებში მომხდარ ამბებს აღწერს. 540-562 წლებში ბიზანტია-ირანის ომზე თხრობისას – 557 წლის ქვეშ წერს: „ჰუნების ხალხი უნინ ცხოვრობდა მეოტიდის ტბის იმ ნაწილის გარშემო, რომელიც მიმართულია აღმოსავლეთისაკენ. ისე, როგორც სხვა ბარბაროსები, რომლებიც აზიაში ცხოვრობენ იმადონის მთის იქით, ყველა ისინი ინოდებიან ჰუნებად ან სკეიტებად. ტომების სახით კი ცალ-ცალკე ისინი ინოდებიან კოტიგურებად, სხვანი უთიგურებად, ზოგნი ულტიჭურებად... სხვები ბურგუნდებად, რამდენიმე ასეული წლის უკან ისინი გადმოვიდნენ ევროპაში“²⁷.

აგათია, როგორც ვხედავთ, 557 წლისათვის, მართალია, ოსთა წინაპრებს არ ასახელებს და ზოგადად სკეიტებს ასხენებს, მაგრამ თითქმის იმავე ხანაში – კერძოდ 555 წლისათვის VI ს-ის სირიელი ავტორი ზაქარია რიტორი ჩრდილო კავკასიასა და მის მიმდებარე ველებზე მცხოვრები და მომთაბარე ხალხების შესახებ საკმაოდ ვრცელ ცნობას გვანდის. ზაქარიას თხზულებიდან ამონარიდი ზემოთ მოვიტანე და მასში დასახელებულ ალანთა შესახებაც ვისაუბრე. რაც შეეხება ზაქარიას მიერ დასახელებულ სხვა ხალხებს, მისი ცნობების გაანალიზებისას, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს 555 წლისათვის ჩრდილო კავკასიაში „ხასარიას“ (ხაზ-არის) და „ავარის“ მოხსენიება. თუ სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულ იმ მოთხრობებს გავითვალისწინებთ, რომლის თანახმად ავარები ჩრდილო კავკასიაში პირველად 558 წელს გამოჩნდნენ²⁸, მაშინ ზაქარიას ისინი არ უნდა ეხსენებინა. იმ დროისათვის, როგორც ვნახეთ, არც პროკოპიოსი და არც აგათია (557 წელს) ავარებს არ იცნობდნენ. როგორც ჩანს, ზაქარიას მონაცემები გვიან იქნა ჩასწორებული. რედაქტორს არ სცოდნია „აბდე-ლი“ და „ეფთალიტი“ ერთი და იგივე ხალხი რომ იყო და VI ს-ის შუახანებისათვის ისინი ჩრდილო კავკასიაში არ ცხოვრობდნენ²⁹. ზაქარიას მიერ დასახელებული ცამეტი ხალხიდან ასევე ზოგის იდენტობა (მაგ. ავგარი, დრმარი, ბაგრასაკი, კულასი) უცნობია. მაგრამ ჩვენითვის საინტერესო ისაა, იგი ალანთა ერთ ნაწილს ქალაქების მქონე ხალხად, ხოლო მეორეს კარვებში მცხოვრებად რომ ასახელებს და უთითებს ეს უკანასკნელნი „საქონლის ზორცით, თევზით, გარეული მხეცებითა და იარაღით არსებობენ“³⁰.

ავარების მოხსენიების საკითხში ზაქარიას ცნობის გვიანდელი ჩამსწორებელი რედაქტორი რომ ცდება, ეს აგათიას ისტორიის გამგრძელებლის VI ს. ბიზანტიელი ავტორის – მენანდრეს მონაცემებით დასტურდება. მენანდრეს, როგორც ჩანს, ზუსტი ინფორმაცია ჰქონდა ჩრდილო კავკასიაში მიმდინარე ეთნიკური ცვლილებების შესახებ. აღნიშნულით უნდა აიხსნას მან მაშინვე რომ აღნიშნა ჩრდილო კავკასიაში ავარების გამოჩენის ამბავი³¹.

ჩრდილო კავკასიისა და აზოვის ზღვისპირეთში არსებული სხვადასხვა გაერთიანებების ერთი შეხედვით მშვიდი ცხოვრება VI ს-ის შუახანებში ცენტრალური აზიიდან გამოქცეულმა ჟუან-ჟუანებმა (იგივე ჟუჟანები, აღმოსავლეთ ევროპაში ისინი ავართა სახელით გახდნენ ცნობილნი) დაარღვიეს. ავარები თავიანთ ყოფილ ქვეშევრდომებს – ტურკოუტებს (თურქებს) გამოერიდნენ³².

ტურკოუტებმა გადამწყვეტი გამარჯვება ჟუჟანებზე 553 წლის შემოდგომაზე მოიპოვეს. დასავლეთით-საქენ ჯოგების გარეშე გამოქცეულ ჟუჟანებს 554 წლის გაზაფხულზე თურქთა სახელმწიფოს შემქმნელის ბუმინის მომდევნო ძმა – ისტები დაედევნა. 555 წელს მან უკვე „დასავლეთის ზღვას“ (არალის ზღვას გულისხმობენ) მიაღწია. ლაშქრობისას გზად სხვადასხვა ხალხი დაიმორჩილა და 558 წელს მდინარე ვოლგას მიაღწა. ვოლგის აღმოსავლეთით მდებარე ველებზე მოსულმა თურქთა სარდალმა, მართალია, 558 წლის ივლისში ბიზანტიის იმპერატორის უსტინიანე I-ის (527-565 წწ.) კარზე ელჩობა გააგზავნა, შემდეგ 567 წელს ჩრდილო კავკასიაშიც ილაშქრა, მაგრამ იმხანად (ე. ი. 558 წელს) ვერ გარისკა ზურგს უკან პეფთალიტების ძლიერი გაერთიანება დაეტოვებინა. ირანთან კავშირში მათი დამარცხება მხოლოდ 571 წელს შეძლო³³. ამის შემდეგ მოიცალა მან ავარებისათვის. მაგრამ 558 წლისათვის თურქებისაგან დევნილი ჟუჟანების (რომელთაც არც ჯოგები ჰყავდათ და აღარც სამშობლო ჰქონდათ) მდგომარეობა თუ უიმედო იყო, განვილილ ათწლეულში მათ თავის გადარჩენა შესძლეს. მოუხედავად იმისა, რომ ჟუჟანთა წინაშე იდგნენ მრავალრიცხოვანი ხალხების ძლიერი გაერთიანებები, რომელთაც გამარჯვებაც შეეძლოთ, ჟუჟანებმა ყოველგვარი წინააღმდეგობა დაძლიეს. ისინი თურქებისაგან მიუწვდომელნი გახდნენ³⁴. ჩრდილო

27 Агафий, О царствовании Юстиниана. Перевод, статья и примечания М. В. Левченко, М., 1953, гл. 147.

28 გოილაძე ვ., ჰუნ-თურქები კავკასიაში, გვ. 143.

29 Медведев Е. М., „Ифталиты, СИО“, т. 16, М., 1976, стр. 688; Гумилев Л. Н., „Ифталиты и их соседи...“

30 Хроника Захарии Ритора. . . , гл. 165. ზაქარიას ცნობა ნათელყოფს ცენტრალური ჩრდილო კავკასია რატომღა ღარიბი ოსთა წინაპრებისადმი მიკუთვნებული არქეოლოგიური მასალით.

31 ჩრდილო კავკასიაში ავარების შემოსეულასთან დაკავშირებით იხსენიება ოსთა წინაპრების ერთ-ერთი ძლიერი გაერთიანების მეფედ საროსია (იხ. ქვემოთ). იგი, როგორც ზემოთაც მიუთითე, მდ. ყუბანის ზემო ნელზე ჩამოყალიბებული სირაქების გაერთიანების წინამძღოლი უნდა ყოფილიყო.

32 გოილაძე ვ., ჰუნ-თურქები კავკასიაში, გვ. 142.

33 იქვე, გვ. 143.

34 იქვე.

კავკასიაში მოსულმა ჟუჟანებმა დიდი სისასტიკით დაიმორჩილეს საბირთა, შემდეგ კი ოგორთა გაერთიანება. აღმოსავლეთ ევროპაში ავართა სახელით ცნობილმა ჟუჟანებმა, რომლებიც მოკავშირეებსაც ეძებდნენ, ასეთ მოკავშირედ ოსთა წინაპრები ცნეს. ავართა ელჩები ალანთა ბელადის საროსიას შუამდგომლობით ეგრისზე გავლით კონსტანტინოპოლში ჩავიდნენ. იმპერატორმა იუსტინიან I-მა ავართა ელჩები უნდობლად მიიღო, თუმცა ავარებთან საპასუხო ელჩობა მაინც გაავაზნა და სთხოვა როგორც მოკავშირეებს, ომი მისი მტრის ირანის წინააღმდეგ დაეწყოთ³⁵ (იმხანად ეგრისში ბიზანტიასა და ირანს შორის ომი ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული). ავარები პირიქით მოიქცნენ. მათი მსხვერპლი ბიზანტიის მოკავშირე საბირთები, შემდეგ კი აზოვის ზღვის აღმოსავლეთ ველებზე არსებული ოგორების გაერთიანება გახდა. როგორც ჩანს, ავარების ხანი უფრო ადრე იუსტინიანეს მიერ თურქთა ელჩობის კარგმა მიღებამ გააღიზიანა. 567 წელს ჩრდილო კავკასიაში ისტემის ლაშქრის გამოჩენისთანავე ავარებმა სასწრაფოდ დატოვეს ჩრდილო კავკასია და დასავლეთისაკენ გაემართნენ. გზაზე პუნური მოდგმის ზალებისა (მდ. დონის ქვემო დინების მარცხნივ მდებარე ველებზე) და მდ. დონის გადაღმა სლავური წარმომავლობის ანტების განადგურების შემდეგ (მათი ნაწილი ავარებმა თან გაიყიდეს)³⁶, საბოლოოდ ბალკანეთში – ძველ რომაულ პროვინციაში – პანონიაში დაიდეს ბინა და გვიან კონსტანტინოპოლის ალბაც არაერთხელ სცადეს³⁷.

ამრიგად, ცენტრალური აზიიდან მოსულ მრისხანე დამპყრობლებს ავარებს ჩრდილო კავკასიაში არსებული ოსთა გაერთიანება გადაურჩა. ოსთა მეფე საროსიამ დამოუკიდებლობა შეინარჩუნა³⁸.

558 წლის შემდეგ არაერთმა ელჩობამ იმოგზაურა ჩრდილო კავკასიაზე გავლით კონსტანტინოპოლიდან შუა აზიისაკენ და პირუკუ. ამ მხრივ საინტერესოა 568 წელს ზემარქის მუთაურობით ბიზანტიელი ელჩების მიერ თურქთა კაგანის რეზიდენციიდან გამოვლილი გზის აღწერა. თურქთა დასავლეთი კაგანატის მბრძანებელმა დიდიბულოსმა (იგივე ისტემი. ვ. გ.) ბიზანტიელ ელჩებს თავისი კაცი გამოატანა. ელჩობას მდ. ატილას (მდ. ვოლგა) გადაღახვის შემდეგ წინ შეხედა ტბა, რომელსაც მდ. კოფინი (ახლანდ. მდ. ყუბანი) ერთვის და, როგორც იქნა, დიდი შიშით მივიდნენ ალანეთში. მეფე საროსიამ ბიზანტიელები კარგად მიიღო, თურქებს კი მოსთხოვა უიარაღოდ შესულიყვნენ სასახლეში. კამათის შემდეგ თურქები დათანხმდნენ³⁹. ასე რომ 568 წლისათვის ჩრდილო კავკასიაში მდ. ყუბანის ზემო წელზე არსებული ოსური გაერთიანება ჯერ კიდევ დამოუკიდებელი იყო.

საროსიას მმართველობის ხანას უკავშირდება შუა აზიიდან ბიზანტიისაკენ აბრეშუმის გზის ახალი მარშრუტის გაკაფვა. აბრეშუმით ვაჭრობის საქმეში ირანის შაჰების ანტიბიზანტიურმა კურსმა სოლდიელი ვაჭრები აიძულა შუა აზიიდან ბიზანტიის იმპერიისაკენ ახალი საევაჭრო გზა მოეძებნათ. თავის მხრივ, ბიზანტია კარგა ხანი იყო, რაც ცდილობდა აბრეშუმით ვაჭრობის საქმეში ირანის შუამავალი როლი აეცილებინა. ასე გამოიკვეთა საერთო ინტერესი ბიზანტიელ და სოლდიელ ვაჭრებს შორის. სოლდიელებმა გადანეციტეს ახალი საევაჭრო გზა ირანის გვერდის ავლით ჩრდილოეთით დაედოთ⁴⁰. ახალი გზით სოლდიელი ვაჭრები შუა აზიიდან ჩრდილო კასპიისპირეთის გავლით ჩრდილო კავკასიაში, იქიდან კი ამიერკავკასიაში გადმოსასვლელი დარიალისა და დერბენდის ზეკარებით ალბანეთსა და ქართლში მოხვედბოდნენ, მაგრამ, იმხანად, ეს ქვეყნები რადგან ირანის ქვეშევრდომები იყვნენ, ირანელთა კონტროლქვეშ მოქცეულ ამ გზებს სოლდიელები ვერ გამოიყენებდნენ. რჩებოდა ერთი გამოსავალი – სოლდიელებს აბრეშუმში ბიზანტიაში ჩრდილო კავკასიიდან დასავლეთ საქართველოში გადამავალი გზებით გაეტანათ.

ძველი დროისა და შუა საუკუნეების დიდმა საევაჭრო გზამ („აბრეშუმის გზა“), რომელიც ახლო აღმოსავლეთის, ასევე შავი და ხმალთაშუა ზღვების აუზის ქვეყნებს ჩინეთისა და შუა აზიის აბრეშუმის მწარმოებელ რეგიონებთან აკავშირებდა, ასე შეიძინა ახალი სიცოცხლე და მდ. ყუბანის ზემო წელზე არსებული ოსური გაერთიანების (სირაქების) ეკონომიკური აღმავლობისათვის ერთ-ერთი ხელშემწყობი ფაქტორი გახდა. „აბრეშუმის გზის“ ამ ახალი განშტოების შესახებ VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორის – მენანდრეს ცნობები ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრებისას მოპოვებულმა მასალამ დაადასტურა. ა. იერუსალიმსკიას სიტყვით, მართალია, მენანდრე შუა აზიიდან კავკასიის

35 იქვე.

36 ამ გზაზე დამორჩილებულ ხალხთა შორის, როგორც ვხედავთ, ალანები არ იხსენიებიან.

37 გოილაძე ვ., აბრეშუმის დიდი საევაჭრო გზა. . . . გვ. 199.

38 გ. თოგოშვილს მოჰყავს მენანდრეს სიტყვები, ავარები რომ „ემუდარებოდნენ. . . საროსიას ისინი მისი საშუალებით გაეცნობოდნენ რომაელებს“ (გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 91), მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, ავარებს საროსიას გაერთიანების დაპყრობა არ შეეძლოთ.

39 Менаандр Византиец. Негдеи „Византийские историки“, СПб, 1861, гв. 383. მენანდრეს მითითება იმის შესახებ, მდ. ვოლგის დასავლეთით მგზავრობისას ელჩები ოსების მეფესთან მდ. ყუბანის გადაღახვის შემდეგ მივიდნენ, იმაზე მიგვანიშნებს, ოსთა მეფე საროსიას რეზიდენცია მდ. ყუბანის ზემო წელზე განსახლებულ ოსთა სამეფოში რომ მდებარეობდა. აქედან გამომდინარე, ის ხუთი ქალაქი, რომლის შესახებაც ზაქარია რიტორი მიგვითითებს, სწორედ ამ მხარეშია საძიებელი.

40 Пигулевская Н. В., Византия на путях в Индию, М.-Л., 1951, гв. 204; მისივე, Византийская дипломатия и торговля шелком в VI-VII вв., ВВ, т. I (XXVI), 1947, гв. 210.

ზეკარებით ბიზანტიისაკენ მიმავალ გზას „დიპლომატიურს“ უწოდებს, მაგრამ არქეოლოგიურმა მონაპოვარმა ნათელი გახადა, ამ გზაზე აბრეშუმით გაცხოველებული ვაჭრობაც რომ წარმოებდა⁴¹.

ჩრდილო კავკასიაში შეტანილი აბრეშუმი, რა თქმა უნდა მთლიანად ბიზანტიის აბრეშუმის მწარმოებელ ცენტრებში გასატანად არ უნდა ყოფილიყო გამიზნული (ასევე შუა აზიაში გასატანი ბიზანტიური ნაწარმის გარკვეული ნაწილი ჩრდილო კავკასიაში დარჩებოდა), აბრეშუმის ნაწილს, ცხადია, ადგილობრივი არისტოკრატის წარმომადგენლებიც მოიხმარდნენ. ჩრდილო კავკასიის სამარხებში უცხოეთიდან შეტანილი ისეთი აბრეშუმის ნაწარმის ნაშთების მიკვლევა, რომლის მსგავსსაც ევროპაში მეფეები, უმაღლესი საერო და სასულიერო არისტოკრატია ხმარობდნენ, ამ მხრივ ბევრის მეტყველია⁴². შემთხვევითი არაა, აბრეშუმის ნივთებიანი სამარხები უფრო ხშირად ყაბარდოვან დასავლეთ საქართველოში გადაშავალი სანჯარის, მარუხისა და ქლუხორის ზეკარების დასაწყის ტერიტორიებზე რომაა მიკვლეული⁴³. ასეთი ფაქტები, რა თქმა უნდა, იმის მაჩვენებლად უნდა ჩაითვალოს, ამ მიდამოებში მცხოვრები ხალხი სავაჭრო ქარავნებს რომ ემსახურებოდა: ვაჭრებს ღამეს ათეინებდა, აძლევდა სურსათ-სანოვავს, უცვლიდა ცხენებს, ემსახურებოდა გამყოლად ძნელად სავალ გზებზე. ყოველივე ამის სანაცვლოდ გასამრჯელოს ღებულობდა. რაც შეეხება თვით მეფე საროსის, მის ახლობლებსა და ოსურ არისტოკრატის, ოსეთის ტერიტორიაზე გამავალი სავაჭრო გზებიდან ისინი ბაჟის სახით გარკვეულ შემოსავალს ღებულობდნენ, რაც მათ კეთილდღეობას განაპირობებდა⁴⁴.

არქეოლოგიური გათხრებისას, მდ. ყუბანის შენაკადის ბოლშაია ლაბას ნაპირას მიკვლეულ ერთ სამარხში რადგან ტანის ეპოქის (618–907) ჩინური ნივთების მთელი კომპლექსი, ჩინური ამოქარგული აბრეშუმისა და ამ ვაჭრის პირადი სავაჭრო ჩანაწერების ფრაგმენტები აღმოჩნდა⁴⁵, ეს იმაზე მიგვითითებს, ოსეთზე გამავალი სავაჭრო გზით თვით ჩინელი ვაჭრებიც რომ სარგებლობდნენ. ჩინეთიდან წამოსული ვაჭარი, – წერს ა. იერუსალიმსკია, – როგორ დაიღუპა ჩრდილო კავკასიის მიყრუებულ ხეობაში არაფერი ვიცით, მაგრამ ცხადია, იგი ერთადერთი არ იქნებოდა იმათგან, ვინც სამოხლობო ვერ დაბრუნდა. ეს შორეული, ხანგრძლივი და ხიფათით აღსავსე გზა იმხანად ხომ წლიობით გრძელდებოდა⁴⁶. ის ეკონომიკური და კულტურული აღმავლობა, რაც ოსეთზე გამავალი აბრეშუმის ახალი გზის დადგენას ოსური მოსახლეობისათვის მოჰყვა, ცხადია, ბიზანტიური საზოგადოებისათვისაც კარგად იქნებოდა ცნობილი. ალბათ, ამ გარემოებაზეც მისცა საფუძველი პროკოპიოს კესარიელს აბაზგებთან ერთად, ოსთა წინაპრებიც ქრისტიანებად და ძველთაგანვე რომაელთა მეგობრებად ჩაეთვალა⁴⁷. სამწუხაროდ, ოსეთის ზედაფენებისაგან განსხვავებით, მოსახლეობის დაბალ ფენებს კულტურული აღმავლობა ნაკლებად შეეხო, ისინი, ძირითადად, მომთაბარე მესაქონლეებად რჩებოდნენ.

აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზით გამოწვეული სიკეთე, რაც მთავარია, დამოუკიდებლობა, ოსურმა გაერთიანებებმა დიდხანს ვერ შეინარჩუნეს. მას შემდეგ, რაც თურქთა დასავლეთი კავანატის მბრძანებელმა ისტემიმ შუა აზიაში ჰეფთალიტთა ძლიერი გაერთიანება დაამარცხა, ავარებისთვისაც მოიცალა, მაგრამ 576 წელს იგი გარდაიცვალა, თუმცა მანამდე, როგორც ჩანს, თურქებმა ჩრდილო კავკასიაში ლაშქრობა მოასწრეს.

ისტემის გარდაცვალების შემდეგ თურქთა კავანატის დასავლეთ ნაწილში უმაღლესი ხელისუფალი მისი უფროსი ძე – ყარა-ჩურინი გახდა (იგი ტარდუმ ხანად იწოდებოდა). მას და მის ძმას – ტანხანს ემორჩილებოდა მდ. ვოლგის დასავლეთითა და აღმოსავლეთით, ასევე, ჩრდილო კავკასიაში მყოფი თურქული ძალები. 576 წელს კონსტანტინოპოლიდან შუა აზიისაკენ მიმავალმა ელჩობამ როცა ჩრდილო კავკასიაზე გაიარა, თურქებს უკვე მთელი ჩრდილო კავკასია ემორჩილებოდა. მენანდრეს ცნობით, თურქმა უფლისწულმა ტანხანმა (ბიზანტიური წყაროების თურქსანფი) ასე მიმართა ელჩებს: „აი შეხედეთ უბედურ ალანთა ხალხს, ასევე უტიფურთა ტომებს, რომლებსაც თავიანთი ძალის იმედი ჰქონდათ და გაბედეს წინ აღდგომოდნენ უძლეველ თურქებს, მაგრამ ისინი მოტყუვდნენ თავიანთი ძალებში. ახლა ისინი ჩვენი მონები გახდნენ“⁴⁸. ტანხანმა ჩრდილო კავკასიიდან ბიზანტიელი ელჩები თავის უფროს ძმასთან ტარდუმ ხანთან გააგზავნა. მისი რეზიდენცია აკდალის მთასთან იყო⁴⁹.

41 Иерусалимская А. А., „Великий шелковый путь“ и Северный Кавказ, Л., 1972, гл. 3.

42 იქვე, გვ. 5.

43 იქვე.

44 ИСО, I, гл. 89; თოგოშვილი გ., საქართველო-ოსეთის ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 93.

45 Иерусалимская А. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

46 იქვე.

47 პროკოპი კესარიელი. გეორგიკა, ტ. II, გვ. 72.

48 Мисандр, гл. 420.

49 იქვე, გვ. 422.

როგორც ზემომოტანილი მასალიდან ჩანს, თურქი უფლისწული თურქსანფი აღმოსავლეთ ევროპაში თურქთა მიერ ახლად დაპყრობილი მიწების გამგებელი იყო. ამიტომ მან კარგად იცოდა ალანთა გაერთიანების ამბავი. ალანებსა და უთურგურებს იგი თურქთა ქვეშევრდომებად აცხადებს. რაც შეეხება საბირებს, თურქსანფი მათ დამორჩილებულ ხალხთა შორის არ იხსენებს. ეს ალბათ იმით უნდა აიხსნას, იმხანად საბირთა ძირითადი მასა უკვე ამიერკავკასიაში იყო გადასული. მენანდრეს ცნობით, სწორედ 576 წელს ბიზანტიელი სარდლები კურსი და თეოდორე ხელმოკრედ შევიდნენ ალბანეთში და აიძულეს საბირები და ალბანები (αλβανοί) გადასახლებულიყვნენ მტკერის მეორე მხარეს და ისევ რომაელთა ქვეშევრდომობაში ყოფილიყვნენ⁵⁰.

576 წლიდან ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე ოსთა დამოუკიდებელი გაერთიანება რომ აღარ არსებობდა, ეს თეოფილაქტე სიმოკატას (VII ს.) ცნობით დასტურდება. თეოფილაქტე მენანდრეს ისტორიას აგრძელებს და 582-602 წლების ამბებს მოგვითხრობს. იგი საინტერესო ცნობებს გვანდის თურქებზე, ჩრდილო კავკასიის ხალხებზე და მათ მოძრაობაზე. აქვს ცნობები აღმოსავლეთ ევროპაში ავართა მოსვლის შესახებ⁵¹, თუმცა ალანებს არ ახსენებს, რაც ალბათ იმით უნდა აიხსნას, ოსთა წინაპრები კვლავ თურქების ქვეშევრდომნი იყვნენ⁵².

VI ს-ის 80-იანი წლების – კერძოდ ბიზანტიის იმპერატორ მაერიკოსის (582-602 წწ.) თანადროული ჩრდილო კავკასიაში მიმდინარე ამბების გასათვალისწინებლად მნიშვნელოვანია მიქაელ სირიელის ცნობა. მართალია, თვით მიქაელი XII ს-ში მოღვაწეობდა (იგი იაკობიტთა პატრიარქი იყო), მაგრამ თავისი თხზულების დაწერისას VI ს-ის სირიელი ავტორის იოანე ეფესელის ნაშრომით სარგებლობდა, რის გამოც მიქაელის ცნობები VI ს-ის ვითარების ამსახველადაა მიჩნეული. მიქაელის ცნობით, იმპერატორ მაერიკოსის მეფობაში შიდა სკიითეთიდან გამოვიდა სამი ძმა თავიანთი ურდოებით⁵³. ისინი 65 დღეში მოვიდნენ იმპიონის მთების (იგულისხმება ტიან-შანის მთები. ვ. გ.) მხრიდან მდ. ეოლგამდე. მათი მოსვლისას ზამთარი იყო. როცა მოსულებმა რომის საზღვარს მიაღწიეს, ერთმა ძმამ სახელით ბულგაროუსმა (Bulgarius) 10 ათასი კაცით გადალახა ტანაისი (მდ. დონი) და მაერიკოსს შეატყობინა მოსვლა. მაერიკოსმა მათ დასასახლებლად მისცა, ადრე ავართების მიერ განადგურებული ქვემო მეზია და დაკია. დარჩენილი სკიითები ორი ძმისა მოვიდნენ ალანთა ქვეყანაში, რომელიც ბარსილიად იწოდება. ესენი შემდეგ უფროსი ძმის სახელის გამო ხაზარებად იწოდნენ. ეს ხალხი ძლიერი იყო და გამრავლდა⁵⁴.

ზემომოტანილი ცნობიდან გამომდინარე, ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ის ველები, სადაც „ბარსილიად“ წოდებული ოსთა წინაპრების გაერთიანება არსებობდა, ამჟერად ხაზართა წინაპრებმა დაიკავეს. სწორედ ამ ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდნენ შემდეგში ხაზარები ძლიერ ხალხად. მიქაელ სირიელის ცნობაში მოთხრობილ ამბავს, თვით ხაზართა შორის შემონახული ისტორიული ტრადიცია უჭერს მხარს. ეს ტრადიცია კარგადაა ასახული ხაზართა მეფის იოსების წერილში. იოსების წერილიდან აშკარაა, რომ იმხანად (ე. ი. X ს-ის შუახანებში) ხაზართა კაგანატის ცენტრი მდ. ვოლგაზე მდებარე ქ. იტილი იყო⁵⁵.

იოსები ჩამოთვლის იმ ხალხებს, რომლებიც მას ემსახურებოდნენ და ხარკს უხდიდნენ. მისი განცხადებით, როცა მათი წინაპრები იყვნენ „ჯერ კიდევ მცირერიცხოვანნი, ... ისინი ომობდნენ მრავალ ხალხთან, რომლებიც მათზე ძლიერებიცა და მრავალრიცხოვანნიც იყვნენ. ღვთის წყალობით [ხაზარებმა], – დასძენს იოსები, – ისინი განდევნეს და დაიკავეს მათი ქვეყანა“. განდევნილი ხალხი („ე-ნ-ნ-ტრ-ები“) მდ. დუნაიზე გადავიდა. ამ წერილში დამორჩილებულ ხალხთა შორის ხაზართა კაგანი ალანებს არ ახსენებს, მეორე მხრივ კი, ოსთა წინაპრებმა ხაზართა ბატონობისაგან თავი რადგან, კიევის რუსეთის დიდი მთავრის სვიატოსლავის ხაზარეთზე დანყებული ლაშქრობების შემდეგ გაინთავისუფლეს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჩრდილო კავკასიაში ხაზართა გამოჩენისას ოსთა წინაპრები კვლავ თურქთა ქვეშევრდომობაში რჩებოდნენ – ასე დამყარდა მათზე ხაზართა ბატონობა.

50 იქვე, გვ. 412-415.

51 Феофилакт, Симокатта, История. Перевод С. П. Кондратьева, примечания К. А. Осиповой. М., 1957, гл. 160.

52 თეოფანე ბიზანტიელი [გარდ. 818 წ.] 572 წელს ალანთა მეფე საროსიას სარასელების წინააღმდეგ მებრძოლი კოლხებისა და აბასელების მხარეზე ასახელებს (გ. თოგოშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 94), ამის შემდეგ იგი აღარ იხსენიება. შდრ., გეორგიკა, III, გვ. 258. როგორც ვ. კინოგრაძოვი წერს, მანიჩისპირეთისა და აღმოსავლეთ ყუბანისპირეთის სირაქები, თუ მართლაც, დონსგადაღმეო (პეროდოტესელი) საერომატების პირდაპირი შთამომავლები არიან (Виноградов В. Б., Сиракский союз..., გვ. 110) ამ ხალხის შთამომავლები-დიგორელები კი ეს. მილერის თანახმად, ქერათმანები არიან (Миллер В. С., Осетинские этюды, III, გვ. 43). მაშინ საესებო ბუნებრივია დასავლეთ ოსური გაერთიანების მეფის სახელი „საროსია“- ყარაჩაევო-ბალყარულ ენაზე „ქერა ოსს“ (Сары-ос, желтый ос), რომ ნიშნავს (Лайпанов К. Т., დასახ. ნაშრომი, გვ. 213). ყარაჩაელები ხომ დასავლეთ ოსეთის ტერიტორიაზე (в Асѣ-и) დამკვიდრდნენ.

53 Артамонов М. И., История хазар, гл. 128; Плетнева С. А., Хазары и Хазарский Каганат. Крებული – Хазары. М., 2005, гл. 15.

54 Плетнева С. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

55 Артамонов М. И., История хазар, гл. 128; Плетнева С. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 15.

თავი XII . რა აპავეშირებს სალტოვო-მაიატკაიას კულტურას ჩრდილო კავკასიის ოსურ კულტურასთან

ჩრდილო კავკასიაში მისელისას, როგორც ითქვა, ხაზართა წინაპრები, მართალია, მცირერიცხოვანნი იყვნენ, მაგრამ მას შემდეგ, რაც დაახლ. 651 წელს მათ სახელმწიფო შექმნეს, მრავალი ხალხი დაიმორჩილეს. VIII ს-ის დამდეგისათვის ხაზარები ფლობდნენ: ჩრდილო კავკასიას, აზოვისპირეთს, ყირიმის ნ.-კუნძულის დიდ ნაწილს (ეს ტერიტორია ბიზანტიას წაართვეს), აღმოსავლეთ ევროპაში ველიან და ტყე-ველიან ზონის ტერიტორიას მდ. დნეპრამდე¹. იმ დროისათვის ჩრდილო კავკასიაში არსებული ოსური გაერთიანებებიც ხაზარებს ემორჩილებოდნენ. ხაზარები მიღწეულით არ დაკმაყოფილდნენ – ამიერკავკასიაში გასაბატონებლად ებრძოდნენ არაბებს, უპირისპირდებოდნენ ბიზანტიას. ასე გაგრძელდა სანამ ხაზართა წინააღმდეგ კიევის დიდი მთავრის სვიატოსლავის (966-972) ლაშქრობები არ დაიწყო. რის შემდეგაც ოსთა წინაპრებმა ხაზართაგან თავისუფლება მოიპოვეს, ისინი ხაზართა ერთ-ერთი ძლიერი მონინააღმდეგენი გახდნენ. ასეთ ვითარებაში ბიზანტიის პოლიტიკოსთა თვალში ოსური გაერთიანებების მნიშვნელობა გაიზარდა. ბიზანტიის საიმპერატორო კარი ცდილობდა ოსების მმართველ ზედაფენასთან კარგი ურთიერთობა შეეწოდა (კეთილმეზობლური ურთიერთობა ბიზანტიასა და ოსეთს შორის ადრევე დაიწყო და VI ს-ში ოსთა ბელადის საროსიას მმართველობისას უფრო გამყარდა), ოსეთის სამხედრო პოტენციალი თავისი მიზნებისათვის გამოეყენებინა, ის არაბებისა და ხაზარების წინააღმდეგ მიემართა. კონსტანტინე პორფიროგენეტის (გარდ. 959 წ.) მითითება ალანებს თავიანთი თავდასხმების გამო ხაზარები რომ მუდმივ შიშში ჰყავდათ და ალანთა მიწების მფლობელებს შეეძლოთ ხაზარებისათვის სარკელისა და ყირიმისაკენ მიმავალი გზები ჩაეკეტათ², ამის კარგი მაგალითია. ამასთანავე გაანალიზებას მოითხოვს – მდ. ყუბანის ზემო წელზე მცხოვრებ ოსთა წინაპრებს, მათ ჩრდილოეთით გაბატონებული ხაზარებისათვის როგორ უნდა ჩაეკეტათ ყირიმისაკენ და მდ. დონზე მდებარე ქ. სარკელისაკენ მიმავალი გზები.

კონსტანტინე პორფიროგენეტის უმცროსი თანამედროვე – არაბი ავტორი იბნ-რუსთე დარიალის კარიდან ოსთა განსახლებამდე (ალანთა ქვეყნამდე) მართალია, ათი დღის საეალი გზის შესახებ მოუთითებს³, მაგრამ კონსტანტინეს ცნობით, ამიერკავკასიაში გადმოშავალ ზეკარებს და ოსეთზე გამავალ საეაქრო გზას მაინც ოსები აკონტროლებდნენ. ისინი მათ დასავლეთით მცხოვრებ ჯიქებსაც ხშირად ესხმოდნენ თავს (ასეთი თავდასხმებისას ჯიქები კუნძულზე გადადიოდნენ). კონსტანტინესავე თქმით, ყირიმში ბიზანტიური სამფლობელოების უახლოესი მეზობლები პაჭანიკები იყვნენ. ამ უკანასკნელთა მიწებიდან ბოლგარიამდე – ნახევარი დღის, უგრეზამდე ოთხი დღის, ხოლო ალანეთამდე ექვსი დღის საეალი იყო⁴.

კონსტანტინე პორფიროგენეტი, როგორც ეხედავთ, კარგად იყო ინფორმირებული შავი და აზოვის ზღეების ჩრდილოეთითა და აღმოსავლეთით მცხოვრები და მომთაბარე ხალხების ვინაობის შესახებ. მისი მითითება ალანებს რომ ხაზარებისათვის ყირიმისა და სარკელისაკენ მიმავალი გზების ჩაკეტვა შეეძლოთ, მეტად მნიშვნელოვანია.

ბალკანეთის ქალაქ თესლონიკიდან (ახლანდ. ქ. სალონიკი) აბაზგიის ციხე სოტერიოპოლისამდე (ახლანდ. ქ. ბიჭვინთა) შავი ზღვის სანაპიროს აღწერისას კონსტანტინე, მართალია, არც სარმატული მოდგმის ტომების გაერთიანებებს და არც მათ შთამომავლებს არ ახსენებს, მაგრამ უფრო გვიანდელი ავტორები ამ ვრცელ ტერიტორიაზე სარმატთა შთამომავლების კომპაქტურ დასახლებათა შესახებ მოუთითებენ. მათგან, ყირიმის ნ.-კუნძულსა და აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მცხოვრები სარმატთა შთამომავლები თავს ჩრდილო კავკასიაში განსახლებული სარმატების (რომლებიც უკვე ოსებად/იასებად იწოდებოდნენ) ნათესაებად თვლიდნენ და ერთ სამიტროპოლიტოში შედიოდნენ (იხ. ქვემოთ თავი XIII, §5).

რაც შეეხება სარკელს (ხაზარულად „თეთრი სახლი“, „თეთრი სასტუმრო“), იგი IX ს-ის 30-იან წლებში მდ. დონის ქვემო დინებაზე საეაქრო გზების თავშესაყარზე, პაჭანიკებისაგან ხაზართა სამფლობელოების დასაცავად აშენდა. მდებარეობდა ახლანდ. სტანიცა ციმილიანსკოედან 4 კმ. დაშორებით მდ.

1 Артамонов М. И., Хазанский Каганат. СИЭ, т. 15, М., 1974, სექტი 483.

2 კონსტანტინე პორფიროგენეტი, De administrando Imperio. გეორგია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტ. IV, ნაკვ. II, თბ., 1952, გვ. 224 და შემდეგი. დასახლებული ამბის თხრობისას კონსტანტინე იხსენიებს თურქებს (უნგრელებს), პაჭანიკებს, საუბრობს მდ. ტანაისზე ხაზართა ქალაქ სარკელის მშენებლობის შესახებ. მდ. დნეპრის ზემო წელზე ასახელებს „ოსებს“, ჩამოთვლის იმ მდინარეებს, რომლებიც „მოუტის ტბას“ (აზოვის ზღვას) ერთვის. აქ მდ. დნეპრს რატომღაც აზოვის ზღვაში ჩამდინარედ თვლის (იქვე, გვ. 229).

3 თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების. . ., გვ. 47.

4 კონსტანტინე პორფიროგენეტი, დასახ. თხზ., გვ. 233.

დონის მარცხენა ნაპირზე⁵. ხელსაყრელი მდებარეობის გამო (ქალაქში ხაზარები, ბოლგარები, ლუზები და სხვა ეთნოსთა წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ) სარკელი ვაჭრობის მნიშვნელოვანი ცენტრი გახდა. 965 წელს სარკელი სვიატოსლავმა აიღო და დაანგრია (იმ დროიდან რუსულ მატრიანეებში სარკელი „ბე-ლია ვეჟად“ იხსენიება), თუმცა, ამის შემდეგაც, ეს ქალაქი არსებობას განაგრძობდა, როგორც მიმდებარე ველებზე მომთაბარე ტომების თავდასხმების მოსაგერიებელი ფორფოსტი⁶.

კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობიდან გამომდინარე, ყირიმისა და ამ ქალაქისაკენ მიმავალი სავაჭრო გზები შეედგმოთ ჩაეკეტათ ზემო ყუბანზე განსახლებულ ოსთა წინაპრებს ხაზარებისათვის, რაც ერთობ უცნაური ჩანს, მაგრამ თუ იმ გარემოებას გავითვალისწინებთ ხაზართა კავანის მიერ აგებული სარკელიდან სავაჭრო გზები მდ. ვოლგაზე, ახლანდ. ქ. ასტრახანის ზემოთ მდებარე მის დედაქალაქ იტილამდე და ამიერკავკასიის ქვეყნებისაკენ მიემართებოდა, ძველ სარმატთა შთამომავლები (ოსთა წინაპრების მონათესავე ხალხი) კი მდ. ვოლგა-დონის შუამდინარეთს გარდა, ყირიმის ნ.-კუნძულის აღმოსავლეთ ნაწილში, აღმოსავლეთ და ჩრდილო შავი ზღვისპირეთში, ასევე დონისა და დონეცის შუამდინარეთში რომ ცხოვრობდნენ⁷, კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობის საწინააღმდეგოა ეჭვი არ შეგვეპარება.

როცა მდინარე დონისა და დონეცის შუამდინარეთში ალანთა მოსახლეობის არსებობის შესახებ ვსაუბრობთ, აქვე ისმის კითხვა – ამ რეგიონში საიდან მივიდნენ ალანები?

დონისა და დონეცის შუამდინარეთსა და ჩრდილო კავკასიაში მიკვლეულ არქეოლოგიურ მასალათა მსგავსებამ მკვლევართა ყურადღება ადრინდელ მიიტყია და ამ საკითხს საკმაოდ მდიდარი ისტორიოგრაფია აქვს. ჯერ კიდევ 1909 წელს გამოქვეყნებულ წერილში – ა. სპიტინმა (Спицын А. А.) სალტოვოსა და შუა საუკუნეების ოსეთში მიკვლეულ შავი ფერის ჭურჭლების მსგავსებაზე მიუთითა (იხ. მისი „Ископные обитатели Дона и Донца“, ЖМНП, №9, январь, გვ. 72) ხოლო მას შემდეგ, რაც ამ ორი მხარის სამაროვნებში აღმოჩენილი მატერიალური კულტურული ნივთები ი. გოტიემ ერთმანეთს შეუდარა, აღნიშნა: „Можно утверждать, что почти все типы могильного инвентаря Северо-Кавказских могильников VI-IX вв. Повторяются в Верхнесалтовском могильнике... Сходство бьет в глаза и не оставляет никакого сомнения. что одновременно, в VI-IX вв., на Северном Кавказе и по течению Дона существовала та же самая культура: что люди, обитавшие в Салтове, жили, одевались, воевали и хоронились так же, как очень далеко обитавшие от них жители современной Осетии“⁸.

ხაზართა ისტორიის ცნობილი მეკვლევრის მ. არტამონოვის თანახმად, დონისა და დონეცის შუამდინარეთში ალანები ჩრდილო კავკასიიდან გადასახლდნენ, რის შემდეგაც გაჩნდა იქ ბინადარი მოსახლეობა, ტამანისა და ქერჩის ნ.-კუნძულზე აღორძინდა ქალაქები⁹.

მ. არტამონოვი 1934/36 და 1949/51 წლებში მდ. დონის მარცხენა ნაპირზე ახლანდ. ციმილიანსკის წყალსაცავთან მდებარე სტანცია ციმილიანსკოსთან (რომლის ნაქალაქარს სარკალთან აიგივებენ) თვით ხელმძღვანელობდა არქეოლოგიურ გათხრებს. ამ ნაქალაქარში მიკვლეულმა არქეოლოგიურმა მასალამ მას საფუძველი მისცა დონისა და დონეცის შუამდინარეთში მინათმოქმედი მოსახლეობის დანიშნულებაზე მიეთითებინა. მ. არტამონოვის მტკიცებით, ამ რეგიონში სამეურნეო აღმავლობა ჩრდილო კავკასიიდან გადასახლებული ალანების სახელთან უნდა დავაკავშიროთ¹⁰.

5 ამ ქალაქის მშენებლობაში დახმარება ხაზართა კავანმა ბიზანტიის იმპერატორის თეოფანეს (829-842) სთხოვა. როცა იმპერატორის მიერ გაგზავნილი პეტრონა და მისი თანმხლები პირები მშენებლობის ადგილზე ჩავიდნენ, აღმოჩნდა, რომ იმ ტერიტორიაზე სამშენებლო ქვა არ იყო. ამიტომ პეტრონამ ბრძანა ლუმელები მოეყვით, თიხისა და მდინარის ქვიშისგან აგურები დაემზადებინათ. Артамонов М. И., Средневековые поселения на южном Доне. Л., 1935, გვ. 79-80.

6 Плстиева С. А., Саркел. СИЭ, т. 12, М., 1969, სექტი 557-558.

7 Вайсв З. Н., Средневековая Алания. . . . გვ. 47-50.

8 Готье Ю. В., Железный век в Восточной Европе. М.-Л., 1930, გვ. 61-62; შდრ., Вайсв З. Н., Средневековая Алания, გვ. 46.

9 Артамонов М. И., Хазарский каганат. СИЭ. т. 15, 1974, სექტი 484. მ. არტამონოვი აღნიშნულ თეალაზრისზე ერთბაშად არ მისულა. 1935 წელს გამოქვეყნებულ ზემოხსენებლ მონოგრაფიაში (Средневековые поселения) ციმილიანსკისა და მაიაკოვას ნაქალაქართა სამშენებლო მასალებზე არსებულ მოხაზულობებზე დაყრდნობით მხოლოდ ამ კულტურათა ჩრდილო კავკასიის კულტურასთან შესაძლო მსგავსებაზე მიუთითა (გვ. 103). 1936 წელს გამოცემული მონოგრაფიის (Очерки древнейшей истории хазар) შესავალში (იხ. От автора) კი აღნიშნა: ხაზარეთის ცენტრიდან შორს მდებარე, ყოფილი ვორონეჟისა და ხარკოვის გუბერნიების ტერიტორიებზე მიკვლეული ე.წ. სალტოვის კულტურის სამაროვნები და ნაქალაქარები უჭეველად ხაზართა ხანას ეკუთვნის, მაგრამ მათ რა საერთო აქვთ ხაზართან და ხაზართა კულტურასთან გაურკვეველი არისო (გვ. VI). პირველი გამოკვეთილი თეალაზრისი ჩრდილო კავკასიიდან დონისა და დონეცის შუამდინარეთში ალანთა გადასახლების შესახებ „БСЭ“-ში გაცხადდა (იხ. შორე გამოცემა, ტ. 37, М., 1955, გვ. 622. სტ. Салтовская культура. სტატიაზე ავტორი მითითებული არაა). 1962 წელს გამოცა მ. არტამონოვის ფუნდამენტური მონოგრაფია – „История хазар“ (М. 1962), სადაც მან არამარტო დონი-დონეცის შუამდინარეთის სალტოვის კულტურისა და ჩრდილო კავკასიის ალანურ კულტურათა მსგავსებაზე მიუთითა (გვ. 309), შესაძლებლად ჩათვალა სალტოვის კულტურის შემქმნელი ხალხი უშუალოდ ალანთა შთამომავლები (მხოლოდ გათურქებული) ყოფილიყვნენ (გვ. 313). მ. არტამონოვის ამ თეალაზრისმა 1974 წელს СИЭ-ში გამოქვეყნებულ წერილში „Хазарский каганат“ დასრულებული სახე მიიღო.

10 Артамонов М. И., Хазарский каганат. СИЭ. т. 15, სექტი 484.

მიუხედავად იმისა, რომ ძნელი გასაზიარებელია მ. არტამონოვის მტკიცება დონისა და დონეცის შუამდინარეთში ჩრდილო კავკასიიდან ოსთა წინაპრების გადასახლების შესახებ (ასეთ ფაქტზე საისტორიო წყაროებში არავითარი მითითება არაა), იგი მკვლევართა ნაწილისათვის მისაღები გახდა. 1967 წელს სალტოვო-მაიაცკაის კულტურისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიაში ხაზართა და მომთაბარე ხალხთა ისტორიის მკვლევარმა ს. პლეტნიოვამ მდ. სევერსკი დონეცის ზემო ნელზე, ასევე მდ. ოსკოლისა და დონის მიდამოებში ჩრდილო კავკასიიდან ოსთა წინაპრების გადასახლება 735 წელს ჩრდილო კავკასიაში მურვან იბნ მუჰამადის ლაშქრობასთან დააკავშირა. მისი თქმით, ჩრდილოეთისაკენ მიმავალმა ოსთა წინაპრებმა გზად აღმოსავლეთ აზოვისპირეთში ბოლგარებისა და პუნების თავდასხმის შემდეგ იქვე დარჩენილ, მათდამი მეგობრულად განწყობილი სარმატო-ალანების მინებზე გაიარეს. ეს ხალხი სამი საუკუნის განმავლობაში ისე იყვნენ შერეულნი თურქ ბოლგარებთან, რომ მათგან აღარ განსხვავდებოდნენ¹¹. ყოველ შემთხვევაში, – დასძენს ს. პლეტნიოვა, – არ შემორჩა მათდამი მიკუთვნებული V-VIII საუკუნეების ძეგლები. აღნიშნულის შემდეგ ს. პლეტნიოვა ასკენის: „Вполне вероятно, что в VIII в. эти аланы кочевники присоединились к северокавказским переселенцам и вместе с ними отошли в лесостепные районы Подонья“¹².

ს. პლეტნიოვას მონოგრაფიის გამოქვეყნებიდან ორი წლის შემდეგ – 1969 წელს „საბჭოთა ისტორიულ ენციკლოპედიაში“ – СИЭ (რუს. ენაზე, ტ. 12, სვეტი 491-492) დაიბეჭდა მისი წერილი „Салтово-Маяцкая культура“. მასში ს. პლეტნიოვა წერს: ეს კულტურა VIII-IX საუკუნეებში აზოვისპირეთსა და დონისპირეთში მცხოვრები, ხაზართა კაგანატში შემაჯალი ნახევრად მომთაბარე და მინათმოქმედ ხალხებში ფეოდალური ურთიერთობის ჩამოყალიბების პროცესში შეიქმნა და IX-X სს. მიჯნაზე დაიღუპა. სახელი მიიღო 1900 წელს ხარკოვის ოლქის სოფ. „ვერხნე სალტოვოსა“ და 1906 წელს ვორონეჟის ოლქში, მდ. „ტიხონი სოსნის“ დონთან შესართავში მდებარე მაიაცკაის ნაქალაქარის ადგილს მიკვლეული კულტურების მიხედვით. კულტურა იყოფა ტყე-ველისა (ალანურ) და ველის (ბოლგარულ) ვარიანტებად. პირველისათვის დამახასიათებელია მინათმოქმედი მოსახლეობა, ციხეები თეთრი ქვის კედლებით, დაკრძალვის კატაკომბური წესი, კამერებში ჩატანებული მრავალი ნივთი, ხოლო მეორე – ველისა წარმოდგენილია მომთაბარე და ნახევრად მომთაბარე ხალხის ლარიზული ორმოსამარხებით. მომთაბარეებს, რომლებიც მდ. დონის ქვემო დინებაზე გაჩერდნენ, შეეძლოთ აეგოთ თეთრი ქვისაგან ციხეები, ცხოვრობდნენ დიდ ქალაქებშიც – სარკელში, ტმუტარაკანსა და ფანაგორიაში. ორივე კულტურა ერთნაირად ვითარდებოდა და მსგავსი იყო. მას „მეოტიდურ-სარმატულ-ალანური საფუძველი ჰქონდა“, თუმცა განიცდიდა მეზობელი ხალხების (სლავები, ბიზანტიის იმპერიისა და ამიერკავკასიის მოსახლეობა) გავლენას. „სალტოვო-მაიაცკაის კულტურის“ მსგავსი ცალკეული ძეგლები მიკვლეულია: აღმოსავლეთ ყირიმში, მდ. ვოლგის შუა და ქვემო დინებაზე¹³.

ს. პლეტნიოვამ იგივე გაიმეორა 1975 წელს „БСЭ“-ში (მესამე გამოცემა, ტ. 22, მოსკოვი, 1975, გვ. 516) მოთავსებულ სტატიაში – „Салтово-Маяцкая культура“ (რუს. ენაზე) და, როგორც ვხედავთ, საენციკლოპედიო წერილებში მან VIII ს-ის 30-იან წლებში ჩრდილო კავკასიიდან დონისა და დონეცის შუამდინარეთში ოსთა წინაპრების გადასახლების შესახებ აღარ მიუთითა. „Салтово-Маяцкая“ კულტურის წარმოქმნა ხაზართა კაგანატში შემაჯალი VIII-IX საუკუნეებში დონისპირეთსა და აზოვისპირეთში დასახლებულ, ნახევრად მომთაბარე ტომების ბინადარ ცხოვრებაზე გადასვლასთან დააკავშირა. ნიშნავდა თუ არა ეს თავის მონოგრაფიაში გაცხადებულ თვალსაზრისზე უარის თქმას? ალბათ კი.

ე. ი. XX ს-ის 80-იან წლებში, როცა ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორია“ გამოსაცემად მზადდებოდა, VIII ს-ის 30-იან წლებში ჩრდილო კავკასიიდან დონისა და დონეცის შუამდინარეთში ოსთა წინაპრების გადასახლების შესახებ ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი იყო (თუ არ ჩავთვლით ს. პლეტნიოვას საენციკლოპედიო წერილებს) და შედეგადაც არ დააყენა. ამ წიგნის ერთ-ერთმა ავტორმა ე. კუზნეცოვმა მასში ცალკე ქვეთავად შეიტანა – „Салтово-Маяцкая культура VIII-IX вв“. დასახელებულ ქვეთავში ე. კუზნეცოვი წერს: სამაროვნებში აღმოჩენილმა მონაცემებმა მკვლევრებს საშუალება მისცა სალტოვოს

11 Плетнева С. А., От хазвий к городам. Салтово-Маяцкая культура, М., 1967, гв. 185. სათანადო არქეოლოგიური მასალის გაანალიზების შემდეგ აღნიშნულ გარემოებაზე ე. კოვალევსკაიამაც მიუთითა. იხ. მისი, Кавказ и аланы, М., 1984, гв. 174. ს. პლეტნიოვას ნაშრომზე (Кочевники средневековья, М., 1982, гв. 108) დაყრდნობით ნ. აფხაზაევაც წერს: „VIII ს-ის შუა ნახევარი არაბთა თავდასხმებით შეწუხებული ალანთა ნაწილი „სევერსკი დონეცის“ მიდამოებში გადასახლდა“. იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

12 Плетнева С. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 184-185. ს. პლეტნიოვას ამ მონოგრაფიის რეცენზიაში ე. კუზნეცოვმა აღნიშნა: არსებობს სათანადო არქეოლოგიური და ისტორიული ფაქტები ჩრდილო კავკასიიდან ჩრდილოეთში ალანთა ნაწილის გადასახლება 735 წელს არაბთა ლაშქრობას დაუკავშიროთ (იხ. В. А. Кузнецов-С. А. Плетнева, От хазвий к городам, М., 1967, С. А., 1967 №2, гв. 299). ეს მოსაზრება 1987 წელს გამოცემულ „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიაში“ (რუს. ენაზე), მან უფრო დეტალურად წარმოადგინა (იხ. ქვემოთ).

13 Плетнева С. А., Салтово-Маяцкая культура, СИЭ, т. 12, М., 1967, სვეტი 491-492.

სამაროვნები VIII-IX საუკუნეებით დაეთარილებინათ. მაგრამ საკამათო იყო რომელ ეთნოსს ეუთვნოდა ასეთი მაღალი კულტურა. ზოგს იგი მხოლოდ ხაზარების კუთვნილებად მიაჩნდა, მაგრამ სალტოვოს კატაკომბებში დამარხვის წესები და იქ მიკვლეული მატერიალური კულტურა რადგან ძალიან ჰგავს VII-IX საუკუნეების ჩრდილო კავკასიის ალანურ კატაკომბებს და მათ ინვენტარს, ა. სპიცინმა და ი. გოტიემ ვერხნე-სალტოვოს სამაროვანი ალანებისად მიიჩნიეს. ვერხნე-სალტოვოს სამაროვნების, და საერთოდ, სალტოვო-მაიაცკაიას კულტურის ასეთი ატრიბუცია დამკვიდრდა თანამედროვე მეცნიერებაში. ახლა ეს კულტურა 200-ზე მეტი არქეოლოგიური ძეგლით არის წარმოდგენილი¹⁴. ამის შემდეგ ვ. კუზნეცოვი მოუთითებს სალტოვო-მაიაცკაიას კულტურის ორი ვარიანტის შესახებ და წერს, შეიძლება დაბეჯითებით ვამტკიცოთ: სალტოვო-მაიაცკაიას კულტურა ნამდვილად კავშირშია ჩრდილო კავკასიის ალანურ კულტურასთან (იქვე ჩამოთვლის მსგავსებებს – გვ. 88) და დასძენს: „Все это приводит исследователей к выводу о переселении алаи-носителей салтово-маяцкой культуры с Северного Кавказа. Неясно лишь из какого конкретного района „салтовцы“ переселялись в верховья Дона. Возможно, что это район верхний Кубани-Кисловодска, откуда аланы могли быть вытеснены при расселении здесь в VIII в. группы болгар-хазар. Точно неизвестны и причины алаи-ской миграции на север, но время переселения – середина VIII в. – указывает на вероятную связь с арабо-хазарскими войнами. Не исключено, что перемещение довольно значительной массы алан в верховья Дона и Донца, на северо-западную окраину Хазарского каганата, было специальной акцией“¹⁵.

„Расселившись на территории современных Харьковской, Воронежской и Белгородской областей, аланы – „салтовцы“ оказались в зоне стыка Хазарии с восточнославянскими племенами, прежде всего с носителями так называемой роменско-боршевской археологической культуры. Салтовские аланы вступили с ними в культурные, возможно, и этнические контакты: в Дмитровском катакомбном могильнике VIII-IX вв. обнаружены трупосожжения, необычные для алан и характерные для пенсковской археологической культуры славян“¹⁶.

ზემოთქმულის შემდეგ ვ. კუზნეცოვი დასძენს, საეჭვო არაა ჩრდილო კავკასიიდან გადასული ალანებისგან, იგივე „სალტოვცელებისგან“ რომ დგებოდა ხაზართა ლაშქრის დიდი ფორმირებები. არქეოლოგიური გათხრებისას მიკვლეული კარგად შეიარაღებული ცხენოსნების ნაშთები, როგორც ჩანს, ცხენოსანი რაზმების ნევრები იყვნენ. სალტოვო-მაიაცკაიას კულტურამ X ს-ის დამდეგს შეწყვიტა არსებობა. მისი დაღუპვის მიზეზები ცნობილი არაა. ფაქტობრივად იმავე დროს გათავისუფლდა ალანეთი ხაზართა კაგანატის ხელისუფლებისაგან – ალანეთი სუვერენული გახდა. ეკონომიკურმა და კულტურულმა თავისუფლებამ სტიმული მისცა და დააჩქარა ფეოდალიზაციის გზაზე მდგარი ალანური საზოგადოების განვითარება¹⁷.

როგორც ვხედავთ, ვ. კუზნეცოვმა მ. არტამონოვის მიერ გამოთქმული მოსაზრება ჩრდილო კავკასიიდან დონისა და დონეცის შუამდინარეთში ალანთა გადასვლის შესახებ ისტორიულ ჭეშმარიტებად მიიჩნია და მისი შემდგომი დასაბუთება სცადა. ალანთა განსახლების არეალად ციმილიანსკის (ე. ი. ძველი სარკელის) ნაქალაქარიდან საკმაოდ დაშორებული ახლანდელი ვორონეჟის, ხარკოვისა და ბელგოროდის გუბერნიების ტერიტორიები ჩათვალა. იქვე მოუთითა სლავური კულტურის კერების – რომენსკო-ბორშევსკაიასა და პენკოვოს არქეოლოგიური კულტურის შემქმნელ აღმოსავლურ სლავურ ტომებთან, მათი შესაძლო ეთნიკური კონტაქტების შესახებ.

რა რაოდენობის მოსახლეობა უნდა გადასულიყო VIII ს-ის 30-იან წლებში ზემო ყუბანიისა და კისლოვოდსკის მხარეებიდან დონისა და დონეცის შუამდინარეთში მათ რომ ზემოდასახელებული სამი გუბერნიის ტერიტორია შეეესოთ და ხაზართა ცხენოსანი ლაშქრის მნიშვნელოვანი კონტინგენტი ჩამოეყალიბებინათ, ვ. კუზნეცოვს ამის შესახებ არაფერი უთქვამს. არც ის აუხსნია ზემო ყუბანიიდან და კისლოვოდსკის მხარიდან „ბოლგარ-ხაზართა ჯგუფებს“ თუ არაბ-ხაზართა ომებს გარიდებულმა ოსთა წინაპრებმა, ისევე ხაზართა კონტროლქვეშ მყოფ ტერიტორიაზე (მაგ. ციმილიანსკის წყალსაცავის მხარე) რატომ მოინდომეს გადასვლა.

IX ს-ის ანონიმი სომეხი ავტორის ცნობაზე¹⁸ დაყრდნობით ვ. კუზნეცოვი, მართალია, ოსური საზოგადოებისა და სამხედრო არისტოკრატის კულტურული აღმავლობის შესახებ მოუთითებს, იმაზეც წერს,

14 ИСО, I, гл. 87.

15 იქვე, გვ. 88.

16 იქვე.

17 იქვე.

18 ამ ცნობაში ნათქვამია: „Эта страна, полная всяческих благ, есть в ней много золота и великолетних овец, благородных коней и стального оружия, закаленного кровью пресмыкающихся, копыт и благородных камней“ (იხ. История Анонимного повествователя. Перевел М. О. Дарбинян (Мелихан), Ереван, 1971, гл. 76; ИСО, I, гл. 92).

მისი ასეთი თვალსაზრისი რომ არქეოლოგიური მასალით დასტურდება (ე. კუზნეცოვის მტკიცებით, ჩრდილო კავკასიის სამარხებში მიკელეული ცხენების ნაშთები სათანადო ინვენტარით, იმის მაჩვენებელია ოსური ცხენოსანი რაზმები თავისი დროის შესაბამისად კარგად შეიარაღებულები რომ იყვნენ, ხოლო ღარიბულ სამარხებში ცხენის ჩატანების შემთხვევები არაა დამოწმებული)¹⁹, მაგრამ ის სამეურნეო აღმავლობა, რომელიც დონისა და დონეცის შუამდინარეთში მცხოვრებ ალანებში იყო, ძნელია იქ ჩრდილო კავკასიიდან გადასულ ოსთა წინაპრების სახელთან დაეკავშიროთ. როგორც ითქვა, ასეთი მიგრაციის შესახებ საისტორიო წყაროების არავითარი მითითება არაა. ამ ორ რეგიონში მიკელეული მსგავსი არქეოლოგიური მასალა მიგრაციის დასადასტურებლად არ კმარა. სხვათა შორის, სარმატული გაერთიანებების ზედაფენები და სამხედრო არისტოკრატია სიმდიდრითა და შეიარაღებით თანატომელებისაგან ყოველთვის გამოირჩეოდა.

რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიაში (ასევე დონისა და დონეცის შუამდინარეთში) VIII ს-დან რომ სამეურნეო და კულტურული აღმავლობა შეინიშნება, ეს იმ საერთაშორისო ვითარებამ განაპირობა, რომელიც არაბთა სახალიფოსა და ხაზართა კავანატის დასუსტების შემდეგ შეიქმნა.

VIII-IX საუკუნეებში დონისა და დონეცის შუამდინარეთში დაწყებული კულტურული და სამეურნეო აღმავლობა, ერთი შეხედვით, უძველესი დროიდან სამხრეთ რუსეთის ველებზე დამკვიდრებულ, პეროდოტსეულ „მინათმოქმედი სკივების“ („скифы земледельцы“) და „მხენელი სკივების“ („скифы пахари“) სახელებთან შეიძლება დაგვეკავშირებინა, მაგრამ მათი განსახლების არეალი (მდ. დნეპრის შუა ნელი და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მდებარე მიწები), დონისა და დონეცის სათავეებიდან საკმაოდ დაშორებულია²⁰.

დონისა და დონეცის შუამდინარეთში დაწყებული სამეურნეო აღმავლობა სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, შემდეგმა გარემოებებმა განაპირობა:

1. ტყის მასივებთან მცხოვრები მომთაბარეები ადვილად გადადიოდნენ ბინადარ ცხოვრებაზე.
2. მინათმოქმედ სლავებთან სიახლოვე – მომთაბარე-მესაქონლე ტომებს მინათმოქმედ მეურნეობაზე გადასვლას უადვილებდა.

3. მდ. დონის შუა დინებაზე მდებარე ქ. სარკელი და მასზე გამავალი სავაჭრო გზები.
4. მასლამასა და მურეან იბნ მუჰამადის ლაშქრობებისას, ხაზართა კავანატის ტერიტორიაზე მრავალ მომთაბარეს გაუნადგურდა ჯოგები, ისინი იძულებულნი გახდნენ მინათმოქმედება დაეწყათ²¹.

ისე როგორც თერგისპირეთსა და დნეპრისპირეთში, მდ. დონის, სევერსკი დონეცისა და ოსკოლის ნაპირებზე მდებარე თხრილშემოვლებული მცირე ციხესიმაგრეები და ქალაქთა მძლავრი სისტემა (ასეთია 12 ნაქალაქარი), მიუხედავად იმისა, რომ ზოგი მათგანი ერთმანეთისაგან ასეული კილომეტრით იყო დაშორებული, ძეგლთა ერთ ჯგუფს ქმნიდა (ს. პლეტნიოვას დაკვირვებით, ზოგი მათგანი სკივების მიერ იყო გამაგრებული²²). ამ გამაგრებული ქალაქების მთელი კომპლექსის აგებას, რა თქმა უნდა, ჩრდილო კავკასიელ ოსთა წინაპრების შემოქმედებად ვერ მივიჩნევ. ეს თავდაცვითი სისტემა იქაურ მინათმოქმედ მოსახლეობას, სამხრეთში მომთაბარე ტომების თავდასხმების მოსაგერიებლად უნდა აეგო.

როგორც ზემოთ ვაჩვენე, 1985 წელს გამოცემულ „სამხრეთ ოსეთის აო ისტორიაში“ ცნობილი ოსი მეკლევარი ვ. აბაევი ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების შესვლას, სწორედ სამხრეთ რუსეთის რაიონებიდან ვარაუდობდა. ამჯერად თუ მ. არტამონოვისა და ვ. კუზნეცოვის ზემომოტანილ მტკიცებებს გავიზიარებთ, მაშინ გამოდის, რომ ძვ. წ. II ს-ში ჩრდილო კავკასიაში შესული ოსთა წინაპრები VIII ს-ის 30-იან წლებში ისევ სამხრეთ რუსეთის რაიონებში (დონისა და დონეცის შორის) დაბრუნდნენ, ხოლო X ს-ში სალტოვო-მაიაცკაიას კულტურის დანგრევის შემდეგ კვლავ ჩრდილო კავკასიაში გადავიდნენ. ოსთა წინაპრების ასეთ მისვლა-მოსვლას, ისტორიულ რეალობასთან საერთო არაფერი აქვს.

ხაზართა ისტორიის ცნობილი მეკლევარი ს. პლეტნიოვა, როგორც ვნახეთ, საბჭოთა ისტორიულ და დიდ საბჭოთა (III გამოცემა) ენციკლოპედიებში სალტოვო-მაიაცკაიას კულტურებისადმი მიძღვნილ ნერილებში ჩრდილო კავკასიიდან დონისა და დონეცის შუამდინარეთში ოსთა წინაპრების გადასვლის შესახებ აღარ უთითებს. ასევე, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ვ. გოროდცოვმა მდ. დონეცის აუზში მიკელეული არქეოლოგიური მასალის სტრატეგიკაიის საფუძველზე ჯერ კიდევ 1900 წელს მიუთითა ამ მასალის ეოლგისპირეთში (სარმატთა სამშობლო) მიკელეულ მასალებთან მსგავსებაზე. არქეოლოგიურ მასალათა ასეთი მსგავსება, მან ერთი კულტურული არეალიდან გამოსული ხალხის შემოქმედებად ახსნა.

როგორც დონისა და დონეცის, ისე ვოლგა-დონის შუამდინარეთში, ასევე ყირიმის ნ.-კუნძულის აღმოსავლეთ ნაწილში, აღმოსავლეთ და ჩრდილო აზოვისპირეთში, მდ. დუნაის ქვემო დინებაზე, ჩრდილო

19 ИСО, I, გვ. 92-93.

20 Граков Б. Н., Скифы, М., 1971, გვ. 14, რუკა.

21 Плетнева С. А., От хочевий к городам. . . , გვ. 20.

22 იქვე, გვ. 25.

თავი XIII. ოსთა წინაპრები VII-XI საუკუნეებში. ქრისტიანოვან ოსეთის მოსახლეობაში

§ 1. ოსთა წინაპრები VII-XI საუკუნეებში. ურთიერთობა მეზობელ სახელმწიფოებთან

ხაზართა კავანაგის საგარეო აქტიურობის ხანაში, თითქმის საუკუნე-ნახევრის განმავლობაში საისტორიო წყაროებში ოსთა წინაპრების შესახებ ცნობები ძალიან მწირია. ზემარქის ელჩობის აღწერის შემდეგ ბიზანტიელი ავტორების ყურადღების ცენტრში, ძირითადად, თურქთა ამიერკავკასიული ლაშქრობები ხვდება¹. აღნიშნული შეიძლება ითქვას ძველ ქართულ წყაროთა მიმართაც. მათშიც ამიერკავკასიაში არაბთა ლაშქრობები და მასთან დაკავშირებული პოლიტიკური მოვლენებია ასახული. არის ცნობები ხაზართა ამიერკავკასიაში შემოსევების შესახებაც. მნიშვნელოვანია ის მონაცემები, რომლებიც არაბთა და ხაზართა დაპირისპირების ფონზე ბიზანტიის ამიერკავკასიულ პოლიტიკას ეხება.

არაბთა და ხაზართა დაპირისპირებაში, რა თქმა უნდა, ხაზართა ქვეშევრდომი ჩრდილო კავკასიელი ხალხები, მ. შ. ოსთა წინაპრებიც, მონაწილეობდნენ. არაბი ავტორის იბნ ალ-ასირის ცნობით, 32 წელს (652/3) ხაზარები და თურქები (კავკასიელი ჰუნები) მუსლიმანთა წინააღმდეგ გაერთიანდნენ და ბალანჯარის ტერიტორიაზე არაბები დაამარცხეს². როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, ამ ბრძოლის შემდეგ ხაზარები დარწმუნდნენ, რომ არაბები უძლეველები არ იყვნენ, ხოლო არაბები მიხედნენ, სანამ ჩრდილო კავკასიაში ხაზარები იქნებოდნენ, ამიერკავკასიაში მუსლიმთა ბატონობას მუდამ საფრთხე მოელოდა³. მარცხის მოუხედავად, არაბები სრულიადაც არ ფიქრობდნენ ამიერკავკასია ხაზარებისათვის დაეთმოთ. მათ კარგად იცოდნენ, ამიერკავკასია რომ შეენარჩუნებინათ ჩრდილო კავკასიაშიც უნდა მოეკიდებინათ ფეხი. იბნ ალ-ასირისავე ცნობით 42 წელს (662/3) არაბებს ალანებისა და ბიზანტიელების წინააღმდეგ ულაშქრიათ⁴. აღნიშნული იმას მოწმობს განცდილ მარცხში არაბები ოსთა წინაპრებს რომ ადანაშაულებდნენ. ბ. სილაგაძის თანახმად, რადგან არაბი მემკვიდრე არ წერს საიდან შევიდნენ არაბები ჩრდილო კავკასიაში, ლაშქრობა მათ დარიალის კარის გავლით უნდა განეხორციელებინათ. ასეთ ვითარებაში ამიერკავკასიის ქვეყნები ბიზანტიის, არაბთა და ხაზართა ცილობის ობიექტი გახდა. ამიერკავკასიის ხალხებს – ქართველებს, სომხებსა და ალბანელებს სამმხრივ უხდებოდათ თავის დაცვა. 684/5 წლებში ხაზარებმა და ჰუნებმა⁵ როცა გაძარცვეს და დაარბიეს ქართლი, სომხეთი და ალბანეთი (არ-რანი), ამ ლაშქრობების მონაწილეები, რა თქმა უნდა, ხაზართა ქვეშევრდომი ოსებიც იქნებოდნენ. 686/7 და 688 წლებში ამიერკავკასიაში ბიზანტიელებმა ილაშქრეს⁶. 706/7 და 708/9 წლებში, არაბები ისევ შემოვიდნენ ამიერკავკასიაში და დერბენდის გასასვლელით ხაზართა სამფლობელოები დალაშქრეს. ამის შემდეგ ხაზარებმა მოკავშირის ძებნა დაიწყეს და საერთო ადვილად გამონახეს ბიზანტიასთან. ეფიქრობ, სწორედ ამ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ ბიზანტიელი ქრონიკის – თეოფანე ჟამთააღმწერლის (გარდ. 818 წ.) ის ცნობები, რომლებშიც ბიზანტიის იმპერიისაგან განდგომილი აბაზგების, აბშილებისა და ზოგი სხვა ხალხის ალანთა ხელით დასჯის ეპიზოდებია მოთხრობილი და ბიზანტიის მომავალი იმპერატორის ლევ III-ის (ლეონის) სახელს უკავშირდება.

მას შემდეგ, რაც 705 წელს იუსტინიანე II-მ საიმპერატორო ტახტი დაიბრუნა, თავისი მოხელე ლეონ სპათარი დიდძალი ფულით ჩრდილო კავკასიაში – ოსთა ქვეყანაში საგანგებო დავალებით გააგზავნა (იხილეთ აფშილები (აფსილები) და აბაზგები იმპერიიდან განდგომილები იყვნენ და არაბებს ემორჩილებოდნენ). დაახლ. 710 წელს ამ ფულით ლეონ სპათარი ქ. ფაზისში (ქ. ფოთი) მივიდა და ფული იქ დატოვა. თერთონი კი რამდენიმე ადგილობრივ მეგზურთან ერთად აფშილეთის გავლით ჩრდილო კავკასიაში გადავიდა⁷.

მოუხედავად იმისა, რომ იუსტინიანე II-ის ბრძანებით ლეონის მიერ ქ. ფაზისში დატოვებული ფული კვლავ დედაქალაქში დააბრუნეს, ლეონის ნაქვებით ოსები მაინც „შეიჭრნენ აბაზგიაში და წარტყვევნეს ეს ქვეყანა“⁸. აბაზგების მთავარმა ოსებს სთხოვა: იმპერატორის ბრძანებით ფული რადგან უკან არის ნაღებული, მაგ კაცში (ე. ი. ლეონ სპათარში. ვ. გ.) ჩვენ მოგცემთ სამი ათას ნომიზმს, ოღონდ ადრიდანვე ჩვენს შორის არსებული სიყვარული არ დაირღვესო⁹.

1 Ковалевская В. Б., დასახ. ნაშრომი, გვ. 135.

2 Ибн ал-Асир, Тарих-ал-хамил. Материалы по истории Азербайджана, Баку, 1940, гв. 19-20.

3 სილაგაძე ბ., არაბთა ბატონობა საქართველოში, თბ., 1991, გვ. 66.

4 Ибн ал-Асир, დასახ. თხზ., გვ. 22.

5 ატილას იმპერიის დანგრევის (454 წ.) შემდეგ, როგორც ზემოთ შევნიშნე, „ჰუნების“ სახელის ქვეშ თურქები იგულისხმებოდნენ.

6 სილაგაძე ბ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 66-67.

7 თეოფანე ჟამთააღმწერელი, გეორგიკა, ტ. IV, ნაქ. I, თბ., 1941, გვ. 106-107. ი. კულაკოვსკის რატომღაც ჰგონია, რომ ლეონ სპათარი არაგვის ხეობით (ე. ი. ახლანდელი დარიალის გზით) შევიდა ოსთა ქვეყანაში (Кулаковский Ю., История Византии, т. III, Киев, 1915, гв. 321, შენ. 1). ამ გზით ლეონი ცენტრალურ ჩრდილო კავკასიაში — თერგის ვაკისზე განსახლებულ ოსებში მოხედებოდა.

8 თეოფანე ჟამთააღმწერელი, გვ. 107.

9 იქვე.

ოსებმა უპასუხეს, ჩვენ ამას ფულისათვის კი არა, მეფის ერთგულებისათვის ვაკეთებთ. ამის შემდეგ აბაზგებმა ოსებს ექესი ათასი ნომიზმი შესთავაზეს და ისინი დათანხმდნენ ლეონის გადაცემას, თუმცა, იმავდროულად ლეონსაც შეუთანხმდნენ, რომ გზაში გაანთავისუფლებდნენ. მართლაც, აბაზგების ელჩებს, რომელთაც ლეონი მიჰყავდათ, ოსები უკან დაედევნენ და ამოხოცეს. შემდეგ შეიჭრნენ კლისურებში (დ. მუსხელიშვილის თანახმად ესაა მდ. კელასურის ხეობა¹⁰) და დიდძალი ტყვე იგდეს ხელთ. ლეონი კვლავ ჩრდილო კავკასიაში დააბრუნეს¹¹.

იუსტინიანე II-მ როცა გაიგო ლეონი ცოცხალი იყო, აბაზგებს შეუთვალა: „თუ ჩემს სპათარს გადაარჩენთ და უნებლად გამოატარებთ თქვენს ქვეყანაზე, ყველა თქვენს შეცდომას გააპტიებთ“¹². ამის შემდეგ აბაზგებმა ისევ სთხოვეს ოსებს მძევლების სანაცვლოდ მათთვის გადაეცათ ლეონი. ისინი თანახმანი იყვნენ, მაგრამ თვით ლეონმა თქვა უარი აბაზგების ქვეყანაზე გავლით დაბრუნებულიყო იმპერიაში¹³.

ოსთა ქვეყანაში ლეონ სპათარის ყოფნისას ეგრისში რომაელები და სომხები შევიდნენ და არქეოპოლისის შემოადგნენ. მაგრამ გაიგეს თუ არა არქეოპოლისისაკენ რომ არაბები მიემართებოდნენ, სასწრაფოდ გაბრუნდნენ უკან. მათგან ჩამორჩენილმა 200-მა მეომარმა კავკასიის მთებს შეაფარა თავი და ყაჩაღობა დაიწყო. ამ რაზმის შესახებ როცა ლეონმა შეიტყო, მისის თვეში თოვლზე სასიარულო თხილამურებით 50 ოსთან ერთად ამიერკავკასიაში გადმოვიდა და 200 კაციან რაზმს ჩაუდგა სათავეში¹⁴.

ამ რაზმით ლეონი რადგან აბაზგების ქვეყანაზე ვერ გაივლიდა, გადანყვიტა ე. წ. „რკინის ციხეს“ (Σινδριον) დაუფლებოდა. ციხეს იმხანად არაბთა ქვეშევრდომი ვინმე ფარსმანი იცავდა. ლეონმა მას შეუთვალა „დაექვემდებარე რომაელთა ძალაუფლებას და დაგვეხმარე, რომ ზღვის ნაპირამდე ჩავიდეთ, რათა იქიდან ტრაპეზუნტში გადავიდეთ“¹⁵. ფარსმანი დათანხმდა, მაგრამ ოსებმა აბაზგები ისევ მოატყუეს, ლეონმაც გატეხა პირობა, ციხის აღება მოინდომა და მას ალყა შემოარტყა. როცა ეს ამბავი „აფსილთა შორის უპირველესმა კაცმა მარინემ“ შეიტყო, სამასი მეომრით მივიდა ლეონთან და შესთავაზა, თვითონ მიაცილებდა მშვიდობით ზღვის ნაპირამდე¹⁶.

„რკინის ციხის“ მცველს ფარსმანს ეგონა აფშილთა უპირველესი მარინე ლეონის დასახმარებლად იყო მისული, ამიტომ ლეონს სთხოვა „მძევლად მიირთვი ჩემი შვილი და აღთქმას ვდებ რომაელთა ძალაუფლებას დავემორჩილებიო“. ფარსმანს ლეონმა უნებლობის სიტყვა მისცა, მაგრამ ციხეში შესვლისთანავე მისი ბძანებით „ცეცხლს მისცეს ციხე“. ცეცხლი მოედო საცხოვრებელ სახლებსაც, საიდანაც ხალხი გამორბოდა და ცეცხლისაგან თავისი ქონების გადარჩენას ცდილობდა. სამ დღეს გაგრძელდა ასე. ბიზანტიელებმა ციხის კედლებიც კი დაანგრეს¹⁷.

„რკინის ციხის“ აღების შემდეგ ლეონი აფშილთა მთავართან „ჩავიდა აფსილეთში“, რომელმაც ლეონი ზღვის პირიდან გაისტუმრა „გადაღმა ნაპირისკენ“. ლეონი ჯერ ტრაპიზონში, შემდეგ კი კონსტანტინოპოლში მივიდა. იქ შეიტყო კონსტანტინოპოლიდან მისი ნამოსვლის შემდეგ იმპერიის საიმპერატორო ტახტზე მომხდარ ცვლილებათა შესახებ. იმხანად საიმპერატორო ტახტზე უზურპატორი არტემი – იგივე ანასტასიოს III რომ იჯდა¹⁸.

ანასტასიოს III რადგან 713 წლის 4 ივნისს ავიდა საიმპერატორო ტახტზე, გამოდის, რომ ლეონ სპათარი თითქმის სამი წლის განმავლობაში იმყოფებოდა ოსთა ქვეყანაში. მისი იქ ყოფნისას იმპერატორი იუსტინიანე II, რომელმაც ლეონ სპათარი საგანგებო დავალებით ოსთა ქვეყანაში გააგზავნა (ზოგი მკვლევრის ვარაუდით ამ გზით იუსტინიანეს მისი ჩამოშორება სურდა) 711 წლის 11 დეკემბერს სიკვდილით დასაჯეს და ის ქმედებანი, რაც ლეონმა აბაზგთა ქვეყანაში ჩაიდინა უზურპატორი იმპერატორების ვარდან-ფილიპიკისა (711 წ. 11 დეკემბერი – 713 წლის 3 ივნისი) და არტემ/ანასტასიოსის (713 წლის 4 ივნისიდან) ზეობის ხანაში ხდებოდა.

ოსთა მიერ აბაზგებთან დადებული პირობების გატეხა და თვით ლეონ სპათარის ქმედებანი ბიზანტიის სახელმწიფო პოლიტიკის გამოხატულება იყო თუ თვით ოსთა და ლეონ სპათარის პირადი მიზნების განსახორციელებლად გამოვლენილი ხასიათი, სულ ერთია. მეზობელ ხალხს, რომლის ტერიტორიაზე გადიოდა შუა აზიიდან და სამხრეთ რუსეთიდან მომავალი სავაჭრო გზები, ოსები ასე არ უნდა მოქცეოდნენ. აღნიშნული ქმედების შემდეგ ოსების განცხადება, მათი ვაჭრები რომ განუწყვეტილად დადიან აბაზგების ქვეყანაში და ამ ხალხთან ახლო ურთიერთობა პქონდათ¹⁹, უცნაურად გვეჩვენება.

10 მუსხელიშვილი დ., საქართველო IV-VIII საუკუნეებში, გვ. 364—365.

11 თეოფანე ჯამთაღმწერელი, გვ. 108—109.

12 იქვე, გვ. 109.

13 იქვე, გვ. 110.

14 იქვე, გვ. 110—111.

15 იქვე, გვ. 111. „რკინის ციხე“ იგივე ჩხალთის ციხე მდ. კოდორის ზემო ნელზე მდებარეობდა.

16 თეოფანე ჯამთაღმწერელი, გვ. 111.

17 იქვე, გვ. 113.

18 Кулаковский Ю., История Византии. III, гл. 324.

19 თეოფანე ჯამთაღმწერელი, გვ. 108.

თეოფანე ეპითალმნერლის მონათხრობში პროფ. გ. თოგოშვილმა აბაზგებთან დადებული ხელშეკრულებისადმი ოსთა წინაპრების უპატივცემულობა ვერ დაინახა. იგი ყველაფერს იუსტიციანე II-ის „ცბიერ მოხელეს ლეონ სპათარს“ და „ბიზანტიის დიპლომატიას“ აბრალებს. ლეონს „დაპირისპირებისა და მოსყიდვის მეშვეობით“, – წერს გ. თოგოშვილი, – მოუხერხებია „ურთიერთობის გაფუჭება ისეთი მეზობლური ურთიერთობით დაკავშირებულ ქვეყნებს შორის, როგორც აბაზგია (აფხაზეთი) და ოსეთი იყვნენ“²⁰. რაც შეეხება „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ (რუს. ენაზე) ერთ-ერთ ავტორს ვ. კუზნეცოვს, თეოფანე ეპითალმნერლის „ქრონოგრაფიდან“ ჩემ მიერ მოტანილ თხრობაში მან ფასეული მხოლოდ ის დაინახა, ზემო ყუბანის რაიონში მცხოვრები ოსთა წინაპრები მეფე იტაზის (იტაქსის – VIII ს. დამდეგი) მეთაურობით ხაზარებისაგან რომ დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ²¹.

ის რაც ოსებმა აბაზგების წინააღმდეგ მოიმოქმედეს, თუ ოსთა მეფის ხელმძღვანელობით მოხდა, მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ლეონ სპათარმა სამი წელი ოსეთის სამეფო კარზე გაატარა. მაგრამ ოსთა მეფისა და ლეონ სპათარის ერთობლივი მოქმედება აბაზგების წინააღმდეგ იმის მტკიცების საშუალებას არ იძლევა, დასავლეთი ოსეთი ხაზარებისაგან დამოუკიდებელ ქვეყანად მივიჩნიოთ. ხაზართა კავანის ოსების წერილში არსებული მითითება – ხაზარებმა ალანებიც რომ დაიმორჩილეს და ალანები მას ხარკს უხდიდნენ, ასეთი მტკიცების საშუალებას არ იძლევა. ხაზართა წინააღმდეგ კიევის დიდი მთავრის სვიატოსლავის (964-972) ლაშქრობების დაწყებამდე ოსური გაერთიანებები ხაზართა კავანის ქვეშევრდომებად რჩებოდნენ. ოსთა წინაპრების ძირითადი მოვალეობა ხაზართა ლაშქრობებში მონაწილეობა იყო. შემთხვევითი არ იყო ხაზართა წინააღმდეგ ლაშქრობისას არაბთა სახელმძღვანელო სარდლები (მასალმა, მურვან იბნ-მუჰამადი, ჯარაჰი) ოსეთის მოსახლეობას რომ განსაკუთრებული სისასტიკით ეპყრობოდნენ. საეჭვო არ უნდა იყოს, იმ ასობით ჭაბუკის, შავთმიანი ასულების, ათიათასობით მუდი ზორბალის გადახდაში, რომელსაც არაბები ხაზარებისაგან მოითხოვდნენ²², ოსთა წინაპრებიც რომ მონაწილეობდნენ. ცხადია, არაბებს ოსების მიწა-წყალი ხაზართა ქვეყნის ნაწილად მიაჩნდათ. ამიტომ არაბთა და ხაზართა დაპირისპირებისას ოსებიც ზარალდებოდნენ. 727/8 და 728/9 წლებში არაბთა სარდალმა მასლამამ ჯერ აზერბაიჯანიდან, შემდეგ დარიალის კარით ილაშქრა ჩრდილო კავკასიაში და დიდი ალაფით უკან გამობრუნდა²³. ამ ლაშქრობათა საპასუხოდ კავანის ძე – ბარჯიქი 300 ათასიანი ლაშქრით გადმოვიდა ამიერკავკასიაში (მოლაშქრეთა ნაწილი, რა თქმა უნდა, ოსები იქნებოდნენ), რასაც ისევ ხაზართა წინააღმდეგ თბილისიდან ალ-ჯარაჰის ლაშქრობა მოჰყვა²⁴. ალ-ჯარაჰის ეს ლაშქრობა ხაზართა წინააღმდეგ მათი ქალაქის – ალ-ბაიდას ალევით დასრულდა²⁵.

საქართველოს ტერიტორიაზე გავლით (ხშირად თბილისიდან) ჩრდილო კავკასიაში ხაზართა (ასევე მათი ქვეშევრდომი ოსებისა და სხვა კავკასიელი ხალხების) წინააღმდეგ და პირუკუ, ხაზართა ლაშქრობები არაბთა წინააღმდეგ, ისევ ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე, ან მისი გავლით უფრო სამხრეთითაც ხორციელდებოდა, რაც საქართველოს მოსახლეობას დიდ ზარალს აყენებდა. ერთ-ერთი ასეთი ლაშქრობისას ხაზარებმა არდებლის ველზე დაამარცხეს არაბები და ქ. მოსულამდე (ახლა ეს ქალაქი ჩრდ. ერაყშია) მიაღწიეს²⁶. ამ ლაშქრობის ორგანიზატორად ქართლის ერისმთავარი არჩილ II არის მიჩნეული²⁷.

როგორც ამიერკავკასიის, ისე ჩრდილო კავკასიის ხალხებისათვის მეტად მძიმე იყო ხალიფა ჰამიდის (724-743) ბიძაშვილის, არმენია-აზერბაიჯანის გამგებლის მურვან იბნ მუჰამადის (ქართული წყაროების მურვან ყრუ) 120 ათასიანი არმიით 732/3 წელს ამიერკავკასიასა და ჩრდილო კავკასიაში ლაშქრობა. იბნ ალ-ასირის ცნობით, ჩრდილო კავკასიაში იგი პირველად ალანებს დაესხა თავს, ხაზართა მეფეს კი ზავი შესთავაზა. მიუხედავად იმისა, რომ კავანი დათანხმდა ზავის დადებაზე, მურვანი ზავის დადებას არ აპირებდა, ამიტომ კავანს ურჩიეს არაბებს თავისი სამეფოს უკიდურეს ჩრდილო საზღვრამდე გაცლოდა. დაუცველ ქვეყანაში მურვანი აურაცხელ ტყვესა და ალაფს დაეუფლა²⁸. 736 წელს მან „ალ-ალანისა და თუმან შაქის ქვეყნები“ დალაშქრა. 737 წელს კი ისევ გადავიდა ჩრდილო კავკასიაში და ოსთა ქვეყნის გავლით ხაზართა მიწა-წყალზე შევიდა ბალანჯარისა და სამანდარის გავლით ალ-ბაიდას მიაღწია. ხაზართა კავანმა გაქცევა მოასწრო²⁹. ამ წარმატებული სამხედრო ექსპედიციის შემდეგ 744/5 წელს მურვან იბნ მუჰამადი ხალიფას ტახტს დაეუფლა³⁰.

20 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 102.

21 ИСО, I, გვ. 84.

22 სილაგაძე ბ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 99.

23 Ибн ал-Асир, დასახ. თხზ., გვ. 26; სილაგაძე ბ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 73. VII-VIII ს-ების ხაზართა კავანატის ისტორიის შესახებ იხ. აგრეთვე, Матемедов М. Г., Образование Хазарского каганата, М., 1983, თავი V.

24 Ибн ал-Асир, დასახ. თხზ., გვ. 26; სილაგაძე ბ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 83-85.

25 Ибн ал-Асир, დასახ. თხზ., გვ. 26.

26 იქვე. სილაგაძე ბ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 84.

27 სილაგაძე ბ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 95.

28 Ибн ал-Асир, დასახ. თხზ., გვ. 30-31.

29 იქვე. გვ. 32.

30 სილაგაძე ბ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 101.

არაბი ავტორის იბნ ალ-ასირის თხზულებიდან შემომოტანილ მონათხრობში, როგორც ვნახეთ, საქართველოში მურვანის მოქმედებათა შესახებ არაფერია ნათქვამი, მაგრამ ძველი ქართველი ავტორის ცნობებიდან ჩვენ ვიცით მურვანის ლაშქრობისას საქართველო რომ დიდად დაზარალდა. როგორც ქართულ წყაროშია ნათქვამი, ხალიფა ჰამიმის მიერ გამოგზავნილმა მურვანმა მოსრა მთელი ქვეყანა „მოელო... ყოველი კაცისა, და დაიყრა კარი დარიალისა და დარუბანდისა, და შემუსრნა ყოველნი ქალაქი და უმრავლესნი ციხენი... საზღვართა ქართლისათა“. გადავიდა არგვეთს, ეგრისში დაეუფლა ციხე-გოჯს, კლისურს, აფშილეთსა და ქალაქ ცხუმს. მიადგა ანაკოფიის ციხეს, სადაც ქართლის ერისმთავრები მირი და არჩილი იყვნენ თავშეფარებულნი³¹. იქიდან „ჩავლო ზღვის პირი და ოხერ ჰყო ყოველი ქვეყანა კონსტანტინოპოლამდე“ – იქმნა მას ჟამსა განრყუნელ ქვეყანა ქართლისა, სომხითისა და რანისა და არლარა იპოვებოდა ნაშენები, არცა საჭამადი კაცთა და პირუტყუთა ყოვლადე³².

თუ არაბთა სარდლის მურვან იბნ მუჰამადის ლაშქრობამ ამიერკავკასიის ქვეყნები ისე დააზარალა, როგორც ამას ძველი ქართველი ავტორი გადმოგვცემს, როგორი მდგომარეობა იყო ჩრდილო კავკასიის ხალხებში – უპირველეს ყოვლისა ოსურ მოსახლეობაში?

როგორც ზემოთ ვნახეთ, მეცნიერთა ნაწილი სწორედ მურვანის ლაშქრობას უკავშირებს ჩრდილო კავკასიიდან ოსთა წინაპრების დიდი მასის მიგრაციას დონისა და დონეცის შუამდინარეთში. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი მიგრაცია მე საეჭვოდ მივიჩნიე, ფაქტი ისაა, რომ არაბთა წინააღმდეგ მებრძოლ ხაზართა ლაშქარში ათასობით ოსი მებრძოლი მონაწილეობდა და ბევრი მათგანიც ამ ლაშქრობებს ეწირებოდა. რაც მთავარია, დარიალის გზით ჩრდილო კავკასიაში ხაზართა წინააღმდეგ არაბთა ლაშქრობა სხვა ხალხებთან ერთად ოსურ მოსახლეობასაც დიდ ზიანს აყენებდა. ჩრდილო კავკასიაში არაბთა მრავალგზის ლაშქრობებისას ალბათ განადგურდებოდა ის ქალაქებიც, რომლებიც მდ. ყუბანის ზემო ნელზე სარმატ სირაქთა შესვლის შემდეგაც არსებობას განაგრძობდნენ.

ჩრდილო კავკასიაში არაბთა სარდლების დამანგრეველ შედეგებზე „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიკი-ამიკ“ არის მითითება. ამ წიგნის ერთ-ერთი ავტორის ვ. კუზნეცოვის მტკიცებით, არაბთა თავდასხმებმა უზარმაზარი ზარალი („огромный урон“) მხოლოდ „აღმოსავლეთ ოსეთს“ მიაყენა, შეაჩერა მისი ეკონომიკური და სოციალური განვითარება. დასავლეთი ოსეთი კი არაბთა ლაშქრობების შედეგად არ დაზარალებულა³³. უფრო მეტიც, ამ ავტორის თქმით, ოსეთის ეს ნაწილი ბიზანტიასთან ინარჩუნებდა ტრადიციულ კავშირებს, საიმპერატორო კარიდან უხვ ფულად სუბსიდიებს („шедрые денежные субсидии“) იღებდა³⁴.

ასეთ თვალსაზრისს ვ. კუზნეცოვი VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორის აგათია სქოლასტიკოსის ცნობაზე ამყარებს. ბიზანტია-ირანის 540-562 წლების ომის ამბების აღწერისას აგათია, მართლაც, წერს, რომ ბიზანტიელი სტრატეგოსის სურგილი იყო დას. საქართველოს მთიანეთში (მისიმიანთა ქვეყანაში) მდებარე „ბუხლოონ“-ის (იგივე ბუკოლუსი) ციხე აღანებს გადასცემოდა და იგი ის ადგილი ყოფილიყო, სადაც ჩრდილო კავკასიელ დაქირავებულ მეომრებს სამსახურის სარგოს გადაუხდიდნენ. ამის შემდეგ ბიზანტიელ მოხელეებს აღარ დასჭირდებოდათ ფულით ჩრდილო კავკასიაში გადასვლა³⁵. აგათიას მითითება იმის შესახებ, რომ „Эта раздача производилась ежегодно с древних времен“³⁶, რა თქმა უნდა, ისე არ უნდა გაეიგოთ ბიზანტიის ხელისუფლება ოსეთის სამეფო კარსა და მოსახლეობას რომ აფინანსებდა. ოსთა წინაპრები დაქირავებული მეომრების სახით ადრიდანვე მონაწილეობდნენ ჯერ რომაელთა, შემდეგ ბიზანტიელთა სამხედრო შენაერთებში და გასამრჯელოსაც ამისთვის იღებდნენ. სწორედ ეს გარემოება პქონდა მხედველობაში აგათიას, როცა ლაზთა „მეზობელი ბარბაროსებისათვის“ იმპერატორის სუბსიდიების გადაცემის შესახებ წერდა³⁷.

ვ. კუზნეცოვი როცა გვარწმუნებს ჩრდილო კავკასიაში არაბთა ლაშქრობებისას დასავლეთი ოსეთი არ დაზარალებულაო („Западная Азия от этих вторжений не пострадала“, გვ. 91), კარგი იყო გაეხსენებინა იქვე 88-ე გვერდზე იგი ჩრდილო კავკასიიდან, კერძოდ, ყუბანის ზემო ნელიდან და კისლოვოდსკის მხარიდან ოსთა წინაპრების დიდი მასის გადასახლებას დონისა და დონეცის შუამდინარეთში „არაბ-ხაზართა ომებთანაც“ რომ აკავშირებდა. ჩემი დაკვირვებით, დასავლეთ ოსეთში სწორედ არაბთა დამანგრეველი ლაშქრობის შედეგი იყო, ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამ X ს-ის 20-იან წლებამდე რომ დაიგვიანა.

ოსეთის მოსახლეობა (მ. შ. დასავლეთი ოსეთი) არანაკლებ უნდა დაზარალებულიყო ჩრდილო კავკასიაში ბულა თურქის ლაშქრობისას. როგორც ვ. თოგოშვილი წერს, ოსები ბულამ არაბთა წინააღმდეგ

31 ჯუანშერი, დასახ. თხზ., გვ. 234-235.

32 იქვე, გვ. 239.

33 ИСО, I, გვ. 91.

34 იქვე.

35 Агафий, О царствовании Юстиниана, гл. 87.

36 იქვე.

37 ბიზანტიური დიპლომატიის სურვილი, მისიმიანთა ციხე ბუკოლუსი ოსებს გადასცემოდა და ეს ციხე ჩრდილო კავკასიელი მოქირავნებისათვის გასამრჯელოს გადაცემის ადგილი ყოფილიყო არ აღსრულდა. მისიმილეზმა გარდა იმისა, რომ ბიზანტიელი მოხელე სოტერიქე შვილებიანად მოკლეს, სპარსელებს სთხოვეს მიეღოთ ისინი როგორც ქვეშევრდომები. Агафий, დასახ. თხზ., გვ. 88; მდრ., მუსხელიშვილი დ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 291-292.

მებრძოლი ქართველების მხარდაჭერისათვის დასაჯა³⁸. 853 წელს დიდთოვლიანობის გამო როცა არაგვის ხეობით ბულა ჩრდილო კავკასიაში ვერ გადავიდა, კიდევ უფრო გაღიზიანდა. მომდევნო წელს იგი ახალი ლაშქრით შეიჭრა ოსეთში და „დარიალანით გამოიყვანა ოვსნი ვითარ სახლი ასი, და დასხნა ივინი დმანისს, და ენება ზაფხულს შესვლა ოვსეთად“, მაგრამ ამჯერად მას ოსეთში შესვლა აღარ დასცალდა³⁹.

ოსთა ქვეყნისა და ოსების შესახებ IX ს-ის ამსახველ საისტორიო წყაროებშიც ძალიან მწირი ცნობებია. იმხანად საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ცალკეული სამეფო-სამთავროები ქვეყნის გაერთიანებისათვის იბრძოდნენ და ამ მხრივ, უცხო ძალის გამოყენებასაც არ ერიდებოდნენ. „მატიანე ქართლისას“ ავტორის ცნობით, 888 წელს აფხაზთა მეფე ბაგრატი კლარჯეთში როცა თავისი ცოლისძმის – ნასრას გამეფებას ცდილობდა, მის ლაშქარში ოსებიც იყვნენ. როგორც „მატიანე ქართლისას“ ავტორი წერს, „მტკეარსა ზედა“ ბრძოლაში „იძლიენეს აფხაზნი, მოკლეს ნასრა და ბაყათარი, მთავარი ოვსი, და ერისთავი აფხაზთა“⁴⁰. ის ოსები, რომლებიც აფხაზთა მხარეზე ბაყათარის⁴¹ ხელმძღვანელობით იბრძოდნენ, დიდი ალბათობით მდ. ყუბანის ზემო წელზე არსებული ოსური გაერთიანების წარმომადგენლები უნდა ყოფილიყვნენ.

აფხაზთა მეფეებს და ოსთა მთავრებს შორის ურთიერთობამ უფრო ინტენსიური ხასიათი IX ს-ის დასასრულიდან მიიღო – როცა ოსეთის მოსახლეობაში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადების საკითხი დადგა. კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის (852-925) წერილებიდან გამომდინარე, საკითხის დადებითად გადაწყვეტაში დიდი წვლილი აფხაზთა მეფემ გიორგი III-მ შეიტანა (ამ საკითხზე ვრცლად იხ. თავი XIII, §4).

IX ს-დან ოსთა გაერთიანებებში დანეჭრულ კულტურულ და ეკონომიკურ აღმავლობასთან დაკავშირებით საინტერესოა რა დამოკიდებულებაში იყვნენ ერთმანეთთან მდ. თერგის ვაკისზე და მდ. ყუბანის ზემო წელზე არსებული ოსური გაერთიანებები.

როცა ამ საკითხზე ვსაუბრობთ, ალბათ გათვალისწინებული უნდა იქნას ის გარემოება, VI-VII საუკუნეების ისტორიის ამსახველ ძველ ქართულ წყაროებში ოსთა წინაპრები ერთ სახელმწიფოში მცხოვრებლებად რომ მოიხსენიებიან. რაც იმის ვარაუდის საშუალებას იძლევა ოსთა მეფე საროსიას ზეობისას (VI ს-ის შუახანები) ოსთა ორივე გაერთიანება ერთ სახელმწიფოდ მივიჩნიოთ. მაგრამ თოფანე ჟამთააღმწერლის მიერ IX ს-ის დამდეგისათვის ოსთა მეფედ დასახელებული იტაზი (იტაქსისი) იყო თუ არა აღმოსავლეთ ოსთა გაერთიანების მეფეც, ძნელი სათქმელია. როგორც ცნობილია, შემდგომ ხანაში, კერძოდ, დავით IV აღმაშენებლის თანადროულად – 1118 წლისათვის, მისი ისტორიკოსი „ოვსთა მეფეებს“ იხსენიებს.

ახლა ვნახოთ დასმული საკითხის შესახებ რა აზრისანი არიან ოსეთის ისტორიის მკვლევრები. „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ ავტორები, მიუხედავად იმისა, რომ აღიარებენ ჩრდილო კავკასიაში ორი სარმატული (ოსური) გაერთიანების არსებობას, მათი ერთ სახელმწიფოდ გაერთიანების შესახებ არ წერენ. „ყაბარდოს ისტორიის“ ერთ-ერთი ავტორის ლ. ლავროვის თანახმად, ახ. წ. II ს-დან ადიღელთა მუზობლად, ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთსა და ველებზე დამკვიდრებულმა ალანებმა ასევე ალანებად წოდებული ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში მცხოვრები ცალკეული ტომები დაიმორჩილეს⁴².

ლ. ლავროვის ნაშრომიდან ზემომოტანილ თვალსაზრისში გაურკვეველია „მთისწინეთში მცხოვრებ ცალკეულ ალანურ ტომებში“ ეს ავტორი ვის გულისხმობს – ის ოსები, რომლებიც მდ. ყუბანის ზემო წელის მიმდებარე კავკასიის ხეობებში (ასეთი მოსახლეობა იქ თოფანე ჟამთააღმწერლის ცნობით ივარაუდება) და მდ. თერგის ვაკისის ახლოს ხეობებში ცხოვრობდნენ, აშკარად ძველი სარმატი სირაქებისა და აორსების შთამომავლები იყვნენ.

როგორც ზემოთ ითქვა, არაბთა სახალიფოს დაშლისა და ხაზართა კაგანატის დასუსტების შემდეგ, როცა ოსებმა დამოუკიდებლობა მოიპოვეს, ქვეყანაში ეკონომიკური აღმავლობა დაიწყო – ის გარემოება, ოსები ხაზარებს ხარკს რომ აღარ უხდიდნენ, ქვეყანას კეთილად წაადგა. ე. კუზნეცოვის თანახმად, ცენტრალური კავკასიის მთისწინეთის ვაკე ადგილებში VIII-IX საუკუნეებში ჩამოყალიბდა ქალაქების სისტემა კატაკომბური და გრუნტული სამარხებით. X ს-ის არაბი ავტორის მასუდის ცნობით, ეს იყო

38 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 103-104.

39 მატიანე ქართლისა, ქართლის ცხოვრება, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 256-257.

40 იქვე, გვ. 261.

41 „მატიანე ქართლისას“ ავტორის მიერ ოსთა მთავრის საკუთარ სახელად დასახელებული „ბაყათარი“ (რუს. Багатар) ოსურ სინამდვილეში „მთავარს“, „მეფეს“, ტომის ბელადს ნიშნავდა. ე. კრუპნოვის თანახმად, ოსთა მეფე დურულულელი „ბაყათარი“ იყო. იხ. მისი, Алапы, СИЗ, ტ. I, სვეტი 329.

42 История Кабарды, М., 1957, გვ. 26. ლ. ლავროვი ცალკე ნაშრომში განიხილავს ყაბარდოელთა მიერ მათი ახლანდელი განსახლების ტერიტორიის დაკავების საკითხს და მას XIII ს-ის მეორე ნახევრით ათარიღებს. მისი დასკვნით, ეს ტერიტორია ყაბარდოელებმა ალანთა ნასვლის შემდეგ დაიკავეს. იხ. Лавров Л. И., Происхождение кабардинцев..., 27. ოსთა დასავლურ გაერთიანებას, როგორც არაერთხელ აღვნიშნე, მდ. ყუბანის ზემო წელი (ახლანდ. ყარაჩაევო-ჩერქეზეთის ავტ. ოლქის ტერიტორია) ეკავა. ლ. ლავროვის დასკენიდან გამომდინარე, XIII საუკუნის მეორე ნახევრამდე ოსთა წინაპრები ახლანდელი ყაბარდოს ტერიტორიაზეც იყვნენ განსახლებულნი. ისინი ძველი სირაქების შთამომავალნი იყვნენ.

დასახლებათა ერთიანი რიგი⁴³ (ვ. კუზნეცოვის თქმით, ამ ქალაქთა ოსებისადმი კუთვნილებას იქვე მიკვლეული კერამიკა მოწმობს). ოსეთის ტერიტორიაზე ქალაქთა ასეთი სისტემის შექმნას ვ. კუზნეცოვი მოსახლეობის ზრდასთან აკავშირებს. ქალაქთა მასიური წარმოქმნის პროცესი, – დასძენს ვ. კუზნეცოვი, – მართალია, ჯერ კიდევ არასაკმაოდ არის გამოკვლეული, მაგრამ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ განსახილველ ხანაში მოხდა გარე ტერიტორიებიდან ოსეთში მოსახლეობის შესვლა და მათი დამკვიდრება კავკასიონისპირეთის ნაყოფიერ მიწებზე, დაიწყო მესაქონლე მეურნეობის სისტემიდან ბინადარ მიწათმოქმედ მეურნეობაზე გადასვლა, შეიქმნა ეკონომიკური ბაზა ფეოდალიზმის ფორმირებისათვის⁴⁴.

ოსეთის მოსახლეობაში ეკონომიკური დანიშნულება რომ დაიწყო, ამის ერთ-ერთ დამადასტურებელ მაგალითად ვ. კუზნეცოვს ოსთა განსახლების არეალში მიკვლეული მრავალრიცხოვანი პურის შესანახი ორმოები მიაჩნია. გლეხური მეურნეობების გვერდით, – წერს ვ. კუზნეცოვი, – დიდ წარმატებას მიაღწია ხელოსნობამ, მეთუნეობამ – ოსი ხელოსნები ამზადებდნენ მაღალხარისხოვან კერამიკას, საბრძოლო იარაღებს, ყოფისა და შრომისათვის საჭირო ნივთებს, ცხენების შესაკაზმ მონყოზილობას – უნაგირებსა და სხვ.⁴⁵.

მონათმფლობელური ფორმაციის გვერდის ავლით, ეკონომიკისა და ხელოსნობის სათანადო გამოცოცხლებისა და აღმავლობის ფონზე (რაც დაკავშირებული იყო გარე სამყაროსთან, პირველ რიგში – ხაზარებთან, ბიზანტიასთან, საქართველოსთან და შუა აზიასთან სავაჭრო კავშირების გამყარებით), ქვეყანაში კლასთა წარმოქმნისა და ფეოდალიზაციის პროცესი მიმდინარეობდა. ოსეთში გაბატონებული კლასის – ფეოდალთა ფორმირების სოციალური ბაზა იყო ძველი გეაროვნულ-ტომობრივი დიდკაცობა, რომლებიც ირან-ბიზანტიისა და არაბ-ხაზართა ომების დროს განსაკუთრებით გაძლიერდნენ. მათ ხელში თავი მოიყარა მნიშვნელოვანმა მატერიალურმა ფასეულობებმა. ოსეთის საზოგადოების პროგრესზე დადებითად მოქმედებდა ქვეყნის ტერიტორიაზე გამავალი „აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზის“ ის მონაკვეთი, რომელიც ოსეთს ერთი მხრივ შუა აზიასთან, ყირიმთან და სამხრეთ რუსეთთან, ხოლო მეორე მხრივ, დარიალისა და მამისონის ზეკარებით ამიერკავკასიის ქვეყნებთან აკავშირებდა⁴⁶.

როგორც ვ. კუზნეცოვი წერს ოსეთში მიმდინარე ფეოდალიზაციის პროცესი და ეკონომიკური აღმავლობა ნაკლებად შეეხო ქვეყნის მთიან მხარეებს, რაც ამ მხარეთა ბუნებრივი პირობებით იყო განპირობებული. ქვეყანაში დანყებული პროგრესის მიუხედავად ამ მხარეთა მოსახლეობა იზოლაციაში რჩებოდა, წარმოების ტრადიციულ ფორმებს – გეაროვნულ წყობასთან დაკავშირებულ არქაულ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს ინარჩუნებდა. მისი თქმით, საზოგადოების განვითარების ასეთი წესი, მართალია, ჩრდილო კავკასიის ხალხებში თითქმის XIX საუკუნემდე შემორჩა, მაგრამ მთავარი მაინც ის პროგრესი იყო, რომელიც ქვეყანაში IX ს-ის დასასრულიდან დაიწყო და ძირითადად რუსეთთან სიახლოვით იყო განპირობებული⁴⁷.

X საუკუნის დამდეგიდან კიევის მთავართა (განსაკუთრებით სვიატოსლავის) აქტიური საგარეო პოლიტიკის შედეგად⁴⁸, ოსური სახელმწიფოები ხაზართა ბატონობისაგან განთავისუფლდნენ. ხაზართა ყოფილი სამფლობელოს ტერიტორიაზე – აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით, ტმუტარაკანის რუსული სამთავროს შექმნით (ეს სამთავრო პირველად იხსენიება 988 წელს, როცა კიევის დიდმა მთავარმა – ვლადიმირმა (980-1015 წწ.), მის მთავრად თავისი ძე მსტისლავი დასვა⁴⁹), კიევის დიდი მთავრების გამგეობაში მყოფი ტერიტორია უშუალოდ გაუმეზობლდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრებ კერეკტებსა (ადილეებს) და მდ. ყუბანის ზემო ნელზე არსებულ ოსურ გაერთიანებას. სათანადო პირობები შეიქმნა ამ ქვეყნებზე გამავალი სავაჭრო გზების უსაფრთხოებისათვის, რაც მათი ეკონომიკური აღმავლობისათვის მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო.

IV-XIII საუკუნეებისათვის მკვლევრები ოსური საზოგადოების განვითარების სამ ეტაპს გამოყოფენ. პირველ ეტაპად მიჩნეულია სამხედრო დემოკრატიის ხანა – როცა ცალკეული ბელადები მძლავრ სამხედრო გაერთიანებებს ქმნიდნენ. ამ გაერთიანებათა ძირითადი საქმიანობა მეზობელ სახელმწიფოებზე (ამიერკავკასიისა და წინა აზიის სახელმწიფოები) ყაჩაღური თავდასხმები იყო⁵⁰. იმავე ხანაში სარმატული გაერთიანებების წარმომადგენლები დაქირავებულ მოლაშქრეთა სახით ასევე დიდი ხალხით მონაწილეობდნენ მეზობელი სახელმწიფოების ლაშქრობებში.

43 ИСО, I, гл. 90.

44 იქვე.

45 იქვე.

46 იქვე, გვ. 91, 100; История Кабарды, гл. 26; ამ სავაჭრო გზის შესახებ იხ. ვ. გოილაძე, აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა..., თავი IV. Иерусалимская А. А., „Великий шелковый путь“ и Северный Кавказ.

47 გოილაძე ვ., აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა, გვ. 92.

48 იქვე, გვ. 95-98.

49 Тмутараканское княжество, Мдр. იქვე, Жиромский Б. Б., Тмутаракан. СИЭ, т. 14. М., 1973, სვეტი 261-262. ამ სამთავროს ძირითადი მოსახლეობა ძველი მეოტური ტომების (სინდების, კერეკტების) მთაშობაელები, ასევე ადრიატიკა იქ მცხოვრები ბერძნების და სარმატული ტომების (სირაქების, ალანების, აორსების) წარმომადგენლები იყვნენ. სამთავრომ XII ს-ის დასაწყისში ყოფიყთა შემოსელების გამო შეწყვიტა არსებობა.

50 ИСО, I, гл. 108. თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 99.

განვითარების პირველი ეტაპის დასასრულად აღმოსავლეთ ევროპაში პუნების შემოჭრის (IV ს-ის 70-იანი წლები) ხანა მიჩნეული. ოსთა წინაპრების განვითარების მეორე ეტაპის დასაწყისად ხალხთა დიდ გადასახლებას თვლიან. ამ სქემის ავტორთა აზრით, ესაა: ოსურ საზოგადოებაში კლასთა წარმოქმნის ხანა. სოციალ-ეკონომიკური განვითარების თვალსაზრისით ამ ეტაპის დროს ხდება სამეურნეო განვითარების ახალი ფორმების გამოვლენა, ვაჭრობისა და ხელოსნობის აღმავლობა, ოსეთის ცალკეულ მხარეთა შორის ეკონომიკური და კულტურული კავშირების განვითარება. ამ ეტაპისთვის ასევე დამახასიათებლად მიიჩნევენ საზოგადოების შემდგომ დიფერენციაციას. განვითარების მეორე ეტაპზე მოიპოვა ოსმა ხალხმა ხაზართაგან დამოუკიდებლობა და მეზობელ სახელმწიფოებთან (საქართველო, ბიზანტია, რუსეთი) სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირები დაამყარა. სწორედ იმ დროს მოიპოვა ოსმა ხალხმა არაბთა ლაშქრობებით გამოწვეული სიძინელები. ყოველივე აღნიშნულს შედეგად მოჰყვა ძლიერი ოსური სახელმწიფოს ჩამოყალიბება, როცა ცალკეული ბელადები, კარგად შეიარაღებული სამხედრო რაზმებით ისევე მნიშვნელოვან ძალას წარმოადგენდნენ და ქვეყნის საშინაო პოლიტიკაშიც ერეოდნენ. განვითარების ეს ეტაპი IX ს-ში დასრულდა⁵¹.

განვითარების მეორე ეტაპზე მიღწეული პროგრესის მიუხედავად, ქრისტიანობამ ოსეთის მოსახლეობაში VI ს-შიც კი (როცა ბიზანტიელი ავტორი პროკოპიოს კესარიელი აბაზგებთან ერთად ოსებს ძველთაგანვე რომაელთა მეგობრებად და ქრისტიანებად აცხადებს⁵²) ვერ მოიკიდა ფეხი – მწარმოებელი მოსახლეობის დიდი ნაწილი წარმართებად რჩებოდა⁵³.

ოსეთის საზოგადოების განვითარების მესამე ეტაპად IX ს-ის მეორე ნახევრიდან XIII ს-ის შუა ხანებამდე პერიოდი მიჩნეული. იგი ითვლება ადრეფეოდალურ ურთიერთობათა ჩამოყალიბებისა და კლასობრივი საზოგადოების შექმნის დროდ, როცა ისტორიის ასპარეზზე ჩნდებიან ოსთა ისეთი მეფეები, რომლებიც მეზობელ სახელმწიფოებშიც კი ანგარიშგასაწევ პიროვნებად ითვლებიან (ეს კარგად ჩანს ქართული, არაბული და ბიზანტიური წყაროების მონაცემებიდან). იმ დროის ოსეთის სამეფოს დედაქალაქად არაბი ავტორი მასუდი (გარდ. 956 წ.) ქ. მაგასს ასახელებს სამეფო ციხე-დარბაზებითა და ქალაქარეთ დასასვენებელი ადგილებით⁵⁴. როგორც ჩანს, ეს ქალაქი იყო „მატიანე ქართლისას“ ავტორის მიერ „დიდად“ ნოდებული ოსთა მეფის დორლოლელის რეზიდენცია.

მეფე დორლოლელი კარგად იყო ცნობილი ბიზანტიისა და საქართველოს სამეფო კარებზე. მისი და ბორენა ბაგრატ IV-ის მეუღლე იყო⁵⁵. ქართველი მემკვიდრე ცნობით, სწორედ დორლოლელის მიერ ჩრდილოეთიდან გადმოყვანილი 40 ათასიანი ლაშქრის დახმარებით დაამარცხა ბაგრატ IV-მ განძის ამირა ფადლონი – ოსთა ლაშქარს ბაგრატ მეფემ „წარუძლუნა ძე მისი გიორგი კურაპალატი და მოაოჭრა განძა, და აღიღო ტყუე და ნატყუენავი ურიცხვ და გაგზავნა თავის სამეფოდ“⁵⁶. მას შემდეგ, რაც ოსთა მეფემ თავისი დისწულის ნახვა მოისურვა, „ითხოვა დარბაზობა ბაგრატისგან“. ბაგრატმა „ნება სცა“ და დორლოლელი „მხიარულად წარმოემართა... ყოვლითა თავადითა ოსეთისათა... და მოვიდა ქუთათისს. და ნახა დამა მათი დედოფალი“. თორმეტდღიანი დარბაზობის შემდეგ ბაგრატ IV-მ „მისცა ნიჭი და საბოძვარი მეფესა და ყოველსა დიდებულსა ოსეთისასა. გაგზავნა და წარვიდეს სიხარულითა“⁵⁷.

ახალი ურთიერთობა და დინასტიური ქორწინებები ოსეთისა და საქართველოს სამეფო კარებს შორის შემდგომ ხანაშიც დასტურდება. როგორც ცნობილია, გიორგი III-ის მეუღლე ბურდუხანი ოსეთის სამეფო სახლის წარმომადგენელი იყო. მისგან შეეძინა გიორგი მეფეს ასული თამარი⁵⁸. თავის მხრივ, თამარის მეორე მეუღლე იყო დავით სოსლანი „ტომი ბაგრატიონთა“⁵⁹.

IX-X საუკუნეებში ოსურ საზოგადოებაში მნიშვნელოვანი კულტურული ძვრები მოხდა. ქვეყნის ეკონომიკურ და კულტურულ დანიშნულებას შედეგად მოჰყვა მოსახლეობის ზედაფენების ქრისტიანობისაკენ შემობრუნება – X ს-ის 30-იან წლებში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა, აიგო ტაძრები, რომელთაგან ზოგში მხატვრობა ქართული წარმომადგენლობისაა⁶⁰. დასავლეთ ოსეთის ტერიტორიაზე მიკელეულია X-XII საუკუნეებისადმი მიკუთვნებული ქვის ჯვრები (ზოგზე ბერძნული წარწერაა⁶¹).

51 ИСО, I, гл. 108-109.

52 პროკოპი კესარიელი, გეორგიკა III, გვ. 72.

53 X ს-ის არაბი ავტორი იბნ-რუსთე წერდა: ალანთა მეფე ქრისტიანია, მაგრამ სამეფოს მოსახლეობის დიდი ნაწილი წარმართთა და ეკლესიებს სცემს თავყვანს. იბ. Ибн-Руста, гл. 51.

54 ИСО, I, гл. 110.

55 მატიანე ქართლისა, გვ. 295.

56 იქვე, გვ. 313.

57 იქვე.

58 ლამა გიორგის დროინდელი მემკვიდრე, ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 367.

59 იქვე, გვ. 369.

60 ИСО, I, гл. 118.

61 შუა საუკუნეების ქრისტიანული ტაძრის გათხრისას ე. უზნეცივმა აღმოაჩინა ბრინჯაოსაგან ჩამოსხმული ჯვარი ბერძნული წარწერით. წარწერაში მოხსენიებული პრესვიტერი თომა ადგილობრივ ღვთისმსახურად მიაჩნიათ, ხოლო ჯვარი, სავარაუდოდ, ტრაპიზონში ან კონსტანტინოპოლში უნდა იყოს დამზადებული. იბ. Скржинская Е. Ч. Греческая надпись..., гл. 118-126.

ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მდ. დიდი ზელენჩუკის ხეობაში აღმოჩენილი 941 წლით დათარიღებული ბერძნული ასოებით შესრულებული ოსური წარწერა. როგორც ვარაუდობენ, სათანადო განვითარების პირობებში დასავლეთ ოსეთში ბერძნული ანბანი უნდა დამკვიდრებულიყო⁶², მაგრამ XII ს-დან ოსეთში შექმნილმა პოლიტიკურმა ვითარებამ – უპირველეს ყოვლისა მონღოლთა და თემურ-ლენგის ლაშქრობებმა ამ მხარის არა მარტო ეკონომიკური და კულტურული განვითარება შეაფერხა, მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა ეს ქვეყანა დატოვა და აღმოსავლეთით – ცენტრალური კავკასიის ხეობებისაკენ გადაინაცვლა. მანამდე კი 1118 წელს ოსეთში შესულ დავით მეფეს რადგან „მოეგებნეს მეფენი ოვსეთისანი და ყოველნი მთავარნი მათნი“⁶³, ცხადია, ჩრდილო კავკასიაში ოსთა ორი ან მეტი სამეფოს არსებობა ივარაუდება. დავით მეფემ „აღიხუნა ციხენი დარიალისა და ყოველთა კართა ოვსეთისათა და კავკასიისა მთისათანი“⁶⁴, რითაც კავკასიონის ზეკარებზე საქართველოს კონტროლი დაამყარა. იმ დროიდან „ოსნი უკვე საქართველოს ყმადნაფიცნი იყვნენ“⁶⁵.

§ 2. ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და ნიკიტა პაფლაგონელის ცნობები „ალანიაში“ („ქუეყანა ოვსეთისა“) ქრისტეს მოციქულთა ქადაგების შესახებ – ოსების გაქრისტიანების საკითხი

ეპიფანე კონსტანტინოპოლელთან შემონახული ეპიფანე კვიპრელისაგან მოთხრობილი ამბავი, ანდრია პირველწოდებულის მიერ ქ. ბოსფორიდან გამოსული „ფუსტელების“ (ამ ხალხში იგულისხმებიან ბერძნები, ტაურები, სირაქები, აორსები) დამოძღვრის, ასევე, „დიდს სებასტოპოლისსა“ და მის არეალში მცხოვრებ ხალხებში – უპირველეს ყოვლისა, სარმატ-ალანებში (სირაქებში) ქრისტიანობის ქადაგების შესახებ, მართალია, ისტორიული რეალობის ამსახველი აღმოჩნდა, მაგრამ ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და ნიკიტა პაფლაგონელის ის ცნობები, რომლებშიც „ალანიაში“ და ქალაქ ფუსტაში („ქუეყანა ოვსეთისაში“ და ქ. ფოსტაფორში) ქრისტეს მოციქულთა – ანდრია პირველწოდებულისა და სიმონ კანანელის მისიონერულ მოღვაწეობას ეხება, მრავალ წინააღმდეგობას ქმნის და იმის გასარკვევად თუ რა უნდა დადებოდა საფუძვლად მათ თხზულებებში ასეთი ცნობის გაჩენას, სათანადო კვლევაა საჭირო.

ვენახოთ რას წერენ დასახელებული ავტორები ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ. ეპიფანე კონსტანტინოპოლელის (VIII ს.) ცნობით, იბერიასა და ფაზისში (ე. ი. ახლანდ. ქ. ფოთი) ქადაგების შემდეგ „... სიმონი და ანდრია წავიდნენ ალანიაში და ქალაქ ფუსტაში, იმათ მრავალი სასწაული მოახდინეს იქ, მრავალნი დამოძღვრეს და წავიდნენ აბაზგიაში. დიდს სებასტოპოლისში რომ ჩავიდნენ, იქადაგეს ღმრთის სიტყვა. ანდრიამ დატოვა იქ სიმონი და მოწაფეებით წავიდა ჯიქეთში“⁶⁶.

ქრისტეს მოციქულთა იმავე მოგზაურობის ამბავს ნიკიტა პაფლაგონელი (გარდ. 890 წ.) ასე გადმოგვცემს: სოსანგელთა სოფლიდან „... დიდი ანდრეა, სუმონითურთ შევიდეს ქუეყანასა ოვსეთისასა და მიიწინეს ქალაქად, რომელსა ეწოდების ფოსტაფორ, სადა-იგი დიდნი სასწაულნი ქმნეს და მრავალნი ერნი მოაქცინეს და განანათლეს. მიერ წარვიდეს და შევიდეს ქუეყანასა აფხაზეთისასა და სევასტიად ქალაქად მივიდეს და უქადაგეს სიტყუად ღმრთისად და მრავალთა შეინყნარეს“. ანდრიამ იქ დატოვა სუმონ კანანელი „სხუათა თანა მოწაფეთა და თავადი ჯიქეთისა ქუეყნად წარვიდა“⁶⁷.

ზემომოტანილ ამონარიდებში არსებულ ცნობათა გაანალიზებისას, უპირველეს ყოვლისა, ასეთი კითხვა ისმის – სად მდებარეობდა ქრისტეს მოციქულთა მიერ დამოძღვრილი „ალანია“ („ქუეყანა ოვსეთისა“) ჩრდილო კავკასიაში თუ ამიერკავკასიაში?

მოტანილი ტექსტების შინაარსზე უბრალო დაკვირვებითაც ცხადად ჩანს: ანდრია პირველწოდებული და სიმონ კანანელი „ალანიაში“ და ქალაქ ფუსტაში („ფოსტაფორ“-ში) რადგან ქ. ფაზისიდან (ახლანდ. ქ. ფოთი) შევიდნენ, ამ ქვეყნის მოსახლეობაში ქადაგების შემდეგ კი ისინი „აბაზგიაში“ („ქუეყანასა აფხაზეთისასა“) და „დიდს სებასტოპოლისში“ (ქ. სოხუმი) გადავიდნენ (ანდრიამ იქ დატოვა სიმონ კანანელი თვითონ კი მოწაფეებთან ერთად ჩრდილო კავკასიაში – ჯიქების ქუეყანაში შევიდა), „ალანია“ აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ივარაუდება, რაც ცხადია ანაქრონიზმა. მაგრამ ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და ნიკიტა პაფლაგონელის თხზულებებიდან ზემომოტანილ ცნობათა წარმოდგენილ გაგებას მხარს უჭერს ანასტასი აპოკრიფისრის ჩანაწერებიდან მომდინარე თეოდოსი განგრელის (VII ს.) ცნობა, რაც მთავარია, ძველი ქართული წყაროს – „ისტორიანი და აზმანი შარაუანდეთანის“ ავტორის (XIII ს.) ის მონაცემები, რომელშიც საქართველოს მეფის გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) სანადირო ადგილად „ალ-

62 ИСО, I, გვ. 118.

63 ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება, I, თბ., 1955, გვ. 336.

64 იქვე.

65 სინ, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 246.

66 ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი, გვ. 58-59.

67 მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა. ძველი ქართული თარგმანის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკლევა დაურთო მ. კობიაშვილმა, თბ., 2008, გვ. 189.

ანთა ქუეყანა, რომელ არს აფხაზეთი" არის მითითებული⁶⁸. ასევე ვახუშტი ბატონიშვილი (გარდ. 1757 წ.) ქუეყანა "ალანის" კონკრეტულ საზღვრებს რომ უთითებს⁶⁹.

ზემომოტანილ მონაცემთა გათვალისწინებით "ალანია" ("ალანი") – იგივე "ქუეყანა ოვსეთისა" (ქართული წყაროს "ალანთა ქუეყანა") აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში, ბიზანტიური წყაროების მისიმიანეთის ტერიტორიაზე (მდ. კოდორის ზემო დინება) ლოკალიზდება⁷⁰.

წყაროთა ასეთი მონაცემების მიუხედავად, რუსულ სამეცნიერო და უახლეს საცნობარო ლიტერატურაში ანდრია პირველწოდებულის "ცხოვრებიდან" და "მიმოსვლიდან" ზემომოტანილი ცნობები ისეა გაგებული, თითქოს ანდრია მოციქული მისიონერული მოგზაურობისას თავის თანამგზავრებთან ერთად კავკასიის ზეკარით შევიდა ჩრდილო კავკასიაში – ოსების ქუეყანაში და მათი დამოძღვრის შემდეგ ისევ გადმოვიდა ამიერკავკასიაში და აქედან შევიდა აფხაზეთსა და მის მთაქარ ქალაქში – სეხასტოპოლისში⁷¹.

ახ. წ. I ს-ის შუახანებისათვის ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში "ქუეყანა ოვსეთისა" (ალანია) რომ არ არსებობდა, ამის შესახებ ზემოთ მივუთითე, მაგრამ ისეთი ავტორიტეტული გამოცემა, როგორიც "მართლმადიდებლური ენციკლოპედიაა" (რუს. ენაზე), რადგან უკრიტიკოდ იმეორებს ანდრია პირველწოდებულის "ცხოვრებასა" და "მიმოსვლაში" არსებულ ცნობებს, კიდევ უნდა აღვნიშნო: ანდრია პირველწოდებულის მისიონერული მოღვაწეობის თანადროულად – ე. ი. ახ. წ. I ს-ის 30-40-იანი წლებისათვის თანამედროვე ოსების უშუალო წინაპრებად მიჩნეული: აორსების, სირაქების, იაზიგების, როქსოლანებისა და ალანების სარმატული გაერთიანებები, შემდეგში მათი ერთი ნაწილის – კერძოდ, სირაქებისა და აორსების მიერ ჩრდილო კავკასიაში დაკავებული ტერიტორიებიდან ჯერ კიდევ შორს მომთაბარებოდნენ. იაზიგები//იასიგები (მათგან მომდინარეობს თანამედროვე ოსების რუსული სახელი – "Язсы") და როქსოლანები უკვე ჩრდილო შავიზღვისპირეთისა და დუნაისპირეთში იყვნენ გადასულები. სირაქებს აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ველები, ხოლო აორსებს (როგორც ჩანს, ამ სარმატული ტომის სახელიდან მომდინარეობს თანამედროვე ოსების ძველი ქართული სახელი "ოსი") ძირითადად, კასპიის ზღვის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე ველები ეჭირათ. რაც შეეხება ალანებს – პეროდოტესა და ძველი ებრაელი ავტორის იოსებ ფლავიუსის (გარდ. ახ. წ. 100 წ.) ცნობებიდან გამომდინარე მათი მომთაბარეობის არეულად მდ. დონის დასავლეთით მდებარე ველები უნდა მივიჩნიოთ⁷². სწორედ დასახელებული ტერიტორიებიდან ხდებოდა მათი შეღწევა ბოსფორის სამეფოს ეკონომიკურად დანიშნულ ქალაქებში. სადაც იმდენად სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა მათი ელინიზაცია, რომ ახ. წ. I ს-ის შუახანებისათვის მზად იყვნენ ქრისტეს მოციქულის ქადაგებები მოესმინათ (ამის შესახებ ზემოთ უკვე ვისაუბრე). ახ. წ. I ს-ის დამდეგისათვის, როგორც სტრაბონი წერს, სირაქები და აორსები (სარმატები) ნაწილობრივ მომთაბარეები იყვნენ, ნაწილი კარეებში ცხოვრობდა და მიწათმოქმედებასა და ვაჭრობას მისდევდა. კავკასიის მთისწინეთამდე სარმატული ტომების (აორსებისა და სირაქების) მხოლოდ ცალკეული წარმომადგენლები აღწევდნენ⁷³. მდ. ყუბანის ზემო ნელზე და მდ. თერგის ვაკისზე სახელმწიფო გაერთიანებები მათ, როგორც ეს "საბჭოთა ისტორიულ ენციკლოპედიაში" მითითებული, გაცილებით გვიან შექმნეს. აღნიშნულის შესახებ ოსი მკვლევარი ბ. კალოევი წერს – "Осетины" წერს: ჭუნების განადგურებისაგან გადაარჩენილი ალანთა ნაწილი IV-V საუკუნეების ბოლოდან დონისა და აზოვისპირეთიდან ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში გადასახლდა და ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერევის შედეგად დაიწყო ოსური ეთნოსის ჩამოყალიბება⁷⁴.

ბ. კალოევის თვალსაზრისი, ვფიქრობ, რეალურად ასახავს იმ ვითარებას, რაც IV საუკუნის 70-იან წლებში მდ. ეოლგის დასავლეთით ჭუნების გადმოსვლას მოჰყვა. მაგრამ, როცა ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში ალანთა შემოსვლის შესახებ ვსაუბრობთ, თვით ალანებზე არსებული მასალები უნდა გავითვალისწინოთ. საქმე ისაა, რომ IV ს-ის 70-იანი წლებისთვის ალანთა გაერთიანებაში შემავალი მოსახლეობის დიდი ნაწილი უკვე დუნაისპირეთში იყო გადასული. მდ. დონის მიმდებარე ტერიტორიებზე

68 ამ თხზულებაში აღნიშნულია: მეფე გიორგი . . . ჭამა ზამთრისასა, გარდავიდის ლიხთ-იმერითს და მიუნიის ზღუად პონტოსა, მოიწიის და მონადირის ალანთა ქუეყანა, რომელ არს აფხაზეთი, ოდესმე გურგენის ზღუადმდე". „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედანი“. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II, თბ., 1959, გვ. 15.

69 ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: „ხოლო ალანი არს სუანეთის დასავლეთით და ზედიის ჩრდილოთ. აქუს აღმოსავლით კავკასი და საზღვარო სუანთა; სამხრით კავკასი ბედიო-ოდის და ამას შორის; დასავლით კავკასი; ჩრდილოთცა კავკასი. უდის შუაში სუანეთის მდინარე“. ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 788-789.

70 მელოქიშვილი გ., მისიმიელები, ქსე, ტ. 7, თბ., 1984, გვ. 15-16; მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, თბ., 1977, გვ. 120-123.

71 Виноградов А. Ю., Сыргуладзе М., Алохина Т. В., Лосова О. В., Андрей Первозванный. ПЭ. т. II, М., 2001, гв. 370-371 (იხ. იქვე რუკაზე ანდრია პირველწოდებულის მარშრუტი).

72 Флавий Иосиф, О войне иуданском, гв. 277.

73 Страбон, География, гв. 468 (X, II, 1).

74 Калоев Б. А., Осетины. СИЭ. т. 10. М., 1967, севტი 641-642; შდრ., Джанаев А. К., Северо-Осетинская АССР Республика. СИЭ, т. 12, М., 1969, севტი 672.

და ჩრდილო აზოვისპირეთში დარჩენილი ალანები, როგორც გოთთა ისტორიკოსი იორდანე (VI ს.) წერს პუნებმა მრავალრიცხოვანი შეტაკებების შედეგად დააუძლურეს და აიძულეს გაქცეულიყვნენ⁷⁵, მათი ნაწილი კი დაიმორჩილეს და თან გაიყოლეს. ძველი მომთაბარეობის ადგილზე ალანთა რაღაც ნაწილი დარჩა (იხ. თავი XI), მაგრამ მათი ჩრდილო კავკასიაში შემოსვლის შესახებ წყაროებში არავითარი მითითება არაა. უფრო მოსალოდნელია და მიღებულიც ასეა: მდ. ყუბანის ზემო ნელზე – აღმოსავლეთ აზოვისპირეთში მომთაბარე სირაქების ნაწილი, ხოლო მდ. თერგის ვაკისზე აორსები შემოვიდნენ. სტრაბონის ცნობით, ძვ. წ. II-I საუკუნეებიდან ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში ხომ ამ გაერთიანებების ცალკეული ნაწილების შეღწევა დაიწყო (იმავე ხანებიდან, როგორც ჩანს, სირაქებისა და სხვა სარმატული გაერთიანებების გარკვეული ნაწილები შედიოდნენ ბოსფორის სამეფოს ეკონომიკურად დანიშნულ ქალაქებში). მას შემდეგ რაც ახ. წ. 30-იანი წლებიდან აზოვის ზღვის ჩრდილოეთით ალანები გამოჩნდნენ, ამ პროცესს, სავარაუდოდ ისინიც უნდა შეერთებოდნენ, მაგრამ ალანები როგორც დაქირავებული სამხედრო კონტინგენტი სირაქებთან ერთად მონაწილეობდნენ თუ არა ქართლის მეფეთა სამხედრო ოპერაციებში⁷⁶ ძნელი სათქმელია. როგორც ოსებ ფლავიუსი წერს ამიერკავკასიიდან უკან გაბრუნებული ჩრდილოელი მომთაბარეები დონისპირეთში ბრუნდებოდნენ⁷⁷, ეს ადგილები კი სირაქთა მომთაბარეობის არეალი იყო (იხ. ზემოთ თავი VI).

ასე რომ, ის სარმატული გაერთიანებები, რომლებიც ახ. წ. I ს-ის დამდეგისათვის ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთიდან ჯერ კიდევ შორს მომთაბარეობდნენ, ძნელი წარმოსადგენია ანდრია მოციქულის ქადაგებებით დაინტერესებულიყვნენ. ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ ჩრდილო კავკასიაში ანდრიას გადასვლის შემდეგ მისი ოსთა წინაპრებში ქადაგების შესახებ რომ არაფერია ნათქვამი, იმის მაჩვენებელია ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების გაერთიანება ჯერ კიდევ არ არსებობდა. ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ანდრიას მხოლოდ ჯიქები და სინდები შეხედნენ – აფხაზეთიდან ჩრდილო კავკასიაში გადასვლის შემდეგ როცა ჯიქებმა აწარმოეს შეიარაღებული მოციქულისად⁷⁸, – ანდრია მივიდა „ქუეყანად, რომელსა პრქჟან სულდაიამ“ (ესაა ტამანის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები სინდების განსახლების არეალი), დამოძღვრა ქ. ბოსფორისა და „თევდოსიის“ (ახლანდ. ქ. ფეოდოსია) მცხოვრებნი და კვლავ ბოსფორში მობრუნებული ქ. სინოპში გაემგზავრა⁷⁹.

ამრიგად, ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლის“ ცნობებიდან გამომდინარე, ახ. წ. I ს-ის 30-40-იანი წლებისათვის ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში „ქუეყანა ოსეთისა“ ჯერ კიდევ არ არსებობდა⁸⁰ (ასეთი ქვეყნის არსებობა ჩრდილო კავკასიაში არც ეპიფანე კვირელიდან გამომდინარე ცნობაში ივარაუდება), და არარსებული ქვეყნის მოსახლეობას ვერც ანდრია პირველწოდებული დამოძღვრავდა. აღნიშნულის მიუხედავად, როგორც ვნახეთ, ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ „ალანაში“ (იგივე „ქუეყანა ოსეთისაში“) მისი და სიმონ კანანელის მისიონერული მოგზაურობის შესახებ ცნობები არის. ამ ცნობებიდან გამომდინარე, „ქუეყანა ოსეთისა“ (ბერძნულად: „Alavia“, „Αλᾶνικη χώρα“) აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ივარაუდება.

ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ არსებულ იმ ცნობებში, რომლებიც ქრისტეს მოციქულთა ოსებში ქადაგებას შეეხება, სულ სხვაგვარ შინაარსს ხედავენ და ხედავენ ოსეთის ძველი ისტორიით დაინტერესებული მკვლევრები. რაც მთავარია, იმის დასადასტურებლად ოსთა წინაპრები ადრევე რომ ეზიარნენ ქრისტეს მცნებას ისინი წმ. ნინოს „ცხოვრებასა“ და „მეფეთა ცხოვრებაში“ არსებულ ცნობებსაც იმონებენ. ამ ავტორთა ნაშრომებში გამოთქმული შეხედულებები ოსეთში ქრისტეს მოციქულის ქადაგების შესახებ გასული საუკუნის შუახანებში პროფ. გ. თოგოშვილმა გააანალიზა, და ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე გამოთქმულ მოსაზრებებს მისი ნაშრომიდან მოვიტან.

როგორც გ. თოგოშვილი წერს, ჯერ კიდევ 1869 წელს გამოცემულ ნაშრომში ხარკოვის არქიეპისკოპოსმა მაკარიმ მიუთითა ანდრია მოციქულის ქადაგების შესახებ ოსეთში – ახ. წ. I ს-ში. მაკარის თანახმად, მოციქულის ქადაგებას ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელება მოჰყვა, მაგრამ იგი გაბატონებულ რელიგიად არ ქცეულა⁸¹. დოქტორ პაფფის აზრითაც, – წერს გ. თოგოშვილი, – ოსები I საუკუნეში მომზადებულნი იყვნენ ქრისტიანობის მისაღებად, რის გამოც გაიშალა იქ ანდრია მოციქულის ქადაგება. შემდეგში, სამხრეთ ოსები IV ს-ის პირველ ნახევარში წმიდა ნინომ გააქრისტიანა⁸². ოსების გამქრისტიანებლად წმ. ნინოს ასახელებენ: დ. ლავროვი (ნარკევეში – „Заметки об Осетии и осетинах“) და ფარ-ფაროვსკი (სტატიაში – „Народное образование у осетин“)⁸² და ზ. ჭიჭინაძე, დასძენს გ. თოგოშვილი.

75 Иордан, დასახ. თხზ., გვ. 91.

76 მელიქიშვილი გ., საქართველო ახ. წ. I-III საუკუნეები. სინ., I, გვ. 510.

77 Флавиий Иосиф, დასახ. თხზ., გვ. 277.

78 მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა, გვ. 189-191.

79 ჩრდილო კავკასიაში ანდრია პირველწოდებულის მისიონერული მოგზაურობისას ოსეთს არც ეპიფანე კონსტანტინო-პოლელი ასახელებს. იხ. გეორგიკა, IV, I, გვ. 58-59.

80 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 108-109.

81 იქვე, გვ. 109.

82 იქვე.

როგორც გ. თოგოშვილის ნაშრომიდან ჩანს, უცხოელ მეკლევართა მსგავსად ოსთა წინაპრების გაქრისტიანებას ანდრია პირველწოდებულსა და წმ. ნინოს მიაწერდა ქართველი ისტორიკოსი ზ. ჭიჭინაძე (გარდ. 1931 წ.). ზ. ჭიჭინაძის მტკიცებით, „ოსეთის ეკლესია სამოციქულო ეკლესიაა, რადგან ანდრიამ იქადაგა იქ, აკურთხა მღვდელ-მთვრად ოსეთში ვინმე მატათა, ხოლო წმ. ნინომ ოსეთი საბოლოოდ გააქრისტიანა“⁸³. ზ. ჭიჭინაძეს უეჭველ ფაქტად მიაჩნდა, – დასძენს გ. თოგოშვილი, – V ს-ში ვახტანგ გორგასლის მიერ ოსთათვის ნიქოზში საეპისკოპოსო კათედრის დაარსება. იქ „ლებულობდნენ ოსეთში მომუშავე მღვდლები კურთხევას“⁸⁴.

ოსთა წინაპრებში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ ზემომოტანილ თვალსაზრისთა გადმოცემისას პროფ. გ. თოგოშვილმა არც იმის შესახებ მიუთითა ახ. წ. I საუკუნის შუახანებისათვის ოსთა ქვეყანა ჩრდილო კავკასიაში ჯერ კიდევ რომ არ არსებობდა, და არც იმის შესახებ წმ. ნინოს ქართლში შემოსვლისა და მოღვაწეობისას შიდა ქართლის ტერიტორიაზე არცერთი ოსი რომ არ ცხოვრობდა და ნიქოზში საეპისკოპოსო ცენტრი ვახტანგ გორგასალს ოსეთში სამიხიონერო მიზნებისათვის რომ არ დაუარსებია.

დასახელებულ ავტორთა თვალსაზრისების უარსაყოფად გ. თოგოშვილის მთავარი არგუმენტი ასეთია: აღნიშნულ მეკლევართათვის, – წერს გ. თოგოშვილი, – ქრისტიანობის გავრცელება უბრალო გარეგნულ ფაქტორზე იყო დამოკიდებული (ცალკეულ პირთა ქადაგებაზე) და ქვეყნის შინაგან სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ვითარებასთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა. „ამიტომაც მათი თვალსაზრისის გაზიარება შეუძლებელია“⁸⁵. „ოსთა გაქრისტიანება, – დასძენს გ. თოგოშვილი, – ისევე როგორც ყველა სხვა ხალხისა, ერთდროული აქტი არაა. იგი შედეგია ხანგრძლივი პროცესისა, როცა მის მისაღებად შინაგანი განვითარების თვალსაზრისით პირობები უკვე მომნიშვნელოა. ქრისტიანული რელიგია კლასობრივი საზოგადოების რელიგიაა და, ბუნებრივია, იგი მანამდე ვერ გაიკაფადა გზას, ვიდრე მისი შესაბამისი კლასობრივი ურთიერთობანი არ ჩამოყალიბდებოდა“⁸⁶. ამის შემდეგ გ. თოგოშვილი იმონშებს აკად. ს. ჯანაშიას აზრს იმის შესახებ, რომელიმე ქვეყანაში ქრისტიანობის გავრცელებისათვის აუცილებელი რომაა ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების გარკვეული დონე და წერს: ჩრდილო კავკასიის ხალხებში ყველაზე ნელი ტემპით ვითარდებოდა ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობანი და ამ მხრით ჩრდილო კავკასიამ. . . უკანასკნელ რიგში მიიღო ქრისტიანობა“, ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანობის გავრცელებისათვის ბაზა საქართველო იყო. „ამიტომაცაა, – ასკენის გ. თოგოშვილი, – რომ ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხის გასარკვევად რომელიმე მისიონერის, თუნდაც იგი „მოციქული ანდრია“ იყოს, ქადაგების ფაქტს არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს“⁸⁷. „ოსეთში ქრისტიანობის ქადაგების VI ს-ზე ადრინდელი ცდების შესახებ მხოლოდ საეკლესიო გადმოცემებშია დაცული. შედარებით სარწმუნო ცნობები ჩვენ VI ს-დან გააქვს და აქედანვე დაიწყებთ მის თვალის გადვენებას“-ო⁸⁸ – დასძენს გ. თოგოშვილი.

„საეკლესიო გადმოცემებში“ ოსთა წინაპრების ქრისტიანობის შესახებ რა ცნობებია დაცული და რამდენად რეალურია ეს ცნობები ცალკე კვლევის საგანია. ჩემი ვარაუდით, ოსეთში ქრისტიანობის შესახებ გადმოცემები, თუ მართლაც, არსებობდა, თუნდაც „საეკლესიო გადმოცემებში“ ისინი VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორის პროკოპიოს კესარიელის ცნობის ანარეკლს უნდა წარმოადგენდეს. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ თვით პროკოპიოსის ცნობა ოსთა წინაპრების ქრისტიანობის შესახებ, პირადად მის მიერ ნაწახი ფაქტის ასახვა არაა. მართალია, იგი ლაშქრობებში თან ახლდა ბიზანტიელთა მთავარსარდალს ელიზბარუსს, მაგრამ ჩრდილო კავკასიაში არასდროს არ ყოფილა. ოსეთში ქრისტიანობის შესახებ ცნობა პროკოპიოსის შეიძლება ლიტერატურის გზით მიეღო. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ქრისტეს მოციქულთა მისიონერული მოღვაწეობის შესახებ არსებული ის მასალა, რომელიც გვიან ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ აისახა, საკმაო საფუძველს იძლეოდა პროკოპიოს კესარიელს მიეთითებინა: იბერთა საზღვრებთან ახლოს „ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობს, მათ შორის ალანებიც და აბაზგებიც, რომლებიც ქრისტიანები არიან და ძველთგანვე რომაელთა მეგობრები“⁸⁹.

ზემომოტანილი ცნობის კომენტარებისას გ. თოგოშვილი წერს: აბასგები პროკოპის ცნობით, VI ს-ში გაქრისტიანდნენ, იმავე დროს ვარაუდობს იგი ალანების (ოსების) გაქრისტიანებასაც. ალან-აბასგთა რომაელებისადმი მეგობრობა, – დასძენს გ. თოგოშვილი, – თავის ერთ-ერთ გამოხატულებას მათ მიერ ქრისტიანობის მიღებაში პოულობს. ასეთი მდგომარეობა ბიზანტიის მთავრობისათვის სასურველი იყო და მის განსახორციელებლად ცდას არ აკლებდა“⁹⁰.

83 იქვე.

84 იქვე. იმონშებს ზ. ჭიჭინაძის ოსეთის ისტორიას, თბ., 1913, გვ. 44, 62-63, 67. როგორც ითქვა, ზ. ჭიჭინაძე უკრიტიკოდ იმეორებს ძველ ქართულ წყაროთა ცნობებს. ამიტომ გ. თოგოშვილი მის მონათხრობს მნიშვნელობას არ ანიჭებს.

85 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 109.

86 იქვე.

87 იქვე. გვ. 109-110. იმონშებს: История христианства в России до равноапостольного князя Владимира. Второе издание, СПб., 1869, гл. 86-87.

88 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 110.

89 პროკოპი კესარიელი, გვ. 100.

90 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 110-111.

პროკოპიოს კესარიელი აბასგებთან ერთად აღანებსაც „ქრისტიანებად“ რომ მიიჩნევს, ეს, როგორც ითქვა, ანდრია პირველწოდებულისა და ქრისტეს სხვა მოციქულთა შესახებ არსებული მასალებიდან უნდა მომდინარეობდეს. რაც შეეხება ოსთა გაერთიანების ბელადის – საროსიას (ასევე უნდა ვივარაუდოთ მისი ოჯახის წევრებისა და გარემოცვის) ქრისტიანობას, ამის გადაჭრით მტკიცება ძნელია. გ. თოგოშვილის ვარაუდით, საროსიას ბიზანტიური ორიენტაცია მისი ქრისტიანობით უნდა ყოფილიყო განპირობებული. გ. თოგოშვილი წერს: ალანთა მმართველი წრეები მჭიდრო პოლიტიკურ კავშირში იმყოფებოდნენ საიმპერიო ხელისუფლებასთან. ალანთა ბელადი საროსი სპარსელთა ინტრიგების მოუხედავად მტკიცედ იდგა ბიზანტიურ ორიენტაციაზე, რამიც, შესაძლებელია, ქრისტიანობას გარკვეული ადგილი ეკავა⁹¹.

გ. თოგოშვილის თანახმად, პროკოპიოსის ცნობის სანდოობას ადასტურებს ახლანდელი ნალჩიკის რაიონში მიკვლეული VI-VII საუკუნეებით დათარიღებული კატაკომბების კედლებზე ჯვრების გამოსახულება და კისლოვოდსკთან (რიმ-გორაზე) VII-VIII საუკუნეებით დათარიღებული ქვის ჯვარის აღმოჩენა. ეს ყველაფერი გ. თოგოშვილის მტკიცებით, ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანული მოსახლეობის არსებობაზე მიუთითებს და ცხადყოფს იმ დროს ალანურ ტომებში ქრისტიანობის ელემენტები საკმაოდ ძლიერად რომ იყო შეჭრილი⁹². ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელების ბაზად გ. თოგოშვილს ლაზიკის, აფხაზეთისა და შავიზღვისპირეთის ადიღური ტომების ქრისტიანული მოსახლეობა მიაჩნია⁹³. აღნიშნულის მიუხედავად ზემოდასახელებული ქრისტიანული ნიშნების გაჩენას, კერძოდ, „ალანურ ტომებში ქრისტიანობის გავრცელების ინიციატივას“ იგი ბიზანტიიდან მომდინარედ თვლის⁹⁴. მისი სიტყვით, „ოს ხალხში დარჩენილი ტრადიცია, ზოგიერთი ძველი ტაძრის აგებას იუსტინიანეს მიაწერს“. ასე მაგალითად, „დიგორიაში ერთი ტაძარი იუს-ტუარად (იუსტინიანეს ტაძრად) იწოდება“⁹⁵.

იმპერატორმა იუსტინიანე პირველმა (527-565 წწ.) ბიზანტიის იმპერიის გავლენაში მოქცეული ხალხების ტერიტორიაზე, მართლაც, მრავალი დანგრეული ტაძარი აღადგინა და ახალიც მრავლად ააგო. რის შესახებაც დეტალურად მოგვითხრობს მისი თანამედროვე პროკოპიოს კესარიელი სპეციალურ ნაშრომში – „შენობათა შესახებ“, მაგრამ, მასში ჩრდილო კავკასიაში იუსტინიანეს მიერ რაიმე მშენებლობის განხორციელების შესახებ არაფერია ნათქვამი. რაც მთავარია, გ. თოგოშვილი, რომელმაც ძალიან კარგად იცოდა ოსური და ქართული ენები დიგორიაში არსებულ ტაძრის სახელს – „იუს-ტუარი“, რატომ განმარტავს „იუსტინიანეს ტაძრად“ გაუგებარია. როგორც იგი წერს, ოსურ ენაში სიტყვა „ტუარი“ თუ ქართულიდანაა შესული და „ჯვარს“ ნიშნავს⁹⁶, მაშინ, ცხადია, ოსური „იუს-ტუარი“ – „იესოს ჯვარს“ ნიშნავს და შესაბამისად ეს სახელი ოსურ ენაში ქართულიდან უნდა იყოს შესული და არა ბიზანტიიდან, როგორც ამას გ. თოგოშვილი ამტკიცებს. დიგორში არსებული ტაძრის სახელი რომ იუსტინიანეს ტაძრიდან (ბერძნულად – Ο ναός τῶν Ἰουστινιανῶν) მომდინარეობდეს, მაშინ, მის სახელში ქართული „ჯვარი“ (ტუარი) არ იქნებოდა ნახსენები.

დაეუშვათ, VI ს-ის ოსეთში, მართლაც იყო ქრისტიანული ტაძარი, მაგრამ ეის ემსახურებოდა ეს ტაძარი?

გ. თოგოშვილი, როგორც ვნახეთ, ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელების მთავარ პირობად კლასობრივი საზოგადოების ჩამოყალიბებას თვლიდა, ამიტომ წერდა: ოსეთში „...ქრისტიანობის გარედან გავრცელების ცდებს წარმატება მაშინ ექნებოდა, თუ ოსეთის საშინაო ვითარება საამისოდ ხელსაყრელ ნიადაგს შექმნიდა“. და, მართლაც, მისი თქმით, ოსეთის სოციალური განვითარება VI-IX ს-ში სამხედრო ბელადების გაძლიერებისა და გვაროვნული არისტოკრატის გამოყოფის გამო (კლასობრივი დიფერენციაცია) სწრაფი გზით მიდიოდა. თუ მხედველობაში მივიღებთ იბნ-რუსთას (X ს.) ცნობას, – დასძენს გ. თოგოშვილი, – ოსეთში გაბატონებული წრეები რომ ქრისტიანები იყვნენ, სხვები წარმართები, აღმოჩნდება, რომ ქრისტიანობას აღზევების პროცესში მყოფი საზოგადოებრივი ფენები იღებენ. „ქრისტიანობა ამტკიცებდა მათთვის ხელსაყრელ ურთიერთობას ბიზანტიასთან“⁹⁷.

იბნ-რუსთას ცნობიდან გამომდინარე, X ს-ში ოსეთის მოსახლეობის დაბალი ფენები თუ ისევე წარმართებად რჩებოდნენ, რა თქმა უნდა, VI ს-ის ოსეთის მოსახლეობის მხოლოდ მცირე ნაწილი უნდა ყოფილიყო ქრისტიანობის აღმსარებელი. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, არა თუ VI (როცა ოსური გაერთიანებები მდ. ყუბანისა და თერგის ზემო წელზე ყალიბდებოდნენ), X საუკუნის დამდეგს და შემდგომ ხანაშიც ოსეთის ძირითადი მოსახლეობა რომ წარმართად რჩებოდა, იმაზე მიუთითებს, ოსეთის ტერიტორიაზე

91 იქვე, გვ. 112.

92 იქვე.

93 იქვე, გვ. 112.

94 იქვე.

95 იქვე. იომნებს — История Осетии. Махет, Дзвуджикау. 1954, გვ. 56. გ. თოგოშვილი ქვემოთ წერს, რომ ოსურში „ტუარი“ (ჯვარი) ქართულიდანაა შესული. იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 230.

96 დასაყდრის ოსებში ქრისტიანობის გავრცელებისათვის დასაყდრენი ბაზა ლაზიკა — აფხაზეთი (იხ. თოგოშვილის დასახ. ნაშრომი, გვ. 112), ხოლო აღმოსავლეთში ქართლი იყო (იხ. ИСО, I, გვ. 94).

97 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 113.

არსებული ქრისტიანული საკულტო ნაგებობანი საქართველოსთან და ბიზანტიასთან დაახლოებულ და ქრისტიანობას ზიარებულ ოსურ ზედაფენას ემსახურებოდა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, ქრისტიანობა წარმოიქმნა როგორც ჩაგრული კლასის რელიგია, რის გამოც იგი, უპირველეს ყოვლისა, დაბალ ფენებში ვრცელდებოდა⁹⁸, მაშინ რა მოხდა, ოსეთში რატომ გაქრისტიანდა ქვეყნის ზედა ფენა, ხოლო მოსახლეობის ძირითადი მასა დიდი ხნის განმავლობაში რატომ დარჩა წარმართების ერთგული?

ოსეთის მოსახლეობის დაბალი ფენები არა თუ VI ს-ში, X-XIV საუკუნეებშიც კი რომ წარმართებად რჩებოდა, ამის მიზეზი ოსების მეზობლად დასავლეთ ციმბირიდან და შუა აზიიდან შემოსული წარმართი უნ-თურქების დამკვიდრება იყო. გ. თოგოშვილის სიტყვით კი, ოსეთის მოსახლეობაში თუ ქრისტიანობამ ღრმად არ გაიდგა ფესვები და ადვილად წავიდა აღმოფხვრის გზით, მხოლოდ იმიტომ, რომ მოსახლეობის ფართო ფენები, რომლებშიც გეაროენული წყაროების ტრადიციები ძლიერი იყო, არ თანუგრძნობდნენ მას⁹⁹. ოსეთის მოსახლეობაში ქრისტიანობის დამკვიდრებას, გ. თოგოშვილი VI ს-დან ვარაუდობს¹⁰⁰.

ისე როგორც გ. თოგოშვილი „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ (რუსულ ენაზე) ერთ-ერთი თანაავტორი ვ. კუზნეცოვიც იმ აზრისაა, რომ ოსების წინაპრებში ქრისტიანობის გავრცელება დაახლ. VI საუკუნიდან დაიწყო. მისი თქმით, ახ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევრისათვის ალანები ჯერ კიდევ წარმართები იყვნენ. ალანების წინაქრისტიანული რელიგია ორი ძირითადი ელემენტის – ირანული და კავკასიური სუბსტრატის თავისებურ სინთეზს წარმოადგენდა. კავკასიური სუბსტრატის შეღწევა ალანების რელიგიაში კი კავკასიაში მათი გამოჩენისთანავე დაიწყო (აქ იმონმებს ვ. აბაევის ნაშრომებს – „Дохристианская религия алан“. XXV международный конгресс востоковедов. доклады делегации СССР, 1960, გვ. 17)¹⁰¹.

ფეოდალური ურთიერთობის წარმოქმნასთან ერთად, – წერს ვ. კუზნეცოვი, – ერთიანი კლასობრივი იდეოლოგიის დასამკვიდრებლად იქმნება აუცილებლობა, რომელიც გაამართლებდა და აკურთხებდა ერთი მუჭა გაბატონებული ფეოდალების ურთიერთობას მათდამი დაქვემდებარებული მშრომელი მასებისადმი. ვ. კუზნეცოვის თანახმად, პირველი ათასწლეულის მეორე ნახევარი ის დროა, როცა ალანებმა პირველად გაიცნეს ქრისტიანული რელიგიის საფუძვლები. ქვეყნის დასავლეთში ქრისტიანობა ბიზანტიიდან, ხოლო აღმოსავლეთში საქართველოდან შედიოდა. ამ უკანასკნელი თვალსაზრისის დასტურად მას მოჰყავს ცნობა ნმ. ნინოს „ცხოვრებიდან“ და წერს: უკვე IV ს-ში საქართველოს მმართველებმა გაატარეს ღონისძიებები კავკასიის მთიელებში იარაღის საშუალებით დაენერგათ ქრისტიანობა¹⁰², მაგრამ ამ ცდას, წარმატება არ მოჰყოლია და ბრძოლა გრძელდებოდა მეფე მირიანის შვილის ბაკურის დროსაც, რომელმაც ქრისტიანობაზე მოაქცია კავკასიანთა უმეტესობა¹⁰³. თუმცა, – დასძენს ვ. კუზნეცოვი, მთლად დარწმუნებული არა ვარ მოცემულ ხანაში (ე. ი. IV ს-ის I ნახევარში. ვ. გ.) ალანები რომ კავკასიის ხეობაში მცხოვრებ „კავკასიანებში“ შედიოდნენ¹⁰⁴.

ნმ. ნინოს მიერ დამოძღვრილ „მთიულებში“ (იხ. იქვე, შენ. 37), რომ ოსთა წინაპრები არ იგულისხმებიან, ამ მხრივ ვ. კუზნეცოვი მართალი ბრძანდება. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ქართლის სამეფოში წმინდა ნინოს მისიონერული მოღვაწეობისას (დაახლ. 303-331 წლები) არა თუ ჩრდილო კავკასიის ხეობაში, ოსთა წინაპრები კავკასიის მთისწინეთშიც არ იყვნენ შემოსულები, რის გამოც ახ. წ. I-IV ს-ების ისტორიის ამსახველი ძველი ქართული წყაროების „კავკასიანებში“ ისინი არ იგულისხმებიან. ფხოველები, ჭართალები და წილკნელები ჩრდილო კავკასიის ხეობებში მცხოვრები ხალხები არ იყვნენ. ნმ. ნინოს მიერ ქართლის სამეფოში ქრისტიანობის ქადაგება ოსთა წინაპრებს არ შეეხებია, უფრო მეტიც, ნინოს „ცხოვრებიდან“ გამომდინარე იგი შიდა ქართლშიც კი არ შესულა.

98 ამის შესახებ გ. თოგოშვილიც მოუთითებს, როცა წერს: ალანურ ტომებში ქრისტიანობის ელემენტები საკმაოდ ძლიერად იყო შეჭრილი“-ო. იქვე გვ. 112.

99 იქვე, გვ. 113.

100 იქვე გვ. 112-113.

101 ИСО, I, გვ. 93-94.

102 ვ. კუზნეცოვს მხედველობაში აქვს „მოქცევა ქართლისაჲს“ „ქრონიკაში“ არსებული ცნობა, როცა ნმ. ნინო „დადგა ნოზეს და მოუწოდა მთელთა, ქართალელთა და ფხოველთა, და წილკნელთა და უქადაგა სარწმუნოებაჲ ქრისტესი. ხოლო მათ განუყარეს თავი“, ხოლო მას შემდეგ რაც „ერისთავებან მცირედ წარჰმართა მახვილი“, მათ „შიშით მოსცნეს კერანი მათი დალენად“. იხ. შატბერდის კრებული X საუკუნისა. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა, თბ., 1979, გვ. 323-324.

103 ИСО, I, გვ. 94 (მეფე ბაკურის მიერ გატარებულ ღონისძიებათა შესახებ იმონმებს — Меликишвили Г. А., К истории древней Грузии, გვ. 130). „მეფეთა ცხოვრებაში“ არსებული ცნობით, მეფე ბაქარმა (ბაკურმა) „მოაქციენა უმრავლესნი კავკასიანნი, რომელნი ვერ მოექციენეს მამასა მისა“. იხ. „ქართლის ცხოვრება“, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 130.

104 ИСО, I, გვ. 94.

§ 3. სად მდებარეობდა ბეტარარის მონასტერი?

როგორც ითქვა, ვ. კუზნეცოვმა ოსთა წინაპრებში ქრისტიანობის შესვლის ორ გზაზე მიუთითა. მისი თქმით, ოსთა წინაპრებში ქრისტიანობის დანერგვისას უფრო წარმატებული იყო ბიზანტიელთა ძალისხმევა, რადგან ბიზანტიის დიპლომატიისათვის ქრისტიანობის დანერგვა მძლავრი იდეოლოგიური საშუალება იყო „ბარბაროსებზე“ ზემოქმედებისათვის. ბიზანტიელები ამ მხრივ ცდილობდნენ მოკავშირე ტომები თავიანთი პოლიტიკური ინტერესების არეალში აკოლოდათ. ბიზანტიური წყაროები, – ნერს ე. კუზნეცოვი, – მოგვითხრობენ 662 წელს მართლმადიდებლობის ერთ-ერთი ბურჯის მაქსიმე აღმსარებლის გადასახლების შესახებ ლაზიკაში (დასავლეთ საქართველოში). ამასთან დაკავშირებით იხსენიება ვინმე „ჭეშმარიტად ქრისტესმოყვარე პატრიციუსი და მმართველი ალანის ოლქიდან – გრიგორი“. რამდენადაც ლაზიკა ესაზღვრებოდა დასავლეთ ალანიას, უნდა ჩავთვალოთ, რომ VII ს-ის შუახანებში ალანიის ამ ნაწილში უკვე არსებობდა ქრისტიანობა, როგორც ჩანს, აქ საუბარია ალანთა ზედაფენების ქრისტიანიზაციის შესახებ¹⁰⁵. ვ. კუზნეცოვის თანახმად, მის მიერ გამოთქმული ასეთი აზრი პრესვიტერ თეოდოსი განგრელისადმი ანასტასი აპოკრისიარის „მიმონერით“ (перепиской) დასტურდება. ეს „მიმონერა“ შეიცავს მნიშვნელოვან ცნობებს იმის შესახებ, რომ 668 წლის 20 აგვისტოს თეოდოსი განგრელმა ალანეთის იოანე წინასწარმეტყველის მონასტრის წინამძღოლის – გრიგორისაგან მიიღო გარდაცვლილი ანასტასისაგან დარჩენილი რელიქვიები და წერილი. საეჭვო არაა, დასძენს ვ. კუზნეცოვი, განსახილველ დროში ქრისტიანობა არ შეხებია ალანიის ფართო სახალხო მასებს და იქ ღრმა ფესვები არ გაუდგამს. კლასობრივი ქრისტიანული რელიგიის სოციალური საყრდენი – ფეოდალთა კლასი ჯერ კიდევ სათანადოდ მყარი არ იყო. აღნიშნულს გარდა, ხაზართა ძლიერი კაგანატის წარმოქმნა, რომელმაც ალანეთი დაიმორჩილა, იყო „მძლავრი შემაკაველებელი ფაქტორი როგორც ეკონომიკური და სოციალური პროგრესისა, ისე ქრისტიანობის გამყარებისათვის ალანეთში“¹⁰⁶.

ვ. კუზნეცოვის ზემოთხსენილი მსჯელობის შესახებ, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნო: მისი განცხადება – „განსახილველ დროში“ – ე. ი. VII ს-ის შუახანებში „ქრისტიანობა რომ არ შეხებია ალანიის ფართო სახალხო მასებს და იქ ღრმა ფესვები არ გაუდგამს“, იმის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ, მდ. ყუბანის ზემო წელზე განსახლებულ ოსებში (მისი თქმით „დასავლეთ ალანიაში“) ქრისტიანობა ისე მძლავრად არ იყო ფეხმოკისებული, რომ იქ სამონასტრო ცხოვრება დაწყებულიყო. აღნიშნულიდან გამომდინარე, თითქოს, VII ს-ის შუახანებისათვის „ალანიის ოლქში“ რომ არსებობდა მონასტერი, რომლის წინამძღვარი იყო „ჭეშმარიტად ქრისტესმოყვარე პატრიციუსი და მმართველი. . . ალანიის ოლქიდან გრიგორი“ საეჭვო ხდება. აქვე ისმის კითხვა – „პატრიციუსი გრიგორი“ ბიზანტიელი საეკლესიო მოღვაწე იყო თუ ერთ-ერთი წარმომადგენელი იმ ოსური ზედაფენისა, რომლის შესახებ ვ. კუზნეცოვი საუბრობს?

ჩემ მიერ გამოთქმული ასეთი შენიშვნის მოუხდავად, ვ. კუზნეცოვის მტკიცებულებებში თითქოს საეჭვო არაფერი არ უნდა იყოს. ჯერ კიდევ VI ს-ის 30-იანი წლების შუახანებში ქართლში ასურელ მამათა ჯგუფი შემოვიდა და მათი მოთავეობით იმდროინდელ ქართლის სახელმწიფოს არაერთ კუთხეში სამონასტრო ცხოვრება დაიწყო. ამიტომ შეიძლება გვეთქვას, რომ VII ს-ის 60-იანი წლების ოსეთშიც არსებობდა მონასტერი, რომლის წინამძღვარი იყო გრიგორი.

ასეთი თვალსაზრისის რეალურობაში რომ დავრწმუნდეთ, თვით თეოდოსი განგრელისა და მაქსიმე აღმსარებლის მონაფის ანასტასი აპოკრისიარის შესახებ არსებულ მასალებს უნდა გავეცნოთ. მაგრამ მანამდე მინდა ის ცნობა გავაანალიზო, რომელიც გ. თოგოშვილმა პროკოპიოს კესარიელის ცნობასთან ერთად იმის დასტურად დაიმონმა, VII ს-ის ოსეთი ქრისტიანული ქვეყანა რომ იყო.

1958 წელს გამოცემული ნაშრომის შემდეგ ოსეთის ქრისტიანიზაციის საკითხს პროფ. გ. თოგოშვილი 1985 წელს სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის ისტორიის ნარკვევებში შეეხო და ოსეთში ქრისტიანობის არსებობის დასადასტურებლად დამატებითი მასალა მოიყვანა. მისი სიტყვით, ოსების ქრისტიანიზაცია ხანგრძლივი პროცესი იყო. VI ს-ის ბიზანტიელი ავტორი პროკოპიოს კესარიელი როცა „ალანების ქრისტიანობაზე“ მიუთითებდა, „როგორც ჩანს, მას მხედველობაში აქონდა არა ყველა ალანი, არამედ მისი განსაკუთრებული ნაწილი – რომელთა მეგობრები“, ისინი ვისაც მჭიდრო ურთიერთობა აქონდათ ბიზანტიელებთან¹⁰⁷. ამ შემთხვევაში გ. თოგოშვილს მხედველობაში მდ. ყუბანის ზემო წელზე ჩამოყალიბებული ოსური გაერთიანების მოსახლეობიდან (ზედაფენიდან) გამოსული პირები ჰყავდა. გ. თოგოშვილის თანახმად, ალან-ოსთა იმ ნაწილს, რომელიც მდ. თერგის აუზში სახლობდა, მუდმივი კონტაქტები აქონდა ქართლთან, ამიტომ მათში ძალიან ადრე მოხდა ქრისტიანობის შესვლა საქართველოდან. რის შედეგადაც, საისტორიო წყაროთა მონაცემებით, VII ს-ში მთელი ოსეთი უკვე მცხეთის საკათალიკოსოს სამწყსო იყო¹⁰⁸. ასეთი მსჯელობისას გ. თოგოშვილი, როგორც ითქვა, „ქართლის ცხოვრების“ ცნობას

105 იქვე.

106 იქვე.

107 Очерки истории Юго-Осетинской автономной области. I, Тбилиси, 1985, гл. 75-76.

108 იქვე.

იმონებს და აღნიშნავს: ამის შემდეგ X ს-ის პირველ ნახევარში (921-925 წწ.)¹⁰⁹ მხოლოდ საკითხი იდგა აღმოსავლურ-ოსურ გაერთიანებულ სახელმწიფოში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად დამტკიცებისა, რაშიც გადამწყვეტი როლი მეფე გიორგიმ შეასრულა¹¹⁰.

ახლა ენახოთ რა ცნობაა „ქართლის ცხოვრებაში“ და მასზე დაყრდნობით თუ შეიძლება VII ს-ის ოსეთი მცხეთის საკათალიკოსოს სამწყსოდ მივიჩნიოთ.

„ქართლის ცხოვრების“ ტექსტში ასეთი მითითება, მართლაც, არის. მაგრამ გ. თოგოშვილმა არ გაითვალისწინა ვახტანგ გორგასლის (გარდ. 491 წ.) „ცხოვრებაში“ ეს ცნობა გვიან – XVIII ს-ში „სწავლულ კაცთა კომისიის“ მიერ რომაა შეტანილი. როგორც ტექსტისადმი დართულ შენიშვნაშია ნათქვამი, „ამ ჩანართის წყაროა „უწყება“ ეფრემ მცირისა, მაგრამ განვრცობილი რედაქტორის მიერ“¹¹¹. ტექსტის ძირითად ნაწილი კი 680/681 წლებში კონსტანტინოპოლში გამართული VI მსოფლიო საეკლესიო კრების მიერ იმდროინდელი ქართლის საკათალიკოსოსადმი მირონის კურთხევის ნების დართვას ეხება¹¹².

გვიანდელ რედაქტორს VI მსოფლიო საეკლესიო კრების ამ მონაქვეთში, იმ ტერიტორიებს გარდა, რომელზედაც ქართლის კათალიკოსის იურისდიქცია ვრცელდებოდა, „სრულიად ოსეთი“, შაქი, შარვანი, ასევე, ტერიტორიები „სუანეთისა და ჩერქეზეთის საზღვრამდის“ შეუტანია¹¹³, რაც VII საუკუნის ქართლის ეკლესიის რეალურ სტატუსს არ ასახავს, მასში უფრო მეტად ეფრემ მცირეს თანადროული – XI ს-ის ვითარებაა წარმოდგენილი.

ახლა ისევ ე. კუზნეცოვის მიერ მოტანილი მასალის გაანალიზებას შევედგები.

თეოდოსი განგრელი, რომელმაც მაქსიმე აღმსარებლის (გარდ. 662 წ.) მონაფის ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერები (ამ ჩანაწერებიდან ვიცით მონასტრისა და მისი წინამძღვრის – გრიგორის შესახებ) შემოგვინახა, ბიზანტიურ სინამდვილეში საკმაოდ ცნობილი პიროვნებაა. იგი პაფლაგონიის ქ. განგრაში დაიბადა. საეკლესიო სარბიელზე მოღვაწეობისას აქტიურად მონაწილეობდა ბიზანტიის მთავრობის მიერ დევნილ მონოთელიტთა დაცვაში. თეოდოსი განგრელმა გარდა იმისა, რომ ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერები (და არა „მიმონერა“) გამოაქვეყნა, მაქსიმე აღმსარებლის შესახებ 668-669 წლებში მოგონებებიც დანერგა¹¹⁴.

თეოდოსი განგრელი კონსტანტინოპოლში ცხოვრობდა და თვითმხილველი იყო მაქსიმე აღმსარებლისა და მისი ორი მონაფის: ანასტასი მონაზონისა და ანასტასი აპოკრისიარის ხედრისა. მაქსიმეს სახელმწიფოს ლალატი დასწამეს, მოჰკვეთეს ენა, მარჯვენა ხელი და 662 წელს თავის ორ მონაფესთან ერთად ლაზიკაში გადმოასახლეს, სადაც იმავე წლის 13 აგვისტოს გარდაიცვალა „ციხეში, რომელსაც ეწოდება სქიომარი და რომელიც მდებარეობს მახლობლად ალანებად წოდებული ზალხისა“¹¹⁵. მაქსიმეს მონაფეთაგან „უფალი აბბა ანასტასი და ამ წერილის დამწერი“ (ე. ი. ანასტასი აპოკრისიარი) სხვადასხვა ციხეებში მოათავსეს – „პირველი – აბაზგიის მახლობლად ერთ ციხეში, რომელსაც სკოტიორი ეწოდება, ხოლო მეორე სხვა ციხეში ზემოხსენებულ ალანთა საზღვრებში რომ მდებარეობს და ბუკოლუსი ეწოდება“¹¹⁶.

იმ ციხეთა მდებარეობის განსასაზღვრავად, რომლებშიც მაქსიმე აღმსარებელი და მისი მონაფეები ჰყავდათ მოთავსებული, როგორც აკად. ს. ყაუხჩიშვილი წერს, დიდი მუშაობა გასწიეს პროფ. კ. კეკელიძემ და ა. ბრილიანტოვმა. მათი „გამოკვლევათა წყალობით მრავალი პუნქტის საკითხს მოეფინა შუქი“¹¹⁷. თვით ანასტასი აპოკრისიარის წერილის ლათინური თარგმანის მიხედვით, „სკოტიორი“ „აბაზგიის მახლობლად აფსილიის ციხე“ იყო, ხოლო ციხე ბუკოლუსი „ალანთა მეზობლად მისიმიანთა ქვეყანაში“ მდებარეობდა¹¹⁸. რაც შეეხება სქიომარის ციხეს, კ. კეკელიძე და ა. ბრილიანტოვი მას ლეჩხუმში, ცაგერის მახლობლად მდებარე მურის ციხედ მიიჩნევენ¹¹⁹. ასე რომ, ყველა ის ციხე, რომლებიც ანასტასი აპოკრისიარის წერილშია დასახელებული, ლაზიკის ტერიტორიაზე მდებარეობდა¹²⁰.

ახლა ისევ ანასტასი აპოკრისიარის წერილის ცნობებს დაეუბრუნდეთ.

109 მხედველობაში აქვს კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის მოღვაწეობის ხანა. ნიკოლოზ მისტიკოსი ორჯერ ეყრა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ტახტზე — 901-907 და 912-925 წლებში. იხ. Grumel V., La Chronologie, Paris, 1958, გვ. 436.

110 Очерки истории Юго-Осетинских..., გვ. 76.

111 ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 231, შენ. 2.

112 იქვე, გვ. 232.

113 იქვე.

114 ყაუხჩიშვილი ს., თეოდოსი განგრელი, გვ. 38.

115 იქვე, გვ. 42.

116 იქვე.

117 იქვე, გვ. 51, შენ. 3.

118 იქვე, გვ. 52.

119 იქვე, გვ. 54-56, შენ. 6.

120 ანასტასი აპოკრისიარის წერილში დასახელებულ ციხეთა იდენტიფიკაციის შესახებ ვრცლად იხ. А. Бриллиантов, О месте кончины и погребения св. Максима Исповедника. XII, т. VI, Вып. I, Петроград, 1917, გვ. 33, შენ. 3; Кекелидзе К. С., Сведения Грузинских источников о Максиме Исповеднике. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტ. ისტორიიდან, VII, თბ., 1961; გეორგიკა IV, I, თეოდოსი განგრელისადმი დართული კომენტარები.

662 წლის 22 ან 24 ივლისს მაქსიმე აღმსარებლის ერთ-ერთი მოწაფე ანასტასი დიაკონიკ („ამბა ანასტასი“) გარდაიცვალა. ანასტასი აპოკრისიარი კი გარდაცვალებამდე ლაზიკაში რჩებოდა. ამ დროის განმავლობაში იგი ორჯერ იყო ფუსტას ციხეში, იყო სქიმარისა და თუსუმეს ციხეებში¹²¹.

მაქსიმე აღმსარებლისა და მისი ორი მოწაფის ლაზიკაში გადმოსახლების შემდეგ, თეოდოსი 666 წელს ყირიმში ჩავიდა და ანასტასი აპოკრისიარის მოწაფე თეოდორე მოინახულა. 668 წლის აგვისტოში თეოდოსი განგრელი ლაზიკაში გაემგზავრა, სადაც ბეტარარის მონასტრის წინამძღვარმა გრიგორიმ მას ის ნერლი და დოკუმენტები გადასცა, რომლებიც მას ანასტასი აპოკრისიარის გარდაცვალების შემდეგ დარჩა. 669 წელს თეოდოსი კონსტანტინოპოლში დაბრუნდა, მაქსიმე აღმსარებლის „ცხოვრების“ აღწერა კი მეექვსე მსოფლიო საეკლესიო კრების (680/681 წწ.) შემდეგ დაასრულა¹²².

ამრიგად, ცნობა, რომელზე დაყრდნობითაც ე. კუზნეცოვმა ალანიაში (მისი სიტყვით, მდ. ყუბანის ზემო ნელზე არსებულ ოსურ სახელმწიფოში) ბეტარარის მონასტრის არსებობაზე მიუთითა, 662 წელს ლაზიკაში გადმოსახლებული და 668 წლის წინა ხანაში იქვე გარდაცვლილი ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერებიდან მომდინარეობს. ამიტომ მეკვლევართა წინაშე ფუსტას ციხის ლოკალიზაციის საკითხიც დაისვა.

უპირველეს ყოვლისა საინტერესოა გაირკვეს – სად მდებარეობდა მონასტერი, რომლის წინამძღვარიც გრიგორი იყო?

ბეტარარის მონასტერი რომ თითქმის ჩრდილო კავკასიაში ალანთა ტერიტორიაზე მდებარეობდა, ამის შესახებ რუსმა მეკვლევარმა ა. ბრილიანტოვმა ჯერ კიდევ 1917 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში მიუთითა. ა. ბრილიანტოვის თანახმად, მას შემდეგ რაც თეოდოსი განგრელმა ის ადგილი მოინახულა, სადაც ანასტასი აპოკრისიარმა სიცოცხლის ბოლო დღეები გაატარა და გარდაიცვალა, იქიდან გამო-ბრუნდა და ალანიაში „Βεταρριουας“-ის იოანე ნათლისმცემლის მონასტრის წინამძღვრისაგან 668 წლის 20 აგვისტოს მიიღო მისი ნერილი და სხვადასხვა რელიქვიები¹²³.

რამდენად ასახავს რეალობას ა. ბრილიანტოვის ასეთი თვალსაზრისი?

როგორც თეოდოსი განგრელის „მოგონებებიდანაა“ ცნობილი, გარდაცვალებამდე (666 წლის 11 ოქტომბერი) ცოტა ხნით ადრე მისიმიანთა მხარეში მყოფმა ანასტასი აპოკრისიარმა თეოდოსი განგრელს იერუსალიმში ნერილი მისწერა და სთხოვა მისი ხედრის გასაცნობად და ჩანაწერების მისაღებად ვინმე მისულიყო. ამ მიზნით ჩავიდა თეოდოსი ჯერ ყირიმში – ქ. ხერსონესში (სადაც ანასტასი აპოკრისიარის მოწაფე თეოდორე მოინახულა), იქიდან კი ლაზიკაში.

ყირიმის ნ.-კუზნულზე მდებარე ქ. ხერსონესიდან თეოდორე ლაზიკაში (მისიმიანეთში) რა გზით მივიდა, ამის შესახებ არც თეოდოსი წერს და ამ გზის დასახელებას ა. ბრილიანტოვმაც თავი აარიდა. თეოდოსი განგრელის მთავარი მიზანი იყო ანასტასი აპოკრისიარის მიერ დატოვებული ნერილები და რელიქვიები მიეღო, ასევე მაქსიმე აღმსარებლისა და მის მოწაფეთა გარდაცვალების ადგილები მოეწა-ხელებინა. თეოდოსი მისიმიანეთში თუ ხმელეთით – შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გავლით მივიდა, მას შეეძლო ა. ბრილიანტოვის მიერ ალანიაში (ჩრდილო კავკასიაში) ლოკალიზებული ბეტარარის მონას-ტრის წინამძღვრის – გრიგოლისაგან ანასტასი აპოკრისიარის დანატოვარი მასალები იქვე მიეღო და შემდეგ შესულიყო ლაზეთის ზღვისპირეთსა და მისიმიანეთში. ა. ბრილიანტოვის მტკიცებით, კი ყირიმ-იდან (ქ. ხერსონესიდან) ნაშოსული თეოდოსი ჯერ ლაზიკაში – მისიმიანეთში იყო, შემდეგ ლაზიკიდან უკან გაბრუნებული („На обратном пути из Лазии“) მივიდა ალანეთში (ჩრდილო კავკასიაში) და ბეტარარის მონასტრის წინამძღვრისაგან მიიღო მასალები. თეოდოსის ასეთი მარშრუტი ერთობ უცნაური ჩანს.

როგორც ითქვა, თეოდოსი იერუსალიმელი მოღვაწე იყო და, ძნელი წარმოსადგენია, კონსტანტინო-პოლში ან იერუსალიმში მიმავალი ისევე „ალანიაში“ ე. ი. ჩრდილო კავკასიაში გადასულიყო. ა. ბრილი-ანტოვს, ზემოთ ვთქვი და აქაც უნდა აღვნიშნო, ზემომოტანილი თვალსაზრისის ჩამოყალიბებაში თეოდოსი განგრელის მითითების გარდა, სწორედ ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და ნიკიტა პაფლაგ-ონიელის იმ ცნობებმაც უბოძა, რომლებშიც „ალანია“ აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყანადაა მითითებული. თვით თეოდოსი განგრელის მონათხრობით ბეტარარის მონასტერი ლაზიკაში იგულისხმება და ასე გაიგო ეს მონაცემები აკად. კ. კეკელიძემ 1912 წელს გამოქვეყნებულ (ე. ი. ა. ბრილიანტოვის ნაშრომის გამოქვეყნებამდე ხუთი წლით ადრე) გამოკვლევაში. იგი წერს: „В августе 668 года [Феодосий] был в Лазике, где от Григория, настоятеля Ветарарского монастыря, получил письмо и документы, оставшиеся после Анастасия Апокрисиария“¹²⁴. თუმცა იქვე შენიშნა, „სად მდებარეობდა ეს

121 ყაუხჩიშვილი ს., თეოდოსი განგრელი, გვ. 44-45; Кекелидзе К. С., Сведения..., გვ. 30-31.

122 Кекелидзе К. С., დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

123 Бриллиантов А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

124 Кекелидзе К. С., Сведения..., გვ. 19. თეოდოსი განგრელი კი იმყოფებოდა მაქსიმე აღმსარებლისა და მის მოწაფეთა უკანასკნელი სამყოფი ადგილების მოსაძიებლად, მაგრამ მის თხოვნებში დასახელებული ზოგიერთი ადგილის სახელი მაინც არასწორადაა მითითებული. მაგ., ბეტარარის მონასტერს იგი ალბანელთა მხარეში მდებარედ მოიჩვენეს (თეოდოსი განგრელი, გვ. 55).

მონასტერი ძნელი სათქმელია, კლასიკურ მწერლებთან იხსენიება ორი ადგილი სახელით *Bata*; ერთ მათგანს იხსენიებს ფლავიუს არიანე ახლანდელი ბათუმის ადგილას, იმპერატორ ადრიანეს დროს ცნობილს *Bathis* სახელით, მეორე მდებარეობდა ალანიისა და ლაზიკის მეზობლად ჯიქეთში, სინდიდან 400 სტადიონის დაშორებით¹²⁵. შეიძლება ამ შემთხვევაში – დასძენს კ. კეკელიძე, – ორი ზღვისპირა პუნქტიდან ერთ-ერთი მათგანი იგულისხმება, მითუმეტეს თეოდოსი, როგორც ჩანს, ქვეყნის შიგნით შესვლას ვერ ბედავდა, ამიტომ ლაზიკის ზღვისპირა ოლქები მოინახულა¹²⁶.

როგორც კ. კეკელიძე შენიშნავს, მისი ნაშრომის გამოქვეყნების შემდეგ დაიბეჭდა: ა. ბრილიანტოვის, ს. ეპიფანოვიჩის, მიურატოვის, ს. ყაუხჩიშვილისა და R. Devreesse-ს ნაშრომები, რომლებშიც ზოგიერთი საკითხი სხვაგვარადაა გაშუქებული¹²⁷. ამ მკვლევართაგან ყველაზე გვიან, 1941 წელს, თეოდოსი განგრელის ცნობებს, მისი თხზულების ქართული თარგმანის გამოცემისას აკად. ს. ყაუხჩიშვილი შეეხო, მაგრამ მას ბეტარარის მონასტრის მდებარეობის შესახებ არაფერი უთქვამს. კ. კეკელიძის მიერ მითითებული პუნქტებიდან კი ბათუმში (ფლავიუს არიანეს *Bathis*-ი) მონასტერი „*Βεηαραιου*“ სახელით სხვა წყაროებით დამოწმებული არაა. რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიაში ეკრეცების ტერიტორიაზე ზღვისპირას მდებარე „*Βαια*“-ს¹²⁸, ეს ტოპონიმი, გარდა იმისა, რომ ალანეთში არ მდებარეობდა, იმ ადგილას მონასტერი არსებობდა თუ არა არ ვიცით. ქრისტიანობის გავრცელების მხრივ VII საუკუნისათვის იქ ისეთივე მდგომარეობა იყო, როგორც ჩრდილო კავკასიაში. რაც მთავარია, მისიმიანეთის ციხეში გარდაცვლილი ანასტასი აპოკრისიარის წერილი და რელიქვიები რატომ უნდა გადაეტანათ ჩრდილო კავკასიაში, როცა თეოდოსი განგრელი ლაზიკაში ჩასვლას და იქ მაქსიმე აღმსარებლისა და მის მოწაფეთა საფლავების მონახულებას აპირებდა. ლაზიკის ზღვისპირეთი ის ადგილი იყო, სადაც IV ს-დან გვაქვს დამოწმებული ქრისტიანული სიმბოლოები, ხოლო ბიჭვინთის ეპისკოპოსი სტრატოფილე 325 წელს ნიკეის პირველი მსოფლიო საეკლესიო კრების მუშაობაში მონაწილეობდა¹²⁹. ის პიროვნება, რომელმაც ბეტარარის მონასტრის წინამძღვარს – გრიგორის ანასტასი აპოკრისიარის წერილი გადასცა, რა თქმა უნდა, ადგილობრივი ქრისტიანი – იმ ადგილის მკვიდრი იქნებოდა, სადაც ანასტასი აპოკრისიარი გარდაიცვალა და მას ბეტარარის მონასტრის მდებარეობაც კარგად ეცოდინებოდა.

როცა ბეტარარის მონასტრის მდებარეობაზე ვსაუბრობთ, გათვალისწინებული უნდა იქნას შემდეგიც – სტრაბონისა და ფლავიუს არიანეს მიერ ეკრეცების ქვეყანაში დასახლებულია ტოპონიმი „*Βαια*“, ხოლო თეოდოსი განგრელის თხზულებაში „ბეტარარუ“ (*Βεηαραινας*), რის გამოც ამ ტოპონიმთა იდენტურობა შეუძლებელი ჩანს. რატომ უნდა ვეძიოთ ეს მონასტერი ჩრდილო კავკასიაში (ზოგიერთი ავტორის მტკიცებით, მაინცდამაინც ალანიაში), როცა პროკოპიოს კესარიელი გარდა იმისა, რომ აბასგებს ქრისტიანებად იხსენიებს, პირდაპირ მიგვითითებს, იმპერატორ იუსტინიანე I-ის მიერ ლაზიკაში „ძველი და ნანგრევებად ქცეული ქრისტიანული ეკლესიის აღდგენის“ შესახებ¹³⁰. მართალია, პროკოპიოს კესარიელი არ წერს, ეს ეკლესია ვის სახელზე იყო აგებული, მაგრამ უფრო მოსალოდნელია, მონასტერი, რომლის წინამძღვარი გრიგოლი იყო, ლაზეთში ვეძიოთ. ნიშანდობლივია ისიც, რომ იუსტინიანე I-მა იმავე ხანებში „პიტიუნტისა და სებასტოპოლისის“ ციხეებიც რომ აღადგინა¹³⁰.

ბეტარარის მონასტრის ჩრდილო კავკასიაში – კერძოდ ოსეთში მდებარედ თვლიან „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ (რუს. ენაზე) ავტორებიც. ამ ნიგნის შესაბამისი ნაწილის ავტორი ვ. კუზნეცოვი, მართალია, ა. ბრილიანტოვის ნაშრომს არ იმონმებს, მაგრამ დაბეჯითებით წერს: ბიზანტიური წყაროები მოგვითხრობენ მართლმადიდებლობის ერთ-ერთი ბურჯის მაქსიმე აღმსარებლის გადასახლების შესახებ 662 წელს ლაზიკაში (დასავლეთ საქართველოში) და „Упомянут некоего „истинно христоллобного патриция и правителя . . . области Алании“ Григория. Поскольку Лазика граничила с Западной Аланией, можно считать, что в середине VII в. в этой части Алании уже существовало христианство (по-видимому, речь идет только о христианизации социальных верхов алан)“. მისივე თქმით, „Приведенные сведения подтверждаются перепиской Анастасия апокрисиария с пресвитером Феодосием Гангрским. В этой переписке

125 Кекелидзе К. С., Сведения..., გვ. 19. ბეტარარის მონასტრის მდებარეობის ზუსტ განსაზღვრას, თვით თეოდოსის სიტყვებით აძლეებს — „ალბანელთა შხარეში“ მდებარე ბეტარარის მონასტრის წინამძღვარმა მასალები გადმოგვცა, — წერს თეოდოსი, — მაშინ „როდესაც ჩვენ, ჩვენ მიერ ხშირად მოხსენებულ ლაზთა ქვეყნიდან ებრუნდებოდით“-ო (თეოდოსი განგრელი, გვ. 55).

126 Кекелидзе К. С., Сведения. . . გვ. 14. შენიშვნა.

127 პტოლემეოსის (გარდ. ახ. წ. 168 წ.) გეოგრაფიაში შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე „სინდთა ნავსადგურის“ (ე. ი. ძველი გორგიპისი) შემდეგ ჯერ დასახლებულია „деревня Синда“, შემდეგ „Гаван Бата“ და „деревня Бата“ (იხ. Клавдий Птолемей, Географическое руководство, გვ. 245).

128 ამ საკითხზე ვრცლად იხ. გოილაძე ე., ქართული ეკლესიის სათავეებთან, თბილისი, 1991, თავი VIII — ეგრისის მოქცევის დათარიღებისთვის.

129 პროკოპი კესარიელი. შენობათა შესახებ. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკლევა, კომენტარები და საძიებელი დაურთო ჯ. შოშიაშვილმა, თბ., 2006, გვ. 107. კ. ვლადიმეროვის თანახმად, იუსტინიანე I-მა „პიტიუნტში ღვთისმშობლის სახელზე ააგო ეკლესია“. იხ. Владимиров К. А., Древности Черноморского побережья Кавказа, СПб., 1900, გვ. 6.

130 პროკოპი კესარიელი, დასახ. თხზ., გვ. 7.

содержатся ценные сведения о том, что 20 августа 668 г. Феодосий Гангрский получил оставшиеся реликвии и письмо умершего Анастасия от Григория, настоятеля монастыря Иоанна Крестителя в Алафии¹³¹.

იმავე მონოგრაფიაში ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი ბეტარარის მონასტერთან ერთად ფუსტას ციხესაც ჩრდილო კავკასიაში ათავსებენ. როგორც ეს ავტორები წერენ, ალანთა ქალაქების: ფუსტას, მაგასისა და დედიაკოვის შესახებ საისტორიო წყაროებში არსებული ცნობები საკმაოდ დამაჯერებელია¹³². მათი ვარაუდით, ქ. ფუსტა უნდა ყოფილიყო ქ. კისლოვოდსკიდან 17 კმ-ის დაშორებით მიქელეული ნაქალაქარი რიმ-გორის ადგილას, მდ. პოდკუმოკის ზემო ნელზე, სადაც მას დასაველეითდან მდ. ფისტი ერთვის¹³³.

ქ. ფუსტაზე საუბრისას ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი ს. პეტროვსკის ნაშრომს – „Апокрифические сказания об апостольской проповеди по Черноморскому побережью“ (300ИД, т. XXI, Одесса, 1898, გვ. 182) ეყრდნობიან. დასახელებულ ნაშრომში ს. პეტროვსკი ანდრია პირველწოდებულის „მიმოსვლის“ ცნობაზე დაყრდნობით აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში ანდრია პირველწოდებულის მისიონერულ მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ იმ მასალასაც აანალიზებს, რომლებშიც „ქუეყანა ოსეთისა“ და ქალაქი (ციხე) ფუსტა იხსენიება¹³⁴. ასე რომ, ვ. კუზნეცოვსა და თ. გურიევს, თითქმის, საკმაო საფუძველი ჰქონდათ მდ. ყუბანის აუზში არსებულ ოსური გაერთიანების ტერიტორიაზე ქ. ფუსტას და იმ მონასტრის არსებობის შესახებ მიეთითებინა, რომლის წინამძღვარი გრიგორი იყო.

„ჩრდილო ოსეთის ისტორიაში“ არსებული ზემომოტანილი თვალსაზრისის შესახებ უნდა აღვნიშნო: დასახელებული ავტორები ქ. ფუსტაში თუ იმ ციხეს გულისხმობენ, რომელშიც ანასტასი აპოკრისიარი ორჯერ პყავდათ გამომწყვდეული (ს. პეტროვსკის ნაშრომზე დაყრდნობით მათ ასეთი დასკვნა გამოიტანეს), მაშინ, ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერების მიხედვით, ეს ციხე მდ. კოდორის ხეობაში, ბუკოლუსის ციხის მახლობლადაა საძიებელი¹³⁵. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, „ალანთა“ („ქუეყანა ოსეთისა“) ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ არსებული ცნობებით, აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, ბიზანტიელი ავტორების მისიმიანეთის ტერიტორიას შეესაბამება (აქ მდებარეობდა ბუკოლუსის ციხე) და ციხე ფუსტაც იქვე ივარაუდება.

სანამ ფუსტის ციხის ლოკალიზაციის საკითხს შევხებით უნდა აღვნიშნო: თვით თეოდოსი განგრელის ტექსტით „სახელოვანი და ღვთივადცული პატრიკოსი და ღვთივ მაგისტრი გრიგოლი“, ლაზიკაში მოსამსახურე პირად იგულისხმება. თეოდოსის თქმით, იგი „ლაზთა ქვეყნის ჭეშმარიტად ქრისტესმოყვარე პატრიკოსი“ იყო. ამიტომ მისი ალანთა ოლქის (გუგულისხმობ ჩრდილო კავკასიაში არსებულ ოსურ სახელმწიფოს) მმართველად მიჩნევა არ შეიძლება. რაც მთავარია, ბეტარარის მონასტერი ტექსტში „ალანთა მხარეში“ (ქუეყანაში – „Алванъ хара“) მდებარედ არის დასახელებული¹³⁶.

ახლა ვნახოთ ციხე ფუსტას და ბეტარარის მონასტრის მდებარეობის შესახებ რა აზრისანი არიან ქართველი მკვლევრები. ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერებიდან ცნობილ ციხე ფუსტას აკად. კ. კეკელიძე აფსილიისა და მისიმიანეთის საზღვარზე – მდ. კოდორის შუა ნელზე ათავსებდა¹³⁷. აკად. ს. ყაუხჩიშვილის ვარაუდით, სოხუმის რაიონის სოფ. ალექსანდროვსკოეს რაიონიც ფუსტას მხარე უნდა ყოფილიყო: პ. ინგოროყვამ ქ. ფუსტა აფხაზეთის მხარეთა მნიშვნელოვან ცენტრად ჩათვალა¹³⁸. აკად. დ. მუსხელიშვილმა ფუსტას ციხე აფხაზეთის ტერიტორიაზე – ამტყელის ხეობაში ივარაუდა¹³⁹. ფუსტას ციხის ასეთ ლოკალიზაციას მისაღებად თვლიდა დ. ბერძენიშვილი¹⁴⁰.

ციხე ფუსტას ლოკალიზაციაზე საუბრისას, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგ გარემოებას: ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერების მიხედვით ფუსტა თუ ციხე იყო და მისი ლოკალიზაცია ჭირს, ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ ფუსტა ქალაქადაა დასახელებული (ბერძნულ დედნებშია: „Φοῖστον πόλιν“, „Φοῖστον Πόλιν“)¹⁴¹. „მიმოსვლის“ ტექსტის ქართულად თარგმნისას დედნისეული – „Φοῖστον Πόλιν“ XI ს-ის გამოჩენილმა ქართველმა სასულერო მოღვაწემ

131 ИСО, I, გვ. 94.

132 იქვე, გვ. 107.

133 იქვე.

134 ამ ცნობის შესახებ ზემოთ ვისაუბრე.

135 დ. მუსხელიშვილის თანახმად, ფუსტას ციხე აფსილიისა და მისიმიანის მხარეში მდებარეობდა. იხ. მისი დასახ. ნაშრომი, გვ. 118.

136 თეოდოსი განგრელი, გვ. 48, 51. კ. კეკელიძემ ლათინურ ტექსტში არსებული იმ ცნობის გაანალიზებისას, სადაც „ქრისტეს მეგობარი პატრიცოსი გრიგორი“ „magistratus regionis Alanorum“-ად არის დასახელებული, აღნიშნა: ტექსტში სიტყვა „Alanorum“-ის ნაცვლად უნდა იყოს „Abasgorum“, რადგან VII საუკუნისათვის ალანთა ქრისტიან ქვეყნად წარმოადგენა ანაქრონიზმი. იხ. მისი Свѣдѣнія, გვ. 31.

137 იქვე.

138 ინგოროყვა პ. გიორგი მერაულე, გვ. 156.

139 მუსხელიშვილი დ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 118.

140 ბერძენიშვილი დ., ნიშნა ანდრია მოციქულის ნაკვალევი საქართველოში. კრებული – „ქრისტიანობის 20 საუკუნე საქართველოში“, თბ., 2004, გვ. 128.

141 ეპიფანე კონსტანტინეპოლელი, გვ. 58; მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა, გვ. 107.

ექვთიმე მთანმიდელმა „ფოსტაფორ“-ად გადმოიტანა¹⁴². უფრო გვიან (XVIII ს.) „ქართლის ცხოვრების“ ფალაგანდიშვილისეული წესხის რედაქტორმა „ფოსტაფორი“ რადგან „ბოსფორა“-დ განმარტა, ცხადი გახდა, ძველ საქართველოში ფუსტა/ფოსტაფორში – ბოსფორის სამეფოს დედაქალაქი ბოსფორი იგულისხმებოდა და ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და ნიკიტა პაფლაგონელი ანდრია პირველწოდებულის მიერ ამ ქალაქის მცხოვრებთა დამოძღვრის შესახებ მოგვითხრობენ. ქალაქი ფუსტა/ფოსტაფორი ფუსტას ციხე არაა.

რაც შეეხება ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერებიდან ცნობილ და აკად. კ. კეკელიძის მიერ მდ. კოდორის შუა წელზე ლოკალიზებულ ციხე ფუსტას, ანასტასი აპოკრისიარი ამ ციხეში ორჯერ იმყოფებოდა (ე. ი. მისი თვითმხილველი იყო), ამიტომ მის ცნობაში ეჭვის შეტანა არ შეიძლება. მეორე მხრივ, ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერების ლათინურ ვარიანტში რადგან „ფუსტელთა ციხეზე“ („Casiro Phustensium“) არის მითითება¹⁴³, ხომ არ უნდა ვივარაუდოთ, რომ კოდორის ხეობაში რომელიღაც სტრატეგიულმა ადგილმა, იქ ფუსტელთა – ბოსფორელთა ყოფნის გამო მიიღო ასეთი სახელი?

საყოველთაოდ ცნობილია, როგორც ანასტასი აპოკრისიარის (VII ს-ის 60-იანი წლები), ისე ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა (VIII ს.) და ნიკიტა პაფლაგონელის (გარდ. 890 წ.) მოღვაწეობისას დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში არავითარი ალანთა ქვეყანა არ არსებობდა. როგორც გაირკვა, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და ნიკიტა პაფლაგონელის ცნობები „ალანთა ქვეყნისა“ და ქალაქ ფუსტას შესახებ გაორებული შინაარსისანი არიან¹⁴⁴. ისინი როცა ქრისტეს მოციქულთა მიერ დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში ალანთა ქვეყნის მოსახლეობის დამოძღვრის შესახებ მოგვითხრობენ, მხედველობაში თავიანთი თანადროული ჩრდილო კავკასიაში არსებული ალანეთი (ოსეთი) პქონდათ („მიმოსვლაში“ არსებული ცნობა ქვეყანა „სკლდიაში“ მოოხრების შესახებ ხომ IX ს-ის მოვლენას ასახავს¹⁴⁵). მათ თხზულებებში ზოგიერთი ცნობის გაორებული ხასიათით უნდა აიხსნას, აფხაზეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ციხე ფუსტაზე კი არა, ქალაქ ფუსტას შესახებ რომ აქეთ მითითება. საყურადღებოა ისიც, რომ ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერების ლათინური ვერსიის მიხედვით მისიმიანთა ქვეყნის ერთ-ერთი მთავარი – ბუკლუსის ციხე ალანთა მეზობლად, მისიმიანთა ქვეყანაში“ რომ მდებარეობდა¹⁴⁶ და ანასტასი აპოკრისიარი „ალანეთს“ ბუკლუსის ციხის ორიენტირად უთითებს – ამ შემთხვევაში ჩრდილო კავკასიაში არსებული ოსური ქვეყანა იგულისხმება.

სათანადო კვლევის შედეგად გაირკვა: ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და ნიკიტა პაფლაგონელის ცნობებს დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში „ქუეყანა ოსეთის“ („ალანის“) არსებობის შესახებ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთსა და მისიმიანეთში ალანთა (სარმატთა → ბოსფორელთა) რაზმების ყოფნის ისტორიულ ფაქტზე დაყრდნობით შექმნილი ლიტერატურული ტრადიცია (ერთ-ერთი ასეთია „ორენტიოსისა და ძმათა მისთა მარტილობა“, რომელიც რომის იმპერატორის დიოკლეთიანეს მმართველობის (284-305 წწ.) თანადროულ ამბებს ასახავს) უდევს საფუძვლად. საისტორიო წყაროების მონაცემებიდან გამომდინარე, რომის იმპერიის წინააღმდეგ მებრძოლი ალან-სარმატთა-ბოსფორელთა სამხედრო ძალები 305 წლის წინა ხანაში იდგნენ: როგორც ზღვისპირეთში (სოხუმის რაიონის ერთ ნაწილში), ისე კოდორის ხეობაში (საჭიროების შემთხვევაში აქედან ქლუხორის უღელტეხილით ადვილად შეიძლებოდა ჩრდილო კავკასიაში გადასვლა). ეს ფაქტი აისახა ბიზანტიურ პაგიოგრაფიაში¹⁴⁷ და მისიმიანეთის მხარეს დაუმკვიდრა ალანთა ქვეყნის“ სახელი. ეს ლიტერატურული ტრადიცია დაედო საფუძვლად ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებასა“ და „მიმოსვლაში“ ცნობებს დასავლეთ საქართველოში ქალაქ ფუსტის (ბოსფორის) და ალანთა ქვეყნის შესახებ¹⁴⁸.

ასე რომ, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და ნიკიტა პაფლაგონელი როცა ქრისტეს მოციქულთა მიერ „ალანის“ (იგივე „ქუეყანა ოსეთის“) მოსახლეობის დამოძღვრის შესახებ მოგვითხრობენ, მხედველობაში ჩრდილო კავკასიაში მდებარე ოსთა (ალანთა) ქვეყანა პქონდათ. მათ, ალბათ, ეჭვიც არ ეპარებოდათ სწორედ ამ ქვეყნისა და ქ. ბოსფორის შესახებ რომ წერდნენ. ასე გაიგო ეს ცნობები „მიმოსვლის“ ტექსტის ქართულად თარგმნისას ექვთიმე მთანმიდელმაც – ამიტომ მიუთითა დედნისეული ქ. ფუსტას შესაბამისად „ფოსტაფორ“-ი, რომელიც ძველი ქართველებისათვის, როგორც ამას „ქართლის ცხოვრე-

142 მიმოსვლა ანდრია მოციქულისა, გვ. 189.

143 ყაუხჩიშვილი ს., თეოდოსი განგრელი, გვ. 44.

144 ნიკიტა პაფლაგონელმა „მიმოსვლისათვის“ ცნობები ხომ „პირველწოდებულთაგან შეკრიბა“. ამიტომაც მასში ლაპარაკი როგორც მოციქულთა თანამედროვე რომის იმპერატორებზე, ისე შემდგომი ხანის, ბოლოს კონსტანტინე V – „ხატუმბრძოლი მშორო მეფეზე“. იხ. მიმოსვლა, გვ. 168, 174, 201.

145 გოილაძე ე., სად მდებარეობდა ანდრია პირველწოდებულის მიერ დამოძღვრილი „ქუეყანა სკლდიაში“... გვ. 52.

146 ყაუხჩიშვილი ს., თეოდოსი განგრელი, გვ. 52.

147 „ორენტიოსისა და ძმათა მისთა მარტილობის“ D რედაქციაში „ლაზთა ქვეყნის“ შესაბამისად „ქუეყანა ოსეთისადა“ არის მითითებული, ხოლო B რედაქციაში ზღაწეოსის საეპისკოპოსო „ოსეთის ქვეყანაშია“ დასახელებული. იხ. კეკელიძე კ., ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. IV, თბ., 1957, გვ. 294, 301-302, 324-325.

148 მიტროპოლიტ დიმიტრი როსტოველის თანახმად, მაქსიმე აღმსარებელი და მისი მოწაფეები რომელიღაც სკიითთა ქვეყანაში (ევროპაში), ალანთა სახელდებულ ქვეყანაში გადასახლეს. იხ. Кекелидзе К. С., Сведения... , გვ. 23.

ბის" ფალაგანდიშვილისეული ნუსხის რედაქტორი განმარტავს, ქ. ბოსფორის სახელი იყო. მეორე მხრივ, „მიმოსვლის“ იმ ცნობას, რომელშიც „Αλαμικη χερσα“ და ქალაქი „Φοινικα“ დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში იგულისხმება, ბიზანტიურ პაგოგრაფიულ და ისტორიულ ლიტერატურაში არსებულ ცნობილ ფაქტზე (იმპერატორ დიოკლეტიანეს მმართველობისას ალან-სარმატთა-ბოსფორელთა ლაშქრობა რომის ნინაალმდე და მათ მიერ ლაშქრის სადგომ ბაზად ლაზეთის ტერიტორიის გამოყენება) დაყრდნობით შექმნილი ტრადიცია უდევს საფუძვლად. ასევე, ეს ტრადიცია უდევს საფუძვლად „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორის ცნობასაც, როცა იგი საქართველოს მეფის გიორგი III-ის სანადირო ადგილად „ალანთა ქუეყანა, რომელ არს აფხაზეთის“ ტერიტორიას აცხადებს. თავის მხრივ, ამ ცნობას ეყრდნობა ვახუშტი ბატონიშვილი „ქუეყანა ალანის“ კონკრეტული საზღვრების მითითებისას¹⁴⁹.

რაც შეეხება ფუსტას ციხის მდებარეობას, ჩემი ვარაუდით, ძველ ქართულ საისტორიო წყაროებში მისიმიანეთში (კოდორის ხეობაში) რადგან ასეთი ციხის არსებობა დაფიქსირებული არაა, ამიტომ ხომ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ისევე როგორც ბიზანტიელი ავტორის აგათიას სქოლასტიკოსის (VI ს.) მიერ ლაზეთში მითითებული ონოგურისის ციხე¹⁵⁰, იქნებ „ფუსტაც“ ჩრდილოეთიდან მოსული სარმატ-ალანების მიერ ხის დიდი მარგოლებით შემოსაზღვრული ციხე (გამაგრებული ადგილი) იყო. რის გამოც მან საუკუნეებს ვერ გაუძლო (ბიზანტია-ირანის დაპირისპირებისას იგი, როგორც ჩანს, განახლებას განიცდიდა), მაგრამ მისი სახელი ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერებმა და ამ ჩანაწერებზე დაყრდნობით ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებამ“ და „მიმოსვლამ“ შემოინახა. ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერების ლათინურ ვერსიაში „ფუსტელთა ციხეზე“ (ე. ი. ბოსფორელთა ციხეზე) მითითება, სწორედ ზემოთქმული ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას იძლევა¹⁵¹.

ამრიგად, ყველა ის ციხე, რომლებშიც მაქსიმე აღმსარებელი და მისი მონაფეხები: ანასტასი დიაკონი და ანასტასი აპოკრისიარი იმყოფებოდნენ და გარდაიცვალნენ, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთში – ძირითადად მისიმიანეთში მდებარეობდა. იქ შექმნა ანასტასი აპოკრისიარმა თავისი ჩანაწერები. მასშია მითითებული სქიომარის ციხე რომ „ალანებად ნოდებული ხალხის მახლობლად“, ხოლო მდ. კოდორის შუა წელზე მდებარე ბუკოლუსის ციხე ზემოხსენებულ – ლიტერატურულ ტრადიციაზე დაყრდნობით შექმნილ „ალანთა საზღვრებში“ მდებარეობდა¹⁵². თავის მხრივ, თეოდოსი განგრელი „მოგონებებში“ „ალანთა ტომს“ თუსუმის ციხის ორიენტირად ახსენებს. იგი წერს: „თუსუმის ციხე“ – მდებარეობდა „სოფელ მოქვის ზემოთ აფსილიის მხარის საზღვარზე, პონტოს ზღვის აღმოსავლეთით, კავკასიის მთების ზედ ძირში. ქრისტესმოყვარე აბაზგებისა და ალანთა ტომის მახლობლად, ხუთი სიმიის მანძილზე სოფელ ჯიხახორიდან...“¹⁵³.

როგორც ვხედავთ, მითითება იმის შესახებ ბუკოლუსის ციხე რომ „ალანთა საზღვრებში“ მდებარეობდა უცნაურად ჩანს იმ ავტორისაგან, რომელმაც თეები დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვადასხვა ციხეებში გაატარა. ანასტასი აპოკრისიარი და თეოდოსი განგრელი თვით იმყოფებოდნენ იმ ადგილას (სქიომარის ციხეში), სადაც მაქსიმე აღმსარებელი იქნა დაკრძალული¹⁵⁴ და მათ, ცხადია, იქ არავითარი ოსური (ალანური) მოსახლეობა არ შეხვდებოდათ. სქიომარის ციხე რომ „ალანებად ნოდებული ხალხის მახლობლად“ მდებარეობდა, ამ შემთხვევაში, როგორც აქად. კ. კეკელიძე წერს, „ალანები“ ორიენტირად არის მითითებული, რათა ბიზანტიელ მკითხველს უფრო სრული წარმოდგენა ჰქონოდა იმ ადგილების შესახებ, სადაც მაქსიმე აღმსარებელმა და მისმა მონაფეხებმა სიცოცხლის ბოლო დღეები (ზოგმა წლები) გაატარეს¹⁵⁵. რაც შეეხება ბუკოლუსის ციხის „ალანთა საზღვრებში“ მითითებას, ამ შემთხვევაში უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება ანდრია პირველწოდებულის „ცხოვრებისა“ და „მიმოსვლის“ ავტორები როცა ანდრია პირველწოდებულისა და სიმონ კანანელის მიერ „ალანის“ („ქუეყანა ოვსეთისას“) მოსახლეობის დამოძღვრაზე საუბრობენ, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, მხედველობაში მათ თავიანთ

149 მდ. კოდორის ხეობაში ალანთა მოსახლეობის არსებობა „სრულიად რეალურად“ მოიწინა ნ. აფხაზაძემ. მისი თქმით, სწორედ აქ „უნდა მომხდარიყო ენობრივი ურთიერთგავლენა... ალანურისა მეგრულსა და სვანურთან“ (იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25, შენ. 109). რაც არ გაიზარა ი. კეკელიძე. იხ. მისი, აფხაზეთის „ალანეთი“ ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომისა და რუკების მიხედვით. გორის უნ-ტის შრომათა კრებული. 2014, №2, გვ. 46. ამ საკითხზე ვრცლად იხილეთ: ვ. გოილაძე, ანდრია პირველწოდებულის მისიონერული მოღვაწეობა... თავი VII, VIII.

150 ამ საკითხზე ვრცლად იხ. ვ. გოილაძე, აგათიას სქოლასტიკოსის ცნობა ონოგურისის ციხის შესახებ. ბიზანტიზმლოგია საქართველოში — 3. ტ. I, თბ., 2011, გვ. 137-155; იგივე გამოქვეყნდა იხ. ნიგნში — ვ. გოილაძე, პუნ-თურქები კავკასიაში, თბ., 2008, გვ. 30-43.

151 თუ ასეთი ვარაუდი საბოლოოდ დადასტურდება და ციხის სახელი „ფუსტა“ მისიმიანთა ტერიტორიაზე ბოსფორელთა სამხედრო ბანაკის არსებობას უკავშირდება, მაშინ ამ ციხეს მისიმიანელთა „ციხე-სიმაგრედ“ და სამლოცველოდ ვერ მივიჩნევ (როგორც ამას თ. მიბჰვანი თვლიდა). „ფუსტ“-„ფუსდ“ ტერმინის არსებობა ჩრდილო კავკასიის ხალხებში და სვანურ ყოფაში, ასევე ამ სიტყვასთან დაკავშირებით ნ. მარის მიერ მოტანილი მაგალითები, იმის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ, ეს ტერმინი იბერიულ-კავკასიური ფუძე ენიდან რომ უნდა მომდინარეობდეს.

152 ვახუშტიშვილი ს., თეოდოსი განგრელი, გვ. 42.

153 იქვე, გვ. 50.

154 იქვე, გვ. 42-43, 51. ამ ციხის მდებარეობის შესახებ იხ. იქვე, გვ. 54, შენ. 6, Кекелидзе К. С., Сведения... გვ. 31.

155 Кекелидзе К. С., Сведения..., გვ. 27.

თანადროულად (IX-X სს.) ჩრდილო კავკასიაში არსებული ოსური გაერთიანება ჰქონდათ და არა ახ. წ. I ს-ის 30-40-იანი წლების ჩრდილო კავკასია, სადაც ოსთა წინაპრების სახელმწიფო გაერთიანებები ჯერ კიდევ არ არსებობდა (ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთისაკენ სარმატი აორსებისა და სირაქების შედარებით დიდი ჯგუფების გადაადგილება აღმოსავლეთ ევროპაში ჰუნების გამოჩენის შემდეგ მოხდა). აღნიშნულით უნდა აიხსნას, ეპიფანე კონსტანტინოპოლელი და ნიკიტა პაფლაგონელი ჩრდილო კავკასიაში გადასული ანდრია პირველწოდებულის მიერ დამოძღვრულ ხალხთა შორის ალანებს რომ არ ახსენებენ. აორსების, სირაქების, ალანების და სხვა სარმატული გაერთიანებების ცალკეული წარმომადგენლები ანდრია პირველწოდებულმა, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, მხოლოდ „დიდი სებასტოპოლისის“ არეალში და ბოსფორის სამეფოს ქალაქებში დამოძღვრა. რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში დამკვიდრებულ ოსთა წინაპრებში ქრისტიანობის გავრცელებას, მიუხედავად იმისა, რომ მდ. ყუბანის ზემო ნელზე და თერგის ვაკისზე ჩამოყალიბებული ოსური სახელმწიფო გაერთიანებები ძირძველ ქრისტიანულ ქვეყნებს – ქართლსა და ეგრისს ესაზღვრებოდნენ, მათში ქრისტიანობის გავრცელებას ინტენსიური ხასიათი არ ჰქონია. ოსთა წინაპრებში ქრისტიანობის გავრცელებას, გარდა იმისა, რომ მათი მეურნეობის მომთაბარეული ხასიათი აფერხებდა, ხელშემშლელ პირობას წარმოადგენდა შემდეგიც: როგორც ცნობილია, V ს-ის დასასრულიდან ოსური გაერთიანებების მეზობლად დასავლეთ ციმბირიდან და შუა აზიიდან მოსული სხვადასხვა ჰუნურ-თურქული წარმომავლობის ტომების (ძირითადად: საბირების, ბოლგარების, ავარების და სხვათა) გაერთიანებები იდებდნენ ბინას (ოსთა წინაპრები ზოგჯერ მათ ქვეშევრდომობაში ექცეოდნენ). ეს გარემოება ოსთა წინაპრებში წარმართობას ამყარებდა¹⁵⁶. ასეთ პირობებში მოსახლეობის ფართო ფენებში ქრისტიანობის დამკვიდრება ნელი ტემპით მიმდინარეობდა, მოსახლეობის ზედა ფენების გარკვეული ნაწილი, მართალია, ქრისტიანდებოდა (სწორედ ამ გარემოებამ მისცა საფუძველი VI ს-ის ბიზანტიელ ავტორს პროკოპიოს კესარიელს აბაზგებთან ერთად ოსებიც ქრისტიანებად გამოეცხადებინა) კიდევ, მაგრამ ეს ქვეყნის საერთო ქრისტიანიზაციას არ ნიშნავდა.

VII ს-ის შუახანებში ჩრდილო კავკასიაში ხაზართა კავანატის შექმნამ და ხაზართა მიერ ოსების დამორჩილებამ, ოსთა წინაპრებში ქრისტიანობის გამყარება კიდევ უფრო შეაფერხა. მხოლოდ X ს-ში, ხაზართა კავანატის დასუსტების შემდეგ შეექმნა სათანადო პირობები ოსეთში ქრისტიანობას – იგი სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა. ოსეთის სამეფო კარმა და მმართველმა წრეებმა, მართალია, ქრისტიანობა აღიარეს, თუმცა, იმხანად, როგორც ვნახეთ, თვით ოსეთის მოსახლეობის დაბალმა ფენებმა ოსეთის ტერიტორიაზე ოსეთის ეკლესიის მეთაურის არსებობა არ შეინიშნარეს. ასეთ პირობებში ძნელი წარმოსადგენია, VII ს-ის 60-იანი წლების ოსეთში იმ მონასტრის არსებობა (როგორც ამის შესახებ „ჩრდილო ოსეთის ისტორიაში“ ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი წერენ) ვამტკიცოთ, რომლის წინამძღვარმა გრიგორიმ თეოდოსი განგრელს ანასტასი აპოკრისიარის ჩანაწერი გადასცა. შემთხვევითი არ იყო VII ს-ის 60-იან წლებისათვის ოსეთში ქრისტიანობის შესახებ საუბარი აკად. კ. კეკელიძეს ანაქრონიზმად რომ მიაჩნდა¹⁵⁷.

§ 4. ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება.

ოსეთის ეპარქიის მრევლი

პროკოპიოს კესარიელის (VI ს.) მიერ ოსთა წინაპრების ქრისტიანებად მიჩნევის შემდეგ, ოსეთში ქრისტიანობის გასამყარებლად სათანადო პირობები, როგორც ვაჩვენე, აღარ იყო, მაგრამ ქრისტიანობა არ აღმოფხვრილა. X ს-ის 20-იან წლებში ოსეთის მრევლის კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო კათედრიკალში დაქვემდებარება მოხდა, რაც იმის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ, იმ დროის ოსეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი ქრისტიანობას რომ აღიარებდა. ოსი ხალხის რელიგიურ ცხოვრებაში მომხდარი ამ გარდატეხის შესახებ ცნობა ბიზანტიელ ავტორებთან (ნიკოლოზ მისტიკოსი, ბასილ სოფენელი) გვაქვს.

პროკოპიოს კესარიელის მოღვაწეობის ხანიდან (VI ს. შუახანები) X ს-ის 20-იან წლებამდე – თითქმის 350 წლის განმავლობაში ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელების მხრივ რა პროცესებს ჰქონდა ადგილი, ჩვენ არ ვიცით. ის მასალა, რომელიც, თითქმის, VII ს-ის ოსეთს შეეხებოდა, ზემოთ გავაანალიზე და მათში ოსეთში ქრისტიანობის მდგომარეობის შესასწავლად ხელმოსაყიდი არაფერი აღმოჩნდა.

ოსეთში ქრისტიანობის შესვლისა და ოსი ხალხის გაქრისტიანების საკითხი ცნობილმა ბიზანტინოლოგმა იულიან კულაკოვსკიმ ჯერ კიდევ 1898 წელს სპეციალურ გამოკვლევაში შეისწავლა¹⁵⁸, მაგრამ, სათანადო მონაცემების არარსებობის გამო, მრავალი პრობლემა – მათ შორის სად მდებარე-

156 მოუთითებენ ასევე ჩრდილო კავკასიაში შემოსული თურქული მოდგმის ხალხების ოსთა ეთნოგენეზში მონაწილეობისა და მათი ოსებთან მჭიდრო კულტურულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირების შესახებ. იხ. Лаиранов К. Т., დასახ. ნაშრომი, გვ. 207.

157 Кекелидзе К. С., Сведения, гл. 31. „ჩრდილო ოსეთის ისტორიის“ შესაბამისი ნაწილის ავტორები ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი, როცა მაქსიმე აღმსარებლის შესახებ და VII ს-ის შუახანების ოსეთზე წერენ, აღნიშნავენ: „Можно считать, что в середине VII в. в западной части уже существовало христианство“, მაგრამ — დასძენენ ეს ავტორები, — „По-видимому, речь идет только о христианизации социальных верхов алан“. ИСО, I, гл. 94.

158 Кулаковский, Ю., Христианство у Алан, ВВ, т. I, вып. I и 2, СПб., 1898, гл. 1-18.

ობდა ოსეთში ქრისტიანული ცენტრი, გადაუწყვეტი დარჩა. ი. კულაკოვსკის შემდეგ ოსეთში ქრისტიანობის შესვლისა და გამარჯვების პრობლემის კვლევის საქმეში მნიშვნელოვანი წვლილი პროფ. გ. თოგოშვილმა შეიტანა. ქვემოთ მის თვალსაზრისს წარმოვადგენ. გ. თოგოშვილის სიტყვით, ოსთა გაქრისტიანება, ისევე როგორც ყველა სხვა ხალხისა, ერთდროული აქტი არ იყო. იგი შედეგია ხანგრძლივი პროცესისა. ოსების გაქრისტიანება მაშინ უნდა მომხდარიყო, როცა მის მისაღებად მინაგანი განვითარების თვალსაზრისით პირობები მომწიფებული იქნებოდა. ქრისტიანული რელიგია, – დასძენს გ. თოგოშვილი, – კლასობრივი საზოგადოების რელიგიაა და, ბუნებრივია, იგი მანამდე ვერ გაიკაფავდა გზას, ვიდრე მისი შესაბამისი კლასობრივი ურთიერთობანი არ ჩამოყალიბდებოდა¹⁵⁹. ფეოდალიზმის განვითარებასთან ერთად, ქრისტიანობა ნელ-ნელა იპყრობდა მთელ კავკასიას. ამ მხრივ, ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობამ უკანასკნელ რიგში მიიღო ქრისტიანობა, რადგან აქ ყველაზე ნელი ტემპით ვითარდებოდა ეს ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობა... ოსეთში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხის გასარკვევად რომელიმე მისიონერის, თუნდაც იგი „მოციქული ანდრია“ იყოს, ქადაგების ფაქტს არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა¹⁶⁰. ...

ოსეთში, საერთოდ, ჩრდილო კავკასიის ხალხებში ასე რომ დაგვიანდა ქრისტიანობის გამარჯვება, მხოლოდ ზემოთქმულით არ იყო განპირობებული. ახ. ნ. I საუკუნის დამდეგისათვის იმ სარმატული გაერთიანებებიდან, რომლებიც ჯერ კიდევ მომთაბარეობდნენ, არცერთის კულტურული განვითარების დონე იმ სტადიაზე არ იყო, ქრისტეს მოძღვრებით დაინტერესებულიყვნენ. უფრო მეტიც, ისინი არ იყვნენ მზად მამაპაპეული წარმართული რწმენა-წარმოდგენები უარეყით და ქრისტიანობა ელიარებინათ. გ. თოგოშვილი და, საერთოდ ის მკვლევრები, რომლებიც ოსეთის გაქრისტიანებაზე წერენ, ოსეთში ქრისტიანობის გამარჯვებისათვის მთავარ დაბრკოლებად კლასობრივი საზოგადოების არ არსებობას თვლიან, მაგრამ ამა თუ იმ ხალხის მიერ ქრისტიანობის მისაღებად სულაც არ იყო საჭირო ამ სახელმწიფოში „ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების“ გარკვეული დონე ყოფილიყო. ქრისტიანობა ვრცელდებოდა და სახელმწიფო რელიგიად ცხადდებოდა მართმფლობელურ ქვეყნებშიც და იქაც, სადაც ფეოდალური ურთიერთობანი ფეხს იკიდებდა. ასე იყო ძველ ქართლის სამეფოში. ოსთა წინაპრებისათვის ამ მხრივ უფრო კარგი მაგალითია ყირიმის ნ.-კუნძულზე დამკვიდრებული გოთების გაქრისტიანება. ამ მხრივ, გოთი საეკლესიო მოღვაწის – ულფილას (დაახლ. 311–დაახლ. 383 წწ.) მაგალითიც კმარა. მას წმინდა ნიგნების გარკვეული ნაწილის თარგმნაც კი მიეწერება¹⁶¹. ასევე ადრე გაქრისტიანდნენ მდ. ღუნაის ქვემო წელზე დამკვიდრებული და რომის იმპერიის გავლენაში მოქცეული გერმანული (ოსტგოთები, ვესტგოთები და სხვანი) და სარმატული (ალანები, იაზიგები და სხვანი) ტომების წარმომადგენლები¹⁶², მაგრამ ამ პროცესს, ისე როგორც ქრისტეს მოციქულის ქადაგებას ბოსფორის სამეფოს ქალაქებში მცხოვრები ალან-სარმატებისათვის, საკუთრივ ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრებული ოსთა წინაპრების გაქრისტიანებასთან არავითარი კავშირი არ ჰქონდა. როცა ღუნაისპირეთში გადასული სარმატული ტომების ნაწილი ქრისტიანულ მოძღვრებას გაეცნო, მდ. ყუბანის ზემო წელზე დამკვიდრებული სარმატი სირაქები და მდ. თურგის აუზში შესული სარმატი აორსები ისევე წარმართებად რჩებოდნენ. ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე დამკვიდრებულმა აორსებმა, სირაქებმა (მათთან ერთად ირებმა) ბევრი რამ შეითვისეს აბორიგენი მოსახლეობის რწმენა-წარმოდგენებიდან, რამაც ოსთა წინაპრებში წარმართული ტრადიციები კიდევ უფრო გაამყარა. ზემოთ აღვნიშნე და აქ უნდა გავიმეორო: აღმოსავლეთ ევროპაში პუნების გამოჩენის შემდგომი ხანის ოსთა წინაპრებში წარმართობის კონსერვაციას ხელს ისიც უწყობდა, დასავლეთ ციბირიდან და შუა აზიის ველებიდან გამოსულ და ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების მეზობლად დამკვიდრებულ პუნურ-თურქულ გაერთიანებებში შემავალი ტომებიც რომ წარმართები იყვნენ. IV ს-ის 70-იან წლებში მდ. ეოლგის დასავლეთით გადმოსული პუნების კვალდაკვალ, დასახლებული ტერიტორიებიდან, საუკუნეთა განმავლობაში განუწყვეტელ ნაკადად მოდიოდნენ თურქული და გათურქებული უგორული მოდგმის წარმართი ტომები. მათი გარკვეული ნაწილი ჩრდილო კავკასიაში ოსების მეზობლად აგრძელებდა მომთაბარეობას და შემდეგში თანდათან ბინადარ ცხოვრებაზე გადადიოდა. ამ პროცესს ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა არა მარტო IX ს-ის 20-იან წლებამდე – ოსეთის მოსახლეობის ზედაფენების მიერ ქრისტიანობის აღიარებამდე, შემდგომ ხანაშიც.

159 თოგოშვილი გ., საქართველო-ოსეთის..., გვ. 109. თვალსაზრისი იმის შესახებ, პირველად მოსახლეობის ზედა ფენები რომ ქრისტიანდებოდა, ხოლო ხალხის მასები კიდევ დიდხანს წარმართებად რჩებოდნენ, საყოველთაოდ მიღებულია. იხ. Рыбаков Б. А., Алексеев Л. В., Киевская русь. СИЭ, т. 7, სექტა 225.

160 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 110.

161 იხ. სტ. ულფილა, ქსე, ტ. X, თბ., 1986, გვ. 141.

162 იმ ხალხთა შორის, რომლებმაც ღუნაისპირეთში ქრისტიანობა მიიღეს, ალანებიც უნდა ყოფილიყვნენ. მაგრამ ამ აქტმა მათ კულტურაზე დიდად არ იმოქმედა. როგორც ი. კულაკოვსკი წერს „Алань не поддавалась влиянию римской культуры и не сливалась с местным населением“. პრევიტური სილვანი, – დასძენს ი. კულაკოვსკი, – 439–451 წლებში აღნიშნავდა: „В своих характеристиках различных варварских племен и противопоставлении того или другого достоинства последних современным христианам, не находит у алан ни одной похвальной черты, в лишь отмечает их грабительскую жадность и бесстыдные нравы“. Кулаковский Ю., Аланы по сведениям..., გვ. 39–40.

ოსეთის მოსახლეობის ფართო ფენების ქრისტიანობისაკენ შემობრუნება, როგორც ითქვა, ოსებზე გაბატონებული ხაზართა კავანატის დასუსტების (რაც კიევის რუსეთის სამთავროს გაძლიერებით იყო განპირობებული) შემდეგ იწყება. როგორც ცნობილია, VIII ს-ის დამდეგიდან ხაზარებმა თავიანთ ხელქვეით მოაქციეს ჩრდილო კავკასია, აზოვის ზღვისპირეთი, ყირიმის ნ.-კუნძულის დიდი ნაწილი, რუსეთის სამხრეთით მდებარე ველები მდ. დონის ქვემო დინებაზე (იხ. СИЭ, т. 15, ст. хазария). ასეთ ვითარებაში, ცხადია, ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები როგორც აბორიგენი, ისე მოსული თურქულენოვანი ხალხები ხაზართა ხელქვეით მოექცნენ (ამის შესახებ პირდაპირი მითითებაა ხაზართა კავანატის იოსების წერილში)¹⁶³. თვით წარმართ ხაზარებში (ბიზანტიასთან კარგი ურთიერთობის დროს) VIII ს-ში, მართალია, ქრისტიანობა გავრცელდა (შეიქმნა სამიტროპოლიტო 7 ეპარქიით), მაგრამ იმავე ხანებში არაბები ცდილობდნენ ხაზარებში ისლამი დაენერგათ. VIII საუკუნეშივე ხაზართა ნაწილმა – ჩრდილო დაღესტანში იუდაიზმი მიიღო. IX ს-ის დამდეგს იუდაიზმი სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა¹⁶⁴. ასეთი ვითარების მიუხედავად, ხაზართა ქვეშევრდომობაში მოქცეულ ოსურ მოსახლეობაში ქრისტიან მისიონერთა შესვლა როგორც ბიზანტიიდან, ისე საქართველოდან ჭირდა. მას შემდეგ, რაც კიევის რუსეთის მთავარმა იგორმა (912–945 წწ.) ხაზარეთზე გავლით 913 და 943 წლებში კასპიის ზღვის სანაპიროსაკენ ილაშქრა¹⁶⁵, ხოლო, 964/965 წლებში კიევის მთავარმა სვიატოსლავ იგორის ძემ (დაახლ. 945–972 წწ.) მდ. ვოლგისაკენ ლაშქრობისას დაანგრია ხაზართა ქალაქები: იტილი და სემენდერი, აიღო ქ. სარკელი, ხაზართა კავანატი განადგურების პირამდე მივიდა¹⁶⁶. შექმნილი გარემოებით კარგად ისარგებლეს ოსური სახელმწიფოების მესვეურებმა და ხაზართა ბატონობისაგან თავი გაითავისუფლეს, ბიზანტიის იმპერიის მხარდაჭერის მოსაპოვებლად კურსი ქრისტიანობისაკენ აიღეს.

იმ დროის ოსეთზე ბიზანტიის იმპერატორი კონსტანტინე VII პორფიროგენეტი (გარდ. 959 წ.) წერდა: „ალანების მმართველს შეუძლია ეომოს ხაზარებს, რადგან უკანასკნელის 9 კლიმატი (რაიონი) უშუალოდ მათ ეკუთვნის. ალანებს შეუძლიათ ააოხრონ ისინი და დიდი ზიანი მიაყენონ“¹⁶⁷.

კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობა იმის შესახებ, ალანების მმართველს რომ შეუძლია ხაზარებს ეომოს, სწორედ ხაზართა იმპერიის დაშლის შემდგომ ხანაზე მიუთითებს. ხაზართა კავანატის დასუსტების შემდეგ ჩრდილო კავკასიაში არსებული ოსური სახელმწიფო გაერთიანებები თანდათან მძლავრ პოლიტიკურ ძალად ჩამოყალიბდნენ. ჩრდილო კავკასიაში მიმდინარე პროცესი – ხაზართა კავანატის დასუსტებისა და ოსური გაერთიანებების გაძლიერებისა, ბიზანტიის მმართველ წრეებს მხედველობიდან არ გამოპარვიათ. ჯერ კიდევ X ს-ის დამდეგიდან ბიზანტიის საეკლესიო წრეებში კვლავ დადგა დღის წესრიგში, ხელი შეეწყო ოსეთში ქრისტიანობის გამყარებისათვის და, ამ გზით, ჩრდილო კავკასიაში მოსახლე ერთ-ერთ მრავალრიცხოვან ხალხზე თავიანთი გავლენა გაეძლიერებინათ¹⁶⁸.

ოსურ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული მითითებით, 921–925 წლებში ქრისტიანობა ოსეთში ოფიციალურ რელიგიად იქნა გამოცხადებული. ამ აქტს ისინი კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის (901–907, 912–925) და აფხაზთა მეფის – გიორგი II-ის (922–957 წწ.) სახელებთან აკავშირებენ¹⁶⁹.

იმ მასალას თუ ჩავუყვირდებით, რაც ჩვენ ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილებსა (მინერელი გიორგი მეორისადმი) და „მატიანე ქართლისაჲ“ მეფე გიორგი II-ის შესახებ გვაქვს, ოსეთში ქრისტიანობის საბოლოო გამარჯვება სწორედ მის დამსახურებად უნდა ჩავთვალოთ. მაგრამ საქმე ისაა, რომ „მატიანე ქართლისას“ ავტორი როცა გიორგი II-ის დამსახურებაზე მოგვითხრობს, ოსეთში ქრისტიანობის გასაძლიერებლად მის მიერ გატარებულ ღონისძიებებზე და ოსეთის მრევლისათვის წინამძღვრის დადგენის საქმეში მისი ღვაწლის შესახებ არაფერს გვამცნობს. ამ თხზულების ავტორის სიტყვით, აფხაზთა მეფე გიორგი „იყო... სრული ყოველითა სიკეთითა, სიმკნითა და ახოვნებითა; ღმრთის-მოყვარე... უმეტეს ყოველთა მაშენებელი ეკლესიათა, მონაყალე გლახაკთა. უხვ და მდბაღლი, და ყოველთა კეთილითა და სათნოებითა სრული. ამან განაგნა და განანყუნა ყოველნი საქმენი მამულსა და სამეფოსა მისსა: ალაშენა საყდარი ჭყონდიდისა, შექმნა საეპისკოპოსოდ, და განაშენა იგი ნაწილითა სიმრავლითა წმიდათა მარტყლითათა“¹⁷⁰.

„ღმრთის-მოყვარე... უმეტეს ყოველთა ეკლესიათა მაშენებელ“ გიორგი მეორეს „მატიანე ქართლისას“ ავტორი, მართალია, „აფხაზთა მეფედ“ მოიხსენიებს, მაგრამ იგი იმ დროის ერთ-ერთი ძლიერი

163 ИСО, I, гл. 82–83; Коковцов П. К., Еврейско-хазарская переписка..., гл. 101–102.

164 Артамонов М. И., Хазарский каганат. СИЭ, т. 14, М., 1974, с. 483–484.

165 Рыбников Б. А., Алексеев Л. В., Киевская Русь, СИЭ, т. 7, М., 1965, с. 225.

166 Артамонов М. И., Хазарский Каганат. СИЭ, с. 484.

167 თოგომეილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 114.

168 იქვე. ხაზართა კავანატის დანგრევის შემდეგ ჩრდილო კავკასიაში ოსური გაერთიანების სახით ახალი პოლიტიკური ძალა გამოიკვეთა. მას უკვე ანგარიშს უნებდნენ და მასთან ურთიერთობის დამყარებას ცდილობდნენ მეზობელი სახელმწიფოები (თოგომეილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 117).

169 იქვე, გვ. 114–115.

170 მატიანე ქართლისა, გვ. 265.

მმართველი იყო. გიორგი II-ის ზეობისას აფხაზთა სამეფომ პოლიტიკური სიძლიერის ზენიტს მიაღწია. მის სამეფოში შედიოდა ქართლი (რომლის ერისთავად თავისი უფროსი ძე კონსტანტინე, შემდეგ მეორე ძე – ლეონი დასვა), ერთხანს შეიერთა კახეთის სამეფოც. გიორგი II-ის გავლენა ერცელდებოდა ტაო-კლარჯეთში და საქართველოს ფარგლებს გარეთაც¹⁷¹. ასეთი ძლიერი მმართველის ცდა – მეზობელ ოსეთში ქრისტიანობის დანერგვით იქ თავისი გავლენა გაეცვლებინა, მოსალოდნელი იყო, მაგრამ ოსეთში ქრისტიანობის გამარჯვების შესახებ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილები რომ არ გეჰქონდეს, ჩვენ არ გვეცოდინებოდა, როგორც პროფ. ზ. ანჩაბაძე წერს, გიორგი II-ის ხელშეწყობით X ს-ის დასაწყისში „ალანთა ქვეყანაში“ ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად რომ გამოცხადდა¹⁷². ნიკოლოზ მისტიკოსის მიერ გიორგი მეორისადმი გამოგზავნილი სამი წერილიდან (გიორგი სახელით მხოლოდ მესამე – №162 წერილში იხსენიება¹⁷³), ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა № 46 და № 51 წერილები. № 46 წერილში ნიკოლოზ მისტიკოსი გიორგი II-ს „უზემთავესსა და ჩვენს საყვარელ შვილს, აბაზგიის ბრწყინვალე მთავარს“ უწოდებს. ამავე წერილში იგი ალანთის არქიეპისკოპოსს „სახელის გარეშე იხსენიებს“¹⁷⁴. რაც შეეხება № 51 წერილს, ის ჩვენი გამოკვლევისათვის რადგან უფრო მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს, ქვემოთ ამ წერილის ტექსტიდან შედარებით დიდ ამონარიდს წარმოვადგენ.

„აბაზგიის ბრწყინვალე მთავარს“

„შენმა ღვთისმოსავობამ და უმწიკლო ქცევამ, ღვთის კაცო, აღგვიძრა სიყვარული შენდამი... შენი ღვთისმოსავობის საბუთია შენი ღვთისწიერი სწრაფვა, რომელიც გამოიჩინე და იჩენ, რომ ალანთა ტომი იხსნა და ჭეშმარიტება შეაცნობინო. ჩვენ შევითყვეო ზოგიერთებისაგან, რომლებმაც შეისწავლეს შენი ეპეკაცობანი, რომ შენ ღვთის ცნების მიხედვით დიდი ამაგი დასდე და განანათლე ალანთის მმართველი და ყველა ისინი, ვინც მასთან ერთად ღირსი გახდა წმინდა ნათლისღებისა... საკმარისია შენი სტუმართმოყვარეობა, მზრუნველობა და სხვა ყოველგვარი ნუხილი, რომელიც შენ გამოიჩინე სულით და გულით ჩვენი შვილის, ღვთიუფსაყვარელესი არქიეპისკოპოსის მიმართ...“¹⁷⁵.

ოსთა ქვეყანაში ქრისტიანობის ასაღორძინებლად გიორგი II-ის მიერ გატარებულ ღონისძიებებს რომ წარმატება მოჰყოლია, ეს შემდეგიდანაც ჩანს. როგორც აკად. ს. ყაუხჩიშვილი წერს, ნიკოლოზ მისტიკოსს, იმპერატორ ლევ VI-სთან ერთად, დაუმუშავებია „ახალი დებულება“ (Νέα τακτικά) კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შემავალ კათედრათა განრიგებისა“ და მისი ერთ-ერთი ადრესატია „ალანთის არქიეპისკოპოსი პეტრე“¹⁷⁶.

ამრიგად, ქართულ და ბიზანტიურ წყაროთა მონაცემებიდან ნათელი გახდა, X ს-ის 20-იან წლებში ოსეთის მრევლის წინამძღოლად არქიეპისკოპოსი პეტრე ყოფილა დადგენილი, მაგრამ რომელ ეკლესიას ექვემდებარებოდა იგი, სად იყო არქიეპისკოპოსის რეზიდენცია?

ნიკოლოზ მისტიკოსისა და ბასილ სოფენელის (მის მიერ შედგენილ „ნოტიცია X“-ში 61-ნომრად მითითებულია „ალანთის სამიტროპოლიტი“¹⁷⁷) ცნობებზე დაყრდნობით გ. თოგოშვილმა განაცხადა: „ახლად მოქცეული ოსეთი კონსტანტინოპოლის საპატრიარქომ თავის ეპარქიათა სიაში მოაქცია და რუსეთის შემდეგ 61-ე ადგილს იკავებდა“¹⁷⁸.

ახლა ენახოთ, როგორაა გადმოცემული XI-XIII საუკუნეების ოსეთში ქრისტიანობის მდგომარეობა „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ პირველ ტომში (რუსულ ენაზე). ამ მონაცემთა ავტორები – ე. კუზნეცოვი და თ. გურიევი წერენ: ალანთის დასავლეთ ნაწილში, მართალია, VII საუკუნეში დაიწყო ქრისტიანობის შეღწევა, მაგრამ როგორც მრავალი ფაქტიდან ჩანს, იმხანად ალანთაში ქრისტიანობის პროცესს მყარი სოციალური ბაზა არ ჰქონდა. X ს-ში, როცა ალანეთზე შემცირდა ხაზართა გავლენა და ხაზარებს ძეგლებურად აღარ შეეძლოთ ხელი შეეშალათ ალანეთში ქრისტიანობის გავრცელებისათვის, თანაც ახლად ჩამოყალიბებულ ფეოდალთა კლასს ქრისტიანობა ესაჭიროებოდა, ალანთა ქრისტიანობის ინიციატორად კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი გამოვიდა. მან ალანეთში პირველი მისიონერები პატრიარქობის დასაწყისშივე (901-907 წწ.) გამოგზავნა. როგორც ჩანს, მაშინ – X ს-ის პირველ ათწლეულში იქნა ორგანიზებული კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოსადმი დაქვემდებარებული ალანეთის საარქიეპისკოპოსო კათედრა (იხსენიება 911 წელს გარდაცვლილი ლევ VI ბრძენის „წესდებამი“), რაც მონუმბოს არა მარტო ქრისტიანობის წარმატებას ალანთა შორის, არამედ ქვეყნის პოლიტიკური წონის ზრდასაც¹⁷⁹.

171 ანჩაბაძე ზ., გიორგი II. ქსე, ტ. 3, თბ., 1978, გვ. 159.

172 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 115.

173 ნიკოლოზ მისტიკოსი, გვ. 215.

174 იქვე, გვ. 212-213.

175 იქვე, გვ. 214.

176 იქვე, გვ. 209, 210-211.

177 იქვე, გვ. 210; ბასილ სოფენელი. გეორგიკა, IV, II, გვ. 144.

178 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 116.

179 ИСО, I, გვ. 113-114.

ავტორთა თქმით, არის მონაცემები, რომლებიც მოწმობენ აფხაზთა მეფის გიორგი II-ის (920-955 წწ.)¹⁸⁰ გარკვეულ როლზე დასავლეთ ალანთა ქრისტიანობაზე მოქცევის საქმეში¹⁸¹. ამის შემდეგ ავტორები იმონებენ ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილებს და ასკენიან: მონათლული იქნა ალანთა მმართველი, როგორც ჩანს, მასთან ერთად ქრისტიანობა მიიღო იმ ფეოდალთა ნაწილმა, რომლებიც უშუალოდ მეფის გარემოცვაში იყვნენ. ქრისტიანობის გავრცელებამ, – დასძენენ ავტორები, – გამოიწვია დიდი საეკლესიო მშენებლობა ზემო ყუბანში – დიდი ზელენჩუკის, თებერდისა და ყუბანის ხეობებში იგება აღმოსავლეთ ბიზანტიის არქიტექტურასთან გენეტიკურად დაკავშირებული მონუმენტური გუმბათიანი ტაძრები, რომლებშიც შეინიშნება გარკვეული კავშირები X-XI საუკუნეების აფხაზეთის ტაძრებთან. XI საუკუნიდან დასავლეთ ალანიის ქალაქებსა და დასახლებებში მასობრივად ჩნდება მცირე ზომის ერთაფსიდიანი ადგილობრივი სამრევლო ეკლესიები, თუმცა არის უფრო დიდფართიანი ეკლესიებიც, მაგალითად, ბაზილიკა ილიჩევსკის ნაქალაქარზე, მდ. ურუპის მარჯვენა ნაპირზე. ყველაფერი ეს, ასევე მათ გარშემო არსებული ქრისტიანული სამარხები მოწმობენ ალანეთში ქრისტიანობის გავრცელებას¹⁸².

როგორც ეს ავტორები წერენ, დასავლეთ ალანიის ქრისტიანიზაციის თანადროულად, ქვეყნის აღმოსავლეთ ნაწილში მისიონერული მოღვაწეობა გაშალა მეზობელმა საქართველომ. რის შედეგადაც აღმოსავლეთ ალანიის მთებში XI ს-ში ჩნდება კომპოზიციურად ტიპიური ქართული მცირე დარბაზული ეკლესიები, რომელთა ინტერიერები შემკულია ქართული ხელოვნებისათვის დამახასიათებელი ფრესკებით. თუმცა, – დასძენენ ავტორები, – ქართული ეკლესიის გავლენის ზონა ალანეთზე დიდი არ იყო, მხოლოდ დასავლეთით – მდ. არდონის ზემო ნელით შემოიფარგლებოდა¹⁸³.

ამრიგად, ვ. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის ზემომოტანილი მსჯელობიდან გამომდინარე, მთლიანად ოსეთში – განსაკუთრებით კი მისი დასავლეთი ნაწილის თითქმის ყველა ქალაქსა და სოფელში აიგო ეკლესია, ზოგან გუმბათიანი ტაძარიც კი, რაც მთელი ქვეყნის ქრისტიანიზაციას გულისხმობს. მაგრამ, როგორც ამ ავტორთა შემდგომი თხრობიდან ჩანს, ოსეთში ქრისტიანული მოსახლეობის პარალელურად ჯერ კიდევ მრავლად ყოფილან წარმართები. ვ. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის თქმით, არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის, რომ ოსეთში ახალი რელიგიის შესვლისას, ქვეყანაში იყო მოსახლეობა, რომელიც მხარს უჭერდა ტრადიციულ წარმართულ პოლითეიზმს. შემთხვევითი არაა X საუკუნის არაბი ავტორის – იბნ რუსთეს მითითება „ალანთა მეფე გულით ქრისტიანია, მაგრამ მისი სამეფოს ხალხი წარმართი და თაყვანს სცემენ კერპებს“. ასეთი ცნობა, – დასძენენ ეს ავტორები, – X საუკუნის ანონიმი სპარსელი ავტორის მონაცემებით დასტურდება. წერილობითი წყაროები და არქეოლოგიური მასალა მოწმობს – წარმართობა ალანიაში საბოლოოდ ვერ იქნა დაძლეული ქრისტიანობის მიერ. უფრო მეტიც, წარმართული მსოფლმხედველობის ელემენტები ოსებმა შეინარჩუნეს მონღოლთა თავდასხმების შემდეგაც საუკუნეთა განმავლობაში¹⁸⁴.

ქვეყანაში, სადაც მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი წარმართებად რჩებოდა, XII საუკუნიდან კი, როცა დაიწყო ქვეყნის ფეოდალური დაქუცმაცებულობა, ცხადია, ისედაც სუსტად ფეხმოკიდებული ქრისტიანული რწმენა და ქრისტიანული წეს-ჩვეულებები გაქრობის პირამდე მივიდოდა. როგორც ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი წერენ, XIII ს-ის პირველ ნახევარში კონსტანტინოპოლიდან ოსეთში ჩასული ახალი ეპისკოპოსი თეოდორე წერილში კონსტანტინოპოლის პატრიარქის გერმანე მეორისადმი¹⁸⁵, ნათლად აღწერს „იმ უბედურებას, რაც ოსმა ხალხმა გადაიტანა: ფეოდალური შინაბრძოლები, სისხლის აღება, სიკვდილის გამოშვები სხვადასხვა გარემოებანი. დაბოლოს, წარმართობის გაძლიერებამ და მისმა შეტევამ აღმოფხვრის პირას მისულ ქრისტიანობაზე, თეოდორეს საფუძველი მისცა ეთქვა: „ალანები მხოლოდ სახელით არიან ქრისტიანები“¹⁸⁶.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქის გერმანეს მიერ ოსეთის მღვდელმთავრად დადგენილი თეოდორე როცა თავის ეპარქიაში ჩავიდა (ეს ის დრო იყო, როცა ოსეთში მონღოლები ბატონობდნენ), ქვეყანაში მწვავე სოციალური ვითარება იყო. თავისთავად ცხადია, მონღოლთა ბატონობა წარმართობის პოზიციებს ამყარებდა. ქრისტიანული მოსახლეობა თანდათან იზინებდა ქრისტიანულ წეს-ჩვეულებებს, რის გამოც ქრისტიანული რიტუალების შესრულებისას ისინი თანმიმდევრულები არ იყვნენ.

ნიკოლოზ მისტიკოსისა და ოსეთის პირველი მღვდელმთავრის პეტრეს მოღვაწეობიდან თითქმის 300 წლის შემდეგ ოსეთი დომინიკანელმა მონაზონმა იულიანემ მოინახულა. როგორც ტექსტის კომენტარშია ნათქვამი, იულიანე და მისი გამყოლები 1236 წელს ტამანის ნ.-კუნძულზე მდებარე ქ. ტმუტარა-

180 აფხაზთა, უფრო სწორად, საქართველოს მეფის – გიორგი II-ის ზეობის წლებად ქართულ მეცნიერებაში 922-957 წლებია მიღებული. იხ. ზ. ანჩაბაძის დასახ. წერილი.

181 НСО, I, გვ. 114.

182 იქვე.

183 იქვე, გვ. 115.

184 იქვე, გვ. 114-115.

185 გერმანეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ტახტი 1222-1240 წლებში ეყრა.

186 НСО, I, გვ. 115.

კანიდან გაემგზავრნენ მდ. ყუბანის ზემო წელისაკენ, სადაც ოსთა დასახლებაში მოხვდნენ და მათთან რამდენიმე დღე გაატარეს. ოსთა ყოფის შესახებ მან საინტერესო ცნობები დაგვიტოვა.

როგორც იულიანე წერს, მან და მისმა მხლებლებმა „ელებში, სადაც მათ არც ხალხი შეხვდათ და არც სახლები იყო, ცამეტდღიანი მოგზაურობის შემდეგ მიაღწიეს ალანთადად ნოდებულ ქვეყანას. რომლის მცხოვრებნი იყვნენ ნარევი ქრისტიანებისა და წარმართებისა“. ამის შემდეგ იულიანე მოგვითხრობს ოს მთავართა შორის დაპირისპირებასა და მუდმივ ომზე, სამუშაოდ ხალხი ჯგუფებად რომ დადიოდა შეიარაღებული, მუშაობდნენ დიდიდან საღამომდე – მთელი კვირის განმავლობაში, კვირა დღის გამოკლებით. ამ დღეს კი რელიგიის გამო იმდენად პატივს სცემდნენ, რომ იარაღის გარეშე შეეძლოთ გარეთ სიარული. კვირა დღეს იმასაც არ ერიდებოდნენ, ვისაც მშობლები დაუბოცეს ან მის წინააღმდეგ რაიმე ბოროტება ჩაიდინეს. ისინი, ვინც ქრისტიანებად თელიდნენ თავს, შემდეგ ჩვეულებას იცავდნენ: არც სეამდნენ და არც ჭამდნენ იმ ჭურჭლიდან, რომელშიც შემთხვევით თავი მოკვდებოდა ან საიდანაც ძალი შეჭამდა, სანამ ეს ჭურჭელი არ იქნებოდა ნაკურთხი მღვდლის მიერ. ვინც სხვაგვარად მოიქცეოდა, ეკლესიიდან განკვეთდნენ. ჯვარი იმდენად პატივცემული იყო მათში, რომ ღარიბს, ისე უცხოელს, რომელსაც შესაძლებლობა არ ჰქონდა მრავალი მცველი ჰყოლოდა, საკმარისი იყო ჯოხზე ჯვარმამაგრებულს ევლო, იგი ხელშეუხებელი იყო¹⁸⁷.

არანაკლებ საინტერესოა ფლამანდიელი მოგზაურის ვილემ რუბრუკის ჩანაწერები ოსებში ქრისტიანობის შესახებ. როგორც ნიგნისადმი დართულ კომენტარებშია აღნიშნული, ვილემ რუბრუკის ოსებს 1253 წელს ქერჩის ნ.-კუნძულზე შეხვდა, სადაც იმხანად ჯერ კიდევ მრავლად ცხოვრობდნენ ისინი¹⁸⁸. რუბრუკის სიტყვით, სამების დღესასწაულის წინაღუდს მათთან მივიდნენ ალანები, რომლებიც იქ ასებად იწოდებოდნენ. ისინი იყვნენ ბერძნული აღმსარებლობის ქრისტიანები, ჰყავდათ ბერძენი ღვთისმსახური, ჰქონდათ ბერძნული დამწერლობა, მაგრამ ბერძნების მსგავსად არ იყვნენ სქიზმის მომხრენი – პატივს სცემდნენ ყველა ქრისტიანს. მათ მოგვითხრობს მოხარბული ხორცი, – წერს რუბრუკი, – და გვთხოვს გვეჭამა მათი მომზადებული საკვები, გველოცა მათი ერთი მიცვალებულისათვის. მე მათ ვუთხარი, რომ ახლა ასეთი დიდი ქრისტიანული დღესასწაულის წინ ხორცის ჭამა არ შეიძლებოდა, აუხსენი ამ დღესასწაულის მნიშვნელობა, რამაც ისინი ძალიან გაახარა, რადგან ქრისტეს სახელის გარდა ქრისტიანული წეს-ჩვეულებების შესახებ არაფერი იცოდნენ¹⁸⁹.

§ 5. ოსეთის ეპარქიის ცენტრის მდებარეობის საკითხი

მდ. ყუბანის ზემო წელზე არსებული ერთ-ერთი ოსური დასახლება, სადაც იულიანე იმყოფებოდა, როგორც ითქვა, იმ ადგილის ნაწილი იყო, სადაც აღმოსავლეთ აზოვისპირეთიდან სარმატი სირაქების გადანაცვლების შემდეგ დასავლეთ-ოსური გაერთიანება („დასავლეთი ალანთა“) ჩამოყალიბდა. ისტორიკოსთა მტკიცებით, „დასავლეთი ალანთა“ კულტურულად უფრო დანიშნაურებული იყო (ამ მხარეში, მდ. დიდი ზელენჩუკის ნაპირას იქნა მიკვლეული ბერძნული ანბანით შესრულებული ოსური წარწერა), ვიდრე მდ. თერგის ვაკისზე სარმატ აორსთა მიერ შექმნილი გაერთიანება („აღმოსავლეთი ოსეთი“). „დასავლეთი ალანთა“, როგორც ოსი ისტორიკოსები წერენ, ბიზანტიის გავლენაში იყო მოქცეული და მასში ქრისტიანობაც ბიზანტიიდან შევიდა. მაგრამ ამ მხარის მმართველისა და მცხოვრებთა გაქრისტიანებაში რატომ შეასრულა გადამწყვეტი როლი აფხაზთა მეფემ გიორგი II-მ?

კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი მას ხომ იმიტომ უქებდა „ღვთისმოსაობას“ და „ღვთისნიერ სწრაფვას“, მან რომ „განანათლა ალანთა მმართველი და ყველა ისინი, ვინც მასთან ერთად ღირსი გახდა წმინდა ნათლისღებისა“¹⁹⁰. თუ ეს ასე იყო, მაშინ ქრისტიანობის ძირითად დოგმებს დასავლეთ ოსეთის მოსახლეობა წმინდა ნიგნის ქართული თარგმანის მეშვეობით უნდა გაცნობოდა. ამ შემთხვევაში საყურადღებოა გ. თოგოშვილის მიერ „იუსტინიანეს ტაძრად“ მიჩნეული „იუს-ტუარი“ ქართულ „იესოს ჯვარს“ რომ უნდა ნიშნავდეს (იხ. ზემოთ).

ასე რომ, მდ. ყუბანის ზემო წელის მიმდებარე ტერიტორიები ოსური სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების ერთ-ერთი არეალი იყო. იქვე ყალიბდებოდა დასავლეთ ოსური ეთნოსი და გ. თოგოშვილი ოსეთის ამ ნაწილში სამართლიანად ვარაუდობს „ალანთა სამიტროპოლიტოს“ (ბასილ სოფენელის ნოტიციებში ოსეთის ეკლესიის მეთაური მიტროპოლიტად იწოდება) ცენტრის არსებობას. მაგრამ საისტორიო წყაროებში ოსეთის რელიგიური ცენტრის მდებარეობის შესახებ მინიშნება არაა. უფრო მეტიც, დანამდვილებით არ ვიცით ყუბანის ზემო წელზე არსებული საკმაოდ ძლიერი ოსური გაერთიანების დედაქალაქის სახელი.

187 Рассказ римско-католического миссионера доминиканца Юлиана..., ნიგნბი – Остияны глазами русских иностранных путешественников (XIII-XIX вв.). Орджоникидзе, 1967, გვ. 12–13; Кулаковский Ю., Христианство у алан, გვ. 9.

188 Рассказ римско-католического..., комментарии, გვ. 298, № 2.

189 იქვე, გვ. 13. სამების დღესასწაული აღნიშნება აღდგომიდან 50-ე დღეს მაისსა და ივნისში. იხ. Троица 2. ნიგნბი – Краткий научно-атеистический словарь, М., 1969, გვ. 690–691.

190 ნიკოლოზ მისტიკოსი, გვ. 214.

ახლად გაქრისტიანებული ოსეთის რელიგიური ცენტრის დადგენა აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა 1952 წელს კონსტანტინოპოლის პატრიარქის – ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილების ქართული თარგმანის გამოცემისას სცადა. მისი დაკვირვებით, ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილში არსებული ცნობიდან გამომდინარე, ოსეთის მიტროპოლიტის ადგილსამყოფელი მეათე საუკუნეში, როგორც ჩანს, თვით ოსეთის ტერიტორიაზე არ არსებობდა. მისი თქმით, არსად არ არის ნაჩვენები, თუ სად იყო ალანიის არქიეპისკოპოსის კათედრა. არც ნიკოლოზ მისტიკოსის მონაწილეობით შედგენილ ახალ ეკთესისში იხსენიება სახელდებით ალანთა არქიეპისკოპოსი¹⁹¹. ამის შემდეგ ს. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს: როგორ შეიძლება ადამიანმა წარმოიდგინოს, რომ: 1. X საუკუნის დასაწყისში ალანებმა მიიღეს ქრისტიანობა; 2. ალანებს ჰყავდათ არქიეპისკოპოსი, რომელთანაც პირადი მინერ-მონერა ჰქონდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს ნიკოლოზ მისტიკოსს; 3. ამ არქიეპისკოპოსს უშუალო ხელმძღვანელობას უწევდა, თვით ნიკოლოზის თქმით, აფხაზთა მეფე გიორგი, – „და მოუხედავად ყველაფერი ამისა, ალანთა არქიეპისკოპოსი არ იყოს მოხსენებული საეკლესიო კათედრათა იმ ნუსხაში, რომლის შემდგენელია თვით პატრიარქი ნიკოლოზ მისტიკოსი? რასაკვირველია, ამის წარმოდგენა ყოვლად შეუძლებელია“¹⁹². „ამავე დროს, – განაგრძობს ს. ყაუხჩიშვილი, – ჩვენს ყურადღებას იპყრობს შემდეგი გარემოება: საეკლესიო კათედრათა იმ ახალ განრიგებში (Νέα τακτικά), რომელიც შედგენილია 901–907 წლებში ნიკოლოზ მისტიკოსის უშუალო მონაწილეობით, მოხსენებულია ერთი ახალი საეპისკოპოსო კათედრა – 34 ἡ Σατωριούπολις და ეს კათედრა მოხსენებულია ყველა შემდგომ ნუსხაში: კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროინდელში – 36. ἡ Σατωριούπολις, იოანე ციმისხის დროინდელში – 36. Ἐπαρχία [სახელწოდება ხელნაწერში აკლია], ἡ Σατωριούπολις (იხ. აგრეთვე ზემოთ, ეკთესისების ბერძნულ ცხრილში, ნოტიციები X ბ, X გ, და გვ. 232). „სოტერიუპოლისი“, – დასძენს ს. ყაუხჩიშვილი, – როგორც ჩანს, არის აფხაზეთის ქალაქი ბიჭვინთა. ვისი არქიეპისკოპოსი შეიძლება იყდეს ამ დროს, მთელი X საუკუნის მანძილზე, ბიჭვინთის ბერძნულ კათედრაზე?“

„დასავლეთ საქართველოს ჰქონდა წინათ ორი საარქიეპისკოპოსო კათედრა, სებასტოპოლის-ცხუმისა და ნიკოფსისისა, რომლებიც IX საუკუნის მეორე ნახევრამდე კონსტანტინეპოლის პატრიარქს ექვემდებარებოდნენ, ხოლო შემდეგ მცხეთის საკათალიკოსოს დაუკავშირდნენ და ამიტომაც ისინი აღარ იხსენიებიან Νέα τακτικά-ში. მამასადამე, ამ დროს – X საუკუნეში, აღარ შეიძლება ბიჭვინთაში იჯდეს აფხაზთა ან ლაზთა (და საერთოდ, ქართველთა) არქიეპისკოპოსი, კონსტანტინეპოლის პატრიარქის ხელქვეითი. დავერჩენია მხოლოდ ვიფიქროთ, რომ სოტერიუპოლის – ბიჭვინთაში ზის კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ხელქვეითი არქიეპისკოპოსი ალანებისა. XI საუკუნის ეკთესისში კი, როგორც ჩანს, X ნოტიციიდან (იხ. გეორგიკა, IV, II, გვ. 144) ალანიას ცალკე სამიტროპოლიტო კათედრა მიუღია“¹⁹³.

აკად. ს. ყაუხჩიშვილის დასკვნა, X ს-ის დამდეგს ალანთა საეპისკოპოსოს ცენტრი ბიჭვინთაში რომ უნდა ყოფილიყო, არ გაიზიარეს „ჩრდილო ოსეთის ასსრ ისტორიის“ ავტორებმა. ე. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის თანახმად, X ს-ის დამდეგიდან ოსეთის რელიგიური ცენტრი დასავლეთ ოსეთში მდებარეობდა – ეს იყო მდ. დიდი ზელენჩუკის ხეობაში მდებარე ერთ-ერთი უდიდესი და საინტერესო (ახლა ნაქალაქარი) „ნიჟნი არხიზი“. არქეოლოგიურ მასალაზე დაკვირვებით, ქალაქი IX ს-ის ბოლოს უნდა წარმოქმნილიყო და ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო იგი ჩქარა დანიშნაურდა. ქვეყანაში ქრისტიანობის გამარჯვებასთან ერთად ამ ქალაქში დაიწყო ეკლესიების, მათ შორის ქალაქის ჩრდილოეთით „ალანიის ეპარქიის კათედრალის“ მშენებლობა და X ს-ის დამდეგს ის გახდა ახლად ჩამოყალიბებული „ალანიის ეპარქიის“ ცენტრი – „ალანიის მიტროპოლიტის“ რეზიდენცია. ეს ტაძარი უდიდესი იყო შუა საუკუნეების ჩრდილო კავკასიაში. ამ საკათედრო ტაძრის მშენებლობის თანადროულად, თვით ქალაქში მოსახლეობისათვის აშენდა სხვა ტაძარი. ტაძრებს, ბიზანტიელი ხუროთმოძღვრების ხელმძღვანელობით ადგილობრივი ხელოსნები აშენებდნენ“¹⁹⁴.

ე. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის საბოლოო დასკვნა ასეთია (ციტატა მომყავს რუსულ ენაზე): „Концентрация крупных купольных храмов, одноапсидных церквей и часовен, христианских кладбищ, эпиграфических памятников греко-византийского происхождения в Нижнем Архызе позволяет считать, что именно здесь находился центр Алаиской епархии и резиденции алаиских митрополитов до второй половины XIV в. Следовательно, этот город в X–XII вв. был и административно-политическим центром Алании, а также ее важным культурным центром“¹⁹⁵.

ამრიგად, X ს-ის დამდეგიდან მოკიდებული XIV ს-ის მეორე ნახევრამდე „ნიჟნი არხიზი“ დასავლეთ ოსეთის ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ ცენტრად (ე. ი. ოსეთის დედაქალაქი იყო) და „ალანიის ეპარქიის“ გამგებელთა რეზიდენციად არის მიჩნეული.

191 ნიკოლოზ მისტიკოსი. გეორგიკა. IV, II, ს. ყაუხჩიშვილის შენ. № 1, გვ. 217.

192 იქვე.

193 იქვე, გვ. 218.

194 ИСО, I, გვ. 117.

195 იქვე.

თავი XIV. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო და ოსათის (ალანიის) პაპარქია IX-X საუკუნეებში

როგორც ენახეთ, კონსტანტინოპოლის პატრიარქის – ნიკოლოზ მისტიკოსისა და აფხაზთა (საქართველოს) მეფის გიორგი II-ის ძალისხმევით X ს-ის 20-იან წლებში ოსეთის სამეფო კარმა და დიდებულებმა (ასევე, ალბათ, მოსახლეობის ნაწილმა) ქრისტიანობა აღიარა¹ – ეს აქტი ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებად ითვლება². იმ დროიდან ოსეთის ეპარქია პონტოს დიოცეზში შედიოდა და კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს დაექვემდებარა³. შესაბამისად, ოსეთის ეპარქიის შესახებ მწირი, მაგრამ საინტერესო ცნობები სწორედ კონსტანტინოპოლის პატრიარქებისა და საპატრიარქოს სინოდალურ აქტებში გვაქვს. ეს მასალა სათანადოდ გააანალიზა ი. კულაკოვსკიმ. ოსეთის ეპარქიის შესახებ ზოგიერთ, ჩვენთვის საინტერესო ცნობას მის ნაშრომიდან მოვიტან და მათ ჩემი თვალთახედვითაც გავაანალიზებ.

აკად. ს. ყაუხჩიშვილი, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, შექმნისთანავე ოსეთის ეპარქიის ცენტრად სოტერიუპოლისს თვლიდა⁴. ი. კულაკოვსკის კი X–XII საუკუნეებში ოსეთისა და სოტერიუპოლისის ეპარქიის არსებობა ეჭვებოდა. მისი თქმით, XIV ს-ის ბიზანტიელი ავტორის ნიკიფორე კალისტას თხზულებაში, მართალია, არის ცნობა იმპერატორ ალექსი კომნენოსის მმართველობისას (1081–1118) ამ ორი ეპარქიის ფორმალური გაერთიანების შესახებ, მაგრამ ეს ცნობა წინააღმდეგობაში მოდის იმ მონაცემებთან, რომელიც გვაქვს ეპისკოპოს თეოდორეს 1240 წლის „ალანურ წერილში“. თეოდორე, – წერს ი. კულაკოვსკი, – როცა თავისი ეპარქიისაკენ მიემართებოდა, კონსტანტინოპოლიდან ჩავიდა ხერსონში (ყირიმში). – ე. გ.), შემდეგ ქ. ბოსფორში, ე. ი. ქერჩში და იქიდან უნდა გამგზავებულიყო თავის სამწყსოში, მაგრამ მას ნაპირზე გადასვლის ნება არ დართეს. ამიტომ, სადღაც კავკასიის სანაპიროზე გადავიდა და მხოლოდ 60 დღის მძიმე გზის შემდეგ მიადგა თავის სამწყსოს. როგორც ჩანს, მან გაიარა რომელიღაც მთიანი გადასასვლელი, რომელიც ზღვისპირა აბაზგიას ოსეთთან აკავშირებდა. იმხანად ოსეთისა და აბაზგიის ეპარქიები რომ გაერთიანებულნი ყოფილიყვნენ, – დასძენს ი. კულაკოვსკი, – ეპისკოპოსი თეოდორე შემოვლითი გზის მაგივრად, ტრაპიზონიდან მივიდოდა სოტერიუპოლისში – სადაც აბაზგიის კათედრა იყო. ამ ქალაქში ჩასული თეოდორე უკვე თავის ეპარქიაში იქნებოდა⁵.

იმის უარსაყოფად, IX ს-ის დამდეგიდან სოტერიუპოლისი – ბიჭვინთა რომ „ალანიის ეპარქიის“ ცენტრი იყო, ი. კულაკოვსკის ზემოთხაზილი მსჯელობა დამაჯერებელი არაა. ალექსი კომნენოსის (1080–1118) დროინდელი ცნობა ნიკოლოზ მისტიკოსის ცნობების დადასტურებაა და მათი უარყოფა არ შეიძლება, თუმცა ი. კულაკოვსკი მაინც იმ აზრისაა, დასახელებული ეპარქიები გვიან რომ გაერთიანდნენ. მისი სიტყვით, ეს იყო ნორმალური მოვლენა და მის შესახებ ცნობაა კონსტანტინოპოლის პატრიარქის 1347 წლის საბუთში⁶. მასში ნათქვამია: პატრიარქ იოანე აპრის⁷ წინამორბედმა რაღაც მოსაზრებით სოტერიუპოლისის კათედრაზე დაადგინა „განსაკუთრებული ეპისკოპოსი“. რის გამოც ოსეთის მიტროპოლიტმა პროტესტი განაცხადა და თავისი უფლებების შესახებ პატრიარქს სათანადო დადგენილება და ოქრობეჭედი წარუდგინა. მათში მითითებული იყო ადრიდანე ამ კათედრათა გაერთიანების შესახებ⁸. ოსეთის მიტროპოლიტის მიერ წარდგენილ საბუთში ამ ეპარქიათა გაერთიანება შემდეგით იყო ახსნილი (მომაქვს რუსული თარგმანი): „Митрополия аланская вовсе не имеет собственной архиепископской кафедры по той причине, что народ ея ведет пастушеской образ жизни“. მოტანილი ტექსტის ბერძნულ დედანში რადგან მითითებული არის, რომ ეს ხალხი იყო „Ο ἐνοὺς νομαδικός“, ი. კულაკოვსკი შემდეგში „пастушеской образ жизни“-ს შესაბამისად სამართლიანად მიუთითებს იმდროინდელი ოსეთის მოსახლეობის ცხოვრების მომთაბარე წესზე (кочевьям народ). სწორედ მოსახლეობის მომთაბარე ცხოვრების წესის გამო არ იყო ოსეთში სამიტროპოლიტო კათედრის ფუნქციონირებისათვის სათანადო პირობები.

კონსტანტინოპოლის პატრიარქს (ე. ი. იოანე აპრის?) მხედველობაში მიუღია წარდგენილი საბუთები და დაუდგენია: მომავალში დაურღვევლად დაეცვათ ძეგლისძეგელი მდგომარეობა ამ კათედრათა ერთი-

1 ი. კულაკოვსკი ოსი ხალხის ცხოვრებაში მომხდარ ამ გარდატეხას მიტროპოლიტ პეტრეს და მონაზონ ექვთიმეს დამსახურებად თვლის. იხ. Кулаковский Ю., Христианство у алан, გვ. 7.

2 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 114–115; ИСО, I, გვ. 113–114.

3 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 11; ბასილი სოფენელო, ნოტიცია X, გეორგიკა, IV, II, გვ. 144.

4 „ალანიის სამიტროპოლიტო“ პირველად იხსენიება 61 ნომრად X ნოტიციაში.

5 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 12.

6 იქვე.

7 ი. კულაკოვსკი იოანე აპრის პატრიარქობის წლებს არ ასახელებს. ჩემი ვარაუდით, მას მხედველობაში ჰყავს იოანე XIV კალეკასი (1334 წლის თებერვალი–1347) (იხ. Grumel V., დასახ. ნაშრომი, გვ. 437). ე. გრუმელთან იოანე კალეკასის წინამორბედ კათალიკოსად დასახელებულ ისაიეს კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო ტახტი 1323–1332 წლის 13 მაისამდე ეყრა (იხ. გრუმელის დასახ. ნაშრომი, გვ. 437) და 1392 წლის 13 მაისიდან 1334 წლის თებერვლამდე – ე. ი. ნელინადზე მეტი ხნის განმავლობაში ვის ეყრა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო კათედრა, არ ჩანს. ამიტომ უნდა ვივარაუდოთ: ოსეთის მიტროპოლიტი ან ესაიეს მიერ იყო დადგენილი, ან კონსტანტინოპოლის ლათინი პატრიარქის – კარდინალის (1332 წლის 13 აპრილი – 1335) (გრუმელი ვ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 440) მიერ.

8 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 12.

ნობის შესახებ და ოსეთის მიტროპოლიტის სოტერიუპოლისის ტიტულიც ეტარებინა⁹. განაწყენებულმა, შემდეგ კი თავის უფლებებში აღდგენილმა მიტროპოლიტმა ლავრენტიმ, – ნერს ი. კულაკოვსკი, – მონაწილეობა მიიღო იმ კრების მუშაობაში, რომელმაც ვარლამისა და აკინდინის მწვალებლობა დაგმო და კრების დადგენილებაზე ხელი ასე მოაწერა: „Ο ταπεινός μητροπολίτης πάσης Ἀλανίας και Σαυτοισυπόλεως και υπέρτατος λαοφύλαξ“¹⁰.

კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოდან გამოსულ 1347 წლის საბუთში, როგორც ვნახეთ, ლავრენტი თავს ალანეთისა (ოსეთის) და სოტერიუპოლისის მიტროპოლიტად ასახელებს და ტექსტიდან იგულისხმება, რომ ოსეთში სათანადო პირობების არარსებობის გამო მისი რეზიდენცია კვლავ სოტარიუპოლისი – ბიჭვინთა იყო. მაგრამ, აკად. ს. ყაუხჩიშვილის ზემოთხსენებულ მოსაზრებასთან (მისი მტკიცებით, XI ს-დან ოსეთს ცალკე სამიტროპოლიტო კათედრა ჰქონდა) ერთად ვ. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის იმ მასალას თუ გავიხსენებთ, რომელშიც „ნიჟნი არხიზი“ X ს-ის დამდეგიდან ოსეთის ეპარქიის ცენტრი იყო, ლავრენტის თავი სოტერიუპოლისის მიტროპოლიტად აღარ უნდა წარმოედგინა. მაგრამ 1347 წლის დოკუმენტში ლავრენტი თავს სწორედ ალანიისა და სოტერიუპოლისის მიტროპოლიტად ასახელებს – როგორც ამ საბუთშია ნათქვამი, ლავრენტის საკუთარივე ოსეთის ტერიტორიაზე რეზიდენცია იმიტომ არ ჰქონდა, ქვეყნის მოსახლეობა მომთაბარე ცხოვრებას რომ ეწეოდა...

XIV ს-ში „ალანიის ეპარქიისა“ და სოტერიუპოლისის ეპარქიების გაერთიანებათა შესახებ ი. კულაკოვსკის თვალსაზრისი გაიზიარეს ვ. კუზნეცოვმა და თ. გურიევმა, მაგრამ სხვა ნიუანსით. მათი თქმით, სოტერიუპოლისი ალანიის ეპარქიასთან XIII ს-ში იქნა შეერთებული. ისინი ამ აქტს კონსტანტინოპოლის პატრიარქის გერმან II-ის (1222–1240) სახელთან აკავშირებენ. მათი თქმით, თავისი კავკასიური ეპარქიის მდგომარეობით შენუხებულმა კონსტანტინოპოლმა მოახდინა მისი რეორგანიზაცია ჯერ XIII ს-ის ბოლოს, შემდეგ 1347 წელს. რის შედეგადაც ბიჭვინთის სამიტროპოლიტო ალანიასთან იქნა შეერთებული¹¹.

როგორც მასალებიდან ჩანს, თეოდორეს დროინდელ ოსურ მოსახლეობაში ქრისტიანობის მდგომარეობა, მართლაც, მძიმე ყოფილა. XIII ს-ის 20/30-იან წლებში კონსტანტინოპოლიდან ყირიმში ჩასულმა თეოდორემ ხერსონის მახლობლად ტავრიდაში ნახა თავისი თანამემამულეები (ჩემი ვარაუდით, ეს ხალხი აორსებისა და სირაქების შთამომავლები უნდა ყოფილიყვნენ) და მათი დამოძღვრა დაიწყო. თეოდორეს უფრო მძიმე მდგომარეობა მის ძირითად ეპარქიაში – ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ ოსებში დახვდა. ი. კულაკოვსკის თქმით, იქაური მცხოვრებლები მხოლოდ სახელით იყვნენ ქრისტიანები. როგორც თეოდორეს წერილიდან ჩანს, ოსებს ყველგან პყავდათ მღვდლები ადგილობრივი ხალხისაგან და ისინი უკანონოდ იყვნენ დასმულნი ამ თანამდებობებზე. ხანგრძლივი ყოყმანის შემდეგ გადაწყვიტა, ისინი ხელმეორედ ეკურთხებინა¹².

ოსეთში არსებული მდგომარეობის შესახებ თეოდორემ 1240 წელს გაგზავნილ წერილში (ესაა „Аланское послание“)¹³ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს მოახსენა. წერილის შინაარსიდან გამომდინარე, ქვეყანაში არსებულ ვითარებას ვ. კუზნეცოვი და თ. გურიევი ასე ახასიათებენ: „Прибывший в Аланию в первой половине XIII в. из Константинополя новый епископ Феодор в своем „Послании“ патриарху Германию II ярко описывает „бедствия, одолевшие аланский народ, – феодальные междоусобицы, кровную месть и „прочие виды смертей“, оживление язычества и его наступление на остатки христианства. „Аланы христиане только по имени“, – жалуется Феодор“¹⁴.

ერთი საუკუნის შემდეგ, ქრისტიანობა ოსეთში კიდევ უფრო დამძიმებულია. 1347 წლის წერილში, როგორც ვნახეთ, ოსეთის მიტროპოლიტი უკვე ოსეთის მოსახლეობის „ნომადურ“ (მომთაბარე) ცხოვრებაზე უთითებს და ნერს აღნიშნულის გამო „ალანების სამიტროპოლიტოს საერთოდ არა აქვს საკუთარი არქიერის კათედრა“¹⁵.

ზემოთ ვ. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის დასკვნა მოვიტანე – მათი მტკიცებით, X ს-დან მოკიდებული XIV ს-ის მეორე ნახევრამდე „ნიჟნი არხიზი“ დასავლეთ ოსეთის ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ ცენტრთან (ე. ი. ეს ქალაქი ოსეთის დედაქალაქი იყო) ერთად, ოსეთის ეპარქიის მიტროპოლიტის რეზიდენცია იყო, და იმავდროულად სოტერიუპოლისი „ალანიის ეპარქიისადმი“ იქნა მიერთებული.

როცა „ნიჟნი არხიზის“, როგორც ოსეთის დედაქალაქისა და სამიტროპოლიტო ცენტრის შესახებ ვსაუბრობთ, შემდეგი კითხვები ისმის:

9 იქვე.

10 იქვე.

11 ИСО, I, გვ. 115.

12 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 9.

13 ამ წერილს 1225 წლის დამდეგითაც ათარილებენ. იხ. Сметанин В., „Византийское Общество во XIII-XIV вв. по данным эпистографии“, Свердловск, 1987, გვ. 87, შენიშვნა.

14 ИСО, I, გვ. 115. ბიზანტიელ სწავლულ კანონიკთან თეოდორ ბალსამონთან (XII ს.) ოსეთის მიტროპოლიტი საუბრობდა მის ეპარქიაში სასულიერო პირების ქორწინების შესახებ. იხ. Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 11.

15 Кулаковский Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 13.

1. ქალაქი, რომელშიც ოთხი საუკუნის განმავლობაში მრავალი დიდი გუმბათიანი ტაძარი, ერთად-სიდიდანი ეკლესიები, სამრეკლოები, სასახლეები, სასაფლაოები და უამრავი სხვადასხვა კულტურული დაწესებულება იყო, რატომ დარჩა უცნობი მეზობელი ხალხების – მ. შ. ქართველებისათვის?

2. ისეთი კულტურული და ქრისტიანული ცენტრის მქონე ქვეყნის დედაქალაქში, როგორადაც ე. კუზნეცოვმა და თ. გურიევმა „ნიჟნი-არხიზი“ წარმოგვიდგინეს, წარმართული სასაფლაოები აღარ უნდა ყოფილიყო, ხოლო მრეველი ქრისტიანულ რიტუალებში ისეთი გაუცნობიერებელი, როგორადაც იულიანეს და რუბრუკისის ჩანაწერებით ჩვენ ოსური მოსახლეობა და მრეველი წარმოგვიდგა;

3. XI ს-ის დამდეგიდან „ნიჟნი არხიზი“ რადგან „ალანიის ეპარქიის“ ცენტრი იყო, თავისთავად იგულისხმება, რომ იმ დროიდან მოკიდებული აფხაზთა ქვეყანაში (საქართველოს სამეფოში) მდებარე სოტერიუპოლისის (ე. ი. „ალანიის ეპარქიის“ ცენტრს IX საუკუნის დამდეგიდან X ს-ის დამდეგამდე) „ალანიის ეპარქიასთან“ არავითარი კავშირი აღარ უნდა ჰქონოდა. მაგრამ, თუ X ს-ის შემდეგაც სოტერიუპოლისისა და ალანიის ეპარქიები კვლავ ერთად იყო (იხ. ქვემოთ), მაშინ, საქართველოს სამეფოში შემავალ ბიჭვინთას და მისი ეპარქიის მოსახლეობას და თვით ამ ქალაქს ე. კუზნეცოვი და თ. გურიევი რა საფუძველზე აცხადებენ „ალანიის ეპარქიისადმი“ მიერთებულად?¹⁶

მართლაც, უცნაურად გამოიყურება კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოდან გამოსულ მასალებში სოტერიუპოლისის – ბიჭვინთა კვლავ „ალანიის ეპარქიის“ მიტროპოლიტის რეზიდენციად რომაა დასახელებული. ი. კულაკოვსკის კვალდაკვალ ე. კუზნეცოვსა და თ. გურიევს 1347 წელს „ალანიის ეპარქიასთან“ სოტერიუპოლისის – ბიჭვინთის მიერთება კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს მიერ გატარებულ ისეთ რეორგანიზაციად – ადმინისტრაციულ რეფორმად მიაჩნიათ, რომელსაც მდგომარეობის გამოსწორება აღარ შეეძლო. ამ ავტორთა სიტყვით, ეპარქია, რომელმაც ას წელზე მეტ ხანს იარსება, უკანასკნელად 1366 წლის კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს აქტებში იხსენიება. რის შემდეგაც მასზე არავითარი ცნობა აღარ არის¹⁷.

ალანიის (ოსეთის) ეპარქია, რა თქმა უნდა, IX ს-ის 20-იან წლებში, ახლადმოქცეული ოსეთის მრევლის საცთომპყრობლად ნიკოლოზ მისტიკოსის მიერ მიტროპოლიტ პეტრეს დადგენისთანავე შეიქმნა და ამ ეპარქიის არსებობას დასახელებული ავტორები რატომ განსაზღვრავენ ასი წლით, გაუგებარია. ასეთი მტკიცებისას მათ მხედველობაში თუ წარმოშობით ალანი (ოსი) თეოდორეს (იგი კონსტანტინოპოლის პატრიარქის გერმან II-ის – 1222–1240, თანამედროვე იყო) მმართველობის შემდგომი ასი წელი აქვთ, ეს ხანა, მართლაც, 1347 წელს კონსტანტინოპოლში გაგზავნილი წერილის ავტორის მღვდელთმთავრობამდე მოვა. ე. კუზნეცოვმა და თ. გურიევმა რატომ სთქვეს უარი იმ მასალაზე, რომლებშიც 1347 წლის შემდგომი ან თეოდორეს წინადადრინდელი ოსეთის ეპარქიის ისტორიაა გადმოცემული, ჩემთვის აუხსენილია, ასევე ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე რატომ მიუთითებენ ალანიის ეპარქიასთან საქართველოს სამეფოს ტერიტორიაზე არსებული „ბიჭვინთის ეპარქიის“ მიერთების შესახებ?

ზემოთ არაერთხელ ვაჩვენე, სოტერიუპოლისი – ბიჭვინთა ჯერ კიდევ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ნიკოლოზ მისტიკოსის (IX ს-ის 20-იანი წლები) დროიდან რომაა მიჩნეული „ალანიის ეპარქიის“ ცენტრად. იმხანად ბიჭვინთა (თავისი მრეველით) რადგან მცხეთის საკათალიკოსოს ექვემდებარებოდა, ივარაუდება, რომ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის მიმართ ასეთ დათმობაზე აფხაზთა (ქართველთა) მეფე გიორგი II უნდა წასულიყო, რადგან, როგორც ეს მისადმი გამოგზავნილი ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილებიდან ჩანს, სწორედ მან შეასრულა დიდი როლი ოსეთის სამეფო კარისა და მმართველი ზედაფენის გაქრისტიანებაში (ეს აქტი ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებადაა მიჩნეული). ასეთი გამონაკლისი გიორგი II-მ თუ დაუშვა, მეორე მხრივ სოტერიუპოლისი, მართლაც, ბიჭვინთაა და ეს ქალაქი გახდა მიტროპოლიტ პეტრეს და მის მომდევნო მღვდელთმთავართა რეზიდენცია X ს-ის დამდეგამდე, ეს იმის მტკიცების საფუძველს არ იძლევა, საქართველოს სამეფოში (მცხეთის საკათალიკოსოში, შემდეგ საპატრიარქოში) შემავალი ბიჭვინთა თავისი მრეველით ოსეთის მიტროპოლიტ პეტრეს სამწყსოდ მივიჩნიოთ, 1347 წლიდან კი, როგორც ე. კუზნეცოვი და თ. გურიევი ამტკიცებენ, მისი ალანიის ეპარქიასთან მიერთებაზე მიუთითოთ.

აკად. ს. ყაუხჩიშვილი სოტერიუპოლის – ბიჭვინთას ალანიის მიტროპოლიტისათვის მხოლოდ დროებით რეზიდენციად თვლიდა და ფიქრობდა, რომ XI ს-დან (როცა X ნოტიციაში ალანიის სამიტროპოლიტო იხსენიება) ოსეთის საეკლესიო ცენტრი თვით ოსეთში იყო (ასეთად ე. კუზნეცოვსა და თ. გურიევს X ს-ის

16 როცა დაინტერესდი – ე. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის ზემოთხსენებული მტკიცებას როგორ გამოეხმაურნენ ქართველი ისტორიკოსები, 1987 წლის (ამ წელს გამოიცა ИСО, II) შემდეგ გამოცემულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩაიხივე, მაგრამ: ზ. პაპასკირს (წარკეცივით თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან. I, თბ., 2004, თავი IV), ჯ. გამახარიას (აფხაზეთი და მართლმადიდებლობა. I ს. – 1921 წ., თბ., 2005), ლ. ახალაძეს (წარკეცივები საქართველოს ისტორიიდან. აფხაზეთი. უძველესი დროიდან დღემდე, თბ., 2007, თავი V, VII) და აკად. მ. ლორთქიფანიძეს (აფხაზეთი და აფხაზეთი, თბ., 2012, გვ. 24, ამ წიგნს 2013 წელს აკად. ს. ჯანაშიას პრემია მიეკუთვნა) ე. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის მტკიცებისათვის ყურადღება არ მიუქცევიათ.

17 ИСО, I, გვ. 115–116.

დამდეგიდან „ნიენი არხიზი“ მიაჩნიათ¹⁸), მაშინ, როგორ უნდა აიხსნას, ბიზანტიის იმპერატორმა ალექსი I კომნენოსმა (1081–1118) ეს ეპარქიები რომ გააერთიანა, 1347 წლიდან კი სოტერიუპოლისი ისევ ოსეთის ეპარქიის ცენტრი გახდა. ასეთი „ეროვრგანიზაცია“, მართალია, იმ დროინდელ ოსეთში სათანადო პირობების არსებობით იყო ნაკარნახები (ივარაუდება მონღოლთა მიერ „ნიენი არხიზის“ დანგრევა¹⁹, ხოლო ოსეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილის ნომადურ ცხოვრებაზე დაბრუნება), მაგრამ მაინც უცნაური ჩანს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, IX საუკუნის 20-იანი წლებიდან, თითქმის ალანის ეპარქიის არსებობის მთელ მანძილზე, სოტერიუპოლისი – ბიჭვინთა ოსეთის რელიგიური ცენტრი იყო, მაგრამ ეს უძველესი საეპისკოპოსო (როგორც ცნობილია, ბიჭვინთის ეპისკოპოსი 325 წელს ნიკეის I მსოფლიო საეკლესიო კრებას ესწრებოდა) იმავდროულად ხომ აფხაზეთის კათალიკოსის (მას „ბიჭვინთის კათალიკოსსაც“ უწოდებდნენ) რეზიდენცია (აფხაზეთის კათალიკოსის საკათედრო ტაძარი ანდრია მოციქულის საყდრად იწოდებოდა) იყო²⁰.

ბიჭვინთა რომ აფხაზეთა სამეფოს საკათალიკოსო ცენტრი იყო, ამის შესახებ საისტორიო წყაროებში სათანადო მასალა გვაქვს, მაგრამ ბიჭვინთას რომ სოტერიუპოლისი ეწოდებოდა და ეს ქალაქი ალანის (ოსეთის) ეპარქიის ცენტრიც იყო, ქართულ წყაროებში ამის შესახებ არავითარი მითითება არაა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, „მატიანე ქართლისას“ ავტორი გიორგი II-ის საქმეთა დახასიათებისას, ოსეთის გაქრისტიანების საქმეში მის დამსახურებაზეც არაფერს წერს. ამიტომ ხომ არ ცდებიან ის ავტორები, რომლებმაც კონსტანტინე პორფიროგენეტის მიერ დასახელებული „სოტერიუპოლისი ციხე“ (καστεριον Σωτηριουπολιδεα) ბიჭვინთად მიიჩნიეს?

აფხაზეთის ისტორიის მეკვლევრები, როგორც ზემოთ შევნიშნე, ჩემ მიერ დასმულ საკითხზე არაფერს წერენ. ამ პრობლემატურ საკითხს მათ თავი აარიდეს, თუ იცოდნენ კონსტანტინე პორფიროგენეტის მიერ დასახელებული „სოტერიუპოლისი ციხის“ ბიჭვინთასთან გაიგივება მცდარი იყო, ამის შესახებ არაფრის თქმა არ შემიძლია. ფაქტი ისაა, რომ „ჩრდილო ოსეთის ისტორიის“ სათანადო თავის ავტორები 1347 წლიდან ბიჭვინთა – სოტერიუპოლისი ოსეთის ეპარქიასთან შეერთების შესახებ წერენ. მეორე მხრივ, ქართულ ისტორიოგრაფიაში დიდი ხნის წინ ყოფილა უარყოფილი ბიჭვინთა რომ იგივე სოტერიუპოლი იყო – ამ მიკვლევის ავტორი პაულე ინგოროყვაა. ქვემოთ სანამ მის მტკიცებულებებს წარმოვადგენ, კონსტანტინე პორფიროგენეტის (გარდ. 959 წ.) ცნობას და მის ინტერპრეტაციას გადავცნობთ.

შავი ზღვის ირგვლივ მცხოვრები ხალხების განსახლების აღწერას კონსტანტინე პორფიროგენეტი ასე ასრულებს – „ალანისა და აბაზგიისა ვიდრე სოტერიუპოლისი ციხემდე“²¹. მისივე ცნობით, „მდინარე ნიკოფსიდან მოკიდებული ზღვის ნაპირი ვიდრე სოტერიუპოლისამდე, 300 მილის მანძილზე, უჭირავს აბაზგიის ქვეყანას“²².

ამ კონტექსტში დასახელებულ სოტერიუპოლისი ციხეს (როგორც ს. ყაუხჩიშვილი წერს, სოტერიუპოლისი საეპისკოპოსო კათედრა იხსენიება სხვადასხვა ჩამონათვალში²³) ლექსიკოგრაფი Z. Pape – აფხაზეთის ქალაქად მიიჩნევდა, ზოგის აზრით, სოტერიუპოლისი სებასტოპოლისი – ცხუმი იყო, ხოლო K. Dieterich-ი და ი. კულაკოვსკი მას ბიჭვინთასთან აიგივებდნენ²⁴, შესაბამისად, ი. კულაკოვსკის კვალდაკვალ აკად. ს. ყაუხჩიშვილმა სოტერიუპოლისი – ბიჭვინთა IX ს-ის დამდეგიდან XI საუკუნემდე ალანების არქიეპისკოპოსის საჯდომად მიიჩნია²⁵. თუმცა მას დასახელებულ ავტორთა მიერ ბიჭვინთასთან სოტერიუპოლისის გაიგივება მთლად დამაჯერებლად არ ეჩვენებოდა, ამიტომ იქვე მოუთითა: „ასეთ ვითარებაში, ცხადია, სოტერიუპოლისის საკითხი დამატებით კვლევა-ძიებას მოითხოვს“²⁶. ამას ს. ყაუხჩიშვილი 1952 წელს გამოცემულ გეოგრაფიკის შუოთხე ტომში (ნაკვ. II) წერდა. 1954 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში პ. ინგოროყვამ კი აღნიშნა: ხშირია შემთხვევა, როდესაც ერთიდაიგივე გეოგრაფიული სახელწოდება მიემართება სხვადასხვა პუნქტს და გვხვდება სხვადასხვა მხარეში. ამიტომ „სოტერიუპოლი“ (პ. ინგოროყვა სოტერიუპოლის ასე უწოდებს

18 გ. თოგოშვილის თანახმად, მდ. ყუბანის სათაის რაიონებში, სადაც ბიზანტიური გაელენა იყო, 10-მდე ტაძრის ნაშთი შემორჩა. მისი მტკიცებით, ასეთი ნაშთებით განსაკუთრებით მდიდარია მდ. ზელენჟუის ხეობა. ამ ვიწრო ხეობაში დარჩენილია 7 კმ-ზე გაჭიმული ნაქალაქარი. ამ ნაქალაქარში რამდენიმე ტაძრის ნაშთი ყოფილა, რომელთაგან 3 განსაკუთრებით კარგადაა შემონახული. ერთი მათგანი 1889 წელს ტაძრად აქციეს. ამ ტაძარს ალანთა სამიტროპოლიტო ტაძრად მიიჩნევენ (იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 235–236). როგორც ჩანს, გ. თოგოშვილს მხედველობაში „ნიენი არხიზის“ ნაქალაქარი აქვს.

19 შეიძლება მონღოლთა მიერ „ნიენი არხიზის“ ალყის შესახება მოთხრობილი იტალიელი მისიონერის პლანო კარპინის იმ ცნობაში, რომელშიც ალანთა მიწაზე ერთი ციხის 12-წლიანი ალყის შესახება მოთხრობილი (იხ. Путешествие в восточные страны Платона Карпини и Рубрика. М., 1957, გვ. 57; ИСО, I, გვ. 127). 1278 წლის 8 თებერვალს იერიშით აღებული იქნა და გადაწვეს „ოსთა სახელგანთ ქალაქი“ დედაიკოვი (ИСО, I, გვ. 129). როგორც რ. კიქნაძე წერს, მონღოლები მტრულად იყვნენ განწყობილნი ქალაქების მიმართ. ჩინგიზ ყაენის საადათო სამართალში შეტანილი იყო სპეციალური მოთხოვნა ქალაქის კედლების დანგრევის შესახებ (ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან. თბ., 1957, გვ. 165).

20 ლომინაძე ბ., აფხაზეთის საკათალიკოსო, ქსე, ტ. 2, თბ., 1977, გვ. 31.

21 გეოგრაფია IV, ნაკვ. II, გვ. 224.

22 იქვე, გვ. 233.

23 იქვე, გვ. 218–219, შენიშვნა.

24 იქვე, გვ. 233–234, შენიშვნა.

25 იქვე, გვ. 218, შენიშვნა.

26 იქვე, გვ. 235, შენიშვნა.

და ქვემოთ მეც ამ ფორმით წარმოვადგენ – ვ. გ.) შესაძლოა არსებულიყო როგორც აფხაზეთში ისე სხვაგანაც. ეს მოსალოდნელია ისეთი სახელწოდების მიმართ, როგორიცაა „სოტიროპოლი“ – ბერძნული Σωτήρ ნიშნავს მაცხოვარს (ქრისტეს) და Σωτηρία – მაცხოვრის ქალაქი, მაცხოვარია. სახელწოდება წარმოდგება ქალაქში არსებული მაცხოვრის სახელობის ეკლესიისაგან²⁷. წყაროების განხილვა არ ტოვებს არავითარ ეჭვს იმაში, რომ საძიებელი ქალაქი სოტიროპოლი არ იყო არც სებასტოპოლი-ცხუმი და არც ბიჭვინთა. სოტიროპოლის საეკლესიო ოლქი მრავალგზის მოიხსენიება საისტორიო წყაროებში სამუშაო საუკუნეთა მანძილზე და ოფიციალურად მას ყოველთვის სოტიროპოლი ან სოტიროპოლის სამიტროპოლიტო ეწოდება²⁸, ხოლო იმავე ხანის წყაროებში აფხაზეთის ბიჭვინთა ყოველთვის მოიხსენიება ბიჭვინთად ან ბიჭვინთის საკათალიკოსოდ და არასოდეს მას არ ეწოდება სოტიროპოლი. წყაროებიდან, – დასძენს პ. ინგოროყვა, – ისიც ირკვევა, რომ სოტიროპოლის საეკლესიო ოლქი მე-10 საუკუნიდან მოკიდებული მე-13 საუკუნის ჩათვლით კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოში შედიოდა (იხ. ნოტიციები №№ 6, 7, 8, 9, 14, 15), ხოლო აფხაზეთის საეკლესიო ოლქი ჯერ კიდევ IX ს-ის 30-იან წლებში გამოეყო კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს და ქართლის საკათალიკოსოს დაუკავშირდა. მას შემდეგ დასავლეთ ქართული ეკლესია (მასთან ერთად აფხაზეთი) არის განუყოფელი ნაწილი ზოგად ქართული ეკლესიისა²⁹.

ამის შემდეგ პ. ინგოროყვა სათანადო მასალას აანალიზებს და ასკენის: როგორც წყაროებიდან ირკვევა, სოტიროპოლის ოლქი მდებარეობდა ჭანეთში – ტრაპიზონის მხარეში, ესაა პითია (პუთია), რომლის მეორე სახელია ოფი, და ეს უკანასკნელი იხსენიება ბიზანტიურ წყაროებში³⁰. პ. ინგოროყვას დაკვირვებით, ქალაქის ბერძნული სახელი „სოტიროპოლი“ შემდეგში ადგილობრივ ქართულ-ჭანურ მეტყველებაში გამოითქმოდა როგორც „სატრაპელა“ და „სატყეპელა“ და როდესაც ლაზეთში თურქები გაბატონდნენ, მე-16–17 საუკუნეების მიჯნაზე, სოტიროპოლის სამიტროპოლიტო კათედრა დროებით გადმოტანილი იქნა გურიაში და იმ ადგილს, სადაც ეს კათედრა მოეწყო, უწოდეს ჭანეთიდან მოტანილი სახელი სატრაპელა (ეს სახელი Sairapela-ს სახით XVII ს-ის დასაწყისში დამოწმებული აქვს რომაელ მისიონერს ლუი გრანცეს), ხოლო ბერ ეგნატაშვილს „ახალ ქართლის ცხოვრებაში“ დამოწმებული აქვს „სატყეპელას“ სახით, ეახუშტი ბატონიშვილი კი წერს, რომ საქართველოს და ტრაპიზონის საზღვარი არის სატყეპელა³¹.

ამრიგად, – ასკენის პ. ინგოროყვა, – ქალაქი სოტიროპოლი, რომლის მეორე სახელია პითია, მდებარეობდა ჭანეთში, ტრაპიზონის მხარეში და სოტიროპოლი-პითია რქმევია ქალაქ ოფის; სოტიროპოლის საეკლესიო ოლქი არის იგივე ოფის საეკლესიო ოლქი. სწორედ ეს საეკლესიო ოლქი ყოფილა დაკავშირებული ალანეთის მიტროპოლიასთან³². XIII ს-ის ოსეთში რადგან არ იყო ისეთი დაბა-ქალაქი, სადაც მუდმივი კათედრა ექნებოდა კონსტანტინოპოლიდან გამოგზავნილ იერარქს (პ. ინგოროყვა აქ იმონებს 1347 წლის საბუთს და დასძენს), კონსტანტინოპოლის პატრიარქს საჭიროდ დაუნახავს ალანეთის საეკლესიო ოლქის გაერთიანება საპატრიარქოს რომელიმე სხვა ოლქთან. ბიზანტიის იმპერიის ფარგლები იმ დროს მხოლოდ სოტიროპოლამდე სწვდებოდა, ამ ზონაში იყო საქართველო-ბიზანტიის საზღვარი³³ და კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა სწორედ ეს ადგილი შეარჩია ალანეთის ეპარქიის მღვდელმთავრის სამყოფად. მისი რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო ოფის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი³⁴.

ოფიდან გურიაში გადმოტანილი კათედრა, როგორც პ. ინგოროყვა წერს, ერთხანს ტრაპიზონში გადაუტანიათ, მაგრამ თურქების მძლავრობის გამო ისევ გურიაში, სატრაპელაში დაუბრუნებიათ. სწორედ აქ ინახულა 1617 წელს ლუი გრანცემ ლაზეთიდან გადმოსული იერარქი, რომელსაც „ლაზეთის მთავარეპისკოპოსად და მიტროპოლიტად“ იხსენიებს³⁵.

ოფიდან გურიაში გადმოტანილი სოტირიუპოლის კათედრა ადრე, მართლაც, ალანის ეპარქიის მმართველის რეზიდენცია რომ იყო, ამ მხრივ საინტერესოა პ. ინგოროყვას მიერ მოტანილი შემდეგი საბუთები: მისი თქმით, 1646 წლის 1 იანვრის წერილში აფხაზეთის კათალიკოსი მაქსიმე რუსეთის

27 ინგოროყვა პ., შენიშვნა სოტიროპოლისა და ალანეთის შესახებ. ნიგნში – გიორგი მერჩულე. გვ. 251.

28 იქვე, გვ. 251–252.

29 იქვე, გვ. 252.

30 იქვე, გვ. 252–253, 255. პ. ინგოროყვას თანახმად, ბიჭვინთისა და ოფის სახელთა აღრევა შემდეგმა განაპირობა: ერთ ბერძნულ წყაროში (კერძოდ, კოდინეს) სოტიროპოლის მეორე სახელად მითითებული აქვს: პითია (პუთია – ბერძნ. Πύθια), რომელიც უკავს ბერძნულ-რომაული წყაროების ბიჭვინთის სახელს – Pytius, Pytunia (იხ. მისი დასახ. ნაშრომი, გვ. 250–251). ს. ყაუხჩიშვილი კი იმონებს ლ. მელიქსეთ-ბეგის ნაშრომიდან (Меліхисетъ Бѣгъ Понѣ Евхисисѣнто. Тб., 1946, გვ. 63), იმ ადგილს, სადაც აღნიშნულია: Σωτηρία τῆς Πύθια – „სოტიროპოლისი, რომელსაც ამჟამად პუთია ეწოდება“.

31 ინგოროყვა პ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 256; ბატონიშვილი ეახუშტი, დასახ. თხზ., გვ. 689. როგორც პ. ინგოროყვა წერს, აღმოსავლეთ ჭანეთ-ლაზეთი 1463–1502 და 1536–1547 წლებში გურიის სამთავროში შედიოდა (იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 288) და, ამ დროს, მართლაც, შეიძლება, გურიის მთავარს თურქთა ბატონობაში მოქცეული სამიტროპოლიტო ცენტრი დროებით გურიაში გადმოეტანა.

32 იქვე, გვ. 257.

33 იქვე, გვ. 259–260.

34 იქვე, გვ. 262, შენ. 1.

35 იქვე, გვ. 262.

მეფეს ალექსი მიხეილის ძეს ატყობინებდა, რომ მან ლაზითიდან – ოფის ღვთისმშობლის სახელობის მონასტრიდან ჩამოიყვანა მონაზონი გერმანე და აკურთხა „ოფისა და ალანეთის მიტროპოლიტად“³⁶. მიტროპოლიტი გერმანე შემდეგ მოსკოვში ალექსი მიხეილის ძესთან ჩავიდა და მოხსენებით ბარათში თავი წარუდგინა, როგორც „Холмевский и [А]ланский митрополит“, ალექსი მეფის სიგელში კი იგი „Митрополит Холм и Алания“-ს მღვდელმთავრად არის ნახსენები³⁷.

ბიზანტიის იმპერიის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე სოტერიუპოლი – ოფი, მართლაც, ალანის (ოსეთის) ეპარქიის ცენტრი რომ იყო, ამას, მართალია, პ. ინგოროყვას მიერ დამონებული რუსული მასალა მოწმობს, მაგრამ ამ ტოპონიმის ადგილსამყოფლის განსასაზღვრავად ყურადღება უნდა მიექცეს კონსტანტინე პორფიროგენეტის იმ ცნობასაც, რომლის თანახმად, ზღვის ნაპირი მდინარე ნიკოფსიდან ვიდრე სოტერიუპოლისამდე – 300 მილის მანძილი, აბაზგიის ქვეყანას ეჭირა³⁸.

კონსტანტინე პორფიროგენეტის მიერ მითითებული მდ. ნიკოფსი (ქალაქი ნიკოფსია მდებარეობდა დღევანდელი ქ. ტუაფსეს ჩრდილეთით, დაახლ. 20 კმ-ზე მდ. ნეგოფსუხოს შესართავთან ზღვისპირა კონცხზე) აფხაზთა სამეფოს უკიდურესი ჩრდილო-დასავლეთი საზღვარი იყო³⁹. ამ ციხე-ქალაქიდან ათვლილ 300 მილზე მდებარე „სოტერიუპოლის ციხეში“ კონსტანტინე პორფიროგენეტი, რა თქმა უნდა, იქვე, აბაზგთა ტერიტორიაზე მდებარე ქ. ბიჭვინთას არ გულისხმობდა⁴⁰. მას მხედველობაში თავისი თანადროული ბიზანტიის იმპერიის უკიდურეს ჩრდილო-დასავლეთ საზღვარზე მდებარე ციხე – სოტერიუპოლისი (κίστρον Σαυροισπίδακ) ჰქონდა⁴¹ (სადაც, შემდეგში ოსეთის ეპარქიის მღვდელმთავრის რეზიდენცია განთავსდა). ამიტომ წერდა, ეს ტერიტორია 300 მილის მანძილზე აბაზგიის ქვეყანას უჭირავსო.

ასე რომ, პ. ინგოროყვას მიერ სოტერიუპოლისთან გაიგივებული ოფი (პითია), როგორც კონსტანტინე პორფიროგენეტის (X ს.), ისე ალექსი I კომნენოსის (1081–1118) ზეობისას შავი ზღვის ნაპირას ბიზანტიის იმპერიის უკიდურესი აღმოსავლეთი დასახლება იყო (რაზეც პ. ინგოროყვამაც მიუთითა). ამ ციხე-ქალაქის აღმოსავლეთით გადიოდა ბიზანტია-საქართველოს საზღვარი, თვით სოტერიუპოლისის ციხე – კერძოდ, ამ ქალაქში მდებარე ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია კი ოსეთის ეპარქიის მღვდელმთავრის რეზიდენცია იყო (და არა ქ. ბიჭვინთა, როგორც ეს დღესაა მიღებული). აღნიშნულიდან გამომდინარე, ვ. კუზნეცოვისა და თ. გურიევის მტკიცებას, თითქოს, 1347 წლის რეორგანიზაციის დროს სოტერიუპოლის ეპარქია (მათ მხედველობაში ჰქონდათ ქ. ბიჭვინთა) ოსეთის ეპარქიასთან იქნა შეერთებული, საფუძველი ეცლება. ოსეთის ეპარქიის მმართველები, როგორც ჩანს, უკეთესად მიიჩნევდნენ თავისი ეპარქია ქ. ტანაისიდან (სადაც ძველი სარმატთა შთამომავლები მრავლად ცხოვრობდნენ) ემართათ (სოტერიუპოლისის მათ მხოლოდ ტიტული ჰქონდათ). ამ მდიდარ სავაჭრო ქალაქში მათ შემოსავალიც მეტი ჰქონდათ. იქიდან ზრუნავდნენ ოსეთის ეპარქიაში შემავალ მრევლზე.

როცა ოსეთის ეპარქიაზე ვსაუბრობთ, თავისთავად საინტერესოა ამ ეპარქიის მმართველთა ვინაობა და საქმიანობა.

IX საუკუნის დამდეგს ოსეთის ეპარქიის პირველ საჭეთმპყრობლად ნიკოლოზ მისტიკოსის მიერ დასმული მიტროპოლიტი პეტრე თუ სავარაუდოდ ბერძენი უნდა ყოფილიყო, მას შემდეგ ოსეთის ეპარქიის მმართველებიდან ჩვენთვის ცნობილი თეოდორე წარმოშობით ალანი (ოსი) იყო. თეოდორეს შემდეგ ოსეთის ეპარქიას, როგორც ჩანს, ბიზანტიის იმპერიის საეკლესიო ცენტრებში განათლებამიღებული, წარმოშობით ოსი სასულიერო პირები განაგებდნენ. აღნიშნულით უნდა აიხსნას კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ფილოთეოსის⁴² მიერ ოსეთის ეპარქიის გამგებლად ტრაპიზონელი ბერძნის – სვიმეონის დანიშვნამ ოსეთში უმეაყოფილება რომ გამოიწვია. სვიმეონი როცა თავის ეპარქიაში ჩავიდა, ერთ-ერთმა მონაზონმა, რომლის სახელი იყო კალისტა, მას სიმონიაში (საეკლესიო თანამდებობებითა და საეკლესიო წოდებებით ვაჭრობა) დასდო ბრალი, რის გამოც, სვიმეონი კონსტანტინოპოლში გაიწვიეს. მაგრამ იქ სვიმეონის მიერ ჩადენილი საეკლესიო ნორმების დარღვევის გამოძიება გაჭიანურდა. ამასობაში ბიზანტიის საიმპერატორო ტახტზე გადატრიალება მოხდა – 1355 წლის იანვარში იმპერატორი იოანე VI

36 იქვე, გვ. 263.

37 იქვე, გვ. 263, შენ. 1.

38 გეორგიკა, IV, ნაკვ. II, გვ. 233.

39 ბერძენი თ., ნიკოფსი, ქსე, ტ. 7, თბ., 1984, გვ. 435; მუსხელიშვილი დ., საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, თბ., 1980, გვ. 141; Инал-Ипа III. Д. Вопросы гео-культуры истории афхаза, Сухуми, 1976, გვ. 43, 180.

40 რომაული 1 მილი 1,481 კმ. უდრიდა (იხ. სტ. მილი, ქსე, ტ. 6, თბ., 1983, გვ. 696). აქედან გამომდინარე, მდინარე ნიკოფსიდან სოტერიუპოლამდე დაახლ. 430 კმ. გამოდის. კონსტანტინე პორფიროგენეტი ასევე 300 მილით განსაზღვრავს მანძილს „მდინარე დანაპრისიდან ხერსონამდე“ (გეორგიკა, IV, ნაკვ. II, გვ. 229) და ხერსონიდან ბოსფორამდე, მაგრამ მისი ცნობები ყოველთვის ზუსტი არაა. მაგალითად, მას მდ. დანაპრისი (დნებრი) მეოტის ტბაში (აზოვის ზღვა) ჩამდინარედ მიაჩნია (იქვე). მხედველობაში, როგორც ჩანს, მდ. დონი (ტანაისი) აქვს.

41 დ. მუსხელიშვილის თანახმად, აფხაზთა სამეფოს საზღვარი-დასავლეთი საზღვარი, როგორც ჩანს, მდ. ჭოროხის შესართავამდე ვრცელდებოდა (იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 142), ხოლო მდ. ოფი, არიანეს ცნობით, კოლხებს ჭანებისგან ყოფდა (იხ. მისი, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, გვ. 84).

42 ე. გრუმელის ქრონოლოგიით Philote Kokkinos-ს ორჯერ – 1353. XI–1354. XI და 1364 წლის 8 ოქტომბრიდან 1376 წლამდე ეყრა კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო კათედრა (იხ. Grumel V., დასახ. ნაშრომი, გვ. 437).

კანტაკუზინი გადაყენებული იქნა⁴³, მის კვალდაკვალ გადაყენებული იქნა პატრიარქი ფილოთეოსი და საპატრიარქო ტახტი ისევ ადრე გადაყენებულმა კალისტ I-მა დაიკავა⁴⁴. ახალი პატრიარქი სვიმეონის წინააღმდეგ წაყენებული ბრალდებების გამოძიებით მაინცდამაინც არ დაინტერესებულა და იგი ისევ ოსეთის ეპარქიაში დააბრუნა. ამის შემდეგ კონსტანტინოპოლის პატრიარქის კარზე თვით მომჩივანი მონაზონი (მასაც სახელად კალისტ ერქვა) ჩავიდა და პატრიარქს სთხოვა, სვიმეონის ნაცვლად იგი დაედგინა ოსეთის ეპარქიის საჭეთმპყრობლად. პატრიარქმა კალისტ I-მა ამჯერად მისი თხოვნა დააკმაყოფილა. ოსეთში დაბრუნებულმა ახალმა მიტროპოლიტმა სვიმეონი ეპარქიიდან გააძევა. სვიმეონმა იმპერატორთან⁴⁵ იჩივლა. მომხდართი აღმწოდებულმა იმპერატორმა პატრიარქს ახსნა-განმარტება მოსთხოვა⁴⁶. ეს ინციდენტი როგორ დამთავრდა, – ნერს ი. კულაკოვსკი, – ნიკიფორე გრიგორას⁴⁷ მონაცემებიდან არ ჩანს, მაგრამ, აღნიშნული ამბავი სხვა წიუანსით არის მოთხრობილი 1356 წლის სინოდალურ აქტში⁴⁸. ამ დოკუმენტში საუბარია ოსეთის მიტროპოლიტის სვიმეონის გადაყენებაზე და ნათქვამია, რომ იგი ოსეთის მიტროპოლიტად დადგენილი იქნა პატრიარქ ისიდორეს (იგი პატრიარქად იყო 1347–1350 წლებში) მიერო, ხოლო სვიმეონის მთავარ ბრალდებულად დასახელებული არიან სასულიერო მოღვაწეები ქ. ტანაისიდან: ხუცესი მიხეილი, პრესბიტერები ნიკოლოზი და თეოდორე. ისინი პატრიარქ ფილოთეოსთან ოსეთის მიტროპოლიტს უკანონო გადასახადების აკრეფაში სდებდნენ ბრალს. ამ მხრივ სვიმეონს, – დასძენს ი. კულაკოვსკი, – ადრეც უკონდა ბრალი წაყენებული, რომელიც მან აღიარა, მაგრამ გარეგნულად. სინოდის ასეთი გადაწყვეტილების შემდეგ სვიმეონი ოქროს ურდოს ხანთან გაემგზავრა და მისგან მიიღო იარლიყი თანამდებობაზე აღდგენის შესახებ, რის შემდეგაც თავის მრევლში ბევრი უკანონო ქმედებები განახორციელა (მაგალითად, ზოგიერთი მართლმადიდებელი ოჯახის ბავშვი მან სომხურ ნესზე მონათლაო)⁴⁹. სვიმეონის ქმედებათა შესახებ კონსტანტინოპოლში გამოძიება დაიწყო. სვიმეონი კონსტანტინოპოლში დაიბარეს, მაგრამ არ ჩავიდა – მან ოსეთის მიტროპოლიტის თანამდებობა შეინარჩუნა, მაშინაც კი, როცა კონსტანტინოპოლის პატრიარქმა მის მაგივრად სხვა დანიშნა. როგორც 1364 წლის ერთი საბუთიდან ჩანს, ამ აქტს ოსეთისა და სოტერიუპოლისის ეპარქიათა გაყოფა მოჰყვა. როცა სვიმეონის მონიწილამდე გარდაიცვალა, სვიმეონმა სოტერიუპოლისის ნოდებაც დაიბრუნა⁵⁰.

ი. კულაკოვსკის თანახმად, 1364 წლის დოკუმენტი იმ მხრივაცაა საინტერესო, რომ მასში ოსეთის სამიტროპოლიტოს სამფლობელოებია ჩამოთვლილი. რომელთა შორის დასახელებულია: ტრაპიზონში მდებარე ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ეკლესია კრებულთა დ მათდამი მიკუთვნებული საეკლესიო ადგილ-მამულებით, ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია სოტერიუპოლისში და მიწები „ОХОЛЮ АЛАНИИ. Кавказин и АХОХИ“⁵¹. ი. კულაკოვსკის თქმით, მოტანილი საბუთიდან ნათლად ჩანს, ოსეთ-სოტერიუპოლისის ეპარქიაში საკუთრივ ოსეთს ნაკლები მნიშვნელობა რომ ენიჭებოდა. მართალია, მას უკონდა მიწები „ოსეთის მახლობლად“ („около АЛАНИИ“), მაგრამ ძირითადი სამფლობელო ტრაპიზონში მდებარე ეკლესია და ადგილ-მამულები ყოფილა⁵². აქვე, – ნერს ი. კულაკოვსკი, – გასათვალისწინებელია ისიც, სვიმეონი გადასახადს ქ. ტანაისის მცხოვრებთა შორისაც რომ უკრეფდა და ამ ქალაქს თავისი ეპარქიის ნაწილად, საბუთიდან არა ჩანს, მაგრამ იქაური სამღვდელთა სვიმეონს რადგან გადასახადების უკანონო აკრეფაში სდებდა ბრალს, თვით მას კი თავიანთ მიტროპოლიტად თვლიდა, ი. კულაკოვსკის ვარაუდით, ქალაქის ქრისტიანული მოსახლეობა წარმომავლობით ალანები უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო სვიმეონი, როგორც ჩანს, „სრულიად ალანეთის მიტროპოლიტის“ ტიტულს ატარებდა. სხვა მხრივ, – დასძენს ი. კულაკოვსკი, – ქ. ტანაისი ტერიტორიულად უფრო ახლოს იყო ჯიქეთისა და ტმუტარაკანის (მატრახის) სამიტროპოლიტოებთან, რომლებსაც თავიანთი მღვდელთმთავრები ჰყავდათ⁵³.

ქ. ტანაისში, საერთოდ, ყირიმსა და ვოლგა-დონის შუამდინარეთში თანამედროვე ოსების მონათესავეთა კომპაქტური დასახლებები რომ არსებობდა, ამის დასტურად ი. კულაკოვსკის შემდეგი მიაჩნია: მისი დაკვირვებით, 1347 წლის საპატრიარქო სინოდის აქტში ოსები დასახელებულნი არიან როგორც „მწყემსი ხალხი“, მაგრამ ეს განსაზღვრება ეხება მხოლოდ მათ კავკასიურ სამშობლოში მცხოვრებლებს. რუბრუკეის ყირიმსა და სამხრეთ რუსეთში მოგზაურობისას მრავლად შეხედნენ ბერძნული აღმსარე-

43 თანამედროვე ქრონოლოგიით იოანე VI კანტაკუზინს 1341 წლის 28 ოქტომბრიდან 1355 წლის იანვრამდე ეყარა ზიან-ტაის საიმპერატორო ტახტი.

44 ე. გრუმელის ქრონოლოგიით ეს მოხდა 1355 წლის იანვარში. იხ. მისი დასახ. ნაშრომი, გვ. 437.

45 როგორც ჩანს, ეს იმპერატორი იყო 1355 წლის იანვარში ტახტზე მჯდომი ალექსანდრე V პალეოლოგი.

46 Кулаковский И. Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 13–14.

47 იქვე, გვ. 14. ნიკიფორე გრიგორას (1290–1359/1360) ბიზანტიელი ისტორიკოსი იყო. იგი დიდ ყურადღებას უთმობდა ბიზანტიის ეკლესიაში არსებულ რელიგიურ დაპირისპირებებს (იხ. ნიკიფორე გრიგორას, ქსე, ტ. 7, თბ., 1984, გვ. 428).

48 Кулаковский И. Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

49 იქვე.

50 იქვე, გვ. 15.

51 იქვე.

52 იქვე.

53 იქვე, გვ. 16.

ბლობის: ბერძნები, რუსები და ალანები და იგი მხოლოდ ალანებზე წერს, რომ ბერძნების მსგავსად არ იყვნენ სქიზმატიკოსები და ყველა ქრისტიანის სხეებთან შედარებით მეგობრულად ექცეოდნენ⁵⁴.

ოსთა წინაპრები სამხრეთ რუსეთის სხვადასხვა დასახლებებშიც რომ ცხოვრობდნენ, ამ მხრივ საინტერესოა ი. კულაკოვსკის მიერ მოტანილი ერთი მაგალითი. მისი თქმით, ერთ დასახლებაში ცხოვრობდა ვინმე ცნობილი თათარი სახელად სკატატაი (მასთან რუბრუკის ბიზანტიის იმპერატორისაგან წერილი ჰქონდა გადასაცემი), ხოლო მოსახლეობის დიდი ნაწილი ალანები იყვნენ. ასევე საინტერესოა ის, რომ ეგვიპტის სულთნის ბაიბარსის ელჩები 1263 წელს ალან ვაჭრებს შეხვდნენ სოლხატში (ახლანდ. „სტარი კრიმ“), რომლებიც იქ მოსახლეობდნენ და საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყვნენ⁵⁵. ასე რომ, – ასკენის ი. კულაკოვსკი, – XIV ს-ში ოსები თავიანთ კავკასიურ სამშობლოში თუ „მომთაბარე ხალხად“ („Кочевым народом“) რჩებოდნენ, მათგან განსხვავებით ყირიმის ქალაქებსა და სამხრეთ რუსეთის დასახლებებში მცხოვრები მათი მონათესავენი ინარჩუნებდნენ ეთნიკურ სახეს, დაახლოებული იყვნენ რუსებთან და ბერძნებთან (რომლებთანაც ერთიანი აღმსარებლობა აერთიანებდათ), ჩართულნი იყვნენ მათთან ვაჭრობაში⁵⁶.

ი. კულაკოვსკის ყირიმის ქალაქებსა და სამხრეთ რუსეთის დასახლებებში მცხოვრები ოსები „ჩრდილო კავკასიელ“ ოსებისაგან გამოყოფილად მიაჩნდა⁵⁷, მაგრამ მე უფრო მგონია, ისინი, ისევე როგორც XVI ს-ის უნგრეთში მოსახლე იაზიგები, როგორც ზემოთ ვთქვი, იმ ძველი სარმატული გაერთიანებების შთამომავლები უნდა ყოფილიყვნენ, რომლებიც ძვ. წ. II ს-დან ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, ყირიმის ნ.-კუნძულის დიდ ნაწილსა და დუნაისპირეთში მომთაბარეობდნენ. ყველა ამ ხალხის შთამომავალს ოსეთის მიტროპოლიტი თავისი ეპარქიის მრევლად თვლიდა. ასე რომ, როცა „ალანების ეპარქიის“ მრევლზე ვსაუბრობთ, გათვალისწინებული უნდა იქნას საისტორიო წყაროებში არსებული ის ფრაგმენტული მასალა, რომელიც ჩრდილო კავკასიის ფარგლებს გარეთ განსახლებულ სარმატთა შთამომავლების ქრისტიანიზაციას ეხება. ეს საკითხი ჯერ კიდევ რუსმა საეკლესიო მკვლევარმა მაკარიმ დასავა⁵⁸. როგორც ი. კულაკოვსკი წერს, ოსთა წინაპრების ხაზარებთან გაიგივების გამო კონსტანტინე პორფიროგენეტის დროინდელ ალანთა განსახლების არიალად მაკარიმ მდ. დონსა და მდ. ვოლგას შორის არსებული ტერიტორია მიიჩნია. მაკარის მტკიცებით, ეს იყო „ზემო ალანია“, სადაც ქრისტიანობას უფრო მყარად ჰქონდა ფეხი მოკიდებული, ვიდრე „ქვემო ალანიაში“ (ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში კასპიის ზღვამდე), რომლის გამგებლები იმ ხანად ის-ის იყო თავის ხალხის განმანათლებლის მოძებნაზე ფიქრობდნენ⁵⁹.

ყირიმის ნ.-კუნძულთან ერთად ვოლგა-დონის შუამდინარეთი, როგორც ზემოთ ვაჩვენე, ის ტერიტორია იყო, სადაც ძვ. წ. VI საუკუნეში მდ. ვოლგის აღმოსავლეთიდან გადმოსული ოსთა წინაპრებად მიჩნეული სარმატული ტომები მომთაბარეობდნენ და სადაც ძველ ავტორთა ცნობებიდან გამომდინარე, ძვ. წ. II ს-დან როქსოლანების, იაზიგების, აორების, სირაქების, ახ. წ. I ს-დან ალანების ცალკეული სარმატული გაერთიანებები ჩამოყალიბდნენ. IV ს-ის რომელიც ავტორის ამიანუს მარცელინუსის ცნობიდან კი ის ვიცით, რომ IV ს-ის 70-იან წლებში აღმოსავლეთ ევროპაში გადმოსულმა პუნებმა ისინი დაიმორჩილეს და მათი ნაწილი დუნაისპირეთისაკენ გაიყოლეს. XIII–XIV საუკუნეების საისტორიო წყაროებში ვოლგა-დონის შუამდინარეთსა და ყირიმში ალანთა მოხსენიება იმის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ, ეს ხალხი იმ სარმატების შთამომავლები რომ იყვნენ, რომლებიც პუნებს დასავლეთისაკენ არ გაჰყვნენ და გვიანობამდე შემოინახეს თავიანთი ეთნიკური სახე. ჩემი ვარაუდით, სწორედ ძველ სარმატთა შთამომავლებზეა საუბარი რუსული მატინეს იმ ცნობებში, რომლებშიც XII ს-ის დამდეგს რუს მთავართა მდ. დონზე მდებარე ქალაქების წინააღმდეგ ლაშქრობაა აღწერილი. რუს მთავართა ლაშქარი როცა ქ. შარუკანს მიადგა, მარხვის დღეები იყო, ამიტომ ქალაქის მცხოვრებლებმა რუსებს თევზი გამოუტანეს. ი. კულაკოვსკის თანახმად, ეს იმას მონშობს – ქალაქის მცხოვრებლები ქრისტიანულ წეს-ჩვეულებებს იცავდნენ, მაშინ, როცა XIII ს-ში რუბრუკის ქრისტიან ალანებს შეხვდა, მათ არ ჰქონდათ ზუსტი ცოდნა მარხვის დღეების შესახებ⁶⁰. რუსმა მთავრებმა როცა მდ. დონზე მდებარე ყივჩაყთა მფლობელობაში მყოფი ქალაქები: შარუკანი, სუგროვი და ბალინი აიღეს, რუსმა მთავარმა იარპოლკმა ცოლად შეირთო ოსი მთავრის ლამაზი ასული⁶¹, რაც ი. კულაკოვსკის იმის დასტურად მიაჩნია, დასახლებულ ქალაქებში ქრისტიანი ოსები რომ ცხოვრობდნენ⁶². ცხადია, ეს ოსური დასახლებები ძველ სარმატთა ის შთამომავლები იყვნენ, რომლებიც პუნების შემოსევის გადაურჩნენ და ეთნიკური სახე გვიანობამდე შემოინახეს.

54 იქვე.

55 იქვე. ბაიბარს I იყო ეგვიპტის და სირიის მამულუქი გამგებელი 1260–1277 წლებში.

56 იქვე.

57 იქვე.

58 გამონახვებამდე მაკარის სამოქალაქო სახელი იყო მიხეილ პეტრეს ძე ბულგაკოვი – 1816–1882.

59 Кузнецов Ю., დასახ. ნაშრომი, გვ. 2.

60 იქვე, გვ. 17. როგორც ვნახეთ, რუბრუკის ქრისტიან ალანებს ქერჩის ნ.-კუნძულზე შეხვდა. იხ. ზემოთ.

61 იქვე

62 იქვე, გვ. 17–18. როგორც საბჭოთა ისტორიულ ენციკლოპედიაში ნათქვამი, ქ. შარუკანი იასების (ალანების) დასახლებაზე აღმოუჩნდა. ქალაქის სახელი კი ყივჩაყთა ხანის სახელისაგან მომდინარეობდა. ჩერნოგოვის მთავრის ვლადიმერ მონომახის ამ ლაშქრობის (1111 წ.) შემდეგ დამარცხებული ყივჩაყები იძულებულნი გახდნენ მიეღოთ საქართველოს მეფის დავით აღმაშენებლის წინადადება და საქართველოში გადმოსახლებულიყვნენ. Мухомедяров Ш. Ф., Шарукан. СИЭ, т. 16, М., 1976.

თავი XV. ოსეთი XII-XV საუკუნეებში. ურთიერთობა მეზოკალ სახელმწიფოებთან

§1. ოსეთი XII-XIII საუკუნეებში

XII საუკუნის დამდეგისათვის ჩრდილო კავკასიაში, მდ. ყუბანის ზემო წელზე და მდ. თერგის ვაკისზე არსებული ოსური გაერთიანებების გარდა, ძველი სარმატული გაერთიანებების შთამომავალთა მცირე ჯგუფები – ვოლგა-დონის შუამდინარეთში, ყირიმში, ჩრდილო შავი ზღვისპირეთში, დონისა და დონეცის შუამდინარეთსა და დუნაისპირეთის ზოგიერთ რაიონში ცხოვრობდნენ. იმ დროისათვის ალანებად სახელდებული ეს მცირე ჯგუფები, როგორც ქვემოთ ენახათ, ჯერ კიდევ ინარჩუნებდნენ ეთნიკურ სახეს. თუმცა, უცხო გარემოში ცხოვრების გამო, გარდა იმისა, რომ ეთნიკურ სახეს კარგავდნენ, თანდათან შორდებოდნენ ჩრდილო კავკასიის ველებზე დამკვიდრებულ თავიანთ მონათესავე ოსებს.

ადრეშუასაუკუნეებიდან ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში ორი ოსური სახელმწიფოს არსებობის მიუხედავად, ერთიანი ოსური ეთნოსი წელი ტემპით, მაგრამ მაინც ყალიბდებოდა. ამ პროცესმა X-XII საუკუნეებში უფრო ინტენსიური ხასიათი მიიღო. ამალღა მოსახლეობის კულტურული დონე. (იმ დროს შეიქმნა ოსურ ენაზე ბერძნული და ქართული ანბანით შესრულებული პირველი ტექსტები). ამასთანავე, მდ. ყუბანის ზემო წელზე არსებულ ოსურ გაერთიანებაში იმთავითვე რადგან ბიზანტიური გავლენა ჭარბობდა, როგორც ჩანს, იქ ბერძნული ენა უფრო გამოიყენებოდა (ამას მოწმობს მდ. ყუბანის შენაკადის – დიდი ზელენჩუკის ნაპირას მიკვლეული, ბერძნული ანბანით შესრულებული ოსური ტექსტი), თერგის აუზში კი ადრეშუასაუკუნეებიდან ქართული გავლენა დომინირებდა და ნუზალის ეკლესიის კედლებზე ქართული ანბანით შესრულებული წარწერებია შემორჩენილი.

ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში არსებულმა საკმაოდ მძლავრმა ოსურმა გაერთიანებებმა ერთ სახელმწიფოდ ჩამოყალიბება ვერ შეძლეს. ორი ოსური გაერთიანებიდან ადრეშუასაუკუნეებიდანვე ეკონომიკურად და კულტურულად დანაწიურებული მდ. ყუბანის ზემო წელზე არსებული ოსური სამეფო იყო. XIII საუკუნის დამდეგიდან ოსურ სახელმწიფოებში მიმდინარე ეკონომიკური და კულტურული აღმავლობა მონღოლთა ლაშქრობებმა შეაფერხა. უცხოელთა ბატონობას ზედ ერთვოდა დიდ საგვარეულოებს შორის დაპირისპირება და შინაბრძოლები, რამაც განაპირობა ჯერ კიდევ ადრეშუასაუკუნეებში შექმნილი პოლიტიკური სისტემის დაცემა და დეცენტრალიზაციის პროცესის გაძლიერება. მონღოლთა გაბატონებამდე ბრძოლისუნარიანი ოსური სამხედრო ზედაფენა უცხო ქვეყნების (ბიზანტიის, საქართველოს და სხვ.) სამსახურში ყოფნას არჩევდა, რაც, ცხადია, ისედაც შინაგანი დაპირისპირებებით დაუძლურებულ ოსურ სახელმწიფოთა თავდაცვისუნარიანობას ასუსტებდა. აღნიშნულის მიუხედავად, ოსურ სახელმწიფოებში მაინც რჩებოდა სათანადო სამხედრო ძალა, რომელსაც, ქვეყნის დაცვის გარდა, ხშირად სხვადასხვა ქვეყნები მოქირავნებდა სახით იყენებდნენ. ასე მაგალითად, როცა ხორეზმში ჯალალედინი მეორედ შემოვიდა საქართველოში, მეფე რუსუდანმა აგნუხუნა კარნი დარიალისანი და გარდმოიყვანა ოგსნი, დურძუკნი, ამათ თანა ყოველნი მთიულნი. შეკრბეს ნაჭარმაგვესა სიმრავლე ურიცხვ და წარავლინა მეფემან ბრძოლად ხუარაზმელთა¹.

XIII ს-ის 20-იან წლებში ისტორიის ასპარეზზე ახალი ძლიერი დამპყრობლის – ჩინგიზ ხანის გამოჩენას ოსური სახელმწიფოები შინაგანი ბრძოლებით დასუსტებულები შეხვდნენ. მონღოლთა სამხედრო პოტენციალს, არათუ ოსურმა გაერთიანებებმა, უფრო ძლიერმა და ორგანიზებულმა სახელმწიფოებმა ვერ გაუძლეს. მონღოლთა შემოსევებმა ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა მთელ მაშინდელ კულტურულ სამყაროზე. არაბულ, სპარსულ, სომხურ, ქართულ, რუსულ, ლათინურ ენებზე შეიქმნა თხზულებები, რომლებშიც აღწერილია მონღოლთა ურდოების შემოსევის სამინელებანი, ნაწევნებია მათი მფლობელობის დამლუპველი გავლენა დაპყრობილი ქვეყნების მეურნეობაზე². სწორედ დასახლებულ საისტორიო წყაროებში იძებნება ფრაგმენტული სახის მწირი ცნობები ოსეთში მონღოლთა ბატონობის გასაანალიზებლად.

თემურჩნის (იგივე ჩინგიზ ხანის) სურვილს მსოფლიო იმპერია შეექმნა, არაერთი სახელმწიფოს დამოუკიდებლობა შეენირა. მონღოლთა აგრესიას ვერც ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ხალხები გადურჩნენ. 1218–1219 წელს მონღოლებმა სამხედრო ექსპედიციები დასავლეთისკენ დაიწყეს. ხორეზმის ძლიერი სახელმწიფოს განადგურების შემდეგ, ჩინგიზ ხანმა გამოცდილ სარდლებს ჯებესა და სუბადის მომავალში დასაპყრობი ქვეყნების დაზვერვა დაავალა. ჩრდილო ირანისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების მოთარეშების შემდეგ, 1222 წელს ჯეხე და სუბადი დარუბანდის გზით ჩრდილო კავკასიაში შევიდნენ.

¹ ჯამთაალმუნერელი, ასნლოვანი მატანე, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო რევაზ კიკნაძემ, თბ., 1987, გვ. 67. ირანელი ისტორიკოსი ჯუვეინი ამ ამბავს პიჯირით 625 წლით (1227–1228 წწ.) ათარილებს. იხ. ჯუვეინის ცნობები საქართველოს შესახებ. სპარსულ ტექსტს შესავალი ნაუძმღვარა, ქართული თარგმანი და შენიშვნები დაურთო რ. კიკნაძემ, თბ., 1974, გვ. 35.

² კიკნაძე რ., ჯამთაალმუნერელი და მისი „ასნლოვანი მატანე“, წიგნში – ჯამთაალმუნერელი, გვ. 15.

იმხანად, ჯებესა და სუბადის ექსპედიცია, როგორც ჩანს, იმდენად გახმაურებული იყო, რომ ოსები მათ მოზადებული დახვდნენ. მონღოლთა შეტევის მოსაგერიებლად ოსებს ყივჩაყებთან პქონდათ კავშირი დადებული, მაგრამ მონღოლთა დიპლომატიურმა ცბიერებამ ეს კავშირი მალე ჩაშალა³. როგორც ცნობილი ირანელი ისტორიკოსი რაშიდ ალ-დინი (გარდ. 1318 წ.) წერს, როცა მონღოლები ალანების მიწაზე გამოჩნდნენ, ამ ქვეყნის მცხოვრებლები მრავალრიცხოვანი იყვნენ. ისინი ყივჩაყებთან ერთად შეებნენ მონღოლებს, მაგრამ გამარჯვებული არაივნ დაარჩა. მაშინ მონღოლებმა ყივჩაყებს უთხრეს: „ჩვენ და თქვენ ერთი ხალხი ვართ, ერთი ტომიდან, ალანები ჩვენი უცხო არიან, ჩვენ თქვენთან ხელშეკრულებას დავდებთ, რომ ერთმანეთს თავს არ დავესხმებით და იმდენ ოქროსა და სამოსს მოგცემთ, რამდენსაც თქვენი სული მოითხოვს, მხოლოდ ალანები დაგვითმეთ“⁴.

ალთქმული კავშირის გასამტკიცებლად მონღოლებმა ყივჩაყებს მრავალი საჩუქარი გაუგზავნეს და ყივჩაყები უკან გაბრუნდნენ. ამის შემდეგ მონღოლებმა ოსები ადვილად დაამარცხეს, ყველაფერი ისე გააკეთეს მკვლელობათა და ძარცვის მხრივ, როგორც მათ ეხერხებოდათ⁵. ოსთა დასავლეთი გაერთიანების განადგურების შემდეგ, მონღოლებმა ოსთა აღმოსავლეთი გაერთიანებაც მოითარეს. ოსური გაერთიანების დამარცხების შემდეგ, მონღოლებმა არც თავიანთი ახალი მოკავშირეები – ყივჩაყები დაინდეს და ლაშქრობა ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით განაგრძეს. შევიდნენ ყირიმში და მდიდართა ზღვისპირა ქალაქები აიღეს. 1223 წლის 31 მაისს მდ. კალკაზე მონღოლებს რუსი მთავრების მეომართა გვერდით, ყივჩაყთა ხანის – კოტიაინის ლაშქარიც დახვდა. მაგრამ, რუს მთავართა შეუთანხმებელი მოქმედების გამო, ჯებემ და სუბადამ გაიმარჯვა. შემდეგ უკან მობრუნდნენ, ვოლგის ბოლგარებთან შეტაკებით დაზევერითი ბრძოლები მოათავეს და შუა აზიაში დაბრუნდნენ⁶.

ოსური გაერთიანების უბედურება აღნიშნულით არ დასრულებულა. მონღოლები ჯებესა და სუბადის მიერ მოთარეშებული ქვეყნების დასაპყრობად ემზადებოდნენ.

დასავლეთისაკენ ახალი ლაშქრობის დაწყება 1235 წელს მონღოლთა საერთო კრებაზე – ყურულთაიზე გადაწყდა. ამ ლაშქრობას ჩინგიზ ხანის შვილი ბათუ ხანი ჩაუდგა სათავეში. 1222/1223 წლებში დასავლეთში ჯებესა და სუბადის სარდლობით გამოგზავნილ მზვერავ ექსპედიციას ჩრდილოეთში ძირითადად წინააღმდეგობა ბოლგარებმა, ოსებმა და რუსებმა გაუწიეს. ამიტომ ბათო ხანს, დასავლეთისკენ ლაშქრობისას, სწორედ ამ ხალხების განადგურება დაევალა. ირანელი ისტორიკოსის ჯუვეინის (გარდ. 1283 წ.) ცნობით, გადაწყდა ბოლგართა, ოსთა (აღმ) და რუსთა ქვეყნები დაემორჩილებინათ⁷. ეს ქვეყნები, – წერს ჯუვეინი, – ბათო ხანის სადგომის მეზობლად მდებარეობდნენ და ჯერ კიდევ არ იყვნენ საბოლოოდ დამორჩილებულნი, ამავობდნენ თავიანთი მრავალრიცხოვნობით⁸. თუ ირანელი ისტორიკოსის ვასაფის ცნობას გავითვალისწინებთ, მონღოლები ამ ხალხებზე გაბრაზებული უნდა ყოფილიყვნენ, იმის გამო, რომ მონღოლებისათვის წინააღმდეგობის განეფა გაბედეს, უნდოდათ ძლევა მოსილი მახვილი რუსებისა და ასების (ოსების) ბელადებისაკენ მიემართათ⁹.

მონღოლებმა თავიანთი დანაქადის შესრულება 1236 წელს დაიწყეს. ამ წელს ბათო ხანის ლაშქარმა მდ. ვოლგა გადმოლახა. ბათოს ერთ-ერთმა სარდალმა მუნქემ ჯერ ყივჩაყები გაანადგურა, შემდეგ ოსები, მათი წინამძღოლებიც დახოცა. ოსების წინააღმდეგ მონღოლთა ბრძოლას მუნქე ხანთან ერთად გუოუქი და სხვა გამოჩენილი სარდლები ხელმძღვანელობდნენ. ოსური გაერთიანებების დამარცხების შემდეგ ჩრდილო კავკასიიდან ამიერკავკასიაში გადმოსასვლელ გზებზე მონღოლებმა თავიანთი კონტროლი დაამყარეს¹⁰.

მონღოლთა შემოსევებისას განსაკუთრებით ქალაქები ზარალდებოდა. კედლებითა და თხრილებით დაცული ქალაქები, გარდა იმისა, რომ მონღოლებისათვის ძნელი ასაღები იყო, ისინი მონღოლთა წინააღმდეგ ბრძოლის ცენტრებს წარმოადგენდნენ. საზოგადოებრივი განვითარების შედარებით დაბალ საფეხურზე მყოფი მონღოლებისათვის უცხო იყო ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება. ჩინგიზ ხანის იასაში (მონღოლთა საადათო სამართალში) სპეციალური მოთხოვნა იყო ქალაქების კედლების დანგრევის შესახებ. ამიტომ მონღოლები ანგრევდნენ და მიწასთან ასწორებდნენ აღებული ქალაქების გალავნებსა და ციხე-კოშკებს¹¹. როგორც ჩანს, ასე მოექცნენ მონღოლები ოსეთის ქალაქებსაც. რაშიდ ალ-დინის ცნობით, 636 წლის ზამ-

3 თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების, გვ. 45.

4 Рашид ад-Дин, Сборник летописей, т. I, кн. 2. М.-Л., 1952, гв. 220. მსგავსი ცნობები აქვს იბნ ალ-ასირის (1160–1233 წწ.), იბ. თოფჩიშვილი რ., ოსთა წინაპარი ალანების..., გვ. 45–46.

5 Рашид ад-Дин, დასახ. თხზ., გვ. 220.

6 Монгольские завоевания 13 в. СИЭ, т. 9. М., 1966, სექტი 646.

7 ИСО, I, გვ. 125.

8 იქვე.

9 იქვე.

10 იქვე.

11 Кияндзев რ., მონღოლთა შემოსევები. წიგნი – ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957, გვ. 165.

თარში პიჯრით (ე. ი. 1238/1239 წწ.) მონღოლთა სარდლები გაემართნენ ქალაქ „Мимкас“-ის (იგივე მაგასი. ქალაქის ნამდვილი სახელი ცნობილი არაა) წინააღმდეგ და 15-დღიანი ალყის შემდეგ აიღეს¹².

მონღოლები იმ ქალაქების მოსახლეობას, რომლებიც წინააღმდეგობას უწევდნენ, განსაკუთრებული სისასტიკით ექცეოდნენ. ირანელი ისტორიკოსის შარაფ ად-დინ ალი იეზდის ცნობით, მონღოლებმა როცა ოსეთის ქალაქი აიღეს, ბრძანება გასცეს, დატყვევებული მოსახლეობა ამოეხრცათ და მოკლულენ. ბისათვის მარჯვენა ყური მოეჭრათ. 270 ათასი ყური დათვალეს¹³.

დაპყრობილ ქვეყნებში მოსახლეობის დიდი რაოდენობით დახოცვა მონღოლთა სამოქმედო გეგმის ერთ-ერთი ძირითადი ნაწილი იყო. მონღოლთა ლაშქარს, როგორც ეს ძველი თურქული ტომების დასავლეთისაკენ მიგრაციის დროს ხდებოდა, თან მოჰყვებოდა მათი ოჯახები, მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის ჯოგები, მიჰქონდათ მთელი მათი ქონება. იქ, სადაც მონღოლები გაბატონდებოდნენ, ჩნდებოდა ნასოფლარები და ნაქალაქარები. მიწათმოქმედებისათვის გამოსადეგი ნაყოფიერი მიწები საძოვრებად და სანადირო ადგილებად იქცეოდა ხოლმე. ყოველივე ამას თან სდევდა სოფლის მეურნეობისა და საქალაქო ცხოვრების საერთო დაცემა¹⁴.

ოსეთში მონღოლთა გაბატონებით გამონეწული უბედურების მოუხედავად, როგორც დომინიკანელი მისიონერის იულიანეს მონათხრობიდან ჩანს, ქვეყანაში ცხოვრების მაჟისცემა არ შემწყდარა. წარმოშობით უნგრელი მონაზონი იულიანე 1235 წელს გამოემგზავრა უნგრეთიდან, რათა თავისი ხალხის ძველი სამშობლო ენახა. იგი საკმაოდ დიდხანს ცხოვრობდა ოსების ქვეყანაში. იულიანეს თანახმად, ქვეყანა „აღლანის“ მოსახლეობა ქრისტიანებისა და წარმართებისაგან შედგებოდა. რამდენი ადგილიცაა, – წერს იულიანე, – იმდენი მთავარია, მათგან არც ერთი თავს მეორის ქვეშევრდომად არ თვლის. ქვეყანაში მუდმივი ომებია – მთავარი მთავარს ებრძვის, სოფელი სოფელს. მინის სამუშაოების დროს მთელი სოფლის მოსახლეობა შეიარაღებული ერთად მიემართება ეკლებზე, ასევე ერთად მიდიან ხის საჭრელად და სხვა სამუშაოების შესასრულებლად. მცირე ჯგუფების გასვლა სოფლებიდან სახიფათოა. ასე იღენიან ყოველდღე, დილიდან საღამომდე, კვირა დღის გარდა¹⁵.

იმავე დროის ჩინური წყაროები მოუთითებენ იმ ოსი ფეოდალების მოღალატურ საქციელზე, რომლებიც საკუთარი სამფლობელოების შესანარჩუნებლად მონღოლთა სამსახურში დგებოდნენ. მათგან ზოგმა საკუთარი დედაქალაქის აღებასა და სხვა მთავართა მიწების დაპყრობაში მიიღო მონაწილეობა. ასეთი თანადგომის საზღაურად მონღოლები მოღალატე ოს მთავრებს საკუთარ სამფლობელოებს უშტკიცებდნენ და „ბადურ“-ის ტიტულს აძლევდნენ. ოსი ფეოდალების ამ ნაწილმა მონღოლებში ისეთი ნდობა მოიპოვა, რომ ერთ-ერთ მათგანს ნება დართეს საკუთარი სამფლობელოს ტერიტორიიდან მონღოლი ხანის პირადი დაცვისათვის ათასკაციანი რაზმი შეედგინა. მაგრამ ამ რაზმის მეთაური შეამბოხეთა მიერ იქნა მოკლული. მოკლული მთავრის მეუღლემ აღდარამ თვითონ ითავა სამთავროს მართვა და სასტიკად იძია შური მეამბოხეებზე, რის შემდეგაც ხელისუფლება თავის ძეს გადასცა¹⁶. იულიანეს თხზულებიდან ზემოთხსენილ ცნობაში მოთხრობილი ამბავი – მთავარი მთავარს, სოფელი სოფელს რომ ებრძოდა, ასევე ადგილობრივი ფეოდალების შესვლა მონღოლთა სამსახურში იმ დროის ოსური საზოგადოებისათვის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. მონღოლთა მიერ დამორჩილებულ ხალხებში არაერთი მედროვე აღზევდა. მონღოლთა ბატონობისაგან შეწუხებულმა ოსური მოსახლეობის ნაწილმა კავკასიის ხეობებს შეაფარა თავი.

საქართველოსა და ოსეთში მონღოლთა ბატონობის დროსაც, ეს ორი ქვეყანა ერთმანეთთან მეგობრულ ურთიერთობას რომ ინარჩუნებდა, ეს ჟამთააღმწერლის ცნობიდან ჩანს. როგორც ჟამთააღმწერელი მოგვითხრობს, დავით რუსუდანის ძის (დავით VII ულუ) პირველი მეუღლე ჯიგდა-ხათუნი უშვილო გამოდგა. ამიტომ, 1249 წლის ახლო ხანაში საქართველოში ჩამოიყვანეს ოსი ქალიშვილი ალთუნი, რომლისგანაც დავით ულუს ძე – გიორგი და ასული – თამარი შეეძინა. რის შემდეგაც, პირობის თანახმად, ალთუნი ოსეთში გაისტუმრეს¹⁷. ალთუნი, სავარაუდოდ, ოსეთის სამეფო ოჯახის წევრი უნდა ყოფილიყო.

მონღოლების მიერ ოსეთის დაპყრობისას, პირველ რიგში, ბარის მოსახლეობა დაზარალდა. კავკასიონის ხეობებში შეხიზნული ხალხი მონღოლებისაგან დამოუკიდებელი იყო, რაზეც ფლამანდიელი მოგზაური ვილემ რუბრუკისი მოუთითებს. მონღოლთა დიდი ხანის კარზე ყოფნის შემდეგ, 1256 წელს

12 ИСО, I, гл. 126. ამ ქალაქის ალების შესახებ ჩინურ ქრონიკაშიცაა ცნობა. „მონღოლთა ისტორიაში“ ნათქვამია, რომ მუნქე ასთა დედაქალაქს - Маи-то-се-ს 1239 წლის ზამთარში მიაღწა და სამთუანი ალყის შემდეგ აიღო. იხ. Ивашов А. И., История монголов (Юань-ши) об асах-алаях. ХВ, т. II, СПб, 1914, гл. 283.

13 ИСО, I, гл. 126.

14 კიენაძე რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 166. როგორც ჟამთააღმწერელი წერს, ირანის ქალაქ ნიშაბურის ალებისას მონღოლებმა რამდენიმე ასული ათასი მცხოვრები გამოასალმეს სიცოცხლეს. იხ. ჟამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატანე, გვ. 66, შდრ. გვ. 23.

15 Остиины глазами русских и иностранных путешественников ..., гл. 12.

16 ИСО, I, гл. 127.

17 ჟამთააღმწერელი, ასწლოვანი მატანე, გვ. 52.

იგი როცა ჩრდილო კავკასიაში ჩავიდა, მისი ყურადღება იმან მიიქცია, ალანების რაღაც ნაწილი მონღოლებს რომ არ ემორჩილებოდა¹⁸. რუბრუკის ცნობით, მონღოლებს ალანების ერთი ციხისადმი 12 წელი უქონდათ ალყა შემორტყმული. ასეთ ვითარებაში ციხის დამცველებმა მრავალი თათარი და მონღოლი დიდებული მოკლეს¹⁹.

რომელი ციხე იყო ეს და სად მდებარეობდა იგი, რუბრუკის არ წერს, მაგრამ ციხის ალების შემდეგ ამ ციხე-ქალაქის მოსახლეობის ბედი, ალბათ, საგალალო რომ იქნებოდა, ეს ცხადია. ამ ციხე-ქალაქის მფლობელი და დამცველების გარკვეული ნაწილი თუკი ცოცხალი გადარჩა, იძულებული გახდებოდა ან კავკასიონის ხეობებში შეხიზნულიყო, ან საერთოდ დაეტოვებინა ჩრდილო კავკასიის ტერიტორია.

აღმოსავლეთ ევროპის დიდი ნაწილის დაპყრობის შემდეგ ბათო ყაენმა ძლიერი სახელმწიფო – „ოქროს ურდო“ შექმნა. ქვეყნის პოლიტიკური ცენტრი ქვემო ვოლგაზე სარაი-ბათო იყო (იგი 1254 წელს ააგო და ახლანდელი ასტრახანის ოლქის სოფ. სელიტრენოეს ადგილას მდებარეობდა²⁰). ამ იმპერიაში შედიოდა ოსური გაერთიანებებიც. ლაშქრობათა დასაწყისისას მონღოლები თუ საგულდაგულოდ ანგრევდნენ დაპყრობილი ქვეყნების ქალაქებს, ამჯერად ოქროს ურდოს დედაქალაქში მრავლად იყო სასახლეები, მეჩეთები, ხელოსანთა კვარტლები²¹.

მმართველობის დასაწყისიდანვე ბათო ხანი ცდილობდა, დაპყრობილი ხალხისაგან რაც შეიძლება მეტი გადასახადი აეღო. ასეთი პოლიტიკის გატარებას თან სდევდა სადამსჯელო ექსპედიციები. ისე, როგორც სხვა დაპყრობილ ქვეყნებში, მონღოლები ოსებისგანაც მოითხოვდნენ მონღოლების ლაშქარში სამსახურს. ბრძოლისუნარიანი მამაკაცების მასობრივ განწევას პერმანენტული ხასიათი უქონდა. ძლიერ და მრავალრიცხოვან ოსურ კონტიგენტს მონღოლები შინაბრძოლებშიც იყენებდნენ. პლანო კარპინის ცნობით, მონღოლები დაპყრობილი ხალხებისაგან მოითხოვდნენ მათ შეილებსა და ძმებს, რომლებსაც უკან აღარასოდეს აბრუნებდნენ. ასე ექცეოდნენ არა მარტო მოსახლეობის დაბალი ფენის წარმომადგენლებს, არამედ დიდებულებსაც. პლანო კარპინის სიტყვით, მონღოლთა სამსახურში იყვნენ რუსი მთავრის იაროსლავის, ვინმე ალანი მთავრისა და სხვათა შვილები²².

მონღოლების ეკონომიკური და სამხედრო პოლიტიკა ოსეთის მოსახლეობას ანადგურებდა, ქვეყანა დაცემისაკენ მიემართებოდა. მდგომარეობას ისიც ართულებდა, რომ მონღოლებს მკაცრი კონტროლი უქონდათ დამყარებული კავკასიონის ხეობებთან დამაკავშირებელ გზებზე. მთებში შეხიზნულ მოსახლეობას ნებას არ რთავდნენ, ველზე მცხოვრებ თანამემამულეებს დაკავშირებოდნენ. ზემოდასახელებული ფლამანდიელი მოგზაურის ვილემ რუბრუკის ცნობით ჩრდილო კავკასიაში მისი მისვლისას ოსები ჯერ კიდევ იბრძოდნენ თათართა წინააღმდეგ, რის გამოც, მრავალი წლის განმავლობაში მონღოლები იძულებულნი იყვნენ „ასების მინაზე“ თავიანთი გარნიზონები უყოლოდათ. „ამ მთების ალანები ჯერ კიდევ არ ემორჩილებიან მონღოლებს, – წერს რუბრუკისი, – ამიტომ ბათო ყაენის ძის-სარტაქის ყოველი ათი კაციდან ორს ხეობის მეთვალყურეობა ევალება, რათა ველებზე საძოვრად მყოფი ნახირებიდან საქონელი მთებიდან გამოსულ ალანებს არ გაეტაცებინათ“²³.

მონღოლთა გაუთავებელი ლაშქრობები ადამიანური რესურსების გარდა, დიდ ხარჯებს მოითხოვდა. მას შემდეგ, რაც 1251 წელს მუჩქე დიდ ხანად აირჩიეს, გადაწყდა, მონღოლთა იმპერიაში ხარკის აკრეფის სისტემა წესრიგში მოეყვანათ. ამ მიზნით აღწერილი იქნა მოსახლეობა, მიწები, საქონელი. სომხურ წყაროში 1254 წლის ქვეშ აღნიშნულია: „მუჩქემ ბრძანა, მათ მიერ დამორჩილებულ ქვეყნებში ჩაეტარებინათ აღწერა“. აღმწერად დაინიშნა არლუნი. მან გადასახადი დააკისრა არა მარტო მამაკაცებს, არამედ ქალებს, მოხუცებსა და ბავშვებსაც კი²⁴. მონღოლთა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ კიდევ უფრო დაამძიმა ოსეთის მწარმოებელი მოსახლეობის მდგომარეობა. პლანო კარპინის ცნობით, „1246 წელს მონღოლები ითხოვდნენ მეთათე ნაწილს ყველასაგან, როგორც ხალხის, ისე ქონებისაგან“²⁵.

მონღოლთა საგადასახადო პოლიტიკა დაპყრობილი ქვეყნების მწარმოებელ მოსახლეობაში იმდენად დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა, რომ რუსი მემკვიდრეებიც ცნობით, მოსახლეობა მონღოლ მოხელეებს ოჯახის შემადგენლობის ზუსტ რაოდენობას უმაღლავდა²⁶. მონღოლთა საგადასახადო კანონით გამოწვეულ სირთულეს ზედ ერთვოდა ოსი ფეოდალებისა და ადგილობრივი მმართველების უკონტროლო საქციელი.

18 Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрика. М., 1957, гл. 186.

19 იქვე, გვ. 64.

20 Сарай-Бату, СИЭ, т. 12, с. 549; Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение, М.-Л., 1950, гл. 68–69.

21 Сарай-Бату, СИЭ, т. 12, с. 549.

22 Путешествия в восточные страны Плано Карпини..., гл. 55–56.

23 Осетины глазами..., гл. 19.

24 Армянские источники о монголах, М., 1967, гл. 26. მდრ. გვ. 109, მენ. 29.

25 Путешествия в восточные страны Плано Карпини..., гл. 129.

26 Новгородская летопись. СПб., 1888, гл. 278. მონღოლთა საგადასახადო სისტემის შესახებ იხ. Насонов А. Н., Монголы и русь. М.-Л., 1940, гл. 14–17.

სხვადასხვა ბეგარისა და სამონღოლო გადასახადებიდან ყურადღებას იქცევს მონღოლური ყალანის (ოსური ჯაბაიი – ხარკი) ისეთი ნაირსახეობები, როგორიცაა: „ყურხაიი“ – „სისხლით გადასახადი“ (ე. ი. ადამიანით გადახდა), „ჩიზგხალონ“ – ქალიშვილით გადახდა და სხვ.²⁷

ბათო ხანის ძის – სარტაკის გარდაცვალების შემდეგ ოქროს ურდოს მმართველი ბერქა ყაენი გახდა (1255–1266 წწ.). მან ოქროს ურდოს რეზიდენცია სარაი-ბათოდან მდ. ვოლგის შუანელზე, მის მიერ დაარსებულ – სარაი-ბერქაში (ეს ქალაქი ახლანდ. ვოლგოგრადის ოლქის, ლენინის რაიონის სოფ. ცარიოვოს ადგილას იყო) გადაიტანა²⁸. ესპანელი მოგზაურისა და გეოგრაფის იბნ ბატუტას (იგი წარმოშობით არაბი იყო) ცნობით, ველზე გაშენებულ ამ უზარმაზარ ქალაქში მონღოლებთან ერთად: ყოჩაყები, რუსები, ჩერქეზები, ბიზანტიელები და ასეი (ე. ი. ოსები) ცხოვრობდნენ²⁹. დედაქალაქის სამხრეთიდან უფრო ჩრდილოეთით გადატანა, ბერქა ყაენს, როგორც ჩანს, პულაგიდებთან დაპირისპირებამ გადაწყვეტინა. ამიერკავკასიაში გასაბატონებლად ოქროს ურდოსა და ილხანებს შორის დაწყებული ბრძოლა კარგა ხანს გაგრძელდა. პულაგიდების სახელმწიფო რადგან საფრთხეს ეგვიპტესაც უქმნიდა, ეგვიპტის სულთანმა ბეიბარსმა ბერქას გადაწყვეტი ბრძოლისაკენ მოუწოდებდა. 1263–1264 წლებში ბერქასა და პულაგუს ლაშქარს შორის არაერთი შეტაკება მოხდა. პულაგუ დამარცხდა³⁰. ამ გამარჯვების შემდეგ ბერქა ხანის მეგვიდრემ მენგუ-თემურმა (1266–1280 წწ.) გადაწყვიტა, საბოლოოდ გაეტეხა იმ ოსების წინააღმდეგობა, რომლებიც მონღოლების ბატონობას არ ცნობდნენ. 1277 წელს მათ წინააღმდეგ დიდი ლაშქარი გააგზავნა. 1278 წლის 8 თებერვალს აიღეს და გადანევს „იასთა სახელოვანი ქალაქი დედაიკოვი“³¹. ჩრდილო კავკასიის ველის რაიონებში მცხოვრები ოსები იძულებული შეიქმნენ, მონღოლთა ბატონობას შერიგებოდნენ. იმავე ხანებში ოსების მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი თავისუფლებას თუ კავკასიონის ხეობებში შეხიზნით ინარჩუნებდა, ნაწილი იძულებული გამხდარა, ოსეთი დაეტოვებინა და თავშესაფარი სხვა ქვეყნების ტერიტორიაზე ეძია. ერთ-ერთი ასეთი შემთხვევის შესახებ წამოაღმწერელი მოგვითხრობს. მისი ცნობით, დავით VII ულუს მეფობაში (1247–1270 წწ.) საქართველოში მონღოლებს გამოჩენილი ოსეთის სამეფო კარის წარმომადგენლები და მათთან მყოფი ოს მთავართა (თავიანთი რაზმებით) საკმაოდ დიდი ჯგუფი შემოვიდა³².

როგორც ქვემოთ ენახათ, ამ ლტოლვილმა ოსებმა საკმაოდ ადვილად გამოიხატეს საერთო ენა პულაგიდ ხანებთან და საქართველოს მოსახლეობას არაერთი პრობლემა შეუქმნეს. ამიტომ ოსი ისტორიკოსის გ. თოგოშვილის მითითება, თითქოს, ამ ოსების საქციელის გამო ჟამთააღმწერლის მიერ დახატული სურათი „ქართველ-ოსთა მტრობისა“ „ცალმხრივია და აშკარად გაზვიადებული“, რომ მტრობა უეჭველია არსებობდა, „მაგრამ არა ქართველსა და ოს ხალხს შორის, არამედ ქართველ მინისმფლობელ აზნაურ-დიდებულთა გარკვეულ ჯგუფსა და ოსთა შორის“³³, ოსთა ქმედების შელამაზებას უფრო ჰგავს. როგორც გ. თოგოშვილი წერს, თუ დავით VII-მ მონღოლებთან ბრძოლის გამო ოს ლტოლვილთა ბელადის „ბაყათარის საქმიანობის შეზღუდვა“ ვერ შეძლო და ამასობაში ბაყათარი „მოხერხებით ახორციელებდა თავის ძირითად მიზანს – ოსთათვის მტკიცე დასახლებული ბაზების შექმნას ქართლში“³⁴, ცხადია, ბაყათარი თავისი ქმედებით ქართლის მოსახლეობის ინტერესებს ლახავდა – მათი მიწების დაპატრონებას ლაშობდა. გ. თოგოშვილის მტკიცებით, ასეთ პირობებში „ქართველი მწარმოებელი საზოგადოების ფართო ფენები“ თურმე „თანაუგრძნობდნენ ქართლის რაიონებში მოქმედ ოსებს, რომელთა მახვილი მიმართული იყო მათთვის საძულველი ფეოდალების წინააღმდეგ“³⁵. ყველაფერ ამას ოსი ხიზნები მონღოლთა მფარველობის პირობებში აკეთებდნენ. შესუსტდა თუ არა საქართველოზე მონღოლთა ბატონობის სიმძიმე, გიორგი ბრწყინვალემ ოსთა თარეში აღკვეთა.

ქვემოთ უფრო დეტალურად გაგაცნობთ XIII ს-ში ქართლში შემოსული ოსი ლტოლვილების ქმედებებს.

§2. ოსი ლტოლვილები XIII ს-ის საქართველოში.

საქართველოში მონღოლთა ბატონობის დროს, როცა მეურნეობა მოიმაღლა, ქალაქები და სოფლები დაცარიელდა, მოსახლეობა ბრძოლებში განყდა ან გაიქცა, ქვეყნის არსებობას საფრთხე ჩრდილო კავკასიიდან შემოხიზნულმა ოსებმა შეუქმნეს. ოქროს ურდოს ყაენის ბერქას მიერ დევნილი ოსები საქართველოში, XIV ს-ის ქართველი ავტორის ჟამთააღმწერლის ცნობით, დავით VII ულუს (1247–1270 წწ.) ზეობისას შემოვიდნენ.

27 История Северо-Осетинской..., გვ. 129.

28 Жиромский Б. Б., Сарай-Берке, СИЭ. т. 12. М., 1969, გვ. 549–550.

29 იქვე.

30 ИСО, I, გვ. 129.

31 იქვე.

32 ჟამთააღმწერელი, ასნოვანი მატანე, გვ. 136.

33 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 201.

34 იქვე, გვ. 203.

35 იქვე, გვ. 222.

ქართველი ისტორიკოსის - ჟამთააღმწერლის მიერ მოთხრობილი ამბავი ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელაა გაანალიზებული³⁶, მაგრამ რადგან იგი უშუალო კავშირშია საქართველოში მონღოლთა ბატონობის დროინდელ პოლიტიკასთან, მინდა ჟამთააღმწერლის მონათხრობი კიდევ ერთხელ წარმოვადგინო.

ჟამთააღმწერლის ცნობით, „ამას ჟამთა გადამოვიდეს ბერქას ყაენისაგან ლტოლვილი ოსენი, დედაკაცი საკვრელი“³⁷, სახელით ლიმაჩაე, და მან მოიტანა შვილი მცირენი, ნათესავითა ახასარფაქიანნი, პირმო ფარეჯან და უმრანმესი ბაყათარ, და სხუანი თავადნი მრავალნი. გამოვლეს კარი დარუბანდისა და მოვიდეს მეფეს წინაშე. ხოლო მან პატივითა ისტუმრნა და წარავლინა ყაენს ულოს წინაშე. და ყაენმან შეიწყნარა ფრიად და უბოძა ხარაჯა, მოლაშქრედ და თანამბრძოლელად განაჩინა და ესრეთ მეფეს თანავე წარმოავლინა. ხოლო მეფემან დასხნა რომელნიმე ქალაქა, რომელნიმე - დმანისსა და სხუანი - ყინოვანს“³⁸.

ბერქა ყაენისაგან დევნილი ოსების საქართველოში შემოსვლას XIII ს-ის 60-იანი წლებით ათარიღებენ. დედოფალ ლიმაჩაესა და მის ძეებს რადგან თან ახლდნენ „თავადნი მრავალნი“, დედოფლის ძეები კი „ნათესავით ახასარფაქიანთა“ სახლს განეკუთვნებოდნენ, უნდა ვივარაუდოთ, რომ დედოფლის ძეები ოსეთის სამეფო ოჯახის წარმომადგენლები იყვნენ. ბერქა ყაენს რატომ გამოექცნენ ოსი ლტოლვილები, ჟამთააღმწერელი არ გვამცნობს.

საქართველოს სამეფო კარზე ოსი ლტოლვილები რომ „პატივით ისტუმრნეს“, შემთხვევითი არ იყო. გარდა იმისა, რომ საქართველოს სამეფო კარს ოსეთის მეფეებთან კეთილმეზობლური ურთიერთობა პქონდათ, ოსი ქალიშვილი ალთუნი, რომელმაც დავით VII-ს შვილები გაუჩინა, თუ ახასარფაქიანთა სამეფო სახლის წევრი იყო, დავით VII მათ, ცხადია, პატივით მიიღებდა.

ოსი დედოფლის საქართველოში მოსვლისას, ოქროს ურდოს ყაენი ბერქა (1255-1266 წწ.) უკვე მტრულად იყო განწყობილი ილხანებისადმი, ამიტომ დავით მეფემ როცა ლტოლვილი ოსების თავკაცები წარადგინა „ყაენს ულოს წინაშე“, ულო (იგივე პულაგუ) ყაენმა ისინი, როგორც ბერქას მონინააღმდეგენი, „შეიწყნარა ფრიად“ და „უბოძა ხარაჯა“ (ე. ი. შემოსავალი) საქართველოში და დავით მეფეც იძულებული შეიქმნა ოსებისათვის მიწები გამოეყო. „დასხნა“ ისინი ქალაქს³⁹ (ქალაქში, როგორც ჩანს, დედოფლის ოჯახმა დაიდო ბინა), დედოფალთან ერთად მოსული ოსი დიდებულების ოჯახები და მათი ქვეშევრდომები ყინვანსა და დმანისს დასახლდნენ. ოსი ლტოლვილებიდან ბრძოლისუნარიანი მამაკაცები ულო ყაენმა „მოლაშქრებადა და თანამბრძოლებად“ განიჩინა. იმხანად დედოფალ ლიმაჩაის ძეები „მცირენი“, ე. ი. ჯერ კიდევ მცირენლოვნები იყვნენ. შემდეგში ისინიც მონღოლთა სამსახურში შევიდნენ.

ქართლში შემოხიზნული ოსების შესახებ ჟამთააღმწერლის ცნობებს რადგან XVII ს-ის ქართველი ავტორის - ფარსადან გორგიჯანიძის მონაცემები ავსებს, ქვემოთ მოკლედ მასზეც შევიჩრდები.

ჟამთააღმწერლის თხზულების ნაკლულ ხასიათს ჯერ კიდევ აკად. ივ. ჯავახიშვილმა მიაქცია ყურადღება, უფრო გვიან, ფ. გორგიჯანიძის საისტორიო თხზულების ე. წ. მეორე, ჯერაც გამოუქვეყნებელი ნაწილის (მასში XII ს-ის უკანასკნელი მეოთხედისა და XIII ს-ის ისტორიაა გადმოცემული და „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანისა“ და ჟამთააღმწერლის თხზულების მიხედვითაა გამართული) შესწავლისას რ. კიკნაძემ დაასკვნა:

„ქართლის ცხოვრების“ იმ ნუსხაში, რომელიც ფ. გორგიჯანიძეს თავისი თხზულების დაწერისას გამოუყენებია, „ბევრი ადგილი უფრო სწორად და სრულად ყოფილა გადმოცემული“, ვიდრე „ქართლის ცხოვრების“ ამჟამად ცნობილ ნუსხებშია. რ. კიკნაძის სიტყვით, სწორედ ამითაა „ჩვენთვის ძვირფასი ფარსადან გორგიჯანიძის საისტორიო თხზულების მეორე ნაწილი... მისი საშუალებით შესაძლებელი ხდება, „ისტორიათა და აზმათა“ და ჟამთააღმწერლის ნაწარმოების ბევრი ადგილის აღდგენა, გასწორება, დაზუსტება და შეესება“⁴⁰.

ფ. გორგიჯანიძის ავტოგრაფიულ თხზულებაში ერთ-ერთი ასეთი ადგილია მონღოლი ლაღლურის საქართველოში მოქმედების ამბავი. როგორც რ. კიკნაძემ გაარკვია, ლაღლური ოქროს ურდოდან საილხანოში მოსული და პულაგუს მიერ დახოცილი ჯუჩიანი უფლისწულების მახლობელი ყოფილა, რომელმაც რაღაც მიზეზით ოქროს ურდოში დაბრუნება ვერ მოახერხა. ერთხანს დავით ნარინთან იმყოფებოდა, დედანულიანად რაჭაში იდგა. შემდეგ აბალა ყაენზე განაწყენებულმა დავით ნარინმა ლაღლური თავისი მონღოლებით ქართლს შემოუსია.

36 სინ, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 581-582; კიკნაძე ე. საქართველო XIV საუკუნეში, თბ., 1989, გვ. 81.

37 ჟამთააღმწერლის მიერ დედოფლის „საკვრელ დედაკაცად“ მოხსენიება, მართლაც, ინტერესს იწვევს. იოანე ბატონიშვილის თანახმად, „ხოლო დედაკაცი იყვნენ შესახედავთ საკვირველნი სახისანი, შავგვრემანნი ფერით, ცხირმოკლენი და ფუნჯი ნესტოანი. თვალჩამძვრალნი და წერილ თვალნი, პირდონი, თმაგრძელნი და მამაცნი და კარგი ცხენოსანნი“. იხ. რ. კიკნაძე, ჟამთააღმწერლის თხზულების ერთი ადგილის შევსებისათვის, მაცნე... ისტორიის სერია, 1971, N 4, გვ. 122, პენ. 39.

38 ჟამთააღმწერელი, ანსლოვანი მატიაზე, გვ. 136; შდრ., ჟამთააღმწერელი, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II, თბ., 1959, გვ. 251.

39 ბ. ლომინაძე „ქალაქი“ თბილისს გულისხმობდა. იხ. სინ. III, გვ. 581.

40 კიკნაძე რ., ჟამთააღმწერლის თხზულების ერთი ადგილის შევსებისათვის, გვ. 117.

ამ მძიმე ვითარებაში, როგორც ფ. გორგიჯანიძის თხზულებიდან ვგებულობთ, დაძაბუნებულ ულუ დავითს ლალლურის (იელლურის) გამკლავების ძალა არ შესწევდა, ამიტომ გადანაწილდა მის წინააღმდეგ ოსები გამოეყენებინა. „მისწერა ზემორე ხსენებულთა ოსთა, შეგროვდნენ ყოველნი“, დავით მეფემ მათ ლალლურის წინააღმდეგ ბრძოლა დაავალა⁴¹.

ასეთი განზრახვის აღსრულებისას ქართველებმა ერთი დიდი შეცდომა დაუშვეს. დავით მეფემ, ქართველი დიდებულების გრიგოლ სურამელისა და მისი ვაჟის ბეგას რჩევით, ოსებს გორი მისცა. აქვე თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, ჟამთააღმწერლის მიერ მოხსენიებულ „ქალაქში“ (სადაც ლიმაჩაჲ დედოფალი დასახლდა, როგორც ადრე ფიქრობდნენ, თბილისი კი არა, გორი იგულისხმება⁴², გამოდის, რომ იქ ჩასახლებულმა ოსებმა სამეფო ხელისუფლებისაგან ქ. გორი სამფლობელოდ მიიღეს⁴³).

იმ ხანად ქართლში ლალლურის მონღოლების თარეშის გარდა, როგორც ჩანს, იმდენად ინტენსიური იყო ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში ოსების მოძალეობა, რომ დავით VII ულუ იძულებული გამხდარა, მათ წინააღმდეგ მონღოლები გამოეყენებინა. იმავე ბეგა სურამელის რჩევით, თათარს „ნათესავით თანლუთს“ (სახელათ ჯანას თუ ჯასანს) მუხრანი მისცა და დაავალა თავისი 500 მეომრით დარიალის კარი, ოსეთისა და დვალეთის გზები შეეკრა. ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვით, „ეს კეთილათ იქმნა... მათ ჟამად დაიცვა ქვეყანა ოსთაგან, რომელთა მთავარი იყვნენ ძმანი ორნი, უფროსი ფარეჯან და უმცროსი ბალათარ, ზემორე ხსენებულის ლიმაჩავის ძენი“⁴⁴.

ამრიგად, ქართული მიწების გასაწეურების ხარჯზე დავით ულუმ მოახერხა ოსთა ხელით ქართლში მონღოლთა თარეში აღეკეთა, ხოლო მონღოლთა მეშვეობით ოსებს ქართლში შემოსასვლელი გზები შეუკრა. ასე მოექცა ქ. გორი ოსების ხელში, ხოლო მუხრანში თავისი მეომრებით მონღოლი ჯანა ჩადგა.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ჟამთააღმწერელი ლიმაჩაჲ დედოფლისა და მისი თანმხლები პირების ქართლში შემოსვლის გზად დარუბანდის კარს ასახელებს, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ჩრდილო კავკასიიდან შიდა ქართლში მოსახვედრად ყველაზე მოხერხებული „დევალეთის გზა“ იყო, და ჟამთააღმწერელიც მათ „გარდმოსვლაზე“ საუბრობს, მართალი უნდა იყოს რ. კიენაძე, ფარსადან გორგიჯანიძისა და ოიანე ბაგრატიონის ცნობებზე დაყრდნობით, ლიმაჩაჲ დედოფლისა და მისი თანმხლები ოსების ქართლში შემოსვლას დვალეთის გზით რომ ვარაუდობს⁴⁵.

საქართველოს სამეფო კარის მიერ ლტოლვილი ოსების საკმაოდ დიდი ჯგუფის კარგად მიღება და მონღოლი ხელისუფლებისაგან მათთვის „ხარაჯად“ საქართველოში ადგილების მიცემა, ჩრდილო კავკასიის ხეობებში შეხიზნულ ოსებს, ცხადია, ქართლში გადმოსვლის სურვილს აღუძრავდა. როგორც ჩანს, დარიალისა და დვალეთის გზებიდან ოსთა მოძალეობის ეს დიდი ტალღა შეაჩერა დავით VII-მ მონღოლთა ძალით, ამიტომ წერს გახარებული ისტორიკოსი „იმ ჟამად საქმე კეთილად იქმნა“-ო. მონღოლი ლალლურის წინააღმდეგ მებრძოლი ლიმაჩაჲ დედოფლის ძეები როგორ შეხვდნენ დავით მეფის ასეთ ღონისძიებას, ჟამთააღმწერელი არ გვამცნობს, მაგრამ ვიცით, რომ იმ ხანად ლიმაჩაჲ დედოფლის უფროსი ძე ფარეჯანი კელაჲ ქართველთა ერთგული რჩებოდა.

1289 წელს დავით ულუს ძის – დემეტრე II თავდადებულის სიკვდილით დასჯის შემდეგ, არლუნ ყაენის (1284–1291 წწ.) მოთხოვნითა და სადუნ მანკაბერდელის ძის – ხუტლუბუღას (გარდ. 1293 წ.) თანადგომით, როგორც ცნობილია, საქართველოს სამეფო ტახტი დავით ნარინის ძემ – ვახტანგ მეორემ დაიკავა. გარკვეული ხნის შემდეგ, არლუნ ყაენის სწეულებისას, როცა ხუტლუბუღამ მოინდომა აღმოსავლეთ საქართველოს მეფედ დავით დემეტრეს ძე დაესვა, „ოვსთა მეფის ძე... ფარეჯან ძლიერად შეენეოდა დავითს“⁴⁶.

ამ აქტის შემდეგ მონღოლთა სამსახურში შესული ძმების: ფარეჯანისა და ბალათარის (ბაყათარის) კეთილგანწყობა ქართველთა მიმართ, მტრობით შეიცვალა. არლუნ ყაენის გარდაცვალების (1291 წ.) შემდეგ საილხანოს ტახტზე ასულ ქელათუ-ქოუნს (არლუნის ძმას) როცა ქვეშევრდომები განუდგნენ, დავით VIII და ფარეჯანი ყაენთან იყვნენ. დავით VIII-ის საქართველოში არყოფნით ისარგებლეს ოსებმა და იწყეს „...ოკრებად, ჳოცად და რბევად და ტყუენვად ქართლისა, და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თავსად დაიჭირეს“⁴⁷. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ოსების ძალით ქართლიდან მონღოლი ლალლურის ბანდების განდევნის შემდეგ, ქალაქი გორი ისედაც ოსებს ეკუთვნოდა, ამჯერად ოსების ასეთი საქციელი

41 იქვე, გვ. 120-121.

42 იქვე, გვ. 122, შენ. 40.

43 „ქართლის ცხოვრების“ (ჟამთააღმწერლის) ტექსტიდან ჩვენ ვიცოდით, ქ. გორი რომ ოსების ხელში იყო („ოვსნი გორს მსხდომნი“, გვ. 309, 318, 445), მაგრამ ეს ქალაქი ოსებს რომ სამეფო ხელისუფლებამ გადასცა, ფ. გორგიჯანიძის თხზულებიდან გაირკვა.

44 ჟამთააღმწერელი, ასნლოვანი მატჩანე, გვ. 230. „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტიდან ასევე არ ჩანდა, რატომ იყვნენ მონღოლები მუხრანში.

45 კიენაძე რ. ჟამთააღმწერლის თხზულების..., გვ. 121, შენ. 33.

46 ჟამთააღმწერელი, ასნლოვანი მატჩანე, გვ. 186.

47 იქვე, გვ. 189.

გვეყარაუდებინებს, რომ გორი ისევ სამეფო ხელისუფლების ხელში რჩებოდა და აღნიშნული აქტით, ოსებმა მეფე დავით ულუსთან დადებული ხელშეკრულება მოიყვანეს სისრულეში.

გრიგოლ სურამელისა და მისი ძის – ბეგას რჩევით დადებული ხელშეკრულებით დავით ულუმ „გორის ციხე და ქალაქი გორი“ რა ხნით და რა პირობებით (მაგალითად, საბაჟო შემოსავალი ვის ეკუთვნოდა) გადასცა ოსებს, ამის შესახებ წყაროებში მითითება არაა. ფაქტი ისაა, რომ ამის შემდეგ ოსებს მყარად ეპყრათ ქალაქი გორი და მისი ციხე და არა თუ მის დატოვებას არ აპირებდნენ, ქართლის სხვა ციხეების დაპატრონებასაც ლაშობდნენ.

ოსთაგან გორის დასახსნელად ისევ გრიგოლ სურამელის ძემ, დავით VIII-ის მსახურთუხუცესმა, ქართლის ერისთავმა პამადამ დაიწყო ბრძოლა. ქართველები პამადას მეთაურობით „მრავალგზის შეებნეს ქალაქსა შინა“ ოსებს. ბრძოლისას „მრავალნი კაცი მოკუდა, ოვსიცა და ქართველიცა, და დანეეს გორი სრულად“. როცა გორის ციხეში მყოფ ოსებს გაუჭირდათ, ერთი მეომარი ციხიდან საბელით ჩამოუშვეს და დახმარება დავით ულუს მიერ მუხრანში დასმულ მონღოლებს სთხოვეს. მონღოლთა შუამდგომლობით, იმ ხანად ოსებთან, თითქოს, მშვიდობა დამყარდა, სინამდვილეში კი „მეირთვან შეიქმნა მტრობა შორის ქართველთა და ოვსთა“. გორი ისევ ოსების ხელში დარჩა. მონღოლთა მფარველობის გამო საქართველოს სამეფო ხელისუფლება მოძალადე ოსების მიმართ მაინცდამაინც გადამჭრელ ღონისძიებებს ვერ ატარებდა. მონღოლთა სამსახურში იყო როგორც საქართველოს მეფე, ისე საქართველოში შემოხიზნული ოსების ბელადები, მაგრამ მონღოლებს საქართველოში მეფის ხელისუფლების გაძლიერება არ სურდათ. როგორც აკად. ნ. ბერძენიშვილი წერს, „მონღოლები ამ ბრძოლისას გარკვევით ოსებს უჭერდნენ მხარს. აჯანყებულ ქართლში ოსთა მოძლიერება მათ პოლიტიკურ ანგარიშში შედიოდა“⁴⁸. ოსები არა მარტო გორსა და იმ ტერიტორიებს ინარჩუნებდნენ, რომლებიც დავით ულუსაგან მონღოლთა შუამდგომლობით მიიღეს, ახალი სამფლობელოების დაპატრონებას ცდილობდნენ.

ლიმაჩავ დედოფლის უფროსი ძე ფარეჯანი დავით VIII – დემეტრეს ძის მეფობაში საბოლოოდ განუდგა ქართველებს. დავით დემეტრეს ძე (1293–1311 წწ.) რადგან „უმეტესთა ჟამთა იყვის წინაშე ყანისა“, იმ დროს ჟამთააღმწერლის თანახმად, „ფარეჯან ოვსთა მთავარი“ მეფეს კეთილად კი არ მსახურებდა, „არამედ აქუნდა მტერობა ქართველთა და ოვსთა, ესოდენ გარდაეკიდნა ერთმანეთს, რომელიცა მძლე ექმნის, მოკლის“⁴⁹.

საქართველოში შემოხიზნული და მონღოლთა სამსახურში მყოფი ოსების ქართველებთან დაპირისპირების ჟამთააღმწერლის მიერ მოთხრობილი ერთი მაგალითის შეახებ აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერს: „ოსთა კადნიერება იმდენად დიდი იყო, რომ ქართლის ერისთავთ-ერისთავზე თავდასხმასაც თურმე ადვილ საქმედ სთვლიდნენ. ისტორიკოსს ერთი ასეთი შემთხვევის ამბავი აქვს მოთხრობილი: იმხანად „ნარვიდეს ქალაქსა ორნი ოვსნი ვაჭრობად“, თითონაც მუზარად-ჯაჭვით შეჭურვილნი და ამაღაც. უკან დაბრუნებისას, მათ გზაზე დახვედრილ ერთ გლახაკთან ბაქიობა დაუწყიათ და დაცინვით უთქვამთ: „ვეედრე ღმერთსა, რათა დღეს ჩვენი და სურამელის ბეგას შეილის კმალი ერთგან შეიყარნენ“-ო. შემთხვევით ამ ორ ოსს, რომელთაგან ერთს სახელად სათხისი პრქმევია, მეორეს უზურაბეგ, ნატვრა აუსრულდათ და, პატარა მანძილის გავლის შემდეგ, მათ შეხვდათ კიდევ „ნადირობასა შინა მყოფი რატი მცირითა კაციითა და უსაჭურველო“. რაკი ოსებმა ბეგა სურამელის შეილი ასეთს მდგომარეობაში ნახეს, მისი უსაჭურველობით გათამამებულები „მყის ზედა მიეტყვენს“. მაგრამ რატიმ „აღიღო ფარი და დაუდგა სივინოროესა წყლისა გასაყალსა“ და ჯერ სათხისს „უხეთქნა მუზარადსა, გაუპო და ჩამოაგდო“ მკედარი, შემდეგ, როდესაც რატის „უზურაბეგ მოუჭდა, ჰკრა მასცა ჯაჭვიანსა მჭარსა, განუეუეთა და ჩამოაგდო“ ისიც. მაშინ-კი მათ თანამყოლ „სხვათა ოვსთა“-ც თავიანთ მეთაურების ასეთი მოულოდნელი მარცხი და სიკედილი რომ ნახეს, გაქცევა არჩიეს“.

ზემომოტანილი მსჯელობის შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი დასძენს: მოთხრობილი „ამბავი საყურადღებოა, როგორც მკაფიოდ გამომჟღავნებული გარემოება, თუ რაოდენად შერყეული ყოფილა უკვე მაშინ აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მყუდროება. ადამიანს მიმოსვლის უშიშროება-ც კი უზრუნველყოფილი აღარ ჰქონია და მეკობრეობა იმ დროს, როგორც ჩანს, ჩვეულებრივ მოვლენად უნდა ყოფილიყო ქცეული“⁵⁰.

„ქალაქში“ (ე. ი. გორში) სავაჭროდ ამალით ჩასული სათხისი და უზურაბეგი, ცხადია, უბრალო ოსი მეომრები არ იყვნენ, მაგრამ ისინი თუნდაც იმ „თავადთან მრავლის“ წარმომადგენლები ყოფილიყვნენ, რომლებიც ჟამთააღმწერლის ცნობით, დედოფალ ლიმაჩავს ოსეთიდან მოჰყვენენ, მათი სურვილი მაინცდამაინც ბეგა II სურამელის ძე – რატი სურამელი მოეკლათ, გორის მფლობელობის საკითხს უნდა დაეუკავშიროთ. რადგან სწორედ საქართველოს დიდი ფეოდალები – სურამელები ეწინააღმდეგებოდნენ ქართლში შემოხი-

48 ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორია XIII-XIV სს. (კონსპექტი), საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, თბ., 1965, გვ. 61.

49 ჟამთააღმწერელი, ასნლოვანი მატჩანე, გვ. 190.

50 ჯავახიშვილი ი., ქართველი ერის ისტორია, წიგნი მესამე, ნაწილი პირველი (XIII-XIV სს.), თბ., 1982, გვ. 127.

ზნული ოსების განზრახვითა აღსრულებას. გორი სურამელების რჩევით გადასცა დავით ულუმ ოსებს, ახლა ისინი გორის უკან დაბრუნებას ცდილობდნენ, რაც ოსებს აღიზიანებდა. შიდა ქართლის უმნიშვნელოვანესი ციხის ოსებისადმი გადაცემის შესახებ ჟამთააღმწერელთან არსებული ცნობა, შემდგომი ხანის ქართველებში, როგორც ჩანს, უხერხულობას იწვევდა, რის გამო იგი ჟამთააღმწერლის თხზულებიდან ამოღებულ იქნა. ფარსადან გორგიჯანიძის ავტოგრაფულ თხზულებაში მიკვლეულმა ჟამთააღმწერლის თხზულებიდან მომავალმა ცნობამ ნათელი გახადა, რატომ ჰქონდათ ოსებს ასეთი პრეტენზია გორის მიმართ.

როგორც ცნობილია, იმის გამო, რომ დავით VIII საილხანოს ახალ მბრძანებელს – ყაზან ყაენს (1295–1304 წწ.) ურდოში არ ეახლა, იგი დავით VIII-ს მტრობდა. დავით მეფე „არ მიენდო თათართა, – ნერს ჟამთააღმწერელი, – ზაფხულ მთიულეთს იყვის და ზამთარს ქართლსა“, ამისთვის იძულებოდა ქვეყანა⁵¹.

ყაზან ყაენმა დავითის შესაპყრობად არაერთხელ გამოგზავნა ლაშქარი. ამ შემოსევებისას დიდად დაზარალდა ქვეყანა. ასეთ ვითარებაში დედოფალ ლიპაჩაის ძეგბმა ანტიქართული ბრძოლა გაააქტიურეს. როცა ყაზან ყაენმა თავისი სარდალი ხუტლუბუღა „სპითა ძლიერითა და მრავალნი ნოინნი“ მთიულეთში შეიზნული დავით VIII-ის წინააღმდეგ გამოგზავნა, მალეა ქუენიფლეველი გამოექცა მეფესა და ხუტლუბუღა ნოინთან მივიდა. ნოინმა იგი „წინამძღურად გზისა იჩინა“. მეფის დევნაში მონაწილე მხარში ედგათ „ოესთა მთავარი ბაყათარი“, „მუხრანს მდგომი თათარი ბაან თანლუთ“⁵², ასევე „ოესნი, რომელ სხდეს გორს, მესხნი ლაშქარნი...“⁵³.

მეფის დატყვევების უშედეგო ცდების შემდეგ მონაწილთა ლაშქარი „დაესხა ქართლს, დალათუ ვინმე დარჩომილ იყო, მოსრა და ტყვე-ყო. და მოაოკრეს ქართლი, და წარვიდეს ყაენს ყაზანის წინაშე“⁵⁴. ხუტლუბუღას სადამსჯელო ექსპედიციებს თან სდევდა ქვეყნის მოოხრება. ამ ბრძოლებში, როგორც ვნახეთ, ოსებიც მონაწილეობდნენ. ოსების ასეთი ქმედება გასაგებია. მათ საქართველოში ძლიერი სამეფო ხელისუფლება არ აწყობდათ. მონაწილთა სადამსჯელო ექსპედიციების შემდეგ ქვეყანა დაღუპვის პირას იყო. ჟამთააღმწერლის ცნობით, „ამათ შფოთითა რა იყო ქუეყანა ქართლისა, არა იყო მათ ჟამთა შინა თესვა და არცა შენება ყოელადე... ხუთ წელთა იყო ოკრება... იქმნა პურის მოკლება, ყოელად არა იპოვებოდა სასყიდლად არცა დიდითა ფასითა. ესოდენ განძნდა შიმშილი, მძორსა არანმიდასა ურიდოდ ჭამდეს. საესე იყენეს უბანნი და ფოლოცნი, გზანი, მინდორნი და ქალაქნი და სოფელნი მკუდრებითა, ყრმანი მკუდართა დედათა ძუძუთა ლეშეთა სწოვდიან. და უმრავლესი ერი ქართლისა წარვიდა სამცხეს ქუეყანად ბექასსა, სადა-იგი იპოვებოდა პური სასყიდლად“⁵⁵.

საქართველოს სამეფო ხელისუფლების უძლურებისა და ქართლის მოსახლეობის ასეთი შეჭირვების დროს „მთავარი ბაყათარ განდიდებულ იყო და აოკრებდა ქართლსა, თრიალეთსა და განასხმიდა მამულისაგან აზნაურთა, და იყო ჭირი დიდი მკვდრთა ქართლისათა“⁵⁶.

იმავს ხანებში ქართლში მდგომი ყივჩაყების წინააღმდეგ დავით VIII თხუთმეტი ათასი მეომრით გამოვიდა, მაგრამ მას ყივჩაყებთან ერთად ვახტანგ III დაუპირისპირდა. დავით VIII იძულებული გახდა გაქცეულიყო. „ვახტანგ, – ნერს ჟამთააღმწერელი, – მტერი არ იყო ძმისა, არამედ თათართა შიშით იძულებით შეება“-ო⁵⁷. მას შემდეგ, რაც ვახტანგ III-მ დავით VIII გააქცია, ოსებს მოქმედების მეტი საშუალება მიეცათ. „ოტებული რა ცნა დავით, – ნერს ჟამთააღმწერელი, – უმძვნვარესად აოკრებდა ბაყათარ ქართლსა, და მეფე დავით ვერ წინააღმდეგებოდა“⁵⁸.

იმხანად დავით VIII უკვე ავადმყოფობდა და ბრძოლა არ შეეძლო. ამიტომ, როცა „ბაყათარ აოკრებდა ქვეყანათა და ჯოცდა კაცთა“, მხოლოდ სურამელი ჰამადა და რატი „ძლიერ ებრძოდეს“ მას⁵⁹. ასეთი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ბაყათარმა გამრეკელ კახას ძეს ძამის ციხე წაართვა. ეს რომ სამცხის მთავარმა ბექამ გაიგო, დიდი ლაშქრით მოადგა ძამის ციხეს. „ხოლო ბაყათარ, ციხით გამოსრული, წინ დახუდა წინმავალთა ბექასთა. იქმნა ომი ფიცხელი, და პირველსავე შებმასა გაიქცა ბაყათარ, და შევიდა ციხესა“⁶⁰. ბექა ციხეს შემოადგა, მხოლოდ ამის შემდეგ „ითხოვეს ოესთა ზენაარი და აღუყთქუეს არა წყენა, და ესრეთ მოვიდა ბექას წინაშე გაუშვებელი, და უქანას მოკუდა ბაყათარ“⁶¹.

51 ჟამთააღმწერელი, ასნოვანი მატჩანე, გვ. 210. რატომ იბრძოდნენ გორში მსხდომი ოსების წინააღმდეგ თავგამოდებით სურამელები, ამას ბ. ლომინაძე შემდეგით ხსნის: მისი სიტყვით, „ქ. გორი ადმინისტრაციულად ქართლის საერისთავოში შედიოდა, ხოლო როგორც სავაჭრო ქალაქი, ექვემდებარებოდა მსახურთუხუცესის უწყებას. ამდენად სურამელების სისტემატური ბრძოლა XIII-XIV სს-ში ოსების წინააღმდეგ ქართლში გამოწვეული იყო მათი სახელმწიფოებრივ-თანამედგობრივი მოვალეობით“. სინ, III, გვ. 612, შენ. 3.

52 ჟამთააღმწერელი, ასნოვანი მატჩანე, გვ. 198. ამ გაჭირვებისას მეფეს ერთგულად ედგნენ გვერდში „სურამელი ჰამადა, ამირეჯიბი აბაზას ძე ჭილა, და აზნაური ქართველნი და სომხითარნი“. იქვე.

53 იქვე, გვ. 199.

54 იქვე, გვ. 199-200.

55 იქვე, გვ. 202.

56 იქვე, გვ. 210.

57 იქვე, გვ. 211.

58 იქვე.

59 იქვე.

60 იქვე.

61 იქვე, გვ. 112.

ქართველებთან ბაყათარის ბრძოლისას სად იყო მისი უფროსი ძმა „ფარეჯან ოსთა მთავარი“ ჟამთააღმწერელი არ გვამცნობს. მაგრამ ფარსადან გორგიჯანიძე იმ ადგილას, სადაც ჟამთააღმწერელი დავით მეფის მიერ ყაზან ყაენისადმი თუქალის შეილისა და ატენის ციხეში ფარეჯანისადმი მიზარებული განძის გადაცემაზე მოგვითხრობს, რადგან უმატებს: „ფარეჯან ოსი მომკედარიყო და ატენი მეფეს და-ვიტოს ეჭირა“-ო⁶², ცხადი ხდება – იმხანად ფარეჯანი ცოცხალი აღარ ყოფილა.

ასე წავიდა ამ ქვეყნიდან დედოფალ ლიმაჩაის ორივე ძე. დარჩათ თუ არა მათ მემკვიდრეები, არ ვიცით. მაგრამ ფაქტი ისაა, რომ ამის შემდეგაც, როგორც ქ. გორი, ისე საქართველოს არაერთი ადგილი ოსთა ხელში რჩებოდა.

მონღოლთა მიერ ზურგგამაგრებული ოსი ლტოლვილების საქართველოში თარეშს გიორგი V ბრწყინვალემ მოუღო ბოლო. მას შემდეგ, რაც საილხანოს პირველმა ემირმა ჩობანმა (გარდ. 1327 წ.) გიორგი მეფეს „მოსცა ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი“⁶³, მას თავისუფლად მოქმედების საშუალება მიეცა.

საყაენოსაგან მთავრების დამორჩილების დასტურის მიღების შემდეგ გიორგი მეფემ ჯერ ცივის მთაზე „ჩინგიზთ მიდგომილი“ ქართველი ფეოდალები ამოწყვიტა, შემდეგ ოსი მოძალადე ფეოდალების წინააღმდეგ გადამწყვეტი შეტევა წამოიწყო. ჟამთააღმწერლის თანახმად, „განასხნა და აღფხურნა“ ოქს-ნი, წაართვა მათ „ციხენი და დაბები“, რომლებიც „დაეპყრათ ადგილ-ადგილ“⁶⁴. ბრძოლა მეტად სასტიკი და ძნელი გამოდგა. ერთი ცნობით, გორის ციხეში მდგომ ოს ფეოდალთა გაძევებას სამი წელი მონდობე-ბია⁶⁵, ოსთა წინააღმდეგ ბრძოლაში სამეფო ხელისუფლებას განსაკუთრებით მხარში ედგნენ „ცხრაზმის“ (ქსნის) საერისთავოს ლაშქარი ვირშელ ერისთავის მეთაურობითა და „მთიულნი არაგვისანნი“⁶⁶. მშვიდო-ბიანობის განმტკიცების მიზნით გიორგი მეფემ ჩრდილოეთიდან ამიერკავკასიაში გადმოშავალი გზებიც შეკრა – „გზანი ყოველნი თვთ დაიპყრნა“. ასე „დაამშვდა ქართლი ოქსთაგან“⁶⁷.

ოსების წინააღმდეგ ბრძოლაში გიორგი მეფეს მხარში ქსნის ერისთავი ვირშელი და „მთიულნი არაგ-ვისანი“ რომ ედგნენ, შემთხვევითი არ იყო. ჩრდილო კავკასიიდან შიდა ქართლში გადმოშავალი ბილიკებით შემოსული ოსი ხიზნებისაგან, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ შიდა ქართლის ამ ორი ხეობის მოსახლეობა ზარალდებოდა. გიორგი ბრწყინვალეს მიერ გატარებული მკაცრი ღონისძიებების შედეგად, მონღოლთა დაწოლის გამო, ჩრდილო კავკასიიდან შიდა ქართლში ოსთა შემოდილების პროცესი შეჩერებული იქნა.

ახლა ვნახოთ, როგორაა შეფასებული XIII ს-ის შუახანებში საქართველოში შემოხიზნული ოსების ქმე-დება ჩვენს ისტორიოგრაფიაში. აკად. ივ. ჯავახიშვილის თვალსაზრისი ზემოთ მოვიტანე – მან ოსთა ქმე-დება „მეკობრეობად და აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის მყუდროების პერყევად“ შეაფასა. აკად. ნ. ბერძენიშვილი ჩემ მიერ დასმულ საკითხს 1937 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში შეეხო. ნ. ბერძენიშ-ვილის თქმით, „ბრძოლა ოსებთან შეუნელებელი იყო და ხანგრძლივი. მისი დაუნდობელი და შეურიგებელი ხასიათი გვაფიქრებინებს, რომ ეს ბრძოლა სოციალური მომენტით იყო გართულებული“⁶⁸. ოსთა მთავარი რომ „აოჯრებდა ქართლსა და თრიალეთს და განასხმოდა მამულისაგან აზნაურთა“ და „აზნაურებიც [ე. ი. მიწის მფლობელთა კლასი] თავს არ ზოგავდნენ“, ნ. ბერძენიშვილი ამის შესახებ კი მოუთითებს, მაგრამ იქვე დასძენს: „სამწუხაროდ, ჩვენ არ გვაქვს ცნობა, თუ როგორ იქცეოდნენ ამ ბრძოლისას არა აზნაურე-ბი, რომლებიც, ბუნებრივია, კლასობრივად შეაფასებდნენ შექმნილ საინტერესო მდგომარეობას... ყოველ შემთხვევაში, პირველი „ჭირი“ ოსთა გადმოსახლებით რომ „აზნაურებს“ დასდგომიათ, ეს უდავოა“-ო⁶⁹.

ოსი ლტოლვილები ქვეყანაში მონღოლთა ბატონობით შექმნილი რთული ვითარებით რომ სარგებლობდ-ნენ, ქართლსა და თრიალეთს აოხრებდნენ, აზნაურებს თავიანთი მამულებიდან ერეკებოდნენ, ამ დროს როგ-ორ მოიქცეოდნენ „არა აზნაურები“, ე. ი. გაძევებულ აზნაურთა ყმები, ვფიქრობ, ძნელი მისახვედრი არაა.

ნ. ბერძენიშვილის მსჯელობიდან კი ისე გამოდის, თითქოს – ოსთა ბელადები ქართველ აზნაუ-რებს რომ მამულებიდან ერეკებოდნენ, ამას ქართველი გლეხები კლასობრივად აფასებდნენ. ქართველი აზნაურების ყმებს ერჩივნათ ოსთა ყმები ყოფილიყვნენ, რადგან ოსთა ბელადები მათ ქართველ აზნაურ-თა ბატონობისაგან ათავისუფლებდნენ. როგორც ნ. ბერძენიშვილი წერს, „ჭირი“ თუ მხოლოდ ქართველ აზნაურებს დაუდგათ, მაშინ რატომ წერს ჟამთააღმწერელი ბაყათარის ქმედების გამო: „იყო ჭირი დიდი მკვდრთა ქართლისათა“-ო?⁷⁰

62 იქვე, გვ. 238, შენ. 13.

63 იქვე, გვ. 220.

64 იქვე, გვ. 189.

65 ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, მეორე ტექსტი. „ქართლის ცხოვრება“, ტომი II, თბ., 1959, გვ. 445.

66 იქვე.

67 ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 256.

68 ბერძენიშვილი ნ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 61.

69 იქვე.

70 ჟამთააღმწერელი, ასნლოვანი მატანე, გვ. 210.

აკად. ნ. ბერძენიშვილის ზემომოტანილმა თვალსაზრისმა გარკვეული საფუძველი მისცა ოს ისტორიკოსს გ. თოგოშვილს განეცხადებინა: „ქართველი მწარმოებელი საზოგადოების ფართო ფენები გარკვეულ ხანს თანაუგრძნობდნენ ქართლის რაიონებში მოქმედ ოსებს, რომელთა მახვილი მიმართული იყო მათთვის საძულველი ფეოდალების წინააღმდეგ“⁷¹.

მიუხედავად იმისა, რომ ჟამთააღმწერელი პირდაპირ მოუთითებს გიორგი მეფემ „განასხნა და აღფხურნა“ ქართლში მყოფი ოსები⁷², გ. თოგოშვილი მაინც წერს: გიორგი ბრწყინვალეს „ლონისძიებებს“ შედეგად არ მოჰყოლია ოსთა განდევნა საქართველოს ტერიტორიიდან და ოსეთში გაძევება, როგორც ეს წარმოდგენილი პქონდათ ზ. ჭიჭინაძეს, ურბნელს (ხიზანიშვილს) და სხვ. მოყვანილი ცნობიდან ნათლად გამომდინარეობს, რომ გიორგიმ მათ ციხე-სიმაგრეები წაართვა, ურჩებს სასტიკად მოექცა, სხვები კი დაიმორჩილა და ხარკი დააკისრა“⁷³.

როგორც ვხედავთ, გ. თოგოშვილმა ჟამთააღმწერლის სიტყვები: „განასხნა“, „აღფხურნა“ უყურადღებოდ დატოვა და დაასკვნა: „გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის ჟამს (XIV ს. პირველი ნახევარი) ოსები საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდნენ. იმ დროისათვის საქართველოს ტერიტორიაზე მუდმივი ოსური მოსახლეობა შეიქმნა“⁷⁴. უფრო მეტიც, მისივე მტკიცებით, „ქართლის მთიანეთში წარმოებული ბრძოლა მოსული ოსების გამარჯვებით დამთავრდა“⁷⁵ და საქართველოს ტერიტორიაზე „ოსთა შემდგომი გადმოსახლების პროცესი არც შემდეგში შეწყვეტილა. ამიერიდან ოსები ჩრდილო კავკასიიდან კი აღარ გადმოდინან ქართლის ბარში, არამედ საქართველოს მთიანეთის რაიონებიდან“⁷⁶.

რა შეიძლება ითქვას ბ. ნიკო ბერძენიშვილისა და გ. თოგოშვილის დებულებათა შესახებ?

ქართლში შემოხიზნული ოსების ქმედებათა შეფასებისას აკად. ნიკო ბერძენიშვილს მხედველობიდან რჩება შემდეგი: იმ ოს მეომართა უკან, რომლებიც ქართლის სხვადასხვა კუთხეებში ციხე-ქალაქებს იკავებდნენ ან ქართველ აზნაურთა შინებს ითვისებდნენ, ოსეთის სამეფო კარის წარმომადგენლები რომ იდგნენ. ერთი მხრივ, ახასარყაიათაძენი უფლისწულების – ფარეჯანისა და ბაყათარის, მათთან ერთად მოსული „მრავალნი თავადის“ (თავიანთი ოჯახებითა და რაზმებით) ყოფნა ქართლში და მათ მიერ ქართლის ციხე-ქალაქების და სოფლების დაუფლება, მეორე მხრივ ჩრდილო კავკასიიდან შიდა ქართლში იმ ოსი ხიზნების მოძალება, რომლებიც დავით VII-ის დავალებით მონღოლმა თანლუთმა ჯანამ შეაჩერა, ერთიან პროცესად უნდა აღვიქვათ. მონღოლთა განუწყვეტელი სამხედრო ოპერაციების გამო, უნიათო სამეფო ხელისუფლების პირობებში მოსახლეობის ნაწილი რომ ფიზიკურად ნადგურდებოდა, ნაწილი კი სამცხეში გარბოდა, მონღოლთა მფარველობაში მყოფ ოს ხიზნებს საშუალებას აძლევდა, ქართლის დაცარიელებული სოფლები დაეკავებინათ. ასეთი პროცესი რომ რამდენიმე ათეული წელი გაგრძელებულიყო, ოსები მთელ ქართლს დაეპატრონებოდნენ. ოსეთიდან ქართლში ხიზნათა ახალი ნაკადების შემოსვლის სახით მათ ქართლის დაცარიელებული სოფლების შესავსებად ამოუნურავი რესურსები პქონდათ. ოსებისათვის ყველა პირობა არსებობდა, რათა შიდა ქართლში ახალი „სამშობლო“ მოეპოვებინათ. მაგრამ იმ ხანად გიორგი ბრწყინვალეს ძალისხმევით ქვეყანა გადარჩა. ოსები განდევნილნი იქნენ როგორც ციხე-ქალაქებიდან, ისე სოფლებიდან. მათთვის გზების ჩაკეტვით ქართლში ოსთა შემოსვლის პროცესი შეჩერებული იქნა“⁷⁷.

საქართველოში ოსი ხიზნების შემოსვლის პროცესი საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიაში თემურ ლენგის ლაშქრობების შემდეგ განახლდა. მას შემდეგ, რაც თემურის ლაშქარმა ჩრდილი კავკასიის ხეობებში შეაღწია, იქ შეხიზნული ოსები დიდი ლიახვის სათავეებისაკენ დაიძრნენ. ამჯერად მათი მცოცავი მიგრაციის პირველი ობიექტი დვალეთის ტერიტორია გახდა. თემურ ლენგის რვაგზის შემოსევებისაგან დაუძლურებულ საქართველოს ოსთა ამ მოძრაობის შეჩერება აღარ შეეძლო. XVII ს-ის დამდეგს დვალეთის მოურავად გამოჩენილი ქართველი სამხედრო მოღვაწის – გიორგი სააკაძის დანიშვნა, ალბათ, მიზნად დვალეთში ქართლის მეფის მკაცრი კონტროლის დანერგვას ისახავდა⁷⁸. შემდგომ ხანებში ასეთი კონტროლიც შეუძლებელი გახდა.

71 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 222–223.

72 ჟამთააღმწერელი, ასნლოვანი მატიაზე, გვ. 189.

73 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 223.

74 იქვე, გვ. 224.

75 იქვე, გვ. 223.

76 იქვე, გვ. 224.

77 ჩრდილო კავკასიიდან შიდა ქართლში გადმოსასული როკის (ზახა-კასრის ხეობა) გზა საგანგებოდ იქნა გამაგრებული. ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, „არს აქ კარი კლდისაგან და ქვითკირით ქმნილი, დიდ-კამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნილი, რათა არა ვიდოდნენ თვნიერ მათსა ოსნი“. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 645. ჩრდილო კავკასიიდან შიდა ქართლში გადმომავალი გზების შესახებ იხ. გვრიტიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1962, გვ. 273–275.

78 რ. თოფჩიშვილის დასკვნით, ოსები დვალეთში XVI საუკუნეში გამოჩნდნენ. იხ. მისი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53.

ახლა რაც შეეხება თვით ოსეთში-ჩრდილო კავკასიაში არსებულ მდგომარეობას, ოსები, ისე როგორც მონღოლთა უღელქვეშ მყოფი სხვა ხალხები მონაწილეობდნენ ოქროს ურდოში მიმდინარე შინაბრძოლებში. ბერქა ყაენის გარდაცვალების (1266 წ.) შემდეგ, ჯუჯი ხანის შთამომავალმა, გამოჩენილმა მხედართმთავარმა ნოღაი ტერიტორია მდ. დონიდან მდ. დუნაიმდე თავის კონტროლს დაუქვემდებარა, რის შემდეგაც რუს მთაერებთან კავშირი შეკრა და ოქროს ურდოს ტახტის დაკავება მოინდომა. ნოღაის მხარე დაიკავეს ალან-იასებმაც. გადამწყვეტ ბრძოლაში ოქროს ურდოს ხანმა ტოხტამ (გარდ. 1318 წ.) ნოღაი დაამარცხა და დაატყვევა. ამ მარცხის შემდეგ ნოღაის ძემ ჯეკამ ათი ათასი მეომრით თავი ოსთა ქვეყანას შეაფარა. აღნიშნულით გაღიზიანებულმა ტოხტამ 1300 წელს ნოღაი სიკედილით დასაჯა. შემდეგ ნოღაის მხარეზე მებრძოლ ოსებსაც სასტიკად გაუსწორდა. მდ. ვოლგიდან მდ. დუნაიმდე გაშლილი ვრცელი მიწები ისევ ოქროს ურდოს ხანის კონტროლს დაექვემდებარა¹ ტოხტას მმართველობისას ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსების მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული, მონღოლ-თათართა დანაოლით ალან-ოსები იძულებული გამხდარან დასავლეთში – დუნაისპირეთში გადასულიყვნენ (ჩემი ვარაუდით, დუნაისპირეთში გადასახლებული ალან-ოსები ყირიმში ან შავი ზღვის ჩრდილოეთით კომპაქტურად მცხოვრები, ძველი სარმატული გაერთიანების შთამომავლები უნდა ყოფილიყვნენ). მათმა ნაწილმა, ეიჩინის ეპისკოპოსის შუამდგომლობით, ბიზანტიის იმპერატორის ანდრონიკესაგან (1282–1328 წწ.) ნებართვა მიიღო მდ. დუნაის მარჯვენა ნაპირზე დასახლებულიყო და იმპერიის სამსახურში ჩამდგარიყო². კერძოდ, სად დასახლდნენ ბალკანეთში გადასული ალან-ოსები, სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებული არაა.

ალაბათ, ასევე ჩრდილო შავი ზღვისპირეთში მცხოვრები ძველ სარმატთა შთამომავლები უნდა ყოფილიყვნენ ის ალან-ოსები, რომლებიც უნგრელი ისტორიკოსის შიმონ კაზაის (XIII ს.) ცნობით, 1239 წელს უნგრეთის მეფის – ბელა IV-ის თანხმობით, ყივჩაყებთან ერთად, დასავლეთში – თანამედროვე უნგრეთის ტერიტორიაზე დასახლდნენ (ყივჩაყთა ხანი კოტიანი მონღოლებთან მარცხის შემდეგ იძულებული გახდა, ჩრდილო შავიზღვისპირეთი დაეტოვებინა და დუნაისპირეთში გადასახლებულიყო. ალან-ოსები შესაძლოა, კოტიანის ყოფილი მოკავშირეები იყვნენ). მკვლევართა თანახმად, ალანები (უნგრ. იასები) და ყივჩაყები (უნგრულად კუნები) ერთმანეთის მეზობლად დასახლდნენ და ცალცალკე შექმნეს ეთნიკურ-ადმინისტრაციული რაიონები: იასშაგი და კუნშაგი³. იასშაგის დასახლების ცენტრი შემდეგში მდ. ზადვაზე მდებარე ქ. იასბერნი გახდა. იასებსა და კუნებს მიეცათ პრივილეგიები, რომლითაც ისინი 1848 წლამდე სარგებლობდნენ. იასშაგის ავტონომიური უფლებები საბოლოოდ 1876 წელს გაუქმდა⁴. აღნიშნულმა განაპირობა, ალბათ, ის, უნგრეთში ჩასახლებული ალან-ოსების რამდენიმე თაობამ რომ შეინარჩუნა მშობლიური ენა და ეთნიკური სახე. 1957 წელს აღმოჩენილ იქნა უცნობი მოხელის მიერ 1492 წელს შედგენილი ოსურ-ლათინური (და უნგრული) სასაუბრო. ამ სასაუბროში შესული ყველა სიტყვა რადგან შემონახულია თანამედროვე ოსურ ენაში და ისინი ფონეტიკურად ახლოს არიან ოსური ენის დიგორულ დიალექტთან⁵, იმას მოწმობს, მისი შედგენისას „ალანურ ენას“ ჯერ კიდევ რომ არ ჰქონდა განცდილი უნგრული ენის მნიშვნელოვანი გავლენა და არ განსხვავდებოდა ჩრდილო კავკასიაში მოსახლე ოსების ენისაგან. მაგრამ, 1492 წელს უნგრეთში ჩასახლებული იასებისათვის სასაუბროს შედგენა იმის დასტურიც უნდა იყოს, იასშაგის მოსახლეობა მშობლიურ ენას რომ იყენებდა. მართლაც, 1543 წელს სილეზიელი გერმანელი გეორგ ვერნერი თუ იუნყებოდა, რომ მის თანადროულ უნგრეთში „ჯერ კიდევ არსებობდა ხალხი იაზიგები, რომლებიც თავს უწოდებს შემოკლებული სახელით „იაზ“ და ინარჩუნებენ თავიანთ, ბუნებრივ და განსაკუთრებულ ენას, რომელიც უნგრულისაგან განსხვავდება“, უფრო გვიან მცხოვრები ფერენც ფორიშ-ოსტროკოჩის მოწმობით, ყველა იასი უკვე 1693 წელს უნგრულად ლაპარაკობდა. მისი სიტყვით, მათ მიერ დაკავებულ ტერიტორიას დღეს ისევ ეწოდება იასშაგ და ის ბუდაპეშტის აღმოსავლეთით, დუნაისა და ტისას შორის მდებარეობს⁶.

საცხოვრებლად სტაბილური გარემო არც ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ოსებისათვის იყო. მონღოლთა ბატონობის მძიმე პირობები ოსებს აიძულებდა ან სამშობლო დაეტოვებინათ, ან დამპყრობლის სამსახურში შესულიყვნენ. მას შემდეგ, რაც ზოგიერთი ოსი ფეოდალი თავისი რაზმით დამპყრობლის სამსახურში ჩადგა, საისტორიო წყაროებში ჩნდება ცნობები საკუთრივ მონღოლეთში, ჩინეთში, ასევე მონღოლთა იმპერიის სხვა კუთხეებში ოსთა სამხედრო რაზმების ყოფნის შესახებ. ოსთა სამხედრო რაზმები მონაწილეობდნენ ოქროს ურდოსა და საერთოდ, მონღოლთა დაპყრობით კამპანიებში. დიდი ხანის სამსახურში მყოფი ქრისტიანებად დასახლებული ოსები ყაენისაგან დიდ ხელფასს იღებდნენ. მათ

1 ИСО, I, გვ. 130.

2 იქვე.

3 იქვე, გვ. 130–131; თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 37.

4 ИСО, I, გვ. 131.

5 იქვე.

6 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 38., შდრ., История Венгрии, I, გვ. 165, ჩანართი რუკა.

იყენებდნენ, როგორც მცველებს⁷. მონღოლთა სამსახურში მყოფ ამ მეომრებს სამშობლოში დაბრუნება რომ არ მოენდომებინათ, აიძულებდნენ ოჯახებიც თან ჰყოლოდათ⁸.

ოსების მასიური გადასახლება მონღოლთა იმპერიის აღმოსავლეთ რეგიონებში ჯერ კიდევ ბათო ყაენის დროს დაიწყო. ეს პროცესი გრძელდებოდა მუნქეს (1251–1259 წწ.) მმართველობის დროსაც. როცა მუნქე ჩრდილო კავკასიაში დაპყრობით ომებს ხელმძღვანელობდა, ჩინური ქრონიკის („Юань-шан“) ცნობით, ზოგი ოსი მმართველი – ალდარი, არა მარტო მონღოლთა მხარეზე გადადიოდა, მათ რწმენით და ერთგულად ემსახურებოდა. ასეთ სამსახურს მათი შთამომავლებიც აგრძელებდნენ. ალბათ, ეს ოსები უნდა იგულისხმებოდნენ იმ ხალხში, რომლებიც აკად. ბ. ვლადიმირცევის თანახმად, მონღოლეთში „აჰ-იდ“-ად (ე. ი. ასებად) იწოდებოდნენ და მონღოლებისაგან რწმენით განსხვავდებოდნენ⁹.

როგორც ზემოთ აღვნიშნე, თათარ-მონღოლთა ზენოლთ ოსების ნაწილი, მართალია, იძულებული ხდებოდა ცენტრალური კავკასიონის მაღალმთიან ხეობებში შესულიყო, მაგრამ გარკვეულწილად გადა-მეტებულად მეჩვენება „ჩრდილო ოსეთის ისტორიაში“ არსებული მითითება, თითქოს, ეკონომიკური მი-ზეზების გამო, ეს „ალან-ოსები დაიძრნენ საქართველოს ველებს მიმდებარე, სამხრეთ კავკასიის ნაყოფი-ერი და ნაკლებად დასახლებული ტერიტორიებისაკენ და დიდი ლიახვის ხეობაში (აუზში) ჩამოყალიბდა ახალი ეთნიკური ერთობა, რომელმაც შეადგინა სამხრეთ ოსეთი“¹⁰.

მონღოლთა ბატონობისას, როცა ოსურმა პოლიტიკურმა გაერთიანებებმა არსებობა შეწყვიტეს, ოსური მოსახლეობის ნაწილი თუ ცენტრალური კავკასიონის ხეობებში შევიდა, ოსური მწარმოებელი მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი მაინც ძველ ტერიტორიაზე რჩებოდა. იმხანად ოსური ეთნოსის თავ-მოყრის მთავარი ადგილები მდ. თერგის ზემო წელის მიმდებარე ტერიტორიები იყო, სადაც მონღოლთა ბატონობის მძიმე პირობებშიც კი, ოსები ცხოვრებას განაგრძობდნენ. ჟამთააღმწერლის ის ცნობა, რომელშიც ოსი დედოფლის ღიმნაჩივისა (თავისი ძეებით) და ოსი დიდებულების ქართლში შემოსვლას ეხება, იმის სამტკიცებლად არ გამოდგება, თითქოს, კავკასიონის სამხრეთ ხეობებში ოსთა ახალი ეთნიკური ერთობა XIII–XIV საუკუნეებში ჩამოყალიბდა. როგორც თვით „ჩრდილო ოსეთის ისტორიაში“ არის მითი-თებული, ოსი ლტოლვილები საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ „თბილისსა, (როგორც გაირკვა ქ. გორში, ვ. გ.), დმანისსა და ტინვალში დაასახლა“¹¹. იმხანად, როგორც ეს ჟამთააღმწერლის ცნობებიდან ჩანს, როგორც კავკასიონის სამხრეთი კალთების „ნაყოფიერ ველებზე“, ისე მთელი კავკასიონის მთიანეთში, ქართული მოსახლეობა ცხოვრობდა¹². არავითარი საფუძველი არა გვაქვს XIII ს-ის შუახანებისათვის კავკასიონის სამხრეთ ხეობებში ოსური მოსახლეობის არსებობის შესახებ მიეუთითოთ.

ის ფაქტი, ჩინგიზ ხანის მემკვიდრეებმა რომ დაივიწყეს ქალაქების სიძულვილი და ჩრდილო კავკასიაში არაერთი ახალი ქალაქი ააგეს, მშობლიურ ადგილებში დარჩენილი ოსებისათვისაც მნიშვნელოვანი იყო. საქალაქო ცხოვრება ოსეთის ტერიტორიაზე აღორძინდა. ოსი გლეხობა ქალაქების ბაზრებს დაუ-კავშირდა, გლეხური მეურნეობის განვითარებამ უფრო ინტენსიური ხასიათი მიიღო. ოსური მოსახლეო-ბისათვის არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო მონღოლების მიერ ჩრდილო კავკასიაში არაერთი საყრდენი ციხესიმაგრის აგება ან აღდგენა. სამხედრო და სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ადგილებში აგებულ ამ პუნქტებს ეკონომიკური მნიშვნელობაც ჰქონდათ. ასეთი ციხე-ქალაქები იყო: ქ. მაჯარი (ახლანდ. სტაე-როპოლის მხარეში, ქ. ბუდიონოვსკის ადგილას მდებარეობდა), ქვემო ჯულატი მდ. თერგზე (მდებარეობ-და ახლანდელი ყაბარდო-ბალყარეთის ქ. მაისკის ახლოს) და ზემო ჯულატი (მდებარეობდა მდ. თერგ-ზე, ჩრდილო ოსეთის სოფ. ელხოტოვოს ახლოს)¹³. ეს ქალაქები განლაგებულნი იყვნენ მნიშვნელოვან სავაჭრო მაგისტრალზე, რომლებიც საქართველოდან ჯვრის უღელტეხილითა და დარიალის ხეობით ქვემო ვოლგისპირეთში – ოქროს ურდოს ცენტრისკენ (ბერქა-სარაი) მიემართებოდა. არანაკლებ მნიშ-ვნელოვანი იყო სავაჭრო მაგისტრალი, რომელიც ქ. მაჯარზე გადიოდა. ეს გზა აზოვის ზღვისპირეთის ეკონომიკურ რაიონს აზერბაიჯანთან და დასავლეთ კასპიისპირეთთან აკავშირებდა. როცა ოქროს ურ-დოსა და პულაგიდების სახელმწიფოს (საილხანო) შორის ომი დაიწყო, ეს გზები მნიშვნელოვან ტრასებს წარმოადგენდნენ. ასეთი ხასიათი მათ ჯერ კიდევ არაბ-ხაზართა ომების დროს შეიძინეს¹⁴.

ოქროს ურდოს ხანების სამხრეთისაკენ ლაშქრობისას ჩრდილო კავკასიის ქალაქები საბრძოლო ოპერაციების მოსამზადებელი და ლაშქრის სურსათით მოსამარაგებელი ძირითადი ბაზები იყო. ამიტომ ოქროს ურდოს მბრძანებლები ამ ქალაქების გაძლიერებით იყვნენ დაინტერესებულნი. ასე მაგალითად:

7 იქვე.

8 ИСО, I, გვ. 130.

9 Владимирцев Б. Я., Общественный строй монголов, Л., 1934, გვ. 130.

10 ИСО, I, გვ. 131.

11 იქვე.

12 ეს მოსახლეობა მონაწილეობდა იმხანად როგორც ქართლის მთიანეთში მომდინარე შინაბრძოლებში (იხ. ჟამთააღმწე-რელი, ასნლოვანი მატიაწე, გვ. 198–199), ისე გიორგი ბრწყინვალეს ბრძოლებში გორში მდგომი ოსების წინააღმდეგ (იხ. ახალი ქართლის ცხოვრება. მეორე ტექსტი. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 445).

13 ИСО, I, გვ. 132.

14 იქვე.

ზემო ჯულატს პირველ ხანებში თუ უმნიშვნელო ფართობი ეკავა, ოქროს ურდოს ხანების დროს იგი თითქმის ორი ცილობეტრის სიგრძეზე გაშენდა. არქეოლოგიური გათხრებისას ქალაქში მიკვლეული იქნა ორი მუსლიმური საკულტო ნაგებობის (მეჩეთების) და ოთხი ქრისტიანული ეკლესიის ნაშთები. ამ პენობათა ასაგებად გამოყენებული ყოფილა კვადრატული, სტანდარტული ზომის აგურები. ერთი მეჩეთი კვადრატული ფორმისა ყოფილა, მეორე მეჩეთის ახლოს მიკვლეული იქნა მინარეთის საფუძველი. ზემო ჯულატის ტერიტორიაზე მიკვლეული მეჩეთებისა და მინარეთის ნაშთები, ამ რეგიონში მუსლიმი მოსახლეობის ცხოვრებისა და შესაბამისად, მუსლიმური რელიგიის გავრცელებაზე მიუთითებს. ეს ნაგებობები ჩრდილო კავკასიაში ოქროს ურდოს ბატონობის ხანას განეკუთვნება. უფრო ადრინდელი უნდა იყოს იმავე ჯულატში მიკვლეული ქრისტიანული საკულტო ნაგებობათა ნაშთები¹⁵.

ჩრდილო კავკასიის, კერძოდ, ოსეთის მოსახლეობაში მუსლიმური რელიგიის გავრცელებამ განსაკუთრებული ინტენსიური ხასიათი უზბეკ ხანის მმართველობისას მიიღო. როგორც არქეოლოგიური მასალიდან ჩანს, ზემო ჯულატში მუსლიმური რელიგიის აღმსარებელთა გვერდით, ქრისტიანებიც ცხოვრობდნენ, რასაც მოწმობს ნაქალაქარის ადგილას მიკვლეული კვადრატული აგურით ნაგები ოთხი ერთბაშიანი ეკლესიის ნაშთი. მეჩეთებისაგან განსხვავებით, ეს ეკლესიები ქალაქის გარეუბნებში ყოფილა განლაგებული, რაც იმაზე მიგვითითებს, ქალაქის ცენტრალური ნაწილი ოქროს ურდოს მუსლიმური ზედაფენის წარმომადგენლებით რომ იყო დასახლებული, ხოლო გარეუბნებში, ადგილობრივ ოს ქრისტიანებთან ერთად, დამკურობელთა მიერ ჩასახლებული ქრისტიანი ხელოსნები ცხოვრობდნენ. მოსახლეობის ეს ფენა, როგორც ჩანს, მუსლიმურ ზედაფენას ემსახურებოდა¹⁶.

უზბეკ ხანის (1312–1342 წწ.) მმართველობისას ოქროს ურდოში სიძლიერის ზენიტს მიაღწია. უზბეკ ხანი ხელისუფლების სათავეში შეუოვარი ბრძოლების შედეგად მოვიდა, ამიტომ იგი ქვეყანაში შინაბრძოლების აღსაქმედად ყველაფერს აკეთებდა. იმ დროს, საქალაქო ცხოვრების დაწინაურებასთან ერთად, მნიშვნელოვანი აღმავლობა განიცადა სოფლის მეურნეობის ცალკეულმა დარგებმა. ადგილობრივი მთაგრეხის სამფლობელოთა დაპატრონების ხარჯზე მონღოლი დიდკაცობა თანდათან მინისმფლობელებიც ხდებოდა. როგორც ადგილობრივი, ისე მონღოლი დიდკაცობის სოფლის მეურნეობით დაინტერესებამ, საბოლოო ანგარიშში, ყოფილი ოსური სამეფოების ტერიტორიაზე ეკონომიკური და კულტურული აღმავლობა გამოიწვია. ქალაქების ძირითად მოსახლეობას ოსებთან ერთად თუ მონღოლები და მოყვანილი ხელოსნები წარმოადგენდა, სოფლებში ძირითადად ოსები ცხოვრობდნენ, რომელთა მეურნეობა უკვე მრავალდარგოვანი იყო¹⁷.

ოქროს ურდოს მმართველობის – უზბეკ ხანის რეზიდენცია ახლანდელი ჰიატიგორიის რაიონში იყო. იქვე პქონდათ სამფლობელოები მონღოლ ფეოდალებს. იმ დროსათვის ეოლგისპირეთის შემდეგ ჩრდილო კავკასია მონღოლებისათვის მარცვლეულის წარმოების უდიდესი რაიონი იყო. მონღოლი ფეოდალების მფლობელობაში გადასულ სავარგულებზე ძირითადად რადგან ოსური მოსახლეობა მუშაობდა, მათ, ტრადიციული მესაქონლეობის გარდა, თანდათან მინათმოქმედების სხვა დარგებიც განავითარეს. ხორბლის გარდა, მოჰყავდათ: ფეტვი, შერია, ჭვავი, ქერი, დაიწყეს ცხენებისა და ფრინველების მოშენება¹⁸.

ჩრდილო კავკასიაში სოფლის მეურნეობის ასეთი აღმავლობა აისახა არაბი ავტორის ალ-ომარის თხზულებაში. მისი ცნობით, ამ ქვეყნის (ე. ი. ოქროს ურდოს – ვ.გ.) სულთნის ლაშქარი ჩერქეზების, რუსებისა და ალანებისაგან შედგებოდა¹⁹. არის კეთილმოწყობილი ქალაქები, მრავალადა საქონელი²⁰. ქალაქებში ხელოსნობის დაწინაურებამ განაპირობა ხელოსანთა და ვაჭართა ცალკეული დასახლებების შექმნა. არაბი მოგზაურის იბნ ბატუტას (1304–1377 წწ.) ცნობით, ყოველი ხალხი ცალკე ცხოვრობდა თავის უბანში. იქვე იყო მათი ბაზრებიც²¹. ვაჭრობის აღმავლობასთან ერთად, საქონელზე მაღალი ბაჟი მონღოლთა ზედაფენისათვის დამატებითი შემოსავლის წყარო იყო. XV საუკუნის არაბი ავტორის იბნ არაბ-შაჰის თანახმად, მონღოლთა ბატონობის კონტროლქვეშ მყოფ ტერიტორიაზე იმდენად უსაფრთხო იყო საქარავნო გზები, რომ ხორეზმიდან ვაჭართა ქარავანი ჩრდილო კავკასიის სავაჭრო ცენტრებამდე უსაფრთხოდ გადაადგილდებოდა. სავაჭრო ტრასა მჭიდროდ დასახლებულ რეგიონებზე გადიოდა²².

15 იქვე. როგორც ითქვა, ზემო ჯულატს რუსულ მატყანეებში „იასთა სახელოვან“ ქალაქ დედაიკოვთან აიგივებენ (იქვე, გვ. 133). დედაიკოვის, ისე როგორც წყაროებში ალანთა დედაქალაქად დაახელებული „მეგას“-ის (მისი სახელი, ა. ნოვოსელსკის თანახმად, უბრალოდ „დიდს“ აღნიშნავს. იხ. Новоселышев А. П., Основания руси..., 109) საკუთრივ ოსური სახელები უცნობია.

16 ИСО, I, გვ. 133. უზბეკ ხანის მმართველობის ხანას ეხება უნგრელი მემატყანის თხზულების დანართში არსებული ცნობა იმის შესახებ, რომ 1323 წლისათვის ოუნანის იმპერიაში (ჩინეთი) იყვნენ „...ეტილი ქრისტიანები“, რომლებიც ალანებად იწოდებოდნენ, რომელთაგანც 30 ათასი დიდ ჯამაგარს იღებდა მეფისაგან [მონღოლთა იმპერატორისაგან]. იხ. რ. თოფჩიშვილი, ოსთა წინაპარი ალანების..., გვ. 38.

17 ИСО, I, გვ. 134. XII ს-ის ავტორი ნიკოფორე ვასილაკი სპეციალურად მიუთითებს, რომ „იქ მაღალი კავკასიის ძირში ამ დიდი ხალხის ბევრი ტომის ფარა მოვს“. იხ. თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 42–43.

18 ИСО, I, გვ. 134.

19 იქვე, გვ. 134–135.

20 იქვე.

21 იქვე, გვ. 135.

22 იქვე. დედაიკოვი 1278 წელს რუსი მთავრებისა და მონღოლთა ლაშქრობისას იქნა აღებული და გადამწვარი. ამ თვალსაზრისს ყველა არ იზიარებს, რადგან იმ დროისადმი მიკუთვნებული ხანძრის ფენა მიკვლეული არ არის. იქვე, გვ. 133.

XIV საუკუნეში ზემო ჯულატი არა მარტო ჩრდილო კავკასიის მსხვილ ეკონომიკურ ცენტრად რჩებოდა, იგი თათარ-მონღოლთა გარნიზონის საყრდენი პუნქტიც იყო – ამ ქალაქში ათიათასიანი მონღოლური კორპუსი იდგა. ამ შენაერთს, სამხრეთიდან მოსალოდნელი თავდასხმისაგან ქვეყნის უსაფრთხოების დაცვის გარდა, ადგილობრივი მოსახლეობის მორჩილებაში ყოლაც ევალებოდა. კავკასიონის ხეობებში შეიზნული ოსების დროდადრო ბარში საძარცვავად გამოჩენა მონღოლებს რადგან პრობლემას უქმნიდა, ზემო ჯულატი მდგარ კორპუსს მათი თარემის აღკვეთაც უხდებოდა. 1365 წელს ჩრდილო კავკასიაში შესულმა თემურ ლენგმა თავისი არმია, მცირე ხნით, ზემო ჯულატი შეასვენა. როგორც ჩანს, მონღოლთა და ოსთა ათიათასიანი კორპუსი საქმარისი არ აღმოჩნდა ქალაქის დასაცავად. თემურ ლენგს ქალაქი არ დაუწვდებოდა. არქეოლოგიური მონაცემებიდან გამომდინარე, ზემო ჯულატი ცხოვრება XV საუკუნეშიც გრძელდებოდა. ჩრდილო კავკასიის ქალაქების (ზემო ჯულატის, ქვემო ჯულატის, დერბენდის, ტარკისა და სხვ.) ეაჭრები გენუის შავი ზღვისპირეთის სავაჭრო კოლონიებთან დებდნენ კომერციულ გარიგებებს. ჩრდილო კავკასიიდან ძირითადად გაჰქონდათ: თევზი, ხიზილალა, მარცვლეული, ბენგეული. შემოჰქონდათ: ხალიჩები, აბრეშუმის, ბამბულისა და ხავერდის ქსოვილები, მარილი²³.

უზბეკ ხანის მმართველობისას ოქროს ურდოში მიღწეული პროგრესი და სტაბილურობა დიდხანს არ გაგრძელბულა. მისი მემკვიდრის – ჯანიბეკის ზეობისას ოქროს ურდოში შინაბრძოლები გამწვავდა. სასახლის გადატრიალებებს თან სდევდა ტახტის პრეტენდენტთა მკვლელობები. მძიმე ბრძოლების შემდეგ ოქროს ურდოს ფაქტობრივი მმართველი ხან ბერიბეკის (1357–1361) სარდალი მამაი გახდა. XIV საუკუნის 70-იანი წლებისათვის მამაიმ შეძლო დროებით მაინც ბოლო მოეღო მსხვილ მონღოლ ფეოდალთა სეპარატისტული მისწრაფებებისათვის. ვოლგა-დონს შორის არსებულ ტერიტორიებს გარდა, მან ოქროს ურდოს ხელისუფლება კვლავ აღადგინა ყირიმზე, შავი ზღვის ჩრდილო სანაპიროს ელვებზე და ჩრდილო კავკასიაში, თუმცა ოქროს ურდოს აღმოსავლეთი ულუსის დამორჩილება ვერ შეძლო²⁴.

მამაის მიერ აღდგენილი ოქროს ურდოს სიძლიერის დაცემა 1380 წლის 8 სექტემბერს მოსკოვის დიდ მთავართან დიმიტრი დონელთან კულიკოვოს ველზე განცდილი მარცხის შემდეგ დაიწყო. მამაიმ შეძლო კულიკოვოს ველზე საბრძოლველად მომთაბარეთა ურდოს გარდა, დამორჩილებული ხალხების, მათ შორის, ჩრდილო კავკასიელი ვასალების რაზმებიც გამოეყვანა²⁵. მარცხის შემდეგ მამაი გაიქცა და 1380 წელს მისი პოლიტიკური მონინალმდევის – თოხთამიშის მომხრეთა მიერ იქნა მოკლული.

კულიკოვოს ველზე განცდილი მარცხის შემდეგ, ერთხანს, ოქროს ურდო სტაბილურობას ინარჩუნებდა, რაც დამორჩილებული ხალხების (მ. შ. ოსების) მშვიდობიან ცხოვრებას უზრუნველყოფდა. მაგრამ, ასეთ პირობებშიც კი, ოქროს ურდოში პოლიტიკური ვითარება თანდათან უარესდებოდა. ქვეყანაში არსებულ არამყარ მდგომარეობას ზედ დაერთო ისტორიის ასპარეზზე ახალი, დიდი დამპყრობლის – თემურ ლენგის გამოჩენა.

ჩინგიზ ხანის უშუალო ჩამომავალმა თოხთამიშმა ისარგებლა 1380 წელს კულიკოვოს ბრძოლაში მამის მარცხით და ოქროს ურდოს ტახტს დაეპატრონა²⁶. უფრო ადრე მას თემურლენგიც მხარს უჭერდა. ამიტომ თემურლენგი მისთვის, თითქოს, საშიში არ უნდა ყოფილიყო. მაგრამ, თოხთამიშის ცდამ, ოქროს ურდოს ტერიტორიები აღმოსავლეთით გაეფართოვებინა, იგი თემურლენგთან ბრძოლაში ჩაება. თოხთამიში ჯერ ხორეზმისათვის ბრძოლაში დაუპირისპირდა თემურლენგს, 1385 წელს კი, როცა აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე შევიდა, 1387 წელს მისი ლაშქარი უშუალოდ შეეჯახა თემურლენგის ჯარებს. 1389 და 1391 წლებში თემურლენგი თვითონ შეიჭრა ოქროს ურდოს ტერიტორიაზე და ქვეყნის ყველა მხარე მოარბია. 1394/1395 წლებში თემურ ლენგმა მესამედ ილაშქრა ჩრდილო კავკასიაში²⁷. მდ. თერგთან გამართულ ბრძოლაში თოხთამიში კვლავ დამარცხდა. იგი ვოლგის ბოლგარებთან გაიქცა²⁸ (უფრო გვიან იგი მოკლულ იქნა). მდ. ყუბანის ზემო ნელზე თემურ ლენგმა გაანადგურა ოსი მთავრების სამფლობელოები (ბურიბედი, ბურაკანა, კულუ და ტაუსა). ეს მცირე სამთავროები ახლანდელ ყარაჩაი-ბალყარეთის ტერიტორიაზე ლოკალიზდებიან²⁹, დაანგრია ოქროს ურდოს დედაქალაქი სარაი-ბერქე და სხვა ციხე-ქალაქები. თემურ ლენგის ამ ლაშქრობის შემდეგ ყუბანის ზემო ნელზე მცხოვრები ოსები იძულებულნი შეიქმნენ აღმოსავლეთით გადმოსახლებულებიყვნენ. მათმა ნაწილმა, ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში მცხოვრებ ოსურ მოსახლეობასთან ერთად, კავკასიონის ხეობებს შეაფარა თავი³⁰. მაგრამ, არც ეს ხეობები აღმოჩნდა უსაფრთხო, როგორც ვარაუდობენ, თემურ ლენგის სადამსჯელო ექსპედიციამ მანამდე მონღოლებისათვის მიუწვდომელ დიგორისა და ალაგირის ხეობებშიც შეაღწია³¹. იმ დროის უცხოელ მოგზაურთა თქმით,

23 იქვე, გვ. 135.

24 იქვე, გვ. 136.

25 Новосельцев А. П., დასახ. ნაშრომი, გვ. 111. თოხთამიშის ლაშქარში ოსებიც იბრძოდნენ. იხ. Егоров В. Л., *Золотая Орда перед Куликовской битвой*. Негини – Куликовская битва, М., 1980, გვ. 211–212.

26 ИСО, I, გვ. 137.

27 Тимур. СМЭ, სვეტა 225.

28 Насонов А. Н., დასახ. ნაშრომი, გვ. 139.

29 ИСО, I, გვ. 138.

30 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 51.

31 ИСО, I, გვ. 138.

ოსეთში „არ არის მოსახლეობა და მცხოვრებლები, რადგანაც ისინი განდევნილნი იქნენ და გაიფანტნენ სხვა მხარეებში, სადაც ასევე დაიხოცნენ ან განადგურდნენ. ფართოდ გაშლილი ალანთა ველები უდაბურია. მას აღარც ალანი და არც მოსული მფლობელი აღარ ჰყავს“³².

თემურ ლენგის ლაშქრობებმა ოსებთან ერთად ჩრდილო კავკასიაში მოსახლე სხვა ხალხებიც საკმაოდ დააზარალა, თუმცა მათი შეება ის იყო, რომ თემურ ლენგი ჩრდილო კავკასიაში დიდხანს არ დარჩენილა. 1398 წელს ის უკვე ინდოეთში ჩანს³³, 1399 წლის მინურულს კი თემურ ლენგი მეხუთედ შემოვიდა ამიერკავკასიაში და გამოსაზამთრებლად ყარაბაღში დაბანაკდა, საიდანაც რჩეული ლაშქრით პირადად ილაშქრა კახეთ-პერეთში³⁴. ასე დასრულდა XIV საუკუნე ოსი ხალხისათვის.

XV ს-ის ოსეთის შესახებ საისტორიო წყაროებში ძალიან მწირი ცნობებია. ეს ხანა ოსეთის ისტორიის ყველაზე ბურუსით მოცულ მონაკვეთად ითვლება. თემურ ლენგის მიერ ოსეთის მოსახლეობისა და ქალაქების განადგურებას ზედ დაერთო შინაბრძოლების ახალი აღმავლობა. იმ დროის ოსეთში არსებულ ვითარებას უნდა ასახავდეს „ძეგლი ერისთავთა“ ავტორის სიტყვები: „ამათ ჟამთა იქმნა ფრიადი შფოთი ქუეყანასა ოსეთისასა და იქმნა ფრიადი სისხლის დათხევამ მეფეთა შორის მათთა“³⁵.

„ძეგლი ერისთავთა“ ავტორის მიერ მითითებული ოს მეფეთა შორის წარმოებული „ფრიადი სისხლის დათხევამ“, ოსეთში რამდენიმე მცირე სამთავროს არსებობაზე მიგვანიშნებს. მათში, რა თქმა უნდა, თემურ ლენგის მიერ განადგურებული სამთავროებიც იგულისხმება. ტრადიციულად კი, როგორც არაერთხელ აღვნიშნე, ჩრდილო კავკასიაში ორი ოსური გაერთიანება არსებობდა: მდ. ყუბანის ზემონელზე და მდ. თერგის ვაკისზე, რომლებიც უცხოელ ავტორებთან ალანთად იწოდებოდნენ (მდ. თერგის აუზში მცხოვრები ოსების ერთი ნაწილი თავს ირონებს უწოდებს). ჩრდილო კავკასიაში არსებულ ოსური გაერთიანებების მოსახლეობას უცხოელი ავტორებიც რომ განასხვავებდნენ, ამის დასტურად უნდა მივიჩნიოთ იტალიელი მოგზაურის პლანო კარპინის ცნობა. იგი 1246–1248 წლებში იმყოფებოდა მონღოლთა იმპერიის დედაქალაქ ყარაყორუმში და იქიდან წამოსულმა ჩრდილო კავკასიაში მოინახულა. პლანო კარპინი მონღოლთა მიერ დაპყრობილ ორმოცდარო ხალხს შორის, „ალანებსა და ასებს“ („Alani sive Assi“) ცალცალკე ასახელებს³⁶. ამ ორი ეთნოსის სახელის ქვეშ, შესაბამისად, ყუბანის ზემო ნელზე არსებული (ალანების-ძველი სირაქების) და თერგის ვაკისზე მდებარე აორს/ირების გაერთიანებები უნდა იგულისხმებოდეს. როგორც იტყვა სწორედ მდ. ყუბანის ზემო ნელზე არსებული ოსური გაერთიანება დაზარალდა განსაკუთრებით თემურლენგის ლაშქრობისას და მისი მოსახლეობის ნაწილმა აღმოსავლეთით გადმოინაცვლა, ნაწილმა კი კავკასიის ხეობებს შეაფარა თავი.

იზხანად ჩრდილო კავკასიაში მიმდინარე პროცესების შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილი წერს: „მოსლვისა ლანქ-თემურისა და ალებისა კოსტანტინუპოლისა,... შემოვიტოდნენ [ოცნი] კავკასიასა შინა, და დაიპყრნენ კავკასიათა ნათესავნი, რომელ არიან დუალნი, და ოსეთს მიერთ ეწოდა ჩერქეზი, ანუ ყაბარდი, და ამისთვის განირყუნა და იქმნა მრავალ სამთავროდ“³⁷.

კავკასიის ხეობებში ოსთა ნაწილი ჯერ კიდევ მონღოლთა ბატონობისას შევიდა. პროფ. რ. თოფჩიშვილის თანახმად, პლანო კარპინი პირველი ავტორია, რომელიც დაბლობში მცხოვრებ ალანებთან ერთად, მათში მცხოვრებ ალანებსაც ასახელებს³⁸. მაგრამ კონკრეტულად რომელი ტერიტორია უნდა ყოფილიყო კავკასიის მთიანეთისა, სადაც ალან-ოსები თავს იცავდნენ მონღოლებისაგან? კითხვას სვამს რ. თოფჩიშვილი და პასუხობს: „უნდა იგულისხმებოდეს ოსთა მიერ ახლად დასახლებული ცენტრალური კავკასია ან დასავლეთი კავკასია – თანამედროვე ბალყარეთისა და ყარაჩაის ტერიტორია, სადაც ალან-ოსები დაახლოებით VI–VII საუკუნეებიდან უკვე ცხოვრობდნენ. არც ისაა გამორიცხული, რომ ალანების „მთიან მიწაში“ ჩრდილო კავკასიის რომელიმე მთისწინა მონაკვეთზე იყოს საუბარი“³⁹.

XV ს-ის დამდეგისათვის კავკასიის მთიანეთში არსებული ეთნიკური ვითარების ნათლად წარმოსადგენად მნიშვნელოვანია ირანის ქალაქ სულთანიეს არქიუპისკოპოსის იოანე III-ის მიერ 1404 წლის ცოტა ადრე გაკეთებულ ჩანაწერებში არსებული ის ცნობა, რომელშიც, საქართველოს საზღვარზე, მთებში ცალცალკე მცხოვრებლებად დასახელებულნი არიან: დეალები (Duelli), ალანები და ასები⁴⁰.

ზემომოტანილი ცნობის კომენტარებისას რ. თოფჩიშვილი წერს: წყაროს მიხედვით, საქართველოს ჩრდილო საზღვარზე – მთებში დეალები მკვიდრობდნენ და მის იქით კი ალან-ოსები. იმ დროისათვის ალანები და ოსები (ასები) ავტორს საქართველოს საზღვრებიდან დაშორებით, დეალების შემდეგ

32 Барбаро и Контарини о России. К истории итало-русских связей в XV в. Л., 1971, გვ. 137.

33 Тимур. СИЗ, т. 14. М., 1973, სექტი 225.

34 ტაბატაძე კ., ქართველი ხალხის ბრძოლა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ XIV–XV სს. მიჯნაზე, თბ., 1974, გვ. 102–113.

35 ძეგლი ერისთავთა..., 344.

36 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

37 ვახუშტი ბატონიშვილი, დასახ. თხზ., გვ. 655.

38 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

39 იქვე.

40 იქვე, გვ. 37. როგორც ვხედავთ, ისე როგორც პლანო კარპინი, ეს ავტორიც ალანებსა და ასებს ცალცალკე ასახელებს.

პყავს დასახლებული. ნათელია, რომ XV საუკუნის დასაწყისში არც ისტორიული და არც თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე ალან-ოსები ჯერ კიდევ არ ცხოვრობდნენ⁴¹ XV ს-ის ბიზანტიელი ისტორიკოსი ლაონიკ ქალკოკონდილე (ცხოვრობდა დაახლ. 1432-1490 წლებში და მისი ისტორია 1298-1463 წლების ამბებს მოიცავს), ქ. სებასტოპოლისზე (ახლანდ. სოხუმი) საუბრისას აღნიშნავს: „ალანები, როგორც ჩანს, კავკასიის მისადგომებამდე ვრცელდებიან“⁴².

ამრიგად, ზემომოტანილი ცნობებიდან გამომდინარე, XV ს-ის დასასრულისათვის ოსები ისევე ცენტრალურ კავკასიაში მცხოვრები დეალების ჩრდილოეთით ცხოვრობდნენ, თუმცა, როგორც „ძველი ერისთავთა“ მონაცემებიდან ივარაუდება, იმხანად უკვე დაწყებული უნდა ყოფილიყო დეალების ტერიტორიაზე ოსების შესვლა. ამ პროცესმა ჩრდილო კავკასიაში თემურ ლენგის სამგზის ლაშქრობის შემდეგ, როგორც ჩანს, უფრო ინტენსიური ხასიათი მიიღო. XV ს-ში ოსებით დასახლებულ ტერიტორიებზე მიმდინარე ეთნიკურ პროცესებზე ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის ვახუშტი ბატონიშვილის თხზულებიდან ზემომოტანილი ცნობა. თემურლენგის მიერ მდ. ყუბანის ზემო წელზე არსებული ოსური გაერთიანების განადგურების შემდეგ, სიკედილს გადარჩენილმა ოსთა ნაწილმა (ესენი უნდა იხსენიებოდნენ სულთანის არქივისკომოს იოანე III-ის ცნობაში ალანებად) მდ. თერგის ზემო წელზე გადმოინაცვლა, ნაწილი კი კავკასიის ხეობებში შევიდა. ამის შემდეგ, როგორც რ. თოფჩიშვილი წერს: „ბარის მკვიდრი „სტეპნაიკი“ ალან-ოსები მთიელებად იქცნენ; აითვისეს ადგილობრივ მთიელთა – კავკასიელთა ტერიტორია, შეერივნენ ადგილობრივ მოსახლეობას (კავკასიელებს), ნაწილობრივ მონღოლური მოდგმის ნოღადელებს, რის შემდეგაც, ფაქტობრივად, ახალი ეთნოსი ჩამოყალიბდა“. ახლად ჩამოყალიბებულ ეთნოსში გამარჯვებული ირანული ჯგუფის ალანური (ოსური) ენა გამეფდა“⁴³.

რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიაში თემურ ლენგის ლაშქრობათა შედეგად განადგურებულ მდ. ყუბანის ზემო წელის ტერიტორიას, იქ ჩრდილო-დასავლეთი კავკასიიდან ადიღური ტომების გადაადგილება დაიწყო. იმ დროიდან ჩნდება მდ. ყუბანის ზემო დინების აუზში ადიღური ტომებისადმი მიკუთვნებული XIV-XV საუკუნეებით დათარიღებული ყორანები, რომელთა გავრცელების არე დასავლეთით ყუბანის შენაკადის დიდი ზელენჩუკის ნაპირამდე, ჩრდილოეთით ახლანდ. ქ. მინერალნიე ვოდისა და პროზადნოეს, სამხრეთით კავკასიონის მთიან მთისწინეთამდე, აღმოსავლეთით მდ. სუნჯამდე და მდ. ფორტაიგამდე (მდ. თერგის შენაკადი) ვრცელდება. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ყარაბაღელთა შესვლა ახლანდელი მათი განსახლების ტერიტორიაზე XV საუკუნეში და XVI ს-ის დამდეგს მიმდინარეობდა“⁴⁴.

ყაბარდოელთა მიერ ჩრდილო კავკასიის ველის ზონის დაკავების შემდეგ, კავკასიონის ხეობებში, განსაკუთრებით დიგორის ხეობაში შეზიზნული ოსთა ის ნაწილი, რომელიც მესაქონლეობას მისდევდა, ყაბარდოელთა მიერ დაკავებულ ტერიტორიაზე არსებული საძოვრებით რომ ესარგებლა, იძულებული ხდებოდა ყაბარდოელ ფეოდალთა გავლენა ელიარებინა. ისინი გადასახადს საძოვრებით სარგებლობისათვის ძირითადად ცხვრების, ძროხების, ხარებისა და ცხენების სახით იხდიდნენ. გადამხდელი უმთავრესად მოსახლეობის დაბალი ფენები იყო. ოსი ფეოდალები კი ყაბარდოელ დიდკაცობასთან ნათესაურ კავშირებს ამყარებდნენ და მათგან ეთიკის ზოგიერთ ელემენტებსაც ითვისებდნენ (მაგალითად „Адыр хан“)“⁴⁵.

ჩრდილო კავკასიაში თემურლენგის ბატონობის შემდეგ ოსეთის ტერიტორია მხოლოდ მდ. თერგის ზემო წელსა და თერგის შენაკადების (გელანდონის, გიზელდონის, ფიაგდონის, არდონისა და ურუხის, ასევე ამ მდინარეთა მცირე შენაკადების) ხეობებს მოიცავდა. ეს ხეობები მესაქონლეობისა და მინათმოქმედებისათვის სათანადოდ ხელსაყრელი იყო. დასახლებულ ხეობებში მცხოვრები ოსები ერთმანეთს ზეკარის ბილიკებით უკავშირდებოდნენ. თუმცა, ამ ბილიკებიდან ზამთრობით ზოგი გაუვალა იყო. საბოლოო ანგარიშში ასეთ პირობებში ჩამოყალიბდა: თავაურთა (მდ. თერგის ზემონელის, გელანდონისა და გიზელდონის ხეობები), ქურთათის (მდ. ფიაგდონის ხეობა) და ალაგირის (მდ. არდონის ხეობა) საზოგადოებები, საერთო ენითა და კულტურით“⁴⁶.

XV ს-ის დასასრული ჯერ კიდევ ის დრო იყო, როცა „ოსებს საერთო სახელწოდება არ ჰქონდათ“, „იყვნენ მხოლოდ ირონები და დიგორელები“⁴⁷; „ქართველები ოსებს ალანებად არ იცნობდნენ და არც თვითონ ოსები უწოდებდნენ თავიანთ თავს ალანებს“⁴⁸. ამ ბოლო დროს ოსების მიერ „თვალად“ ნოდებული „დეალები საქართველოს უკიდურესი ჩრდილო მონაპირე ქვეყანას წარმოადგენდა“ (ივ. ჯავახიშვილი. 1608 წლიდან გამოჩენილი ქართველო სამხედრო მოღვაწე-გეორგი სააკაძე ცხივნალისა და დეალების მოურავი იყო) და XVII საუკუნის ბოლოს საქართველოდან რუსეთს მიმავალი მეფე არჩილ II (გარდ. 1713 წ.) დეალებიდან „ოსეთს-ფაიქომში გადავიდა“⁴⁹.

41 თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 37.

42 იქვე, გვ. 42.

43 იქვე, გვ. 52.

44 ИСО, I, გვ. 139.

45 იქვე, გვ. 140.

46 იქვე, გვ. 141.

47 თოგოშვილი გ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 18.

48 იქვე, გვ. 10.

49 გვრიტიშვილი დ., დასახ. ნაშრომი, გვ. 264-276.

კვლევის შედეგები

1. სარმატული სამყარო

I. თანამედროვე ოსების უშუალო წინაპრებად მიჩნეული ტომებიდან ინდოევროპული მოდგმის სკეითები მდ. ვოლგის დასავლეთით ძვ. წ. VIII ს-ში გადმოვიდნენ. ძვ. წ. VII ს-ში ვოლგისპირეთისა და სამხრეთ ურალის ტერიტორიებიდან დასავლეთით სავრომატებად წოდებული მომთაბარე ტომთა დიდი ერთობა, ძვ. წ. IV საუკუნეში კი სარმატები შემოვიდნენ (კ. ფ. სმირნოვი). როგორც სავრომატები, ისე სარმატები ძირითადად სრუბნაია კულტურის შემქმნელი ინდოევროპული ტომების ჩამომავალნი იყვნენ, ამიტომ მათ შემოსვლას სკეითებისა და სავრომატების მომთაბარეობის არეალში არსებითი ეთნიკური ცვლილება არ გამოუწვევია. დროთა განმავლობაში სარმატებმა მონათესავე სკეითებსა და სავრომატებს შორის დანიშნაურება შეძლეს. მდ. ტობოლიდან (მდ. ირტიშის მარცხენა შენაკადი დასავლეთ ციმბირში) და არალის ზღვისპირეთიდან მდ. დუნაის ნაპირებამდე განსახლებული და მომთაბარე აბორიგენი და მოსული ტომები სარმატების კონტროლქვეშ მოექცნენ (კ. ფ. სმირნოვი).

II. სავრომატ/სარმატული მასიდან ძვ. წ. II საუკუნისათვის საისტორიო წყაროებიდან ცნობილი: აორსების (მომთაბარეობდნენ არალის ზღვის ნაპირებიდან მდ. დონამდე), სირაქების (მომთაბარეობდნენ აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მდებარე ველებზე), იაზიგების (მომთაბარეობდნენ აზოვის ზღვის ჩრდილოეთით) და როქსოლანების (მომთაბარეობდნენ მდ. დნეპრის დასავლეთით) სარმატული გაერთიანებები ჩამოყალიბდნენ. ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში „ალანთა მთებიდან“ (მდ. დონის დასავლეთით მდებარე – „დონეცის ჭიუხი“) ჩრდილო აზოვისპირეთში ჩამოსულმა სკეით-ალანებმა¹ იქ მომთაბარე სარმატი იაზიგები (იასიგები. მათგან მომდინარეობს ოსების ძველი რუსული სახელი – „Ясы“) აიძულეს დასავლეთით დაენდოთ მოძრაობა. ჩქარა ისინი დუნაისპირეთს „გადასახლებული იაზიგების“ („Язиги метанасты“, Μετα-ναστές). პტოლემეაიოსი. III, 5, 1) სახელით მოეწივნენ.

III. სარმატი იაზიგების შემდეგ დუნაისპირეთში, როქსოლანები, თვით სკეითი-ალანები და სხვადასხვა გერმანელი ტომები (ვესტგუთები, ვანდალები, ოსტგუთები, გეპიდები, სევეები და სხვანი) შევიდნენ და რომის იმპერიის ბალკანურ პროვინციებზე (დაკია, მეზია, პანონია და სხვანი) თავდასხმები დაიწყეს. დუნაისპირეთში გადასულმა „ცხენმრავალმა“ სკეითმა-ალანებმა თავისი აქტიურობით ისე განიდიდეს სახელი, რომ ახ. წ. I ს-ის შუახანებიდან ძველი რომაელი ავტორები (იოსებ ფლავიუსი და სხვანი) სხვა სარმატულ გაერთიანებებში შემავალ ხალხსაც ალანთა სახელით მოიხსენიებდნენ. „სარმატი“ და „ალანი“ იდენტური შინაარსის ტერმინები გახდა. ამიანუს მარცელინუსი (გარდ. 400 წ.) 375/378 წლების ამბების აღწერისას ალანებს ორი სამყაროს (იგულისხმებოდა მაშინდელი ევრაზია – მდ. დონის დასავლეთითა და აღმოსავლეთით მდებარე ველები ტიან-შანამდე) მცხოვრებლებად თვლის (XXX, 3, 1). სარმატულ სამყაროში მომხდარი ცვლილება V ს-ის ჩინელი ქრონისტის ფან ზუას თხზულებაშიც აისახა. აღნიშნულმა გარემოებამ მკვლევრებს საფუძველი მისცა აორსები და იაზიგები ალანებთან დაეკავშირებინათ. ხოლო როქსოლანების სახელში ეთნიკური სახელი „ალანი“ ეძიათ – ძველ სარმატთა შთამომავლები მათთვის ალანი გახდა.

IV. IV ს-ის 70-იანი წლებიდან მდ. ვოლგიდან დუნაისპირეთამდე არსებული პოლიტიკური და ეთნიკური ვითარება არსებითად შეიცვალა. IV ს-ის შუახანებში მდ. ვოლგის გადმოლახვის შემდეგ პუნებმა გზადაგზა როგორც სარმატული, ისე არასარმატული (მეოტები, გოთები, და სხვანი) მოდგმის ხალხები დაიმორჩილეს და თან გაიყოლეს. დამორჩილებული ხალხებიდან ზოგიერთს, მართალია, მეფე პყავდა, მაგრამ ისინი აღარც ცალკე პოლიტიკურ ერთეულს და აღარც ცალკე ეთნიკურ მასას აღარ წარმოადგენდნენ. იმ დროიდან ისინიც პუნებად იწოდებოდნენ (აღნიშნულით უნდა აიხსნას 451 წელს კატალაუნის ბრძოლის აღწერისას გოთთა ისტორიკოსი იორდანე (VI ს.) ატილას მოკავშირეთა შორის ალანებს/სარმატებს რომ არ იხსენიებს).

V. 406 წლის დასასრულს დუნაისპირეთიდან პუნებს გარიდებული გერმანული და სარმატული ტომები გალიის (ძველი საფრანგეთი) ტერიტორიაზე გადავიდნენ. ქვეყანაში 33 თვიანი თარეშის შემდეგ გალიის სამი რეგიონი დაიკავეს. 418 წელს ვესტგოთებმა გალიის ტერიტორიაზე ვესტგოთთა სამეფო შექმნეს (მათ გავლენაში მოექცნენ მდ. ლუარას აუზში განსახლებული ალანები). მდ. გარონას მიდამოებში გაჩერებული ვანდალები და ალანები (იაზგები) ვესტგოთთა დანოლით ჯერ ესპანეთში, 425 წელს კი ჩრდილო აფრიკაში გადავიდნენ, სადაც ალანთა და ვანდალთა სამეფო შექმნეს. მდ. რონასა და იზერას აუზებში დამკვიდრებული როქსოლანები გაჰყვნენ თუ არა იაზიგებს უცნობია (ამ სარმატული გაერთიანებების წარმომადგენლები თავს ახლო ნათესაებად თვლიდნენ).

¹ სკეით-ალანები იმ სავრომატებისა და ამაჰონი ქალების (ალბათ მეოტური ტომებისა და დონსგალმა მცხოვრები აბორიგენების) შთამომავლები იყვნენ, რომლებიც პეროდოტეს (გარდ. ძვ. წ. 424 წ.) ცნობით ძვ. წ. V ს-ში მდ. დონზე გადავიდნენ და სამი დღის საეალზე მთიანი ტერიტორია დაიკავეს.

VI. 406 წლიდან დასავლეთ ევროპისა და ჩრდილო აფრიკის ხალხებთან გერმანული მოდგმის ტომებთან ერთად ალან-სარმატთა ასიმილაციის ახალი ეტაპი დაიწყო. სარმატული ტომების ასიმილაციის პროცესი მიმდინარეობდა დუნაისპირეთსა, ვოლგა-დონისა და დონეც-დონის შუამდინარეთებში, შავი და აზოვის ზღვების მიმდებარე ველებზე, ყირიმის ნ.-კუნძულზე. დროთა განმავლობაში ისინი ადგილობრივ მოსახლეობას შეერივნენ. „დროის ორომტრიალს მხოლოდ იმ სარმატული გაერთიანებების შთამომავლები გადაურჩნენ, რომლებმაც ძველი მომთაბარეობის ადგილებიდან ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე გადაინაცვლეს“ (ი. კულაკოვსკი). მათ შეინარჩუნეს ენა, ეთნიკური სახე, ადამ-წესები და მდიდარი ფოლკლორი. საფუძველი დაუდეს ოსი ხალხის ერად ჩამოყალიბების პროცესს. თანამედროვე ოსი ხალხი ძველი სარმატული სამყაროს მცირე ნაწილია.

VII. სარმატულ გაერთიანებებში შემავალი ხალხი საუკუნეთა მანძილზე ძირითადად მომთაბარე მესაქონლეებად რჩებოდა. მინათმოქმედი მოსახლეობის ტერიტორიაზე გაბატონებულმა სარმატებმა მინათმოქმედებას მიჰყვეს ხელი, სარმატთა ის ნაწილი, რომელიც ბოსფორის სამეფოს ქალაქებში დასახლდა, ვაჭრობაში ჩაება და მათი ელინიზაცია დაიწყო². როგორც მომთაბარე-მესაქონლე, ისე მინათმოქმედ სარმატებს შორის ნელი ტემპით, მაგრამ მაინც მიმდინარეობდა გვაროვნული წყობის რღვევა. ყალიბდებოდა მდიდართა (ძირითადად სამხედრო) ზედაფენა, წინაურდებოდნენ სამხედრო ბელადები და მათი რაზმების წევრები. სარმატულ ტომებში თანდათან ქრებოდა მათი განვითარების ადრეული ხანისათვის დამახასიათებელი მატრიაქტის ნიშნები (კ. ფ. სმირნოვი). ევრაზიის ვრცელ ტერიტორიაზე გაბატონებული სარმატული ტომების ცალკეული გაერთიანებების ურთიერთობა ერთმანეთთან და აბორიგენ მოსახლეობასთან სხვადასხვაგვარი იყო. სამხედრო დაპირისპირებებს ცვლიდა სამხედრო და საეკონომ. პირები (მაგ. ბოსფორის სამეფოში).

2. სარმატები ჩრდილო კავკასიაში

I. არ დადასტურდა სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული თეალსაზრისი, თოთქოს, ალანთა ეთნოგენეზი შუა აზიაში მოხდა (მათი თავდაპირველი განსახლების არეალად პინდიუსისა და პიმალას მთებიდან მდ. ვოლგამდე არსებული ტერიტორიაა მიჩნეული. ი. კულაკოვსკი, ა. ალემანი, რ. თოფჩიშვილი). როგორც ფიქრობდნენ, წყაროებში მოხსენიებული „ალანთა მთები“ სამხრეთ ურალის მთების ბუნებრივი გაგრძელება მულოჯარების მთები არაა. ალანებს მულოჯარების მთებთან არაფერი არ აკავშირებდა. პტოლემეოსის მითითებიდან გამომდინარე „ალანთა მთები“ (Alavou "Opoσ. III, 5, 5) დონეცის ჭოუზია (იქვე, შენ. 7). ალანებს მდ. დონთან ათავსებდა იოსებ ფლავიუსი (გარდ. აბ. წ. 100 წ.), ხოლო XII ს-ის კომენტატორის ევსტაფის განმარტებით, „ალანი“ ესაა მთიანი ქედი სარმატიაში, რომლიდანაც მიიღო სახელი დიონისეს (აბ. წ. II ს. ავტორი დიონისე პერიეგეტი, ვ. გ.) მიერ „ძლიერ და ცხენმრავალად“ წოდებულმა ალანთა ტომმა. ალანები პეროდოტესეული სარმატ-ამაზონების შთამომავლები იყვნენ, ენითა და შესახედ-აობით სხვა სარმატული გაერთიანებების ხალხებისაგან გარკვეულწილად განსხვავდებოდნენ.

II. ჩრდილო კავკასია არასოდეს არ ყოფილა სკივთების განსახლების არეალი. ჩრდილო შავიზღვისპირეთიდან წინა აზიასა და ამიერკავკასიაში სალაშქროდ მიმავალი სკივთებისათვის ჩრდილო კავკასიის ზოგიერთი პუნქტი მხოლოდ დროებითი გაჩერების ადგილი იყო. ლაშქრობებიდან ისინი ისევ ჩრდილო შავიზღვისპირეთში ბრუნდებოდნენ, სადაც ძვ. წ. V ს-დან სკივთური გაერთიანება არსებობდა. აღნიშნულითაა განპირობებული ჩრდილო კავკასიაში სკივთებისადმი მიკუთვნებული ყორღანები რომ ძალიან მცირეა (კ. ფ. სმირნოვი, ვ. ვინოგრადოვი).

III. ძვ. წ. VI-IV ს-დან სარმატების, ძვ. წ. II ს-დან კი ალანების განსახლების არეალად მიჩნეულ ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილსა და ზემო ყუბანისპირეთში სკივთურის მსგავსად, სარმატებისადმი მიკუთვნებული არქეოლოგიური ძეგლებიც რომ ძალიან მცირეა, ან საერთოდ არაა, ეს როგორც ამას ვ. ვინოგრადოვი და თ. გურიევი ამტკიცებენ, სარმატების მომთაბარე და ნახევრად მომთაბარე ცხოვრების წესით კი არა, მათი იქ არ ყოფნით უნდა აიხსნას. ჩრდილო კავკასიის ველის ზონის არქეოლოგიურ რუკაზე სარმატული მასალის არარსებობის გამო „თეთრი ლაქების“ უსწრაფესი აღმოფხვრის საკითხი ჯერ კიდევ 1954 წელს დაისვა (კ. ფ. სმირნოვი), 1987 წელს გამოცემულ „ИСО“-ში (ტ. I) არა თუ ძვ. წ. VII-VI, აბ. წ. IV-V საუკუნეებისადმი მიკუთვნებული არქეოლოგიური მასალის სიმცირეზეა მითითება (გვ. 72, ვ. კუზნეცოვი). აღნიშნულიდან გამომდინარე, არ დასტურდება სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრება (ე. აბაევი, ი. გაგლოითი), ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე სკივთურ-სარმატული მოდგმის ტომების ორი დიდი ნაკადის (ძვ. წ. VII-VI ს-ებში სკივთების, ხოლო ძვ. წ.

² როგორც ჩანს, ბოსფორის სამეფოს ქალაქებში მცხოვრები ელინიზებული სირაქების წარმომადგენლები იყვნენ ის ხალხი (ალანები), რომელნიც ეპიფანე კეპირელის (IV ს.) ცნობით, ანდრია პირველწოდებულმა სხვა ხალხებთან ერთად „დიდი სებასტოპოლისის“ (ახლანდ. ქ. სოხუმი) არეალში დამოძღვრა.

III-IV ს-ების მიჯნაზე სარმატ-ალანების შემოსვლისა და დამკვიდრების შესახებ (ИСО, I, გვ. 64). ეს ასეც იყო მოსალოდნელი, აორსებისა და სირაქების სარმატული გაერთიანებების ძირითადმა მასამ სამხრეთით ხომ ახ. წ. IV ს-ის 70-იან წლებში, მდ. ვოლგის დასავლეთით პუნების გამოჩენის შემდეგ გადმოინაცვლა (ბ. კალოევი).

IV. სტრაბონის ცნობით, ახ. წ. 24 წლის უკანა ხანებში კავკასიის მთებამდე აორსებისა და სირაქების ცალკეული წარმომადგენლები აღწევდნენ. სტრაბონისავე ცნობით, ძვ. წ. II ს-ის დამლევისათვის ჩრდილო კავკასიის მიმდებარე ველებზე „გამოძევებული აორსები“ („ქვემო აორსები“) და სირაქები ჩანან. სტრაბონის ასეთი მონაცემები არქეოლოგიური მასალით დასტურდება. დალესტანსა და გროზნოს რაიონებში მიკვლეული არქეოლოგიური მასალების საფუძველზე დადგინდა: აორსები (მათგან მომდინარეობს ოსების ძველი ქართული სახელი – „ოსი“) სამხრეთ დალესტანისა და ახლანდ. გროზნოს მხარეებამდე, ხოლო მდ. ყუბანისა და მანიჩის (ძველი არქადია) აუზებამდე სირაქები³ აღწევდნენ (კ. ფ. სმირნოვი). მას შემდეგ რაც ახ. წ. IV ს-ის 70-იან წლებში ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველებზე სირაქებისა და აორსების შედარებით დიდი მასები შემოვიდა, ჩრდილო კავკასიაში სარმატულ ტომთა განსახლებისა და მომთაბარეობის ორი რეგიონი გამოიკვეთა: 1. მდ. მანიჩისა და ყუბანის ზემო დინების რაიონი (სირაქების განსახლების არეალი), 2. ჩრდილო კავკასიის ცენტრალური ნაწილი (მდ. თერგის ვაკისი), სადაც აორსები და ირები დამკვიდრდნენ. ეს ადგილები ყუბანური კულტურის შემქმნელი აფხაზურ-ადილეური და სხვა „კავკასიანთა“ საცხოვრისი იყო (ვ. აბავეი, ი. გაგლოთი, ИСО, I, გვ. 64).

V. ცენტრალურ ჩრდილო კავკასიის ერთ ნაწილში (ესაა სომხური გეოგრაფიის „ქვეყანა არდოზი“) მცხოვრები ირები თავს სირაქებისა და აორსების შთამომავლებისაგან განსხვავებულად რომ წარმოგვიდგენენ (ვს. მილერი), ეს იმის საფუძველს იძლევა, ვიფიქროთ: ირები „გამოძევებული აორსების“ შთამომავლები ხომ არ არიან და ძვ. წ. VI-IV ს-ებში სრუბნაია კულტურის არეალებიდან გამოსული ინდოევროპული წარმომავლობის აორსებისაგან და სირაქებისაგან ადრიდანვე განსხვავდებოდნენ?

ოსების ერთი ნაწილის თვითსახელწოდება „ირონ“ ინდოევროპული სიტყვიდან – „arya“-დან მომდინარედ ითვლება. „arya“ – ე. ი. არეალი უძველეს დროში თავისუფალს ნიშნავდა. ამ სიტყვიდან მიიღო სახელი ირანმა (ე. გრანტოვსკი). ირანიდან შორს – ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ირები, თავს თუ არიელებად (ირანელებად) თვლიან, მაშინ მათ ამის გარკვეული საფუძველი უნდა ჰქონდეთ.

VI. „სომხურ გეოგრაფიაში“ ირების განსახლების არეალად დასახელებული „ქვეყანა არდოზი“ („ცალკე პატარა ქვეყანა“ (ზ. ვანევი), ამ ქვეყანაში, კერძოდ ალაგირის ხეობაში მდებარე სოფ. ცამადაში შემონახული ცეცხლთაყვანისმცემელთა „დაქრძალვისათვის“ განკუთვნილი აკლდამის, ასევე ცეცხლთაყვანისმცემლობის ამსახველი ტაოონიმებისა და ჰიდრონიმების გამო, ამ მხარის მოსახლენი, რადგან არიან: „алл Иркские, или Аланы из Ирана“, ე. ი. ირანელი ალანები (ა. ალბოროვი), რის გამოც ირების მეტყველებაში დღემდეა შემონახული არა მარტო ზოროასტრული რელიგიის ტერმინები („ახრიმანი“, „ორმაზი“, „მიტრა“), არამედ ძველირანული ლექსიკური ფონდი (ე. კუზნეცოვი, თ. გურიევი, ИСО, I, გვ. 120), გარკვეული საფუძველი გვაქვს „გამოძევებული აორსების“ შესახებ სტრაბონის ცნობაში, მდ. ვოლგის დასავლეთით ინდოევროპული მოდგმის ცეცხლთაყვანისმცემელი ხალხის შემოსვლა დაინახოთ. სარმატი აორსების გაერთიანების აღმ. ნაწილში – არალის ზღვისპირეთში მომთაბარე აორსები რადგან ცეცხლთაყვანისმცემლები არ იყვნენ, ირების თავდაპირველი განსახლების არეალი მათგან უფრო სამხრეთით უნდა ვეძოთ.

VII. ამ მხრივ საინტერესოა ის, რომ მდ. ამუდარიის ქვემო დინებაზე მდებარე, ზოროასტრთა წმინდა ნიგნში – ავესტაში ნახსენები ხორუზში (იამტი, X, 14), იქვე, პირველ ზოროასტრულ ქვეყანად დასახელებულ „Арьянам-вайчак“-თანაა გაიგივებული. ამ რეგიონის საკურ-მასაგეტური მოსახლეობა ადგილობრივი – სურიაგანისა და სამხრეთ ურალის ველებიდან (ე. ი. სავრომატ/სარმატების თავდაპირველი საცხოვრისიდან გამოსული) სრუბნო-ანდრონოვის კულტურების შემქმნელი ხალხების შერევის შედეგად ჩამოყალიბებულად ითვლება (მ. იტინა, ი. რაპოპორტი). ეს მხარე უფრო გვიან აქემენიანთა იმპერიის XVI სატრაპიაში შედიოდა. მოსახლეობა ცეცხლთაყვანისმცემლობის მიმდევარი იყო.

მას შემდეგ რაც, ძვ. წ. 128 წელს ბერძნულ-ბაქტრიული სახელმწიფო დაეცა, მისი მოსახლეობის ნაწილმა, როგორც ჩანს, ჩრდილოეთით დაიწყო მოძრაობა⁴, და მდ. ვოლგის დასავლეთით გადმოვიდა, რაც სტრაბონთან „გამოძევებული აორსების“ სახით აისახა. უფრო გვიან ამ ხალხმა ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში დაიდო ბინა და ზოროასტრული რელიგიის კულტმსახურებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები საუკუნეების განმავლობაში შეინარჩუნა.

3 როგორც გაირკვა და სამეცნიერო ლიტერატურაშია მითითებული (ე. ვინოგრადოვი), ახ. წ. 35 წელს, პართელთა წინააღმდეგ საბრძოლველად ქართველებმა სწორედ აზოვის ზღვის აღმოსავლეთით მომთაბარე სირაქების ლაშქარი მოიხმეს.

4 ჩრდილო კავკასიაში აორსების შემოსვლას ვ. აბავეი და ი. გაგლოთი ძვ. წ. II ს-ში ასიების (ასიანების), თოხარებისა და საკარავუების მიერ ბერძნულ-ბაქტრიული სახელმწიფოს დაპყრობას და ამ ტომების დასავლეთისაკენ მოძრაობას უკავშირებდნენ (ИСО, I, გვ. 53-54).

VIII. ოსურ ფოლკლორში ირების თვითსახელწოდებად დაფიქსირებული „აყანი“ (ვ. აბაევი, ე. გრანტ-ოესკი) ფონეტიკურად რადგან ირანული „aryana“-ს (აროლის) ოსური გაფორმებაა (გ. ახელედიანი) და ოსურად წყალსაც ნიშნავს, მდ. თერგისათვის სახელი „ალონგა“ („ტა“ ოსურში მრავლობითის მაჩვენებელია) – „ღრმა წყალი“ ირებს უნდა ეწოდებინათ, რაც შემდეგ პტოლემეოსის „გეოგრაფიაში“ ასახა (III, 5, 12). სწორედ ირების წარმომადგენლები უნდა იგულისხმებოდნენ იმ ხალხში, რომელნიც სტრაბონის ცნობით, ჩრდილო კავკასიის მთისწინეთში შემოსვლის შემდეგაც აქლებების ქარაენებით ინდური და ბაბილონური საქონლით ვაჭრობდნენ (XI, 5, 8).

IX. ჩრდილო კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში დამკვიდრებული ირების (არიელების) ჩეჩნური სახელი „პირ“ აორსებისაგან (ოცებისაგან) მათი განსხვავებული წარმომავლობის მაჩვენებელია. ოსური ენის დიგორულ და ირონულ დიალექტებს შორის განსხვავება ვ. აბაევმა ჩრდილო კავკასიაში ოსთა წინაპრების ორი ტალღის, უფრო ადრე დიგორულის (ასევე დიგორელთა წინაპრების მთებსა და ხევებში იზოლაციაში ცხოვრებით), შედარებით გვიან ირების შემოსვლით ახსნა, მაგრამ ზემოშოტანილი მასალის შემდეგ ნათელია, ძვ. წ. II ს-ის დამლევს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ირანიდან გამოსული ირების ენასთან შედარებით, უფრო ადრე – ძვ. წ. VII-IV საუკუნეებში სრუბნაია კულტურის არეალიდან გამოსული სირაქების შთამომავლების ენა უფრო მეტ არქაულობას გამოამჟღავნებს.

X. კავკასიის მთისწინეთში შემოსული სირაქებისა და აორსების სარმატული გაერთიანებების წარმომადგენლებს საცხოვრებელი სახლებისა და ციხე-ქალაქთა მშენებლობის ერთნაირი ტექნიკა ჰქონდათ. ისინი თიხალესილ კედლებიან სახლებს აგებდნენ (ვ. ნ. ტურუჩაიხე დომა), ხოლო ქალაქებს ნულქედლებიანი მინით ამოვსებული გალავნები ჰქონდათ (ასეთი იყო სირაქთა დედაქალაქი უსაქი), რაც საუკუნეებს ვერ უძლებდა. ამიტომ მდ. თერგისა და კუმის ნაპირებზე დღემდე შემორჩენილი გამაგრებული პუნქტების ნაშთები, თავის დროზე აბორიგენ მოსახლეობას, ძვ. წ. VII-II საუკუნეებიდან ვოლგა-დონის შუამდინარეთში მომთაბარე სკვითებისა და საერომატ/სარმატების სამხრეთისაკენ მოძრაობის შესაქაველად უნდა აეგოთ.

XI. ჩრდილო კავკასიიდან აღმოსავლეთ საქართველოში გადმომავალი ზეკარი – ქართული წყაროს „არაგვის კარი“ – ახ. წ. I საუკუნეების უცხოენოვან ავტორებთან: „იბერიის კარად“, „კავკასიის კარად“, „კასპიის კარად“ და „სარმატთა კარად“ იწოდება. IV ს-ის შუახანებში ამიერკავკასიის ქვეყნებში, მ. შ. ქართლში, სასანიანთა ირანის გაბატონება დაემთხვა სარმატულ სამყაროში მომხდარ იმ ცვლილებას, როცა სარმატული სამყარო ალანეთად იწოდა. კავკასიის ზეკარების დაცვა როცა სასანიანებმა იკისრეს, ჩრდილო კავკასიიდან ამიერკავკასიაში გადმომავალ ზეკარებსაც ირანული სახელები უწოდეს. „არაგვის კარს“ დარიალი, ხოლო „ზღვის კარს“ დერბენდი დაარქვეს. V ს-ის შუახანებიდან დარიალის კარის მფლობელი წარმოშობით ჰუნი ამბაზუკი იყო. როგორც ჩანს, 482 წლის ანტიირანული აჯანყებისას მისგან დაიქირავა ვახტანგ გორგასალმა 300 ჰუნი.

XII. თერგის აუზთან შედარებით ზემო ყუბანის რაიონში ქვით ნაგები სახლები რომ სჭარბობდა (ვ. კუზნეცოვი, ე. ვინოგრადოვი), იმის დასტურად უნდა იქნეს მიჩნეული, ამ რეგიონში შესულ სირაქებს ასეთი სახლები და ქვის გალავნიანი ქალაქები დახვდათ (ისინი მინათმოქმედი მოსახლეობის მიერ იყო აგებული. ნ. ანფიმოვი). ამ გარემოებამ მისცა საფუძველი ვახტანგ გორგასალის „ცხოვრების“ ავტორს – ჯუანშერს (V ს.) და VI ს-ის სირიელ ავტორს ზაქარია რიტორს ოსთა წინაპრების განსახლების არეალში ქალაქების არსებობის შესახებ მიეთითებინათ.

აბრეშუმით ვაჭრობის საქმეში ირანის შაჰების ანტიბიზანტიურმა კურსმა სოლდიელი ვაჭრები აიძულა ბიზანტიის იმპერიას ჩრდილო კავკასიიდან აფხაზეთში გადამავალი გზით დაკავშირებოდნენ. მდ. ყუბანის ზემო წელზე გამავალმა ამ გზამ დასავლეთ ოსეთის ეკონომიკურ აღმავლობას, ქალაქთა შემდგომ დანიშნურებას შეუწყო ხელი. ოსთა მეფე საროსიას (VI ს.) თანადროული ოსეთი მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ძალად გადაიქცა.

XIII. მეცნიერთა ნაწილმა (მ. არტამონოვი, ს. პლეტნიოვა, ე. კუზნეცოვი) დონისა და დონეცის შუამდინარეთში – ე. წ. სალტოვო-მაიაცკაიას რაიონში მიკვლეული არქეოლოგიური კულტურის ჩრდილო კავკასიის ოსური განსახლებების არქეოლოგიურ კულტურასთან მსგავსება, ჩრდილო კავკასიიდან დონისპირეთში ოსთა მიგრაციით ახსნა. მიგრაცია კი არაბ-ხაზართა ომებს დაუკავშირეს. იმ საისტორიო წყაროებში, რომლებშიც ჩრდილო კავკასიაში არაბთა ლაშქრობებია ასახული, ჩრდილო კავკასიიდან ოსთა მიგრაციის შესახებ არაფერია ნათქვამი. ამ ორი რეგიონის არქეოლოგიური კულტურების მსგავსების ასახსნელად უნდა გავიხსენოთ პეროდოტეს ის ცნობა, რომლის თანახმად მდ. დონის დასავლეთით მდებარე მაღლობი ძვ. წ. V ს-დან საერომატებისა და ამაზონების განსახლების არეალი რომ იყო, ახ. წ. I საუკუნისათვის კი იქ „ცხენმრავალი სკვითი-ალანების“ დიდი გაერთიანება არსებობდა. ახ. წ. I ს-ის 30-იან წლებში სკვითი-ალანების ჩრდილო აზოვისპირეთში ჩამოსვლის შემდეგ, მათი გარკვეული ნაწილი, როგორც ჩანს, ძველ სამომთაბარეო ტერიტორიაზე დარჩა და დროთა განმავლობაში ახლანდ. ხარკოვის,

ბელგოროდისა და ვორონეჟის გუბერნიების ტერიტორიებზეც განსახლდნენ. როგორც სკივთი-ალანები, ისე ჩრდილო კავკასიაში განსახლებული აორსები და სირაქები, ერთი მოდგმის საკრძომატ/სარმატების ჩამომავალი იყვნენ და ცხადია, მათ დაკრძალვის მსგავსი წესები ექნებოდათ. ამით უნდა აიხსნას ამ ორი მხარის არქეოლოგიური კულტურების მსგავსება.

XIV. ხაზართა წინააღმდეგ არაბთა ლაშქრობებისას ოსეთის ქალაქებიც განადგურდა. ახალი ქალაქების წარმოქმნა ოსურ გაერთიანებებში ეკონომიკური აღმავლობის (IX ს.) შემდეგ დაიწყო. ხაზართა ბატონობისაგან განთავისუფლების შემდეგ ოსური გაერთიანებები საკუთარი საქალაქო ცენტრებით მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ერთეულებად გადაიქცნენ. დასავლეთ ოსეთის პოლიტიკურ ცენტრად ქ. მაგასს არაერთი ავტორი იხსენიებს. X ს-ის 20-იან წლებში მაგასი ალბათ ოსეთის ეპარქიის ცენტრიც გახდა. უცხოენოვან წყაროებში, როგორც ჩანს, ამ ქალაქის ოსური სახელის თარგმანი არის შემონახული („Marac“ „დიდს“ ნიშნავს. ა. ნოვოსელცევი). რაც შეეხება ცენტრალურ კავკასიაში განსახლებული ოსების პოლიტიკურ ცენტრს, რუსულ მატრიანებში იგი „დედიაკოვის“ სახელით იხსენიება. როგორც ოსეთის სხვა ქალაქებმა, მაგასმა და დედიაკოვმაც ჩრდილო კავკასიაში მონღოლთა და თემურლენგის ლაშქრობათა შემდეგ შეწყვიტეს არსებობა.

XV. ქრისტიანობამ ოსეთში მანამდე ვერ გაიკაფა ზა, სანამ შესაბამისი კლასობრივი ურთიერთობები არ ჩამოყალიბდა (გ. თოგოშვილი, ვ. კუზნეცოვი, თ. გურიევი). ხაზართა კაგანატის დასუსტების შემდეგ, IX ს-ის 20-იან წლების დამდეგს კონსტანტინოპოლის პატრიარქის – ნიკოლოზ მისტიკოსისა (901-907, 912-925) და აფხაზთა მეფის გიორგი II-ის (922-957) ძალისხმევით ოსეთის სამეფო კარმა და ქვეყნის დიდებულებმა ქრისტიანობა აღიარეს (ეს აქტი ასახულია ნიკოლოზ მისტიკოსის წერილებში). ახლად მოქცეული ქვეყნის პირველ მღვდელმთავრად ნიკოლოზ მისტიკოსმა, როგორც ჩანს, წარმოშობით ბერძენი – მიტროპოლიტი პეტრე აკურთხა, მაგრამ, როგორც ალ-მასუდის ცნობიდან ჩანს, მუსლიმური წელთაღრიცხვის 320 წელს (ე. ი. 942 წ.) ქვეყნის წარმართმა მოსახლეობამ „რომაელთა მეფის“ მიერ გამოგზავნილი ეპისკოპოსი და სამღვდლოება ქვეყნიდან განდევნა. ამის შემდეგ საუკუნეების განმავლობაში ოსეთის მოსახლეობის ნაწილი წარმართული წეს-ჩვეულებების ერთგული დარჩა (ვ. კუზნეცოვი, თ. გურიევი, ИСО, I, გვ. 114-115).

XVI. ბასილი სოფენელის (IX ს.) მიერ შედგენილ №X ექთეზისში ალანის ეპარქია (სამიტროპოლიტო) 61 ნომრადაა დასახელებული, მაგრამ მითითებული არაა სად იყო ოსეთის ეპარქიის მღვდელმთავრის რეზიდენცია. ასეთად მკვლევართა მიერ ქ. სოტერიუპოლი (იგი ბიჭვინთასთანაა გაიგივებული) იქნა მიჩნეული. ს. ყაუხჩიშვილის მტკიცებით, XI ს-დან ოსეთის ეპარქიის ცენტრი ბიჭვინთიდან ოსეთში გადაიტანეს. ეპარქიის ცენტრად ვ. კუზნეცოვსა და თ. გურევს ზელენჩუკის ხეობაში მიკვლეული „ნიჟნი-არხზისი“ ნაქალაქარი (მაგასი, ИСО, I, გვ. 107) მიაჩნიათ, მაგრამ მაინც უთითებენ, თითქოს, საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე ქ. ბიჭვინთა ჯერ XIII ს-ში, შემდეგ 1347 წლის აქტით ოსეთის ეპარქიათან იქნა მიერთებული (ИСО, I, გვ. 115).

XVII. ცდებოდნენ ის მკვლევარები, რომლებიც სოტერიუპოლის ბიჭვინთასთან აიგივებდნენ. პ. ინგოროყვას თანახმად Σαῖφι – ბერძნულად მაცხოვარს (ქრისტეს) ნიშნავს, Σαῖφιopolis („სოტერიოპოლი“) არის მაცხოვრის ქალაქი – მაცხოვრისი და ამ პუნქტის სახელია ოფი. ბიზანტიელი ავტორი კოდინე მას პვთია-ს (Πυθια) სახელით იხსენიებს. ეს სახელი ბიჭვინთის სახელს – Pitius, Pitiunta-ს ჰგავს, რამაც განაპირობა ამ ორი პუნქტის სახელების აღრევა. ოფი ბიზანტიის იმპერიის უკიდურესი აღმოსავლეთი პუნქტი იყო. იმპერატორმა ალექსი I კომნენოსმა (1081-1118) ალანეთის სამიტროპოლიტო ამ პუნქტში გადაიტანა – შექმნა „ოფისა და ალანის სამიტროპოლიტო“. XIII ს-დან ჭანეთი, სადაც ეპარქიის ცენტრი სოტერიუპოლისი (ადგილობრივი გამოთქმით სატრაპელა) მდებარეობდა, საქართველოში შედიოდა. მას შემდეგ რაც ეს მხარე თურქებმა დაიპყრეს, ეპარქიის ცენტრი გურიაში გადმოვიდა (ჭანეთიდან გამოხიზნული იერარქი 1617 წელს „გურიის სატრაპელაში“ მისიონერმა ლუი გრანჟემ მოინახულა). დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი მაქსიმე (მაჭუტაძე) 1646 წლის 1 იანვარს რუსეთის მეფეს ალექსი მიხეილის ძეს (1645-1676) წერდა, რომ ლაზეთიდან „ოფის ღვთისმშობლის მონასტრიდან“ ჩამოყვანილი მონაზონი გერმანე მან „ოფისა და ალანეთის მიტროპოლიტის“ ტიტულით აკურთხა. ამავე ტიტულით („Митрополит Хопия и Алании“) მოიხსენიება გერმანე ალექსი მიხეილის ძის სიგელშიც (Дела Грузинские, 1652 წ., №2, ფ. 1; 3). ამ სარწმუნო ცნობის შემდეგ, იმის მტკიცება, თითქოს, საქართველოს ტერიტორიაზე მდებარე ქ. ბიჭვინთა 1347 წელს ოსეთის ეპარქიასთან იქნა მიერთებული, არ შეიძლება.

XVIII. ოსურ გაერთიანებებში მიმდინარე ეკონომიკური პროცესების მიუხედავად ოსეთის მოსახლეობაში ქრიატიანობას აღმავლობა არ განუცდია. 1222 წელს კონსტანტინოპოლის პატრიარქის გერმან II-ის მიერ ოსეთის ეპარქიის საჭეთმპყრობლად დანიშნული წარმოშობით ოსი ეპისკოპოსი თეოდორე

პატრიარქს ატყობინებდა: „ალანები მხოლოდ სახელით არიან ქრისტიანები“. XIII ს-ის ოსეთში ქრისტიანობა რომ აღმოფხვრისპირამდე იყო მისული, ეს ევროპელი მოგზაურების: ოულიანესა და რუბრუეკისის ცნობებით დასტურდება. XIV საუკუნის ოსეთში კვლავ რომ არ იყო ეპარქიის ცენტრი, ამას ოსეთის მიტროპოლიტი, მოსახლეობის მომთაბარე ცხოვრების ნესით ხსნიდა (ბერძნულ დედანშია – ხალხი იყო „Ὁ ἔθνος νομαδικόν“).

XIX. მიუხედავად იმისა, რომ ქრისტიანობამ ოსთა წინაპრებში წარმართობა საბოლოოდ ვერ დაძლია და საყოველთაო რელიგია ვერ გახდა, მიჩნეულია, რომ სწორედ ქრისტიანობის შედეგი იყო შუა საუკუნეების ოსეთში დამწერლობის შექმნა. რის დასტურია მდ. დიდი ზელენჩუკის ნაპირას მიკელეული, X საუკუნისადმი მიკუთვნებული ბერძნული ანბანით შესრულებული ოსური ტექსტი და საფლავების ქვებზე ბერძნული ანბანით შესრულებული წარწერები. მაგრამ, იმხანად ოსთა წინაპრებმა ვერც წმინდა წიგნები თარგმნეს, და ვერც ქრისტიანული ლიტარგურა შექმნეს. ჯერ კიდევ ანდრია პირველწოდებულის მიერ „დიდი სებასტოპოლის“ არეალში დამოძღვრული სირაქების შთამომავლებმა ძველი ქრისტიანული ერის სახელი ვერ დაიმკვიდრეს. ოსეთში დანაცვებული კულტურული აღმავლობა ისევე გარეშე ფაქტორმა – მონღოლებისა და თემურლენგის შემოსევებმა შეაფერხა. ბერძნული ანბანი დავიწყებას მიეცა.

XX. ქრისტიანობის ასეთი მდგომარეობის მიუხედავად, ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამ ოსი ხალხის წინაპრები უფრო დაახლოვა მეზობელ ქრისტიანულ ქვეყნებთან – საქართველოსთან, რუსეთთან, ბიზანტიასთან. შექმნა პირობები ამ ქვეყნების ქრისტიანული კულტურის გაცნობა-ათვისებისათვის (გ. თოგოშვილი). ოსეთის სამეფო კარის ახლო ურთიერთობა საქართველოსთან ხშირად დინასტიურ ქორწინებებში გამოიხატებოდა – ოსეთის სამეფო კარის წევრები და მოსახლეობის ზედაფენები იმ დროისათვის, რა თქმა უნდა, ქრისტიანობის აღმსარებლები იყვნენ.

XXI. ჩრდილო კავკასიაში მონღოლთა გამოჩენის წინა ხანაში, – მდ. ყუბანის ზემო ნელზე და მდ. თერგის ვაკისზე არსებული ოსური გაერთიანებების გარდა, ძველი საერომატ/სარმატების შთამომავლების კომპაქტური დასახლებები არსებობდა: ვოლგა-დონისა და დონი-დონეცის შუამდინარეთებში, ჩრდილო შავიზღვისპირეთში, დუნაისპირეთში⁶. იმ დროისათვის ალანებად სახელდებული ეს ეთნიკური ჯგუფები ჩრდილო კავკასიაში დამკვიდრებული ძველი თანატომელების შთამომავლებს თანდათან შორდებოდნენ. რაც შეეხება ჩრდილო კავკასიაში შემოსულ სარმატებს – აორსებმა და ირებმა თუ აბორიგენი მოსახლეობის ასიმილაცია შეძლეს, ზემო ყუბანისპირეთში (დასავლეთი ოსეთი) დამკვიდრებული სირაქების მიერ ადგილობრივი – მაღალკულტურული სინდების (კერკეტების) ასიმილაცია ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. ასიმილაციის პროცესი მონღოლებისა⁷ და თემურლენგის შემოსევებმა შეაფერხა. 1394/95 წლებში თემურლენგი მესამედ შეიჭრა ჩრდილო კავკასიაში. მდ. თერგთან ოქროს ურდოს ხანის თოხთამიშის ლაშქარი დაამარცხა, საბოლოოდ გაანადგურა დასავლეთი ოსეთი, გახიზნულ მოსახლეობას დიგორიისა და ალაგირის ხეობებამდე სდია. უცხოელ მოგზაურთა თქმით, ოსეთში აღარ იყო „მოსახლეობა და მცხოვრებლები... ფართოდ გაშლილი ალანთა ველები უდაბური იყო. მას აღარც ალანი და აღარც მოსული მფლობელი აღარ ჰყავდა“. სირაქების შთამომავლებმა ეს მხარე დატოვეს და აღმოსავლეთით გადმოინაცვლეს (ზოგმა კავკასიონის ხეობებს შეაფარა თავი), ზემო ყუბანისპირეთში ყარაჩაელების დამკვიდრება დაიწყო. ამ ტერიტორიას მხოლოდ ოსების ყოფნის აღმნიშვნელი სახელი („ასია“) შემორჩა. კავკასიის ხეობებში შემოხიზნულმა ოსებმა დეალეთის მიწების დაკავება დაიწყეს. ვახუშტი ბატონიშვილის თქმით „მოსლების ლანქ-თემურისა და ალებისა კოსტანტინუპოლისა. . . შემოივლტოდნენ [ოვსნი] კავკასიასა შინა და დაიპყრნეს კავკასიანთა ნათესავნი, რომელ არიან დუალნი, და ოვსეთს მიერით ეწოდა ჩერქეზი, ანუ ყაბარდი, და ამისთჳს განირყუნა და იქმნა მრავალ სამთავროდ“.

XXII. ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ინდოევროპული წარმომავლობის ოსები საუკუნეთა განმავლობაში კავკასიური კულტურული ერთობის შემადგენელი ნაწილები იყვნენ (ვ. აბაევი, ი. გაგლოითი, ИСО, I, გვ. 64). ისინი ენით თუ ირანულენოვანნი არიან, კულტურით, ისევე როგორც ჩრდილო კავკასიის ძველი მოსახლეობა – ტიპური კავკასიელები (ე. კრუპნოვი). ოსთა წინაპრებმა კულტურის მხრივ ბევრი შეთვისეს აბორიგენი – ყობანური კულტურის შემქმნელი აფხაზ-ადილელებისაგან. ოსების კულტურული და ეთნიკური სახის ჩამოყალიბებაზე გავლენა იქონია საუკუნეთა მანძილზე თურქულ-უგორული მოდემის ხალხების (ბოლგარები, უნგრელთა წინაპრები, საბირები, ხაზარები, მონღოლები და სხვანი)

6 მონღოლებისაგან დევნილი ყივჩაყები და იასები 1239 წელს უნგრეთის მეფე ბელა IV-მ მდ. დუნაისა და ტისას შორის დაასახლა, ასე შეიქმნა იქ იასმაგისა და კუნმაგის დასახლებები. 1693 წლისათვის იასმაგის მცხოვრებლები უკვე უნგრულ ენაზე ლაპარაკობდნენ.

7 მონღოლებს გამორიდებული ოს ლტოლვილთა დიდი ჯგუფი საქართველოში ჯერ კიდევ დაით VII ულუს (1247-1270) ზეობისას შემოვიდა. ისინი ერთგულად ემსახურებოდნენ მეფეს, შემდეგ „იწვეს ოხრებად, ზოცად და რბევად, და ტყუენად ქართლისა, და ქალაქი გორი . . . თჳსად დაიჭირეს“. ქ. გორის განთავისუფლება და ოსთა განდევნა საქართველოდან გიორგი ბრწყინვალემ შეძლო.

გვერდით ცხოვრებამაც. ოსეთის მოსახლეობაში ქრისტიანობის გავრცელების ზედაპირულმა ხასიათმა მუსლიმური რელიგიის გავრცელებას შეუწყო ხელი (ეს პროცესი ოქროს ურდოს მმართველის უზ-ბეკ-ხანის (1312-1342) დროს დაიწყო). როგორც არქეოლოგიური მასალებიდან ჩანს, ზემო ჯულატში (ამ ნაქალაქარს დედიაკოვთან აიგივებენ) ქრისტიანების გვერდით მუსლიმებიც ცხოვრობდნენ. ნაქალაქარის ცენტრში მეჩეთის ნაშთებია მიკვლეული.

XXIII. მას შემდეგ რაც „დასავლეთმა ოსეთმა“ არსებობა შეწყვიტა, ოსთა განსახლების ძირითად არეალად კავკასიის მთისწინეთის მიმდებარე ველები დარჩა. მაგრამ, იქაც არ იყო სიმშვიდე, „ძეგლი ერისთავთას“ ავტორის ცნობით, იყო „ფრიადი შფოთი“ და „ფრიადი სისხლის დათხევამ მეფეთა შორის მათდა“. მოსახლეობა იძულებული შეიქმნა დიდი კავკასიონის ხეობებისაკენ გადასულიყო და მთაში ცხოვრებას შეეგუებოდა. ასე ჩამოყალიბდა თავაურთა (მდ. თერგის ზემო წელის, გელანდონისა და გიზელდონის ხეობები), ქურთისა (მდ. ფიაგდონის ხეობა) და ალაგირის (მდ. არდონის ხეობა) საზოგადოებები. კავკასიონის ხეობებში შესული ოსები ნელნელა იჭრებოდნენ დვალეთის ტერიტორიაზე. გარეშე მტრებისაგან დაუძლურებულმა ქართლის სამეფომ ამ ტერიტორიის დაცვა ვეღარ შეძლო. XVI-XVII საუკუნეებში მწვავე და ხანგრძლივი ბრძოლა ლტოლვილთა გამარჯვებით დასრულდა. დვალეების ნაწილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გადავიდა, ნაწილი კი გაოსდა. ბ. კალოევის ცნობით, სამი-ოთხი თაობის წინაც დვალეთის ზახას ხეობაში მკვიდრნი ორენოვანნი იყვნენ – ლაპარაკობდნენ ოსურად და ქართულად (რ. თოფჩიშვილი, ოსთა წინაპარი ალანების..., გვ. 52).

Итоги исследования

1. Сарматский мир

I. Считавшиеся предками современных осетин племена индоевропейского происхождения (скифы, савромат/сарматы) западнее р. Волги появились в VIII-VII веке до н.э. Сарматы в основном были потомками индоевропейских племён создателей срубной культуры. С III в. до н.э. они уже контролировали оседлые и кочевые племена от р. Тобол (левый приток р. Иртыш, Западная Сибирь) и Аральского моря до берегов р. Дунай (К. В. Смирнов).

II. По сведениям исторических источников, начиная с II века до н.э. из савромат/сарматской массы сформировались сарматские объединения: аорсов (кочевали по территории от Аральского моря и до реки Дон), сираков (кочующих по долинам лежащим к востоку от Азовского моря), языгов (кочевавших к северу от Азовского моря) и роксоланов (занимающих территорию западнее реки Днепр). В 30-х годах I века нашей эры в Северном Приазовье с «Аланских гор» („Донецкий кряж“) появились „скифы-аланы“, и вынудили кочевавших там языгов (ясыги, от них происходит древнерусское название осетин — „ясы“) двинуться на запад. В Придунавье они появились как „переселившиеся языги“ („Языги мстанасты“, Μετα-ναστῆ (ov). Ptolemaios. III, 5, 1).

III. В Придунавье после языгов появились сарматские племена - роксоланы, сами „скифы-аланы“ и различные древнегерманские племена (вестготы, вандалы, остготы, гепиды, свевы и др.), и стали занимать земли балканских провинций (Дакия, Мезия, Панония и др.) Римской Империи. Активность многочисленных „скифов-алан“ была так заметна, что древнеримские авторы (Иосиф Флавий и другие), начиная середины I века нашей эры, всех сарматов входящих и других сарматские объединения упоминали одним общим именем - аланы. С тех пор термины „сармат“ и „алан“ стали идентичными. При описании событий 375/378 годов Аммиан Марцеллин (скончался 400 году) аланов считал жителями двух миров (XXX. 3, 1): подразумевалась тогдашняя Евразия — от территории западнее р. Дона-Европа, а Азия-восточнее до Тянь-Шаня. Прошедшие в сарматском мире перемены отражены в труде китайского летописца V века Фан Ху. Последующие византийские и арабские авторы потомками всех древнесарматских племен считали алан.

IV. После появления в 70-ых годах IVвека западнее р. Волги гуннского объединения, существующая политическая и этническая ситуация в пространстве от р. Волги и до р. Дунай существенно изменилась. После форсирования р. Волги, двигаясь на запад, гунны покорили сарматские и другие народы (меоты, готы и др.) и присоединили их. С этого времени они также именовались гуннами (Готский историк VI века Иордан при описании боевых действий 451 года у Каталаунских полей среди союзников Атилы алан-сармат не упоминает).

V. К концу 406 года из Придунавья, спасаясь от гуннов, германские и сарматские племена перешли на территорию Галии (древняя Франция). После 33-месячного разбоя они заняли три региона Галии. В 418 году вестготы на территории Галии создали Вестготское Царство (под их политическим влиянием оказались аланы, расселённые в бассейне р. Луара). Остановившиеся в окрестностях р. Гароны вандалы и аланы (языги) под натиском вестготов переселились сперва в Испанию, а в 425 году переехали в Северную Африку, где создали Царство алан и вандалов. Последовали ли за языгами обосновавшиеся в бассейне рек Роны и Изеры роксоланы не известно (представители этих двух сарматских объединений считались близкими родственниками).

VI. С 406 года начался новый этап ассимиляции народами западной Европы и северной Африки германских и алан-сарматских племен. Ассимиляция сарматских племен происходила в Придунавье, в Междуречье Волги-Дона и Донец-Дона, северо-восточнее Чёрного и Азовского морей, на полуострове Крым. С течением времени они смешались с местным населением „исчезли в водовороте событий V-VI веков и были позабыты историей“ (Ю. Кулаковский). Только сарматы вошедшие на Северный Кавказ сохранили язык, этничность, обычаи и богатый фольклор, заложили основу процесса формирования осетинского народа. Современные осетины являются лишь небольшой частью древнесарматского мира.

VII. Народы, входящие в сарматские объединения на протяжении веков, в основном оставались кочевыми скотоводами. Сарматы, господствующие на территории населения земледельцев с течением времени стали заниматься земледелием, а та часть сарматов, которая поселилась в городах Босфорского царства включилась в торговлю и была эллинизирована. Среди сарматских кочевых скотоводов и земледельцев замедленным темпом, но все же протекал процесс разложения родового строя. Формировалась в основном военная элита, преуспевали военачальники и члены их отрядов. Среди сарматских племен постепенно исчезали характерные для ранних эпох признаки матриархата (К. Смирнов). На огромной территории Евразии отношения

доминирующих объединений отдельных сарматских племен друг с другом и с аборигенным населением было различным. Военные противостояния сменили военные и торговые связи (например в Боспорском царстве).

2. Сарматы на Северном Кавказе

I. Не подтверждается в научной литературе мнение, якобы этногенез аланов произошел в Средней Азии (первоначальным ареалом их расселение считается территория от Гиндукуша и Гималайских гор до реки Волга. И. Кулаковский, А. Алеман, Р. Топчишвили). Как предполагали, упомянутые в источниках "Аланские горы" не является естественным продолжением гор южного Урала Мугоджарскими горами. Аланов с Мугоджарскими горами ничего не связывало. По указанию Птолемея (II в.) „Аланские горы" ('Alavou "Орос") находилась в Европейской Сарматии (III, 5, 5). По объяснению издателя это Донецкий хребт (там же, зам. 7; ср. ИСО I, стр. 70). Иосиф Флавий (I в. н.э.), аланов размещал у реки Дон, а по определению комментатора Дионисия Периегета (II в. н.э.) Эвстафия (XII в.) "Алан" -это горный хребет в Сарматии, от которого получил название "сильное и многоконное" объединение аланов. Аланы были потомками тех сарматов и амазонок (смешавшихся с аборигенами задония), которые по указанию Геродота в V в. до н.э. отделились от сарматов и перешли за Дон. Аланы по языку и внешним видом отличались от сарматов, входившие другие сарматские объединения.

II. Северный Кавказ никогда не являлся ареалом расселения скифов. Скифское объединение с V в. до н.э. сложилось на северном побережье Черного моря. Для скифов двигающихся оттуда, через Северный Кавказ, в Переднюю Азию и в Южный Кавказ, некоторые пункты Северного Кавказа являлись только временным местом остановки. После походов скифы опять возвращались на Северное Причерноморье. Этим обуславливается малое количество курганов принадлежавших с скифам на Северном Кавказе (К.Ф. Смирнов, В. Б. Виноградов).

III. По данным Страбона (скончался 24г. до н.э.) до Кавказских гор достигали отдельные представители аорсов и сираков. После появления в 70-ых годах IV века западнее р. Волги гуннских полчищ и разгромивших кочевавших там сиракских и аорских объединений, большая часть этих сарматов зашли в предгорьях Северного Кавказа, а с течением времени на Северном Кавказе выделилось два региона расселения и кочевания сарматских племен: 1. в бассейне реки Маныча и верхние р-ны течения реки Кубань (ареал расселения сираков), 2. Центральная часть Северного Кавказа (равнина реки Терека), где обосновались аорсы и иры. Это место до появления сарматов являлось местожительством создателей Кобанской культуры -абхазов, адыгейцев и других „кавказцев" (В.Абаев, И. Гаглошти, ИСО, I, стр. 64).

IV. Упомянутый „Армянской Географии" "Страна Ардоз", как место расселения иров, был „отдельной маленькой страной" (З. Ванев). В этой стране, собственно в ущелье Алагир, в деревне Цагада до сих пор сохранена усыпальница башенного типа огнепоклонников, а также топонимы и гидронимы отражающих огнепоклонения. По указанию ученых жители этих мест были „или Ирсские", или „Алапы из Ирана" (А. Алборов). Из-за чего в речи иров до сих пор сохранились не только религиозные термины зороастризма, („Ахриман", „Ормузд", „Митра"), но и предками иров древнеиранского языка лексический фонд (В. Кузнецов, Т. Гурьев, ИСО, I стр. 120). Исходя из этого, можно предполагать что упомянутый Страбоном „изгнанные аорсы" были огнепоклонники индоевропейцы пришельцами западнее реки Волги из Северо-Восточного Ирана.

V. По сравнению Центрального Кавказа (расселения аорсов), в районе Верховьев Кубани (р-н расселения сираков) преобладало каменное домостроительство, а города были каменными оградами. Это обстоятельство дало возможность автору „Жизни Вахтанга Горгасала" (V в.) и Сирийского Автора VI века Захарии Ритору в ареале расселения осетинских предков указать на существовании городов. По мнению ученых эти города были созданы аборигенами еще до появления сираков (Н. Анфимов).

VI. Во время арабских походов против хазар в Северном Кавказе, были разрушены и осетинские города. Возникновение новых городов в Осетинских объединениях началось после экономического подъема (с IX в.), а после освобождения от владычества хазар, Осетинские объединения со своими городскими центрами превратились в значительные политические единицы. Город Магас, не один автор упоминает политическим центром Западной Осетии. В 20-х годах X века Магас стал и центром Осетинской епархии. Как выяснилось в иноязычных источниках, наименование этого города сохранено в переводе (Магас- означает "большой", А. Новосельцев). Что касается политического центра осетии, расселившись на центральном Кавказе, в русских источниках оно упоминается как „Деяков". Как другие города Осетии, Магас и Деяков прекратили существование во время походов на Северном Кавказе монголов и Тимурленга.

VII. Во второй половине I тыс. н.э. предки осетин продолжали оставаться язычниками. Дохристианская

религия осетин представляла своеобразный синтез двух основных элементов: иранского и субстратного кавказского. Однако по мере развития классовых феодальных отношений и возникновением феодальных отношений появляется необходимость создания единой классовой идеологии (ИСО, I стр. 93). После ослабления Хазарского Каганата, в начале 20-х годах IX века усилением патриарха Константинополя Николая Мистика (901-907, 912-925) и царя Абхазии Георгия II (922-957) в Осетии христианство было объявлено государственной религией (этот акт отображен в письмах Николая Мистика). Был крещен царь и часть феодалов.

VIII. Ошибались те исследователи, которые отождествляли Сотериуполис с Бичвинтой. Согласно П. Ингореву, Σωτηρ- на Греческом языке означало Спасителя (Христа), Σωτηρόπολις ("Сотиропол") есть город Спасителя, и название этого пункта Опи (Офи). Византийский автор Кодине упоминает его именем Πυθία. Это имя похоже на имя Бичвинта -Pitius, Pitiunta, что обусловило смешение имен этих двух пунктов. Офи был крайний восточный пункт Византии. Император Алексей I Комнин (1081-1118гг.) кафедру митрополии Алании перенес в этот пункт и создал "Митрополию Хопии и Алании".

IX. Несмотря на то, что христианскую религию активно поддерживали царские дома и господствующие чиновники, язычество у осетин так и не было полностью вытеснено христианством. По словам арабского автора X века Ибн Руста, „аланский царь-христианин в сердце, но весь народ его царства- язычники, поклоняющимся идолам" (ИСО, I, стр. 114). Прибывший в Осетии 1222г. из Константинополя новый епископ Феодор в своем „Послании" патриарху Герману II писал- „аланы христиане только по имени" (ИСО, I, Стр. 115), а по сообщению миссионера доминиканца Юлиана (1235г.) жители Осетии "представляют смесь христиан и язычников" (ИСО, I, стр.127). Положение христианской религии более ухудшилось после нашествия монголов, в XIV веке в Осетии так и не было центра епархии, что митрополит Осетии объясняет кочевым правилом жизни осетин (в греческом подлиннике- люди были „Ο έθνος νομαδίκος").

X. Несмотря на то, что христианство не преодолело окончательно язычество и для предков осетин не стало всеобщей религией, считается, что средневековой Осетии результатом христианизации верхушки общества было создание письменности. Подтверждением этого указывают надписи греческими буквами на могильных камнях и надпись на стеле, найденная на побережье реки Большой Зеленчук. Культурный подъем и в этой отрасли жизни осетин был приостановлен нашествием монголов и Тимурлегла.

XI. Несмотря на такое состояние христианства, объявления христианства государственной религией в Осетии, сблизило осетинский народ к соседним государствам- к Грузии, России, Византии. Были созданы условия для ознакомления и освоения христианской культуры этих стран (Г. Тогошвили). Осетино-Грузинское отношение часто выражалось в династических связях - члены королевского дома Осетии и верхний слой населения, в то время являлись исповедующими христианства.

XII. После монгольских походов на Северном Кавказе, в 1394/95гг. Тимурленг в третий раз зашел на Северный Кавказ, после чего окончательно уничтожилась Западная Осетия. Потомки спарков оставили эту страну и переместились на восток (многие укрылись в горах Кавказа). На верхней части Кубани начали поселяться Карачаевцы. У этой территории осталось только осетинское имя („Асы"). Осетины, укрывшиеся в Кавказских горах начали занимать земли Двалетин. В XVI-XVII вв. долгая и напряженная борьба закончилась победой беженцев. Часть двалов перешло в другие районы Грузии, а часть из них стали осетинами. По словам Б. Калоева, за три-четыре поколения местные Двалетин в ущелье Заха были двух язычные - они говорили на осетинском и грузинском (Р. Топчишвили, Аланы предки Осетин ... ст. 52,59).

XIII. Проживающие на Северном Кавказе осетины, индоевропейского происхождения, на протяжении веков были составляющей частью Кавказской культуры (В. Абаев, И. Гаглошти). Если они языком-ираноязычные, то культурой, также как и аборигенное население Северного Кавказа- являются типичными кавказцами (Э. Крупнов).

XIV. После того, как „Западная Осетия" прекратила существование, основным ареалом расселения осетин стало предгорья центральной части Северного Кавказа. Но и там не было спокойно, согласно автору „Памятника Эриставов", было „волнение" и „кровавые пролития между царями". Население было вынуждено перемещаться в ущельях большого Кавказского хребта и привыкнуть к жизни в горах. Они образовали 4 крупных общества: Дигорское, Алагирское, Куртапинское, Тагаурское.

შემოკლება

ენიმი – ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი

კაკ – კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული

მსკი – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

სინ – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები

სმავმიმ-საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ექსპერიმენტული მორფოლოგიის ინსტიტუტის შრომები

ქსე – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია

ქნ – ქართული წყაროთმცოდნეობა

АИЗ _ Археологические известия и заметки

АС _ Археологический сборник

БСЭ _ Большая Советская Энциклопедия

ВВ _ Византийский временник

ВДИ _ Вестник древней истории

ВИ _ Вопросы истории

ВИМК _ Вестник истории мировой культуры

ВССА _ Вопросы скифо-сарматской археологии

ЖМНП _ Журнал министерства народного просвещения

ЗООИД _ Записки Одесского общества любителей истории и древностей

ИСО, I _ История Северо-Осетинской АССР

ИСОНИИ _ Известия Северо-Осетинского научно-исследовательского института

КСДПИИМК _ Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории и материальной культуры

КСИИМК _ Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР

МАДИСО _ Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии

МИА _ Материалы и исследования по археологии СССР

ПРЭ _ Православная Энциклопедия

СА _ Советская археология

СИРОЯ _ Сборник избранных работ по осетинскому языку

СИЭ _ Советская историческая энциклопедия

СМОМПК _ Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа

СЭ _ Советская этнография

УЗВОАН _ Ученые записки второго отделения Академии Наук

ХВ _ Христианский Восток

სარჩევი

წინასიტყვა	3
თავი I. აღმოსავლეთ ევროპის სპიტიურ-სარმატული სამყარო	
ძვ. წ. VIII-ახ.წ. II საუკუნეებში	6
§1. ოსთა წინაპრების – სავრომატების (სარმატების) მოსელა აღმოსავლეთ ევროპაში.	
მათ მიერ პირველი გაერთიანებების შექმნა	6
§2. სარმატული გაერთიანებები და რომის იმპერია ახ.წ. I-II საუკუნეებში	8
§3. ალანთა გამოჩენა ისტორიის ასპარეზზე	12
§4. სად ჩამოყალიბდა ალანთა გაერთიანება. „ალანთა მთების“ ლოკალიზაციის საკითხი	17
თავი II. ოსების ეთნოგენეზის საკითხი	28
თავი III. სპიტიუგისადმი მიჯნუთვანებული არქეოლოგიური მასალა	
ჩრდილო კავკასიაში	35
თავი IV. ჩინური ცნობა და ალანთა განსახლების არეალი. ალანების	
აორსებთან, როქსოლანებთან და იაზიგებთან გაიგივების პრობლემა	39
§1. ალანები და აორსები	39
§2. ირების წინაპრების ვინაობისათვის. პიდრონიმ „ალონტა“-ს წარმომავლობა	47
§3. ალანები და იაზიგები/იასიგები	54
§4. ალანები და როქსოლანები	56
თავი V. როდის იწოდა სარმატული სამყარო ალანთად? ალანთა შესახებ	
ჩინური ცნობის წარმომავლობა. ალანები შუა აზიაში	60
ალანები შუა აზიაში	66
თავი VI. სარმატთა ლაშქრობები ამიერკავკასიაში ახ. წ. I-III საუკუნეებში.	
„კავკასიის კარი“ – დარიალანი	68
§1. ვინ იყვნენ ახ. წ. 35 წელს პართელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში	
ქართველთა ჩრდილოელი მოკავშირეები?	68
§2. სარმატთა ლაშქრობები ამიერკავკასიასა და წინა აზიაში	74
§3. როდის იწოდა „არაგვის კარი“ („კავკასიის კარი“) დარიალანად? ამბაზუკის ჭუნები	77
თავი VII. ეპიფანე კვირალი ანდრია პირველწოდებულის მიერ	
ალანებში ქრისტიანობის ქადაგების შესახებ	85
თავი VIII. სარმატული გაერთიანებების გედი	88
§1. დუნაისპირეთი ჭუნების გამოჩენამდე	88
§2. ჭუნები, გერმანული და სარმატული გაერთიანებები ევროპაში	90
თავი IX. ჭუნ-თურქები და ოსთა წინაპრები	101
თავი X. ქალაქები ოსურ გაერთიანებებში	110
§1. ქალაქების საკითხი V-VI საუკუნეების ოსურ გაერთიანებებში	110
§2. ქალაქები IX-XIV საუკუნეების ოსურ გაერთიანებებში –	
დედაქალაქებისა და ეპარქიის ცენტრების საკითხი	115

თავი XI. ჩრდილო კავკასია V-VI საუკუნეებში.....	122
§1. ჯუანშერი ქართლში ოსთა ლაშქრობის შესახებ. ამ ლაშქრობის თარიღი და მონაწილეები.....	122
§2. ოსთა წინაპრები VI საუკუნეში.....	125
თავი XII. რა აკავშირებს სალტოვო-მაიაკაიას კულტურას ჩრდილო კავკასიის ოსურ კულტურასთან	130
თავი XIII. ოსთა წინაპრები VII-XI საუკუნეებში. ქრისტიანობა ოსათის მოსახლეობაში.....	136
§1. ოსთა წინაპრები VII-XI საუკუნეებში. ურთიერთობა მეზობელ სახელმწიფოებთან.....	136
§2. ეპიფანე კონსტანტინოპოლელისა და ნიკიტა პაფლაგონელის ცნობები „ალანიაში“ („ქუეყანა ოვსეთისა“) ქრისტეს მოციქულთა ქადაგების შესახებ – ოსების გაქრისტიანების საკითხი.....	143
§3. სად მდებარეობდა ბეტარარის მონასტერი?	149
§4. ოსეთში ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება. ოსეთის ეპარქიის მრევლი	156
§5. ოსეთის ეპარქიის ცენტრის მდებარეობის საკითხი	161
თავი XIV. კონსტანტინოპოლის საპატრიარქო და ოსათის (ალანიის) ეპარქია IX-XIV საუკუნეებში.....	163
თავი XV. ოსეთი XII-XV საუკუნეებში. ურთიერთობა მეზობელ სახელმწიფოებთან.....	171
§1. ოსეთი XII-XIII საუკუნეებში	171
§2. ოსი ლტოლვილები XIII ს-ის საქართველოში.....	175
თავი XVI. ოსეთი XIV-XV საუკუნეებში	182
კვლევის შედეგები.....	188
1. სარმატული სამყარო.....	188
2. სარმატები ჩრდილო კავკასიაში	189
Итоги исследования	195
შემაჯავრობები.....	198